Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

I.

A kiadást a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma támogatta

Kalapis Zoltán

ÉLETRAJZI KALAUZ

Ezer magyar biográfia a délszláv országokból

I.

A–GY

Forum Könyvkiadó

© Kalapis Zoltán, 2002

Feleségemnek

ELŐSZÓ

Több mint tizenöt évi válogató-, gyűjtögető- és kutatómunka után összeállt az Életrajzi kalauz, úgy-ahogy egésszé kerekedett. Mégsem mondhatom, hogy kész, teljes vagy átfogó, hiszen jómagam is, amikor lezártam a kéziratot, több mint 140 megkezdett, de befejezetlen életrajz adatait szedtem ábécérendbe, s egy irattartóba zártam (palackposta az utódoknak?), több mint száz kicédulázott névvel együtt, amelyekből, az adatgyűjtés sikerétől függően, vagy újabb biográfiák kerekednek, vagy nem.

Az ilyen jellegű munkákat egyébként sem lehet befejezni, csak abbahagyni . . .

Az ezer darabból álló lexikális mű, a szerző szándéka szerint, betekintést kellene, hogy adjon azoknak az ismertebb vagy kevésbé ismert, olykor pedig teljesen elfelejtett embereknek a tárgyi és szellemi tevékenységébe, akik egykoron Dél-Magyarországon – a Lentségen, az Alvidéken –, majd a mai, olykor még most is parlaginak, ólszagúnak, hagyománytalannak mondott Vajdaságban, továbbá a királyi és a titói Jugoszláviában, illetve újabban a délszláv országokban éltek, működtek, s munkásságukkal a maguk szakterületén valamilyen formában kitűntek, figyelmet keltettek.

Az olvasó a 2002. május 1-jéig elhunyt személyek életrajzi adatait találhatja meg itt, alfabetikus sorrendben, a szerző válogatásában, tehát lezárt életpályákat.

Ezzel sajátságos tabló, egy történelmi értelemben vett, tágabb régió arcképcsarnoka alakult ki, amely már a folyamatos megjelenés során is érdeklődést keltett – művelődéstörténetünk folytatásos regényeként, tájegységünk panteonjaként emlegették –, hivatkoztak rá, forrásként használták fel (Életrajzi lexikon, a hat kötetre tervezett, megjelenés alatt álló Új magyar életrajzi lexikon, Új magyar irodalmi lexikon, Révai új lexikona, Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon stb.), s gyűjtötték is, hogy kéznél legyen, ha éppen kell, mert nem bíztak túlságosan abban, hogy egyszer majd könyv alakban is megjelenik.

Talán nem zúdul vén fejemre a szerénytelenség vádja, ha leírom: nagy egyéni vállalkozásnak minősült, amelyhez mérhetőt még lámpással sem lehet találni kisebbségi létünk több mint nyolcvan esztendeje alatt, amikor, Herceg János szavaival, „. . . inkább felejtenünk kellett azt, ami volt, s nem dicsérni”.

Az Életrajzi kalauz már jellegénél fogva is erre az időszakra koncentrál, de egyúttal, az előzmények után kutatva, mélyen belenyúl a századokba, népünk ezeréves történetébe. Földrajzilag azonban nem marad meg a Bácska, Bánát és a Szerémség területénél, hanem felöleli Szerbia többi részét, továbbá Horvátorszá-

got, Szlovéniát, Bosznia-Hercegovinát, Crna Gorát és Macedóniát, azaz mindazokat a térségeket, ahol magyarok is élnek, dolgoznak és alkotnak. A mű eredeti címe is ez volt: Jugoszláviai magyar életrajzi kalauz. Az ország széthullásával a cím megváltozott (Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból), de jellege változatlan maradt, azaz a Vajdaságon kívül felöleli a szlavóniai, dalmáciai, drávaszögi és muraközi magyarság jeleseit is.

Nem is olyan régen még főbenjáró bűn volt nemzetiségi adattárat készíteni. Ennek sorsa, ha netán mégis elkészült és megjelent, betiltás volt a testvériség-egység elleni vétség ürügyén, jobbik esetben csak bizalmatlanság fogadta, elhallgatás várt rá, hivatalos fenntartások fogalmazódtak meg, ha nem is mindig nyilvánosan. Neveltetésem folytán nekem is voltak némi aggályaim e válogatás egyneműsége, nemzeti homogenitása kapcsán, de hamar megnyugtattam magam: nem a szintézissel kell a munkát kezdeni, hanem a begyűjtéssel, a lajstromozással. Nekünk egyébként is, helyzetünknél fogva, nem egy összefoglalóban lenne csak a helyünk, hanem kettőben. Ha nincs mit felmutatnunk, innen is, onnan is kimaradunk.

A magyar lexikográfia a két háború között, meg a második világháború után is, országhatárokban gondolkodott, s nem nemzetben, így aztán még az itteni legjobb és legismertebb alkotókra sem terjedt ki a figyelme, magatartása olykor egyenlő volt az ignorálással. Ez a gyakorlat már a múlté, az újabb lexikális művek (Magyar színházművészeti lexikon, Új magyar irodalmi lexikon, Révai új lexikona, az akadémiai nagylexikon, Magyar utazók lexikona stb.) már számon tartják tudományos, művészeti, társadalmi, művelődési, képzőművészeti stb. életünk kiválóságait. Az Életrajzi kalauz, ettől függetlenül, ezeknek pótlása és kiegészítése.

Az Életrajzi kalauz mégsem klasszikus értelemben vett lexikon, hanem az, aminek mondja magát: útbaigazító és tájékoztató az itteni szellemi élet évszázadairól, s ezzel a külön életet élő összetevő, az itteni örökség mintha egy picinykével nagyobb részt kérne az egészből, mintha tágítaná annak kereteit is.

Más szóval: rövid és olvasmányos életrajzok gyűjteménye az Életrajzi kalauz. Nem szigorú szabványokhoz igazodó szócikkek füzére tehát, hanem zömmel könnyed hangvételű, „csevegő életrajzok” lánca. Ennek folytán egy-egy ember életének és művének szócikkekbe nem való részleteit is felöleli, s így egyúttal tájtörténeti, helységnévtani, művelődés- és helytörténeti adatok közléséhez is tartja magát.

Örökös gond volt, hogy kit érdemes számon tartani. Mi legyen a periferikus szereplőkkel, a szárnyaszegett alkotókkal, a jószándékú dilettánsokkal?

Már Kosztolányi is megállapította, hogy „az országot tele lehetne rakni tragikus torzóval”. Egy olyan vidék, amelynek fejlődését derékba törték az évszázados viharok, majd a különféle népek betelepítésével sok tekintetben további sorsát is meghatározták, ami a nehéz időkben, a kemény próbák során rendszerint elvándorlásokban, szaladásokban csúcsosodott ki, kitelepítésekbe, emigrálásokba, kivándorlásokba, kitoloncolásokba, optálásokba, lakosságcsere-kísérletekbe, sőt kölcsönös irtásokba és megtorlásokba torkollt, nos, egy ilyen peremterület nyugtalanságokkal terhes közösségében bőven terem a „félkarú szobor”, a töredék, a befejezetlen mű, a két szék közti padalattiság. Ebben a kínzó valóságban az avatatlanok tolakodó siserehada már csak ráadás.

Kétségeim között megnyugtató módon igazítottak el Szeli István szavai, aki egyik tanulmányában ezt írta: „Egy készülő, önmaga megteremtésére vállalkozó kultúra nem mondhat le egyetlen összetevőjéről sem . . . hogy egy közösség kulturális képe megalkotott legyen, a kimagasló csúcsokon kívül a szelídebb lankákat is bele kell illeszteni a képbe."

Ehhez tartottam magam, mivel úgy vélem, hogy a kisebb csillagok milliárdjai teszik gazdaggá az égboltot. Erre gondoltam, miközben a csaknem elfelejtett emberek életrajzi adatai után kutattam a régi újságokban és folyóiratokban, a szegényes külsejű versesfüzetek előszavában, a gimnáziumi évkönyvekben közölt tanulmányok rejtett soraiban, a legkülönfélébb irattári okmányokban, a leírt kortársi és az elmondott rokoni emlékezésekben, a családi dokumentumokban, a letétbe helyezett vagy az almárium mélyén lappangó hagyatékokban és levelezésekben.

Az évek múlásával egyre jobban szaporodtak a levelek, a telefonhívások, a szóbeli közlések. Ezekben felhívták a szerző figyelmét egyik-másik megemlékezésre érdemes személyre, s adatokat szolgáltattak, ötletekkel álltak elő, könyvek, újságkivágások, anyakönyvi kivonatok fénymásolatával látták el. Közreműködésüket ezúttal is hálásan köszönöm, bár ők nem névtelen munkatársak: hozzájárulásukra, a megfelelő helyen, legtöbbször utalok is.

Mindig számíthattam a Matica srpska, az újvidéki Magyar Tanszék és a Vajdasági Múzeum könyvtára, a szabadkai Városi Könyvtár és Városi Levéltár, a nagybecskereki Történelmi Levéltár és még sok más intézmény dolgozóinak előzékenységére, segítőkészségére. Külön köszönet a budapesti Országos Széchenyi Könyvtárnak, az Országos Levéltárnak, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának, az Országos Pedagógai Könyvtárnak és Múzeumnak, ahol hosszú éveken át a legtöbbet és a leghatékonyabban dolgozhattam.

Nagy segítségemre voltak az itteni kiadású helytörténeti munkák, ezeknek száma az utóbbi időben örvendetesen megnövekedett. Sokszor nyúltam az olyan alapművek felé, mint amilyenek Bori Imre irodalomtörténetei (1968, 1975, 1982, 1993, 1998), antológiái és monográfiái, nagy haszonnal forgattam Herceg János emlékezéseit, összegyűjtött esszéit és tanulmányait, Kolozsi Tibor sajtótörténeti munkáit, Csáky S. Piroska bibliográfiáit, Pastyik László és Csapó Julianna bibliográfiai füzeteit, Németh Ferenc művelődéstörténeti munkáit. S persze sok-sok más szerzőét, akikre szövegeimben rendre hivatkozom is.

Nélkülözhetetlen támpontjaim voltak a régebbi és az újabb általános lexikonok, a magyar- és világirodalmi lexikonok – ezek közül külön is megemlítem a tizennégy kötetes Szinnyei-féle és a megjelenés alatt álló Gulyás-féle Magyar írók élete és munkái című sorozatot –, továbbá a nagyszámú, a tevékenységi körök csaknem minden ágát felölelő szaklexikonok szinte áttekinthetetlen sokasága (néprajzi, családtörténeti, orvosi, vízgazdálkodási, mezőgazdasági, jogi, pedagógiai, művelődéstörténeti, zenei, művészeti, filmtörténeti, biológiai, politikai, társadalmi, vallástörténeti, közgazdasági, közigazgatási, erdőgazdálkodási stb.), de ide tartozik a Katolikus lexikon, a Zsidó lexikon, a Budapest lexikon, az emigrációban élő magyarok háromkötetes lexikona, az Encyclopaedia Hungarica. Ugyancsak fontos forrásaim voltak a szakosított biográfiai tárak is (Magyar életrajzi lexikon I–IV., 1981–94; Magyar agrártörténeti életrajzok I–III., 1987–99; Magyarok a természet-

tudományok és a technika történetében, 1992; Magyar tudóslexikon, 1997; Bona Gábor ötkötetes munkája a 48-as honvédsereg tisztikaráról: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1987; Kossuth Lajos kapitányai, 1988; Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban I–III., 1998–99).

Se szeri, se száma azoknak a segéd- és szakkönyveknek, monográfiáknak, emlékiratoknak, történelmi munkáknak, megye- és várostörténeteknek, amelyek hol öntötték az életrajzi adatokat, hol csak egyetlen adalékkal járultak hozzá egy-egy életrajz pontosításához. Csak ízelítőként sorolok fel néhány adatgazdag alapmunkát: Károlyi Zsigmond: A magyar vízi munkálatok rövid története különös tekintettel a vizek szabályozására (A magyar vízszabályozás története című kötetből, 1973); Bálint Sándor: A szögedi nemzet I–III., 1977–80; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 1983; Péter László könyvei a „szerette város”-ról, Szegedről.

A fent említett lexikon-, monográfia- és szakkönyvtípusok szerb és horvát megfelelőit szintén körbejártam, szemezgettem belőlük, elismerve ezzel is a másságot, az adatválogatás és a szempontok különbözőségét. Ezek közül különösen a zágrábi Jugoslovenski leksikografski zavod (Jugoszláv Lexikográfiai Intézet) kiadványai emelkednek ki, köztük is az Enciklopedija Jugoslavije (Jugoszláv enciklopédia), amelynek kiadása a VI. kötetnél félbeszakadt (1980–90), mint ahogyan magyar kiadása is töredék maradt a maga két kötetével. De nem nélkülözhettem Vasa Stajić honismereti köteteit, a megjelenés alatt álló Enciklopedija Novog Sada (Újvidék enciklopédiája) füzeteit, meg hát a helytörténeti munkákat sem (Stevan Vasiljević: Znameniti Somborci [Jeles zomboriak], 1989; Dragoljub D. Čolić: Poznati Zrenjaninci [Ismert nagybecskerekiek], 1968, cikkgyűjtemény a nagybecskerki Történelmi Levéltárban).

Ennyi – csak főbb vonalakban vázolt – forrás után maradt-e még hely az eredeti közlésre? Bőven, mégpedig nemcsak az ismeretlen vagy elfelejtett érdemes emberek kiemelésével a múlt feneketlen kútjából – ezek közül igen sokan egyik adattárban sem lelhetők meg –, hanem zömmel az innen elszármazott, országos hírnévre szert tett nagyságok esetében is. Legtöbbször a honosság, a helyi jelleg szempontjának alkalmazása termékenynek bizonyult, olykor még akkor is, ha némely személyt csak gyenge szálakkal lehetett idefércelni. Ez csak arra mutat rá, hogy a rész és az egész egybefonódása hol laza, hol szoros.

Reményeim szerint a válogatás – így, ahogy egybeállt – erőteljesen dokumentálja a teremtő magyar szellem jelenlétét ezeken a mi tájainkon is: a magyar nyelvterület déli részén, peremvidékein.

És még egy szempont, amelyet Koncz István költő fogalmazott meg egyik 1986. évi nyilatkozatában: „. . . Az ember ősöket, alapköveket keres . . . a nagykorúsodás, a jelentőségében megnőtt, megerősödött kultúra önmagával való azonosulásának föltétele ez a múltkeresés, tradíciókeresés, önkeresés.”

Újvidék, 2002. május 2-án *KALAPIS Zoltán*

A, Á

ABAFI-AIGNER LAJOS (Nagyjécsa, 1840. február 11.–Budapest, 1909. június 19.) – Felsorolni is sok, mi mindenhez fogott hozzá életében Abafi-Aigner Lajos: könyvkereskedőként kezdte, könyv- és folyóirat-kiadóként, lapszerkesztőként folytatta, közben irodalomtörténeti tanulmányokat írt, népdalgyűjtőként, bibliográfusként, fordítóként is számon tartják, végül pedig lepkészként rovartani tanulmányokat végzett, szakfolyóiratot szerkesztett, szakkönyveket írt. Már 23 éves korában rádöbbent, hogy szakosítania kellene magát. „. . . Végre átláttam, hogy ezen kóborlás és kontárkodás tíz táborban nem ér semmit: egy zászlóhoz fogok szegődni és az alatt küzdeni . . .” – írja egy helyütt, de ehhez a későbbiek során sem tartotta magát: mindent csinált továbbra is, amit hasznosnak ítélt, s mindent írt is, kezdve a magyar népdalok „természetrajzától” a szabadkőművesség vagy az olaszországi magyar légió történetéig.

Abafi egy jegyzőcsaládban született a Torontál megyei Nagyjécsán, Zsombolya mellett, a mai Romániában. Kereskedelmi iskolát végzett Temesváron, ugyanott egy könyvkereskedésben szakmát tanult, de magántanulóként a latint is elsajátította az ottani gimnáziumban. Tizenkilenc éves korától pozsonyi, pesti, lipcsei, kölni, stuttgarti könyvesboltokban dolgozott, 1869-től önálló üzlete van Pesten. Ettől kezdve számos történeti, irodalomtörténeti és könyvészeti munkát is írt, több könyvsorozatot és folyóiratot indított, szerkesztett, kiadta a Figyelő című lapot. A ballada elmélete című munkájával dicséretet, Az elégiáról című tanulmányával pedig díjat nyert a Kisfaludy Társaság pályázatán, a Petőfi Társaság pedig tagjává választotta.

Ismert lapjában, a Figyelőben rendszeresen helyet adott az újabb népdalgyűjtéseknek. Így biztatta Haraszti Gyulát, a nagybecskereki gimnázium próbaéves tanárát, aki ittabei, nagybecskereki és törökbecsei gyűjtését küldte be Abafinak. Ő „fedezte fel” Kálmány Lajost is, munkára bátorította, a dél-alföldi begyűjtés publikálására biztatta. Kálmány a Koszorúk az Alföld vadvirágaiból első kötetének bevezetőjében hálásan emlékezik meg a torontáli származású Abafi-Aigner Lajos buzdításáról. Ezzel a munkásságával Abafi jóval megelőzte korát, a folklórgyűjtés egyik központi szervezőjévé nőtt a dualizmus korában.

A gyűjtés során, de más téren is hivatalos támogatás nélkül dolgozott. Egész vagyonát erre meg az irodalomra, a művelődési élet értékeinek megőrzésére áldozta.

Életének vége felé felszámolta üzletét, a Nemzeti Múzeum természeti osztályának laboránsaként rovartani tanulmá-

nyokba kezdett, szerkesztette a Rovartani Lapokat. 1898-ban jelent meg A lepkészet története Magyarországon, 1907-ben pedig a Magyarország lepkéi című munkája. Az előbbi ma is az egyetlen ilyen jellegű összefoglalás, az utóbbi pedig vaskos népszerű kiadvány, csaknem ezer színes képpel, s azzal a szándékkal adták ki, hogy „biztos kalauzul szolgáljon a lepkék birodalmában”.

ABANCOURT KÁROLY (Lemberg, 1811 ? – Pest, 1849. október 20.) – A negyvennyolcas magyar szabadságharc egyik kevésbé ismert „idegen” mártírja. A források hol lengyelnek, hol olasznak mondják, de valójában egy Lengyelországban, azaz az osztrák fennhatóság alá került Galíciában letelepedett francia család sarja, a teljes neve: Karol D'Abancourt de Franqueyville. A Dnyeszter melletti Samborban és a Sanparti Przemyslben tanult. Az osztrák–magyar hadsereg őrmestereként az olasz szabadságharcosok ellen vetették be, ő azonban kapcsolatot teremtett velük, s emiatt 1835-ben politikai szervezkedés vádjával hadbírósági eljárást indítottak ellene, majd húszévi várfogságra ítélték. A temesvári vár kazamatáiba vetették, később fegyencként naponta kényszermunkára hajtották: favágó lett az egyik közeli kincstári erdőben.

A magyar kormány felterjesztése alapján 1848 első felében kegyelmet kapott. Vukovics Sebő délvidéki kormánybiztos elég nagy üggyel-bajjal szerzett ennek érvényt, mert Temesvár vára és helyőrsége az egész szabadságharc idején konokul császárpárti maradt.

Abancourt 1848 nyarától a temesvári nemzetőrség önkéntese, de már augusztustól honvédtiszt: a Damjanich vezette 3. zászlóalj – a vörössipkások – egyik századának hadnagya. Fehértemplomnál esett át a tűzkeresztségen, mégpedig országos hírrel. A hivatalos Közlöny 1848. augusztus 25-én közölte Batthyány Lajos miniszterelnök köszönetét azoknak az alakulatoknak és tiszteknek, akik a fehértemplomi ütközetben vettek részt, megemlítve azt, hogy közöttük van „Abancourt, a 13 évi politikai fogságból kiszabadult lengyel”.

Még a varázsligeti (Vračev Gaj) és a verseci csatában vitézkedett, majd a bánáti kivonulás után több egységben szolgált, a kapitányságig vitte, Dembinski altábornagy szárnysegéde lett, a bukás után pedig Újszegednél esett fogságba.

Mint visszaeső politikai bűnöst a rosszhírű, erődszerű pesti Újépületbe (Neugebäude, a mai Szabadság téren állt) kísérték, amely korábban a fogságba esett ellenséges tisztek és a cs. kir. hadsereg elítéltjeinek a börtöne volt, most pedig a magyar hazafiak gyűjtő- és kivégzőhelye lett. Itt állították puskacső elé Batthyány Lajost, az első magyar független kormány miniszterelnökét is.

A szabadságharc bukása után halálra ítélték az összes császári tiszteket, akik a szabadságharc mellé álltak – mintegy 1500-at –, de csak négyükön hajtották végre az ítéletet, mintegy példát statuálva: Aradon Kazinczy Lajos honvédtábornokon és Pesten Peter Giron alezredesen, a német légió parancsnokán, Miecyslaw Woroniecki alezredesen, lengyel hercegen és hősünkön, Abancourt Károly honvédszázadoson.

Az Újépületben vizsgálati fogságban tartózkodó Mezősy László emlékirataiban részletezi Batthyány kivégzésének körülményeit, majd közli azt is, hogy „. . . még három kivégzés történt ottlétemig . . .” Leírása szerint Peter Giron alacsony, zömök termetű, gesztenyeszín hajú, ötven év körüli férfi volt,

Woroniecki „magas, sudár, szintén gesztenyeszínű, ütköző bajusszal, fiatal, huszonkét éves, festői szép gyerek”, Abancourt pedig „középtermetű, száraz, összetört testű”, 38 éves férfi, aki korábban „az olasz forradalmárokkal való titkos összeköttetése kiderülvén húszévi várfogságra volt ítélve”.
Kivégzésüket Mezősy így kommentálta: „Ők egy cseppet sem voltak, még osztrák szempontból véve is fel a dolgot, vétkesebbek, mint más, a magyar hadsereg annyi ezer és ezer tisztjei. De hiába, nekik meg kellett halni, hogy az ő kivégeztetésökkel a velünk rokonszenvező németeknek, olaszoknak és lengyeleknek egy kis bókot tehessen Ausztria.”

ÁBRAHÁM PÁL (Apatin, 1892. november 2.–Hamburg, 1960. május 6.) – Ábrahám Pálnak, az utolsó operettkirálynak, Suppé és ifj. Johann Strauss utódjának, Lehár Ferenc és Kálmán Imre kortársának zeneszerzői pályafutása egyrészt nehezen bontakozott ki, másrészt pedig viszonylag gyorsan, tragikus körülmények között ért véget. Hatvannyolc életévéből mindössze nyolcat fordíthatott komponálásra, illetve ennél valamivel többet, ha a névtelenség éveit is számításba vesszük, a többi útkereséssel, illetve gyógyíthatatlan betegséggel telt el. Ha tudjuk, hogy az a röpke nyolc esztendő elegendő volt ahhoz, hogy felzárkózzon a klasszikus elődök mögé és a nagy kortársak sorába, akkor csak sajnálhatjuk, hogy a sors olyan kíméletlenül bánt el vele.
Ábrahám Pál jómódú zsidó kereskedőcsalád sarjaként jött a világra. Már gyermekkorában hajlamot mutatott a zene iránt, de apjának kívánságára előbb elvégezte a budapesti Kereskedelmi Akadémiát, s csak ezután iratkozott be a Zeneművészeti Főiskolára. Komoly zenésznek indult, kamarazenekarokban játszott, vonósnégyeseket írt, de nem bízott képességeiben, meghasonlott önmagával, és hirtelen elhallgatott. Évekig banktisztviselőként, tőzsdebizományosként dolgozott. Önbizalma csak 35 éves korában, 1927-ben tért vissza: a Fővárosi Operettszínház műsorra tűzte első operettjét, a Zenebonát, s egyúttal a társulat karmestere is lett. A Magyar Színházban folytatja rövid és sikerdús, de örökös félelmekkel és bizonytalankodásokkal teli pályáját. Két idősebb kortársa, Lehár Ferenc és Kálmán Imre a XX. század első két évtizedében aratta legnagyobb sikereit (Vígözvegy, 1905, Luxemburg grófja, 1909, Csárdáskirálynő, 1915), Ábrahám Pál viszont a harmincas évek ünnepelt szerzője. A sort a Viktória című operett nyitja meg, ennek egyik dala, a Nem történt semmi, csak elválunk csendben . . . még ma is népszerű. A Viktóriát követte 1931-ben a Hawai rózsája, 1932-ben pedig a Bál a Savoyban. E két utóbbi operett bemutatója már Lipcsében és Berlinben volt, mivel a nagy színházak jobb munkafeltételeket biztosítottak a sikeres szerzőnek. A németországi szakmai körökben nagyra becsülték Ábrahám képességeit, de a fasizmus uralomra jutása, a kezdődő zsidóüldözés annyira megrémisztette az egyébként is érzékeny lelkületű művészt, hogy már 1933-ban Párizsba emigrált, a következő évben Kubában bukkant fel, onnan pedig New Yorkba került. Amerikában nem találta fel magát a legjobban, zaklatott életét idegösszeroppanások kísérik. 1936-ban elborult elméje, évekig gyógyintézeti kezelésben részesítették. A háború befejezése után, átmeneti javulás után, visszatért Németországba, Hamburgban te-

lepedett le, de ottani évei is hol otthoni kezelésben, hol zárt intézetben teltek el. A betegség, az üldözöttség gondolata megbénította Ábrahám Pál alkotóerejét: 1936 után már nem komponált többé. Utolsó munkája a Hotel Kikelet és a Mai lányok című filmek zenéje volt, amelyeket 1937-ben mutattak be. A két film egy-egy dala sláger lett a javából, mindkettőt évekig dúdolták Közép-Európa térségében. A Hotel Kikeletben ez a Késő a bánat, kedvesem . . ., a Mai lányokban pedig a Julcsika, Tercsike, jöjjön velem Ercsibe kávézni című dal volt. Ábrahám Pál nyolc év alatt összesen 30 film és 13 operett zenéjét szerezte. Szédületes teljesítmény! Jól kihasználta azt a kevés időt, ami megadatott neki . . .

ACZÉL HENRIK (Nagyvárad, 1876. június 8.–Budapest, 1946. április 5.) – Az első rajzleckéket még gyermekfejjel a szülővárosában tartózkodó Szamossy Elek vándorfestőtől vette, aki Munkácsy Mihály felfedezője és első tanítója volt. Ő azonban ezúttal nem a festészet felé irányította az ügyes kezű diákgyereket, hanem a műiparosokat képző Iparművészeti Tanodába, amely a pestbudai rajzoló „oskolák”-ból alakult, és az 1871-ben létrejött Országos Magyar Mintarajziskola és Rajztanárképző keretében működött. Ott fametszetet tanult Marelli Gusztávnál, már az első évben sikerrel vitte rá a rajzot a simára csiszolt körte- vagy puszpángfára, majd késsel úgy mélyítette el, hogy levonatokat lehessen készíteni róluk. Később nagy jártasságra tett szert a bőrdíszművességben is. Ezzel azonban nem elégedett meg, festészetet is tanult, mégpedig nem akárkiknél: Benczúr Gyula, Székely Bertalan és Lotz Károly volt a mestere. Tanulmányait Münchenben folytatta, majd olaszországi tanulmányúton tökéletesítette magát.

A múlt század végén újra az iparművészet felé tájékozódott. Radisics Jenő művészeti író 1896-ban átvette az Iparművészeti Múzeum vezetését, amely a londoni South Kensington (1857), a bécsi Österreichische Museum für Kunst und Industrie (1863) és a berlini Kunstgewerbemuseum (1867) után a negyedik ilyen jellegű intézmény volt Európában. Fiatal, képzett munkatársakat keresett, így került oda a húszéves Aczél Henrik is. A jórészt hivatalnoki munka azonban nem kötötte le, s három év után visszatért a művészi pályára.

Budapesten működött, de a nagy konkurencia miatt a vidéki, gyorsan fejlődő városok felé tájékozódott. Szabadkán állapodott meg, ahol 1903-ban több portrét festett, s ezzel megalapozta hírnevét. A város 1904-ben tőle rendelte meg Czorda Bódog tiszti főügyész, országgyűlési képviselő és kúriai másodelnök arcmását, s ezzel végképp befutott. Szabadkán telepedett le a további megrendelések reményében. Jól számított, mert az elkövetkező több mint tíz esztendőben a város művészeti életének meghatározó egyénisége lett. Ügyesen is adminisztrálta magát, úgyhogy elég sok munkát kapott a városatyáktól. Festményt készített a lebontásra ítélt régi városházáról, amelynek ma már dokumentumértéke van. Csaknem 150 díszoklevelet tervezett és mintázott meg bőrből, köztük Szabadka díszpolgárainak oklevelét, a hozzá való kapcsos tokokkal. De restaurált templomi faliképeket, múzeumokban őrzött festményeket, faragott leveles, csigás képkereteket, festett színházi függönyt. Még 1904-ben körtefába metszette az akkor induló Bácsország szecessziós címoldali dúcát (az 1995-ben újraindu-

ló Bácsország ezt a címoldalt vette át), 1910-ben pedig a helyi görögkeleti egyház egyik misekönyvét látta el díszes bőrkötéssel. Némely forrás szerint kékfestő- és mézeskalács dúcokat is faragott.
Közéleti szereplésével és kezdeményezéseivel az alföldi parasztvárost az „emelkedett művelődési áramlatok” sodrába kívánta hozni. Kiállításokat szervezett (a Nemzeti Szalon 1912. évi szabadkai tárlatán 35 eladott kép és 6000 látogató jelezte a sikert), képző- és iparművészeti tanfolyamokat indított, a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület ipari és művészeti osztályának titkára volt.
Jóllehet elsősorban kiváló iparművész volt, a festészethez élete végéig vonzódott. A vajdasági magángyűjteményekben számos portréja megtalálható. A Szabadkai Múzeum három szecessziós vásznát őrzi (Tündérek tánca, 1904; Két gyerkőc, 1905; Két fiú portréja, 1905), ezeket bemutatták a Festészet Vajdaságban 1900–1944 című gyűjteményes kiállításon, amelyet 1991-ben szerveztek meg Újvidéken. Többször szerepelt képeivel a Nemzeti Szalon csarnokaiban, de kiállított Zomborban, Temesváron és Szabadkán is.
Az első világháború vége felé hagyta el Szabadkát, és Budapesten telepedett le.

ÁCS GEDEON (Bellye, 1819. augusztus 31.–Csúza, 1887. november 12.) – Gyermekkorát Laskón töltötte, ahol apja az ottani kálvinista gyülekezet tiszteletese volt. Innen indult, apja kívánságára, Kecskemétre és Debrecenbe teológiát tanulni. Később életének erről a szakaszáról így írt: „Irányomban a legnagyobbat tévedt, midőn szelíden kényszerített pappá lenni, hajlaim ellenére.” Őt ugyanis inkább a mérnöki pálya vonzotta, ezért az apai szándékról, ha némi megértéssel is, egy másik helyen ismételten leszögezte: „Nagyobbat nem tévedhetett, de jót akart”.
Apja halála után ő lett Laskó tiszteletese, itt érte a negyvennyolcas szabadságharc is, amelynek lelkes híve lett, úgyhogy a bukás után, a következményektől tartva, követte Kossuthot a törökországi emigrációba. Ott tábori lelkész lett, egy korabeli megfogalmazás szerint „udvari káplán, kapitányi ranggal”. Kis-Ázsiából az Egyesült Államokba ment, ott megalakította az első magyar vegyes egyházközséget, ennek lelkésze lett, de miután nyája szétszéledt a szélrózsa minden irányába, elhagyta a papi pályát, 1853-ban beállt kétkezi munkásnak az egyik New York-i vasgyárban, majd városról városra vándorolva alkalmi munkákból élt, nevelősködött, egy fényképészeti műteremben segédeskedett. Itt sem vitte sokra, de legalább fennmaradt egy portréja, az egyetlen.
Önmagát egy sajátságos pótcselekvésben, a naplóírásban találta meg: 1856-tól kezdve Bostonban szorgalmasan jegyezgetni kezdte megfigyeléseit a múlt századi amerikai életmódról, forrásul felhasználva saját élményeit, továbbá a napilapokat és egyéb olvasmányait is. Ezzel valójában folytatta azt, amit már Laskón elkezdett 1844-ben: csaknem 700 oldalon, Olla Potrida (Rothadó fazék) címmel feljegyzéseket készített, s szándékát is megfogalmazta: „A legkülönnemű jegyzetek, anekdoták, versek stb. lesznek tartalma ezen füzetnek. Mi szépet olvasok részenként kivonatban vagy ha rövidebb, egészen is átírom, s mintegy naplóul tekintve e füzeteket, közbe iktatandom talán egyes észrevételeimet . . .” A naplóírást hazatérése után is folytatta: 1862–63 között Tarisznya címmel vezette.

Ezekből a naplókból 1925-ben kilenc került a budapesti Széchenyi Könyvtárba, majd 1957-ben még egy. A közelmúltban a szegedi múzeum is felvásárolt hármat, Lábadi Károly kutatásai nyomán, a Kek Zsigmond-hagyatékból még négy előkerült. Így aztán az ismert Ács-naplók száma tizenhét kötetre növekedett, terjedelmük megközelíti az 5000 oldalt.

Ez a hatalmas forrásanyag több mint száz évig közöletlen maradt, csak újabban fedezték fel többen is. Bostoni Jegyzeteiból Bogáti Péter készített egy bővebb válogatást (Ács Gedeon: „Mihelyt gyertyámat eloltom . . .", 1989), Lábadi Károly pedig megírta eddig legterjedelmesebb életrajzát, s válogatást adott a XIX. századi drávaszögi népéletről írt feljegyzéseiből (Lábadi Károly: Meg vagyok én búval rakva, 1992). Művelődéstörténetünk nagy nyeresége lenne, ha az Ács-életmű teljes egészében vagy a lehető legbővebb terjedelemben megjelenne.

ÁCS JÓZSEF (Topolya, 1914. november 14.–Újvidék, 1990. április 3.) – Már szabadkai gimnáziumi éveiben készülődött a művészi pályára: Kandinszkijért lelkesedett, különórát vett egy rajztanártól és egy festőművésztől, s az érettségi után beiratkozott a belgrádi Királyi Művészeti Iskolába, annak befejezése után pedig a frissen megnyílt Képzőművészeti Akadémián folytatta tanulmányait (1938–1941), Milun Milunović osztályában.

Először 1936-ban állított ki az őstehetségek csoportos kiállításán az újvidéki Református Olvasókörben. Két évre rá a Híd köré csoportosult fiatalok nagy feltűnést keltett tárlatán szerepelt a szabadkai Népkörben, B. Szabóval, Hangyával, Boschánnal, Wanyekkal stb. A népfrontos folyóirat közel állt hozzá, közreműködött a belgrádi magyar egyetemi hallgatók Bolyai Farkas nevét viselő egyesületében is, bár azok közé tartozott, akik nagyobb anyagi gondok nélkül folytatták tanulmányaikat, apja ugyanis kályhagyáros és mozitulajdonos volt Topolyán.

1941–1944 között gimnáziumi rajztanár Újvidéken és Zentán. Rendszeresen részt vett a Délvidéki Szépmíves Céh újvidéki, pesti és palicsi tárlatain, de meghívót kapott a vajdasági képzőművészek első háború utáni kiállítására is, amelyet a becskereki Városi Múzeumban tartottak 1945 szeptemberében, de onnan végül kirekesztették éppen a háborús évekbeli szereplései miatt. Csak 1948-ban állíthatott ki újra, Belgrádban, s ettől kezdve a műcsarnokok állandó vendége: csaknem ötvenévi művészi pályafutása során több mint 350 csoportos tárlaton vett részt.

A háború után folytatta pedagógiai pályáját is, gimnáziumi tanár volt Zentán és Topolyán, 1952–1956 között pedig az újvidéki iparművészeti középiskola igazgatója. 1956-ban a Magyar Szó képzőművészeti kritikusa lett, s nyugalomba vonulásáig, azaz 1980-ig rendszeresen írt műbírálatokat. Közben vezette a lap általa kezdeményezett, egyedülálló képzőművészeti levelező iskoláját, s rendszeresen megjelentek illusztrációi is, főleg Németh István irodalmi riportjaihoz készített tenyérnyi rajzokat, s Hangya Andrással, B. Szabó Györggyel és Sáfrány Imrével a lap szövegrajzolóinak „nagy négyes"-ét alkotta. Egy „feudális" kapocs is a Magyar Szóhoz kötötte: az új Forum-palota negyedik emeletén tágas műtermet utaltak ki részére. Ez lett képzőművészeti kalandjainak színhelye, természetesen a művésztelepek mellett, ame-

lyeknek egyébként ő volt fő kezdeményezője és szervezője (Zenta, 1952; Topolya, 1953; Becse, 1954; Écska, 1956).
Az akadémiáról lírai realistaként került ki, majd egy rövid ideig tartó szocialista realista korszaka után (Munkás, Olvasó nő), a korlátokat ledöntve, az expresszionizmus felé tájékozódott, szavai szerint „alföldi expresszionista" volt (A mi utcánk, Topolyai utca, Zentai utcarészlet, Vasaló nő, Konyha, Tiszai halászok). Manapság a gyűjtők leginkább e korszakának képeit keresik.
Ács József egész életében nyugtalan, vizsgálódó, gondolkodó alkat volt, ellentéte mindannak, ami megállapodott, ami tunya és mozgásképtelen. Permanens radikalizmus hatotta át. „Amikor pontot teszek a mondatom végére – írta –, már tudom, hogy a kezdő betű sem érvényes." Bikanyakú, mokány termetével is maga volt a „faragatlan keménység". Szüntelenül a maga világképét kereste és festette is, s közben hátat fordított annak, amit korábban csinált, engedve a modern művészeti korparancsnak. A Nagy egek sorozata volt az első nagy áttörés a nonfiguratív, absztrakt ábrázolásmód felé (Kék ég, Nagy ég I. és II., Nagy ég kék és zöld holddal, Sárga ég stb.), majd újabb és újabb programokat fogalmazott meg. A természet, a társadalom és a gondolat mozgástörvényeit ábrázolta vásznain, hullámos és fésűs vonalakkal, félkör alakú sejtelmekkel. Olykor a napi konkrétumok foglalkoztatták (Kooperáció, Répatermesztés, A kukorica ára, a híres Autó-sorozat), máskor az idő és tér, a mozgás gondolatköre (Matematikai tér, Hullámok a térben, Anyag a világűrben, Nagy mozgás a térben).
Művészi pályájának eredményeiről a sok egyéni és kollektív kiállítás mellett két nagy retrospektív tárlat és katalógusuk (Matica srpska Galéria, Újvidék, 1967; Modern Művészetek Galériája, Újvidék, 1986) adott kimerítő áttekintést.
Kortársai nagyra értékelték munkásságát. Az egyik szerint „elkészítette világunk vizuális enciklopédiáját. Fundamentuma és egyben legmagasabb szintje ez művészeti és szellemi életünknek" (Tolnai Ottó). Egy másik szerint Ács József „a létezés titkainak tudója" volt (Bányai János).

ÁCS ZSIGMOND (Laskó, 1824. április 24.–Laskó, 1898. január 14.) – A drávaszögi, illetve a baranyai kultúrkör egyik ismert alakja, ezen belül a nevezetes laskóiak csoportjába tartozik – Laskói Demeterrel, Laskai Osváttal, Sztárai Mihállyal, Szegedi Kis Istvánnal, Tolnai Bálinttal, Laskai Csókás Péterrel, Laskai Jánossal, Asztalos Botos Jánossal együtt –, de a kör még családi keretre is szűkíthető: a laskói Ács családra, amelyhez az apa, a helytörténész Ács László meg két fia, a naplóíró Ács Gedeon és a Shakespeare-fordító Ács Zsigmond tartozott.
Ács Zsigmond írja naplójában: „Legalsóbb iskoláimat kezdtem szülő helységemben, Laskón, folytattam Kis Kun Halason (6 évig), s bevégeztem a Kecskeméti reform. Collegiumban, hol szintén hat évet tanultam."
A tanári pályát Kecskeméten kezdte, majd Nagykőrösön folytatta a görög nyelv és irodalom professzoraként. A nagykőrösi főgimnázium történetében jegyezték fel róla, hogy „14 élő és holt nyelvet értett és beszélt". Ennek következtében szinte természetszerűen a fordítói hivatás felé tájékozódott.
1853-ban készült el Shakespeare A velencei kalmár című színművének fordí-

tásával, az első magyar szöveghű átültetéssel. Három kiadásban jelent meg (1853, 1864, 1887), a Nemzeti Színházban pedig 1877 és 1901 között harminckilencszer adták elő. Második kötetként bekerült a Kisfaludy Társaság teljes magyar Shakespeare-jébe, amely 1864 és 1878 között jelent meg, Arany János hathatós közreműködésével. Ő volt Ács Zsigmond fordításának felkért bírálója, gondozója is, úgyhogy sikerében nagy érdemei vannak, mivel egyes források szerint a „megbírált munka sejtjéig hatolt boncoló kése". Arany János egyébként, Szász Károllyal együtt, Ács Zsigmond tanártársa volt a nagykőrösi főgimnáziumban.

A Sok hűhó semmiért című Shakespeare-vígjáték fordításával már kevesebb sikere volt. Jóllehet átültetésével 1858-ban kész volt, mégsem az ő szövegét fogadta el a Kisfaludy Társaság, hanem megbízta Arany Lászlót a fordítással, s ez 1871-ben meg is jelent a sorozat XII. köteteként. Ács fordítása az Olcsó Könyvtárban jelent meg 1886-ban.

Shakespeare összes műveinek legújabb, 1961. évi kiadása a régebbi fordítók közül már csak Arany János, Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály munkáját foglalja magában.

Ács Zsigmond az angol és spanyol költők magyarított verseit Jókai Délibábjában, Arany Koszorújában, valamint a Hölgyfutárban és a Fővárosi Lapokban tette közzé, a múlt század ötvenes éveinek derekán pedig két francia és egy angol regény fordítását is megjelentette.

Hároméves tanári pályafutása után Ács Zsigmond református lelkész lett: 1855-től a Pest megyei Foktőnek, 1874-től haláláig pedig szülőfalujának, Laskónak a lelkipásztora volt. Életrajzírói szerint „élete és munkássága a vidéki értelmiségi sorsot példázza", ezzel magyarázható, hogy „tehetségétől és szándékától messze elmarad a teljesítménye" (Lábadi Károly), s emléke lassan-lassan elvész, ma már csontjai is „az egyházi szántóföldde síkult ótemetőben . . . jeltelenül pihennek" (Baranyai Júlia).

ÁGAI ADOLF (Jankovác, 1836. március 31.–Budapest, 1916. szeptember 21.) – Családja, Rosenzweig néven, a lengyelországi zsidóüldözések elől menekülve telepedett le Magyarországon. Előbb Észak-Bácskában, a bácsalmási járáshoz tartozó Jankovácon, majd Kelet-Szlavóniában, az Eszék melletti Raholcán, azaz Orahovicán, ahol a négyéves Ágai Adolf először horvátul tanult meg beszélni, némi lengyeles beütéssel. A szatócs apa vándorlásai során azonban csakhamar színmagyar környezetbe került: Pécelre (gödöllői járás), Nagyabonyra (ceglédi járás), majd Nagykörösre, amelynek gimnáziumában Arany János és Szász Károly tanítványa volt.

Az irodalom felé vonzódott, 18 éves korában munkái a Hölgyfutárban jelentek meg, de apjának unszolására orvosi pályára lép, 1862-ben Bécsben szerzett orvosdoktori diplomát, majd gyermekgyógyászként Budapesten telepedett le, ám orvosi praxist sohasem folytatott: mindjárt bekerült az élénk sajtóélet sodrába. Minden újságírói műfajt sikeresen művelt, a tárcát is. Ezt a sajátos magyar hírlapi „vonal alatti" írást nem ő teremtette meg, de kedélyes modorú, zamatos nyelvű karcolatai révén lettek népszerűek és terjedtek el általánosan.

Kitűnő szerkesztő vált belőle: „Elébb egy kis helyesírást, aztán egy kis elmésséget, mindenekfölött pedig tiszteletet minden osztály iránt" – ezzel a magyarázattal utasítja el az egyik kéz-

iratot. Egy másik szerkesztői üzenetben így fogalmaz: „Minek rúgni ott, ahol a csípés is fáj.” Kitűnő szervező volt, jó szemmel válogatta ki munkatársait. Szerkesztői gyakorlatát egy szóval így határozta meg: „nyírni”. Néhány húzással valóban tömörré és frappánssá tudta tenni a terjengős, de egyébként jó cikkeket. Az újságírás történetében úgy tartják számon, mint a kiegyezés korabeli Magyarország egyik legjobb zsurnalisztáját és redaktorát. Népszerű volt, bár neve alatt csak a Magyarország és a Nagy Világ hetilap jelent meg. A Kis Lap című gyermeklapot Forgó bácsi néven szerkesztette és írta, a Borsszem Jankó élclapot Csicseri Bors néven, tárcáit pedig Porzó aláírással látta el.

Legnagyobb teljesítményét a Borsszem Jankó című Deák-párti élclap elindításával és szerkesztésével nyújtotta (1867–1910). Több mint 30 állandó figurája volt az újságnak, ezeket zömmel ő teremtette meg. Leghosszabb életű volt a Mokány Berci, az elveszett „magyar virtus” siratója, a harsány és ápolatlan vidéki nemes, de ma is ismerősen cseng Rontó Pál, Sanyaró Vendel, Blau Kóbi alakja. Ő teremtette meg Cenci néni, a vidékről levelező úriasszony, Josef Kovács, a közös hadseregbeli magyar katona, Hétszilvási és bukovai Bukovay Absentius, az úrhatnám dzsentri meg Mihaszna András, a fővárosi m. kir. rendőr alakját, aki szemlélődéseit a szállóigévé vált „röndnek muszáj lennyi” megállapítással fejezte be. Egy másik alakjában, Ruczaháti Tarjagoss Illés úrban azt a „hazaffy”-t személyesítette meg, aki 1848 előtt verte a mellét, 1848/49-ben még jobban verte a mellét – nem fegyverért kiáltott, hanem „hévatalért” lármázott –, az elnyomás idején nem verte a mellét, ellenben kész volt huszárkodni Bach zsoldjáért, a kiegyezés után pedig újra elemében van, jobban döngeti a mellét, mint bármikor eddig . . .

Krúdy Gyula úgy emlékezett rá, mint akinek „tán a legtöbb ellensége volt a régi Magyarországon”, értve ezalatt elsősorban a dzsentri-Magyarországot. Valóban, a magyar társadalom polgárosításának nagy híveként a „parodisztikus imitációk valóságos zsenije” volt, Karinthy Frigyes egyenes ági őse.

ÁGOSTON PÉTER (Zsombolya, 1874. március 25.–Párizs, 1925. szeptember 6.) – A régi Torontál megye szülötte, a középkori Csomboly helyén újratelepített Zsombolyából származik. A zömmel Lotharingiából eredő német telepesek 1766-ban Hatzfeld tábornokról nevezték el, a német források ma is ezen a néven ismerik. Más nemzetiségűek – románok, szerbek, magyarok, zsidók – csak elenyésző számban éltek itt, az utóbbiaknak néhány családos kolóniájába tartozott Ágoston Péter is (1859-ig Augenstein). Apjának jól menő fűrésztelepe volt a nagyközségben, úgyhogy a helyi általános iskola elvégzése után továbbtanulása nem okozott nagyobb gondot, annál kevésbé, mert zsidó családokhoz került kosztra, kvártélyra.

A gimnáziumot Szegeden és Selmecbányán fejezte be, a jogot a budapesti egyetemen végezte, ahol 1896-ban avatták a jogtudományok doktorává. Előbb bírói pályára lépett, majd 1901-ben, 27 évesen a nagyváradi jogakadémián a magánjog tanára lett, 1903-ban pedig e tárgykörben magántanári képesítést nyert a kolozsvári egyetemen. A Debrecenből Nagyváradra kerülő 24 éves Ady Endre is a diákjai közé tartozott, illetve csak beiratkozott a jogra, mert akkor az ifjú zseni már nem a stú-

diumok, hanem a költészet, a publicisztika meg hát Léda igézetében élt. Valami hasonló történt Ágoston Péterrel is, csakhogy az ő érdeklődése a tudomány és a politika között oszlott meg. Igen sok jogelméleti és történelmi tanulmányt publikált a szaklapokban, folyóiratokban, időszaki kiadványokban. Könyvei is gyors egymásutánban jelentek meg (A tulajdonjog alaptanai, 1903; A zálogjog története, 1904; A sztrájk jogalapja, 1907; A munka rabsága, 1909; A magyar világi nagybirtok története, 1913). A hatkötetes Magyar Jogi Lexikonban „dolgozótárs" volt, ő írta a Szomszédjog, a Tulajdonjog és a Zálogjog – a két utóbbi 15, illetve 11 oldalas – szócikkét.

Már egyetemi hallgató korában, 1893-ban belépett a Magyar Szociáldemokrata Pártba, 1894-ben a Népszava szerkesztője. Később állandó munkatársa a Szocializmus és a Huszadik Század című folyóiratoknak, ezekben gyakran a községi önkormányzatok elméleti kérdéseit boncolgatta. Tevékenyen részt vett Nagyvárad igen élénk politikai és társadalmi életében. 1905-ben népirodát nyitott a szegények ingyenes jogi tanáccsal való ellátására. 1908-ban a nagyváradi szabadkőművesek egyik vezetője. 1918-ban a helyi Nemzeti Tanács elnöke, Károlyi Mihály pedig kinevezi Bihar megye kormánybiztos-főispánjává. 1919 legelején a pesti egyetemre kerül a magánjog tanárának, majd a Berinkey-kormány belügyi államtitkára lesz. A Magyar Tanácsköztársaság idején – Kun Bélával és Pogány Józseffel – az egyik külügyi népbiztos, a hármas kollégium tagja, majd néhány napig a Peidel-kormány külügyminisztere. 1919 novemberében letartóztatták, és 1920 decemberében a népbiztosok perében – Vántus Károlyval, Bokányi Dezsővel és Haubrich Józseffel – halálra ítélték. 1922 elején a szovjet–magyar fogolycsere során Moszkvába került. Innen 1924-ben Londonba, majd Párizsba ment, ahol újságírással, publicisztikával foglalkozott, s folytatta naplójának írását is, amely kéziratban maradt, de így is századunk tízes–húszas éveinek fontos dokumentuma.

Londoni tartózkodása idején jugoszláv állampolgárságért folyamodott, mivelhogy édesanyja és hozzátartozói Zsombolyában éltek. Ennek érdekében Párizsba költözött, ahol az SZHSZ Királyságnak tekintélyes és befolyásos nagykövetsége volt. Kísérlete nem járt eredménnyel, részben azért sem, mert Zsombolyát időközben, 1924-ben, Romániához csatolták, úgyhogy megszűnt az a jogalap, amelynek érvényesítésével hozzájuthatott volna az útlevélhez.

ÁGOSTON SÁNDOR (Feketics, 1882. május 8.–Feketics, 1960. június 24.) – Az első jugoszláviai református püspök, egyházi író és lapszerkesztő a középbácskai faluból indult, s ott is fejezte be életét. Apja postamester, utóbb telekkönyvvezető volt. A gimnáziumot Kecskeméten a piaristáknál és a református kollégiumban fejezte be, a teológiát pedig Budapesten végezte 1904-ben.

1904 és 1921 között, rövid megszakításokkal, Kórógyon lelkészkedett, az Eszék alatti négy honfoglaláskori település (még Rétfalu, Haraszti, Szentlászló) egyikén, azaz a szórványban élő református magyarság lelki gondozását bízták rá, a diaszpóra-misszió gyakorlatát. Egy vukovári lelkésszel együtt látogatták a Szlavóniába szakadt vagy települt hívőket, Vinkovcira és Brodba hetente egyszer jutottak el, Borovóba, Vrpoljéba, Županjába és máshová ha-

vonta egyszer. Az ő letelepítésükkel az egyház elvetette azokat az elképzeléseket, hogy utazó lelkészeket kellene alkalmazni, akiknek „a parókiája az echós szekér lesz, s kik tanyáról tanyára fogják Isten igéjét prédikálni a pajtákban, a cselédlakásokban, az Isten ege alatt”.

A katolikus egyháznak még több gondja volt az 1870-es években a szlavóniai birtokokra leszivárgó magyar cselédséggel, meg a Száva és a Dráva táján, de olykor a Bosna és a Narenta (Neretva) völgyében olcsó földhöz jutó parasztsággal, akik a horvát plébániákhoz tapadtak, gyermekeik pedig a horvát iskolákban felejtették el nyelvüket. A több mint 100 000 főt számláló magyarság beolvadása elleni ellenszerként alakult meg 1904-ben a Julián Egyesület, amely 1913-ig több mint 7500 tanulónak 59 iskolát nyitott, csaknem 200 könyvtárat alapított, újságokat, naptárakat adott ki (a Szlavóniai Naptár 28 000, a Boszniai Naptár 2000 példányban jelent meg).

Ágoston Sándor együttműködött a Julián Egyesülettel, így munkatársa volt, egy időben pedig szerkesztette is az Eszéki Magyar Újságot (1908–1918), amely az egyesület hathatós támogatásával jelent meg. A két fönt említett naptárat is ő jegyezte szerkesztőként 1911 és 1918 között. Klebersberg Kunóval, a Julián Egyesület ügyvezető igazgatójával együtt keresték fel a Derventa melletti Vucsijákot, ahol száz magyar telepes család élt, s a katolikus hívőket sínharanggal (kolomppal) hívták a református tiszteletes igehirdetésére. „Látni akartam, hogy imádkozik a magyar nép magárahagyatottságában a boszniai erdők mélyén” – írta később Ágoston Sándor. Az ilyen jellegű tapasztalatait egy füzetben is összefoglalta (Szórványok egyházi gondozása, Eszék, 1916).

Valójában ezt a munkát folytatta 1918 után is, amikor egy nagyobb népcsoport került többé-kevésbé a szórvány sorsára. 1921-ben tért vissza Feketicsre, s az egyik első dolga volt, hogy még abban az évben elindítsa a Magvető című egyházi lapot, amelyben sokat publikált is. Sok személyes érdeme volt abban, hogy a feketicsi felekezeti árvaházban „a vékabeli búza el nem fogyott, a korsóbeli olaj meg nem kevesült”. Kartársaival együtt gondosan építgette a Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyházat, amely 1933-ban egyhangúlag első püspökévé választotta. Persze nem négyes fogaton járó, palotában lakó egyházfőre kell gondolnunk, hanem olyanra, aki a szlavóniai vizitációra egyedül utazik „költségkímélés céljából”. Még „püspökszentelés” sem volt, őt is a többi tisztségviselővel együtt eskették fel, és iktatták be.

Ágoston Sándor nagy gonddal vezette a nyugati gyülekezetek által támogatott szegény egyházmegyéjét, amelyben a Bácskában Moravica, Bánátban pedig Debelyácsa volt a legnagyobb eklézsia. Eljutott persze mindenhova, a kisebb gyülekezetekbe, 1940-ben Fiumába is, ahol akkor 260 magyar élt. 1939-ben gondozásában jelent meg a Jugoszláviai Magyar Református Énekeskönyv, amely terjedelmével, a zsoltárok válogatásával az országhatáron kívül is nagy visszhangot keltett.

A negyvenes években, amikor „megnehezült az idők viharos járása felettünk”, nagy erőfeszítéseket tett, hogy megőrizze egyházának egységét, de nem tudta megakadályozni a német gyülekezet kiválását. A kisebbségi helyzetet általában úgy fogta fel, hogy „az eklézsia az egyetlen hely, ahol otthon vagyunk”,

de a magyarság világi helyzetén javítani próbált a maga módján. A hatalom, ha érdeke is úgy kívánta, elismerte tárgyaló félnek: Aleksandar Karađorđević király kitüntette, Tito pedig a háború után őt fogadta elsőnek az egyházi méltóságok közül.

AIGNER SÁNDOR (Temesvár, 1854. július 21.–Budapest, 1912. január 30.) – Egy régi temesvári német család szülötte, közülük többnek is jól hangzó neve volt a múlt századi közéletben.

Aigner Sándor temesvári és becskereki iskolaévei után építészeti tanulmányokat végzett a bécsi szépművészeti akadémián. Hosszabb európai tanulmányút után Budapesten telepedett le, 1881-ben a budai Mátyás-templom restaurálását irányította. Pályafutása során később is sokat foglalkozott műemlékek helyreállításával, így restaurálta a veszprémi székesegyházat, élete vége felé, 1910–11-ben a szabadkai Barátok templomát, s megkezdte a győri székesegyház felújítását is, de ezt már nem fejezhette be.

Építészeti alkotásait megtalálhatjuk a történelmi Magyarország csaknem minden táján, így Budapesten (Örökimádás-templom, a volt Szent Imre kollégium), Besztercebányán, Zágrábban (erdőigazgatósági paloták), Szegeden (Rókus-templom). Ez utóbbit – 1908 és 1909 között emelték – Rainer Károllyal együtt tervezte, az építésvezető pedig Raichle J. Ferenc volt, akinek vajdasági, főleg szabadkai munkásságát Bela Duranci fedezte fel, s tette építészettörténeti adattá (A vajdasági építészeti szecesszió, 1983). Aigner első díjat kapott a szegedi Fogadalmi templom tervpályázatán, ennek építése azonban évtizedekig késett, jóval halála után, 1914 és 1930 között emelték.

Aigner legismertebb vajdasági munkája a nagybecskereki (zrenjanini) törvényszéki palota, amely a Kishídon túl, a karcsú tornyú református templom mellett ma is uralja a Béga-parti sétányt. Építésének gondolata még a múlt század utolsó éveiben merült fel, s öthat évi készülődés után, 1904 végén kiírták a tervpályázatot. Az első díjat Aigner Sándor kapta, az építés levezetését pedig egy budapesti vállalkozóra bízták. Az épületet 1908 tavaszán adták át rendeltetésének, cifra botrány kíséretében. Kiderült ugyanis, hogy az ésszerűtlen takarékosság kérdésessé tette a belső terek funkcionalitását. Nem látták el vízvezetékkel, központi fűtéssel (a helyiségeket, nagyságuktól függően, fával, szénnel, koksszal melegítették), s a villanyvilágítást is csak részben vezették be (némely szobában gyertyafény mellett dolgoztak a bírák, a törvényszékhez tartozó vizsgálati fogház folyosóit és zárkáit petróleumlámpákkal világították meg). Az utólagos intervenciók természetesen nagy összegeket emésztettek fel.

Műépítészünk – a kor szóhasználata szerint architektusunk – a historizmus megingathatatlan híve volt. Ez az építészeti irány 1850 és 1900 között volt uralkodó, de ő még a XX. század elején is ragaszkodott hozzá, nyilván a megrendelők ízléséhez is igazodva, jóllehet ekkor már több modern irányzat, így a szecesszió is, nagy teret hódított magának.

A szegedi Rókus-templomot például neogótikus stílusban tervezte, a nagybecskereki törvényházat pedig neoromán stílusban: tömör és zömök falakkal, a tornyok erős érvényesítésével, félköríves nyílásokkal és díszítésekkel. Habár már a maga korában is divatjamúlt volt a tévesen ekletikusnak nevezett stílusával, a becskereki törvényszé-

ki palota mégis – a Lechner Ödön tervezte, kései barokk stílusú vármegyeházával együtt – a város egyik legszebb építészeti emléke.

AJTAY JENŐ (Kitid, 1870. április 11.–Budapest, 1938 ?) erdészmérnöknek, erdőgazdasági szakírónak részletesebb életrajzát nem ismerjük, felderítésére tett kísérleteink is rendre kudarcba fulladtak. Csak azt tudjuk, hogy 1894-ben nyert erdőmérnöki képesítést a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémián, s feltehetően a kilencvenes évek derekán, 1895-ben vagy 1896-ban került a Delibláti-homokpusztára, illetve az ottani főerdészeti hivatalba, ahol Mátyus József mellett dolgozott a futóhomok megkötésén, majd később, miután Mátyus utódaként elfoglalta a homokpuszta főerdészének székét, be is fejezte ezt a csaknem egy évszázadra kiterjedő munkát. 1920-ban kiutasították az országból, Budapestre távozott.

Ajtay tehát lezárta azoknak a híres erdőmérnököknek a hosszú sorát, akik életük és munkásságuk jelentős hányadát ennek a nagy természetátalakító vállalkozásnak szentelték. A természeti egyensúly egyébként több mint kétszáz évvel ezelőtt bomlott fel, amikor a török betörések ellen létesített határőrvidéki katonaszervezet idején a mértéktelen irtás és legeltetés miatt néhány esztendő alatt elvadult a táj: a feldarabolt növénytakaró alatt életre kelt a Temes, Brzava, Karas, Néra és a Moravica egykori deltájának hordaléka, a futóhomok, és egy 36 km hosszú, 11 km széles sivatag keletkezett.

A bécsi udvari haditanács Francz Bachoven erdőfőtanácsost bízta meg 1808-ban, hogy alapos terepszemle után adjon helyzetjelentést. Ő aztán – írja nagy hírű elődéről Ajtay Jenő az Erdészeti Lapokban 1912-ben megjelent történeti áttekintésében – „megfelelő méltatlankodással ítélte el a talajjal való barbár bánásmódot, a tuskók kiásását, a legelőmarhák patái által történő gyepfelszaggatást és a Rhus Cotimusnak (cserszömörce – K. Z. megjegyzése) cserzőanyagul történő kíméletlen használatát”. Ugyancsak a katonai hatóságok megbízásából ő készítette el a homokpuszta első, hatvan évre szóló erdősítési tervét, s tíz év alatt 5000 hektárt telepített be. A hozzá nem értő császári hivatalnokok intrikái miatt elveszítette állását, művét nem folytathatta, s amit csinált, az is jórészt veszendőbe ment.

A visszafejlődés évei után az 1867-es kiegyezés és a határőrvidék 1873-ban történt „polgárosítása” után újult erővel indult meg a homok megkötése. Az ekkori munkák vezéralakja a már emlegetett Mátyus József. „Titáni munka – írja Ajtay a már idézett cikkében – és az elemekkel való elkeseredett harc volt a futóhomok megkötése. Naponként 600–800 kézi napszámost és 150–200 fuvarnapszámost kellett néha alkalmazni, hogy a nyílt futóhomok-terület egy évre előirányzott részét megköthessük és befásíthassuk.” Szerzőnk nem ír róla, de a szájhagyomány megőrizte, hogy a napszámosokat aranytallérral fizették. Mátyus és Ajtay után csaknem 12 000 hektárnyi erdő maradt.

A homokkötés dandárjának elvégzése után Ajtay „békebeli” témákkal jelentkezett az Erdészeti Lapokban. 1907-ben a homoki borókabokrok bogyótermésének betakarítását írja le, 1913-ban pedig a delibláti készítésű ágnyeső fűrész használatáról ad hírt. „A jelen tél folyamán 650 holdnyi akácfiatalt nyestünk fel” – teszi még hozzá.

Hogy Ajtay Jenő valóban a dél-bánáti táj mai természeti képének jeles kiala-

kítója, az abból is látszik, hogy már századunk tízes éveiben úgy rendelkezett – a Borovszky-féle Temes megyei monográfia megfogalmazása szerint –, hogy egy 500 holdnyi terület „természeti emlékként érintetlenül fenntartandó és őseredeti állapotában meghagyandó”. 1951-ben a Delibláti-homokpusztának pont ezt a részét nyilvánították szigorúan védett természeti rezervátummá.

AJTONY VEZÉR (? – Nagyősz, 1028 körül) – Az utolsó volt, aki szembeszállt Szent István király központosítási törekvésével. Géza, István apja is vaskézzel uralkodó král volt, de nem nyúlt a törzsi államszervezethez, István viszont már rexként gyakorolta a hatalmat, mintegy jelezve, hogy egy korszerű, nyugati típusú feudális állam megteremtésére törekszik a hagyományos keleti törzsi államszervezet helyett.

Koppány felnégyelése, Gyula legyőzése után már csak Ajtony dacolt az államalapítóval. Mint lenni szokott, az összetűzés mögött nem rejtett gazdasági érdekek húzódtak meg. A leszámolást nagyhatalmi játékok meg egyházi rivalizálások is megelőzték. Ajtony sorsa akkor pecsételődött meg, amikor a magyar király és a bizánci császár, ténylegesen vagy hallgatólagosan, a két nagyhatalom érdekövezetének határát a Száva–Duna vonalon jelölte ki, ami egyúttal a nyugati latin és keleti görög egyház határsávja is lett. Ezzel megszűnt az az állapot, amelyet a Gellért legenda így fogalmazott meg: „Ajtony a hatalmát a görögöktől vette.”

Ajtony országa – uruszága, ahogy akkoriban mondták – felölelte a Maros–Tisza–Duna közti vidéket Marosvártól, a későbbi Csanádtól Orsováig – azaz a Temesközt, a mai vajdasági és romániai Bánságot –, de még ennél keletebbre is kiterjedt, egészen odáig, ahol az Olt a Vöröstorony-szorosban áttöri a Déli-Kárpátokat. Feltételezhető, hogy ez volt egyúttal a fekete magyarok szállásterülete is, azaz azé a három kabar törzsé, amely fellázadt a kazár birodalom ellen, és a magyarokhoz csatlakozott. Egyes források szerint szilaj természetük volt, „sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt”.

A Gellért-legenda szerint azonban Ajtony „a vitézek és nemesek sokasága felett gyakorolt hatalmat”, és „felette fitogtatta erejét és hatalmát”. Ugyanez a forrás gazdasági erejét így írja le: „Szilaj paripája számtalan volt, nem számítva azokat, melyeket istállókban őriztek csikósai. Rengeteg barma is volt, mindegyik csordájának külön gulyása, s voltak azonfelül majorságai és udvarházai. Még a királynak a Maroson leúsztatott sója fölött is hatalmat bitorolt, a folyó révhelyein egészen a Tiszáig vámosokat és őröket tartott, és mindent megvámoltatott . . .”

Az ellene indított, Csanád által vezetett hadakkal váltakozó sikerrel vette fel a harcot Észak-Bánát térségében. Végül is csatát vesztett, s életével fizetett, mert szembeszegült a királlyal. Vereségével ez az országrész is végképp integrálódott István király birodalmába: Ajtony tömérdek vagyona az uralkodó tulajdonába ment át, a győztes Csanád vezetésével megkezdődött a megyeszervezet kialakítása, Gellért püspök pedig latin rítusú egyházmegyét hozott létre, s megkezdte a görög egyház tapintatos, csendes visszaszorítását. Mindjárt az elején a baziliták marosvári monostorát saját székhelyévé tette, a görög szerzeteseket pedig a Szent Györgyről elnevezett új oroszlánosi monostorba költöztette.

Az államépítés és a hittérítés nem ment simán, de István király emberei nem ismertek irgalmat, felszámolták az ellenállási gócokat, s ha másként nem lehetett, erőszakkal is keresztvíz alá hajtották a nyakas fekete magyarokat. A Gellért-legenda közli azt is, hogy „. . . a mieink – isten bocsáss meg – némelyiket megvakították, ami nagy vétség”.

ALADICS JÁNOS (Ókér, 1928. január 30.–Újvidék, 1986. augusztus 28.) – Az Újvidéki Rádió és Televízió újságírója és színikritikusa, a művelődési rovat szerkesztője, a kulturális események hűséges és gyors krónikása: ez volt Aladics János csaknem hatvanéves koráig, amikor beteg szíve megszűnt dobogni.

Újvidéken érettségizett 1948-ban, ugyanott, a Pedagógiai Főiskolán B. Szabó Györgynél diplomázott, s még abban az évben kinevezték magyartanárnak a szenttamási általános iskolába. Az V. osztály osztályfőnökeként kezdte meg pedagógiai pályáját, s ez volt az első és egyben az utolsó nemzedék is, amelyet kivezetett. A diákjainál nem sokkal idősebb tanár megszerettette velük az anyanyelvet, a mondott és írott szót, s irodalmi ismereteiket is jól megalapozta. Némelyik közülük azóta sem tette le a tollat, tanítványai közül két író (Gion Nándor, Végel László), egy írogató orvos (dr. Szép Dezső) és egy újságíró (Rencsár Tivadar) került ki.

Az Újvidéki Rádióhoz 1953 őszén került, s ettől kezdve, csaknem harminc éven át, ismerős hang volt az éter hullámain, de ismert név lett az újságok hasábjain meg ismert arc is a tévé képernyőjén. Lelkiismeretesen, odaadóan, lelkesen, vérbeli újságíróként látta el a tájékoztatás sokrétű feladatát a művelődési élet ágas-bogas területéről. Az ő szavaival élve: a „rögtönzés aknamezején” járva adta le gyorsjelentéseit a kulturális eseményekről. Gondosan jegyezte a kisebbségi művelődési történések híreit, jelenségeit, a nyelvi egyenjogúság gyakorlati megvalósításának apróbb-nagyobb tényeit. Rendszeresen beszámolt az olyan eseményekről, mint a Sterija Játékok, a BITEF, a jugoszláv kamara- és kísérleti színházak szarajevói fesztiválja, a Dubrovniki Nyári Játékok, a vajdasági hivatásos színházak találkozói, az amatőr együttesek szemléje, a Tanyaszínház nyári körútja és így tovább.

Már ebből a felsorolásból is felsejlik, hogy az egyik szakterülete a színház, a színházi kultúra volt. Talán nem volt Vajdaságban egy jelentős színházi bemutató sem, amelyről ő értő hangon ne írt volna, nem volt egy színész, egy rendező sem, akit ne szólaltatott volna meg mikrofonja előtt. Az Újvidéki Színház megalapítását szívügyének tekintette, de nemcsak azért, hogy a rádió színészei kitörhessenek a stúdió zártságából. „Ezzel megvalósult az itt élő magyarság még a század elejétől dédelgetett terve” – mondta az új intézmény megnyitójáról adott hangképében.

Egy egészen sajátságos feladatot is magára vállalt: a szerb nyelvű újvidéki Dnevnikben rendszeresen írt a magyar előadásokról, mivelhogy a hetvenes-nyolcvanas években erre is volt igény.

A másik terület, amelyen szívesen cserkészett, a képzőművészet volt. Minden jelentősebb tárlaton feltűnt táskamagnójával, a rádió, a lapok és folyóiratok rendszeresen közölték kritikáit. Ezekből a művészek mindig szívesen idéztek elkövetkező kiállításuk katalógusában. Ő maga is festegetett, de képeit kevesen látták, nem beszélt róluk. Mások

sikereinek viszont annál jobban örült. Ki is faggatta műtermük csendjében a festőket, grafikusokat, keramikusokat alkotó munkájuk minden részletéről.
Aladics János dolgozószobájában sohasem csukta le írógépének fedelét, az utolsó percekig dolgozott. Az írott szó, a zsurnalisztika közkatonájaként élte le rövidre szabott életét.

ALAPY GÁSPÁR (?, 1528 ?–Vukovina, Horvátország, 1584. április 4.) – Egy kihalt, a középkori magyar állam hierarchiájába beépült főnemesi család utolsó sarja, a Zrínyiek közeli rokona. Anyja Zrínyi lány volt, a szigetvári hős nővére. Ő maga is – hadnagyként, Zrínyi helyetteseként – részt vett a vár védelmében. A kirohanás után azonban, látva a hatalmas túlerőt, visszafutott a falak mögé, szolgaruhába öltözött, s elbújt. A rábukkanó törökök nem ismerték fel, s így megkegyelmeztek neki, rabszíjra fűzték. Rajta kívül, az egyébként háromszázra fogyatkozott várvédők közül a kirohanás után csak még hárman maradtak életben: Orsics István, Cserenkó Ferenc, Zrínyi komornyikja és Geréczy Bertalan, egy baranyai születésű szolga.
Alapy Gáspárt (Gašpar Alapić) a török fogságból Zrínyi Miklós fia, György váltotta ki. Megpróbáltatásait a vukovinai uradalom kastélyában pihente ki, amelyet dédapja, Alapy Boldizsár még Corvin Jánostól vett meg. Itt, a falakkal megerősített kúria csendjében névtelenül megírta Szigetvár hős védelmének horvát nyelvű történetét, de életben maradásának körülményeit elhallgatta. Ennek alapján, két évvel az ostrom után, 1568-ban, Bécsben, Historia Sigethi címmel kitűnő latin nyelvű emlékirat jelent meg Budina Sámuel tollából. Ő is csak annyit árult el, hogy forrása egy horvát krónika volt, de nem közölte a szerző nevét, csupán annyit mondott, hogy az eseményeknek tanúja és részese volt.
Ez a körülmény sok fejtörést okozott a történetíróknak, mindegyik életben maradt védőt számba vették mint potenciális szerzőt. A legmeggyőzőbb érveket Tóth István pécsi főiskolai tanár sorakoztatta fel a Ki volt a szigeti küzdelem első horvát nyelvű történetírója? című tanulmányában (A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 14. szám). Kimutatta elemzésében, hogy ez csakis Alapy Gáspár lehetett, azaz egy olyan résztvevő, aki Zrínyi közvetlen közeléből merítette információit, s a védelem irányításában is részt vett.
Vukovinai magányából Draskovics György (Juraj Drašković) zágrábi püspök és horvát bán mozdította ki azzal, hogy vicebánná nevezte ki, és megbízta Matija Gubec parasztfelkelő hadainak letörésével. Alapy 1573 februárjában, Kerestinac és Stubičke Toplice mellett szétverte a földesurak ellen lázadó jobbágysereget, Matija Gubecot pedig foglyul ejtette. A felkelőket kegyetlenül megbüntette: karóba húzatta, kerékbe törette őket. Gubec sem kerülhette el sorsát, legfelsőbb engedéllyel úgy végeztette ki, mint Dózsa Györgyöt: tüzes koronával koronáztatta meg. Közvetlenül a parasztlázadás letörése után kanizsai várkapitány lett, majd 1574-től horvát bán. A legmagasabb méltóságnevet azonban nem sokáig viselte, betegségére hivatkozva már 1576-ban lemondott, de az új bán kinevezéséig, 1578-ig hivatalában maradt.
Halálával a magyar–horvát kapcsolatokban nagy szerepet játszó Alapy/Alapić családnak magva szakadt. A Zágráb melletti Remete pálos kolostorban temették el, abban a kriptában, amelyben

korábban a Medvevárban elhunyt Janus Pannoniust ideiglenesen eltemették. Sírhelye az 1880. évi földrengés idején megsemmisült, a romok eltakarítása során sem állították helyre.

ALBACH ANTAL (Versec, 1875. február 19.–Versec, 1973. április 11.) – A száz évvel ezelőtt született film (Párizs, 1895. április 22.) nemcsak az időt varázsolta képpé, hanem az embereket is elbűvölte. Így történt ez Albach Antallal, a 21 éves verseci nyomdásszal, aki frentelés közben, Bécsben, 1896-ban találkozott először „a mozgó fényképek”-kel, amikor a két Lumière testvér megbízottai először pergettek némafilmeket az osztrák fővárosban, az eljövendő XX. század nagy csodájának előfutárait. Ettől kezdve nem tudott szabadulni igézetük alól: összegyűjtött pénzecskéjéből megrendelte a bűvös vetítődobozt s a hozzá való filmeket, amelyeket Lumière emberei ott a helyszínen árultak, illetve jegyeztek elő.

Albach Antal a vetítőgépet a következő évi vendégszereplésük során vette kézbe, még a tél beállta előtt visszatért szülővárosába, és 1897. január elsején megtartotta az első mozielőadásokat Versecen (Csala János diplomamunkája a belgrádi filmfőiskolán, 1981).

Nagy sikere lett vele, úgyhogy nem is helyezkedett el szakmájában, hanem felcsapott vándormozisnak. Versec után Fehértemplomon, Lugoson, Buziásfürdőn, Herkulesfürdőn, Temesváron és Temes megye több más településén vendégszerepelt. Vándorlása során korán eljutott Torontál megyébe is: Zsombolyára, Módosra, Nagykikindára, az év vége felé pedig Nagybecskerekre is. Itt a következő év elején is vendégszerepelt, ekkor jelent meg róla a számunkra ismert első újságtudósítás: „Kinematograph. Albach Antal holnap, azaz vasárnap és a következő napokban este a Korona szálló éttermében újból be fogja mutatni a híres Edison legújabb találmányát, az úgynevezett Kinematographot, mellyel bármely arc- és tájképet életnagyságban meglepő természethűségben reprodukál. Az előadásokat ajánljuk az érdeklődők figyelmébe” (Torontál, 1898. március 5.). Sajnos, az újságíró nem vette észre, hogy valami egészen új születik, s nem számolt be az előadásról, a bemutatott filmekről (a hetedik művészet születésére a mi tájainkon csak a Zomborban újságíróskodó, 18 éves Korda Sándor figyelt fel 1911-ben). Akkoriban az újságok általában Edison nevével kötötték össze a vándormozikat, ezt tette a Torontál újságírója is, jóllehet Albach a Lumière cégtől szerezte be vetítőjét, s feltehetően repertoárja is a korabeli párizsi híradó-, dokumentum- és riportfilmekből állt össze.

Albach Antal további működéséről alig van adatunk, arról sincs tudomásunk, hogy készített-e filmeket. Erre ugyanis lehetősége volt, mivelhogy a Lumière-vetítő egyúttal felvevőgép is volt. Úgy tűnik, hogy sokáig megmaradt a „mozikávéház” mellett – a film a gépből egy nagyobb kosárba szaladt le, s ezt az előadás után újból visszatekercselte –, a nagyobb városokba ennélfogva nem is került el, ott már a Lifka-féle, luxus berendezésű sátormozik uralták a piacot.

1905-ben ő alapította az első filmszínházat Versecen, egy évvel megelőzve Bosnyák Ernő elhíresedett zombori vásártéri pajtamoziját. 1914-ben a Versecen és Fehértemplomon működő hét moziból három az övé volt, de még ugyanabban az évben tönkrement, úgyhogy amikor visszatért az első világháborúból, már nem is folytatta a mozi-

szakmát, hanem nyomdászként dolgozott. Teljesen megfeledkeztek róla, a filmtörténészek csak akkor próbáltak vele kapcsolatba lépni, amikor már századik életévéhez közeledett, de sikertelenül: a bogaras öregember nem állt szóba senkivel.
Albach Antal a mozivetítés egyik úttörője volt nálunk, talán éppen a legelső. Versecen és Fehértemplomon a kor egyik legfejlettebb mozihálózatát hozta létre: 1914-ben Szegeden 100 nézőre jutott egy moziszék, Pozsonyban 80-ra, Budapesten 36-ra, a mi vidékünkön pedig Újvidéken 46-ra, Zomborban 30-ra, Zentán 25-re, Versecen és Fehértemplomon pedig 10, illetve 13 nézőre jutott egy ülőhely.

ALLAGA GÉZA (Óbecse, 1841. március 25.–Baja, 1913. augusztus 19.) – Allaga Géza zeneszerző, cimbalom- és gordonkaművész jómódú ügyvédi családban született, s életének első évtizedét is a Tisza és a Ferenc-csatorna szögében töltötte. A 48-as forradalom bukása után a család Bajára költözött.
A zene szeretetét a szülőktől örökölte: anyja zongorázott, atyja hegedült, fuvolázott, de a ház vendégei is gyakran magukkal hozták hangszerüket, úgyhogy gyakoriak voltak a rögtönzött hangversenyek. Egy ilyen „házi koncert”-en ismerkedett meg a gordonkával, s ez a találkozás végképp megpecsételte életpályáját. Csakhamar otthagyta a középiskolát, és a bécsi konzervatóriumba iratkozott, ott néhány év alatt ennek a mély hangszínű hangszernek a mestere lett. Húszéves, amikor a budai Népszínház gordonkásként szerződteti, majd később a Nemzeti Színház.
A pályaindulás korszaka egybeesik legtermékenyebb zeneszerzői korszakával, a két színház egymás után mutatja be zenés darabjait, köztük a történelmi tárgyú Dobó Katicát, továbbá a Szép Mara című népszínművet, amelyben több, szülőföldjéről ismert szerb népdalt dolgozott fel, s ezzel, mint ahogy azt a korabeli újságok írták, „a magyar és a szerb nemzet testvéresülését” is szolgálta. Ő komponálta az első magyar operettet, A szerelmes kántor című egyfelvonásost. Ezt követte A drótos tót című négyfelvonásos népszínmű. E két művében hangzottak el Allaga Géza legismertebb és legnépszerűbb dalai: az operettben énekelték először a Szeretlek én, egyetlen virágom című dalát, a népszínműben pedig a Befútta az útat a hó címűt. Ez a búsuló betyárdal elterjedt a magyar nyelvterület minden zugában, szinte népdallá vált, különösen azután, hogy bekerült a Sárga csikó című népszínműbe is.
A kezdő évek gyors sikerei után a megtorpanás évei következtek. Igaz, népszínműveit továbbra is előadták, kottásfüzetei is egymás után jelentek meg, de a nótakedvelő közönség ezeket már csak mérsékelt lelkesedéssel fogadta, nem beszélve a kritikáról, amely alkotói módszerében addig is sok kifogásolnivalót talált.
Egy időben Baján és Pécsett működött, időközben pedig, 1866-tól, Szabadkán is, először mint színházi karnagy, később mint zenetanár. A szabadkai zenede 1868-ban nyílt meg Frankl István gimnáziumi igazgató indítványára, de mint azt maga is írja a Dudás-féle megyei monográfiában, az „alapításra elhatározó befolyással volt” Allaga Géza, sőt, amikor ő 1870-ben elhagyta Szabadkát, ideiglenesen meg is szűnt. Szabadka egyébként sok tekintetben fontos állomása életútjának: itt vette feleségül Török Rózsát, itt született két gyermeke is.

A múlt század hetvenes éveiben újra Budapestre költözött, előbb a Nemzeti Színház, később pedig az Operaház első gordonkása lett. Közben sokat foglalkozott egy másik hangszerrel, a cimbalommal: a Nemzeti Zenedében tanárként, Blaha Lujza állandó kísérőjeként, egy szakfolyóirat szerkesztőjeként. „Ugyszólván egyedül teremtette meg a cimbalom irodalmát” – írja életrajzírója, Koch Lajos.
1909-ben nyugdíjba vonult, de nem volt békés öregkora. Idegzavarok okozta belső békétlenségben őrlődött, elveszítette szeme világát, úgyhogy végső elkeseredésében szíven lőtte magát.

ALMÁSI GÁBOR (Tóthfalu, 1911. június 13.–Szabadka, 1994. november 27.) – Az észak-bácskai tanyavilág mélyéből indult, szüleinek egy alakuló tanyaközpontban volt szatócsboltjuk. Apját a világháború nyelte el, anyját a betegség vitte el, úgyhogy 9 éves korában árvaságra jutott. A sápadt, vézna, „egyszálbélű” gyerek az oromi és adorjáni évek után a Völgyesen (Doline) élő nagyszülők és a közeli rokonság gondjaira maradt. Segédkezett a családi kocsmában, legeltette a jószágot, az elemi befejezése után pedig beadták asztalosinasnak a zentai Weiner Lipót-féle bútorgyárba. Tizenkilenc éves segédként Szabadkán, Belgrádban és Zágrábban próbálkozott, végül Szabadkán kötött ki megbecsült műbútorasztalosként és fafaragóként. Klasszikus és modern bútorterveinek albumát 1935-ben és 1937-ben adta ki. Megkísérelte az önállósodást is: rövid időre stílbútorokat előállító műhelyt nyitott.
Almásit nem elégítette ki a szakmai siker, a művészi pálya felé tájékozódott: figurális rajzokkal, festészettel próbálkozott. Első mestere Oláh Sándor volt. 1936-ban az amatőrök újvidéki kiállításán, 1938-ban pedig a Híd népköri tárlatán vett részt. Közvetlenül a második világháború után Hangya Andrással és Petrik Pállal, az Agitprop alkalmazottjaként, a szabadkai művészeti élet szervezője volt. Negyvenegy éves korában az új rendszer „munkás-művész”-ként felkarolta – ösztöndíj folyósításával, családjának anyagi ellátásával –, úgyhogy 1948 és 1952 között befejezhette a belgrádi Művészeti Akadémiát.
A gyalupadot most az iskolai dobogóval váltotta fel, közben végképp a szobrászatnál állapodott meg. 1946-ban megalkotott Tuskó c. művével – Bela Duranci szerint – a modern vajdasági szobrászat megszületését jelentette be, de még az 1962-ben elkészített Bika című terrakottájával is sikeres pályát ígért, ám ez csak részben valósult meg. Friss lendületét az akadémiai realizmus megmerevítette. Ez valahogy éppen akkor következett be, amikor a jugoszláviai képzőművészet kezdett megszabadulni a szocialista realizmus béklyóitól. Tolnai Ottó 1977-ben is úgy fogalmazott, hogy „. . . valami még mindig köti mesterünket, valami még mindig hiányzik . . .” (A meztelen bohóc, 1992). 1966-ban, 55 éves korában hátat fordított a pedagógiai pályának, és a jobb megélhetés reményében egy németországi faszobrász- és restaurátorműhelyben vállalt munkát, ahol nem rajztanári oklevéllel, hanem mesterlevelével érvényesült. Hazatérése után, 1970-től az Aurometal formatervezője. Csak ezután kapta az első megrendeléseket köztéri mellszobrok elkészítésére (Csáth Géza, Kosztolányi Dezső, Szabadka; Szarvas Gábor, Ada; Mayer Ottmár, az újvidéki Forum előcsarnokában).
A szoborportré műfaját egy életen át művelte. Makszim Gorkij-mellszobrát

még 1936-ban a szabadkai Munkásotthonban leplezték le. Elkészítette a nagy magyar költők képmását (Petőfi, Ady, József Attila), a vajdasági írókét (Gál, Majtényi, Laták, Kopeczky stb.), a délszláv írókét (Ivo Andrić, Vuk Karadžić, Vladimir Nazor, Todor Manojlović) meg első tanítómesterének, Oláh Sándornak kitűnő portréját. A szabadkai zeneiskola hangversenytermében a zeneszerzők valóságos gipszgalériáját hozta létre, ha már márványra, bronzra nem tellett (Beethoven, Bach, Haydn, Chopin, Schubert, Debussy, Muszorgszkij, Paganini, Dvorák, Liszt stb., a szabadkaiak közül pedig Gaál, Lányi, Cvetko Manojlović). Mellszobrainak gyűjteményes kiállítását 1975-ben rendezték meg a szabadkai Népszínház előcsarnokában Negyven év portréi címmel. Ekkor írta Ács József, hogy „. . . az emberiség nagyjairól saját szobrászatunk van . . .” (Magyar Szó, 1975. május 25.)

ALMÁSY GYÖRGY (Felsőlendva, 1867. augusztus 11.–Graz, 1933. szeptember 23.) – A sátoros kirgiz pásztorok világában találjuk 1900-ban, s ezzel megnyitotta a XX. századi magyar utazók sorát. Jelentős hitbizományi birtok uraként saját költségén hódolhatott utazási szenvedélyének, ami olykor a tudományos érdeklődéssel párosult, úgyhogy Ázsia-kutatóként, zoológiai íróként is számon tartja a tudománytörténet. Különös vonzódást tanúsított a néprajz iránt, s miután megismerkedett a kirgiz, kazah és egyéb népek archaikus életével, hagyományával és eszközeivel, részletesen és értően leírta azokat, az összegyűjtött tárgyi emlékekkel pedig a budapesti Nemzeti Múzeum állományát gazdagította. Mint útleíró két kötettel gyarapította az idevágó irodalmat (Utazásom Orosz-Turkesztánba, 1901; Vándorutam Ázsia szívében, 1903).

Almásy a századforduló, azaz a Monarchia embere volt, Ausztria stájerországi részében, Grazban telepedett le, életének egy része azonban Bécs és Budapest között pergett le. Borostyánkői birtoka Muraközben, Magyarország és Ausztria határán innen és túl terült el, mintegy összekötve így is az egy korona alatt élő két országot. Az elsőszülöttség jogán ő örökölte az egész uradalmat, amelyet egyébként az akkor érvényes utódlási rend szerint nem lehetett eladni, elajándékozni, a családon belül felosztani, s természetesen ő rendelkezett a jövedelemmel is, a család tagjait pedig illő ellátásban kellett részesítenie.

Fiának, a másodszülött Almásy Lászlónak már nem volt ilyen szerencsője. Ő is apja nyomdokába lépett – sivatagkutató lett Afrikában, s újabban mint Az angol beteg című film hőséről, sok szó esett róla –, de önállóan nem szervezhetett expedíciókat, nem volt erre lehetősége. Jövedelemhez arisztokrata sportemberként jutott hozzá, előbb autóversenyzőként, utóbb pedig pilótaként.

Almásy Györgynek, egy ősi, de mindmáig tisztázatlan eredetű nemesi család sarjának ilyen gondjai nem voltak. A Grazban befejezett jogi tanulmányai után anyagi gondok nélkül hódolhatott állattani érdeklődésének, főleg az ornitológiában mozgott otthonosan. Első útját is ennek szentelte: 1897-ben a Duna deltájában tanulmányozta a madárvilágot, számottevő madár- és tojásgyűjteménnyel tért haza. Élményeiről saját kiadású könyvében számolt be (Madártani betekintés a romániai Dobrudzsába, 1898).

Oroszország közép-ázsiai részét saját költségén felállított, jól felszerelt két ex-

pedícióval barangolta be, miközben elérte az orosz–kínai határvidéket is. Egyik könyvében, politikai érdeklődéséhez híven, előrevetette Kína felemelkedésének egyik lehetséges változatát: „Képzeljük csak azt a néhány száz millió egységes eredetű, egységes nyelvű, egységes kultúrájú, egységes vallású és egységes állami és hatalmi öntudattal áthatott kínait – írja –, kezében a modern technika minden eszközével, annak minden alkotó és romboló hatalmával!”
Első ázsiai útja során bejárta Kazahsztán pusztáit, Kirgizisztán hegyvidékeit, s mintegy 20 000 darabból álló zoológiai és néprajzi gyűjteménnyel tért haza. Harminc-harmincöt évvel azelőtt arra már járt Vámbéri Ármin. Ő azonban azt az utat még dervisöltözetben, öszvér- és teveháton tette meg, Almásynak viszont már nem kellett eltitkolnia származását, s az út jó részét vasúton tette meg, bár a nomádok lakta területen ő is a hagyományos közlekedési eszközöket használta.
A második ázsiai utat Herbert Acherttel, egy angol–osztrák arisztokratával és Prinz Gyulával, egy fiatal geológussal és geográfussal tette meg, de a fiatal tudós fél év múltán kivált, mert komolyan vette a tervbe vett tudományos munkáját. Az expedíció mégis az ő földrajzi és geológiai felfedezéseiről, térképeiről, panorámarajzairól vált ismertté. A két arisztokrata ekkor már inkább a vadászszenvedélynek hódolt, hatalmas muflonokat ejtettek el, amit Almásy érzékletesen le is írt az 1903-ban kiadott könyvének A vadjuhok hazájában című fejezetében.
Ezután nem hódolt többé úri passziójának, viszavonultan élt a Mura-parti városban, Grazban.

ALVINCZY SÁNDOR (Nagykikinda, 1852. április 16.–Budapest, 1925. december 16.) – A nálunk szinte ismeretlen író és nyelvpedagógus az észak-bánáti mezővárosban született ugyan, de több szál fűzte Budapesthez, Párizshoz vagy Lipcséhez, mint szülőhelyéhez. Korán elkerült onnan, középiskolai tanulmányait Pozsonyban végezte, pesti és bécsi egyetemi évei után pedig Párizsban telepedett le. Ott egy ideig jogot hallgatott, diplomáciai tanfolyamra járt, majd íróként dolgozott: francia nyelvű folyóiratot szerkeszetett, francia álnéven verseket, cikkeket írt. Ezzel egy időben tudósította a Fővárosi Lapokat, főszerkesztőjével, Vadnai Károllyal pedig baráti kapcsolatot tartott fenn.
A francia szellem, a francia kultúra nagy tisztelője volt, munkásságával, mint mondja is egy helyen, ellensúlyozni kívánta „az osztrákok által ránk erőszakolt vagy hozzánk becsempészett német kultúrát”. Franciaországi írásainak egy részét a franciák társadalmi, erkölcsi és lelki élete című, 1893-ban megjelent könyvében gyűjtötte egybe. Szellemiségét alighanem a Nyaralás a tengeren című fejezettel lehetne érzékeltetni. Ebben „a yachting, vagyis a kéjhajózási sport kifejlesztéséről és felkapásáról” ír. A nyaralásnak legújabb neme meg egyúttal a divatosságnak netovábbja ez a cigányok módjára való ide-oda kóborlás – állapítja meg, és közli, hogy Blanch Edmondnak, egy „roulette bankár fiának” valóságos hadihajója van, családjával postagalambok útján tartja a kapcsolatot. Leírja még Rotschild báró „úszó palotácskáját”, Sagan hercegnő „nagy vitorlás yachtját”, amelyen a nők vízhatlan vászonruhát hordanak, és „térdig érő lakkos topányokat viselnek” hozzá.
Ez előtt is meg után is több művel jelentkezett. Az elsőt 1890-ben jelentette

meg A Szaharában címmel, s ebben az Atlasz-hegység vidékén élő őslakosság életmódját, vadásztapasztalatait ismertette a helybeliek elbeszélése és a korabeli lapok cikkei alapján.
1886-ban tért vissza hazájába, és tanári állást vállalt. Nyugtalan szellemű ember lehetett, talán összeférhetetlen is, mert az egyik középiskolából a másikba vándorolt, közben újra két évet töltött Párizsban mint laptudósító. 1899-ben újra pedagógiai pályára lépett, 1901-ben a közoktatási miniszter megbízta a tanügyi reformjavaslatok kidolgozásával. Javaslatai főleg a tanügyi állapotok kíméletlen ostorozása miatt nagy feltűnést keltettek, de sok ellenszenvet is kiváltottak. Jórészt ennek következményeként csakhamar nyugdíjazták szolgálatképtelenség címén. Ekkor Kecskeméten telepedett le, de nagyobbrészt hol Párizsban, hol Lipcsében tartózkodott. Igen sokat cikkezett az idegen nyelvek tanítási módszeréről, nyelvkönyveket írt. A nyelvtanulás általa bevezetett rendszerét Alvinczy-metódusnak nevezték el, ez a meghatározás áll az egyik Lipcsében kiadott nyelvkönyvének címoldalán is.

AMBRÓ IGNÁC (Trencsén, 1748. március 30.–Újvidék, 1788. november 18.) – Egy szűrposztó-manufaktúra tulajdonosának a fia, akinek apja elnézte csapongásait, érdeklődési körének gyakori változásait. A középiskolát Trencsénben és Nyitrán fejezte be, majd a nagyszombati jogi akadémia filozófiai tanfolyamán diplomázott. Hirtelen elhatározással beiratkozott a selmecbányai bányászati akadémiára, s két év után bányamérnöki diplomával állt tovább. Egyik tanszékvezető tanára ugyanis, a világlátott, holland származású Nicolaus Jacquin, aki egyúttal jeles orvos és elismert természettudós volt, felkeltette érdeklődését az orvostudomány iránt. Az első magyarországi orvosképző intézmény, az egri kórházi líceum felé tájékozódott, de nem sok sikerrel, mert ez az iskola életképtelennek bizonyult, a Mária Terézia alapította nagyszombati kar mellett nem tudott kibontakozni.
A XVIII. század hetvenes éveinek legelején Bécsben találjuk, ahol előbb természettudományi, technikai, zenei és irodalmi előadásokat hallgatott, majd az orvosi karon kötött ki, ahol a skolasztikától eltérően a betegágy melletti oktatást is bevezették. 1776-ban avatták orvostudorrá. Ekkor két évig tartó tanulmányi utat tett Európában. Bejárta a művelt Nyugat legismertebb ispotályait és lazarettjeit, közben mindenütt tökéletesítette nyelvtudását. Feljegyezték róla, hogy nyolc nyelven beszélt folyékonyan.
Harmincéves volt, amikor megnősült, s közvetlenül utána, 1778-ban, megpályázta Újvidék megüresedett főorvosi állását. A minden tudományban jártas, sokoldalú doktor igényeivel és követeléseivel nagy gondok elé állította a város takarékos magisztrátusát; ötszáz forint évi jövedelmet (előde kétszázat kapott), hatszobás, kertes, nagy udvaros, ló- és tehénistállóval ellátott házat kért. A természetbeni juttatások jegyzéke is hosszú volt (26 öl fa, 25 boglya széna, 67 mérő zab stb.), meg aztán külön tételben szerepelt a sebészműszerek azonnali beszerzése is. A magisztrátus nehéz szívvel négyszáz forint évi jövedelmet hagyott jóvá a polihisztor tudósnak, meg egy négyszobás házat utalt ki részére, azzal a megjegyzéssel, hogy ebben az épületben „ezredesek laktak, elégedjen meg ezzel”.
A város végül is nem járt rosszul Adamóczi Ambró Ignác alkalmazásá-

val. Külön gondja volt a megelőzés, az ő idejében nem is volt nagyobb járvány a városban. Szívén viselte a kirurgusok és a bábaasszonyok továbbképzését (Újvidéken 1748-tól működött egy borbély-sebész céh, a hetvenes években 9 mester és 11 segéd tartozott kötelékébe). A magisztrátus erkölcsileg és anyagilag támogatta főorvosának törekvéseit, amit ő egy Pesten kiadott füzetében dicséretesnek és példamutatónak minősített. A Bécsben 1776-ban megjelent doktori disszertációja mellett néhány munkája kéziratban maradt, egy 80 ívnyi patológia is.
Ambró tíz évig volt Újvidék főorvosa. Fiatalon halt meg: a hidegrázós lázroham, azaz a malária vitte el. Akkoriban ez gyógyíthatatlan betegség volt.

AMBRÓZY BÉLA (Gyarmata, 1838 ?–Temesvár, 1911. január 18.) – A közhiedelem szerint a méhészetből megélni nem lehet, legfeljebb néha. Erre a ma is élő tévhitre cáfolt rá még a XIX. században báró Ambrózy Béla, a neves temesi méhész, szakíró, földbirtokos. Ő a század hatvanas, hetvenes éveiben üzletszerűen kezdett foglalkozni a méztermeléssel, a méhek szaporításával. 1871-ben nagy befektetéssel 1200 családra emelte méhészetét, s olyan jövedelmet valósított meg, hogy leküzdötte a hetvenes évek gazdasági válságát, s nemcsak a pénzét kapta vissza, hanem eladósodott birtokát is tisztába tette. Méhészkörökben, de azon túl is „édes báró”-nak, „mézes báró”-nak, „bogaras báró”-nak nevezték.
Ambrózy Béla először katonai pályára lépett, s az egyik dzsidás ezred tisztjeként több olaszországi hadjáratban vett részt. A hadi karrier olykor később is kísértésbe hozta, így 1876-ban a szerb hadsereg soraiban küzdött a török ellen. Bánáti ember lévén, jól beszélte a szerbet.
A méhészettel Olaszországban – Pietro Gardidinál – ismerkedett meg, s amikor 1866-ban leszerelt, hogy apja birtokát átvegye, a sors összehozta még egy jeles méhésszel, Sághy Mihállyal, akinek 1856-ban kiadott Méhész-naptárát nagy érdeklődéssel forgatta. Az ő tanácsára továbbképezte magát a magyaróvári és a hehenheimi akadémián meg a lipcsei egyetemen, majd hazatérve Temes megyei birtokára, 1868-ban 300 kúpos kasban elhelyezett családdal méhészetet alapított. 1870-ben hosszabb franciaországi és németországi tanulmányútra indult, felkereste a kor legismertebb méhészeit, köztük Johann Dzierzon szilériai plébánost, a „modern méhészet apostolá”-t, s főleg az ő könyvein, tapasztalatain okulva fejlesztette fel 1871-ben saját méhészetét 1200 családra, s ugyanekkor megkezdte az új rajoknak külföldi szállítását is. Emberei a déli megyékben, főleg Torontálban, amely első helyen állt az országban a méhészek dolgában, májusban felkeresték a méhészeket, és felvásárolták a frissen kirepülő, kivitelre szánt méhcsaládokat. Azért májusban, mert ekkor a legéleterősebbek a rajok. Értéküket egy régi rigmus így foglalja sorrendbe: „A májusi méhraj megér fuvar szénát; júniusi méhraj jó kövér tyúkot; júliusi méhraj még tollseprőt sem.”
Ambrózy gyakorló méhészként is az első sorban állt. 1889-ben egy család átlagos országos hozama 5-6 kg volt, az ő méztermelése viszont családonként elérte a 33–35 kg-ot, sőt a vándorlásra vitt családoknál nem egy esetben megközelítette az 50-et. Ő aztán joggal mondhatta, hogy nála csaknem minden kaptár pergetése felér egy disznótorral.
Grand Miklóssal, egy másik híres bána-

ti méhésszel együtt sokat tett a méhészek gazdasági társulatának érdekében. Ők ketten alakították meg a Dél-magyarországi Méhészeti Egyesületet, amely eredetileg Temes, Torontál, Krassó-Szörény és Arad megyéket foglalta magában, de csakhamar más megyékből is sokan csatlakoztak hozzá. 1889-ben közgyűlésileg mondták ki, hogy működésüket kiterjesztik az egész országra, és felveszik az Országos Magyar Méhészeti Egyesület nevet, budapesti székhellyel. Az országos szervezetben is – elnökként, alelnökként – vezető szerepet töltött be, sőt később, 1896-tól, az állami igazgatási szervekben is: a Földművelésügyi Minisztérium méhtenyésztésügyi szaktanácsadójaként szolgálta az ügyet.

Társszerkesztője volt a Magyar Méh folyóiratnak, itt jelentette meg folytatásokban A méh című munkáját, amely 1896-ban könyv alakban is megjelent, s három kiadást ért meg. Elsőnek tett kísérletet arra, hogy számba vegye a Magyarországon addig megjelent méhészeti szakmunkákat. Bibliográfiájában 170 latin, magyar, német és szlovák nyelvű szakkönyvet sorolt fel.

A méhészet úttörője, szolgálója, lelkes híve volt egy életen át.

AMBROZOVICS BÉLA (Zombor, 1835. január 20.–Budapest, 1905. március 10.) – Ambrozovics Béla, a múlt századvégi közgazdasági és műszaki író, egy tekintélyes zombori bunyevác család sarja. Apja, Ivan Nepomuk Ambrozović okleveles mérnökként, ügyvédként, városi szenátorként és iskolaigazgatóként mindvégig a megyeszékhelyen működött, egy ízben a város követe is volt a pozsonyi országgyűlésen. Még 1808-ban, 19 éves korában Popriče i narečja; magyarul: Közmondások és szólások címmel szerbről illírre, azaz latin betűs horvátra ültette át és egészítette ki Jovan Muškatirović korábban megjelent, híres cirill betűs gyűjteményét. Olykor verselgetett is, egyik hosszabb, tízszótagú sorokban írt, kéziratban maradt munkáját a zombori Város Könyvtár őrzi. Ebben leírta az 1848–49-es helyi eseményeket, például a „nagy szaladás” történetét is.

Ambrozovics Béla sok tekintetben apja nyomdokain haladt, pályája azonban jóval a bácskai megyeszékhely határán túl bontakozott ki. Egy időben két egyetemi szakon fejezte be tanulmányait, mégpedig a humán és a műszaki karon, úgyhogy tanári és mérnöki oklevéllel a zsebében vágott neki az életnek. Előbb műszaki értelmiségiként működött több vasúti felügyelőségen, majd miniszteri tanácsos, osztályfőnök, főfelügyelő lett.

A magyar mérnök- és építészegyletnek megalakulásától kezdve (1867-től) választmányi tagja, később titkára és alelnöke volt, 1869-től pedig szerkesztője a társulat közlönyének, a Magyar Mérnöknek, amely mint a legrégibb és legtekintélyesebb technikai szakfolyóirat nagy szerepet játszott a műszaki kultúra terjesztésében és népszerűsítésében. Ambrozovics Béla nagyobbrészt itt jelentette meg szakmunkáit, amelyeket nem egy külföldi lap is átvett. Szorgalmas szakíró volt, már a múlt század hetvenes éveinek legelején arról cikkezett, hogy az államvasutak esetében mi lenne a célszerűbb, bérbe adni azokat, vagy kezelésüket magánvállalatokra bízni. Már akkor is a kifizetődés kérdései kerültek előtérbe, meg a műszaki fejlődés gondjai nehezedtek a vasútra. „Amerikás kényelmű vasutak” beállítását sürgették, és sok mindennel próbálkoztak az áru- és személyforgalom nö-

velése érdekében is. Ambrozovics Bélát egy életen át éppen ezek a problémák, a gazdaságosság, a műszaki haladás kérdései kötötték le.
Amikor a menettérti jegyek meg a más kedvezményes, így az idény-, fürdő- és bérleti jegyek bevezetése sem hozta meg a várt eredményt, akkor került sor, Baross Gábor minisztersége alatt, a zónadíjszabás alkalmazására, melyet Ambrozovics számításai, javaslatai alapján vezettek be. A távolságokat vonalszakaszokra osztották be, a kis távolságokon olcsóbban, a nagyobb távolságokon valamivel drágábban lehetett utazni. Ezzel a kis turpisággal lényegesen megnövekedett az utasok száma és a vasút jövedelme. Ambrozovics ötlete korszakalkotónak bizonyult.
Ambrozovics Béla 70 éves korában Budapesten halt meg, de Zomborban temették el. A katolikus temetőben ma is áll díszes emlékműve.

AMBRUS BALÁZS (Mátészalka, 1887. október 16.–Szabadka, 1941. december 17.) – Valójában Hermann Károly volt, nevét sosem magyarosította. Az Ambrus Balázs választott irodalmi álnév, ezen a néven írta verseit, s vált ismertté az első világháború előtti és utáni időkben, ezzel vonult be a vajdasági magyar irodalom történetébe, részben az egyetemesbe is, annak a peremére. Határjellegét érzékelteti, hogy az irodalmi lexikonok rostáján hol kihull, hol fennakad.
A középiskolát szülőföldjén, Nagykárolyban fejezte be, az egyetemet Kolozsvárott és Budapesten végezte, orvosi diplomát az utóbbin szerzett 1910-ben. A bécsi, berlini és párizsi klinikákon képezte magát tovább, majd orvosként Szabadkán telepedett le, mégpedig családi kapcsolatai révén. Az idő tájt ugyanis a városnak nagy és befolyásos zsidó hitközsége volt, amelynek tagjai nemcsak a gazdaságot tartották kézben (gyáripar, kis- és nagykereskedelem), hanem a szabad pályákon is (ügyvédek, köz- és magánhivatalnokok, újságírók stb.) nagy számban érvényesültek. Így csaknem harminc zsidó orvos működött, köztük a kórház igazgató-főorvosa, a városi tiszti orvos, a helyőrség törzsorvosa. Ambrus Balázsnak, alias Hermann Károlynak tehát nem okozott nagyobb gondot az elhelyezkedés, 1918 végén már ő volt a városi tisztiorvos, cikkeit magyar, angol, francia és német szakfolyóiratok közölték.
A Trianon után keletkezett új államban a szabadkai zsidóság megőrizte pozícióit, mintegy ötezer főt számláló hitközségük a második helyet foglalta el. Erejüket az első világháború előtt a meseszép zsinagóga épülete érzékeltette, a háború után, 1923-ban pedig itt létesült a királyság egyetlen zsidó kórháza. Emberünk Hermann Károly néven gyakorló orvos volt, Ambrus Balázsként pedig költő. Verseit az első világháború előtt A Hétben, a Vasárnapi Újságban, a Népszavában, az Új Időkben, a Nyugatban, a Pesti Naplóban és a Szegedi Naplóban publikálta. Budapesten jelentette meg első és egyetlen verseskönyvét is (Koszorú, 1918).
Az első világháború után a Bácsmegyei Napló irodalmi köréhez tartozott. Az újság 1924. évi Almanachjában Aleksa Šantić verseinek fordításával szerepelt, az 1928. évi Kéve antológiában versei kaptak teret. Szenteleky Kornél a „naplós” Ambrus Balázst „teljesen tehetségtelen” költőnek minősítette, amiben nyilván közrejátszott ellenszenve a Fenyves-féle lapszerkesztés szellemisége iránt, a „makacs előítélet”, ahogy azt egyik kortársa megfogalmazta. Bi-

zonyos értelemben igaza is volt, mert a húszas–harmincas évek fordulóján már alig volt költői rangja, költészete „sápadt szentimentalizmus”-ba fulladt. Bori Imre az „egyhúrú és egykönyvű” írók közé sorolta, s a tízes években írt mellankolikus, biedermeieres költészetét méltányolta, amikor „régi versek halk ütem”-ét szólaltatta meg, „a tünedező, lenge évek”-et siratta. 1917-ben a Nyugatban közölt szomorkás hangulatú versében együttérzéssel írt a világháború szenvedőiről: „A kapuban katona állt / Katona áll / A falhoz dől és sírdogál . . .”

Versei csak hébe-hóba jelentek meg a Szombatban, a Jugoszláviai Magyar Újságban, a Hétről-Hétre című vasárnapi magazinban, majd végképp elhallgatott. Munk Artúrral, a másik orvos-íróval gyógyítgatta betegeit, köztük kartársait, az írópácienseket is. „Na, csak vigyázzon magára” – így bocsátotta el őket jóindulatúan, ők meg meleg kézfogással „honorálták” jószolgálatait . . .

AMBRUS JÓZSEF (Székudvar, 1847. december 11.–Kisorosz, 1917. november 9.) – A falusi lelkész szabályos életét élte: káplánkodása éveiben az egyik plébániáról a másikra vándorolt (Szőreg, Nagyjécsa, Temesgyarmat, Óbéba, Újszentanna, Nagykikinda), de amikor 1881-ben maga is plébániát kapott Kisoroszon, nem mozdult el onnan haláláig. Isten szolgájaként harminchat évet töltött ebben az észak-bánáti dohánykertész faluban. Életútját úgy is meg lehet határozni, hogy egy Arad megyei községtől egy Torontál megyei községig tartott.

Papként nemcsak a rábízott falusi közösség lelki üdvéről gondoskodott, hanem segítőkész támasza volt az embereknek mindennapi gondjaikban is. Jóban, rosszban együtt volt nyájával, népével. Jellemző vonása ez a falusi papok legtöbbjének. Ambrus azonban azzal ütött el paptársaitól, hogy egy ilyen magatartást nemcsak élőszóban, személyes példával gyakorolt, hanem írott szóval is. Ez volt a többlete.

1883 márciusában a nagy nyilvánosság előtt, a becskereki Torontál hasábjain szállt síkra a kisoroszi dohánytermesztők érdekében, miután a hatóságok, részben a csempészés megakadályozása címén, részben a dohányszárító pajták hiánya miatt, a szokásos 800–900 hold helyett csak 200 holdra adták ki a dohánytermesztési engedélyeket. Mindkét vádat alapos érvekkel utasította vissza, s követelte a megyei hatóságok közbelépését: ne engedjék meg, hogy egy megalapozatlan intézkedés kérdéssessé tegye egy falu egzisztenciáját.

Néhány évvel később népszerűen megírt kiadványban tájékoztatta a környék lakosságát a dohánytermesztés megváltozott feltételeiről (A legújabb dohánytörvénynek a kincstári dohánytermelőket érdeklő része rövid és népies ismertetése. Bp., 1888).

Ambrus József népével együtt küzdött a földért is, „a szomorú szerződéses helyzet” megváltoztatásáért. A törvény ugyanis lehetővé tette, hogy a bérlők megválthassák az uradalmi földeket. Kisorosz szerződéses dohánykertészei, illetve a falu „földönfutó, hazátlan koldusai”, ahogy magukat nevezték a gróf Zichyhez írt levelükben, Ambrus József megfogalmazásában, 1898 tavaszán harmadszor is földért esedeztek. „Mi nem vagyunk földosztó szocialisták – írták alázatosan a kisorosziak –, mi előttünk szent és sérthetetlen a tulajdonjog . . . mi csak barátságos alkú és tisztességteljes vétel útján óhajtanánk örökföldhöz, biztos megélhetési eszkö-

zökhöz jutni.” Kérésük ezúttal is süket fülekre talált.
A népi szolgálat más formái sem voltak idegenek Ambrus József előtt. Egyházi vonatkozású írásainak, szentbeszédeinek publikálása mellett folytatta kiadói tevékenységét is. 1892-ben Nagykikindán megjelentette a Paphonvédek albuma című hosszabb munkájának első füzetét (teljes címe: Az 1848 és 1849. évi szabadságharcban részt vett római és görög katolikus paphonvédek albuma). „A nagy vállalat még nincs befejezve – írja az előszóban –, ez csak a kezdet . . . Isten segítségével évenként egy-egy kötetet fogok kiadni, míg az egész anyag kimerítve és feldolgozva lesz . . .”
A fogadkozás ellenére a füzetek közlése, sajnos, abbamaradt. Okát nem tudjuk, csak sejtjük. Lehet, hogy a hetvenöt évvel ezelőtt elhunyt tiszteletre méltó kisoroszi tisztelendő úr belefáradt a szélmalomharcba, a kiadványát követő részvéttelenségbe . . .

AMBRUS ZOLTÁN (Debrecen, 1861. február 22.–Budapest, 1932. február 28.) – Ambrus Zoltán a kispróza nagy mestere volt a múlt század végén és századunk elején. Debrecenből indult egy vasutascsalád gyermekeként, de életpályájának szinte minden fontos mozzanata Budapesthez kötötte: itt folytatott jogi tanulmányokat, hivatalnokoskodott a Magyar Földhitelintézetben, itt lett a kor egyik vezető írója és újságírója a színházi kritika, a tárcanovella zseniális művelőjeként, az irodalmi élet egyik legtekintélyesebb alakítójaként a századforduló táján. Egy életre szóló hatás érte egy-két évi párizsi tartózkodása idején, szinte elbűvölte a pezsgő világváros, a francia kultúra, Flaubert, Zola, Anatole France írói világa, s hazatérése után az európéer magatartás, a francia szellem, a párizsi könnyedség nagy hatású képviselője lett a magyar irodalomban, ez határozta meg írói, fordítói, tanulmányírói munkásságát. S persze együtt nőtt Budapesttel, amely a múlt század két utolsó évtizedében vált világvárossá, s amelyet egy helyütt „kedves kis Chicagóm”-nak nevez, nem „kis Párizsom”-nak.
Élete a szerkesztőségekben, pontosabban a kávéházakban zajlott. Előbb a függetlenségi Egyetértés színházi kritikusa, később az Ország-Világ tárcaírója, nyaranta a Borsszem Jankót szerkesztette. Minden vezető lap szívesen látta újságíróinak soraiban, munkatársa lett a Fővárosi Lapoknak, a Pesti Naplónak is. Első regénye, a nagy figyelmet keltett Midás király folytatásokban jelent meg a Magyar Hírlapban. Még az első szabadkai napilap, a Bácsország is külső munkatársának mondhatta, s közreadhatta tárcáit, leginkább másodközlésben. Az irodalmi hetilapoknak, folyóiratoknak is vezető munkatársa, mindenekelőtt A Hétnek, Kiss József nagy hatású, kiválóan szerkesztett zsurnáljának. Ő is A Hét híres fiataljaihoz tartozott, akár Bródy Sándor, Papp Dániel, Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Tóth Béla, Thury Zoltán. Csaknem két évtizedet működött közre A Hétben, századunk elején pedig a Nyugat törzsgárdájában találjuk.
Ambrus Zoltán nemcsak pompás tárcáival és lélektani regényeivel bűvölte el az olvasóközönséget, fordítóként, tanulmányíróként, szerkesztőként is számottevőt adott. Voinovich Gézával együtt fémjelezte a több mint 60 kötetből álló kiváló sorozatot, a Klasszikus Regénytárt, amelynek aranybetűs, kék és bordó színű kötetei ma is gyakran feltűnnek az antikváriumok polcain.

Ambrus Zoltán két könyvével sajátságos módon kötődik a mi világunkhoz is. A Giroflé és Girofla című hangulatos regényét – kritikusai szerint szerzőnknek ez „a legteljesebb és legcsorbítatlanabb műve”, „a legművészieseben kivitelezett regénye” – bácskai, pontosabban szabadkai élményeiből, megfigyeléseiből gyúrta össze. Egy szabadkai utazása alkalmából ismerkedett meg Benkő Etelkával, az ottani színház, később a budapesti Operaház tagjával, aki aztán második felesége lett. Ennek a bácskai idillnek élményanyaga, illetve a vidéki nagyváros színházi életének leírása adja a regény keretét, miközben, mintegy ráadásul, megeleveníti Szabadka századvégi pezsgését, egy-két mozgalmas főutcájának hangulatát, a Palicsi-tó impresszionista képét, amely természeti tüneményként „azon a vidéken terül, ahol kétnapos járóföldre nemhogy forrást, folyót vagy patakot nem, de csak egy kis mocsarat sem látni”. Bori Imre írja a Jugoszláviai magyar irodalom rövid történetében, hogy „Szabadkának ez az Ambrus-mű az első jelentősebb megjelenítése”.

Ambrus néhány évvel később, 1911-ben még egy bánáti „városkép”-et is festett. A Kultúra füzérlánccal című novellaciklusban leírta egy sikertelen nagybecskereki szereplését, s közben szatirikus hangvétellel festi meg a vidékiesség tüneteit, a helyi „kultúra” öntelt nagyjait, az iskola, a családi nevelés módszereit, ahol „a nádpálca szorgalmasan pótolja Pestalozzit”. Bánát neves művelődéstörténésze, Lőrinc Péter ugyan azt írja Ambrus könyve kapcsán, hogy a kultúra „füzértánc”-jellegét Becskerek Budapesttől kapta Rákosi Jenő közvetítésével, de ez nem sokat von le megfigyeléseinek helytállóságából, amelyeket enyhe évődéssel, tréfás kinagyítással, olykor kíméletlen gúnynyal, torzképek megalkotásával foglal keretbe.

ANDERLE TAMÁS (?, Morvaország, azaz Csehország, 1710 ?–Újvidék, 1764. december 31.) – Valahol a Szudéták táján jött a világra, alighanem a brünni (Brno) gyógyszerészcéhben tanulta ki a patikárius mesterséget. Gyógyszerészlegényként bejárta Németországot és Hollandiát, majd harmincéves korában letelepedett a gyors fejlődésnek indult Újvidéken, amely akkor még a Pétervárádi Kamarális Mezőváros nevet viselte, s ott, 1740-ben – a mai főtér déli oldalán – megnyitotta a Fekete arabushoz címzett patikát, az elsőt a mai Vajdaság területén. Gyógyszertárának elnevezésével feltehetően tisztelegni kívánt a farmakológia egykori megalapítói előtt, mivelhogy az első gyógyszertár Bagdadban nyílt meg 754-ben, s az első gyógyszerkönyvet is egy Sabur ben Sahl nevű arabus adta ki a IX. században.

Csakhamar a város egyik legtekintélyesebb polgára lett, az elöljáróság tagja. Tevékenyen részt vett a szabad királyi város cím és az ezzel járó privilégiumok megszerzéséért indított mozgalmakban, úgyhogy a város vezetősége David Rackov „iskolázott kereskedő” mellett őt jelölte ki, hogy utazzék Bécsbe, és tájékoztassa Mária Teréziát a város óhajáról, miután a budai helytartótanács jóváhagyását már megszerezték, s befizették a 80 000 forintos váltságdíjat.

Az új városnév és az új kiváltságok 1748. évi elnyerése után a polgáriasított granicsárok és az új telepesek „a fejedelmi kegy sugaraiban sütkérezhettek”, s tovább fejleszthették városukat, a szigorúan behatárolt, a legapróbb részletekre is kiterjedő paritás elve alapján,

azaz a városi hatalmat a katolikusok és a görögkeletiek fele-fele arányban gyakorolták.
Anderle Tamás patikája még évekig versenytárs nélkül működött, de kielégítette a város és környékének igényeit, egyre nagyobb választékkal rendelkezett, s új, rekeszes bútorzatával figyelmet keltett. Jól ment neki, csakhamar több mint hatvan hold földre tett szert. Ezen a hagyományos kalászos és kapásnövények mellett gyógynövényeket is termesztett, s azokat szárítva vagy feldolgozva értékesítette gyógyszertárában. 1745-ben jelent meg Torkos Justus János orvos és kémikus, pozsonyi városi fizikus munkája, a Taxa Pharmaceutica Posoniensis, amely a helytartótanács és az országos egészségügyi bizottság által is elfogadott első magyar gyógyszerkönyv volt receptekkel, árszabványokkal, az orvosok, kirurgusok, patikáriusok, bábák és fürdősök kötelességeinek és jogainak felsorolásával. Ez a kiadvány megszabta Anderle Tamás munkáját, akárcsak tagsága is az 1748-ban megalakult újvidéki sebészcéhben.
Városi szenátorként élete végéig a köz javát szolgálta, de mint magánember is sokat tett városáért. Anyagilag támogatta az új katolikus templom építését, amelyet 1743-ban szentelt fel a kalocsai érsek. 1754-ben megalakította a katolikus kórházat (Hospital Neoplantense Romano Catholicorum), amelyben – az 1745-ben létrehozott görögkeleti kórházzal együtt – a szegényeket, a hontalanokat, a beteg utasokat gyógyították. A polgárok adakozásából tartották fenn, de ő személy szerint is jelentős összegekkel járult hozzá működéséhez.

ANDRÁSSY KLÁRA (Budapest, 1896. január 18.–Dubrovnik, 1941. április 12.) – Az öröklődő rangok és címek, és a politikai szerepet is vállaló nagybirtokos arisztokrácia zártkörű világában nevelkedett, grófok, miniszterek, főrendiházi tagok, máltai lovagok és kamarások között. Apja, gróf Andrássy Tivadar képviselőházi alelnök volt, de művészetpártolásával szerzett magának hírnevet. Nagyapja, id. Andrássy Gyula, a kiegyezés utáni korszak első miniszterelnöke volt, s a dualista rendszer nagy híve és építője. Nevelőapja – hétéves korában maradt árva – ifj. Andrássy Gyula, a Monarchia utolsó közös külügyminisztere volt, majd legitimista politikusként Horthy rendszerét ellenezte. Odescalchi Károlyhoz, a Szerémség hercege cím viselőjéhez ment férjhez, úgyhogy grófnői címét még egy hercegnőivel is megtoldotta.
Közéleti tájékozódását, a Tanácsköztársaság bukása után, eleinte nevelőapjának hatása és persze származása szabta meg: az uralkodói család, azaz a Habsburgok törvényes örökösödési jogának híve volt. Amikor a legitimistáknak IV. Károlyt kétszeri királypuccsal sem sikerült trónra ültetniük – a Habsburg restaurációt az európai hatalmak is ellenezték –, nevelőapjával együtt a Keresztény Nemzeti Párthoz csatlakozott, s képviselőjelöltként is fellépett. Időközben az országgyűlés is kimondta a trónfosztást, de a királyság intézményét megtartotta.
A harmincas években Andrássy Klára szembehelyezkedett karlista múltjával, s mindinkább a polgári baloldal, azon belül pedig az angol irányzatú antifasizmus felé hajlott. Ennek a tájékozódásnak egyik nyilvános jele volt, hogy újságíróként a köztársasági Spanyolországba ment 1937 végén, s útjáról, 1938 februárjától, oldalas riportokban számolt be a budapesti Újság hasábjain: a sötétségbe borult Barcelonáról, Guernica pusztulásáról, a parasztság

tűrhetetlen helyzetéről (a föld 67 százaléka a földbirtokosok kezén volt).
Ezekre az évekre esik kibékülése testvérével, Andrássy Katinkával, aki Károlyi Mihálynak, az első magyar köztársaság elnökének felesége volt. A két nővér, Katus és Kaja Franzensbadban talált újra egymásra, amely ekkor már Františkovy Lázne néven csehszlovák fürdőhely volt. Sógora, Károlyi Mihály egyébként tisztelettel ír róla naplójában (Hit, illúziók nélkül, 1982): „Nem mindennapi egyéniség volt, bátor, szép és tehetséges. A spanyol polgárháború idején a köztársaságiak érdekében tevékenykedett, s noha egy időben lelkes legitimista volt, a harmincas években a nácik szenvedélyes ellensége és szocialista lett."
A szövetségesek felkérésére több megbízatásnak tett eleget, így gróf Szapáry Erzsébettel együtt megszervezte a Hitler által lerohant Lengyelországból érkező menekültek segélyezését. Bizonyos jelek szerint, az angol titkos szolgálat ügynökeként, fontos értesüléseket továbbított Magyarország vezető köreinek kétkulacsos háborús politikájáról, ami egyrészt Teleki Pál miniszterelnök öngyilkosságához vezetett, másrészt háborúba torkollt Hitler oldalán.
A németek felfedték tevékenységét, letartóztatását követelték, mire ő egy nappal a Jugoszlávia megtámadására induló német katonaság bevonulása előtt, egy angol hírszerző tiszt társaságában, Jugoszláviába menekült, azzal a szándékkal, hogy a március 27-i pucscsot végrehajtó angolbarát katonatisztek segítségével Kairóba megy, onnan pedig Londonba.
Úticélját nem érte el: menet közben, Dubrovnik bombázása idején, halálos sebet kapott. Útitársa, Larkan százados mindvégig mellette volt. „Kája nem vesztette el eszméletét, de a műtét után – levágták a bal lábát – már nem ébredt fel . . ." – írja naplójában Károlyi Mihályné Andrássy Katinka, a vörös grófnő (Együtt a száműzetésben, 1978), majd még ezt is elmondja: „Dubrovnikban temették el, nem messze a katolikus templomtól, a Lapadhoz vezető út mellett . . ."

ANDRÉ ISTVÁN (Jászberény, 1768 ?–Topolya, 1822. február 27.) – Topolya iskolamestere, orgonáló kántora és tehetséges helyi krónikása 1807 és 1811 között minden évben egy-egy rigmusokba foglalt „helytörténeti füzet"-et tett le Topolya özvegy úrnőjének, Kray Borbála bárónának „kanapéja előtt álló asztalkájára", mégpedig a tőle telhető legteljesebb alázatossággal és iparkodással. Eredetileg öt kötetből állt, de csak négy maradt fenn (1808–1811), az ötödik, illetve a sorozat első darabja elveszett. A szerző a mezőváros „országos jellegű" eseményeit írta le bennük, feltehetően a fiatal, irodalomkedvelő bárónő megrendelésére. Ezeket a „Topolai történeteket – írja –, úgy a mint láttam, hallottam és tudom (ígiretem szerént) szórul szóra fel jedzem, és elő adom, hogy annak ideiben, amaz Méltóságos és Nagyságos Krajovai és Topolai Báró Nepomutzenus János Kray Urfi . . . Topolyája történetét mint egy tükörben lássa is".
A kéziratos história több mint 130 évig lappangott a Kray család levéltárában, 1943-ban került elő, s Kiss Lajos helytörténész tizenegy folytatásban szemelvényeket közölt belőle a Topolya és Vidékében. Erre a közleményre Brindza Károly hívta fel Fehér Ferenc figyelmét, aki aztán 1976-ban újra közölte a Magyar Szóban. Az elveszettnek hitt, négy könyvből álló eredetire Pénovátz Antal

bukkant rá 1979-ben, ez aztán könyv alakban is megjelent Virág Gábor gondozásában, bevezető tanulmányával és utószavával (Topolya mezőváros históriája, 1808–1811. Forum, 1992).
Az addig ismeretlen szerző kilétét Virág Gábor nyomozta ki. Kutatásaiból tudjuk, hogy André István a kisgimnáziumot Gyöngyösön, a nagygimnáziumot pedig Pécsett fejezte be. Az első kántortanítói állomáshelye a Baranya megyei Helesfa volt (1786), négy év után a Fejér megyei Baracskára került (1790), onnan pedig Topolyára (1793), ahol élete végéig tanított, énekelt, muzsikált (orgonajátékát az egyik egyházlátogatási jegyzőkönyv így minősítette: kitűnő figuralista), s megírta a ma már közkinccsé vált históriás deákénekét és prózáját.
A korabeli források szerint kétszer nősült, de sem az egyik, sem a másik asszonnyal nem élt békességben, örökösen civakodtak, alighanem azért, mert „szeret többet inni a kelleténél . . .” Egy helyütt írja is: „Bort iszom én, nem vizet, / Mert jobban érzek ízet. / A víz nem tsinál tűzet, / Sem vigságra nem vezet.” A mezőváros közönsége megbocsátólag elnézte még a botrányokba fulladó vigasságait is, talán azért, mert ettől függetlenül élvezte a kastély és a plébánia lakóinak bizalmát. Gyermekeiben nem talált sok örömet, mert két felnőtt fia az iskola helyett beállt katonának, a második házasságából származó, kissé elkésett három gyerkőcét pedig „neveletlen fiacskáim”-nak becézi.
Örömét, a tüzes borocska mellett, a rigmusok faragásában, a topolyai esetek ékes leírásában lelte, bár 1812-ben, az ötödik kötetet már így zárta: „Elég legyen tőlem, én többet nem írok, / Mert béna a kezem, pennát alig birok.” Strófáit a korabeli irodalmi mintaképek alapján rója, ezek közül kimutatható Dugonics András Trója veszedelme, Gvadányi József Rontó Pál és Gyöngyösi István Marssal társalkodó Murányi Vénus című művének hatása. „Legtöbb benne a napi aktualitás – írja Virág Gábor –, de éppen ezzel kapcsolatban nyílik alkalma arra, hogy megcsillogtassa költői tehetségét, aranykori vidékké varázsolja a topolyai tájat, vagy époszi hévvel idézze meg a háborús Európát.” „Nem volt költői tehetség híján André István” – állapítja meg Bori Imre is irodalomtörténetében, aki egyébként maga is ott bábáskodott a csaknem 200 éves hagyaték megjelentetése körül.

ANDRÉE DEZSŐ (Újvidék, 1895. január 18.–Újvidék, 1944. december 29.) – Szülővárosának gimnáziumában érettségizett, majd beiratkozott a budapesti jogi fakultásra. Tanulmányait azonban nem fejezte be: 1914-től önkéntes az első világháborúban. A szabadkai 6. gyalogezreddel megjárta az orosz, román és olasz frontot, főhadnagyként szerelt le, vitézségi érmekkel (nagyezüsttől lefelé) és más kitüntetésekkel a mellén.
1925-ben újságírói pályára lépett: a katolikus irányultságú, kis létszámú Délbácska munkatársa lett. 1926-ban két-három hónapos újságírói tanfolyamot hallgatott Párizsban. Ott ismerkedett meg Szabó Istvánnal, az idegenlégió tagjával, akinek éveken át vezetett naplójegyzeteit később sajtó alá rendezte, s kalandregényként kiadta (Egy legionista naplója, Hat esztendő a francia idegenlégióban 1923–1929. é. n., feltehetően 1931-ben).
1928 első felében, néhány hónapig felelős szerkesztőként vezette a Délbácskát, mivel Tomán Sándor felelős szer-

kesztő börtönbüntetését töltötte. A következő év végén, a királyi diktatúra idején a lap nevét hatósági utasításra Reggeli Újságra változtatták. Jóllehet a lapnak két tulajdonosa volt (Tomán és Andrée), 1934-től csak Andrée Dezső neve szerepel az impresszumban főszerkesztőként.

Az új főszerkesztő inkább szervező, mintsem író újságíró. A lap szellemi részét valójában két külső munkatárs, dr. Vilt Vilmos orvos és dr. Koráni Elemér plébános szabta meg, az utóbbi a lap külpolitikai rovatát is szerkesztette. Mindkettőjüknek része volt A Mi Irodalmunk megindításában, Szenteleky Kornél szerkesztésében, bár a háttérben ott nyüzsgött az örökmozgó Csuka Zoltán is, aki szintén a Reggeli Újság kötelékébe tartozott.

Andrée Dezső megszervezte a lap vidéki tudósítóhálózatát, jó néhány kezdeményezésével pedig a kisebbségi sorban élő magyarság művelődési életének szervezeti alapját próbálta megteremteni. A művelődési egyesületek részére mellékletet adott ki Egyesületi Közlöny címmel, színmű- és nótapályázatokat írt ki, támogatta a Gyöngyösbokréta mozgalmat, Közművelődési Tanácsot hozott létre a lap keretében. Ábécéskönyvet adott ki a tankönyv nélkül maradt elsősöknek, megjelentetett két kötetet Fő az egészség címmel, a lapban pedig 1600 oldal terjedelmű lexikoníveket közölt, amelyeket az olvasók összegyűjtöttek, a szerkesztőség pedig gondoskodott bekötésükről.

Ezekkel a kezdeményezésekkel a lap példányszámát tizenötezren állandósította, ennyi volt a másik napilapnak, a szabadkai Naplónak is.

Andrée (1941-től: Árva) Dezső az országhatárok módosítása után nemcsak nevet cserélt, hanem az újság hangnemét is megváltoztatta, a jobboldal felé sodródó ország politikáját támogatta. Ő maga is vállalt politikai szerepet, a Tűzharcos Szövetség újvidéki főcsoportjának és a Levente Egyesületnek az elnökévé választották. De tagja volt az összes társadalmi szervezet vezetőségének, a város törvényhatósági bizottságának, bár nem volt nagyobb befolyása, amit az is mutat, hogy újabb kiadású, a vajdasági magyarok politikatörténetével foglalkozó munkák (Csuka János, Mészáros Sándor két könyve) meg sem említik a nevét, de még a Novi Sad u ratu i revoluciji 1941–1945 című könyv szerzői sem tettek róla említést. Vér sem tapadt a kezéhez, sőt 1942-ben a Tesla utca lakóit megmentette az atrocitásoktól. A háború befejezése után azonban mindez nem volt elegendő: Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának hadbírósága 1944. december 29-én hozott ítéletével még aznap tizenkét személyt kivégeztek. Köztük Andrée Dezsőt is, „fasiszta propagandáért, a megszállókkal való együttműködésért”. Nevét 1947-ben, külön engedéllyel, bejegyezték a halotti anyakönyvbe.

ANGELUS JÁNOS JAKAB (Cetina, ?–Mohács, 1526. augusztus 29.) – A dalmát tengermellékről, a cetinai zsupánság valamelyik településéről indult az Adria túlsó partjára, ahol ferencesként Padovában és Firenzében orvostudományi tanulmányokat folytatott. Kitűnő előmenetele miatt már medikus korában zágrábi kanonok lett, tanulmányainak befejezése után pedig (1493-ban) a budai várba került II. Ulászló király udvari orvosaként.

Jóllehet szigorúan megmaradt szakmájában, és távol tartotta magát a politikától, II. Ulászló tehetetlenségét nem jó

szemmel nézte. Ezért rokonszenvvel fogadta, amikor 1496-ban Corvin János, a horvát, a szlavón és a szerémségi urakkal szövetkezve, engedetlenségi mozgalmat indított a király ellen. Ez 1498-ban Corvin János és II. Ulászló kiegyezésével zárult. A herceg ekkor újra horvát bán lett. Angelus János Jakab (Johannes Jacobus de Angelis) pedig hozzá került udvari fizikusnak. A krapinai kastélykertben azonnal felújította a gyógynövénytermesztést, kiegészítette az erdők-mezők vadontermőivel, s ezekkel meg a magával hozott és az Olaszországban megrendelt állati és ásványi anyagokból készült gyógyszerekkel gyógyította a hercegi, illetve báni udvar lakóit.

A meghasonlott és mértéktelen alkoholfogyasztásba merült hercegen azonban semmiféle orvosság nem segíthetett. Orvosa is legfeljebb azt tehette, hogy Corvin Jánost elkísérte hadiútjaira, hogy kéznél legyen, ha kell. A török uralom alá került Jajca várának felszabadításában is részt vett, de Dalmáciában és Hercegovinában is vitézkedett. Amikor 1502-ben a herceg százfőnyi kísérettel a lorettói búcsúhelyre látogatott, ő is urával tartott.

Corvin János egyre mélyebbre süllyedt, amihez döntő módon hozzájárult a II. Ulászló felesége és Bakócz Tamás bíboros vezette udvari klikk azzal, hogy meghiúsította a herceg törekvését a nádori tisztség elnyerésére. „A hercegnek nem szabad szárnyait megnőni hagyni” – mondta a királynő. Angelus János Jakab nem várta be a véget (Corvin János 1504-ben meghalt), hanem még 1503-ban visszatért a zágrábi ferencesekhez.

A horvát fővárosban eltöltött éveiről nincsenek adataink, viszont 1520 táján vidékünkön tűnt fel: Tomori Pálnak, a kalocsai–bácsi érseknek a háziorvosa lett. Tomorit a pápa Nándorfehérvár eleste után szinte erőszakkal ültette az érseki székbe, s egyúttal kieszközölte számára az országos főkapitányi tisztet is. Így aztán a hozzá került Angelus is főhadiorvos lett.

Tomori Bácsról Pétervárádra helyezte át székhelyét, s mindent megtett a vár és a déli védelem megerősítésére. Ez azonban, tekintettel az országban uralkodó állapotokra, édeskevés volt, a török elleni küzdelmet a teljes készületlenség jellemezte. 1523-ban Tomorinak még volt annyi ereje, hogy a Szerémségben garázdálkodó Ferhat basát csúfosan megfutamítsa, de ez volt minden, amit tehetett. Segítség sehonnan sem érkezett, úgyhogy 1526. július 28-án Pétervára-dot is feladta.

Gyér seregével Bezdánnál kelt át a Dunán, és Mohács felé vette az irányt. Az ott ülésező haditanács az ütközet mellett foglalt állást, amit Tomori ellenzett, mivel jól ismerte az ellenség fölényét, de a rendeletet fegyelmezetten végrehajtotta.

A mohácsi síkon alig másfél óráig tartott a csata: a szultáni had felőrölte a szedett-vedett nemesi bandériumokat. II. Lajos, Tomori és sokan mások életüket vesztették, s velük együtt elesett Angelus is. Ő volt az utolsó magyarországi orvos ezen a tájon a százötven évig tartó török uralom előtt.

ANGSTER JÓZSEF (Kácsfalu, 1834. július 7.–Pécs, 1918. június 9.) – Eszék közelében, Dél-Baranyában született. Ősei II. József korában telepített sváb földművesek voltak, de apja is, nagyapja is már írástudó ezermester. Népi ácsként, bognárként különösen jól értettek a fafeldolgozáshoz, ezért aztán a kis Angster József is, alighanem éppen családi ösztönzésre, az asztalosság mel-

lett döntött, amikor elérkezett a pályaválasztás ideje.
Ifjúkorától német nyelvű naplót vezetett, amit a család kérésére, 75 évesen, átültetett magyarra is. Mindkét változatot családi ereklyeként megőrizték leszármazottai. Ez a sajátos kor- és helytörténeti dokumentum hű képet ad Angster inaséveiről, európai vándorlásairól.
„Szepi – így szólt hozzá egyik nap az apja, naplójának tanúsága szerint –, az anyáddal már megbeszéltük, hogy ma reggel elmész vele az eszéki piacra, s ott mester után néztek.” Így is történt, amint eladták portékájukat, egyik vevőjük, egy zsidó asszony, elvezette őket Heim mesterhez, akivel aztán gyorsan megkötötték az alkut. Egy hét múlva már az egész családot újra Eszéken találjuk. „A piacozás után – írja naplójában Angster József – betértünk a közeli Arany körtéhez címzett vendéglőbe reggelizni, majd átmentünk a műhelybe, ahol apám átadott a mesternek . . .”
Így kezdődtek 1850-ben Angster József inasévei. Látástól vakulásig dolgozott hol a műhelyben, hol a mesterné konyhájában. Mestere köszvényes, kedvetlen ember volt, ha dührohamot kapott, azzal ütött, ami éppen a kezében volt: léccel, colstokkal, a kalapács nyelével.
Felszabadulása után, 1853-ban, Angster vándorkönyvvel a kezében, fél Európát bejárta. Először Bácskában fordult meg, majd Temesvár (1854–56) és Bécs következett (1856–61). Az utóbbiban ismerkedett meg először az orgonaépítés titkaival. Cseh, morva és német földön a XIV. és a XV. századból fennmaradt orgonákat tanulmányozta. Néhány svájci város után (1861–63) Párizsban találjuk, ahol az egyik világhírű cég (Cavaille-Coll) orgonaszerelőnek alkalmazta (1863–66). Részt vett többek közt a Notre Dame új orgonájának építésében is.
Több mint tíz évi vándorlás után, 1866-ban hazatért, szülőfalujában alkalmi asztalosmunkákat vállalt, harmóniumokat javított, mivel szakmájában nem kapott mindjárt munkát.
A falusi zsidó boltos hívta fel figyelmét az épülő újpécsi (Torontál megye) zsinagógára. „Nekik biztos kell orgona” – mondta, s ellátta ajánlólevéllel. Angster megkapta a munkát: első itthoni orgonáját 1867-ben fejezte be. Ez még ma is áll, hirdetve mesterének tudományát.
Ettől kezdve egyre több rendelést kapott. Műhelyét Pécsett nyitotta meg, s fokozatosan orgonagyárrá fejlesztette. Csaknem 85 évi fennállása során mintegy 1300 orgona hagyta el csarnokát. Bácska 85 orgonája közül csaknem a fele az ő gyárából került ki. Leghíresebb alkotásai a pécsi, a kalocsai, a kassai és a szegedi dómban láthatóak. Az utóbbi mintegy 12 000 sípjával és 136 hangszínváltó regiszterével Európa egyik legnagyobb orgonája. Munkái a székesfehérvári országos kiállításon aranyérmet (1879), a pécsi országos kiállításon állami nagy aranyérmet (1888), a millenniumi kiállításon nagy aranyérmet (1896), a pécsi országos kiállításon pedig nagy aranyérmet (1907) kaptak.
Angster József egy szakkönyvet is megjelentetett (Az orgona története, lényege és szerkezete, 1886).
Amikor az alapító meghalt, fiai, illetve unokái vették át a családi üzemet, s vezették 1949-ig, amikor is államosították. Ez nem volt elég: tulajdonosait bebörtönözték, a gyárat pedig asztalosáru, főleg koporsók készítésére állították át, az akkor „klerikális hangszer”-nek minősített orgonaépítés eszközeit pedig elpusztították. Ilyen körülmények között szakadt meg az orgonaépítés hagyománya a jó hírű Angster-gyárban.

ANGYAL JÁNOS (Németcsernye, 1842. július 8.–Temesvár, 1912. július 7.) – „Az első magyar Dante, amely Torontál megyében termett” – így méltatta a nagybecskereki Torontál 1878 decemberében Angyal János németcsernyei plébános csaknem háromszáz oldalas fordításkötetét, amelyet a pesti Aigner Lajos kiadásában tett közzé, s Dante Isteni színjátékának Pokol című fejezetét tartalmazza.
Ki volt ez a falusi pap, aki parókiájának csendjében klasszikusokat olvas eredetiben, és a világirodalom egyik legnagyobb költőjét fordítja?
Angyal (1877-ig: Engels) János a Csekonics-féle domínium mélyéből emelkedett fel, német telepes szülők gyermeke volt, s 1866 júliusában szentelték fel pappá. Egy ideig teológiatanárként működött, 1872-ben doktorált, majd egy évre rá visszakerült szülőfalujába, az ottani plébánia élére. Húsz évet töltött ebben a vegyes lakosságú észak-bánáti faluban. Először egyházi szakmunkával, vallásos költészetével tűnt fel, később pedig műfordítói tevékenységével vonta magára a figyelmet. Anyanyelvén és a magyaron kívül kiválóan tudott görögül, latinul és olaszul. Nagy lelkesedéssel fordult Dante felé, tanulmányozta életét, korát, latin és olasz nyelvű költészetét, melynek során a világi-népi nyelvet kívánta megóvni a klerikális latin nyelvű kultúrával szemben. Ennek eredményeként látott napvilágot a már említett fordításkötet, majd még egy, a Purgatórium negyedrészével (1885). A mai kritika a fordítások „tartalmi hűségét” emeli ki.
Ebbe a sorba tartozik még Alighieri Dante élete, főműve, hite című munkája is, amely Temesváron jelent meg 1904-ben.
A torontáli plébános nem volt Dante első fordítója, ez Döbrentei Gábor nevéhez fűződik, aki 1804-ben eredetiben olvasta, s 1806-ban fordította is. Munkája csak nemrégen került elő: Szauder József tette közzé 1963-ban Az első említésre méltó fordítást Császár Ferenc készítette 1854-ben és 1857-ben. Az első teljes, formai és tartalmi tekintetben egyaránt hűségre törekvő fordítás Szász Károly nevéhez fűződik (1885–1899). Babits Mihály Divina Commediája viszont fordítói irodalmunk mindmáig legnagyobb teljesítménye, „a magyar költői nyelv diadala”, ahogy azt Kardos Tibor megfogalmazta.
Angyal János fordítói munkássága e nagy folyamnak számon tartott része, csörgedező csermelye.
Húszévi németcsernyei plébánoskodása után a csanádi egyházmegye központjába került, Temesvárra. Ott előbb Temesvár-Józsefváros plébánosa lett, majd 1899-ben csanádi kanonok, 1900-ban egyházmegyei tanfelügyelő, 1903 és 1909 között pedig a Temesvári Hittani Főiskola igazgatója, miközben elnyerte a préposti méltóságot is.

ANNAU DEZSŐ (Nagybecskerek, 1898. december 8.–New York, 1969, ?) – A Béga partján nőtt fel, meg apja fatelepének deszkabástyái, gerendahalmai és lécrakásai között. 1908-ban iratkozott be a nagybecskereki piaristákhoz, az első osztályban dr. Czirbusz Géza, Králik László és Streitmann Antal is a tanára volt. 1916-ban érettségizett, s közvetlenül az iskolapadból került az első világháború forgatagába, az orosz és szerb front lövészárkaiba.
Kitüntetésekkel és zászlósi rangban szerelt le, s került a budapesti orvosi egyetemre, ahol 1923-ban diplomázott. A kötelező egyéves kórházi gyakorlatot, cselédkönyves orvosként, Baján töltötte, le, majd 1924 és 1927 között ideg-

gyógyászati tanulmányokat végzett a bécsi, zürichi és párizsi klinikákon, zárt intézetekben. Szakorvosi képesítését Budapesten is, Belgrádban is honosította, s 1928-ban Újvidéken telepedett le mint Vajdaság első ideggyógyásza.
A Menráth-féle palotában levő lakásában nyitott magánorvosi rendelőt, s ezzel szinte egyidejűleg az újvidéki közkórház idegosztályának főnöke lett, meg Betánia néven magánszanatóriumot is nyitott az amerikai metodista egyház egykori leányintézetének épületében. Betánia az Olajfák hegyének keleti lejtőjén, a Jerikóba vezető füge- és szentjánoskenyérfákkal szegélyezett úton fekszik. Ide Jézus is szívesen kigyalogolt, ahol kedves ismerőseinek, a bibliai Lázárnak, Máriának és Mártának az otthonában békét és megnyugvást talált. Ugyanez vár, sugallta az elnevezés, azokra a neurotikus és depressziós betegekre is, akik itt keresnek gyógyulást. A második világháború után tüdőkórházzá, majd nőgyógyászati intézetté alakították át, de a megszokott elnevezés megmaradt.
1944-ben a háború vihara elsodorta a Vajdaságból: előbb a Magyar Vöröskereszt kórházának ideggyógyászati osztályát vezette, majd Németországban, a menekültek részére felállított kórházban teljesített szolgálatot. Később a háború borzalmait átélt, idegbántalmakban szenvedő gyerekeket gyógyította egy amerikaiak által alapított menhelyen.
1949-ben kivándorolt az USA-ba, s egy New York-i állami kórház szakorvosa lett. Néhány év múlva, 1954-től, már a világ egyik vezető ideggyógyászati klinikáján, a Kings Park Psychiatric Centerben találjuk, önálló és felelős beosztásban. Több tudományos egyesület tagjává, a New York-i egyetem pedig rendkívüli tanárává választotta.
Már a két világháború között gyakori résztvevője volt a nemzetközi orvoskongresszusoknak, s nem egy dolgozatával keltette fel a neuropatológus kollégák figyelmét. A tudományos munka iránti hajlama az igen kedvező amerikai körülmények között kilombosodott, egymás után jelentek meg tanulmányai a szaklapokban. Különösen az idegélettan határterületén kialakuló új tudományágban, a neurokibernetikában és az idegrendszer anatómiájának feltérképezésében ért el, ha nem is korszakos, de jelentős eredményeket.

ANTAL LÁSZLÓ (Bácsföldvár, 1901. május 22.–Bácsföldvár, 1985. augusztus 13.) – A géplakatosság volt a becsületes szakmája, egy időben két cséplőgépet is működtetett. De életének folyása már tizenhat éves korában más irányt vett: az inasfiú ekkor kapta első vadászpuskáját. Az apja is, a nagyapja is vadász volt, úgyhogy a természetjárás, az állatvilág szeretete már a korai évektől kezdve lételemévé vált. 1925-ben két vagon búza árán megvette Brehm Az állatok világa című munkájának vaskos köteteit, az utolsó szerzeménye pedig három angol szerző 1977-ben kiadott, Európa madarai című alapműve volt.
1927-től madár- és állatkitöméssel is foglalkozott, ezt a mesterséget a verbászi Schenk Henriktől tanulta. A mellékszakma, a kedvtelésből űzött foglalatosság lassan-lassan főfoglalkozásává vált. Időközben a két cséplőgép elúszott, mintegy igazolva a közmondást: halász, vadász, madarász, mind éhenkórász . . .
A Vajdasági Múzeum természetrajzi osztályával már 1950-től együttműködött, 1953-ben pedig a pétervárádi Természetrajzi Múzeum állandó alkalma-

zottja lett, preparátori, azaz kikészítő, kitömő munkakörben. De egy életen át megmaradt vadásznak is, meg autodidaktaként kiváló ornitológussá képezte magát. A pétervárádi (1994-től újvidéki) Természetrajzi Múzeum kitömött madár- és állatállományának legszebb darabjait ő ejtette el. Számítása szerint csaknem ötven év alatt több mint tízezer madarat húzott tömör vázra, s miután megóvta a romlástól, kitömte valamilyen átalakítható anyaggal.

Egészen kivételes gazdagságú magángyűjteménye is volt, a legértékesebb, amely valaha is létrejött ezen a tájon. Vendége, dr. Sterbec István, a Magyar Madártani Intézet igazgatója 1976-ban a következő sorokat írta be emlékkönyvébe: „Nagy élmény volt végignézni ezt a csodálatos gyűjteményt, amely Bácska és Bánát egykori páratlan madárvilágát dokumentálja. Reméljük, hogy mindannyiunk gyönyörűségére és a tudomány érdekében múzeumi megbecsülésben részesül ez az életmű."

Antal László motorjával, puskájával bejárta Vajdaság minden madártelepét – a kanizsai Kapitány-rétet, az orlovati nádast, a perlaszi Nagyrétet meg vidékünk szikes vizeinek, folyami meandertavainak területeit –, s az évek múlásával tapasztalnia kellett az élővilág gyors módosulását, eltűnését. A Törökbecse melletti Sóskopón (szerbül: Kopovo, az egyik is, a másik is a kopolya szavunkból eredhet, aminek állóvíz jelentése van) korábban 60–80, néha még ennél is több faj tanyázott. A természetjáró ma már örülhet a szerencséjének, ha néha kiskócsagot, üstökös gémet, nádi rigót, kék csőrű récét, szárcsát, víztaposót, sárszalonkát vagy széki csért lát. Olykor feltűnik a táj két ritka, jellegzetes gázlómadara is: a gulipán, amelynek hosszú, vékony csőre kardszerűen felfelé penderedik, és a piros lábú, fehér tollú, fekete szárnyú gólyatöcs. E két madár egyedül itt, Bánátnak ezen a részén fészkel. Európában még csak Magyarországon és Franciaországban fordul elő.

Madarászó, cserkésző útjainak tapasztalatairól, élményeiről évtizedeken át, a tudós érdeklődésével, naplót vezetett, ennek alapján, néhány társszerzővel megírt munkáját közzétette a múzeum évkönyveiben. Egyedülálló gyűjteménye a becsei múzeumba került, s ott a helyhiány miatt nem megfelelő elhelyezést kapott.

ANTALFFY-ZSÍROSS DEZSŐ (Nagybecskerek, 1885. július 24.–Monticelli, New York peremvárosa, 1945. április 29.) – A Borsod megyében honos család egyik ága a XIX. század negyvenes éveiben Torontálban telepedett le, s ettől kezdve a leszármazottak közül több megyei főtisztviselő és politikus került ki: főszolgabíró, főjegyző, törvényszéki elnök, ügyvéd, országgyűlési képviselő. Antalffy-Zsíross Dezső apja Torontál megye főszámvivője volt. Zenekedvelő família hírében álltak, a házi muzsikálás hagyományát édesanyja honosította meg: a család és a rokonság tagjaiból úgynevezett bécsi szalonzenekart állított ki (hegedű, harmónium, gordonka, fuvola, ütőhangszer), s a családi házban teadélutánokon léptek fel meghívott közönség előtt. A 9 éves Dezső a harmóniumot szólaltatta meg.

Gimnáziumi tanulmányait Nagybecskereken fejezte be, s 1903-ban iratkozott be a budapesti Zeneművészeti Főiskolára, amelyet kitűnő eredménnyel fejezett be. Egyik tanára Hans Koessler, illetve Koessler János volt, akit

1882-ben hívtak meg orgona- és karénektanárnak, 1883-ban pedig átvette a zeneszerzés oktatását is. Ő nevelte ki az új magyar zene legjelentősebb képviselőit (Bartók, Kodály, Dohnányi Ernő, Weiner Leó). Antalffy az utolsó nemzedék közé tartozott, amelyet még ő vezetett ki: 1908-ban nyugdíjba vonult, de egyik legjobb tanítványát, Antalffyt, még ugyanabban az évben, államsegéllyel továbbképzésre küldte Németországba és Olaszországba. Koessler János helyét az orgonatanszakon Antalffy-Zsíross Dezső vette át 1910-ben rendkívüli, 1912-ben pedig rendes tanárként, tehát huszonöt, illetve huszonhét évesen. Még 1912-ben megjelentette, Budapesten és Lipcsében egy időben, egyik főművét: a kétkötetes elméleti és gyakorlati orgonaiskolát. Az elkövetkező években még több kézi- és tankönyvet írt az iskolai és magánoktatásra.

Kiváló előadóművész volt, korának egyik legnagyobb orgonistája. Emlékezetesek voltak az ország két legnagyobb orgonáján megtartott hangversenyei: a szegedi Dómban és a Zeneművészeti Főiskola koncerttermében. De minden jelentősebb európai zenei központban is fellépett.

Ő, aki oly tökéletesen tudta megszólaltatni a sípokban áramló sűrített levegőt, a „hangszerek királyá”-t, rokonszenvvel ajánlotta a közönség és a szakma figyelmébe Geyer József esztergomi pap könyvét (A művészi orgona, 1917). Az orgonaépítés évszázados tapasztalatait összegezve arra mutatott rá, hogy gyári előállítása megöli a művészi orgonaépítést. Előszavában Antalffy arról szól, hogy manapság az óriás elektromos távorgonák hódítanak tért, „a jerichoi harsonákat is megszégyenítő erejű sípok divatoznak”, holott minél nagyobb az orgona, annál jobban háttérbe szorulnak az orgona művészi problémái. Örömmel nyugtázza, hogy a szerző „nem a világ legnagyobb orgonáiról ír, az orgonasípok súlyáról, a sípokban sétáló emberekről, avagy az amerikai betonorgonákról . . .”, hanem a művészeti szempontból tökéletes orgonatípusokat veszi számba.

1921-ben nagy amerikai körútja során elfogadta a New York állambeli Rochester egyetemének meghívását, s 1923 és 1925 között az ottani zeneakadémia tanára lett. 1925–1926-ban ismét a budapesti főiskolán tanított, majd véglegesen letelepedett az Újvilágban. Eleinte a híres Max Reinhard színház zeneszerzője és karmestere volt, 1935–1942 között pedig a Radio City Music Hall zeneszerzője és orgonistája, a New York-i filharmónia tagja. Hangversenykörútjain azokat a „jerichoi harsonákat is megszégyenítő sípokat” szólaltatta meg, amelyeket az amerikai nagyvárosok orgonáiba építettek be, túllicitálva egymást.

ANTUNOVICS MÁTYÁS (Szabadka, 1828. február 25.–Szabadka, 1913. március 20.) – Jogot végzett, közben egy ideig teológiát is hallgatott a bécsi Pazmaneumban, de végül megmaradt a polgári pályán.

Húszéves korában, 1848 júliusában beállt a szerb felkelők ellen küzdő, Ferdinánd császár nevét viselő huszárezredbe. Ősszel alakulatával csatlakozott a honvédséghez, hadnagyként, majd főhadnagyként tizenhárom csatában vett részt. Világosnál tette le a fegyvert. 1850-ben besorozták az I. dragonyosezredbe, de 1851 áprilisában ötszáz forint váltságdíj ellenében leszerelték.

Valamennyi testvére (József, István, Lajos) részt vett a szabadságharcban.

1857-ben szolgabíróvá választják Ómoravicán, később ugyanebben a minőségben Almásra kerül, 1872-től járásbíró Szabadkán, majd városi közjegyző lett. Közben betöltötte a negyvennyolcas honvédegylet elnöki posztját, s élére került az 1879-ben alakult Polgári Olvasókörnek is.
Írásaival korán jelentkezett, egyetemi hallgató korában a Jókai szerkesztette Életképekben publikált, de később a politika és a lapszerkesztés felé sodródott. A Felirati Párt, azaz a Deák-féle szervezet egyik vezéralakja Szabadkán. Előbb szembehelyezkedett a város egyik legbefolyásosabb emberével, Laza Mamužićtyal, majd vele együtt vett részt a végeláthatatlan, sokszor tisztességtelen politikai harcokban a helyi hatalom birtoklásáért, aminek célja a polgármesteri szék elnyerése volt.
Egy életen át közel állt a sajtóhoz is. Lapokat indított, szerkesztett, ezt ugyanis a politikai tevékenység részének tekintette. Nevéhez egy fontos sajtótörténeti adat is fűződik.
A Bácska (1871) és a Bácskai Híradó (1871) után, a kiegyezés utáni korszakban indította el a harmadik magyar nyelvű szabadkai újságot, Havi Krónika címmel és Deák-párti programmal. A havonta megjelenő közlöny első száma 1872. augusztus 15-én jelent meg. A hatodik szám után szűnt meg, akárcsak testvérlapja, a horvát nyelvű Misečna kronika. Az egyik is, a másik is a Bittermann-nyomda terméke volt.
A Havi Krónika egyetlen megmaradt példányára Magyar László, Szabadka múltjának szorgalmas és eredményes kutatója bukkant a szabadkai levéltárban a kilencvenes évek elején. Ő talált rá egyébként az első szabadkai magyar újság, a negyvennyolcas Honunk Állapotának egyetlen számára is 1979-ben a Magyar Országos Levéltárban. Mindkét felfedezésről tájékoztatta az érdeklődőket, egyik könyvében is közzétette (Életek, iratok – iratok, életek. Forum, 1994).
Antunovics Mátyás Havi Krónikája 1873 legelején szűnt meg, de még ugyanabban az évben, július 6-án, elindította utódát, a Szabadkát, amely valamivel hosszabb életű volt (1875 közepéig jelent meg). Ő később is részt vett a lapalapításokban, így 1879-ben a Szabadkai Ellenőr, 1881-ben a Bácskai Ellenőr indulásánál bábáskodott.

ARADI ZSOLT (Zombor, 1908. április 29.–New York, 1963. április 22.) – Édesapja, Aradi Dezső a Szabadkán 1911-ig megjelenő Délmagyarországi Mercur hetilapot szerkesztette, majd Bács-Bodrog vármegye szolgálatába lépett, s ilyen minőségben osztozott az akkori tisztviselő réteg sorsában: 1918 után elvesztette állását, és Magyarországra optált. Fia, Aradi Zsolt középiskolai tanulmányait már Magyaróváron, Trencsénben és Kaposváron végezte. Jogi doktorátusát Budapesten szerezte 1931-ben, de ügyvédi vagy bírói gyakorlatot sohasem folytatott. Még egyetemi évei alatt eljegyezte magát az újságírással, a katolikus szellemű közírással. 1929-től a jobboldali Nemzeti Újság munkatársa. Ez a lap irodalmi rovatában a katolikus írók és tudósok minden irányzatának helyt adott. Ettől kezdve a katolikus szellemű irodalom és egyháztörténet egyik szervezője Magyarországon.
Mivel a meglevő konzervatív egyházi folyóiratokkal szemben modernebb irányzatokat kívánt képviselni az időszerű társadalmi és kulturális kérdésekben, a Széchenyi György (1910–1984) köré csoportosuló fiatal írókhoz és új-

ságírókhoz csatlakozott, s folyóiratuknak, a Korunk Szavának egyik szerkesztője lett, Széchenyi György és Balla Borisz mellett. Később ez utóbbival együtt azok közé a fiatal értelmiségiek közé tartozott, akik 1935-ben létrehozták a katolikus reformmozgalom legrangosabb szócsövét, a Vigilia folyóiratot. Toleráns szerkesztő volt, minden nézetű szerzőnek helyet tudott adni, ha ők érvekkel támasztották alá cikkeiket és tanulmányaikat. Még az ateistákkal is együtt tudott működni, ha ők az európai kultúra és civilizáció nedveivel táplálkoztak. Egyesekhez még szívélyes kapcsolatok is fűzték, így Ignotus Pálhoz, akivel barátsága a „legszívélyesebb egyetnemértés" jegyében született.

A fasizálódó Magyarország szellemi légkörét egyre nehezebben tudta elviselni, az első kínálkozó alkalommal elhagyta az országot. Előbb, 1936-ban, Magyarország vatikáni nagykövetségén talált menedéket, majd a kapcsolat 1945-ben végleg megszakadt: Ausztriába, majd az Egyesült Államokba emigrált. Itt az Amerika Hangja munkatársa lett. Londonban többször is alkalma volt találkozni régi, civakodó barátjával, Ignotus Pállal, aki 1962-ig a párizsi Irodalmi Újság főszerkesztője volt. A „baloldali terror börtöneit megjárt baloldali" szerkesztőnek és a „jobboldaliság minden ízétől megémelyedett" katolikus újságírónak és írónak bőven volt oka, hogy elmerengjen sorsa alakulásán, de az európai kultúra mélypontjairól is töprengjen.

Aradi Zsolt katolikus szellemű regényeit a második világégést megelőző években adta ki (Öt éjszaka, 1936; Az ég a rács mögött, 1938; A játékos fia, 1940), egyháztörténeti munkáit azonban angolul jelentette meg. Egyik utolsó ilyen jellegű művében ő, aki buzgó katolikus létére hangsúlyozottan szabadelvű gondolkodó volt, nagy megértéssel és együttérzéssel írta meg XIII. János pápának, az egyház nagy reformátorának életrajzát (John XIII. Pope of the Council, London, 1961).

ARÁNYI JENŐ (Nemesmilitics, 1883. március 12.–1944 ?) – Rainer, a falusi szatócs és családja a századvégen, 1898-ban magyarosította nevét, és tért át a katolikus vallásra, úgyhogy a legfiatalabb fiú 1902-ben már Arányi Jenő néven fejezte a gimnáziumot a nagybecskereki piaristáknál, beállt vasúti tisztviselőnek, majd végigharcolta az első világháborút. Jól beszélte a szerb nyelvet, s az impériumváltás idején sem veszítette el állását, még egy jó ideig államvasúti ellenőrként dolgozott Zomborban és Újvidéken.

Már a gimnáziumi padokban Borsodi Lajossal versengett az önképzőköri babérokért, s irodalmi ambíciójáról később sem mondott le, formás, népies hangvételű elbeszéléseket jelentetett meg a lapok tárcarovatában. Az összeomlás utáni években a szellemi élet újraindításán fáradozott: 1920-ban Vasárnap címmel szépirodalmi lap alapítását tervezte, de az engedélyt nem kapta meg. Első számaitól kezdve közreműködött az újvidéki Vajdaságban és a szabadkai Vándorútban. 1923-ban saját kiadásában megjelentette novelláinak, képeinek és rajzainak gyűjteményét, Ilyeneket álmodunk címmel, talán éppen az örökös vetélytárs, Borsodi Lajos ösztönzésére, akinek addigra már két kötete is megjelent.

1926-ban foglalkozást váltott: a biztos, nyugdíjképes vasúti állást felváltotta a bizonytalanabbnak látszó újságírással. Ha azonban tudjuk, hogy a szabadkai

Bácsmegyei Napló kötelékébe lépett, akkor az aggályoskodásnak még az árnya is eltűnik, egyrészt azért, mert a szabadkai lap majdhogynem olyan szociális biztonságot nyújtott, mint a vasút, másrészt pedig mert a kereset összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, az ottani újságírók nagy hányada akkora havi fixet kapott, mint Szabadka polgármestere. Meg aztán „válogatott cigánygyerekek” közé is került, az idő tájt, a harmincas évek elején, már kialakult a Napló törzsgárdája: Havas (Handelsmann) Károly, Csuka János, Joso Šokčić, Timár (Tiller) Ferenc, Stern Emil, Bodrits István, Magyari Domokos, dr. Szántó Miklós, Sulhóf József, Hesslein Jakab, Majtényi Mihály, Hegedűs Béla, Lévay Endre, Szabados Magda, Kovács Sztrikó Zoltán, Kolozsi Tibor. Ilyen erős konkurenciában érdemelte ki a „legsokoldalúbb újságíró” címet. Lexikális tudásával, kitűnő memóriájával tűnt ki. A déli telefonokat, ha rákerült a sor, gyorsírás nélkül vette, „memoriára”, egy-egy „stichwort” alapján. Ezek nyomán szép, kerek tudósítások születtek, a laptulajdonos Fenyves Ferenc, a „góré”, nemegyszer megelégedetten toldta meg havi fixét egy-egy bankóval. De végül ez ásta alá reputációját, az „elírás ördöge” egyre többször incselkedett vele, a bakizások során a vádlott került a bíróság elnökének székébe, a közvádló pedig a vádlottak padjára. Megrendült Arányi önbizalma is, csak a szabadkai Városi Kávéházban tért vissza, ahol, Majtényi Mihály emlékezése szerint (Szikra és hamu, 1963), „korán reggel kifejtette mindennek a pontos helyét a világban, a világűrben és azon kívül is”.

Ő volt a Napló népszerű Habostortájának Balázs bácsija, a két háború közötti nemzedékek egész sora nevelkedett ezen a mellékleten. Közreműködött a lap karácsonyi Almanachjaiban, különkiadványokat szerkesztett (Meggazdagodás könyve), de a Napló 1933. évi történelmiregény-pályázatának első díját is megnyerte (A szentendrei bíró, 1934). Két regénye maradt kéziratban, illetve befejezetlenül (A vándorcirkusz lova, A párkák fonala).

Több rövid életű, változatos tárgyú lapot indított vagy szerkesztett (Vajdasági Reklám Újság, 1926; Revű, 1926–27; Jugoslovenski klobučar, kalaposipari folyóirat, 1926–27; Szöveges Színházi Hét, 1932–33; Rádió Alföld, 1936; Jugoszláviai Magyar Írás, 1937).

A zsidóüldözések áldozata lett: sokdioptriás szemüvegű, ráncos arcú alakját elnyelte a haláltáborok egyike felé haladó, teherkocsikból álló szerelvény. Útközben halt meg, a második világháború vége felé.

ARNOLD GYÖRGY (Taksony, 1871. június 5.–Szabadka, 1848. október 25.) – A XIX. század első harmadában Szabadka legnagyobb vendégfogadóját, „a Farsangi mulatságra és tántzokra használni szokott Száláját” átrendezték színházteremmé, és 1826. július 10-én megtartották az első bemutatót. Az új játékszínt Komlossy Ferenc színidirektor Az öröm oltára című darabjával nyitották meg, aki ezt az alkalmat kihasználta az évad másik nyitódarabjának beharangozására: két hét múlva, július 24-én Kisfaludy Károly Kemény Simon című vitézi játékát adják elő, melynek zenéjét helyi szerző, Arnold György, a szabadkai Teréz-templom regens chorija, azaz karvezetője írta. Komlossy szavai szerint ő „Mária-Theresiepolis Várossa érdemes polgára és a Muzsika Kar Directora”, aki már negyed százada sikeresen működik, s

elmondható, hogy „hasznos munkálkodásának szüleményeiben az alsó Vidék régóta gyönyörködött . . .”
A bejelentés méltó módon utalt arra, hogy Arnold György zenés színpadi művének bemutatásával elérkezett pályafutásának csúcsára. Ekkor már túl volt zenei karrierjének felén, de még két évtizedes sikeres időszak állt előtte. Arnold György 1800-ban, tizenkilenc éves korában került a városi tanács kinevezése folytán a Teréz-templom karmesteri állásába. Fiatalos lendülettel azonnal munkához látott: új énekeseket toborzott, zenészeket képzett, ellátta őket kottával, köztük saját szerzeményeivel is. 1804-ben megalakította a szabadkai Privát Zeneiskolát, 1809-ben növendékeinek közreműködésével megtartotta az első nyilvános hangversenyt a városban. Ezzel lerakta a jövendőbeli zeneiskola, a filharmóniai zenekar s általában Szabadka és Vajdaság zenei életének fundamentumát.
Az alapozó munka mellett szorgalmasan komponált is. Egyházi karvezető lévén főleg miséket, offertóriumokat, himnuszokat írt. Életében öt egyházfő váltotta egymást a pápai trónon, ő mindegyiknek komponált egy-egy miseéneket, közülük hárman magas egyházi kitüntetésben részesítették szerzőnket (1816-ban, 1826-ban és 1831-ben). Arnold Györgynek több világi szerzeménye is fennmaradt, nagyobbrészt kéziratban. A már említett Kisfaludy-darab mellett még két zenés színpadi művet írt: 1832-ben, Heinisch Józseffel együtt, Szentjóbi Szabó László „nemzeti érzékeny játékát”, a Mátyás király választása című művét alakította át dalművé, 1837-ben pedig A gotthardhegyi boszorkány című (Schuster Antal szövege) melodrámáját mutatták be Debrecenben. Verbunkosai a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből (1826–27) és Bajtay Ede 30 Eredeti Magyar Zenedarab (1860) című gyűjteményében jelentek meg.
Zeneszerzőnk maga is publikált zenei kiadványokat. Eszéken adta ki 1819-ben az első nyomtatott bunyevác énekeskönyvet Pismenik . . . címmel. A hosszú cím egy része magyarul így hangzik: „Énekeskönyv, vagyis a különböző vasárnapokra, ünnepnapokra és az év hasonló napjaira ajánlott dalok gyűjteménye, amelyet az Isten nagyobb dicsőségére és az illír nemzet lelki épülésére szerkesztett Arnold György . . .” 1839-ben két füzetben jelentette meg a Valódi Éneklő Magyar- és Erdélyország kántorai számára című kézikönyvét. Egyik legnagyobb vállalkozása, az 1826-ban befejezett, négykötetes, német nyelvű zenei lexikona, sajnos, kiadatlan. A kéziratban maradt mű címe: Historisch-Musikalisch-Bio-graphisches Tonkunstler-Lexikon.
Egyik életrajzírója, Isoz Kálmán így méltatta Arnold György életművét: „. . . ő akkor, abban az időben volt a zenének fáradhatatlan harcosa, s tegyük hozzá, a dalmű, az énekes játék művelője, amikor e téren a kezdet kezdetén álltunk.” Nálunk Arnold György emlékét Sulhóf József (Napló, 1934. VII. 22.), Kenyeres Kovács Márta (Régi nóta, híres nóta . . ., Szabadka, 1976), Miocs József (7 Nap, 1991. I. 18.) és Dévavári Zoltán (Régi házak, régi történetek, 2000) ébresztette.

ASBÓTH JÁNOS (Nemescsó, 1768. december 13.–Zombor, 1823. június 20.) – Régi protestáns lelkészcsalád sarja, Sopronban járt iskolába. Tanulmányait pedig a göttingeni egyetemen fejezte be. Késmárkon és Lőcsén volt líceumi tanár, majd 1801-ben a keszt-

helyi, Festetics-féle Georgikonba került vezető tanárnak. Pethe Ferencnek, a híres tudósnak és lapszerkesztőnek örökébe lépett, és sikeresen továbbfejlesztette a neves mezőgazdasági szakiskolát, emelte az oktatás színvonalát. Öt év múlva, 1806-ban, „direktorátusi viceinspektor”-ként átvette a nagy kiterjedésű Festetics-uradalom irányítását. Az iskola felügyelete változatlanul hatáskörében maradt. Ő állította össze nagy gonddal és szakértelemmel a főpraktikánsok és az alpraktikánsok tanterveit, szabályozta az iskolarendet, irányította a tangazdaságot, s ő határozta meg 1813-ban a Georgikon egyik nevezetességének, a házi múzeumnak a rendezési elveit is.

A nagybirtok vezetése azonban mind jobban lekötötte idejét, mintha el is veszett volna a bürokratikus ügyintézésben. Előadásokat nem tartott, egyre kevesebbet publikált, úgyhogy az ő nevét ritkábban emlegetik az iskola neves tanárai között, habár a Széchenyi Könyvtárban még így is 12 kartonja van. Többek között nagy körültekintéssel számolt be a Georgikonban található fafajtákról, egy másik dolgozatában pedig „a földi almának vagy kolompérnak műveléséről és használásáról”, s leírja benne a Georgikonban termesztett 17 fajta burgonyát.

Keszthelyen született a szabadságharcból ismert két fia is: Asbóth Lajos honvédezredes, akit Aradon halálra, majd 18 évi várfogságra ítéltek. 1856-ban kegyelmet kapott, bekapcsolódott a Kossuth-féle titkos ellenállási mozgalomba, de mint később, a bécsi titkos irattár megnyitása után kiderült, jól álcázott rendőrségi besúgó lett. Másik fia, Asbóth Sándor alezredes Kossuth szárnysegédjeként emigrált Törökországba, majd tábornoki rangban részt vett az északiak oldalán az amerikai polgárháborúban, az USA argentínai és uruguayi nagykövete lett. Buenos Airesben halt meg, tetemét haza vitették az amerikai magyarok: az Arlingtoni temetőben kapott díszsírhelyet.

Asbóth János tizenhét évi szolgálat után búcsút vett a Festetics-uradalomtól, „minthogy a Bétsi Canalis Administrátióhoz egyik igazgató asszesszornak meghívatott”. Ülnöki hivatalát 1818-ban vette át, miután leköltözött Zomborba.

Életének utolsó öt évét töltötte a megyei székhelyen. Valójában a Ferenc-csatorna Társaság kincstári bérbirtokainak kormányzója volt, illetve a bácskai királyi kincstári jószágok igazgatója. Ilyen minőségben működött közre mintegy 25 000 hold ármentesítésében Béregnél (Bački Breg), Dautovánál (Dávod, Magyarország) és a megye alsó járásaiban. A nagy tekintélyű főhivatalnok az ágostai hitvallású evangélikus egyház bács–szerémi egyházmegyéjében ellátta a világi felügyelő tisztjét is.

Zomborban halt meg, a katolikus nagytemetőben ma is áll díszes homokkő síremléke (felirata betűhíven: Asboth János, Bácsi K. K. Jószágok igazgatója, szül. Dec. 13-n 1768, megh. Jun 20-a 1823).

Amíg a temető egyházi kézen volt, a védett sírok közé tartozott, amióta pedig városi köztemetővé nyilvánították, ezeket is áruba bocsátották. Asbóth sírja is gazdára talált, már temetkeztek benne. Az eredeti síremlék kegyeletből változatlan maradt, csak a hátlapjára került egy tábla, amelyen fel van tüntetve a sír új lakójának a neve.

ASZLÁNYI DEZSŐ (Szeged, 1869. április 7.–Budapest, 1947. július 24.) – Egy csodabogárra emlékszünk, egy „tehetségtelen zseni”-re, ahogy Komlós

Aladár írta 1922-ben a Bécsi Magyar Újságban közzétett kritikájában. E találó megállapítás idézése után már sokan tudják, hogy Aszlányi (1911-ig Ausländer) Dezsőről van szó, aki évtizedeken át a mi tájainkon élt és hivatalnokosdott, a legtöbb ideig Nagybecskereken. Ott is publikálta műveinek nagy részét, de könyveit megjelentette Budapesten és Temesváron is, a német nyelvűeket pedig Drezdában és Lipcsében.

Termékeny, de alig olvasott szerző volt, könyvei a polcok legmélyére kerültek, olykor felvágatlanul is: gazdára találtak, olvasóra azonban nem. Ő ugyanis olyan filozófiai író és költő volt, aki megszállottan, de az értelmi szálak összekuszálásával szövögette „bölcseleti rendszer”-ét. Elhitte magáról, hogy a világszellem benne talált hajlékot, s neki, mint kiválasztottnak, meg van adva a kiváltság, hogy megmagyarázza a világot. Befelé forduló, a lelki hatásokra, jelzésekre fogékony, a külső világtól pedig elforduló típus volt, aki filozófiai, vallási és természettudományi világszemléletének alapjába a kozmogóniát helyezte, azaz az ő magyarázata szerint a világszerelmet, ennek részleteit fejtegette egy életen át, már-már tragikomikus elszántsággal és fanatizmussal.

A hivatalnokoskodás volt a becsületes foglalkozása. Üzemekben, nagykereskedelmi vállalatokban, gőzmalmokban, fatelepen volt gyakornok, levelező, pénztáros, könyvelő és irodafőnök. Többször is búcsút mondott azonban profán foglalkozásának, hogy az irodalomnak szentelje minden idejét. Az ilyen típusú emberek ilyenkor vagy éheznek, vagy nő áll mögöttük. Aszlányi esetében az utóbbi történt. Az asszony, akihez tartozott, nemcsak múzsája volt, hanem mecénása is: kalapszalonjával nemcsak a családot tartotta el, hanem lehetővé tette Aszlányinak, hogy látomásait megírja, s lankadatlan prófétai lendületének kitöréseit közzé is tegye (Budapesten megjelent kötetei: Nőkről, szerelemről, 1904, 1905; Ölelkező gondolatok, 1906; Életünk és nemünk, 1909; Új evolúciók, 1910; Világszerelem, 1910; A béke innen indul!, 1936. Nagybecskereken kiadott művei: A messiásság, 1914; Az eszme, 1918; Megismerés, 1918; Az asszony, 1922; Megszólal a történelem, 1923; A test, 1923; Szerelem, 1924; Isten népe, 1924; Világszerelem, 1925; Krisztus-Antikrisztus, 1928; Világbéke, 1928).

Majtényi Mihály emlékezéseiben közli róla (A magunk nyomában, 1961), hogy a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalomnak egyik „legérdekesebb és legrejtélyesebb” jelensége. „Sétáló árnyék volt . . . a Bega-parton” – írja. Szenteleky egyik 1928-ban keltezett levelében tájékoztatta Csuka Zoltánt, hogy „kéziratskatulyám teljesen üres . . . még Aszlányi sincs több”. A szerkesztők gondjainak ő volt a fokmérője: az is baj volt, ha volt tőle kézirat, az is ha nem volt.

A második világháború utáni években Majtényi mellett még Lőrinc Péter írt róla a hetvenes esztendőkben (Hungarológiai Közlemények, 3. szám). Tanulmányában „dadogó prófétá”-nak nevezte, jellegzetes vonását az irracionális dialektikájában vélte felfedezni. Bori Imre meg sem említi irodalomtörténetében, az általános és irodalmi lexikonok viszont röviden jegyzik nevét és műveit.

ASZLÁNYI KÁROLY (Orsova, 1908. április 22.–Dorog, 1938. december 8.) – A két közölt adat az anyakönyvi tények esetlegességének két példáját is magában foglalja. Aszlányi

Károly (1911-ig Ausländer) valójában az egykor Orsovával szemben fekvő, azóta elárasztott Duna-szigeten, Ada Kaleh-n látta meg a napvilágot, a városban csak a formális bejegyzés történt, mégpedig, apja után, Dezső néven. A halál sem pontosan Dorogon jött érte, hanem a városhoz közel eső országúton, az 57. kilométerkő mellett, amikor gépkocsija felett elvesztette az uralmat, s teljes sebességgel nekihajtott egy út menti fának.

Aszlányi Károly sietősen, azt is mondhatnánk, hogy rohanva élte le azt a három évtizedet, amely megadatott neki. A temesvári és a becskereki diákévek után – anyjának jól menő kalapszalonja volt a Béga-parti városban, apja tisztviselő, vaskos filozofikus könyvek szerzője – száguldva megfordult Németországban, Ausztriában és Angliában, Dániában zeneiskolába iratkozott, de már a húszas évek második felében Budapesten találjuk, ahol a Nyugat hasábjain, pelyhes állúan, berobbant az irodalmi életbe: tizennyolc évesen Kodály Háry Jánosát méltatja, tizenkilenc évesen az akkor még ismeretlen Bertolt Brecht költészetét mutatja be.

Huszonegy éves, amikor megjelenik első regénye (Pénz a láthatáron, 1929); huszonkettő, amikor a Nemzeti Színház bemutatta első vígjátékát (Szélhámos kerestetik, 1930). Közben és utána humoreszkeket, riportokat ír a Sporthírlapnak, amelynek haláláig belső munkatársa volt, futószalagon fordítja az olcsó kalandregényeket, sikeres gyermekkönyveket jelentetett meg (az egyiket, A rejtélyes konflist 1988-ban, halálának 50. évfordulóján újra kiadták), elbeszélések, olvasmányos regények hagyják el műhelyét. Röpke tíz év alatt mintegy húsz kötete jelent meg, néhány olasz és francia fordításban is, továbbá mintegy tíz színművét (Amerikai komédia, 1938) és forgatókönyvét adták elő, illetve filmesítették meg. Expressz gyorsasággal, újságírói eszközökkel dolgozott, egy-egy színmű, forgatókönyv elkészítése, saját bevallása szerint, négy-öt napját vette igénybe, de az ötlettől a megvalósulásig sem telt el egy-két hónapnál több.

Első filmjét a berlini UFA gyártotta 1937-ben, a Hét pofon című elbeszélése alapján, Willy Fritsch-csel és Lilian Harveyvel. Halálának évében három filmjét forgatták: az egyik, A hölgy egy kissé bogaras című vígjáték önálló forgatókönyve alapján készült, Ráthonyi Ákos rendezésében, Ráday Imrével és Tolnay Klárival, a másik kettő pedig más szerzők művének adaptálása volt (Beszállásolás Páger Antallal, Szeleczky Zitával, Kabos Gyulával; Gyimesi vadvirág Timár Józseffel és Tolnay Klárival). A hagyatékból előkerült A tökéletes család című forgatókönyvét 1942-ben filmesítették meg, de a cenzúra betiltotta. A dzsentri életszemléletet gúnyolta ki benne. A filmet a magyar abszurd komédia első kísérleteként tartják számon.

A sebbel-lobbal, szinte kapkodva megteremtett Aszlányi-életmű megítélése ellentmondásos. A kortársak közül többen is Karinthy irodalmi utódát látták benne. Irodalmi lexikonunk szerint „kitűnő humora, szellemes, aforisztikus stílusa többre is képessé tette volna”. Az akadémiai irodalomtörténet A szórakoztató irodalom közcím alatt jegyzi nevét, s azok közé sorolja, akik „a sznob igényeket” elégítették ki, gyakran az irodalmias külsőt is mellőzve. Nemeskürty István magyar filmtörténetében (A képpé varázsolt idő, 1983) viszont azt mondja, hogy „Aszlányi nem annyira »irodalom-alatti«, mint amen-

nyire a sznobok ma is az irodalom alá nyomják". Mák Ferenc is A rejtélyes konflis című ifjúsági regényének újbóli megjelentetése kapcsán írott kritikájában azoknak a szerzőknek a sorába helyezi, akiknek „életművével szembeni adósságunk az idő múlásával egyre nő".

ASZTALOS LAJOS (Pécs, 1889. július 29.–Budapest, 1956. november 1.) – Magyarországi nemzetközi sakkmester, aki azonban ezernyi szállal fűződött a két háború közötti Jugoszláviához is. Középiskolai tanulmányait a Pancsovai Állami Főgimnáziumban kezdte, majd Aradon és Budapesten folytatta. A pesti egyetemen 1914-ben középiskolai, nyelvszakos tanári képesítést nyert. Kiváló lingvista, nyolc nyelvet beszélt, köztük a szerbet, illetve a horvátot is. Két évig katonai szolgálatot teljesített Belgrádban, leszerelése után, 1917-ben, ott is maradt, mivelhogy feleségül vette Natalija Popovićot. 1919-ben Szarajevóban kapott középiskolai tanári állást, majd Mostarban és Zágrábban is tanított.
Fiatalon tanult meg sakkozni, a tízes években már ismert alakja a pesti sakkéletnek. A sakkmesteri címet Temesváron szerezte meg 1912-ben, a következő évben, 1913-ban pedig már országos bajnoki címet is nyert a debreceni tornán. 1913 és 1936 között sok nemzetközi versenyt nyert, illetve számos esetben ért el helyezést. 1949-től nemzetközi mester. Az 1927-től rendszeresített sakkolimpián egymás után háromszor vett részt (1927, 1931, 1935) mint a jugoszláv válogatott tagja. Különösen jó eredményt ért el az 1931. évi prágai olimpián, ahol a II. táblán 16 játszmából tíz pontot szerzett. 1935-ben részt vett a belgrádi mestertornán, amelyet a régi Jugoszlávia I. bajnokságának tekintenek. Itt ugyan közepes helyezést ért el, de ez a lényegen nem változtat: Vasja Pirccel, dr. Milan Vidmarral és Bora Kostićtyal együtt ő volt a két háború közötti Jugoszlávia legerősebb sakkozója.
A háborús éveket Budapesten töltötte, de 1945-ben újra tényleges szolgálatba lépett: az újvidéki főgimnázium angoltanára lett. Közben részt vett a város sakkéletének újrakezdésében, Bora Kostićtyal és Nikola Kulžinskival az első három helyet osztotta Újvidék bajnokságán. Egyévi újvidéki tartózkodás után visszahívták Budapestre, és rábízták az országos kapitányi tisztet. Ezt a posztot három évig töltötte be, majd utána, 1949-ben a Magyar Sakkszövetség élére került, az elnöki tisztséget haláláig viselte. Ugyanebben az időszakban (1949–56) a Nemzetközi Sakkszövetség elnökségi tagja.
A magyar sakkélet szervezőjeként nagy érdemeket szerzett, a Rákosi-rezsimnek tett engedményei ellenére sem vált bábuvá. Sakkíróként is tevékeny volt (A megnyitáselmélet alapelvei, 1932; A sakkjáték elemei, 1949). 1951 és 1956 között a Sakkélet című folyóirat szerkesztőbizottsági tagja és főmunkatársa. Emlékét az 1958 óta évenként rendezett budapesti nemzetközi sakkverseny vándordíja őrzi.

AUER ISTVÁN (Bácsordas, 1877. december 31.–Magyarürög, 1938. február 8.) – „Minisztériumi számvevőségi főtanácsos, katolikus publicista és költő" – ezzel az egy sorral szerepel a Pesti Hírlap 1937. évi kiadású lexikonában. Az Új Idők Lexikona szerint is „verseiben és novelláiban a katolikus gondolat nyilatkozik meg". Két újabb irodalmi lexikonunk, az 1963. és az 1994.

évi, egy-egy nyúlfarknyi szócikkében költőként tartja számon, akárcsak Gulyás Pál lexikonsorozata, meg a Borovszky-féle Bács megyei monográfia, de ezek már valamivel bővebben szólnak róla.

A nálunk teljesen ismeretlen Auer István a Mosztonga partjáról indult, a délnyugat-bácskai németség soraiból. Előbb kalocsai papnövendék volt, majd egy fordulattal a jogi és a filozófiai tanulmányok felé kanyarodott a pesti egyetemen. Újságíróként kezdte pályáját. Indulásától, azaz 1896-tól kezdve egészen 1908-ig belső munkatársa, szerkesztője a Katolikus Néppárt Alkotmány című napilapjának. Közben, 1896–1905 között a Christliches Volksblatt hetilap főszerkesztői posztját is betöltötte. Közreműködött a Keresztény Magyarországban és a Nemzeti Újságban is. 1908-ban a katolikus írók és hírlapírók érdekszervezetének, az Országos Pázmány Egyesületnek a titkárává választják, felhagy az újságírói pályával, de egy szinekúrát kap a kassai tankerületi főigazgatóságon. Később a vallás- és közoktatásügyi minisztérium főtisztviselője lett. A Szent István Akadémia irodalmi osztálya is tagjává fogadja.

Sokat fordított németből, anyanyelvén azonban csak röpiratokat és egyéb publicisztikai munkákat tett közzé, irodalmi munkásságát kizárólag magyarul folytatta. Két verseskötete jelent meg (Vergődés, költemények és Mária-dalok, 1901; Gólyafészek, gyermekversek, 1929). Írt egy kétkötetes regényt (Játszótársak, 1914) és egy elbeszéléskötetet (Amerre én járok, 1905). Költészete erőtlen, már megjelenésének idején avatag volt (Hejh, leányok, szép horvát leányok, / A világért sem nézek én rátok. / Inkább nézek kancsóm fenekére, / Hogy szemem is szikrázik beléje). Valamivel több figyelmet érdemelnek a prózai, tárca jellegű írásai, amelyeket az Amerre én járok . . . című kötetében gyűjtött egybe, főleg a Duna menti helyszín, a táj és a népélet leírása miatt. A hazalátogatás során felcsippentett, vagy a gyermekkor emlékeit idéző történeteiből megtudjuk, hogy őt is, mint sok más sváb gyermeket, „Bogojevára magyar szóra adták”, ahol egyébként a nevezetes gőzkomp is működött: a vasúti szerelvényeket szállította át az egyik partról a másikra („Ilyen, tudtommal, nincs több Magyarországon”).

Részvéttel írja le Kálózi Eszternek, a 14 éves tanyai cselédlánynak a tragédiáját, aki, miután teherbe esett, vízbe vetette magát, ott, ahol „az erdődi hegy, melynek lábánál a Duna elfolyik, a túlsó oldalról még árnyékot borított a vízre”, s a „kamaristyéi halászok” fogták ki. Találkozik az öreg Sebes Poldival, aki fiatal korában híres betyár volt, de öregkorára emberroncs lett belőle. „Mindkét szemére vak – írja –, a bal karja béna. Úgy lógott le szikár teste válláról, mint leszáradt inda az izmos fáról. Mégis Bácska és Szerémség, Szlavónia és Horvátország nem ismert az ő idején megfoghatatlanabb lókötőt. Télvíz idején nem egy gazdag paraszt házának falát bontotta fel, s a lopott holmit szánon szállította, a fagyott Dunán át, Baranyába.”

Korlátai ellenére is a bácskai táj hangulata elevenedik meg, amikor leírja a „félig mocsár, félig víz Mosztonga szilfáit”, vagy pünkösd vasárnapjának áhítatát. „Előttem az én falum harangjainak ismert csengése – írja –, tőlem balra a Bácska egyik legnagyobb templomának, a hódságinak harangjai; jobbra Bogojevo, mögöttem Ráczmilitics templomának ércnyelvei búgtak, zengtek, hívtak az ünnepre . . .”

B

BABICS JÓZSEF (Eger, 1848. november 19.–Eger, 1924. január 3.) – A régi Torontál egyik ismert alakja – Sz. Szigethy Vilmos tárcáinak gyakori hőse –, akinek a neve szorosan egybeforrt egy másik, még patinásabb és sokkal, de sokkal nagyobb hatalmat képviselő főúr nevével: gróf Csekonics Endréével, az elhíresedett, olykor hírhedtté is vált torontáli nábobéval, akinek tudta vagy beleegyezése nélkül egy időben semmi sem történhetett a vármegyében. Az ő akaratát tolmácsolta évtizedeken át Babics József mindenütt, ahol megjelent: a megyei gyűlésen, a főispáni hivatalban, a vidéki szolgabíróságokon. Ha szikár alakja feltűnt valahol, az emberek összesúgtak mögötte: vajon mit akarhat már megint az a Csekonics?

Egy kicsit szabadabban fogalmazva: Csekonics gróf volt a régi Torontál pápája, Babics pedig hűséges bíborosa, szürke eminenciája.

A Babicsok a horvátországi Varasdról (Varaždin) költöztek át Magyarországra, a család Mária Teréziától kapta meg a nemesi levelet a törökök elleni háborúkban szerzett érdemeikért. Soraikból ügyvédek, kanonokok, miniszteri titkárok, országgyűlési képviselők, közjegyzők kerültek ki. Babics József apja érseki uradalmi ügyész volt Egerben.

Babics József a budapesti egyetem jogi karán fejezte be tanulmányait, jurátusként az egri érseki uradalomban kezdte pályáját, onnan került a múlt század hatvanas éveinek vége felé a Csekonics-féle zsombolyai uradalomba, ahol a vele csaknem egyidős gróf Csekonics Endre bizalmas embere lett. „Csekonics esze”, ahogy az egy korabeli szállóigében megfogalmazást nyert. Valóban okosan és kitartó ragaszkodással szolgálta urát, lojalitása közmondásos volt, akárcsak Csekonics gazdagsága. („Nem vagyok én Csekonics” – mondta a polgár, ha nem várt kiadása támadt.) Bár hivatalosan ő csak az uradalom jogi igazgatója volt, a valóságban az egész, több mint 40 000 holdnyi birtokot ő kormányozta. Ehhez a zsombolyai központ mellett a három Csernye (Magyar-, Német- és Szerbcsernye), Rogendorf (Szőlősudvarnok, ma Banatski Dušanovac), Ittvarnok (Törzsudvarnok, ma Banatski Dvor) és Csősztelek (Čestereg) tartozott, s ezeket, mintegy füzérként, egy keskeny vágányú vasút, a bánáti vicinális fogta össze. A latifundium minden ügyes-bajos dolga az ő kezében futott össze. Részben az ő érdeme is, hogy a hatalmas birtok mintagazdasággá alakult át. Különösen híres volt a behozatali fajtehenekből álló tehenészete. Tejelő fajtái többször nyertek első díjat az országos tenyészkiállításon, de bikái, üszői, bivalyai, sertései és juhai is kaptak elismerést. Ehhez a képhez tartozik még az is, hogy az uradalom üvegházaiban januárban

szedték a cseresznyét, ugyancsak télen cserepekből a földiepret, de volt egy ananászház is, ahol az ízletes egzotikus gyümölcs díszlett.
A hűséges „családi bútordarab” illő jövedelemben részesült, közéleti funkciókhoz is hozzájuttatták, így országgyűlési képviselő lett (1896-tól), s a gróf kijárta neki az udvari tanácsosi címet is. Az összeomlás után kitartott gazdája mellett, vele együtt ment Budapestre.
Babics József agglegényként élte le életét, jövedelmét numizmatikai gyűjteményének gazdagítására és könyvtárának gyarapítására fordította. Az utóbbival állított magának emléket: több mint 6500 kötetből álló könyvtárát a Magyar Történelmi Társaságnak ajándékozta, amelynek 1890 óta alapító tagja volt, 1920 után pedig tiszeletbeli tagja. A jótevő adományát A Magyar Történelmi Társaság Babics József Könyvtára néven őrizték meg.

BÁCS GYULA (Zenta, 1911. december 6.–Budapest, 1982. december 26.) – A zentai takarékpénztár főkönyvelőjének gyermekeként, Schwarczer néven jött a világra, s Bács Gyulaként vett búcsút a világtól. Időközben S. Fekete Gyulaként cikkezett a háború előtti Hídban, 1943-ban pedig Geyza Miklósként adott ki verseskötetet. E hányatott sorsú ember azonban a nevénél is sűrűbben váltogatta foglalkozását, jórészt a háborúk és rendszerváltások miatt.
A középiskolát szülővárosában fejezte be, Zágrábban jogot hallgatott, Szegeden doktorált. Egy zentai ügyvéd irodájában lépett munkába a harmincas évek derekán, s mint ügyvédbojtár kapcsolódott be az ifjúsági mozgalomba. Az induló Híd szorgalmas munkatársa volt 1934–35-ben, sőt a szerkesztőbizottságnak is tagja Lévay Endrével, Tóth Bagi Istvánnal, Varnyú Tivadarral, Kovács Sztrikó Zoltánnal, Pál Sándorral és Faragó Imrével. Külső munkatársa volt a zentai Friss Újságnak is. Írással, szervező munkával egyengette a kisváros peremén feltűnt nagy szobrásztehetséget, Tóth József asztalosinast, aki el is került a nagy Meštrović műhelyébe, de fiatalon elhunyt.
1944-ben elhagyta Bácskát, és Budapestre költözött. Fogalmazó lett a kereskedelmi minisztériumban, később pedig miniszteri titkár. 1950-ben „osztályidegen elem”-ként elbocsátották állásából. Egy ideig német, francia, angol és szerb–horvát fordítóként kereste kenyerét, majd részben kényszerből, részben vállalkozói hajlamának engedve méhészkedéssel, nutriatenyésztéssel próbálkozott, elnöke lett a Nutriatenyésztők Országos Szövetségének.
A változó időkben újra lehetőség nyílt, hogy szellemi munkakörben helyezkedjék el. A Műszaki Kiadóhoz került, majd a Medicina Könyvkiadó idegenforgalmi szerkesztőségének, a Panorámának felelős szerkesztője lett. Itt került szoros kapcsolatba az útikönyvírással, s ez a találkozás, kedvező fordulatként, döntően befolyásolta életének további irányát, szerencsés módon ötvözte íráskészségét az érdeklődő, sokfelé tájékozódó szellemével.
Első útikönyve Belgrád és környéke címmel 1963-ban jelent meg, ezt követte A jugoszláv tengerpart és A bolgár tengerpart, majd három, a teljesség igényével készült útikönyve hagyta el a sajtót: Jugoszláviáról, Bulgáriáról és Lengyelországról. Ezeket követte a Varsó és a Belgrád városkalauz. Nem sokkal halála előtt Magyarországról írt útikönyvet egy-egy lengyel, szlovák és bolgár kiadónak.
Az egykori Jugoszláviáról írt útikönyve 1968-ban jelent meg, Belgrád városka-

lauza pedig 1975-ben. Az előbbi Magyarországon kapott nívódíjat, az utóbbi pedig Belgrád aranyplakettjét érdemelte ki. A magyarországi olvasó, de a magyarul tudó jugoszláviai olvasó is e két rendkívül megbízható és olvasmányos kiadvánnyal európai színvonalú bedekkert kapott.

BÁCSKAY JULCSA (Szabadka, 1861. február 15.–Budapest, 1924. február 3.) A múlt század két utolsó évtizedében a vidéki színjátszás egyik ünnepelt alakja volt. „Hangjának kelleme, s játékának elevensége a legkedveltebb vidéki énekesnők egyikévé tette” – írja róla a Pallas lexikon.

A szabadkai hatodik kör egyik mellékutcájában, Havasi János kereskedőségéd elsőszülött leányaként jött a világra. A források eltérően tüntetik fel születésének és pályakezdésének évét, de abban megegyeznek, hogy tizenhat évesen lépett fel először a világot jelentő deszkákon. A csinos és nagy reményű ifjú hölgy Krecsányi Ignác szabadkai színházigazgatónál jelentkezett felvételre, s életrajzírójának, Garay Bélának szavai szerint (Színészarcképek, 1971) „a biztos szemű szakember, két dal eléneklése után, azonnal szerződtette a bájos, temperamentumos kislányt”. Az újdonsült színésznő ekkor vette fel a Bácskay művésznevet.

Ettől kezdve útja az egyik vidéki társulattól a másikig vezetett. Sikereit pompás koloratúr szopránjával érte el. A korabeli újságok „énekművészetének legfinomabb árnyalatokban is kifejező erejét”, „hangjának kellemes és tiszta csengését” dicsérték. Blaha Lujzát a nemzet csalogányának nevezték, őt viszont tisztelői bácskai csalogánynak, a vidék üdvösképének becézték.

Az operettekben olykor pajzánságokkal is mulattatta a nagyérdeműt. Az igényesebb kortárs kollégák ettől nem voltak túlságosan elragadtatva. „Megelégednek az olcsó dicsőséggel – írja emlékiratában Molnár György, a kitűnő színész és az első modern magyar rendező –, a dalok eléneklésével, bokorugró szoknyák ide-oda csapdosásával . . . csipkés nadrágok mutogatásával . . .”

Bácskay Julcsa negyedszázados pályafutása során többször felkerült Pestre, de ott nem tudott megkapaszkodni. 1881-ben Erdélyi Marietta társulatával Újvidéken vendégszerepelt, ettől kezdve állandósul a magyar színjátszás a szerb Athénben. Leggyakrabban azonban szülővárosában játszott. Nagy sikere volt A szép Darinka című zenés darabban, amelyben szokás szerint egy tűzrőlpattant menyecskét személyesített meg, akinek egy bosnyák legény udvarol. Olyan nagy a vonzalom, hogy kölcsönösen egymás nyelvét is megtanulják. A bunyevác nézők nagy tetszéssel fogadták, amikor a primadonna a legénynek azt énekelte, hogy „Bez tebe dragi ne mogu živeti . . .”, azaz Nélküled, drágám, nem élet az élet . . .

Időközben férjhez ment Micsei Györgyhöz, aki az ő unszolására 1899-ben társulatot szervezett, és évekig együtt járták az országot. A vándorlást 1904-ben, 43 éves korában hagyta abba, amikor férjével együtt átvette a budapesti „krajcáros” Népligeti Színkört, amely „vásári hangvételű” darabokat adott elő.

Századunk tízes éveiben még rendszeresen vendégszerepelt szülővárosában, 1919 után ezt már nem tehette, részben a trianoni határok miatt, részben pedig elhatalmasodó szembaja miatt. Élete tragikusan fejeződött be: 1919-ben meghalt férje, ő pedig elvesztette szeme világát. Utolsó éveit végső nyomorban töltötte.

BÁCSKI GYÖRGY (Zágráb, 1901. szeptember 20.–Bukarest, 1978. február 10.) – A szellem „drága öreg csavargója”-nak, Délkelet-Európa „napszámos számkivetettjé”-nek nevezte búcsúztatójában Bodor Pál, az ismert erdélyi, jelenleg magyarországi költő és közíró a kolozsvári Utunkban, amelynek Bácski György is egyik gyakran foglalkoztatott munkatársa volt. Főleg a jugoszláviai irodalmi események éber figyelőjeként, a délszláv költők fordítójaként működött közre, többször írt Krleža munkásságáról, Sinkó Ervin műveiről.

Valóban a délkelet-európai térségek vándorlegénye volt egy életen át, az itteni forgószelek hol ide, hol oda vetették, chaplini figurája fölött olykor összecsaptak a hullámok is, ennek folytán gyakran lett a „különféle börtönök ironikus mosolyú albérlője”. Többször újra kezdte az életet, olykor új néven is. Erről így ír jóindulatú pártolója, Bodor Pál: „Egyik nevén modern zágrábi lap szerkesztője és kiváló tipográfusa, Silew néven elégikus költő, Ljubomirként publicista, Bácski Gyuriként barát és műfordító és útirajzíró.”

Zágrábban született egy vasutascsalád gyermekeként, Bécsben érettségizett, első írásai még gimnazista korában Eszéken jelentek meg Polyáni Zoltán Szlavóniai Magyar Újságában. Következő állomáshelye Temesvár, ahol 23 éves korában Georgije Silew álnéven kiadta A kör című verses- és elbeszéléskötetét. A második világháború előtt Zágrábban szerkesztette a Kulisa című színházi szaklapot, majd a háború után, 1946-tól ismét Temesváron él, előbb nyomdászként dolgozik, majd a Temeswarer Zeitung és a Temesvár című lapok szerkesztőjeként, végül 1952-ig a Kulturni uputnik című szerb nyelvű művelődési lap főszerkesztőjeként. Ez idő tájt került, a kiszámíthatatlan kádermozgatások következményeként Bukarestbe, és ott több belföldi és külföldi újság munkatársa, illetve tudósítója volt.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon közli (a többi ismerettár nem tesz róla említést), hogy hányatott életében volt még vasutas, raktárnok, balett-táncos, tipográfus, banktisztviselő. A kényszerű foglalkozásváltások idején is megmaradt annak, ami valójában volt: újságírónak és műfordítónak.

Műfordításainak javát – önálló verseivel együtt – 1968-ban tette közzé, ezúttal is A kör címmel, csakhogy most saját neve alatt. Az 1973-as kiadású, Hol vannak azok a tengerek című könyvében a délszláv költők munkáiból adott bővebb válogatást, a bukaresti Kriterion kiadásában. Több mint hatvan szerb, horvát, szlovén, macedón és Crna Gora-i szerző verseit ültette át magyarra. 1963-tól Bácski György minden ősszel két-három hónapot töltött az egykori Jugoszláviában, s akkori találkozásainak, ismerkedéseinek eredménye ez a gyűjtemény. „Így keletkezett ez a – magam is belátom, eléggé véletlenszerű, szeszélyes, és főleg szubjektív – könyv” – írja előszavában.

BÁCSMEGYEI ISTVÁN PÁL (Trencsén, 1686 ?–Nagyszombat, 1735. február 20.) – Egy régi bácskai nemesi família leszármazottja, ősei a középkori Délvidékről, a családi hagyomány szerint Regőcéről menekültek el a török elől. Először Vas megyében tűntek fel 1583-ban, később pedig Zemplén és Szatmár megyében telepedtek le.

Bácsmegyei István Pál már Trencsénben született, ismeretlen időpontban, feltehetően 1686-ban, s a Vág partjáról indult el sikeres orvosi és tudományos

pályájára. Rozsnyón és Eperjesen tanult, az orvostudományt pedig részben Pozsonyban, de főleg a híres európai egyetemeken, Wittenbergben, Erfurtban, Leydenben és Jénában sajátította el; az utóbbiban nyerte el orvosdoktori címét is 1710-ben.
Tanulmányainak befejezése után visszatért Magyarországra, és a ma Szlovákiához tartozó Gömör vármegye orvosa lett. 1720-ban, csak tíz évvel a Rákóczi-szabadságharc letörése után, osztrák szolgálatba lépett, s tábori orvosként Erdélybe került. Itt a meginduló ellenreformáció hatására az evangélikus hitről áttért a katolikus vallásra. Jóval később, nem sokkal halála előtt, egy vitairatot is írt a protestantizmus ellen, s szorgalmazta felszámolását (Otia Báchmegyeiana, 1733).
Katolizálása után egy ideig Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek udvari orvosa volt, később pedig a nagyszombati káptalani szerzetestelep főorvosi posztját töltötte be.
Bácsmegyei István korának egyik legismertebb gyakorló orvosa volt, egyike a legjobbaknak azok közül – mintegy kétszázan voltak –, akik külföldön diplomáztak. Kitűnő tábori kirurgus volt, de nagy eredményeket ért el a járványos betegségek leküzdésében is, különösen a pestis semlegesítésében. Foglalkoztatta a főleg udvari és kolostori körökben gyakran fellépő csömör gyógyítása, amely a szertelen evés-ivás, a zsíros ételek mértéktelen fogyasztása után jelentkezett, tünete pedig a fáradtság, kimerültség, a hányásra ingerlő undorérzet. Gyógyítására masszázst és az úgynevezett taposást javasolta, de az orvoslást főleg a megelőzésben látta. Figyelme kiterjedt a lelki vagy az erkölcsi csömör jelenségére is, amelyet jóval később Arany János a Toldiban úgy írt le, hogy hőse „. . . Teli van önváddal, nagy lelki csömörrel”. Erről világosan megfogalmazott, könnyen érthető szakmunkát írt, amelyben a csömört „magyar járvány”-nak mondja (Observationes de morbo csömör Hungariae endemio, 1717).
Érdeklődési köre, a kor szelleméhez híven, igen sokoldalú volt. Az orvosi vegytan nagy ismerőjeként tisztelték, de írt meteorológiai cikkeket meg termésjelentéseket is. Későbbi orvostársa, Weszprémi István, aki négy kötetben megírta a magyar orvosok életrajzát, az orvostudomány enciklopédiáját, a róla szóló szócikkben a kor egyik legnagyobb matematikusaként mutatja be.
Laboratóriumában sokat kísérletezett, jól ismerte kora laboratóriumi technikáját. Lelkes alkimistaként az aranycsinálás titkát is kutatta. Ezen persze nem kell megütköznünk, a kor fogalmai szerint az alkímia nem volt összeegyeztethetetlen a tudománnyal, sőt a kémiát ezer szál fűzte hozzá, az elválásra, a szakításra majd csak később kerül sor.
Vesztét is egy alkímiai kísérlet okozta: 1735 januárjának legvégén olvasztás közben kemencéje felrobbant, ő súlyosan megsebesült, s három hét után bele is halt, mivel sebei elmérgesedtek.
Bácsmegyei, tudomásunk szerint, nem járt őseink időközben felszabadult földjén, de öccsének egyik gyermeke – aki szintén orvostudor volt – visszatelepedett a Bácskába; nevét megtaláljuk az 1754–1755. évi országos nemesi összeírásban Bács-Bodrog megye nobilisai között.

BADICS FERENC (Székesfehérvár, 1854. augusztus 27.–Budapest, 1939. július 18.) – A tudós gimnáziumi tanártípus egyik legjellegzetesebb megtestesítője. Amit elért az életben – s ez nem

volt kevés –, azt középiskolai tanárként érte el, illetve a középiskolákban kifejtett pedagógia munkásságával, mivelhogy idővel főgimnáziumi és tankerületi igazgató, címzetes királyi és miniszteri tanácsos is lett. Az egyetemi pályafutástól elállt, mert nem azt a katedrát kínálták fel neki, amit szeretett volna, de ez nem képezett akadályt, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1894), majd rendes (1910), végül pedig tiszteletbeli tagjává válassza (1920).

A tanári, majd a bölcsészdoktori diploma megszerzése után egy évig Budapesten tanított, 1883-ban pedig kinevezték az újvidéki főgimnázium magyartanárává. Nyolc évet töltött a városban, s egy helybeli polgári családból származó úrilányt, Horváth Jolánt vette feleségül, meg első két gyermeke is itt született, de szellemileg sohasem épült be a délvidéki város közéletébe. Irodalomtörténeti munkásságával mindvégig Budapesthez kötődött, úgy is mondhatnánk, hogy Újvidéken székelő fővárosi író volt: az ottani folyóiratokban jelentek meg tanulmányai, budapesti és pozsonyi kiadók adták ki irodalmi életrajzait, a magyar klasszikusok általa gondozott műveinek újabb válogatását (Gaal József élete és munkái, 1881; Csokonai Vitéz Mihály, 1883; Kisfaludy Sándor, 1883; Fáy András, 1886; Petőfi Sándor válogatott költeményei, 1888; Fáy András életrajza, 1890). Tanulmányait tehát Újvidéken írta, itt szerkesztette könyveit is, de kiadásukra a tényleges szellemi központokban került sor. A Dudás-féle kétkötetes megyei monográfia ettől függetlenül azok között a bácskai szerzők között tesz említést róla, akik „a szakirodalom terén működnek”.

Lényegesen többet publikált a Fővárosi Lapokban és a Vasárnapi Újságban is, mint az Újvidék című helyi hetilapban, amelyet pedig tanártársa, Zanbauer Ágoston szerkesztett hosszú éveken át. Nem mulasztotta el azonban, lelkiismeretes tanárember lévén, hogy közreműködjék a gimnáziumi értesítőben (Az újvidéki Kir. Kath. Magyar Főgimnázium Értesítvénye). Írt például Gvadányi József életéről, részleteket közölt hosszabb munkáiból, s ha valamilyen oknál fogva nem szerepelt benne, neve akkor sem maradt ki, minden évben megjelent „a tanárkar tagjainak irodalmi működése” című rovatban.

Beöthy Zsolt akadémikus, a hivatalos irodalompolitika akkori fejedelme a szorgalmas és megbízható Badics Ferencet szemelte ki, hogy a nevével fémjelzett magyar irodalomtörténet segédszerkesztője legyen. Így aztán „a mester tükörképe” 1891-ben Budapestre költözött, az egyik ottani gimnázium tanára lett.

A millenniumi mámorban fogant, kétkötetes „képes díszmunka” 1893–95-ben jelent meg, kitűnően válogatott szövegképekkel, illusztrációkkal, elsőrendű nyomdai megmunkálásban, ezzel azonban nem lehetett eltakarni a mű belső szegénységét, a konzervatív irodalomszemlélet, a nemzetieskedés korlátait. Gyors egymásutánban több kiadása is megjelent, ezeket már Badics jórészt önállóan szerkesztette, maradéktalanul biztosítva a kontinuitást. Az 1907-ben megjelenő „harmadik javított és bővített” kiadás sem vett tudomást Ady Endréről, jóllehet már harmadik kötetének megjelenésénél tartott (Versek, 1899; Még egyszer, 1903; Új versek, 1906), s egyébként is már évek óta lázban tartotta az irodalmi életet.

Badics az új jelenségekre nem volt túlságosan fogékony, ezeknek olykor útját is állta, mivelhogy egészen 1938-ig az

akadémiai irodalomtörténeti bizottság elnöke volt. Ő élete végéig, ha nem is olyan lendülettel, mint korábban, írta gimnáziumi tankönyveit, tanulmányait, életrajzait, sajtó alá rendezte a klasszikusokat a Magyar Remekírók sorozatban s azon kívül is.

BAKÓ FARKAS (Istvándi, 1826. május 16.–Nagybecskerek, 1892. május 16.) – A 48-as szabadságharc elején császári hadnagyként vett részt a délvidéki harcokban, de 1848 októberében egységével együtt átállt a honvédséghez, s ettől kezdve Leiningen-Westerburg Károly és Görgey Artúr tábornokok parancsnoksága alatt részt vett a tavaszi hadjárat több nevezetes csatájában, így Szolnoknál és Isaszegnél is. A nagysallói diadal után (1849. április 19.) századával ő kísérte a várparancsnokká kinevezett Guyon Richárd tábornokot a körülzárt Komáromba. Csapatával átvágta magát az ostromgyűrűn, s ezért a haditettéért megkapta a 3. osztályú katonai érdemrendet, s főszázadossá léptették elő.

Részt vett a szabadságharc befejező küzdelmeiben is. Amikor a magyar sereg 1849 júliusában Vácnál szembetalálta magát a 200 000 főnyi orosz intervenciós had fő erejével, háromnapos, többé-kevésbé sikeres csatározás után visszavonult, abban a reményben, hogy egyesült erővel talán máshol felveheti a harcot. Ez azonban már a vég kezdetét jelentette. Bakó Farkas a váci csatában megsebesült, és orosz fogságba esett. Miután némileg felépült, az együttérző orosz tisztek segítségével a komáromi várba szökött. A fegyverletétel után, a várőrség tagjaként, szabad elvonulást kapott, s így azok közé a kisszámú volt császári tisztek közé került, akik mentesültek a felelősségrevonás alól.

Az ötvenes években szolgabírói írnok volt a Somogy megyei Karádon, a kiegyezés után pedig előbb vármegyei irattárnok, majd főlevéltáros lett Nagybecskereken. Akkoriban az archiváriusok zömmel nem voltak képzett személyek, a vármegyékben ezt olyan munkahelyként tartották számon, amelyet mindenki betölthet, akinek van némi hivatalnoki képesítése. Ezen a helyzeten még az Országos Levéltárban is csak a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben történt gyökeres változás, amikor Horváth Mihály, Fraknói Vilmos, Pauler Gyula és más szaktekintélyek közreműködésével megalapozták mai szervezetét. A megyei levéltárak esetében erre még várni kellett, ott a levéltári munkahelyet szinekúraként kezelték még egy jó ideig. Bakó Farkas is a fővárosi honvédegylet tagjaként nyerte el ezt az állást. Szerencséjére Szentkláray Jenő történész, aki akkoriban bontogatta szárnyait a tudományos pálya terén, szivén viselte a megyei levéltár sorsát, s tanácsokkal látta el a bécsi és a pesti levéltárakban szerzett tapasztalatai alapján, úgyhogy végül az archívum az ő keze alatt működőképes intézmény lett.

Bakó Farkas más téren is hasznosította magát. Mint a becskereki honvédegylet elnöke gondoskodott a hadirokkantakról, az elesett honvédek özvegyeiről, árváiról. Szakértőként részt vett egy bizottság munkájában, amelynek az volt a megbízatása, hogy kutatások alapján, történelmi alapon állítsa vissza a torontáli helységneveket, illetve az idegen hangzású helységneveket magyarosítsa. Indítványa nagy vitákat váltott ki, úgyhogy a törvényhatóság a szerb, horvát és német jelzők megtartását javasolta. Az új neveket a belügyminisztérium 1888-ban hagyta jóvá, ettől kezdve

Debellács Torontálvásárhely, Vrbica Egyházaskér, Sztarcsova Tárcsó, Orlovát Orlód, Tomasevác Tamásfalva, Sakula Torontálsziget lett. A kétnyelvűség gyakorlata ekkor sem kapott hivatalos támogatást.

BAKY JÓZSEF (Zombor, 1902. március 23.–München, 1966. július 31.) – Bosnyák Ernő még az első világháború előtt megkísérelte a zombori filmgyártás létrehozását, de erre csak 1923-ban került sor, amikor megalakította a BOER-filmet (BO = Bosnyák, ER = Ernő), amely azonban nem volt hosszú életű. A Duna menti Hollywood megteremtése nem sikerült, de Zombor megőrizte a filmvilág „egy icipici palántaágyá”-nak hírnevét. Korda Sándor itt újságíróskodott 1911-ben, s a Bácsmegyei Függetlenségben filmrovatot teremtett, ami egyedülálló jelenség volt a korabeli sajtóban. Innen indult Kiss József is, aki díszlettervezőként 1966-ban Oscar-díjat kapott.

Ebbe a sorba tartozik Baky József (Josef von Baky), a két háború közötti Németország egyik legismertebb filmrendezője. Trianon után vetődött el tájainkról, Pesten járt iskolába, festőnek készült. Tanulmányait abbahagyva, igen korán kapcsolatba került a filmszakmával. Előbb mozigépészként dolgozott, majd az Uránia mozi tulajdonosaként filmforgalmazási vállalatot hozott létre. Működését kiterjesztette Németországra is, de ott a húszas évek derekán az infláció örvénye elnyelte. Egy ideig szállodaigazgató volt Abbáziában, majd visszatért a filmhez. Előbb statisztált a berlini filmgyárban, 1928 és 1936 között pedig Bolváry Géza mellett segédrendező. 1938-ban készítette el első filmjét (Intermezzó), majd még ugyanabban az évben egy nagy sikerű magyar–német filmet forgatott A varieté csillagai címmel. Ebben felsorakoztatta a kor legismertebb magyar (Bordy Bella, Simor Erzsi, Szeleczky Zita, Vaszary Piri, Jávor Pál, Páger Antal stb.) és osztrák (La Jana, Hörbiger Attila, Hans Moser stb.) színészeit.

Legnagyobb sikerét az 1943-ban, az UFA fennállásának 25. és a náci filmgyártás 10. évfordulója alkalmából forgatott, gazdag kiállítású, filmtrükkökkel teletűzdelt színes filmjével érte el, a Münchhausennal. A nagyotmondó báró kalandjait leíró, 1815-ben megjelent Raspe–Bürger-könyv alapján a forgatókönyvet Erich Kästner írta álnéven, mivelhogy feketelistán volt, az ő könyveit is elégették 1933-ban. Ez volt a hitlerista korszak egyik legsikeresebb filmje, amelyet az angol és az amerikai forgalmazók révén az egész világ láthatott. „Mintha csak amerikai film lenne” – mondták róla, ami a legnagyobb dicséretnek számított. Az Agfa-color eljárással készített színes film a maga korában a legtökéletesebb volt, megelőzve még az amerikaiak Technicolorját is, amely mögött már két évtizedes gyakorlat állt. (Az első technicolor filmet 1922-ben mutatták be New Yorkban, 1932-től pedig ezzel az eljárással készültek Disney híres rajzfilmjei.)

A második világháború után az úgynevezett romfilmekkel folytatta pályafutását (. . . és felettünk az ég, 1947; A hívás, 1949), majd áttért a sekélyes „társadalmi drámák” forgatására (A koraérettek; Ismerje el, dr. Corda; Az ember, akit megvásároltak; Vihar egy pohár vízben). A háború utáni korszakban az irodalmi művek (Henschel fuvaros) adaptálásával érte el legnagyobb sikereit, különösen Erich Kästner ifjúsági regényeinek filmváltozataival (Emil és a detektívek; A repülő osztály; A két

Lotti). Az utóbbiért 1951-ben megkapta a Német Filmdíjat.

BALÁS FRIGYES (Rimaszombat, 1834. március 6.–Elemér, 1879. július 18.) – A felvidéki bányászváros egyik nemesi családjában jött a világra, szülővárosának protestáns főgimnáziumában fejezte be tanulmányait, majd tizenkilenc évesen az Emich Gusztáv tulajdonában levő és Török János szerkesztésében megjelenő Pesti Napló állandó munkatársa és tárcaírója lett. Amikor Kemény Zsigmond 1855-ben először vette át a lap irányítását, Balás Frigyes még valahogy talpon maradt, de amikor 1860-ban újra a lap élére állt, ezt az újabb megmérettetést már nem élte túl: be kellett látnia, hogy a neves Deák-párti politikus és a kitűnő regényíró olyan magasra emelte a mércét az ország vezető napilapjának munkatársai előtt, hogy ő azt nem tudta elérni. Fogta a sátorfáját, és munkahelyet cserélt: átvette a Hölgyfutár szerkesztését (1862–64). Ez a kiadvány a kortársak meghatározása szerint „az önkegyed kisasszonyok", a „szép előfizetőnők" és a „gouvernanték, bonnék és frajlák" lapja volt.

A lap megszűnése után (1864) szabadúszóként élt: kapós népszínműveket és vígjátékokat írt, albumokat szerkesztett, Rimaszombat és Kolozsvár után Pesten is folytatta könyveinek, regényfordításainak kiadását.

A XIX. század hatvanas éveiben a „pajkos beszélyek" és a „divatos tárcacsevelyek" írójának életében nagy fordulat állt be: megismerkedett egy pesti társaságokban forgolódó torontáli szépaszszonnyal, az eleméri Lászlóffy Máriával, csakhamar egybekeltek, s 1869-ben már a hitvese birtokára költözött. Torontálban felfigyeltek az előkelő pesti jövevényre: fél év múlva nagybecskereki szolgabíró, majd nem sokkal később tiszteletbeli megyei főjegyző lett. Elemérről szinte naponta bekocsizott a Pesti Szálloda, a megyeháza vagy valamelyik korifeus otthona elé. 1872-ben az egyik ilyen útja az Úri utcában levő Pleitz-nyomdába vezetett, ahol a köztiszteletben álló tipográfusnak előterjesztette indítványát: egy magyar nyelvű újság kiadását a már meglévő német nyelvű Gross-Becskereker Wochenblatt mellett. A jó szimatú nyomdatulajdonos és a tapasztalt szerkesztő gyorsan szót értett, s az újság, a Torontál első száma 1872. április 4-én meg is jelent.

A sietségnek volt egy prózai oka: Balás jelöltette magát az április végi képviselőházi választáson, s az induló laptól pozícióinak megerősítését remélte. A számítás azonban nem jött be, a szerb nyelvű választópolgárok többsége szerb ellenjelöltjére voksolt.

A bukás csak jót tett a lapnak: a szerkesztő többet foglalkozhatott vele, rendszeressé tehette megjelenését, bővíthette munkatársainak körét (Németh Ferenc: Egy régi lap törzsgárdája. Magyar Szó, 1992. február 7., 14., 21.). A lapindítás eredményes kezdeményezésnek bizonyult (Balást a következő szavazáson már képviselővé választották), de egyúttal életképes vállalkozásnak is, mivelhogy a Torontál – 1892-től napilapként – több mint hetven éven át megjelent.

Balás Frigyes hét évig, azaz egészen haláláig szerkesztette a lapot, bár képviselősége idején egyre nagyobb szerep hárult a segédszerkesztőkre: Kiss Károlyra, Hadfy Dömére, Szentkláray Jenőre. Az ő vitathatatlan érdeme azonban, hogy Radics György szabadkai Bácskája után (1871. január 1.) Becs-

kereken is állandósult a magyar lapkiadás. E fontos sajtótörténeti tényt, sajnos, nem jegyzi sajtótörténetünk (A magyar sajtó története, I–II., 1985), Balás Frigyest csak a Hölgyfutár szerkesztőjeként tartja számon. A lexikonokkal sem volt szerencséje: a XIX. századiak még viszonylag teljes szócikkeket közöltek róla (Szinnyei, Pallas), a XX. századiak viszont módfelett hiányosak, nem tesznek említést az életmű legnagyobb teljesítményéről, a Torontál megindításáról (Magyar irodalmi lexikon, 1963–65; Új magyar irodalmi lexikon, 1994).
Pedig hát ő volt a délvidéki magyar sajtó egyik legnagyobb úttörője: azt, amit Radics György a Bácskában tett, azt ő megismételte Bánátban, sőt túl is szárnyalta.

BALASSA FERENC (?, 1731. február ?–Kékkő vára, 1807. augusztus 28.) – Az alapító császárnő nevéről elnevezett Terézia-akadémia, a Collegium Theresianum kezdetben kizárólag a nemesi ifjakat fogadta be, egyrészt, hogy lehetővé tegye számukra, megfelelő körülmények között, a magasabb tudományok elsajátítását, másrészt pedig felkészítse őket a közéleti pályákra, a birodalom főtisztviselői funkcióinak betöltésére. Ennek az iskolának egyik neveltje volt Balassa Ferenc. Művelt emberként fontos közhivatalokat töltött be, a törekvő és törtető, olykor intrikus udvari kegyencet személyesítette meg, akinek legfőbb jellemző vonása a mindenkori és a feltétlen dinasztiahűség. Ez persze nemcsak az elit iskolai nevelés következménye volt, hiszen egy másik, hasonló rendeltetésű intézményben, a bécsi magyar testőrségben Bessenyeiék nemesi-nemzeti mozgalma is kilombosodhatott. Neki a Habsburghűség a vérében volt, családi hagyományként, mivelhogy a tartósan lojális Nógrád megyei Balassák sarjaként jött a világra, s ez az örökség határozta meg későbbi életpályáját is.
Három császárt szolgált ki. Mária Terézia idején indult, előbb tanácsosként a helytartótanácsban, majd alispánként Szerém vármegyében. Ezt a hivatalt később kortársa, Hajnóczy József töltötte be, aki a magyar jakobinus mozgalom egyik vezére volt, s munkásságával igazolta, hogy az embert mégsem a viselt hivatal határozza meg, ellenkezőleg, a saját fejével gondolkodó, a környezetére hatni kívánó ember az, aki súlyt adhat a hivatalnak.
Az állami oktatásügy nagyszabású reformjának kezdetén, az 1777-ben meghozott Ratio Educationis idején a pozsonyi tankerület élére került. A főigazgatói posztokra akkor csupa császári főhivatalnok került, tanár egy sem! A kor felfogása szerint ők ilyesmire nem voltak alkalmasak, csak cs. és kir. bürokraták adhatták meg az újonnan alakított tankerületeknek a kívánt tekintélyt.
Balassa Ferenc hivatali pályafutásának csúcsát II. József uralkodása idején érte el. Ő tette meg kamarai elnökké és koronaőrré, 1785-ben pedig kinevezte horvát bánná. Amikor Magyarországot felosztotta tíz kerületre, a zágrábi kerületi biztos székébe ültette. Ez a kerület magában foglalta Zala, Varasd, Zágráb, Kőrös, Pozsega és Szeverin megyét. Balassát sem Budapest, sem Zágráb nem kedvelte, Bécsnek viszont dédelgetett kedvence volt. Az történt ugyanis, hogy különféle eszközökkel csökkentette a magyar befolyást Horvátországban, de ebből a horvát önkormányzatot szorgalmazó erőknek nem sok hasznuk volt: nem az önkormányzat, hanem Bécs hatalma növekedett.

II. József halála után II. Lipót kénytelen volt Balassát leváltani, de az uralkodóhoz hű emberének jószolgálatairól ő sem mondott le. 1791-ben kinevezte az Illyr Kancellária vezetőjévé, s ezzel a Monarchiában élő szerbség ügyeinek egyik fő intézőjévé vált. Ebben a minőségben, Temesvár székhellyel, egy autonóm terület létrehozásán fáradozott, amelyet a mai Vajdaság egyik előzményének tekinthetünk. Balassa törekvése azonban itt sem a népek önkormányzatát szolgálta, hanem a bécsi udvar hatalmi politikáját.

Balassa Ferenc élete végéig a hűséges császári főhivatalnok mintaképe maradt, úgyhogy a hivatalnoki arisztokratából végül tényleges arisztokrata, főnemes lett: II. József 1780-ban tette gróffá. Minden kitüntetést, elismerést még életében megkapott. A tereziánus korszak jellegzetes figurájaként, a társadalom oszlopaként, a Habsburg-ház rendíthetetlen híveként szolgált egy dinasztiát, egy birodalmat, amelynek örökkévalóságában mélységesen hitt.

BALATON GÉZA (Óbecse, 1842. január 26.–Óbecse, 1920. március 10.) – A Tisza menti pedagógus egy életen át nem változtatta sem a munkahelyét, sem a lakóhelyét. Legmozgékonyabb a tanulóévei idején volt: algimnáziumba Nagybecskereken, reáliskolába Budapesten járt, tanítói képesítését pedig Szegeden szerezte. 1861 augusztusától azonban lehorgonyzott Becsén, ahol apja helyébe megválasztották elemi iskolai tanférfiúvá, s ettől kezdve szinte ki sem mozdult szülővárosából. Egy szürke életpálya, mondhatnánk, de nem egészen így van, mert a múlt század hetvenes éveiben ezt a benyomást néhány huszárvágással megváltoztatta. Öt tankönyvet írt, s ezeket az elkövetkező évtizedekben több mint 120 kiadásban megjelentette!

Balaton Géza Földrajzának 39 kiadása, Magyar Történelmének 33, Természetrajzának 23, Természettanának 19, Népiskolai nyelvtani eredménytárának 11 kiadása volt 1873 és 1918 között. Némelyik németül, szerbül és szlovákul is megjelent. Földrajzának német kiadása tizenötször, Magyar Történelme pedig tizennégyszer jelent meg.

A becsei iskolamester nagyrészt a helyi nyomda közreműködésével, saját kiadásában jelentette meg nyúlfarknyi munkáit. Tankönyvei ugyanis inkább füzetecskék voltak, mintsem szabályos iskolakönyvek. A magánkiadás nem ütközött akadályba, de minisztériumi engedélyhez kötötték. 1871-től a kéziratokat az Országos Közoktatási Tanács szakemberei véleményezték. Az akkoriban működő sokfajta állami, felekezeti és magániskola közül főleg a bácskai községi népiskolák tartottak igényt a Balaton-féle tankönyvekre. Reális szükségleteket elégíthettek ki, egyébként nem kerülhettek volna újra meg újra a nyomdába. Minden kiadásuk nem maradt fenn, de még így is szerzőnknek 81 kartonja van az Országos Széchenyi Könyvtárban, dr. Páll Sándor Becse bibliográfiája pedig 89 könyvészeti adatot közöl róla.

BALÁZS G. ÁRPÁD (Felsőtőkés, 1887. november 1.–Szeged, 1981. szeptember 8.) – A jugoszláviai magyar képzőművészet egyik legnagyobb alakja a gyermekkortól az aggkorig a közép-európai térségek fáradhatatlan vándora volt, a szabadkai Életjel kiadásában 1969-ben megjelent önéletrajzának is ezt a címet adta: Bolyongó paletta.

Családja a múlt század utolsó éveiben, Kassa környékéről került Dél-Bácskába, Tiszakálmánfalvára (Budisava). A kis Balázs Árpád itt járta ki az elemit. Középiskolai tanulmányait Újvidéken kezdte, majd a bajai és a kiskunfélegyházai tanítóképzőben folytatta, illetve fejezte be. A pedagógiai pálya nem vonzotta, csak azért állt be „rajztanító”-nak, hogy az összegyűjtött fillérekkel elmehessen a képzőművészet akkori Mekkájába, a nagybányai művésztelepre. Réti István keze alá került, aki tehetséges tanítványát magával vitte Pestre, amikor kinevezték a Képzőművészeti Főiskola tanárává. Balázs azonban anyagi gondjai miatt abbahagyta tanulmányait, s csak a közadakozásból kapott pénzen folytatta, de ekkor már nem a pesti, hanem a prágai akadémián.

Művészi pályája talán még tanulóéveinél is mozgalmasabb volt. A kitűnően rajzoló prágai diákra felfigyelt Fenyves Ferenc, és meghívta a szabadkai Naplóhoz. Balázs G. Árpád Palicson telepedett le, ahová majd mindig visszatér vállalt és kényszerű vándorlásai során. Innen indult el két ízben is Belgrádba szerencsét próbálni. Másodszorra sikerült megkapaszkodnia: a Vreme című napilap alkalmazta a parlamenti tudósítások illusztrálására. Ekkor már neve volt a Vajdaságban, megjelent több mappája, köztük a Le Travail, azaz A munka című linósorozata, amelyben a földmunkások és parasztok életéből vett jeleneteket vésett linóleumlapokra. Belgrádban is a „szociális művészet” úttörőjeként és csaknem egyedüli művelőjeként érvényesült. Életének legtermékenyebb korszaka ez, egymás után rendezi kiállításait, tagja lett az Oblik nevű híres művészcsoportnak. A szegényparasztok motívumát most már egyre jobban kiegészíti a nagyvárosi proletárok ábrázolásával. Ennek a korszaknak két kimagasló eredménye A hét napjai című szénrajz sorozata és a Jatagan mala (Belgrád egyik kültelke) című linósorozata.

A munkában és sikerekben gazdag belgrádi éveknek a háború vetett véget; a bombázások elől Erdélybe menekült, Nagyváradon telepedett le. A háború befejezése után a román hatóságok kitoloncolták. Szegeden talált otthonra, a Délmagyarország című lap alkalmazta. Csak 1959 nyarán térhetett haza.

Mindenütt szorgalmasan dolgozott, most is új lendületet vett, jóllehet már meghaladta a hetvenet. Önéletrajzában írja: „Az élet ment tovább. A festő életének örök rendje szerint: dolgoztam és kiállítottam.” Ezt tette valójában egy életen át. Hallatlanul sokat dolgozott, szokatlanul sok önálló és csoportos tárlata volt, évente több is.

Mindenekelőtt grafikus volt, a ceruzarajzok, szénrajzok, fametszetek, linómetszetek, tusrajzok, rézkarcok ezrei kerültek ki keze alól. Nagy mestere volt a monotípiának, az egylapnyomatnak, s a kritika már a két háború között ennek a műfajnak fő hazai képviselőjét látta benne. Később áttért az olajfestészetre is, vásznain az expresszionizmus jegyei az uralkodóak, akárcsak grafikáin, mintegy megerősítve, hogy ez a vonás volt a legjellemzőbb egész munkásságára.

Nagy retrospektív kiállítását (1920–1970) Újvidéken rendezték meg 1970-ben, utolsó önálló kiállítása pedig Szabadkán volt 1976-ban, amikor neki ítélték oda a Forum-díjat. Nem sokkal halála előtt, 1980-ban, a Forum Kiadó kismonográfia sorozatában Bori Imre bevezető tanulmányával jelent meg munkásságának legteljesebb áttekintése.

BALÁZS JANIKA (Lukácsfalva, 1925. szeptember 10.–Újvidék, 1988. november 10.) – A cigánysors legaljáról küzdötte fel magát: apja vándormuzsikus volt, az egyik falusi kocsmától a másikig kóborgott. Az apró termetű, férfikorára gömböc alakúvá terebélyesedett fiát hatéves korában vette maga mellé inasnak, amikor már a becsei Kisgazda Körben muzsikált, de igazi mestere egy másik helybeli volt, Hevesi Dezső, s részben Piros Mátyás is, a híres szabadkai prímás. Ők hegedülni tanították, a tehetséges gyerek azonban inkább a tamburához vonzódott. Ez a perzsa eredetű, fakanál alakú pengetős hangszer a középkorban terjedt el Indiában és a Kaukázusban, arab közvetítéssel pedig a XIII. században Spanyolországba, a XV. században viszont Olaszországba került. A Balkánon a török korban a délszlávok nemzeti hangszere lett, az első zenekarok azonban csak a múlt században alakultak: a zenetörténet szerint az első tamburaegyüttest Pajo Kolarić hozta létre Eszéken 1847-ben.

Balázs Janika korai érdeklődésére anyja figyelt fel, s ösztönszerűen fia mellé állt. Amikor hírül vette, hogy a szomszédos Bácsföldváron valaki tamburáját árulja, fiával együtt, aki még az iskoláskort sem érte el, odautazott, megvette neki, mire a gyerek, a Bácsföldvár és Becse között közlekedő vonaton kipengette a Boci, boci tarka-féle dalokat, ami kiváltotta az utazóközönség tetszését, s pénzt nyomtak a purdé markába. „Nyolc dinár – egy jó napszám – gyűlt össze, ez volt az első keresetem” – mesélte később nem kis elérzékenyedéssel, a legendateremtés kényszerétől is hajtva.

Sorsa végül úgy alakult, mint a mesében: a füstös falusi és kisvárosi kocsmákból, néhány közbeeső lépcső után, eljutott három kontinens nagyvárosainak fényes hangversenytermeibe.

A nagy fordulat 1962-ben következett be, amikor héttagú zenekarával együtt az Újvidéki Rádió állandó jelleggel szerződtette. Ekkor, zeneiskolai képesítés nélkül, koncertmester lett belőle, de valójában azt csinálta, mint korábban: a tambura mestereként vezette a játékot, és a szólórészeket játszotta nagy elmélyültséggel, szívhez szólóan. Már akkor sem volt ismeretlen, de ettől kezdve már nyílegyenes út vezetett a szórakoztató muzsika csúcsai felé. Mindent elért, amit egy kávéházi zenész elérhet. Egyik titka az volt, hogy kitűnően tudott alkalmazkodni a közönség ízléséhez, a délszláv muzsika elemei még magyar nótáiból is kicsengtek. A tamburások koronázatlan királyának tartották, ez azonban fordítva is érvényes volt: a kiskirályok és nagy fejedelmek muzsikusa volt, az elnökök, igazgatók, miniszterek kedvence. De a nagyközönség számára is elérhető volt: a pétervváradi vár teraszán és termében csaknem minden este asztaltól asztalig járt, hangulatot teremtve.

A rádió hullámai révén bekerült minden házba, kedves vendége volt mindazoknak, akik szerették az effajta muzsikát, az édes-bús, szentimentálisan vagy duhajkodóan csengő cifrázást, az eredeti népdalt és népinek mondott műdalt. Tagadhatatlan, hogy közönségét el tudta kápráztatni, hullámzásba tudta hozni érzelmeit. Muzsikáját egyszer „mennyei harangszó”-nak nevezte.

Népszerűségét a film (a legjobb jugoszláv filmben, a Tollszedőkben az ő muzsikája csendül fel), a televízió, a lemezek sokasága öregbítette, gyakori külföldi vendégszereplései növelték tekintélyét. Sikeres pályafutásának 40. évfordulóját 1985 novemberében nagy-

szabású koncerttel ünnepelték meg az újvidéki Szerb Nemzeti Színházban. A hangversenyt – természetesen a tévé is egyenesben közvetítette – két nagylemezt tartalmazó albuma örökítette meg, mintegy összegezve azt is, hogy munkássága során ezen a többnemzetiségű vidéken nem többfajta repertoárt játszott, hanem valamilyen összevont, „nemzetköziesített” repertoárt, a délszláv muzsika átfedő hatásával. A nagylemez megjelenését már nem érte meg: a ruganyos szaruból faragott „verő”-je kiesett a kezéből.

BÁLINT SÁNDOR (Szeged, 1904. augusztus 1.–Szeged, 1980. május 9.) – Életpályáját tanárként kezdte, a szegedi tanítóképzőben és a tanárképző főiskolán tanított, majd a József Attila Tudományegyetemen néprajzot adott elő. De nemcsak munkahelyével kötődött Szegedhez, hanem kutatásait is a Városra és környékére összpontosította: a „jámbor város”-tól (Alsóváros) és a „kényes város”-tól (Felsőváros) egészen Tápéig és a Fehér-tóig. Tisztelői Juhász Gyula mellett őt tekintették a város legnagyobb szülöttének, a szegedi néplélek legjobb ismerőjének. Ebből a szögből tekintette át, tágabb értelemben, az alföldi magyarság népéletét, hit- és gondolatvilágát, népköltészetét, tárgyi néprajzát, a paraszti élet rendjét, szűkebb értelemben pedig a szegedi nagytájat (Bálint Sándor kifejezése), a szapora és szívós „szögedi nemzet” kirajzási területét, amely északon Halasnál kezdődik, délen pedig Pancsováig és a Delibláti-homokpuszta peremén létrehozott Emanuel-telepig (Šumarak) húzódik.

Hirtelen nem is lehet eldönteni, hogy mi volt benne a nagyobb: a folklorista, a táj- és helytörténész vagy a művelődéstörténész. Valójában ezeket ötvözte magában, néprajztudós volt a szó legteljesebb értelmében, egyik legnagyobb etnográfusunk.

Alighanem a szakrális néprajz terén érte el a legmagasabb csúcsokat, ennek európai mértékű művelője volt. Maga is hívő ember volt – kortársai „egy magyar szent ember”-ként emlegették –, de ezért előítéletek nélkül mutatott rá a népi katolicizmus pogány gyökereire. Kiváló vallási néprajzi műveiben, kamatoztatva gazdag egyháztörténeti, liturgiai, irodalmi és néprajzi ismereteit, az év katolikus ünnepeit tekintette át (Népünk ünnepe, 1938; Karácsony, húsvét, pünkösd, 1973; Ünnepi kalendárium I–II., 1977).

A Szegeddel és a szegedi nagytájjal kapcsolatos tanulmányainak egyik jellegzetes összegezése a kétkötetes Szegedi szótár (1957), amelyet szakkörökben már megjelenésekor „a népélet és a művelődéstörténet enciklopédiájá”-nak neveztek el. Az életmű koronája A szögedi nemzet című, három vaskos kötetből álló munkája (1976–1980), amelynek túláradó bőségében megnyugtató eligazítást nyújt egy negyedik, a mutató (1983). Bálint Sándor előszavában szerényen úgy fogalmaz, hogy ez „egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse”. Valóban az, szinte kitapintható, hogy gondos gazda módjára milyen nagy érzékkel és körültekintéssel takarította be az évszázadok pompás, hallatlanul gazdag szellemi termését. A bőségnek eme kosarából kedvük és tudásuk szerint szemezgethetnek a vajdasági néprajzi, egyháztörténeti és helytörténeti munkák szerzői; ez a három kötet – a többi munkájával együtt – tájegységünk kutatóinak nélkülözhetetlen forrásmunkája, megkerülhetetlen kiindulópontja.

Ez a terjedelménél fogva is legnagyobb magyar helyi néprajzi monográfia hatalmas mennyiségű ismeretanyagot közöl vidékünkről; csaknem tíz bácskai és több mint negyven bánáti településről ad néprajzi és helytörténeti áttekintést, amelyeknek mai népességét teljes egészében vagy részben az egykori szegedi kirajzású dohánykertészek utódai alkotják. De más művei (A szegedi paprika, 1962) szintén hasznosíthatók ilyen értelemben.

Bálint Sándor azok közé a magyarországi néprajzosok közé tartozott, akik gondosan számon tartották a vajdasági szakmabeliek munkásságát, eredményeiket beépítette nagy összegezéseibe. Az itteni és a szegedi nagytájhoz tartozó folyóiratok munkatársa is volt, tanulmányai a Kalangyában (A magyar népélet Szent István idejében; A délmagyarországi bolgár népélet; Bácska kegyhelyei), a Délvidéki Szemlében (A néprajzi kutatás délvidéki feladatai; A délvidéki katolikus népélet; A délszláv néphit körvonalai) és a Hungarológiai Közleményekben (Szaján; A Bánát településtörténete) jelentek meg.

A nagy emberek sorsa volt az övé is: többet adott a Városnak, a nemzetnek, mint amennyit kapott. Életében a hivatalos egyetem és a művelődéspolitika mellőzte, kapitális műve is – A szögedi nemzet – csak az ottani múzeum évkönyveként jelenhetett meg, mindössze 2000 példányban, úgyhogy ma már elérhetetlen. Bibliográfiája 70. születésnapja alkalmából látott napvilágot (Péter László: Bálint Sándor munkássága, 1974).

BÁLINT ÉS TAMÁS PREDIKÁTOROK – Sajnos, híján vagyunk a két szerémségi prédikátor és bibliafordító alapvető adatainak: nem tudjuk, mikor és hol születtek, mikor és hol hunyták le szemüket, s életpályájuk közbeeső dátumaiból is csak egyet-kettőt ismerünk, illetve gyanítjuk, hogy hozzájuk kapcsolhatók. A prágai Károly Egyetem diákkönyvei jegyzik, hogy 1399 és 1411 között a cseh fővárosban tanult Újlaki Bálint és Pécsi Tamás, akik esetleg azonosíthatók a két prédikátorral, s előnevük alapján az a következtetés is levonható, hogy az előbbi szerémségi származású, az utóbbi pedig dunántúli. Mindketten a hitújító Husz János tanítványai az egyetemen, s bizonyára hallgatták izzó, anyanyelven mondott, eretneknek minősített prédikációit is a prágai Betlehem-kápolnában, amelyekben egyedül Krisztust ismerte el az egyház fejéül, tagadta a hierarchikus felépítésű szervezetet, s megkérdőjelezte a pápaság létjogosultságát, elvetette világi hatalmát.

Szerémségben telepedtek le, illetve ide tértek vissza, lehet, hogy éppen valamelyik tehetős mezőváros tanácsa vagy egyházközsége taníttatta is ki őket. Ez a tájegység a XV. században az ország egyik legfejlettebb, legsűrűbben lakott vidéke. A Duna és a Száva közti „sziget”-en csaknem 1200 települést tartottak számon, köztük 33 várat, 34 mezővárost. Különösen szőlészete, borászata híres, de jelentékeny a kézműipara is, a balkáni átmenő kereskedelmi forgalma pedig számottevő. A speciális tudást igénylő kézművesek, a „borosemberek” és a kalmárok száma szokatlanul magas, így aztán rátermett termelő rétegről, mitöbb, művelt, az újra fogékony népességről beszélhetünk.

Egy ilyen virágzó közegben, Kamancon (Kamenica) kezdte vagy folytatta a két papdeák a huszita tanok terjesztését, amelyek a már említett okok mellett azért is termő talajra találnak,

mert itt, Bosznia közelsége miatt, nem ismeretlenek a bogumil, a patarén eszmék sem.
Igehirdetésük egyik célja a feudális intézményrendszerhez tapadó egyházi szervezet megreformálása. Érveiket magából a Bibliából merítették, s ezért lefordították, hogy közkinccsé váljék. Így aztán a hívők is láthatták, hogy a Bibliában szó sincs a főpapok világi hatalmáról, a hatalmas földbirtokokról, de még a feudális szolgáltatásokról – a dézsmáról, a robotról, a pénzadóról – sem, annál több viszont az alázatról, az érdek nélküli szolgálatról, a szegénységről. Az egyház már az ilyen értelmezések lehetősége miatt is tiltotta átültetését a nemzeti nyelvekre, csak a latin fordítás hitelességét ismerte el.
A huszita tanok, de a bibliafordítás ténye is kiváltotta a római kúria beavatkozását, inkvizítort küldött a vidékre, ez aztán tűzzel-vassal elnémította a hitvitákat. Prédikátorainkat is „együgyű teológusok”-nak és „színtiszta eretnekek”-nek nyilvánították, s a máglyahalált csak úgy kerülhették el, hogy 1439-ben, kamanci híveikkel együtt, Moldvába menekültek. „Ahová mi megyünk – ezeket a szavakat adta Bálint pap szájába Burány Nándor a Kamanci Balázs című történelmi regényében –, oda nem ér el sem a magyar király, sem a pápa hatalma. Szabadon hirdethetjük hitünket, az apostolok tanítása szerint élhetünk, nem kell a római püspöknek dézsmát fizetnünk. S ne higgyétek, hogy ott egyedül leszünk. Erdélyben hallottam, hogy sok magyar falu van ott. Akiket hitükért üldöztek, meghurcoltak, mind odamenekültek . . .”
Bálint és Tamás, akik az első magyar bibliafordítás munkáját 1430 táján kezdték el, itt, Moldvában fejezték be, feltehetően 1441-ben, azaz 560 évvel ezelőtt. Hogy átültették-e a teljes Bibliát, azt a kutatóknak nem sikerült megállapítaniuk, egyes részeinek másolatát azonban a Bécsi-kódex (1440 körül), a Müncheni-kódex (1466) és az Apor-kódex (a XV. század végén) lapjai fenntartották.
Teljesítményük előtt zászlót hajt a mai tudomány: új szavakat kellett alkotniuk, az ún. mellékjeles helyesírást kellett meghonosítaniuk, hogy a vállalt feladatnak eleget tudjanak tenni. „A huszita bibliafordítás szinte a későbbi nyelvújító mozgalmakhoz hasonló erőfeszítés volt, fordulópont az írott magyar nyelv és a magyar nyelvű irodalom történetében” – írja Klaniczay Tibor A magyar irodalom történetében (1964).
Külön értéke fordításuknak, hogy bőven merítettek az akkori élő nyelvből, annak kialakult, maihoz hasonló szókincsváltozataiból. Több mint ötszázhatvan évvel ezelőtt, a török pusztítás előtt, a két prédikátor Miatyánk-fordítását véve alapul, így beszélt a népes, pallérozott nyelvű szerémségi magyarság: „Mi atyánk, ki vagy mennyekben, szenteltessék te neved. Jöjjön te országod, legyen te akaratod, miként mennyben és azonként földön. Mi mindennapi kenyerönket adjad münékünk ma. És bocsássad münékünk bűnünket . . .”

DR. BALLA ALADÁR (Újvidék, 1867. április 4.–Budapest, 1935. március 28.) – A délvidéki liberális politikus egy újvidéki ügyvédi családból származott, ő maga is a jogi pályát választotta. Tanulmányait Európa legrégibb egyetemi városában, Cambridge-ben folytatta. Az onnan hazatérő huszonöt éves, művelt jurátus előbb Budapesten volt egy-két évig ügyvédbojtár, majd átvette ap-

jának újvidéki irodáját, 1902-ben pedig megválasztották Újvidék főügyészévé.
Dr. Balla Aladár, a kiegyezés híveivel ellentétben, Magyarország állami függetlenségének támogatója volt, így aztán csakhamar az ellenzéki Egyesült Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt egyik vezető bácskai politikusa lett, a zentai dr. Kalmár Antallal és dr. Lovászy Mártonnal, a zombori dr. Baloghy Ernővel és a becskereki dr. Várady Imrével. Amikor az ellenzék, jórészt a királynak nyújtott engedmények révén uralomra jutott, Balla Aladár Újvidék város főispáni székébe került.
A függetlenségi koalíciónak az idő tájt két fontos követelése volt: az általános választójog bevezetése és az önálló magyar jegybank létrehozása. Az uralkodó az előbbi kérdésben beadta a derekát, de hallani sem akart a Magyar Nemzeti Bankról. Kossuth Ferenc, a koalíció engedékenységre hajló vezére megelégedett volna a félsikerrel is, de véleményével kisebbségben maradt, elhagyta a koalíciót, s új pártot alapított. Balla Aladár ezekben a mozgalmakban a többséget vezető Justh Gyula odalán állt. Az újvidéki városi tanács az ő javaslatára határozatilag követelte az önálló jegybank megalapítását. Ezt az álláspontot képviselte a függetlenségiek sajtószerve, a Határőr is, amelyet egy időben Balla laptulajdonosként jegyzett.
A koalíciós kabinet bukásával neki is távoznia kellett, de főispánságának három évét – dr. Csehák Kálmán egyik könyvének tanúsága szerint (Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906–1909. Novi Sad, 1987) – még ellenfelei is a város jó időszakának könyvelték el. Különösen sokat tett – Mocsáry Lajos szellemi nyomdokain járva – a nemzetiségi viszonyok javítása érdekében. Nemcsak a toleráns együttélést szorgalmazta, hanem az együttműködést is: együttműködött Jaša Tomić szerb Radikális Pártjával. A türelmetlen soviniszta politika szítói emiatt többször is támadták, a nemzeti érdekek árulójának nevezték.
A függetlenségi eszméhez képviselőként, pártvezetőként is hű maradt. Mégis a monarchia felbomlását, ennek keretében pedig Magyarország romlását nehéz szívvel élte át. A Károlyi-kormány államtitkára volt, amikor pedig 1918 októberében Horvátország kimondta elszakadását Magyarországtól, őt nevezték ki az első zágrábi követnek. A proletárdiktatúra túlkapásait látva a szegedi ellenforradalmi kormány belügyminisztere lett, de egy hónap múlva leköszönt, belátta, hogy nem ott a helye. Ezerkilencszázhúszban a Nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapárti programmal az első nemzetgyűlés képviselője lett, de 1922-ben véglegesen búcsút mondott a politikának.

BALOG ISTVÁN (Lőcs, 1790. december 8.–Pest, 1873. június 21.) – A magyar színészet egyik úttörője, vándortársulati igazgató, színpadi szerző és fordító, emlékiratíró, illetve „az első és legigazibb magyar vándorszínész”, ahogy egyik méltatója megfogalmazta. Önálló vándortársulatát 1815-ben hozta létre, s az elkövetkező másfél évtizedben fáradhatatlanul járta a vidéket, „faluzott”, de a leggyakoribb vendége a városoknak volt, Szabadkának is. Hosszú pályájának emlékeit Egy agg színész naplójából címmel írta meg, de csak jóval a halála után, 1927-ben, Makón jelent meg.
A vándorszínészet hősi korszakában maguk a színészek, a társulati igazgatók gondoskodtak a repertoárról, még-

pedig részben átdolgozásokkal, fordításokkal, részben pedig önálló munkákkal. Ezt csinálta Balog István is, benne tisztelhetjük az egyik első Molière-fordítót. Hírét-nevét azonban egy eredeti színművel örökítette meg, az 1813-ban bemutatott Cserny Györggyel, amely az elkövetkező fél évszázadban a színházak kasszasikere lett, jóllehet előadását többször is betiltották. „Hosszabb élethez addig eredeti magyar dráma nem jutott" – állapította meg Waldapfel József irodalomtörténész a Balog István egykori Karađorđe-drámája és a szerb színészet kezdete című tanulmányában, amelyet két részben, 1923-ban és 1932-ben publikált az Egyetemes Philológiai Közlönyben.

A mű eredeti címe a helytartótanács levéltárából megőrzött, a cenzori iratok közül előkerült súgópéldány címlapja szerint a következő: „Czerni Gyúró vagy Belgrád megvétele a Törököktől. Nézőjáték 4 Felvonásban. A Csá. kir. priv. Bétsi újságok szerént írt Balog Istvány színjátszó Pesten 1812 Júliusában." Mint a címből is kitetszik, Balog a korabeli újságok – a Wiener Zeitung, a Magyar Kurir és a Hazai Tudosítások – helyszíni jelentései alapján írta meg zenés, látványos tömegjelenetekkel teletűzdelt darabját, dalbetétekként pedig a szülőföldjén, Baranyában megtanult sokac népdalokat használta fel, az egyiket Vuk Karadžić is közölte a bemutató után megjelent gyűjteményében. A 19 éves Széppataky Róza, a későbbi Déryné, aki a darab naivaszerepét, Ružicát személyesítette meg, a dalokat szerb és magyar változatban is elénekelte. Ez volt a kezdő színésznő első nagyobb sikere. „Én még kis életemben olyat nem kaptam, de akkoriban tán még senki sem" – írta később naplójában. Balog Istvánt is ünnepelték, emlékiratában közli, hogy „a váciutcai szerb kereskedők majd szétszedtek lelkesedésükben, s elegánsan kiöltöztettek".

Pesten 1812-ben háromszor tűzték műsorra a Cserny Györgyöt, de a harmadik előadást már nem tartották meg, mert I. Ferenc császár, egy besúgó jelentése alapján, személyesen betiltotta. A tilalomnak külpolitikai, de főleg belpolitikai indítékai voltak: az önálló szerb állam születése felkeltette a Monarchiában élő szerbségben az egyesülés gondolatát, s ezért úgy találtatott, hogy a darab veszélyes lehet az ország integritására nézve.

A „nézőjátékot", illetve a későbbiek során népszínműnek nyilvánított darabot közvetlenül a bemutató után lefordíttatta szerbre Joakim Vujić, a szerb színjátszás atyja, de Pesten ő sem kapott engedélyt előadására. Vidéken mutatta be, a cenzúra figyelmét kijátszva, először szülővárosában, Baján, majd Szegeden 1815-ben, később pedig már csak Szerbiában. Emlékiratában közli, hogy a darabot magyarból fordította, de a színmű 1843-as újvidéki kiadása eredeti szerzőként tünteti fel. Ennek következtében Jovan Grčić Milenko is „eredeti szomorújáték"-ként említi a Borovszky-féle megyei monográfiában közölt Vujić-művek jegyzékében. Később a színháztörténészek tisztázták a félreértéseket.

Balog István tehát nemcsak a színészet hőskorának egyik színes egyénisége és a vándorszínészet megteremtője, hanem a dészláv–magyar irodalmi és színházi kapcsolatok egyik jeles alakja is.

BALOGHY ERNŐ (Bécs, 1867. november 8.–Budapest, 1943 ?) – A XIX. század utolsó és a XX. század első két évtizedének ismert liberális politikusa, lapszerkesztője és publicistája a monar-

chia fővárosában született, ahol apja az Osztrák Nemzeti Bank jogtanácsosa volt. A legjobb nevelésben részesült, középiskolai és egyetemi tanulmányait Bécsben és Grazban, illetve Berlinben és Párizsban végezte, egy időben oxfordi diák is volt. Jogi diplomáját Budapesten szerezte, első ügyvédi irodáját pedig 1890-ben, huszonhárom évesen, Zomborban nyitotta meg. Itt csakhamar bekapcsolódott a közéletbe, évekig szerkesztette a Bácska című lapot.

A Függetlenségi Párt bácskai ügyvezető elnökeként hozzájárult az ellenzéki koalíció 1906. évi győzelméhez. Ekkor őt is országgyűlési képviselővé választották. Szabadkán a párt sajtószervét, a tekintélyes Bácskai Hírlapot szerkesztette, majd amikor a győztes koalíción belül kiéleződtek az ellentétek, a Kossuth Ferenc vezette frakció ellenében Justh Gyula csoportját támogatta, ennek szolgálatában 1909-ben megalapította a Délmagyarország című újságot – akkoriban ez volt az ötödik szabadkai napilap! –, amely azonban rövid életű volt: öthavi megjelenés után, a koalíció bukásával egy időben megszűnt létezni. Ekkor Baloghy Ernő politikai pályája is derékba tört, elveszítette képviselői mandátumát, s visszatért az ügyvédi gyakorlathoz. Néhány év múlva azonban újra feltűnt: 1917-ben Bács-Bodrog vármegye főispánja lett, 1919-ben, a polgári forradalom idején pedig a Berinkey-kormány minisztere. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor végképp visszavonul a politikából, s csak ügyvédi tevékenységet folytatott.

Baloghyt nemzetiségi politikusként is számon tartják, ezen a téren azonban akárcsak az akkori politikusok többsége, a nemzeti elvakultság alapján állt. Nézeteit a magyar kultúra és a nemzetiségiek című könyvében (Budapest, 1908) foglalta össze. Ebben kifejtette, hogyan is kellene a nemzetiségiek beolvasztásával megteremteni a harmincmilliós, az osztrák gyámkodástól mentes nagy Magyarországot. Úgy tartotta, hogy ezen a tájon a kultúrát „egyedül és kizárólag a magyar faj képviseli”, s hogy a nemzetiségiek „önálló kultúrfeladatokra képtelenek”. Hangot adott a nemzetiségiek teljes elnyomatásának: a „túlhajtott szabadságelmélet és ostoba humanizmus” helyett „erőteljes magyar politiká”-t javasolt. „Nem tűrjük a nem magyar szót – írja –, tanuljon mindenki magyarul . . .”

Azt tehát, amit Baloghy oly erőteljesen követelt az osztrákoktól a magyarság részére, megtagadta a nemzetiségiektől. Hivatalos körökben nagy tetszéssel fogadták művét, csak Jászi Oszkár minősítette a Huszadik Században „olcsó soviniszta pamflet”-nek.

BALTÁSIK ALBERT (Kikinda, 1920. szeptember 29.–Kikinda, 1941. október 29.) – Egy Magyarországról menekült vöröskatona (Groszmann József erdészmérnök) és egy kikindai proletárasszony (Baltásikné Fa Mária) házasságon kívül született gyermekeként jött a világra, kofáskodó öreganyja, Skabla Panna nevelte. A négy elemi befejezése után boltosinasnak adta. Korán kapcsolatba került a munkásmozgalommal. Mivel gyerekkora óta sokat olvasott – szomszédai gyakran láthatták őt esténként gyertyafény mellett, könyv vagy újság fölé hajolva –, első megbízatása is a mozgalmi sajtó terjesztése volt: címére érkezett több száz példányban a zágrábi Narodni glas, a szabadkai Népszava, amit aztán szétosztott a megbízottak között, s elszámolt velük.

Valamivel később azt a feladatot kapta, hogy a magyar kisebbség soraiból híve-

ket toborozzon a Kommunista Pártnak, azaz hozzon létre illegális pártsejteket. Ezt ő viszonylag gyorsan meg is tette, több szervezetet alapított a II. kerületi munkásnegyedben, a Bohn-féle nagy téglagyárban. Ugyanolyan ügyben járt az észak-bánáti falvakban is: Mokrinban, Oroszlámoson, Keresztúron, Egyházaskéren. Csaknem mindenütt sikere volt, úgyhogy az értelmiségiekből és gimnáziumi tanulókból álló kikindai szervezet téglagyári munkásokkal, napszámosokkal és mezőgazdasági szolgalegényekkel gyarapodott.

1941-ben Baltásik Albert ifjonti hévvel csatlakozott a fegyveres felkeléshez, ami az adott földrajzi adottságok miatt akár kaland jellegűnek is minősíthető. Diverzáns csoportokat hozott létre, terrorista akciókban vett részt, majd belépett a kikindai partizánosztagba. A német polgári és katonai hatóság súlyos csapást mért a felkészületlen, szovjet ejtőernyősöket váró osztagra. Maradványai meg az érintetlen csoportok is Melencén gyülekeztek, és megalakították a 120 főnyi észak-bánáti partizán osztagot. Baltásik is közöttük van, de amikor az osztag a Fruška gora felé vette az irányt, Baltásikot, négy társával együtt, visszairányítják Kikindára, azzal a feladattal, hogy ne hagyják elhamvadni az ellenállás parazsát.

A rendőrség csakhamar nyomára jut, körülzárja rejtekhelyét, s rövid csatározás után, Baltásik Albert, Rada Vidicki vasmunkással együtt, életét veszti.

Az esemény kapcsán dr. Franz Reith, Bánát rendőrfőnöke a következőket írta jelentésében: „1941. október 29-én a nagykikindai rendőrség megtudta, Sava Gavrilov házában két veszélyes kommunista tartózkodik: Baltásik Albert kereskedősegéd, a Kommunista Ifjúsági Szövetség városi bizottságának titkára és Rada Vidicki, ugyanennek a bizottságnak technikai előadója. A rendőrségi szervek és a körözött kommunisták közötti harcban a két utóbbi saját kézigránátjától . . . halálosan megsebesült. Bal-tásik azonnal belehalt sérülésébe, Vidicki pedig később, a kórházban . . .”

Az egyik szemtanú szerint „Albert és Rada holttestét másnap egy parasztkocsira rakták, pokróccal letakarták. Alberton egy klott gatya volt . . . az állomás mögötti temetőn kívül, a szántóföld szélén hantolták el őket.”

BÁNYAI JAKAB (Komárom, 1852. december 10. Nagybecskerek, 1919. szeptember 21.) – Előbb a piaristáknál tanult, majd a Lederer Ábrahám pedagógus és tanügyi író pesti zsidó „minta főtanodája” mellé csatolt tanítóképzőben diplomázott. Tanítói pályáját Veszprémben, majd Pápán folytatta, s onnan került 1882-ben a nagybecskereki zsidó iskolába. Ennek 1900-ban történt megszüntetése után községi, majd állami általános iskolai igazgató lett.

A XIX. század vége felé és a XX. század elején Torontál vármegye egyik vezető pedagógusa volt. 1895-től ő szerkesztette a Steinbach Antal által 1879-ben alapított Délvidéki Tanügy című nevelési és oktatási folyóiratot, s évekig a Délmagyarországi Tanító Egylet alelnöke volt. Emellett csaknem valamennyi pedagógiai szaklap szívesen közölte cikkeit, de írt és fordított természetrajzi tankönyveket is. Nagybecskerek és Torontál megye földrajzát meseszerűen dolgozta fel.

Hosszú évekig tartó sikeres munkásságát a Magyar Tudományos Akadémia is méltányolta, s 1908-ban a kezelésében levő Wodiner-féle alapból ezer koronás jutalmat utalt ki neki.

A millennium évében, 1896-ban, állami ösztönzésre több iskolatörténet jelent meg a Délvidéken (Buday J.: A verseci m. kir. áll. főgimnázium története; Jeszenszky D.: A zombori m. kir. áll. főgimnázium története stb.), ebbe a sorba tartozik Bányai Jakab fő műve is (A nagybecskereki izr. népiskola múltja és jelene, 1896).

Az iskolát az eleinte csak negyven-ötven családból álló hitközség alapította 1822-ben, s igen nagy nehézségek árán tartotta fenn csaknem nyolcvan évig, jóllehet a zsidóság száma időközben növekedett. A legismertebb zsidó polgárok sorakoztak fel mögötte. Anyagilag és erkölcsileg támogatta az iskolát Mangold Lipót könyvkereskedő, Stern Lázár ügyvéd, Klein Mór főrabbi, Guttmann Jakab orvos, Jókly Lipót nyomdatulajdonos és még sokan mások. Ez sem volt azonban elegendő, tanítói gyakran változtak, miközben állandóan „olyan fixumért esedeztek, amely nekik a megélhetés lehetőségét némileg nyújtja".

Másfajta nehézségek is kísérték az iskola működését, ezeket a tudós Klein Mór főrabbi így foglalta össze a könyv előszavában: „Amíg előítélet, faji ellenszenv, hitbeli rögeszmék és nemzetiségi versengések az emberek kedélyvilágát fagyos jégkéreggel borítják, addig a kisebbségben levő népfajnak kiváló gondja kell, hogy legyen, miszerint a jég hátán is megélhessen."

Az iskola sokáig német tannyelvű volt. 1860-ban próbáltak először ezen változtatni, de nem sok sikerrel, mert a magyar nyelvnek csak „az eddigi vendégszerep jutott osztályrészül". Majd csak 1882-ben fogalmazta meg az iskolába kerülő Bányai Jakab azt a célt, hogy „az iskolát az »idegen ajkú« iskolák jellegéből a »magyar ajkúak« magaslatára emelje", s ezt meg is valósította.

BÁRÁNY ÁGOSTON (Miskolc, 1798. december 28.–Makó, 1849. április 11.) – Bárány Ágoston történelmi munkáit korának romantikus szemlélete hatja át, ezért ma már könyveit inkább kuriózumként vagy kegyeletből, mintsem forrásmunkaként vehetjük kézbe. Különösen vonatkozik ez életrajzaira, amelyeket hazafias lelkesítés céljából írt, s nem forráskutatások alapján. De ezekből a szerény kezdeményezésekből született – mint ahogy azt Bori Imre is megállapítja a Jugoszláviai magyar irodalom rövid története című kötetében – az a nagyarányú tudományos tevékenység, amely a XIX. század második felében Becskereken, Zomborban és Szabadkán kibontakozott. Bárány Ágoston az első helytörténész volt vidékünkön, az első tudós, akinek munkásságát akadémiai levelező tagság koszorúzta 1836-ban.

Bárány Ágoston 27 éves ügyvédként, 1825 tavaszán érkezett Torontál megyébe, a Bégaszentgyörgyön uradalmi ügyészként dolgozó unokabátyjához, aki maga mellé vette segédnek. Innen küldte verseit az Aurorába, történelmi életrajzi dolgozatait pedig a Minervába. 1828-ban a bánlaki Karátsonyi uradalmi levéltár lajstromozására kapott megbízatást. Egy évvel később megyei szolgálatba lépett, előbb tiszteletbeli aljegyző, majd hosszú ideig levéltáros volt, meg táblabíró, pályája végén pedig másodalispán.

Bárány Ágostont ugyan még Kazinczy eltanácsolta a költészettől, de versekkel azért még egy ideig jelentkezett, emellett novellákat, útirajzokat írt, színműveket, regényeket fordított, főművei azonban mégis a történelemtudomány köréből valók. Legjelentősebb a Torontál

vármegye hajdana című munkája, amely Budán jelent meg 1845-ben. A készülő könyv eseményszámba ment, az előfizetők gyűjtésében postamesterek, aljegyzők, uradalmi tisztviselők, megyei esküdtek, főszolgabírók, főpénztárnokok, kapitányok, ügyészek meg törvényszéki bírák vettek részt, azaz megmozdult csaknem az egész hivatalnoki kar.

Számottevő Bárány Ágoston másik megyetörténete is, amelyet Temes megye emlékezete címmel adott ki 1848-ban Nagybecskereken. Az ottani Pleitznyomda ezzel a kötettel kezdte meg igen jelentős könyvkiadói tevékenységét. Ezenkívül még két megyetörténetet írt, az egyik Bodrog megye az előkorban címmel jelent meg, a másik, amely Heves megyéről szólt, kéziratban maradt.

Bárány Ágoston munkásságáról több mint száz évvel ezelőtt is megemlékeztek: 1885 májusában, Nagybecskereken, a tavaszi megyei közgyűlésen. A díszteremben elhelyezték portréját, Lauka Gusztáv pedig alkalmi ódában dicsőítette „Délvidék első magyar monográfusá”-t. Az ünnepség szónoka viszont arra mutatott rá, hogy történészünk érdeme „nem a mű nagyszerűségében rejlik”, hanem abban, hogy feltörte „az előtte járatlan utakat”. Ezt az értékelést ma is alá lehet írni. Ezután az ünneplő közönség kivonult az Úri utcába, ahol Bárány Ágoston egykori lakóházán márványtáblát lepleztek le.

Bárány Ágoston a „nagy szaladás” idején, 1849-ben halt meg Makón, s ott is temették el egy ma már jeltelen sírba. A temetői kápolna falán egy emléktábla őrzi „a bánáti történetírás atyjá”-nak emlékét.

BARANYAI JÚLIA (Vörösmart, 1906. március 30.–Vörösmart, 1982. február 12.) – „A monyorosi erdészlakban születtem, Vörösmarttól 6 km-re, a Duna menti árterületet visszaszorító töltés mellett . . .” – írta egyik életrajzi elemekkel átszőtt levelében Baranyai–Schneider Júlia magyartanár, Baranya helytörténésze.

Tanulmányait Pécsett kezdte, Belgrádban fejezte be, tanári oklevelének megszerzése után, 1931-től Szerbia kisvárosaiban tanárkodott, s csak a második világháború után tért vissza szülőföldjére. Évtizedekig tanított a vörösmarti általános iskolában. „Tanárságom története rémregény” – mondta egy helyütt, utalva többek közt arra is, hogy az iskola teljesen lekötötte minden idejét, írói ambíciójára alig futotta. „Vasárnaponként dolgozatokat javítottam, szabad óráimban színdarabokat rendeztem . . .” – panaszolta egyik hívének. Más helyütt arról írt, hogy „délelőtt Vörösmarton tanítom a magyart, teljes óraszámmal, délután ugyanúgy a németet Monostoron, plusz az utazgatások. Dolgozatjavítások, konferenciák itt, dolgozatjavítás, konferenciák ott.” S közben örökké elégedetlen volt önmagával, többet szeretett volna elérni, pedig jó pedagógus volt, a legjobbak közül való. Életrajzírója, Lábadi Károly szerint „olyan magyartanár volt, aki még az óráján elkobzott levélkéket is gondosan kijavítva adta vissza diákjainak”.

Életének nagy többlete a baranyai múlt tárgyi és szellemi emlékeinek begyűjtése volt, ha nem tanított, s ha nem tette ki ajtajára A kertben vagyok feliratú táblát, akkor ez kötötte le. Mindent szeretett volna tudni Baranyáról, különösen egyik részének, a Hegyaljának balladás múltja, középkorba nyúló szellemisége igézte meg. Olvasmányaiból kiszűrte a baranyai vonatkozásokat, levelezett a szerzőkkel újabb nyomok után kutatva, levéltárosokkal, könyvtárosok-

kal tartott kapcsolatot, beszerezte az újabb kiadványokat, a régiekről fénymásolatot készített, megőrzésre átvett régi fényképeket, emlék- és használati tárgyakat, faggatta emlékeiről a vidék véneit. Ennek a hatalmas gyűjtőmunkának két gyümölcse is lett: az egyik a Vörösmarti Múzeumi Gyűjtemény, a másik pedig a Vízbe vesző nyomokon (Fejezetek a Dráva-szög történetéből) című helytörténeti kötete (1976, 1977). A tanítványaival együtt évtizedeken át gyűjtött helytörténeti és néprajzi emlékek először egy présházban kaptak helyet, majd mint Baranya első múzeumi gyűjteménye, 1979. május 18-án, a külön erre a célra átalakított egykori vörösmarti óvoda épületében helyezték el véglegesen. A három nagyobb termet és egy előcsarnokot megtöltő tárgyak felölelik a római kortól a napjainkig terjedő időszakot. Különösen az a rész gazdag, amely a múlt századi népéletről ad áttekintést. 1986-tól az értékes helytörténeti gyűjtemény Baranyai Júlia nevét viseli.

A Vízbe vesző nyomokon című egyetlen Baranyai-kötet (ha nem vesszük számításba a Gyertyaláng című, laskói tárgyú füzetecskéjét) egészen különleges könyv: Baranya múltjának, neves embereinek lírai lajstroma, a négyszáz éves iskolamúlt eredményeinek összegezése, a híres iskolamesterek, rektorok, prédikátorok, költők, színészek, naplóírók – Laskai Osvát, Sztárai Mihály, Szegedi Kis István, Tolnai Bálint, Laskai Csókás Péter, Veresmarti Mihály, Kákonyi Péter, Beythe István, Ács Gedeon, Balogh István és mások – emlékének ébresztése. A szerző, lírai alkatához híven, „megkésett lármafá”-nak minősíti művét, Lábadi Károly „nehezen meghatározható műfajú könyv”-nek mondja, Bori Imre viszont egyszerűen leszögezi, hogy „a jugoszláviai Baranya művelődéstörténetéről ad képet”.

BARANYI KÁROLY (Újvidék, 1894. november 3.–Újvidék, 1978. március 13.) – Vidékünk jellegzetes (kisebbségi) művészsorsa az övé: maga volt a meg nem értett szobrászzseni, a szárnyaszegett lendület. Óriási tehetségével és kifogyhatatlan erejével nem sáfárkodott a legjobban, nyugtalanul járt-kelt a világban. Autodidaktaként kereste a boldogulást, túl sok ideje és energiája ment rá az önképzésre, a kerülő utakra, a zsákutcák elkerülésére.

Iskoláit Karlócán és Újvidéken végezte, Verbászon érettségizett. Itt, egy 1913-ban megrendezett kiállításon találkozott Pechán József festészetével és Medgyessy Ferenc szobrászatával, ami aztán megszabta további sorsát. Igaz, szülői befolyásra a budapesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott, de amikor az első világháború kitörése megszakította tanulmányait (bevonult a szabadkai 6. gyalogezredhez), s újra találkozott Pechánnal meg Oláh Sándorral is, végképp a művészpálya mellett döntött. A véletlen úgy hozta, hogy mégse a festészet, hanem a szobrászat felé tájékozódott: a katonai hatóságok több hősi emlékmű elkészítésével bízták meg, aminek ő, ezermester apjától örökölt kézügyességgel, eleget is tett.

A háború után Pestre ment, de nem az egyetemre vagy az akadémiára, de még nem is a kiváló Medgyessy Ferenc műtermébe, hanem a középszerű Pankotai Farkas Béla mellett állapodott meg, tőle tanulta meg a szobrászati alapfogásokat. „Jobb kezekbe nem is kerülhettem volna” – írja önéletrajzában (Ikarusz szárnyain, 1970), de ez csak részben igaz: az akadémián is, Medgyessynél is jobb alapozást kaphatott volna.

Egy művészi hajlamú, autodidakta szobrásznak kevés munkalehetősége adódott a háború utáni Budapesten. A nyomorúság elől menekülve Amerika felé vette az irányt, de Hamburgban meggondolta magát, és Párizsba ment, s Camille Garnier iparművész-vállalkozó több mint negyven műteremből álló láncolatában kapott művezetői állást. Megélhetési gondjai itt megszűntek, de művészi ambícióiról le kellett mondania: a neoklasszicista épületek részére készített díszítőplasztikát, ami csak rutinmunkát igényelt.

1925-ben hátat fordított „a dekoratív elemeket gyártó ipar”-nak, s hazatért: előbb Pesten próbált szerencsét, majd Újvidéken telepedett le. Itt kezdődött életének egy igen termékeny évtizede: 1931-től 1941-ig. Több dekoratív plasztikát készített emlékművekre, új házakra (a doboji emlékmű domborműve; az újvidéki Tanítóotthon homlokzatára készült Natošević-figura; Merkúr szobra a kereskedőifjak újvidéki otthonán; kerámiai pannók a párizsi világkiállítás jugoszláv csarnokában; Ikarosz, a légierők zimonyi székházán). „Hosszú lenne felsorolni – írja felesége, Baranyiné Markov Zlata (Baranyi Károly élete és művei, 1974) –, hogy ezek mellett a munkák mellett hány figurális síremléket készített carrarai márványból, brači kőből vagy Lafarge cementes műkőből.”

A pompás Ikarosz szobra monumentalitásával, lendületével egyúttal az életmű csúcsát is jelzi, az épület és a szobrászat remek szintézisét adja. Sajnos, az 1999. évi bombázások során megsérült.

A második világháború is beleszólt Baranyi pályájába. 1941-ben létrehozta a Délvidéki Szépmíves Céhet, s más módon is irányító szerepe volt a képzőművészeti életben. 1944-ben kénytelen volt elhagyni szülővárosát, majd csak 1956-ban tért haza, 1958-ban, hatvannégy éves korában pedig nyugdíjba vonult (per útján jutott csak hozzá járandóságához).

Baranyi Károly szinte élete végéig nem tette le a vésőt és a kalapácsot, sorra alkotta meg „neokonstruktív térszobrai”-t (Oroszlán, Család, Gótikus kompozíció, Ádám és Éva, agyagból égetett falidíszek). Ezek azonban megrendelés híján sem anyagban, sem méretben nem véglegesek.

BARANYI MARKOV ZLATA (Bégaszentgyörgy, 1906. március 17.–Újvidék, 1986. március 15.) – A szülőfalu nemesi kúriájának díszes parkja – növényritkaságaival, klasszikus görög szoborutánzatokkal, szökőkúttal, zenepavilonnal – a szépség, a rendezettség jelképeként rögződött a gyermekleány fejében.

Szülei korán elhunytak, úgyhogy sorsát gyámszülei irányították, s úrilányt próbáltak faragni belőle. Ennek első foka a becskereki Messinger Intézet polgári iskolája volt, majd következett a Bécs melletti Frohsdorfban székelő leánynevelő intézet, ahol „nyelveket, zenét és festészetet” tanult. A befejező szakaszra Drezdában került volna sor, de ez a háború utáni zavaros állapotok miatt elmaradt. Visszatért Nagybecskerekre, ahol megismerkedett Baranyi Károllyal, s 1925-ben összeházasodtak. Ba-ranyi Párizsból tért haza, ahol jól kereső kőfaragó volt, de a házasság után nem ment vissza, hanem művészi pályájának megalapozása érdekében Budapesten telepedett le, a kezdeti sikerek után azonban tönkrement, munka nélkül maradt, s hitelezői elől menekülve Újvidéken ütött tanyát.

Markov Zlata már Pesten is foglalkozott szobrászattal, de munkáit először a bácskai képzőművészek szabadkai tárlatán állította ki 1932-ben. Két évvel később Újvidéken is kiállított Baranyi Károllyal együtt. A házaspár gyakran szerepelt a korabeli pályázatokon, olykor csak Markov Zlata szignójával, mert a szláv név több eséllyel kecsegtetett. Ebből a korból néhány önálló műve maradt fenn Újvidéken (a szerb katonák bevonulását ábrázoló bronz domborű a pétervárádi Belgrádi Kapunál, 1938; gyermekfigurák a Žarko Zrenjanin iskola bejáratánál, 1938; domborművek a Mezőgazdasági Intézet bejáratánál, 1939).
Tehetsége a háború utáni években bontakozott ki, eleinte teljesen önállóan, majd később újra Baranyi Károly árnyékában, aki 1956-ban tért vissza Újvidékre, amelyet a háború idején hagyott el mint magyar katona. Lényegében autodidakta volt, született tehetség. Kiállított Párizsban, Prágában, Budapesten, Belgrádban, Brüsszelben, az Európai Művészek tárlatán is többször szerepelt, és kétszer díjazták is. Tolnai Ottó megfogalmazása szerint „Zlata asszony opusa zilált, mint általában a vidéki művészek opusai – majd egy évszázadig tartó kapkodás, légszomj”.
Életének egyik fő művét egyébként Palicson kivitelezték (Őszi napsütés, 1968), a másikat pedig Zrenjaninban (Károly orvosnője, 1970). Több fontos munkája azonban nincs végleges formába öntve (Lelencek, 1977). Munkásságának jelentős részét kerámialapjai, majolikái képezik (Virágmező, Mezei út, Vihar, Tél, Emlékezés a falumra, Magány). Pap József szerint egyik kerámialapja „száraz ágakat”, „gyászoló, borzas verebeket” ábrázol, s a fölöttük meghúzódó „gyöngyház égből” dermedten kihallatszik „az elsüllyedt Bánát s az árva szentgyörgyi ház kísérő jajveszékelése”. Markov Zlata munkáit a zrenjanini múzeumnak ajándékozta 1983-ban, de azóta is hozzáférhetetlenek, akárcsak Baranyi Károly és Markov Zlata temerini Emlékgyűjteménye, mintegy jelezve, hogy a művészi hagyatékok őrzése nincs megnyugtató módon rendezve.
Jelentős volt pedagógiai tevékenysége (1948-ban megnyitotta a kerámiaszakot az újvidéki iparművészeti középiskolában), egy időben pedig közéleti szereplése is (1959-től 1963-ig a Szerb Képzőművészek és Iparművészek Egyesületének elnöke). Két könyvet is megjelentetett (Vergődés, Farkas Béla életútja, 1971; Baranyi Károly élete és művei, 1974). 1984 őszén, „félig vakon” megírta még a temerini Emlékgyűjtemény katalógusának előszavát.

BÁRCZY KATÓ (Abbázia, 1921. január 24.–Budapest, 1989. június 20.) – A híres adriai fürdőhelyen született, s még gyermekkorában, nevelőapja, Radó László színész révén, megismerkedett a világot jelentő deszkákkal: ötévesen fellépett Herczeg Ferenc A Gyurkovics leányok című darabjában.
Színészi karrierjét – színiiskola nélkül – tizenöt éves korában kezdte meg Hódmezővásárhelyen, ugyancsak Radó László közvetítésével, akinek ekkor már önálló társulata volt. Makó, Kiskunfélegyháza, Kiskunszállás voltak a következő állomáshelyek, majd az együttes 1937-ben Kispesten vert tanyát.
A pezsgő színházi központ közelsége csakhamar megtette a magáét: híre ment, hogy egy feltűnő szépségű színésznő bontogatja szárnyait. Az impresszáriók hada lepte el a kispesti színházat. A teátrumok ügynökei megcsodálták az ifjú hölgy fenséges megje-

lenését, de játékával nem voltak kibékülve. Ez azonban az új arcok után kutató egyik filmágensnek nem tartozott az első számú követelményei közé, ezért a 16 éves Bárczy Kató 1937-ben már kamera elé is állhatott a Háromszázezer pengő az utcán című igénytelen filmjátékban. Mindjárt következett a másik is, A papucshős, a korszak egyik legjobb vígjátéka, amelyben Kabos Gyula életének legnagyobb alakítását nyújtotta. Bár az ifjú kezdő a többieknek is (Erdélyi Mici, Bilicsi Tivadar) árnyékában maradt, egy ideig még élt az a fáma, hogy a hollywoodi felserdült tizenhatévesek mintájára (Judy Garland, Mickey Rooney) megszületett pesti párdarabjuk. Ebből végül is nem lett semmi, mert az ifjú hölgy 1938-ban csapot-papot otthagyva frigyre lépett, s csak válása után, 1941-ben jelent meg újra a vásznon: Mária Lujza szerepét tolmácsolta Kodály Zoltán Háry Jánosának filmváltozatában.

Néhány filmszerep után (Az utolsó dal, 1941; Fehér vonat, 1943; A tanítónő, 1945) „testhezálló" műfajra talált: a látványos revükben lépett fel, tollas, gyöngyös kosztümökben, amelyekben fegyvertárát, azaz mosolyát és szépségét teljes mértékben bevethette. A Royal Revü Varieté és a Pódium Kabaré volt nagy sikereinek színhelye. A háború után naivaszerepekben lépett fel Szegeden és Miskolcon, majd a Vígszínházban, a Vidám Színpadon, a Madách Színházban.

1956-ban férjével, Szabó Sándorral az USA-ba emigrált. Eleinte a már 33 éves Bárczy Kató hostess volt egy fényes vendéglőben, azaz a vendégeket kísérte az asztalhoz, gondoskodott kényelmükről, majd 1957/58-ban férjével meg több menekült színésszel együtt a New York-i Petőfi Színpadon lépett fel több sikeres darabban. A társulat szétszóródása után Szabó Sándor a minneapolisi Amerikai Nemzeti Színház művésze lett, felesége pedig fodrászként kereste kenyerét.

1976-ban tértek haza. A férj szinte töretlenül folytatta színészi pályáját a Pécsi Nemzeti Színházban, majd később a pesti Vígszínház és a Madách Színház tagja lett, s a korábbi Kossuth-díj (1955) mellé egy újabbat is kapott (1991), Bárczy Kató viszont végképp búcsút mondott a színészetnek. Csupán 1987-ben vállalt egy nyúlfarknyi szerepet a Szomszédok című tévésorozatban, talán azért, hogy a modern kor e sajátos műfajába is belekóstoljon . . .

BARICS BÉLA (Újvidék, 1742 ?– Bécs, 1813. december 10.) – A felvilágosult szellemű jogtanár (nevét olykor Baritsként is írják), a mai politológusok és közgazdászok előde, Újvidéken kezdte tanulmányait, és Bécsben fejezte be, Josef Sonnenfelsnek, a kor vezető kameralistájának, a merkantilizmus atyjának tanítványaként.

Több évig jegyzősködött a Hétszemélyes Táblánál, a középkori eredetű legfőbb magyar ítélőszék örökösénél, majd 1769-ben, huszonhét esztendős korában kinevezték a Varasdon (Varaždin) felállított kamerális iskola tanárává. Ez volt az első ilyen jellegű főiskola Horvátországban, s azzal a feladattal jött létre, hogy az állami hivatalok számára közgazdaságban jártas, jogi-közigazgatási profilú tisztviselőket képezzen. 1776-ban a varasdi iskolát áthelyezték Zágrábba, s így közvetlen előde lett a négy év múltán felállított királyi jogakadémiának. Ekkor azonban Barics már nem tartózkodott a horvát fővárosban, előbb, 1776-ban, a győri akadémia, később, 1777-ben pedig a budai egyetem jogi

professzora, a kamerális tudományok, az európai államtörténet és a statisztika tanára.
Barics Béla nagy híve volt a kameralizmusnak, a kincstári jövedelmek gyarapítását szolgáló, államilag, egy központból irányított gazdaságpolitikának. Ahhoz a szabadkőműves páholyokban működő, magas értelmiségi szintű réteghez tartozott, amely tiszta szívből és meggyőződésből támogatta II. József reformkísérleteit, s amelynek radikálisabb része majd a jakobinus mozgalom mellé áll. Ő személy szerint a mérsékelt, az udvarhoz lojális szárnyhoz tartozott. Ettől függetlenül is sokat hadakozott a jezsuitákkal, váltig érvelve és bizonygatva, hogy az ifjúság nem II. József reformjai után vált szertelenné, korábban, a jezsuiták idejében még féktelenebb volt. Mivel a felvilágosult abszolutizmus a felsőoktatás ügyét kiütötte a jezsuiták kezéből, és ezen a téren a budai egyetemet vezető szereppel ruházta fel, Baricsra és a többi tanárra az a nagy feladat hárult, hogy a királyi akadémiák ellenőrzésével, az új szemléletű tankönyvek és tudományos munkák kiadásával megtörjék a rend korábbi, mindent átfedő befolyását.
Barics könyveiben, különösen a jogi oktatásról írt tanulmányában a kapitalizmus korai szakaszának haladó gondolatait tolmácsolta, bár ezt nem tette mindig egyértelműen, mert többször síkraszállt a nemesség, a nemesi adómentesség védelméért. Valójában az ő munkássága is visszatükrözi a bécsi tudományosság, az osztrák kameralizmus korlátait. Munkáit főleg németül, részben pedig latinul írta. Varasdi tartózkodása idején egy szlavóniai, illetve horvát irodalmi lexikont is kiadott. A horvát szakirodalom, egyébként Adalbert Barić néven, Horvátország első közgazdasági professzorának tekinti, s egyúttal a kamerális tudományok legkorábbi hazai képviselőjének is.
Barics egy időben a budai egyetem rektora volt, majd nyugalomba vonulása után Bécsben telepedett le.

BARÓTI LAJOS (Perjámos, Románia, 1856. augusztus 26.–Balatonalmádi, 1933. március 13.) – Régi torontáli tanítócsalád sarja. Szülőfalujában, apja iskolájában szerezte meg az alapismereteket, a középiskola néhány osztályát Nagybecskereken végezte, Temesváron érettségizett. Tizenkilenc éves korától Budapesten tartózkodik: előbb egyetemi hallgatóként, majd, 1881-től, amikor magyar–német szakos tanári oklevelet szerzett, polgári iskolai, később főreáliskolai tanárként.
Pedagógiai pályája során irodalomtörténeti és történeti tanulmányokat is végzett. Baróti (1884-ig Grünn) Petőfi-kutatóként tűnt fel, a nagy költő hagyatéka egy életen át foglalkoztatta (Petőfi újabb relikviái, 1887; Észrevételek Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról, 1894; Petőfi Sándor összes költeményei, Temesvár, 1900; Petőfi-adomák, 1908; Petőfi a világirodalomban, 1911; Péterfi Jenő Petőfi Sándorról, 1913). Ezen a téren azonban nem sikerült maradandót alkotnia, a mai Petőfi-kutatók ugyanis nem hivatkoznak munkásságára, azt is mondhatnánk, hogy elveszett a módfelett megduzzadt Petőfi-irodalom áradatában.
Történészként már nagyobb sikere volt, időtállóbb műveket produkált. Néhány tanulmányát ma is számon tartják, forrásértékűnek tekintik. Ezeknek sorát a szülőfalujáról írt helytörténeti munkája vezeti be (Perjámos, Nagybecskerek, 1889), amely mai szemmel nézve is mintaszerű historikus műnek minősíthető.

1892-ben jelent meg egyik legjobb, azóta is sokat idézett tanulmánya A bánsági legrégibb német település története címmel, amely először a budapesti Történelmi és Régészeti Értesítőben jelent meg, majd különlenyomatként Temesváron is. Ebben, levéltári kutatási alapján közölte azt a sokszor idézett adatot, hogy 1718 tavaszán a német bevándorlási hullám első csoportjában 300 iparos érkezett Bánátba. Ők voltak a császári kézművesek (Kayserliche Handwerker) – kőművesek, ácsok, téglaégetők (zieglerek) –, akiknek az volt a dolguk, hogy a frissen bevezetett katonai közigazgatás szükségleteit elégítsék ki: kaszárnyákat, magtárakat, hivatali helyiségeket építsenek, illetve átalakítsák, helyreállítsák a régieket. A tömeges letelepítés majd csak 1722-ben indul meg.

Ezzel az időszakkal kapcsolatos egyik másik fontos munkája: egy szerkesztésében megjelenő, kilenc füzetből álló dokumentumgyűjtemény (Adattár Délmagyarország XVIII. századbeli történetéhez, 1893–1907).

Mindkét munkája azóta szervesen beépült a huszadik századi történelemtudományba, napjainkban is gyakran aposztrofálják. Hivatkozik rájuk az 1987-ben kiadott A magyar történelem kézikönyve című gyűjtemény, amely a történeti forrásművek jegyzékét közli, meg a legújabb történeti összefoglaló munka is (Magyarország története, 1686–1790). Legutóbb 1994-ben, a Milánóban megtartott Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson került szóba a neve is, műve is; a kongresszus témája egyébként a Be- és kitelepítések Közép-Európában a török uralom után volt. Kovách Géza aradi történész hivatkozott kutatásaira A Temesi Bánság mezőgazdaságának fejlődése a török kiűzése után (1718–1828) című előadásában. Tanulmányát a Magyar Tudományos Akadémia egyetemes történeti folyóiratában is közzétette (Világtörténet, új folyam, 1995, ősz–tél).

Baróti Lajos önállóan és társszerzőkkel több középiskolai történelmi tankönyvet is írt, illetve szerkesztett, ezek közül nem egy 8–10 kiadásban is megjelent. A maga korában nagy feltűnést keltett, hogy átdolgozta és 1895 és 1898 között újra kiadta Szalay József A magyar nemzet története című nagy művét. Vállalkozásának sikere csak ideiglenes volt, Szalay munkája, amelyet az európai látókör, az abszolutizmus elleni szellem hatott át, korlátai ellenére, már akkor sem szorult mankókra.

BARTA GÉZA (Újvidék, 1913. szeptember 1.–Újvidék, 2002. január 24.) – Iparűző mesterembernek indult (az egyik újvidéki Duna utcai fotóüzletben inaskodott, segédkedett), kereskedelmi utazóként fényképészeti szakcikkeket árult, majd önálló fényképészeti üzletet is tartott Újvidéken 1941–46 között. A kereskedés azonban nem elégítette ki a többre vágyó fiatalembert: a fényképészetnek újabb s újabb területeit hódította meg, mégpedig úttörőként, előfutárként. Hosszú szakmai pályája és életútja során fontos fototörténeti személyiséggé vált, a XX. századi vajdasági fényképezés, a fotóművészet nesztorává.

Ezen a téren elsőbbsége tagadhatatlan. Nem előzmény nélküli persze, hiszen már a XIX. század vége felé is voltak ilyen természetű kísérletek, de nála a tehetségen és művészi megérzésen alapuló alkotói folyamat már tudatos és rendszeres. 1937-től állított ki, kidolgozott, míves fotográfiáival az 1938. évi decemberi nemzetközi kiállításon elismerést kapott, majd az 1940. évi buda-

pesti és az 1942. évi nagyváradi tárlaton is. A szakma csúcsára 1954-ben ért, amikor is a Művészfényképészek Nemzetközi Szervezetének (FIAP) tagja lett mint mesterjelölt. Számtalan kiállításon vett részt, ezek közül kettőt említünk: az 1974. évit, amikor a Triptichon című alkotásáért megkapta az Arany Szem (Zlatno oko) díjat (a mezőgazdaságban lezajló nagy eszközváltást érzékeltette a kaszás aratómunkás, a lóvontatta aratógépen ülő rendvágó és az aratócséplő kezelőjének nem mindennapi ábrázolásával), valamint az 1981. évit, amely felölelte teljes munkásságát, abból az alkalomból, hogy a Jugoszláv Fotószövetség életmű díjjal tüntette ki.
Barta Géza a lerégibb műfaj művelésével, azaz tájképeivel (Fruška gora erdei és vizei, Bácska lapályai és lankái, az Adria vad hullámai és csendes fodrai, Szlovénia fenyvesei és legelői) és némi szociális színezetű életképeivel tűnt ki (aszfaltozók, betonkeverők, utcaseprők, fiákeresek, lócsiszárok, piacról hazatérő kofák). Ezek a felvételek szinte kivétel nélkül Újvidéken és Dél-Bácskában készültek, ilyen értelemben egy tájegységnek, szülővárosának állított maradandó emléket.
Ő volt az első hivatásos vajdasági fotóriporter, ilyen minőségben is kötődött Újvidékhez. 1944-ben mozgósították, s fényképészként beosztották az Agitpropba (Agitációs-propaganda Központ). Az volt a dolga, hogy megörökítse az új hatalom első lépéseit, első eredményeit: a nagygyűléseket, a katonai felvonulásokat, az első benzinkút, az első híd felavatását. Négy, kapásból készült eseményképet kellett naponta szállítania: egyet-egyet a Borbának és a Politikának, egyet-egyet pedig a Slobodna Vojvodinának és a Szabad Vajdaságnak. Egy városnak és egy korszaknak fontos dokumentumai ezek az alkalmi képek. Később ezen az úton indult el barátja is, Brezsán Gyula, a Magyar Szó első fotóriportere.
1947-ben Barta Géza újra váltott, újra ismeretlen területre lépett: a tartományi kórház orvosi szakfényképésze lett. Abban az időben még nem voltak meg a közelképhez, a mikrofelvételekhez szükséges felszerelések. „Az első mikroszkópfelvételeket még nagyon kezdetleges módon készítettem, állványt, vázat, lencsét szereltem egy szétszedett górcsőre . . .” – emlékezett vissza. Később már jobb körülmények között dolgozott, mégis a világszínvonal alatt. Ettől függetlenül felvételei, diafilmjei, filmjei nagy feltűnést keltettek a világ minden táján megrendezett orvoskongresszusokon.
A kisiparosnak induló Barta Géza, aki először művészfényképészként tűnt fel, élete hátralevő részében a tudományos szakfotózás úttörője és kitűnő művelője lett.

BÁRTFAY JÓZSEF (Szabadka, 1812. január 11.—Pest, 1864. szeptember 19.) – Bártfay József a reformkor érdekes, művelt alakja lehetett, de életéről és munkásságáról csak nagyon keveset tudunk. Jogot tanult, ügyvédi pályára készült, de végül egy életen át személyi titkára volt Rudics József Bács megyei főispánnak, aki egyébként Kisfaludy Károly baráti köréhez tartozott. 1822-ben jelentős anyagi támogatásban részesítette az induló Aurorát, s nem egy könyv megjelenését is lehetővé tette.
Bártfay maga is kacérkodott az irodalommal, Zaránd és Tógul című drámáját Pozsonyban mutatták be, egy másik színműve pedig, az Anejka című, Szabadkán került először színre 1837. január 11-én, minden bizonnyal az úgy-

nevezett Nagy Kávéház báli termében, ahol 1826-tól rendszeresen vendégszerepeltek a vándortársulatok. Feltehetően ez volt egy helyi szerző művének első ősbemutatója Szabadkán.

Bártfay nevét nálunk leginkább egy szabadkai városrajza őrizte meg, amely 1843 áprilisában és májusában, négy folytatásban jelent meg a Társalkodóban, a Széchenyi kezdeményezte politikai lapnak, a Jelenkornak szépirodalmi mellékletében.

A városnézést a főtéren épült „nagy vendégfogadó kapuja előtt" kezdte meg, miután „portól fedett uti ruháját egy divatszerűvel" felváltotta. Az első palota, amit onnan megpillant, „a csinosan épült városház" volt, amelynek tornyából „az odarendelt aggastyán őrök percenként kitekintgetve a gyulladásokból származható tűzre éber figyelmöket fordítván, az óranegyedeket a piacot körül lakóknak dicsértessékkel hirdetik". A városháza mellett állt a hatosztályos középiskola emeletes épülete, „kacér lányhoz hasonlítható bádogfedelű tornyocskájával". A tér leírását így fejezi be: „A nagy tér párkányzatát elfoglaló többi építvény, ha egy-kettőt kiveszünk, szót sem érdemelnek; a most készülőben álló Jakobcsics üvegárusnak és Osztovics rőföskereskedőnek egy fedél alá zárt, meglehetősen felépült emeletes házuk azonban megemlítést méltán igényelhet."

Szerzőnk felfigyel arra, hogy az utcák közül egyik sincs kikövezve, de az elöljáróság mentségére felhozza, hogy az utóbbi időben a főteret és a főtérhez vezető utcák járdáit kitégláztatta, a többi utcában pedig, mint mondja, „úgynevezett fapallók léteznek". Sár egyébként alig van a városban, mert a homokos talaj az eső után gyorsan felszikkad, viszont a por annál jobban keseríti az emberek életét. Mint írja, „az ezer meg ezer kocsi és a szerte barangoló nyáj" úgy felveri, hogy az „a légkört köd gyanánt messzire behomályítja".

Bártfay nagy sétákat tesz a környéken, leírja a városi puszták és erdők világát, beszámol az angol kertről, ahol egy-két negyedórában 20–30 hintó is megfordul. A szociográfus hitelességével határozza meg a szállások fogalmát, nem egy helyen érzékletes képet ad a parasztok munkájáról. „A ludasi nádastavak párkányzatin csupa kertészségek állnak – írja –, hol a dohány- és törökpaprika termesztés leginkább divatoz . . .", majd valamivel lejjebb hozzáfűzi, hogy „a szabadkai októberi vásár alkalmakor egész paprikás karavánokat láttam az utcákon hosszú sorokban állni, kik semmi mást, mint csupa tört paprikát – mint a lisztet szokás – zsákokban árulták".

Bártfay József ilyen érzékletes módon adta elő többi megfigyelését is a csaknem 150 évvel ezelőtti Szabadkáról, az ott élő emberekről, úgyhogy ma is a helytörténészek nélkülözhetetlen forrása.

ID. BARTÓK BÉLA (Dávidháza, 1855. november 19.–Nagyszentmiklós, 1888. augusztus 14). – A nagyszentmiklósi gazdasági iskola igazgatója – a nagy zeneszerző és zenetudós apja – népes értelmiségi család hetedik gyermekeként jött a világra. Apja, a magyarcsernyei születésű Bartók János a régi Torontál egyik legműveltebb, országos híró mezőgazdásza volt, aki fiát is erre a pályára irányította. Id. Bartók Béla a Kolozsvári Gazdasági Akadémiát fejezte be, majd ösztöndíjasként még fél évet töltött a neves magyaróvári mezőgazdasági főiskolán. Huszonkét évesen lépett elhunyt apja helyébe a nagyszentmiklósi gazdasági, illetve mezőgazdasági iskolában, előbb segéd-

tanítóként, majd igazgató-tanítóként. A mozgékony fiatal szakember rövid idő alatt újjávarázsolta a nagy múltú iskolát: a 12 tanulós, 24 holdon gazdálkodó, gyengén felszerelt magántanodát viszonylag jól ellátott állami tanintézetté fejlesztette fel, amelynek ötven-hatvan tanulója száz holdon sajátította el a gyakorlati tudnivalókat.
Időközben megismerkedett a helybeli elemi iskola új tanítónőjével, a szepességi szász származású Voit Paulával. Az akkor 25 éves iskolaigazgató csakhamar oltár elé vezette a 23 éves tanítónőt. Egy évre rá ebből a házasságból született Bartók Béla.
A családalapítástól a korai halálig tartó időszak termékeny hét-nyolc év volt id. Bartók Béla életében. Továbbra is első helyen állt az iskola, de utána mindjárt a közírói tevékenység következett. Már korábban is jelentek meg munkái az Erdélyi Gazdában, a Gyakorlati Gazdában, a Pesti Naplóban, később a becskereki Torontál közölte szakcikkeit. Egyik legnagyobb teljesítménye azonban a Gazdasági Tanügy című folyóirat elindítása saját szerkesztésében és kiadásában. A mezőgazdasági szakoktatás ügyét kívánta ez úton is szolgálni, azaz specializált pedagógiai szaklapot adott ki, amely, mint ahogy azt maga írja az első szám előszavában, „az egyedüli ilyen nemű lap az egész kontinensen”. A folyóiratnak mindössze négy száma jelent meg, a gyors elhalás az érdektelenség, a gáncsoskodás mellett mindenekelőtt id. Bartók Béla egészségi állapotának romlásával magyarázható. Mind a szerkesztést, mind az iskola igazgatását kénytelen volt átadni helyettesének, s elmenni alpesi gyógykúrára. Sajnos, nem volt mentség számára, a bronzkór, az úgynevezett Addison-betegség korán végzett vele: harminchárom éves korában halt meg.
A lapokban és a folyóiratokban közölt cikkeiből, önálló füzeteiből egy művelt gazdász, egy közösségben gondolkodó ember alakja tárul elénk. De más téren is számottevő közéleti tevékenysége: a nagyszentmiklósi és a környékbeli gazdakörök titkáraként működött, archeológiai ásatásokat végzett, a helyi kaszinóban és a Vöröskereszt választmányában dolgozott, egy évvel halála előtt pedig a nagyszentmiklósi Zene- és Dalegylet alapító tagjaként zenekart szervezett, hangversenyeket tartott.
Bartók Béla első, 1918-ban publikált életrajzában így emlékezett apjára, id. Bartók Bélára: „Atyámban, aki földművesiskolát igazgatott, meglehetősen fejlett zenei képesség élt: zongorázott, műkedvelő zenekart szervezett, gordonkázni is tanult, hogy zenekarában mint gordonkázó játsszon, sőt még táncdarabokat is komponált. Hétéves voltam, amikor meghalt.”

BARTÓK BÉLA (Nagyszentmiklós, 1881. március 25.–New York, 1945. szeptember 26.) – A XX. század egyik legnagyobb zeneszerzője, zenetudósa és zongoraművésze egy bánáti família sarja. Ősei eredetileg az észak-magyarországi Borsod megyében éltek, de dédapját, id. Bartók Jánost a XIX. század elején már Észak-Bánátban találjuk. A legkorábbi írott emlék tanúsága szerint 1816-ban Magyarcsernyén nótárius, azaz jegyző. Feltehetően Szabadkán és Kikindán is tartózkodott, mivelhogy felesége, Bozsovits Katalin, szabadkai származású bunyevác leány, fia, ifj. Bartók János pedig Kikindán született 1816-ban.
Bartók dédapja, feleségének halála után, Nagybecskerekre költözött, ott egy ideig megyei számvevőtiszt volt. A Béga-parti városban halt meg 92 éves korában.

Bartók nagyapja, ifj. Bartók János korának egyik legműveltebb mezőgazdásza. Uradalmi gazdatisztként a Bánság gazdasági statisztikájának elkészítésén dolgozott. A múlt század negyvenes éveiben rendszeres levelező munkatársa volt a Magyar Gazda című mezőgazdasági szaklapnak. Cikkei fontos források azok részére, akik hű képet szeretnének kapni az akkori mezőgazdasági állapotokról. Az 1863-as esztendő fordulópont életében: ekkor került a XVIII. század végén alapított Nagyszentmiklósi Földművesiskola élére, amelyben hosszú éveken át magyarul, románul és szerbül oktatta a növendékeket.

Nagyszentmiklós, több mint tízezer lakosával, az akkori Torontál megye negyedik legnagyobb települése: Kikinda, Nagybecskerek és Zsombolya után következett. Ebben a városban született a zeneszerző édesapja, id. Bartók Béla, a népes Bartók család hetedik gyermekeként.

Ifjabb Bartók Béla a budapesti Zeneakadémiát kitűnő eredménnyel fejezte be 1903-ban. Zongoraművészként csakhamar európai hírnévre tesz szert, őt tartják Dohnányi Ernő méltó utódának. A délszláv országok területén egyetlenegy hangversenye volt: Szabadkán, 1911. november 23-én.

Zeneszerzői pályafutásának első kiugró sikere a Kossuth-szimfónia volt, amelyet Budapesten mutattak be 1904-ben. Három, azóta is műsoron tartott színpadi művet írt (A kékszakállú herceg vára, opera egy felvonásban, 1911; A fából faragott királyfi, táncjáték egy felvonásban, 1914–16; A csodálatos mandarin, pantomim egy felvonásban, 1918–19). Alkotóművészetének csúcsára a két világháború között ért el, a népzenei ihletésű, azok gondolatiságát tükröző szerzeményei a modern európai zene legmagasabb színvonalát képezik (III., IV., V. vonósnégyes; I. és II. zongoraverseny; Zene húroshangszerekre, ütőkre és celestára; II. hegedűverseny).

Munkásságában döntő fordulat következett be, amikor 1905–1906-ban figyelme a népzenére irányult, ettől az időponttól datálódik szoros barátsága Kodály Zoltánnal is, együttes erővel teszik világhírűvé a magyar zenét.

Módszeres gyűjtőmunkáját egy Edison-fonográffal kezdte. Több ezer magyar népdalt rögzített, rendezésükre, feldolgozásukra éveket áldozott. Román és szlovák gyűjtése e népzenék törzsanyagát jelentik. E munkával párhuzamosan jelentek meg korszakalkotó tanulmányai is (A magyar népdal, 1924; Népzenénk és a szomszédos népek népzenéje, 1934; Miért és hogyan gyűjtsünk népzenét, 1936). Összegyűjtött írásait Szőllősy Antal adta ki 1966-ban.

A fasizmus növekvő térhódítása arra késztette, hogy 1940-ben elhagyja az országot, és az USA-ba emigráljon.

Bartók Béla nemcsak a magyar zenetörténet legnagyobb alakja, hanem egyetemes kultúránk legnagyobbja is. Alighanem benne testesül meg a magyar kultúra eddigi legjelentősebb hozzájárulása a világműveltséghez.

BAUER ANTAL (Komárom, 1771. április 28.–Zombor, 1833. ?) – Frissen szerzett vízimérnöki diplomájával akkor érkezett Zomborba, amikor Kiss József nagy műve, a bácskai Nagy-csatorna, hivatalos nevén a Ferenc-csatorna befejezés előtt állt. Oklevelét az Institutum Geometricumban szerezte 1798. június 8-án, s több mint egyévi komáromi tartózkodása után, 1800 tavaszán egy üresen leúsztatott gabonás-

hajón költözött Zomborba, hogy elfoglalja a szabad királyi város megüresedett mérnöki posztját. Ennek a hivatalnak már másfél évtizedes múltja volt, 1786 óta létezett, amikor az országban még csak Kassa, Sopron, Pozsony és Győr dicsekedhetett ilyesmivel. Ő az egyedüli ilyen profilú szakember a város szolgálatában, sőt a megyében is – a kamarai mérnöki poszt sincs már évek óta betöltve –, de azért nincs híján kollégáknak, mert a „Ferencz csatornai kir. szabad hajózási társaság”-nál szinte nyüzsögnek, így aztán Bauer Ferenc első kézből értesülhet a befejező munkák dandárjáról, Kiss József méltánytalan mellőzéséről.

1802-ben az országgyűlés törvényesen is egyesítette az évtizedeken át egyébként is együttesen igazgatott Bács és Bodrog megyéket, s ettől kezdve Bauer Antal új közigazgatási egységhez került: ő lett Bács-Bodrog vármegye első vízimérnöke. Azt a feladatot kapta, hogy készítse el a vármegye egységes vízrajzi térképét. Nagy lendülettel fogott a munkához, s 1805-ig elkészített egy gyönyörű kéziratos atlaszt, amelyben megyéje minden községének határát felvette a legrészletesebb vízrajzi adatokkal együtt. Ezt a munkát, amelyet Fodor Ferenc kartográfus-történész „páratlan”-nak minősített, az esztergomi Magyar Vízügyi Múzeum térképtárában őrzik.

A nagy szakértelemmel elkészített részmunkák összesítése egy részletes megyei vízrajzi térkép formájában azonban ideiglenesen elmaradt, illetve kiadására nem került sor, mivel a napóleoni háborúk szele elérte a megyeszékhelyet is. Zombor 1805-ben a nemesi felkelés, a katonaság kiállításának jegyében élt, 1806-ban katonai kórházzá alakították a ferencesek rendházát: a város hatalmas tábori kórház látványát nyújtotta. Ferenc császár az 1807. évi inspekciós útja során Zomborba is ellátogatott, s a háborús erőfeszítések fokozását szorgalmazta. Zombor akkori képéhez tartozik az is, hogy hatszáz francia hadifoglyot telepítettek oda, sőt még jóval később, 1815-ben is tele van a város sebesülttel, rokkanttal. Főleg a háború a magyarázata annak, hogy az egyesített vármegye részletes vízrajzi térképe csak 1825-ben készült el, de lehet, hogy valamivel korábban is. A jelzett évben ugyanis metszete jelent meg, azaz sokszorosították.

Bauer Antal egyéb tevékenységéről alig van adatunk. A múlt század tízes–húszas éveiben Szerémségben is járt, az egyik ottani uradalmat térképezte fel sok vízrajzi adattal. Az 1815 és 1829 közötti időszakból több hitelesítése maradt fenn, azaz technikailag ellenőrizte a sebességmérő szárnyakat és az egyéb mérőberendezéseket, s ezeknek a vizsgálatoknak alapján hitelesnek nyilvánította őket.

BAUMHORN LIPÓT (Kisbér, 1860. december 28.–Kisbér, 1932. július 8.) – Messze földön híres zsinagógaépítő a XIX. század végén és a XX. század elején. Bécsi diák volt, ott fejezte be a műegyetemet, majd Budapestre jött, s tizenkét évig dolgozott Lechner Ödön és Pártos Gyula építészeti irodájában, a magyar szecesszió e nagy hatású műhelyében.

Első önálló műve az 1888-ban, mór stílusban épített esztergomi zsinagóga volt. Ezzel alapozta meg hírnevét, s ettől kezdve még 21 zsidó templomot tervezett, köztük az 1903-ban befejezett szegedi zsinagógát, amely az Osztrák–Magyar Monarchiában a legnagyobbak

közé tartozott (740 férfi és 600 női üléssel). Jelentős alkotása még az egri, brassói, temesvári, szolnoki és ceglédi zsinagóga. Budapesten ő építette az Aréna úti, Páva utcai és Csáky utcai zsinagógát. A megrendelések sokasága a magyarországi zsidóság gazdasági erejét is tükrözte.

Jugoszláviában és Horvátországban hármat emelt: Rijekában, Nagybecskereken és Újvidéken. A két előbbi, sajnos, a második világháború éveiben elpusztult. A szecessziós stílusban tervezett, 1896-ban befejezett nagybecskereki zsinagógát a zsidók deportálása után, 1941-ben felrobbantották, a fennmaradt épületanyagot pedig felhasználták. Baumhorn Lipót munkásságának egyik fontos állomáshelye Újvidék. Az itteni zsinagógát, a háromrészes, iskolából, templomból és hitközségi épületből álló együttest 1909-ben adta át rendeltetésének. Hasonlít a szegedire, de kisebb, s kevésbé díszes. Bela Duranci megállapítása szerint (A vajdasági építészeti szecesszió, 1983) Baumhorn ez esetben a román kori bazilika tapasztalatait használta fel. „Az újvidéki zsinagóga bazilikás alapzatú . . . – írja. – Jobb oldalán az egyházközség, bal oldalán pedig az iskola kétemeletes épülete, amelyek tetőzeténél csak a zsinagóga két nyolcszögletű kupolás tornya magasabb, négyzet alakú tömbjük viszont azonos magasságú az említett épületekkel. A centrális elhelyezésű laternával kiegészített félgömb alakú kupola nyolcszögletű dobja az egész épületegyüttes fölé emelkedik . . .”

Az első újvidéki zsinagóga 1717-ben már állt a mai Vojvodina szálló udvarában, az elkövetkező négyet pedig már a mai zsinagóga telkén építették 1749-ben, 1780-ban és 1828-ban, a mostani pedig 1906–1909 között került tető alá. Jelenleg hangversenyteremként szolgál. Újvidéken még három köz- és magánépületről állapították meg, hogy Baumhorn Lipót tervei alapján készültek, mégpedig a zsinagóga építésének idején, a XX. század első évtizedében. A főtéri bankház épülete alkalmazkodik a városközpont klasszicista stílusban emelt épületeihez. Ilyen kötöttségek már nem voltak a Matica srpska székházának közelében, a Marija Trandafil téren (régi Búza tér) épített, kivételes szépségű, szecessziós stílusú családi lakóház esetében. Akárcsak a zsinagógán, itt is jelentős stíluseszköz a fúgázott tégla, csakhogy ez esetben nem sárgatéglával, hanem vöröstéglával alakította ki a szép vonalú, dekoratív díszítőszalagot.

Újvidék egyik legszebb épületét, a Menráth-féle palotát is Baumhorn Lipót tervezte. Az ötvenes években ebben a házban kapott helyet a Magyar Szó szerkesztősége. A gazdagon díszített palota homlokzatát így írta le idézett könyvében Bela Duranci: „A bejárati részt is beszámítva összesen hét függőleges kompozíciós elem különíthető el az épületen. A földszint egyszerű és funkcionális, az első emeleten díszes kovácsoltvas korlátok és beépített erkélyek váltogatják egymást. A nagyméretű ablakokat gazdagon díszített szegély keretezi. A második emelet leghangsúlyosabb eleme az a két erkély, amely ajtó- és ablaknyílásával teremt újabb szimmetriát. A játékos könnyedségű, díszítőplasztikával élénkített épülethomlokzatot az ablakok feletti hullámos csík zárja le, amelynek hangsúlyozott ellentéte a közvetlen felette levő egyenes vonalú övpárkány. A díszített pártafal nem rejti maga mögé a tetőszerkezet erőteljesen kiemelkedő középső részét . . .”

BAYER JÓZSEF (Baja, 1851. november 23.–Budapest, 1919. december 14.) Egy életen át gimnáziumi tanár volt (1874-től 1912-ig), de a magyar szellemtörténetbe úgy vonult be, mint a színháztörténet első tudományos művelője, az eredeti forrásanyagok összegyűjtője és publikálója, aki filológiai pontossággal és a pozitivista módszer legszebb hagyományainak szellemében fektette le a tudományosság alapjait. Munkássága méltó elismerést nyert: a Kisfaludy Társaság 1888-ban, a Tudományos Akadémia 1899-ben, illetve 1911-ben tagjává választotta, a budapesti egyetem 1912-ben díszdoktorává avatta, szülővárosa pedig díszpolgárává. Bayer József fiatal tanárként fordult érdeklődéssel a színháztörténet felé, de kartársai nem jó szemmel nézték, hogy „komoly tanári tekintélyéhez nem méltóan" a kulisszák mögött bujkál, kivénhedt színházi emberekkel társalog a lebujokban, s nemegyszer elüldözték körükből. Ő nem hagyta magát eltéríteni a vállalt útról, tovább tette a dolgát, de egy pillanatban, amikor betelt a pohár, engedett Margalits Ede, a zombori gimnázium igazgatója unszolásának, és visszatért szülőföldjére.

„. . . Hiába helyezgették büntetésből az egyik pesti iskolából a másikba a fiatal tanárt tíz esztendőn át – írja Herceg János (Régi dolgainkról, 1993) –, nem fogott rajta semmiféle intelem. Ideje nagy részét változatlanul a színházak környékén töltötte, s nem átallott órákra meghúzódni gyanús pesti csapszékekben, nyugdíjas súgók és kiöregedett kóristanők társaságában. Akkor beszélte rá Margalits, tízévi pesti tanárkodás után, hogy jöjjön vissza Bácskába, s felejtse el a fővárosi sérelmeket."

Mindössze egy tanévet (1887/88) töltött a megyeszékhelyen, mert időközben nagy fordulat történt életében: 1887-ben a Kisfaludy Társaság első díjjal és 200 arannyal jutalmazta, a Tudományos Akadémia pedig két kötetben kiadta pályaművét, A magyar játékszín történetét. Ezzel egy csapásra neves ember lett, a gáncsoskodók elhallgattak, s ő boldogan hagyta el ismét szülőföldjét, hogy folytassa megkezdett alapozó munkáját. Csakhamar megírta a drámairodalom históriáját (A magyar drámairodalom története 1867-ig, I–II., 1897), életrajzokat tett közzé az úttörő magyar színészekről, sajtó alá rendezte Déryné naplóját, tanulmányokat publikált Szigligeti Ede és Katona József drámáiról. Kutatásai kiterjedtek a magyar dráma külföldi kapcsolataira (Shakespeare drámái hazánkban, 1909; Schiller drámái a magyar színpadon és irodalomban, 1912), de felölelték az egészen szűk szakterületeket is (Adatok a régi színpad fölszerelésének történetéhez; Néhány adat az írói és művészi díjak történetéhez).

A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat 1904. évi évkönyvében megjelent két tanulmányával (A magyar színészet legrégibb nyoma Szabadkán; Az első magyar színtársulat Zomborban) ő alapozta meg – a szabadkai Váli Béla mellett – az itteni tudományos színháztörténet-írást is. A színházi élet szabadkai kezdetét a székesfehérvári társulat 1826. évi vendégszereplésához köti, jóllehet említést tesz Killényi Dávid Színjátszó Társaságának 1818. évi látogatásáról is. Az újabb kutatások 1816-ra teszik a szabadkai színjátszás kezdetét (Gerold László: Száz év színház, 1990).

BEDEKOVICH LŐRINC (Varasd, 1751. ?–Jászfényszaru, 1828. ?) – A XVIII. század egyik legnevesebb, hor-

vát származású magyar vízimérnöke volt, holott az ő korában még nem is fektették le a korszerű mérnökképzés alapjait, ez csak 1782-ben történt meg, amikor megnyitották a pesti Institutum Geommetricumot. Előtte a földmérőket, azaz a geometrákat Szencen képezték, az ottani Collegium Oeconomicumban, amelyet Mária Terézia alapított 1763-ban, egyidejűleg a selmeci bányamérnöki főiskolával. Hároméves volt, s a geometriát, a térképészetet, a mechanikát (malmok, vízikerekek tervezését), a matematikát, de a számvitelt, a költségvetési tudnivalókat, a pénzügyi-gazdasági ismereteket és a hivatali levelezést is öt kiváló, a speciális tudományokban jártas piarista tanár tanította.

Bedekovich Lőrinc ősi horvátországi család sarja, középiskolai tanulmányainak befejezése után, 1770 táján került Szencre mint Varasd megye választottja. Az iskolában ugyanis húsz ingyenes alapítványi hely volt, ezt pályázhatták meg a vármegyék nemes ifjai, ha volt középiskolai végzettségük. 1773/74 táján került el Szencről, s előbb hajózási mérnökként dolgozott a Száván és a Kulpán, majd a Béga torontáli részein biztosította a hajózás zavartalanságát.

A XVIII. század hetvenes éveinek a legvégén a Jászságba, a mai Szolnok megyébe került, amely akkoriban Jászkun Kerület néven közigazgatási s részben területi autonómiát is élvezett. 1784-től már úgy tartják nyilván, mint a „szabados kerület hites geometrá”-ját. Munkásságának ez az időszaka a legismertebb, II. József császár (1780–1790) rendelte el először az ország pontos mérnöki felmérését, amely alapul szolgált volna az országos telekkönyv lefektetéséhez, a földadó bevezetéséhez, amit a nemesség nem jó szemmel nézett: a földmérőket gyakran elzavarta földjeiről. Bedekovich térképei is zömmel ebből a korból maradtak fenn. Kivitelben, pontosságban, gazdag vízrajzi jelzéseivel messze felülmúlta kora hadmérnökeinek színvonalát. Csak Kiss Józsefnek, a bácskai nagycsatorna későbbi építőjének térképei állják meg helyüket az övéi mellett. Egyébként kortársak voltak, egy időben együtt is dolgoztak a dunai és a tiszai vízi utak kijelölésén és karbantartásán.

Fennmaradt mappáiról Fodor Ferenc adott áttekintést a Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi műszaktörténeti pályázatán első díjjal kitüntetett munkájában (Magyar vízimérnöknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei, 1957). Összefoglaló munkájában említést tesz Jász–Kun megye 1802-ben elkészített térképéről is, amely Karacs Ferenc metszete nyomán nyomtatásban is megjelent. A többi kéziratos térkép: az egyik szebb, mint a másik. Különösen vízrajzi lapjai jelentősek, kitűnően tudott tájékozódni a Jászság és a Nagykunság vízjárta vidékein, a Tisza kiöntésein, a Zagyva és a Tarna mocsaras részein, s földabroszain szemléletesen ábrázolta is a vízivilág sok jelenségét. A Zagyváról készített, 31 színes vízrajzi lapból álló térképgyűjteményéről írta Fodor Ferenc: „E nagyszerű vízrajzi térképnél vízrajzi jelzésekben gazdagabb más térképet nem is ismerünk.”

Méltán nevezhetjük Bedekovich Lőrincet a XIX. század egyik legkiválóbb kartográfusának.

BEGOVICS IMRE (Újvidék, 1921. október 8.–Újvidék, 1976. február 3.) – Apja ismert újvidéki kertész volt, így aztán az érettségi után, 1941-ben, maga

is e pálya felé tájékozódott: beiratkozott az 1853-ban alapított Haszonkertészeket Képző Gyakorlati Tanintézetbe és az 1859-ben Budára kerülő Kertész és Vincellériskolából kifejlődött, kétéves Kertészeti Akadémiára, amely 1943-ban felvette a Kertészeti és Szőlészeti Főiskola nevet, a tanulmányi idő pedig négy év lett (1968-ban egyetemi rangra emelték Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem néven).

Az elméleti és gyakorlati téren egyaránt kiváló képesítést nyújtó tanintézetben mérnöki diplomát nyert, s a második világháború befejezése után, 1945-től, az újvidéki Városi Kertészet igazgatója, majd a kamenicai kertészeti középiskola tanára lett.

Közben érdeklődési köre még két irányba tágult, s felölelte a filmet és az újságírást.

Még Pesten hozzájutott az első kamerához, s rövidfilmet készített a főiskola budai arborétumában. Az ottani ritkaságokat vette szalagra: a mongolhársat, a kínai sárgafát, a kaszpi lepényfát. Újvidéken az úttörő Barta Géza és Jovan Polzović nyomdokain haladva, egymás után készíti a zsákmányolt és a hadsereg által kiutalt filmszalagra figyelmet keltő amatőrfilmjeit. Mintegy hatvan dokumentum-, játék- és útifilmet készített. Munkáit bemutatta a hazai és a külföldi fesztiválokon, több díjat is kapott (Zombor, 1954; Zágráb, 1955; Helsinki, 1975). Szerepet vállalt az újvidéki amatőr filmesek egyesületében, 1973–1976 között a Vajdasági Fotó- és Filmszövetség elnöki tisztét töltötte be, 1973–74-ben a Jugoszláv Filmszövetség főtitkára volt.

Azok közé a fiatal filmesek közé tartozott, akik előbb Dušan Makavejev, a később ismertté vált filmrendező gimnáziumi csoportja köré tömörültek, majd 1952-ben létrehozták az első újvidéki kinoklubot, amely hamarosan országos hírű lett, több tagja később profiként is érvényesült, a már említett Dušan Makavejev és a később feltűnt Želimir Žilnik mellett Branko Milošević, Slavuj Hadžić, Petar Latinović és sokan mások.

Begovics Imre nem ezt az utat választotta – talán nem érzett magában elég erőt, hogy bemerészkedjék a filmvilág labirintusaiba –, az újságírás felé tájékozódott. Kezdetben még irodalmi kísérlete is volt: 1950-ben, a Híd híres áprilisi számában tizenöt fiatal kezdő munkáit közölték, köztük Begovics Imréét. Ez azonban csak kiruccanás maradt, sokkal tartósabbnak bizonyult a sajtóval, a rádióval és a tévével való kapcsolata. Az ötvenes évek legelején az Új Falu (1950–53) külső munkatársa volt, majd ennek megszűnése után a Magyar Szó mellékleteként megjelenő Föld Népében közölte cikkeit.

Az ötvenes évek vége felé hivatásos újságíróként az Újvidéki Rádió kötelékébe lép, s a hamarosan népszerűvé váló faluműsort szerkesztette (1959–1967).

Begovics Imre ott bábáskodott a vajdasági magyar nyelvű tévé születésénél is: 1967-től a belgrádi tévé magyar szerkesztőségének tagja (napi informatív adást adtak 1973-ig, meg vasárnaponként falu-, gyermek- és művelődési műsort is). Vajdaságban 1971-ben alakult meg az Újvidéki Rádió és Televízió, az ötnyelvű műsor 1975-ben indult. Begovics Imre a Barázda című műsort szerkesztette, itt filmes tudását, mezőgazdasági ismereteit igen jól tudta kamatoztatni. Ezen a poszton érte utol a halál is: délelőtt még részt vett a szerkesztőségi munkában, este pedig már halálhírét közölte a rádió és a tévé.

BÉL MÁTYÁS (Nagyócsa, 1684. március 22.–Pozsony, 1749. augusztus 29.) – A XVIII. századi Magyarország legnagyobb tudósa volt, nagy polihisztorként irányadó pedagógiai (tankönyveket írt, módszertani utasításokat adott ki a pozsonyi gimnázium rektoraként) és élenjáró nyelvészeti (magyar grammatika, német nyelvtan) munkásságot fejtett ki, megalapította a magyar történet- és földrajztudományt, úttörő módon foglalkozott a leíró néprajzzal, a gazdaságtudománnyal és az államismerettel, a pietizmus híveként gazdagította a teológiai elméletet, megindította és szerkesztette az első magyarországi újságot, a latin nyelvű Nova Posoniensiá-t, történelmi forrásfeltáró tevékenységet folytatott, élete vége felé kémiai kísérleteket is végzett laboratóriumában. Bél Mátyás (szlovákul Matej Bel, latinul Mattias Belius vagy csak Bel) vegyes házasságban született egy színtiszta szlovák faluban, apja szlovák volt, foglalkozása hentes, anyja Veszprém megyéből származó magyar asszony: Cseszneki Erzsébet. Ő maga német nőt, Hermann Zsuzsannát vette feleségül, nyolc gyermekük született.

A magyart és a szlovákot szükség szerint váltogatta szóban és írásban, miközben többször hangoztatta a nemzeti nyelvek és irodalmak ápolásának fontosságát. Németül is írt, de tudományos munkáit mégis latinul publikálta, azaz a nemzetközileg elterjedt nyelven.

A berlini, a londoni és a szentpétervári tudományos akadémia, az olmützi Tudós Társaság és a jénai Latin Társaság még életében tagjává választotta. Fő művében leírja az ország 48 vármegyéjét, ezekben, egyik méltatója szerint, „a történeti és a földrajzi szemlélet sajátos ötvöződése, a táj, környezet, történelem és ember kölcsönhatásának meghökkentően modern szemlélete mutatkozik meg”. A terjedelmes kézirat elkészítését csaknem húszévi tudományos kutatás előzte meg, melynek során nem várt akadályokba is ütközött (egy helytartótanácsi leirat szerint „tüstént ki kell hallgatni őt: melyik nemzetből való, mióta tartózkodik az országban, kinek rendelkezéséből akarja leírni Magyarországot”). A körülötte tornyosuló viharfelhőket végül a kalocsai érsek és a nádor oszlatták el, egyúttal kieszközölték részére a legfelső kegyet is. A nagy műből Bél Mátyás életében négy vaskos kötet jelent meg (Notitia Hungariae Novae Historico Geographica, 1735–42) tíz megye leírásával, összesen 2693 oldal terjedelemben, nagyobb része azonban kéziratban maradt (mintegy tízezer fólió oldal), azaz 38 megye leírása kiadatlan, vagy éppen feldolgozatlan maradt. Ezek közül egy-egy időközben napvilágot látott, így Bács-Bodrog leírása is, amely Szőts Rudolf fordításában, a kecskeméti levéltár kiadásában jelent meg (Bács-Kiskun megye múltjából, VI., 1982).

A szerző leírja a megye fekvését, erdeit, vizeit, s persze szántóföldjeit is, megállapítva, hogy „a föld itt mindenütt műveletlenebb, mint Felső-Magyarországon”. Az állatállományt így látta: „számos ökörcsorda kóborol a hatalmas pusztaságokon”, „a tehenek akkorára megnőnek, hogy termetre össze lehet hasonlítani őket az ökrökkel”, de mégis „kevés erre a vaj, bár sok barom van”. Ezzel magyarázza, hogy ezen a vidéken a disznók „nemcsak eledelül szolgálnak, hanem zsiradékként is vaj helyett”. A török hódoltság utáni érintetlen természeti képhez tartozik, hogy a „pelikánoknak, hattyúknak, gémeknek, vadkacsáknak, szárcsáknak végtelen sokasága úszkál a vizeken”, tavasz-

szal a lakosok „hatalmas kosarakkal viszik haza az összegyűjtött tojásokat”. Érzékletes sorokban írja le a feneketlen kassal történő halászást az áradások után fennmaradt falvakban.

A megye legnagyobb mezővárosa Zombor, amely „. . . a rácok szokása szerint emelt házakkal van beépítve”, igen népes a Pétervváradi Sánc is (a későbbi Újvidék), amelynek élén „egy német vagy rác ispán áll váltakozva”. Két vára közül a bácsi „rútul romokba hever”, a titeli pedig „régi hatalmától és szépségétől megfosztva csak szomorú látványú rom”.

A falvak és a puszták közül ötvenet említ, köztük Szabadkát, „a csongrádi tartománnyal szomszédos helységet”, „Verbáczot, a jó sorsú falut”, továbbá Zentát, amely „mind szőlőnek, mind vetésnek megfelelő hely”, Temerint, amely „gabonában termékeny hely”, Doroszlót, amely „a Duna áradásából származó Mosztouka (Mosztonga!) partján fekszik, lakosainak nagy előnyére nemcsak az öntözés, hanem a halászat miatt is”.

A helytörténészek nagy haszonnal forgathatják Bácska leírását nem sokkal a török idők elmúlása után.

BELOS BÁN (?, 1120 körül–?, 1198 után) – A Bizánc elleni háborúkban kovácsolódó magyar–szerb szövetség, illetve a dinasztikus kapcsolatok révén került a középkori magyar feudális állam legmagasabb tisztségeibe, 1141-től kezdve egészen az ötvenes évek végéig, azaz másfél évtizeden át az ország teljhatalmú ura is volt a 10 éves II. Géza király gyámjaként. A korabeli okiratok duxként (hercegként), comes palatinus et banusként (nádorispánként és bánként) és principesként (előkelőként) emlegetik, egy időben még a szerb nagyzsupán, azaz fejedelem posztját is betöltötte.

Urošnak, Rascia (Raška) fejedelmének gyermekeként jött a világra. Nővére, Ilona, 1129-ben feleségül ment Vak Béla Árpád-házi herceghez, aki 1131-ben II. Béla néven magyar király lett, s Ilonával együtt koronázták meg. Négy fiúgyermekük született, ezek közül hárman – Géza, László és István – koronás fők lettek, a negyedik, Álmos pedig ifjúkorában meghalt.

Belos rokoni kapcsolatai révén már a harmincas években feltűnt a magyar udvarban, de nagyobb hatalomhoz csak a negyvenes években jutott: Vak Béla halála után és a kiskorú II. Géza uralkodása idején, mégpedig nővérével, Ilona királynéval együtt. Az oklevelek egybehangzó megállapítása szerint jól kormányozta az országot, megőrizte területi épségét, békéjét, balkáni politikája révén pedig leszerelte a terjeszkedő Bizáncot. Az Árpád-házi királyok idején kinevezett horvát bánok közül ő viselte elsőnek ezt a méltóságot.

II. Géza nagykorúsodása után ismét egy ideig kormányozta az országot, de az udvari cselszövések következtében 1158-ban kegyvesztett lett, s Géza két trónkövetelő testvérével, Lászlóval és Istvánnal együtt Bizáncba emigrált. Onnan csakhamar visszatért szülőföldjére, Szerbiába, és elfoglalta a fejedelmi (nagyzsupáni) posztot.

II. Géza után elsőszülött fia, III. István került a trónra (1162–1172), de két Bizáncban élő nagybátyja, László és István is jogot formált az uralkodói címre. Ellenkirályként először II. Lászlót koronázták meg (1162–1163), majd IV. Istvánt (1163–1165), de mindketten gyorsan eltűntek a politikai színtérről, nem egészen természetes körülmények között.

Belos bán a dinasztikus küzdelmek éveiben IV. Istvánnal ismét az országba jött, egy korabeli oklevél név szerint is említést tesz róla. A Moravcsik Gyula által idézett egyik bizánci történetíró szerint a nagyzsupán, azaz „a vezérség jelvényei”-t letette, és az atyai földet elhagyván hun földre ment. Itt élt sok időn át, s távozott azután az élők sorából. (Az Árpád kori magyar történet bizánci forrásai, 1988.)

A történelembe azzal is beírta a nevét, hogy a XII. század vége felé a szerémségi Kőn bencés monostort alapított Szent Istvánnak, az első keresztény vértanúnak az emlékére, ami azt is jelenti, hogy elhagyta a keleti egyházat, s áttért a katolikus vallásra. Az említett városban már volt egy fontos egyházi szervezet, a korábban létrehozott kői főesperesség, később pedig a szerémségi püspök székhelye lett.

A kői Benedek-rendi apátságot később Belos bánról Bánmonostorának nevezték el. Ennek a nevét őrzi a mai Banoštor, az újvidékiek egyik kedvelt dunai kirándulóhelye. Állítólag ebben a monostorban temették el az alapítót is, de erről nincs írásos nyom, az apátsági és a püspökségi székhely pedig a török időkben elenyészett.

BELLOSICS BÁLINT (Rédics, 1867. október 10.–Baja, 1916. január 15.) – A viszonylag rövid életű muravidéki származású Bellosics Bálint a régi Bács-Bodrog vármegye pedagógiai és tudományos életének egyik megbecsült alakja volt a századforduló idején, pontosabban: a XIX. század utolsó éveiben és a XX. század első másfél évtizedében.

A bajai tanítóképző igazgatójaként 1914-ben az országban elsőként hozta létre a bajaszentistváni–sükösdi „falugimnázium”-ot, a parasztság továbbképzésének e sajátságos téli, bennlakásos, két évfolyamos intézményét, azaz népfőiskoláját. Ezek a „magasabb népiskolák” a XIX. század derekán terjedtek el Dániában, Franciaországban és másutt is, de Magyarországon nem találtak nagyobb visszhangra. Bellosics Bálint úttörő kezdeményezését az első világháború törte derékba. A népfőiskolák rendszerét a falukutató mozgalom karolta fel a két háború között, különösen a sárospataki faluszeminárium tűnt ki, amelynek élén Újszászy Kálmán tanár és Szabó Zoltán falukutató állt.

Bellosics Bálint fiatal történelemtanárként érdeklődéssel fordult a népélet felé, szorgalmasan gyűjteni kezdte a szellemi és a tárgyi néprajz emlékeit. Szülőföldjén a szlovének, Bácskában főleg a szerbek, bunyevácok, sokácok, németek folklórját tanulmányozta. Megfigyeléseiről cikkeket, kapcsolattörténeti jellegű tanulmányokat tett közzé a lapokban, folyóiratokban. A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat tagjaként a gyűjtés állandósítását szorgalmazta, különösen a nemzetiségiek között. Ennek érdekében kézikönyvet jelentetett meg (Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére, Zombor, 1907), amelynek kiadástörténetét Káich Katalin vázolta fel (Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata 1883–1918, Újvidék, 1980), Silling István részletezte, s Jung Károly egészítette ki a Magyar Szó Kilátójában (1992. február 8., 15., 22.). Bellosics írta a Borovszky-féle megyei monográfiában a magyarok és a bunyevácok népéletére, hagyományaira vonatkozó részeket, a korabeli Pesti Hírlap szerint ezek „mintaszerű etnográfiai leírások”. A szerző kiadásra előkészített Kis ethnographia című olvasókönyve, sajnos, kéziratban maradt, mint ahogy mindeddig elmaradt tanulmányainak gyűjteményes kiadása is.

BELULESZKÓ SÁNDOR (Fehértemplom, 1879. november 24.–Budapest, 1914. november 20.) – Az első etnográfus, aki vidékünkről származott el. Dél-Bánátból századunk első éveiben került a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályára, azaz akkor vált hivatásos muzeológussá, amikor a néprajz is, mint tudományág, egyre jobban kezdett gyökeret ereszteni, önállósulni. Ebben az időszakban a gyűjtés már nagyméretű volt, a Múzeum néprajzi gyűjteménye is 35 000 darabra duzzadt, amit rendszerezni kellett, tudományos módszerekkel feldolgozni. Beluleszkó ennek a szakmunkának volt a napszámosa. A korai halála alkalmából megjelent megemlékezések éppen erre a mozzanatra hívták fel a figyelmet.

„. . . Átfogó elmék kellenek – írta például a Néprajzi Értesítő 1914-ben –, akik az anyag súlyát mérlegelni, a terület arányait áttekinteni hivatottak, és szorgalmas munkaerők, akik a területet kutató szemmel bejárni, az összehordott anyagot alkotóelemeik szerint feldolgozni tudják. Ez utóbbiak közé tartozott Beluleszkó Sándor dr. is. Alaposan felkészült, szorgalmas, zajtalanul dolgozó munkása volt a magyarhoni néprajzi törekvéseknek.”

Beluleszkó Sándor elmagyarosodott román hivatalnokcsalád gyermeke, Versecen és Temesváron járt középiskolába, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Tanulmányainak befejezése után tanársegédi állást kapott a budapesti Növénytani Intézetben, 1903-ban pedig kinevezték segédőrnek a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára. Ettől kezdve, korai haláláig, ebben a munkakörben dolgozott.

Tudományos munkássága nem is bontakozhatott ki. Dolgozatai a tárgyi néprajz köréből valók. Írt például az erdőhátsági román ruhaékszerekről, a magyar hímes tojásról, de nagyobb munkát közölt az Al-Duna vidékének településföldrajzáról, meg fonográfra vette a főrévi parasztszínház előadását, azaz az ottani németek karácsonyi színjátékát. Munkáit a Néprajzi Értesítőben, az Ethnographiában, a Földrajzi Közleményekben s más folyóiratokban, valamint a napi- és hetisajtóban tette közzé.

BENCZ BOLDIZSÁR (Bácsföldvár, 1910. január 6.–Mohács, 1949. augusztus 29.) – Rövid és hányatott élete volt. Gimnáziumi tanulmányait is három városban folytatta: Zentán, Nagybecskereken és Szabadkán. Testi hibája miatt nehezen gyalogolt, mégis előfizetésgyűjtésre vállalkozott az újvidéki Reggeli Újságnál: olvasókat toborzott a plébániákon, a műhelyekben, a tanyákon. Közben a lap hetente megjelenő, Szenteleky Kornél szerkesztésében készülő mellékletében, A Mi Irodalmunkban tette közzé verseit (1930–1931), majd novelláit is (1932). Dudás Kálmán mellett ő volt A Mi Irodalmunk másik nagy költőfelfedezettje. Nyugtalan lobogásával a byroni szellemiséget képviselte líránkban. Annyi egyéni ízzel és színnel képezte sorait, hogy Bori Imre „a vajdasági vers Bencz Boldizsár-i változatá”-ról értekezhetett.

Ezerkilencszázharminckettőben Csuka Zoltánnal együtt sürgette a Kalangya megjelentetését, s amikor májusban megjelent első száma, Csuka Zoltán mellett, társszerkesztőként, az ő neve is rajta volt a folyóiraton. Az új irodalmi szemlében a legtöbbet publikáló költők közé tartozott, de „a vajdasági nembánomság nagy óceánján” hánykolódva a költői válság jelei is megmutatkoztak. „A semmi peremére szorult – írja róla a

Kalangya történésze, Utasi Csaba –, mint minden olyan ember, aki a végső kérdések imperatívusát nem tudja részfeladatok vállalásával ellensúlyozni . . .” De más bajai is támadtak. Csuka Zoltán, a társszerkesztő, „a Kalangya kiadóhivatala részére beinkasszált összegek befizetését” sürgette nála, majd „szerződésszegéssel és dezertálással” vádolta meg. Az történt ugyanis, hogy két-három évre Afrikába ment, az Algériában tartózkodó festőművész bátyjához, Bencz Imréhez. Onnan küldözgette verseit az 1934-ben induló Hídnak, a Naplónak, a Reggeli Újságban pedig afrikai riportokat tett közzé.

1936-ban tért vissza, de az afrikai máz, Majtényi Mihály szavaival élve, még sokáig nem kopott le Bencz Boldizsár nevéről. A bácsföldvári községházán kapott hivatalnoki állást. 1940-ben a kéthetente megjelenő, Magyar Élet című szépirodalmi és művészeti lapot szerkesztette, ami egyúttal azt is jelezte, hogy a polgári baloldalt képviselő Hídtól a szélsőjobb felé sodródik. 1943-ban kinevezték nádaljai adóügyi jegyzőnek, a következő évben pedig a baranyai Pélmonostoron dolgozott cukorgyári bérelszámolóként. 1944 végén Magyarországra távozott, Pécsett helyezkedett el.

Élete végéig verselt, bár Utasi Csaba szerint kései lírája „úgyszólván szóra sem érdemes, annyira nélkülözi a lélek lázait . . .” Hagyatékát Weissenbeck József bácsföldvári helytörténész őrzi, közlése szerint bibliográfiája 134 prózai írást, 12 drámát, 808 költeményt és három befejezetlen regényt (Hotel Buxbaum, Idegenlégió, Lombzúgás) ölel fel.

A harmincas években operettszövegeket is írt, ezeket rendre be is mutatták a bácskai mezővárosokban (Csókos garnizon, 1934; Az afrikai menyasszony, 1935; Frakkos betyárok, 1937; Gönczölszekér, 1939).

Bencz Boldizsár az egyetlen jelentős vajdasági költő, akinek életében, de halála után sem jelent meg önálló kötete. Elkészítette ugyan Jézusarcú búzaszem címmel válogatott verseinek gyűjteményét, Szirmai Károly előszavával, de ebből nem lett semmi.

BENCZ MIHÁLY (Bácsföldvár, 1913. szeptember 27.–Bácsföldvár, 1970. május 14.) – Az újságíró kollégák költőként tartották számon, mivelhogy két verseskötete jelent meg: egy a két háború között (Mielőtt meghalok, 1936), egy pedig a második világháború után (Hárfazúgás, 1960). Költőtársai viszont inkább az újságírót látták benne, aki olykor-olykor „dalszerűen könnyed, simán folyó verseket” is ír. Az irodalomtörténet pedig egyetlen, életrajzi fogantatású regénye alapján (Magasok vándora, 1965) prózaírónak tartja, bár „a valóságigényt a regény lírai tájképei, valamint a gyermekkort elbeszélő epizódjai elégítik ki csupán”.

Bencz Mihály valójában egyesítette magában az újságírót, a költőt és a prózaírót, hol az egyik képében jelent meg, hol a másikban, de sehol sem teljesedett ki.

Pályája, autodidaktaként, csak nehezen bontakozott ki. Volt hordár, mesterséggel is próbálkozott (szobafestő, órásékszerész), de végül az aszfaltozógép mellől – ahol mint napszámos dolgozott – került 1937-ben a Reggeli Újsághoz, előbb hirdetésgyűjtőnek, majd hivatásos újságírónak. Első elbeszélése jóval korábban, 1932-ben jelent meg, Szentmihályi Bence név alatt, s verseskötete is elhagyta már a becsei nyomdát.

Hat évig újságíróskodott, 1943-ban mozgósították, és a frontra került, 1945-ben Németalföldön amerikai hadifogságba került, hazatérése után pedig Bácsföldváron hivatalnokoskodott.
1950-ben újra az újságírás közelébe került: az akkor induló Új Falu szerkesztőségében nyelvi lektor és korrektor lett. A lap megszűnése után, 1953-ban, az egész szerkesztőséggel együtt átkerült az Újvidéki Rádióhoz: ott is a kollégák kéziratait csiszolgatta, csakhogy ezek most nem az olvasóknak, hanem a hallgatóknak készültek. A lélekölő napi munkától az esti órákban szabadult, s ekkor vagy a „magasok vándorai"-nak világába röppent, vagy éppen a Forum klubjában a söntés mellett álldogált, híg fröccs mellett, karjára akasztott gamósbottal, és segített sűríteni az amúgy is vastagon gomolygó cigarettafüstöt.
Sokat fordított, főleg gyermekirodalmat az Újvidéki Gyermekrádiónak, ifjúsági könyveket a Forum Kiadónak, de muszájból szakirodalmat is, például a baromfitenyésztésről, a fejőstehenek takarmányozásáról.
Az évek múlásával egyre kevesebb verset publikált, de ha mégis, akkor az ősz eleji levélszínekről énekelt, vagy éppen ilyen sorok buggyantak ki belőle: „múltam emléke jött el, S vele a sok nagy, bennem pusztult ember: / Ki egyszer lenni akartam, / ezen az őrült órán mind felsírt a szívemben."
1967-ben rokkantsági nyugdíjba vonult. Tele volt tervekkel, olykor még bizakodott is, hogy megcsinálhatja mindazt, ami eddig nem sikerült: regényt írt, emlékein dolgozott. „Ha tenyerükre vesznek az egek, bizonyára megcsinálhatok a sokból valamicskét" – így nyilatkozott 1970-ben, néhány hónappal a halála előtt a helyi diáklapnak.
Az istenek nem voltak kegyesek hozzá, de talán nem is ezen múlott . . . (Weisenbeck József adatai alapján).

BENKŐ PÉTER (Nagybecskerek, 1894. szeptember 11.–Szolnok, 1973. március 19.) – A két háború közötti bánáti munkásmozgalom ismert alakja volt, szülővárosában tűnt fel, ott is tanulta ki a géplakatos és vasesztergályos szakmát a Bürger–Grünwald-féle gépjavító műhelyben. Tényleges katonai idejét Pólában töltötte matrózként, az első világháború éveiben pedig a pilseni Škoda művekben dolgozott. Ebben az üzemben egyik szervezője volt a háborúellenes megmozdulásoknak. Még ugyanabban az évben Budapesten részt vett a Tanácsköztársaság védelmében mint a Vöröstengerész Dandár katonája, a dandár forradalmi törvényszékének elnöke.
A Tanácsköztársaság bukása után hazatért, a nagybecskereki vasasok szakszervezetének vezetője lett, Mihajlo Kostić városi szakszervezeti titkár helyettese, Binder József párttitkár közvetlen munkatársa. Velük együtt indította el a rövid életű Közakarat című kommunista napilapot.
1920. január 7-én Benkő Péter négyezer nagybecskereki szervezett képviseletében Újvidéken részt vett a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt első vajdasági kongresszusán. Hazatérése után sikerre vitte a becskereki vasasok általános sztrájkját. A párt betiltása után többször bebörtönözték, a régens ellen elkövetett merénylet ürügyén is több hónapig vizsgálati fogságban tartották a hírhedt belgrádi Glavnjačában. Azok közé sorolhatjuk, akik vállalták az illegális munka sok veszélyét, jóllehet az idő tájt már családos ember, a fehértemplomi Fehér Stefániát vette feleségül.

Benkő 1926-ig a Becskereki Mezőgazdasági Gépgyárban, 1926-tól pedig a Jugoszláv Államvasutaknál dolgozott. 1935-ben kommunistagyanús tevékenysége miatt Nišbe helyezték, majd 1941 áprilisában családostul Magyarországra távozott, így elkerülte a nyilvántartott kommunisták tömeges júniusi letartóztatását.
A második világháború idején a szolnoki MÁV-nál dolgozott. 1944-ben bombatámadás érte kis családi házát, mire felesége és három leánya a szabadkai rokonoknál húzódott meg, úgyhogy a háború befejezése után a család két részre szakadt, 1948 után pedig már gondolni sem lehetett az egybeköltözésre.
Benkő 1945-ben a szolnoki MÁV-műhelyben szervezte a pártot, a munkásmozgalom veteránjaként egy időben a megyében is vezető tisztségeket töltött be: 1947–1949 között a Szolnok megyei pártszervezet politikai munkatársa, 1949-től 1951-ig kiemelt munkáskáderként a Tankerületi Főigazgatóság élére került (!?), 1951–1959 között, nyugdíjazásáig, a Szolnok megyei Kéményseprő Vállalat igazgatója.
A Rákosi-korszakban nem volt tanácsos a jugoszláviai kapcsolat, ezért Benkő megszakította családjával a levelezést, majd – ki tudja, milyen kényszernek engedve – elvált Szabadkán élő feleségétől. A nagy kijózanodás után azonban, 1958-ban, Szolnokra hozatta Fehér Stefániát, az egykori Benkőnét, és 64 éves korában újra feleségül vette. Ezután még tizenöt évet éltek együtt, öregesen, betegesen, szoba-konyhás lakásban, a férfi szerény nyugdíjából.
Benkő Péter több magas magyarországi kitüntetés és emlékérem viselője volt, ezeket most az időközben kiábrándult, megtépázott múltú öregapa szabadkai unokája őrzi, valamelyik fiók mélyén.

BENLICH MÁTÉ (Banjaluka, 1607. május ?–Pozsega mellett, 1674. január 30.) – A pápa 1651. február 27-én nevezte ki belgrádi püspökké és a szendrői (Smederevo) püspökség adminisztrátorává. Felhatalmazása szerint vizitálhatta Szlavónia, a Szerémség, a Bácska, Temesköz, Bánát és Magyarország török által megszállt egyéb részeit, vagyis – a pápai bulla szerint – a Dráva, Száva, Duna és Tisza folyók közti területet. Egyik jelentésében saját kezűleg így írta alá magát: „. . . belgrádi püspök és a töröktől megszállott Alsó-Magyarország apostoli helynöke”.
Benlich Máté (Mato Benlić) boszniai horvát Ferenc-rendi szerzetes volt. Iskoláit szülővárosában, bölcsészeti és hittudományi tanulmányait Rómában és Olaszország más városaiban végezte, lelkipásztori tapasztalatait pedig Boszniában szerezte. Állandó tartózkodási helye a velikai ferences kolostor, innen indult rendszeres vizitációs körútjaira. Fermendzsin Özséb írta 1892-ben megjelentetett boszniai egyháztörténetében: „Nyomorúságosan tengeti életét a török igája alatt, minden javadalmazás nélkül. Rendje ruhájában jár, és gyakran részesül ezektől a barbároktól korbácsolásban, bebörtönzésben, pénzbüntetésben, botozásban, s mindezt hihetetlen türelemmel fogadja.”
Belgrád püspöke állandóan úton volt hatalmas „egyházmegyéjé”-ben, amelyet északon az Esztergom–Buda–Gyöngyös, keleten a Temesvár–Szendrő, délen a Duna–Száva, nyugaton pedig a Pécs–Kalocsa vonal határolt be. Magyarul nem tudott, ha kellett, magyar papok voltak segítségére. Több vizitációs útjáról összegező püspöki jelentésekben számolt be az egyházi hatóságoknak olasz nyelven. Ezeket, szám szerint ötöt, a Vatikáni Levéltárban őr-

zik, az egyik jelentése, az 1651–57. évi, valójában egy könyv, piros bőrkötésben. Püspöki jelentéseit mindeddig nem publikálták magyarul, legbővebben Gyetvai Péter idézi egyik könyvében (Egyházi szervezés . . ., München, 1987). Ezekből a jelentésekből képet kapunk a hódoltság alatt sínylődő keresztény népek életéről, s egyúttal kirajzolódik belőlük egy misszionárius püspök életpályája is.

Első útja Belgrádba vezetett, ahol csaknem 1000 helybeli és külföldi katolikus élt, majd 1653-ban Bácskát kereste fel (hol olaszosan írja „Baccha”-nak, hol szlávosan „Bačka”-nak). A Duna és a Tisza folyók között fekszik – mondja –, hossza és szélessége egyaránt két-két napi járásnyi. Székhelye Bácsvára, a kereszténység egykori erődje, ahol látogatásának idején 400 katolikus ház volt 3300 lélekkel. Az egész vidék sima, mint a tenger, nincsenek sem hegyek, sem erdők. Földje kövér és igen termékeny, igen alkalmas a búzavetésre és az állattartásra. Mégis gyéren lakott volt a háborúk miatt: de a hajdúk, vagyis a felső-magyarországi végvári vitézek is gyakran nyugtalanították betöréseikkel . . . A törökök az erődített telepeket szállták meg, úgymint Jankovácot (Jánoshalma), Baját, Szabadkát, Martonost, Szegedet, ezeken kívül nem merészeltek lakni, de a várakból ők is gyakran kirohantak, s összecsaptak a magyarországi hajdúkkal.

A püspöki vizitációk egyúttal bérmáló körutak is voltak, 1653-ban mintegy 1500 személyt részesített a bérmálás szentségében. Egy későbbi időszakban, 1669 és 1671 között, már mintegy 5000 hívőt kent fel olajjal. Mégis joggal állapította meg, hogy a görögkeletiekhez képest a katolikusok kevesen vannak. Jelentése szerint Bácson és Küllődön négy-négy templom áll. Bajmokon a Szent Ferenc-templomban csaknem 400 hívőt bérmált (említést tesz a Bajmok és Györgyén közti szép új fatemplomról is), Zomborban viszont egy magánházban elhelyezett kápolnában misézett, prédikált és bérmált.

Ügybuzgó püspökünk nem tudott ugyan magyarul, de hivatalból foglalkozott az egyébként csekély számú magyar anyanyevű hívőkkel is. Ha a helyzet úgy kívánta, a jezsuita vagy a ferences páterek vették át tőle a szót, és hirdették az igét. Martonoson a hódoltság idején is megmaradt a magyar lakosság, de másutt is töredékesen. Ezerhatszázötvenhétben az általa felszentelt négy újmisés közül az egyik magyar volt: Bodor Pál, a bosnyák ferences rend tagja.

BEÖTHY ÖDÖN (Nagyvárad, 1796. december 2.–Hamburg, 1854. december 7.) – A reformkor ismert liberális ellenzéki politikusa volt, Bihar megye földbirtokosa, táblabírája, országgyűlési képviselője, 48-as főispánja, akit a nádor 1848. augusztus 26-án délvidéki királyi biztossá nevezett ki. Ő volt valójában a harmadik (s egyben az utolsó is), aki rövid idő alatt erre a posztra került a leváltott Csernovics Péter (1848 áprilisától júliusáig) és a lemondott Szentkirályi Móric (1848 júliusától októberéig) után. Neki sem sikerült megnyugtató módon kezelni a nemzetiségi, azaz a szerb kérdést, mivel a nemzeti mozgalom követeléseinek teljesítésére, a kompromisszumra nem volt meg a politikai hajlandóság, a katonai rendezéshez pedig az erő.

A közéletben „vaskezű Beöthy”-ként ismerték, s ebben a szellemben kezdte el működését is, amikor megérkezett meg-

bízatási helyére, a verbászi katonai táborba, ami már eleve nem volt valami jó ajánlólevél az érzékeny kérdések megoldására. Néha erélyre volt szükség, így leváltotta és hadbíróság elé állította Pétervárad parancsnokát, aki hajlott a császáriak oldalára. Szabadkának elrendelte 400 jól felfegyverzett nemzetőr kiállítását, amit a város csak részben teljesített. Máskor a kemény fellépéssel csak olajat öntött a tűzre: ha kellett, ha nem, felköttette a felkelőket. A szerb források szerint (Mihajlo Polit-Desančić: Kako je to bilo u nas Srba u Buni godine 1848. Novi Sad, 1996) „kíméletlenül s gyakran bestiális módon" számolt le „a szerb rebellisekkel". Persze az ellenfél sem bánt kesztyűs kézzel az elfogott katonákkal, civilekkel.

1848. október 25-én az országos Honvédelmi Bizottság felhatalmazta Beöthyt a szerbekkel folytatandó béketárgyalásokra. Az utasítást nem fogadta lelkesedéssel, de eleget tett a felszólításnak, s tárgyalásokat kezdett Josif Rajačićtyal, a szerbek egyházi és politikai vezetőjével. A megbeszélések eredménytelenül zárultak, egyrészt azért, mert a magyar kormány csak azokat a követeléseket volt hajlandó teljesíteni, amelyeket a szerbek a forradalom elején fogalmaztak meg (a szerb nemzeti lét elismerése; szerb nyelvű közigazgatás a szerb többségű településeken; a pátriárkai cím viselésének engedélyezése a magyarországi görögkeleti egyház fejének), az újabbakról, így a Szerb Vajdaság megalakításáról hallani sem akart, másrészt pedig azért, mert Rajačić úgy ítélte meg, hogy a bécsi udvartól többet remélhet, mint a magyar kormánytól. A katonai helyzet egyébként is a szerbek javára billent, főleg a Szerbiából beáramló „önkéntesek" nagy száma miatt, akik aztán hangadói is lettek a dél-magyarországi szerb nemzeti mozgalomnak, hozzájárultak radikalizálásához. Ebben a helyzetben a bécsi diplomácia jobban feltalálta magát csapdát állított a szerbeknek, s ők besétáltak. Az történt ugyanis, hogy Bécs elismerte Rajačićot pátriárkának, s megígérte a Szerb Vajdaságot is, úgyhogy 1848. november 5-én már meg is alakult a Szerb Vajdaság polgári kormányzó szerve, a főodbor. Ezzel a szerbek végképp Bécs szolgálatába léptek, az udvar kijátszotta őket a magyar szabadságharc ellen, de követeléseik lényegét a későbbiek során elsikkasztotta. A magyar kormány merev elzárkózásának tehát ez lett a következménye. Még abba sem egyezett bele, hogy a szerbek évente tartandó kongresszusán az egyházi és az iskolai ügyek mellett politikai kérdésekről is tanácskozhassanak. A magyar kormány csak 1849 júniusában tárgyalt Stratimirović megegyezési javaslatairól, a képviselőház pedig júliusban tárgyalt a nemzetiségi törvényről, de ekkor már minden veszve volt.

A Beöthy-féle délvidéki béketárgyalásokat valójában Windischgrätz támadása kényszerítette ki, a megegyezéshez hiányzott a politikai akarat, a nemzeti korlátok túl magasak voltak.

Beöthyt 1849 januárjában a Vajdaságból Erdélybe irányították, ugyancsak kormánybiztosi minőségben. Mindvégig a szabadságharc határozott híve volt, a bukás után az emigrációt választotta, Hamburgban telepedett le, s ott is halt meg.

BERECZ GYULA (Boldog, 1856. április 11.–Sepsiszentgyörgy, 1915. március ?) – Ha valaki egyszer szobrot készít a művelődés napszámosáról, a Néptanítóról, akkor ezt akár Berecz Gyuláról is megmintázhatja. Ő 1879–

83 között Fehértemplomon tanítóskodott, s röpke néhány év alatt mélyen bevéste nevét nemcsak a város, hanem Temes és a vele szomszédos megyék tanügyi történetébe. Ez a megállapítás akkor is megalapozott, ha tudjuk, hogy nevét az újabb kori helytörténeti munkák meg sem említik.

Gárdonyi Géza egyszer azt mondta, hogy a néptanító élete igavonó nyomorúság. Ezt lépten-nyomon tapasztalhatta a kezdő Berecz Gyula is. Hónapos szobákban tengődött, s nemcsak a nagy létszámú, gyengén felszerelt osztályokban tartotta meg lelkiismeretesen az órákat, hanem külön rendezvényekre is felkészítette diákjait. De az ő gondja volt az is, hogy beszerezze a krétát, a szivacsot s tavaszi hónapokra a cirok- és nyirokseprűket, a téliekre pedig a hóhányó falapátokat. A mindennapos gondok azonban nem rántották le a sárba, a profán munkák mellett igyekezett mást is nyújtani. Elvállalta a fehértemplomi tanítóegylet elnökségét, részt vett a Délvidéki Tanítóegylet munkájában, szerkesztette annak közlönyét, a Délvidéki Tanügyet. (Távozása után megszűnt, de 1895-ben felújították, s ezután csaknem húsz éven át rendszeresen megjelent.) Az időszerű kérdések mellett érdeklődéssel tanulmányozta a tanügy múltját, s kutatásainak eredményét közzé is tette. Fehértemplomon, 1882-ben két munkáját publikálta: az egyik A délmagyarországi tanítóegylet fehértemplomi egyesületének múltja és jelene, a másik pedig a Fehértemplom város tanügyének története címet viselte. Az előző évben, 1881-ben Temesváron jelent meg egy füzete a tanítóképviseletek első országos közgyűléséről.

Berecz lelkes, sokoldalú tanító volt, alakja azonban nem egyedülálló. Bánát térségében – akárcsak másutt – mindenkor voltak értelmes, többet, jobbat akaró tanügyi munkások, akik rendes munkájuk mellett sokat tettek a művelődési élet fellendítéséért. Bányai Jakab becskereki elemi iskolai igazgató például 1895-ben felújította a Délvidéki Tanügyet, a zsombolyai Kárpáti Sándor segédtanfelügyelő Népoktatás címmel szerkesztett folyóiratot (1895–1897), a begaszentgyörgyi Kaufmann István lapot adott ki, a becskereki Fischer Mór megírta Torontál megye földrajzkönyvét, a módosi Rill József pedagógiai szakírói munkássága a megye határain túl bontakozott ki, több mint 2000 cikket jelentetett meg. Düchler Hugó Nagybecskerek oktatásának történetét foglalta kötetbe.

Berecz Gyula az algimnáziumot Vácon és Kalocsán fejezte be, s a pesti, népszerűen pedagógiumnak nevezett tanítóképzőben diplomázott. Először Dunaszekcsőn tanítóskodott, majd fehértemplomi évei után rövid időre felkerült Pestre továbbképzésre. Onnan ment Fiumébe (Rijekába) az ottani polgári fiúiskola igazgatójának. Itt is négy évet töltött, akárcsak Fehértemplomon. 1888-ban az Adriáról Erdélybe került: Háromszék megye tanfelügyelőségére kapott beosztást előbb mint helyettes tanfelügyelő, majd mint megyei tanfelügyelő.

Berecz Gyula, bárhová is sodorta a sors, mindenütt nyomot hagyott maga után. Fiumében 1888-ban jelent meg A fiumei állami polgári fiúiskola mellett fennálló műfaragó, asztalos és esztergályozó tanműhely szervezete, Sepsiszentgyörgyön 1890-ben pedig Háromszék megye iskoláinak története című munkája.

Későbbi munkásságáról, sajnos, nincs adatunk.

BERECZ SÁNDOR (Csurog, 1899. február 27.–Becse, 1976. május 9.) – Egy sokgyerekes, pesti tanultságú, csurogi borbélymester családjából származott, tizenöten voltak testvérek, valamennyien megérték a felnőttkort. Berecz Sándor a tizenkettedik utód volt. Rajta kívül még egy tanítót adott a család, meg egy papot és két apácát is. Már huszonhárom éves elmúlt, amikor Baján, 1922-ben, igen nehéz anyagi körülmények között (világháború, impériumváltás stb.) az apától eltanult mesterség segítségével fejezte be a tanítóképzőt, azaz diáktársait és másokat borotválva, hajat vágva diplomázott.

Tanítói pályáját a Törökbecséhez tartozó Aracson kezdte. Határában ismerte meg a romos állapota ellenére is fenséges középkori Pusztatemplomot. A látvány egy életre szóló élménynek bizonyult. Mivel eredetéről senki sem tudott neki felvilágosítást adni, maga eredt a nyomába, keletkezésének történetének kitartó búvára lett. Közben Debelyácson és Töröktopolyán tanítóskodott, majd több mint egy évtizeden át egy Becse és Péterréve közötti tanyai iskolát vezetett, melyet róla neveztek el Berecz-iskolának (a népi nyelvhasználat még Piros iskolának is mondta, a messze virító cseréptetője után). Ottani tartózkodása idején szert tett egy 24 hektáros gazdaságra, melyet négy fiával együtt művelt. Lelkiismeretes, köztiszteletben álló pedagógus volt, külön foglalkozott gyenge előmenetelű diákjaival. Ezt annak idején úgy minősítették, hogy a tanítás után „bezárta diákjait”, de később pótoktatás néven általános gyakorlattá vált.

A háború után államosították birtokát, ő pedig beköltözött Becsére, s az egyik ottani iskolából ment el nyugdíjba 1962-ben. Ekkor fogott hozzá a XIII. századi romtemplommal kapcsolatos kutatásainak összefoglalásához. „A kutatás folyamán láttam csak be – írja könyvében –, hogy milyen nagy fába vágtam fejszémet . . . fölhasználtam a plébániák, apácazárdák, egyesületek, magánosok könyvtárait a vidéken. Dolgoztam a szabadkai városi, szegedi és budapesti egyetemi könyvtárakban, a Műemlékek Országos Bizottságának könyvtárában, s négy napig Pannonhalmán, a Szent Benedek-rend könyvtárában, míg végre 8–10 év után a föllelhető anyagot összehordhattam.” A kézirat a hatvanas évek derekán elkészült, sajtó alá Huzsvár László rendezte (akkor újvidéki plébános volt, ma a bánáti egyházmegye püspöke). A temerini plébánia adta ki, azaz az egyház szárnyai alatt látott napvilágot, mivel a világi kiadók erre nem vállalkoztak (Pusztatemplom. Egy darab szentföld, Temerin, 1970). Csak a templomokban árusították, mégsem szorult egészen az élet peremére, szellemi életünk két kiválósága is felfigyelt rá: Bori Imre a Magyar Szóban, Szekeres László pedig az Üzenetben méltatta.

Berecz Sándor könyve azóta is, korlátai ellenére, helytörténeti irodalmunk fontos műve, művelődéstörténeti jelentősége számottevő, de egyúttal egy tanyai tanító buzgóságát és áldozatkészségét is dicséri. A szerzőnek – Az emberiség jövője címmel – volt még egy kiadatlan bölcselkedő, a társadalmi igazságtalanságokat tárgyaló kézirata (leányának, Pap Lászlóné Berecz Máriának közlése), amelyben a kommunizmus várható bukását, Jugoszlávia szétesését fejtegette, de halála után ennek nyoma veszett.

BEREGFY KÁROLY (Cservenka, 1888. február 12.–Budapest, 1946. március 12.) – A verbászi és a szabadkai

gimnáziumban fejezte be középiskolai tanulmányait, a Ludovika akadémián 1912-ben avatták hadnaggyá. Fiatal tisztként vett részt az első világháborúban, súlyosan megsebesült, felépülése után vezérkari beosztást kapott, mivel rokkant maradt. 1919-ben főhadnagyként a Vörös Hadseregben harcolt. „Erősen hajlott a kommunizmus felé . . .” – írta róla egyik későbbi tábornoktársa az 1983-ban megjelent emlékezéseiben (Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945).

Beregfy (Berger) Károly a Tanácsköztársaság bukása után tisztázta magát, s horthysta főtiszt lett belőle, a két háború közötti vezető katonai garnitúra illusztris tagja. Életének javát vezérkari beosztásban vagy minisztériumi főtisztviselőként töltötte. 1939 és 1941 között a budapesti Ludovika Akadémia parancsnoka volt. A második világháború éveiben a debreceni hadtest élére került, ahol, Gosztonyi Péter könyvének tanúsága szerint (A magyar honvédség a második világháborúban, 1992), a rosszul felfogott, kicsinyesen értelmezett „rend és fegyelem” miatt örökös összeütközésben volt alárendeltjeivel.

Az I. hadsereg parancsnokaként a keleti frontra került, s ott 1944 áprilisában a Dnyeszter és a Prut között súlyos vereséget szenved, mire leváltják. A csatavesztés okainak vizsgálatakor megállapították, hogy Beregfy egyszer sem volt az első vonalban, „a harcvonal mögött a legénység gombjait igazgatta”, s a csata idején sem volt a helyén, úgyhogy az I. hadsereget csak az alsóbb beosztású tisztek helytállása mentette meg a teljes megsemmisüléstől. A honvédtisztek nem lehettek politikai pártok tagjai, de ez nem gátolta Beregfyt abban, hogy szorosan együttműködjön a Nyilaskeresztes Párttal, annak egyedüli szekértolójává váljék a magyar tábornoki karban. Maga is erősen jobboldali beállítottságú ember volt, szélsőséges magatartása elvakult németbarát érzelmeiből fakadt, amit még otthonról hozott magával. A hitleri birodalom feltétlen híve volt.

Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, Szálasival terveket kovácsolt a hatalom átvételére, ha bekövetkezik a „magyar árulás”. Erre október 15-én került sor, amikor Horthy fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól. A németek Horthyt lemondásra kényszerítik, Németországba hurcolják, a hatalmat pedig „nemzetvezető”-ként Szálasi veszi át. A honvédelmi tárcát Beregfy kapta, s ő lett egyúttal a vezérkari főnök is. Ilyen minőségben október 30-án hadműveleti területté nyilvánította Magyarországot, s a német hadvezetés szolgálatába állított minden rendelkezésre álló emberi és gazdasági erőforrást. Közben a hadseregben bevezette a hungarista köszönést („Kitartás! Éljen Szálasi”), felállította a Hunyadi SS páncélgránátos hadosztályt, különbíróságával halálra ítéltette Bajcsy-Zsilinszki Endrét, rehabilitálta az újvidéki razzia Németországba szökött tetteseit (Feketehalmi-Czeidner Ferenc miniszterhelyettes lett, Grassy József pedig a Hunyadi SS hadosztály parancsnoka).

A bajor földre menekült magyar honvédelmi minisztérium kollégiuma 1945. április 30-án (egy nappal Hitler öngyilkossága után) leváltotta Beregfyt, mivel nem volt alkalmas arra, hogy „a magyar királyi honvédséget az amerikaiak előtt képviselje”. Beregfyt 1946 februárjában, Szálasival és még öt társával együtt, bíróság elé állították, és kötél általi halálra ítélték. Az ítéletet március 12-én hajtották végre.

BERÉNYI ANTAL (Almás, 1774. szeptember 7.–Bajsa, 1835 körül) – Berényi bácskai falusi borbély volt, a XVIII. század végén és a XIX. század első harmadában űzte mesterségét Bajsán, a Vojnitsok és a Zákók egykori birodalmában.

Egyik levéltárosunk könyvéből (Gašpar Ulmer: Posed Bajša, spahije i kmetovi, 1751–1849) tudjuk, hogy 1796-ban telepedett le a faluban, s húsz év múltán, 1816-ban hivatalosan is községi kirurgus lett: szolgáltatásaiért évente ötven forintot és két mérő búzát kapott az elöljáróságtól.

Mi volt a dolga egy falusi kirurgusnak? Egy 1583-ban keltezett céhlevél így határozta meg a borbélymesterek teendőit: „Tudgyon orvosolni olyan nyavalyákat, amelyek gyógyítása az ő mesterségéhez illik, azaz tudgyon sebeket és fakadékokat gyógyítani, tudgyon fogat kivonni, tudgyon szépen eret vágnia, tudgyon megtört csontokat összeforrasztani, tudgyon kimenyült tagokat helyére állítania, tudgyon kelevényeket és külömb-külömbféle daganatokat meggyógyítani, tudgyon kenő íreket jól csinálnia.”

Munkakörük két évszázada múltán sem változott, a borbélyság elválaszthatatlan volt a sebészkedéstől, a német Feldscher nyomán felcsernek nevezték őket. Az egészségvédelem korszerűsödésével azonban mesterségük űzését egyre több feltételhez kötötték. Mária Terézia óta csak úgynevezett külgyógyászok lehettek, a belgyógyászattól eltiltották őket. 1755-től kötelező sebészeti vizsgát írtak elő részükre, 1761-től pedig már csak vizsgázott kirurgosokat vettek fel a borbélycéhekbe.

Berényi Antal ilyen „diplomás” felcser volt, ennek alapján nevezhették ki Bajsa kirurgusává. Ha hinni lehet az egy-két fennmaradt adatnak, nagy szakértelemmel végezte az érvágást, a foghúzást, kezelte a nyílt sebeket és a csonttörést, sebészi beavatkozással távolította el a keléseket és a daganatokat, ha minden kötél szakadt, az üszkösödő végtagokat amputálta. Ő volt egyúttal a falusi halottkém is, a nagy epidémiák idején pedig a járványorvos. Jóllehet a belgyógyászat gyakorlata tiltva volt, a falu lakói mégis nála kerestek orvoslást, ha valamilyen bajuk volt, s ő ki is segítette őket, mivelhogy receptkönyvében mindenfajta betegségre volt gyógyír. Kézi gyógyszertára tele volt kenőcsökkel, tapaszokkal, porokkal, gyógyfüvekkel. Különféle aqua vitaeket is kínált eladásra: fűszeres borokat, illatosított pálinkákat, ezeket maga is kedvelte, természetes állapotban is, úgyhogy a rossz nyelvek szerint a sebeket olykor leheletével fertőtlenítette. Olykor persze a borbélymesterséget is űzte, de csak módjával, mert szolgálatait az itteni emberek is csak ritkábban vették igénybe, egy korabeli vallomás szerint leginkább csak akkor, „amikor vagy víg ünnepeket akarunk ülni, vagy pompás vendégségbe hivattatunk, gyakortább ollyankor verettyük szakálunkat, s nyirettyük hajunkat”.

Berényi Antal nem élhetett rosszul mesterségéből, mivel réztányéros háza a falu központjában volt: a községháza mellett, utána a jegyzői lak következett. A páciensek már akkor is tudták, hogy „a doktor erszényét arannyal kell tömni, a borbély kezét pedig ezüsttel kell kenni . . .”

BERGMANN ÁGOST (Györköny, 1844. augusztus 1.–Temesvár, 1909. ?) – Pesti, bécsi és tübingeni egyetemi tanulmányai után, 1867-től néhány évig apja mellett református segédlelkész

volt, majd pedagógiai pályára lépett: 1873-ban a temesvári állami főreáliskolába került a magyar és a német nyelv helyettes tanáraként. Ugyanekkor az ottani zeneiskola oktatója is volt, de az két év múltán bezárta kapuit, úgyhogy a zeneoktatás újra a magánvállalkozók ügye lett. Bergmann is azok közé tartozott, akik zongoraleckéket adtak az érdeklődőknek. A „Béga-parti Pest" zenei életét önálló hangversenyeivel is gazdagította.

Az első rendes tanári kinevezését 1876-ban kapta a néhány évvel azelőtt megnyílt zombori főgimnáziumba, amelynek igazgatója eleinte Radics György, később pedig Margalits Ede volt. Zeneiskolája nem volt a városnak – ezt majd csak 1900-ban hozzák létre –, úgyhogy a zongoraművésszel, a jó képességű zenepedagógussal sokat nyert a megyeközpont. Mindenekelőtt a gimnáziumban emelte magas fokra a zenei képzést, jóllehet „az ének nem kötelezett tárgy". A tanintézet évkönyvében (Zombori áll. főgimn. XV. évi értesítvénye az 1886/87. tanévről) megjelent cikkében éppen azt bizonygatta, hogy az énektanítás beiktatása a tantárgyak sorába nem is ütközik nagyobb akadályba, s az „annyiszor felpanaszolt túlterheltséget sem öregbíti, sőt ellenkezőleg – a tornához hasonlóan – a többi tantárgyak tanulásában ellankadt testbe és lélekbe új életet, rugalmasságot, üdeséget önt". Az iskolai énektanítás „az érzelmek nevelése, a szív képzése", fűzi hozzá, ennek elhanyagolása szüli „azt az egyoldalúságot, melyet oly sok ember lelki életében észlelünk, s mely szép tudományos ismeretek, tág értelmi szemkör mellett gyakran a legnagyobb érzelmi durvaságot, a szív teljes fásultságát, a kedély pusztaságát tünteti fel".

A gimnáziumban sikeresen megszervezte az iskolai énekkart, de a bécsi tanultságú zongoraművész, az önképzett zeneszerző itt nem állt meg, elvállalta a kaszinóegyleti dalárda vezetését, a Bácska hetilapban pedig, a Szinnyei-féle irodalmi lexikon megfogalmazása szerint, „irodalmi és zenei referens" volt. Írásaival, karnagyi munkásságával, ritka önálló hangversenyeivel szinte egymaga teremtette meg a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben Zombor zenei életét. A Dudás-féle megyei monográfia Allaga Géza és Gaál Ferenc mellé helyezi Bergmann Ákost, habár megállapítja azt is, hogy „a zeneművelésre eddig vármegyénkben nem sok tér nyílt".

Bergmann Ágost irodalmi, de főleg zenei tanulmányokat írt, ezek az Egyetemes Philológiai Közlönyben (1881), a Zene- és Szépművészeti Lapokban (Mi módon keletkeznek a zeneművek? 1894, 8. szám), a temesvári Arany János Társaság évkönyveiben és az ottani gimnázium értesítőiben jelentek meg. Zeneműveket is írt zongorára, férfi- és gyermekkórusra, ezek önálló és gyűjteményes kiadásokban láttak napvilágot, zömük azonban kéziratban maradt, hagyatékának sorsáról, sajnos, nincs értesülésünk.

Zombor után Egerben tanított, majd 1895 és 1904 között újra Temesváron, ahol címzetes középiskolai igazatóként ment nyugdíjba.

BERISZLÓ PÉTER (Trogir, 1475. ?–Korenica, 1520. május 20.) – Ősi horvát nemesi család sarja, eredeti neve Petar Berisavljević. A família Mátyás király idejében illeszkedett be a középkori Magyarország uralkodó rendjébe – feltehetően a közelgő török veszély miatt –, volt időszak, amikor öt családtag

is magas közjogi vagy egyházi méltóságot viselt. Néhányan közülük Corvin János zászlaja alatt harcoltak a török ellen, Beriszló Péter viszont már II. Ulászló szolgálatába állt, bár az ő útját is Mátyás király fiának hívei egyengették, papi pályáját Váradi Péter érsek szárnyai alatt kezdte Bácson és Kalocsán.

Beriszló Péter, hála származásának, de tehetségének is, gyorsan haladt az egyházi és az állami hierarchia ranglétráján: 1501-től kalocsai kanonok, 1502-től prépost, s egyúttal a királyi titkárok egyike. Igen befolyásos udvari ember lett, fontos diplomáciai megbízatásoknak tett eleget Rómában, Velencében, Párizsban, Varsóban. Mindenütt a törökellenes koalíció létrehozásán fáradozott. 1507-től már veszprémi püspökként szolgálta a pápát, az uralkodót, valamint a körülötte nyüzsgő főpapokat és főurakat. II. Ulászló ugyanis erélytelen, uralkodásra alkalmatlan ember volt, kortársai Dobzse Lászlónak nevezték, mert nem törődött a közügyekkel, a javaslatokra csak azt mondta lengyelül, hogy dobzse, azaz jól van, rendben van, s ezzel sokan visszaéltek.

Beriszló Péter eleinte a hatalmas vagyont összeharácsoló, kapzsiságáról hírhedt Bakócz Tamás bíboros legkedvesebb híve volt, de csakhamar átpárolt a kor másik hatalmasságához, Szapolyai Jánoshoz, aki magához édesgette.

A nagyurak és alkalmi szövetségeseik, a ligák, a gyengekezű uralkodó árnyékában ádáz küzdelmet vívtak egymással a vagyonért és a hatalomért, s ezzel módfelett legyengítették az országot, teljesen ellenállóképtelenné tették a török veszedelemmel szemben. Ilyen volt a helyzet Mátyás király után és Mohács előtt. Olykor-olykor fellobbant a kötelességérzet lángja, mint ahogy ez 1513-ban történt, amikor megérkezett a hír, hogy a boszniai pasa elfoglalta a Szrebreniki bánság összes végvárát, s a Kárpátoktól az Adriáig terjedő védővonal teljesen összetört, csupán Nándorfehérvár és Jajca nyúlt be ékként a török tengerbe.

Ebben az évben Beriszló Péter, az újonnan kinevezett horvát–szlavón–dalmát bán Dubicánál nagy csapást mért a török seregre, ugyanakkor Szapolyai János Havasalföldön és Szerbiában, Báthori István temesi ispán pedig a Temesközben vette üldözőbe őket. A főurak harci kedve azonban csakhamar lelohadt, egyedül Beriszló Péter állt rendületlenül a vártán. Váltakozó szerencsével viaskodott, mert magára hagyták: sem a leszegényedett államtól, sem a módfelett meggazdagodott egyháztól és főnemességtől (a 11 tagú teljes püspöki kar évi jövedelme több mint 200 000 forint volt, Bakócznak, a bíborosnak egymagának 85 000, a magyar állampénztárba pedig csak 200 000 forint folyt be) nem kapott segítséget. Európa is csak saját gondjával volt elfoglalva, így aztán Magyarországot a külföld meg főleg a tehetetlen vezető réteg kiszolgáltatta a töröknek.

Beriszló Péter 10 000 főnyi seregét 1515-ben szétverte a török, de a püspök-bán folytatta a küzdelmet. Minden vagyonát elzálogosította, ezt tette barátainak és munkatársainak birtokaival is, adókat vetett ki a káptalanokra, a falusi plébániákra, csak hogy pénzhez jusson a háború folytatásához. Személyes bátorságával is kitűnt, ezt egyik familiárisa, Szabadkay Mihály rigmusokban is megörökítette (Ének Beriszló Péter veszedelméről). Ez a becsületes egyéni helytállás azonban nem helyettesíthette a közösségi összefogás hiányát. Végül a török csapdába ejtette a Korenica patak partján: a török lovasok lándzsákkal

támadtak rá, a gyalogosok pedig megkövezték, és fejét vették.
Így halt meg a veszprémi püspök, a horvát nemes a középkori magyar állam védelmében, holott akár egy új Hunyadi János is lehetett volna, ha több segítséget kap, és nagyobb hatalom összpontosul a kezében. Halála után, 1521-ben már elesett Jajca, Knin, Nándorfehérvár és Szabács, de török kézre került a bevehetetlennek hitt Duna–Száva–Dráva védelmi vonal is: nyitva állt az út Magyarország felé, veszedelmesen közeledett Mohács . . .

BERKESZI ISTVÁN (Berkesz, 1853. december 6.–Temesvár, 1922. április 3.) – A hullámos felszínű nyírségi homokvidékről került a Bánság síkjára: előbb a fehértemplomi főgimnázium segédtanára, majd – egy budapesti kitérő után – a temesvári főgimnázium rendes tanára volt. Csakhamar egyik vezető alakja lett Temesvár, illetve az akkori Dél-Magyarország művelődési és tudományos életének. Az Ormos Zsigmond hagyatékából kinőtt múzeum vezetőjeként működött, 1892-től pedig a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat titkára meg az általuk kiadott folyóirat, a Történelmi és Régészeti Értesítő egyik szerkesztője és vezető munkatársa. Tanulmányainak szűkebb kerete a helytörténet, Temesvár és Temes megye művelődési életének históriája, de figyelme, tekintettel a polgáriasult Temesvár nagy hatósugarára, kiterjedt Dél-Magyarország egész területére, amely a Duna és a Maros szögét meg a régi Temesi bánságot foglalta magában, illetve az akkori közigazgatási beosztás szerint felölelte Bács–Bodrog, Torontál, Temes, Krassó-Szörény és Arad megyéket.
Egyik legutóbbi, az 1910-ben kiadott műve Temesvári művészek címmel jelent meg, s mint előszavában írja, a művészek egy részét ismeri a művészettörténet, „de nagy részük mégis olyan, kik jelentékeny munkásságuk mellett, idáig mégis ismeretlenek voltak. Ezeket valósággal fel kellett fedezni és a homályból kiemelni.” Ez az idézet jól példázza szerzőnknek azt a rendkívül fontos tevékenységi területét, amelyen működött, s alkotási módszerét is, amelyet „kultúrtörténeti régészetként” is értelmezhetnénk. Bár területét szigorúan körülhatárolta (temesvári művészek!), temesvári kapcsolataik révén felölelte a verseci Melegh Gábor, a becskereki Wälder János és Novák Rezső életművét, továbbá a bácskai és a bánáti szerb képzőművészek munkásságát is (Konstantin Danil, Novak Radonjić, Arsa Teodorović, Pavle Simić, Stevan és Nikola Aleksić stb.). Azok a temesvári építészek, akikről szólt, Pancsován, Nagybecskereken és Aradon is dolgoztak. Az adatgyűjtés során támaszkodott a verseci Milleker Félixre, a módosi Ivan Aleksićre, a nagybecskereki Žarko Stakićra, Streitmann Antalra, Menczer Lipótra.
A déli metropolis tehát a múlt században és a századelőn szellemileg ezer szállal kötődött természetes hátteréhez. Ez a tény tükröződik többi munkájában is (Temesvár színészete a XVIII. században, 1898; Temesvár sz. k. város kismonográfiája, 1900; a temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története, 1900; Délmagyarország éremleletei, 1907; Vidéki múzeumaink, 1908; Temesvár emlékérmei és szükségpénzjegyei, 1909).
Szomorú tény, hogy Berkeszi nevét, aki pedig „nagy szolgálatokat tett az odavaló (azaz dél-magyarországi) művelődési viszonyok monografikus feldolgozásával”, csak a régebbi adattárak őrzik (Pallas, Révai, Új Idők), az újabbak vi-

szont, a Magyar életrajzi lexikon kivételével, hallgatnak róla: sem az általános (Új magyar lexikon), sem a szaklexikonok (Művészeti lexikon, Magyar irodalmi lexikon) nem említik. Annál kellemesebb meglepetés, hogy a zágrábi kiadású, sajnos, félbemaradt Jugoszláv enciklopédia megemlékezik róla, mégpedig az egyik legismertebb művészettörténész, dr. Milan Kašanin tollából, aki a vajdasági szerb képzőművészeti élet adatainak felkutatása, a festők hagyatékának múzeumi begyűjtése miatt dicséri. Néhány újabb összefoglaló munka is jól hasznosítja Berkeszi István alapos tanulmányait (Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 1983).

BERNÁTSKY JENŐ (Versec, 1873. február 10.–Budapest, 1944. december 3.) – Egyetemi tanulmányait Budapesten fejezte be, és pályáját ott is folytatta, előbb mint a Nemzeti Múzeum növénytárának munkatársa, később a Szőlészeti Kísérleti Állomáson meg a Gombászati Kísérleti Állomáson dolgozott, s itt a növényi kártevők, a gyümölcs- és szőlőbetegségek elleni védekezés terén fejtett ki jelentős tudományos munkásságot.

Szülőföldjével állandó kapcsolatban volt, mint ez tudományos munkáinak jegyzékéből kitetszik. Ezek közül említünk néhányat: A verseci hegység növényvilágának általános jellemzése; A lokvai hegység növényformációi Báziás és Fehértemplom vidékén; A delibláti homok harasztjai; A delibláti homok fás növényzete. Már ebből a felsorolásból is látszik, hogy szorgalmasan cserkészett Versec környékén meg a kincstári homokpusztán, de eljutott valamivel messzebbre, az Al-Dunára is, ahol szintén a növényvilágot tanulmányozta.

„Már 12 éves koromban tudtam, hogyha kedvező időben februárius hónapban a Versec felett fekvő Várhegyre felmegyünk, ott bizonyára vad sáfrányt, meg a sziklák melletti bozótban, a cserje alatt tengeri hagymát lelünk, sőt ha eljutunk az erdőbe, ott még hóvirágot és kukorékot is szedhetünk” – így indítja A verseci hegység növényvilágának általános jellemzése című, 1901-ben közzétett tanulmányát, mintegy utalva, hogy a természetjárást még gyermekkorában megkezdte. A növények népi elnevezése után felsorolja latin nevüket is. Az illatos hunyort azonban ekkor is a szerbhorvát után kukoréknak mondja, ahogy azt gyermekkorában hallhatta.

A verseci hegy ez idő tájt, vagyis a századforduló idején nem volt már florisztikailag ismeretlen terület, Bernátsky mégis újabb adatokkal tudta gazdagítani a vidék növénytani leírását. Később is sokszor tér vissza szülőföldjére, hasznosítja nagy tudását. Ezerkilencszáznyolcban segítségére van Milleker Félixnek, hogy a verseci múzeumban megalapozza a természetrajzi osztályt. A maga részéről egy 378 darabból álló, a tájegység csaknem minden növényét magában foglaló herbáriumot adományozott a múzeumnak. Az anyagot 1909 és 1911 között gyűjtötte, szárította, rakosgatta sorba nagy szakértelemmel. Ez a gyűjtemény – amely ma is megvan és védelem alatt áll – a legszebben őrzi egy nálunk alig ismert botanikusnak, a tudós Bernátsky Jenőnek az emlékét.

BERNHARD ANTAL (Rozsnyó, a XVIII. század vége–Bécs, 1829. ?) – „Pécsi polgár, eszéki harmincados” – így mutatta be egyik forrásunk Bernhard Antal feltalálót, ezermestert és vállalkozót. Ő volt az, aki a Baranya

megyei Sellye közelében, a Dráva partján (az Életrajzi lexikon szerint Belylyén) 1816 májusában megkezdte Huck Gergely technikussal és más mesteremberekkel együtt az első dunai gőzteherhajó építését, amely I. Ferenc császár feleségéről, Karolina bajor hercegnőről kapta nevét.

A vízi jármű terveit már 1813-ban elkészítette, hajójának újszerű lapátkerekét pedig 1815-ben szerkesztette meg. A hajó építésére még 1812-ben részvénytársaságot hozott létre Bernhard Comp. néven, ennek vagyonát neves pécsi, eszéki és budapesti polgárok adták összse, többek között Széchenyi István is vett egy „részvételi jegy"-et a tízes évek végén. A legnagyobb részvényes az Eszéki Sóhivatal volt 13 333 forinttal, azaz a részvények húsz százalékával. Bernhard eszéki harmincados volt: az eszéki hídvámot bérelte, innen származnak kapcsolatai a helyi gazdasági intézményekkel és a vagyonos polgárokkal.

A Karolinát 1817. március 1-jén bocsátották vízre, a Dráván és a Dunán „saját erővel" ment fel Bécsbe, ahol az első hivatalos bemutatkozás – szakértői bizottság előtt – május 2-án volt, majd még néhány próbautat is tett. 1818 szeptemberében Budapestre pöfögött a gőzhajó, tényleges menetideje 24 órát tett ki. A Tudományos Gyűjtemény így harangozta be az első dunai gőzhajó építőjét: Bernhard Antal „anélkül, hogy a gőzhajó mekaniszmuszát valaha látta, vagy valamely Angolynak útmutatására szorult volna, Bétsnél, a mi Dunánkon kiállította az Ausztriai Monarkiában készült első gőz-hajót ama fő-városnak bámulására, sokak irigységére, a Magyarok ditsőségére".

Az angolok az idő tájt Európában vezető szerepet töltöttek be a gőzhajók gyártásában is. 1815-ben kb. 20 hajó szelte az ottani folyók vizeit, 1816-ban pedig már az első tengeri gőzöst is vízre bocsátották. Az amerikaiaknál még gyorsabb a fejlődés: 1812-ben már több mint 50 folyami gőzös öntötte a füstöt. Bernhard 1818-ban tizenöt évre szóló kiváltságos szabadalmat kapott a dunai gőzhajózásra. Terveinek megvalósítására azonban nincs elegendő tőke, mintegy 10–15 évvel megelőzte korát. Az első sikeresebb vállalkozás majd csak 1830-ban jön létre az első Dunagőzhajózási Társasággal. Az ő vállalkozása tehát nem volt sikeres, de azt azért el kell mondani róla, hogy nagy műszaki felkészültsége volt, amely a hajóépítésben, de más téren is kifejezésre jutott.

A Karolinát 1819-ben Eszéken találjuk, ahová árut szállított, 1820-ban pedig, ha rövid időre is, állandó járata van. Budapesten, három állomás érintésével, rendszeresen közlekedik a két part között. „A menetek indulnak, ha esik, ha fúj, akkor is, ha nincs utas. Az indulást öt perccel előbb lövés jelzi" – közölte az egyik korabeli laptudósítás. A viteldíj nem volt drága, de az utasoknak ezen felül meg kellett fizetniük a híd-pénzt is a hajóhíd bérlőjének, úgyhogy a vállalkozás megbukott.

A Karolina ezután ismét Eszékre került „mintagőzös"-nek. Ezernyolcszázhuszonegyben üzemelt utoljára: a jég elvitte az eszéki hidat, s Bernhard az átkelést ideiglenesen a Karolinával oldotta meg. Bernhard Antal további működése is Eszékhez kötődik. „A kiváltságos gőzhajózás feltalálója, az eszéki cs. kir. kamara hídbérlője" saját tervei alapján hidakat épít a Dráván, s 1821-ben még egyszer hajózási társaságot alapít két hajó építésére 500 000 forintos alaptőkével, ezt bejegyeztette Verőce (Viro-

vitica) megyénél, de a siker ezúttal is elmaradt, a kötvények nem találtak gazdára.
Feltalálónk életrajzi adatai egészen hiányosak, jóllehet Tóth Lajos 145 éves a magyar gőzhajózás (1963) című tanulmányában sok, addig ismeretlen adatot tárt fel működéséről. Állítólag Rozsnyóról telepedett Pécsre, s ebben a felvidéki városban is született a XVIII. század végén. Mint láttuk, kétlaki életet élt, Pécsett is, Eszéken is fontos vállalkozásai voltak. Haláláról sincs pontos adatunk: egyesek szerint Angliában halt meg 1825-ben, mások szerint Bécsben 1829-ben, amikor újabb lehetőségeket keresett találmányainak alkalmazására, vállalkozásainak életre keltésére.

BESZÉDES JÓZSEF (Magyarkanizsa, 1787. február 13.–Dunaföldvár, 1852. február 28.) – A reformkor nagy vízimérnöke szinte minden újabb forrás szerint 1786. február 12-én született Kanizsán. Ez azonban téves adat, s minden jel szerint Sárközi Imrétől ered, aki 1895-ben egyik cikkében, majd a Régibb vízmérnökök életéből című, 1897-ben megjelent könyvében is ezt a pontatlanságot közölte a következő megjegyzéssel: „Születési idejét fia, Beszédes Frigyes honvédalezredes adta meg hitelesen.” Ez a dátum került aztán a Révai lexikonba, erre hivatkoztak még az újabb tudományos munkákban is, ezt az évszámot vésték siófoki szobrának márványtalapzatára, amely emlékmúzeuma előtt áll.
Az történt tehát, hogy születési évét másodközlésből, a hozzátartozó emlékezete, s nem forráskutatás alapján állapította meg. Orosz János, a kanizsai anyakönyvi hivatal vezetője ismeri e dátum körüli zavarokat, s készségesen mutatta meg a korabeli matrikulát, amelyben a bejegyzett adat alapján látható, hogy Beszédes József 1787. február 13-án született. Ezt a dátumot közli egyébként egy Beszédes-önéletrajz, a Pallas lexikon s újabban az Életrajzi lexikon is, mintegy öregbítve a megbízhatóságáról alkotott eddigi képet.
Beszédes József azok közé a híres magyarországi mérnökök közé tartozott, akik a legnagyobb európai ármentesítési munkákat végezték a XIX. században. A munka oroszlánrésze, a Tisza szabályozása ugyan Vásárhelyi Pál nevéhez fűződik, de sorban utána mindjárt Beszédes József következik, aki uradalmi mérnökként több vármegyében végzett vízrendezési munkálatokat, majd a Rába, a Sió, a Duna meg a Körösök és a Balaton mentén tevékenykedett. A Sárköz szabályozása kapcsán építette meg 1820 és 1825 között a Duna baja–bátai szakaszának egységes árvédelmi töltéseit. Ezzel 120 000 hold ármentesítését biztosította, s megvetette a Sárköz gazdasági felemelkedésének alapját. Ilyen méretű munkálatokat abban a korban még csak a bánsági részeken végeztek az osztrák és olasz vízimérnökök. A másik legismertebb műve a kizárólag ipari célú aradi malomcsatorna, amelyet hét éven át, 1833 és 1840 között épített. Ő volt az első, aki felhívta a figyelmet a Vaskapu szabályozásának fontosságára, s tervet készített egy Duna–Tisza-csatorna építésére is, amely az ármentesítést, a hajózást és az öntözést szolgálta volna. Megvalósításától az utolsó pillanatban elálltak, jóllehet Széchenyi javaslatára törvényt is hoztak építéséről.
Kiváló műszaki író is volt, a vízgazdálkodási szaknyelvet úttörő módon művelte, a korabeli lapokban, folyóiratokban megjelent tanulmányaival ő terem-

tette meg. Érdemeinek elismeréséül 1831-ben az akadémia levelező tagjává választották.
Beszédes József az „ébredező korszak” egyik legnagyobb alakja volt. Szülővárosában, Kanizsán egy utca őrzi emlékét.

BETHLEN MIKLÓS (Kisbúny, 1642. szeptember 1.–Bécs, 1716. október 27.) A magyar széppróza egyik legnagyobb alkotója, az erdélyi politikai- és köztörténet kiemelkedő alakja korának egyik legműveltebb elméje volt. Apácai Csere János is tanította. A leghíresebb holland egyetemeken bővítette tudását, bejárta Olaszországot, vendége volt a londoni és a párizsi királyi udvaroknak. Huszonkét éves korában felkereste csáktornyai otthonában Zrínyi Miklóst, akit emberi és politikai mintaképének tekintett. A vadkan ekkor ejtett halálos sebet Zrínyin, ezt Bethlen nevezetes Önéletírásában a szemtanú hitelességével le is írta.
Hazatérése után átvette nagy kiterjedésű birtokainak irányítását. Haladó gazdálkodásával, kereskedelmi jártasságával, de életmódjával is teljesen elütött korának nagybirtokosaitól. Bethlen-szentmiklósi birtokán, saját tervei alapján, kastélyt épített, amelyet a korabeli olasz reneszánsz építészet erdélyi szellemiségű átértékeléseként tartja számon a szakirodalom. Ez idő tájt kapcsolódott be a közéletbe is. Először Erdély önállóságának híve volt, majd a Habsburg-befolyás egyengetője lett. Ő eszközli ki I. Lipóttól a Diploma Leopoldinumot, amely meghatározta Erdélynek a Habsburg birodalomhoz való tartozása jellegét. Ekkor lett Bethlen Miklós Erdély kancellárja. Ettől kezdve azonban a bécsi udvar nem sokat adott Erdély sajátságaira, az ellenreformáció eszméivel átitatott abszolutizmus egyre nagyobb teherként nehezedett Erdély térségeire. A császáriak viselkedése miatt kínos helyzetbe került honfitársai előtt, úgyhogy később maga is szembefordult a Habsburgokkal, s visszatért Erdély önállóságának gondolatához. Ennek tervét is elkészítette, de ez a császáriak kezébe került.
Bethlen Miklóst bebörtönözték, az erdélyi rendek ítélőszéke elé citálták, majd Bécsbe szállították, és felségsértés vádjával bíróság elé állították. Ez ugyan nem igazolódott be, de Bethlen többé nem lett szabad ember. Bécsben halt meg magányosan, felőrölten; jeltelen sírban temették el.
Útban az osztrák főváros felé öt hétig az eszéki várban raboskodott. 1708-at írtak ekkor, Bethlen Miklós hatvanéves. Ötödik esztendeje van fogságban, de a megpróbáltatások még nem törték meg. Éppen itt, az egykor oly fontos átkelőhely, az eszéki Dráva-híd védelmére emelt, téglafalú síksági várban, amely alig harminc esztendeje szabadult fel a török alól, fogott hozzá híres önéletrajzának megírásához. Itt vetette papírra művének bevezető fejezetét, az Elöljáró beszédet, amelyben becsületről, hírnévről, örökkévalóságról elmélkedik, s meghatározza benne azokat a szellemi, etikai és vallási szempontokat is, amelyekhez egy életen át, de írás közben is tartotta magát. Ezzel a vékonyka „helytörténeti szál”-lal kapcsolódik vidékünkhöz.
A tulajdonképpeni életrajzot tartalmazó első és második könyvet már Bécsben fejezte be, két év leforgása alatt. Az erdélyi memoárirodalom egyik legszebb hajtása ez a mű, amely több másolatban maradt fenn, s azóta több kiadásban is megjelent. Kitűnő történelmi forrásmű, de még ennél is nagyobb az irodalmi

értéke. Ahogy múlik az idő, egyre jobban megvilágosodik, hogy Bethlen Miklós, akit a börtön tett íróvá, a korai magyar próza legnagyobb művelője. Ezt igazolja leveleinek kétkötetes, gyűjteményes kiadása is (kiadta Jankovics József, 1987).

BEYTHE ISTVÁN (Kő, 1532. ?–Németújvár, 1612. május 3.) – Protestáns prédikátorunk, egyházi írónk és első botanikusunk nem sokkal Mohács után jött a világra a baranyai háromszög Kő (Kamenac) nevű helységében, s így fiatalkori meg tanulóévei is a hódoltság idejére esnek. A török hatalom csak nehézkesen hódított teret, ennek folytán Baranyában 1544–1551 között Sztárai Mihály szinte zavartalanul mintegy százhúsz falut térithetett át Luther hitére, sőt utódának, Szegedi Kis Istvánnak, akit 1554-ben a laskói zsinaton az akkoriban megszervezett egyházmegye püspökévé, azaz szuperintendenssé választottak, még arra is futotta idejéből, hogy az egész Baranyát a lutherinél jóval radikálisabb kálvini irányvonalhoz csatolhassa. A török uralom a XVI. század második felében kezdett gyökeret ereszteni, s mivel ekkor egyre rövidebbre fogta a gyeplőt, a lakosság tömegesen menekülni kezdett, s részben Erdélyben, részben a nyugati országrészben keresett menedéket.

A fiatal Beythe István, aki maga is a református hitélet svájci eredetű összefoglalását, azaz a helvét tanokat tartotta üdvözítőnek, szintén Baranya elhagyására kényszerült. Előbb a dunántúli és muraközi főuraknál talált oltalmat és megélhetést – 1559-ben a Bánffyak uradalmán volt rektor és tanító, 1565-től pedig ennek a családnak a lelkésze, mégpedig Tőke Ferenc után és Kultsár György előtt –, majd 1576-tól a Batthyányak invitálják magukhoz, s németújvári (Güssing, Ausztria) várkastélyukban igazi otthonra talált.

A ház ura, Batthyány Boldizsár, a császár generálisa és udvarának egyik ékessége nagyműveltségű, világot látott főnemes, aki anyanyelvén kívül még hat nyelven beszélt. Híve volt a törökellenes küzdelemnek, hazáját Európa részének tekintette, jóllehet az idő tájt, a XVI. század utolsó negyedében a Nyugat már leírta Magyarországot, beletörődött abba, hogy a török császár és a Habsburg-házi uralkodó felosztja egymás között.

A lutheri tanítás úgy fogta fel a törököt, mint isten büntetését, s nem az ellenállást, a nyílt harcot hirdette, hanem a vezeklést szorgalmazta. A reformáció helvét irányzata a török elleni küzdelmet nem tartotta összeegyeztethetetlennek a vallási tételekkel, s ezért Batthyány Boldizsár is a kálvinizmus meg francia kapcsolatai révén a hugenották felé hajlott, sőt bizonyos vonatkozásban az anabaptistákkal is rokonszenvezett. A vallási mezbe öltözött politikai nézeteivel és más európai kapcsolatai révén is várkastélya ablak volt Nyugat felé, a török alatt sínylődő részek felé pedig világítótoronyként emelkedett. Batthyány, Franciaország mellett, Németalfölddel is élénk kapcsolatban állt, híres tudósokkal levelezett, könyveket cserélt velük. Befogadta a Ljubljanából menekülő kálvinista Johannes Manlius mester nyomdáját, vendégül látta korának nagy tudósait, köztük Carolus Clusiust, a belga botanikust, a bécsi udvar főkertészét. Otthona a művészeti tárgyak gazdag tárháza is, lovagtermében Bruegel egyik legszebb vászna függött, a Keresztelő János prédikációja.

Beythe István ilyen közegben, ilyen szellemi gócban működött csaknem há-

rom évtizeden át, 340 évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig. Batthyányék házi prédikátora volt, egy időben püspöki tisztséget is viselt. Kálvinista szellemben oktató könyvet írt (Koroztyeni Tudomannak revid Summaya az tíz parancholatrol. Evangeliomrol, imadsagrol), négy kötetben kiadta egyházi szónoklatait (Az Evangeliomok magyarázataii kiket az koroztyeni gyölekö̈zetben eztendő által zoktak praedikállani). Az utókor azonban legjobban a „magyar botanika legkorábbi szakszerű buvára”-ként tartja számon. Clusius németújvári tartózkodása idején vele együtt gyűjtötte a növényeket és a gombákat, lejegyezte magyar nevüket meg a hozzájuk fűződő népi hagyományokat. A belga botanikus 1583-ban négykötetes munkában számolt be pannóniai kutatásairól, 1601-ben pedig megírta híres gombahatározóját. Az előbbi a Magyarországról szóló első botanikai munka, a másik pedig a gombatant megteremtő alapmű. Mindkettő végén latin–magyar szójegyzék található a növényekről és a gombákról. Beythe István munkáját, illetve hozzájárulását e két korszakalkotó műhöz méltán tekinthetjük az első magyar flóraleírásnak.

BEZERÉDJ PÁL (Sopron, 1840. március 17.–Hidja, 1918. január 21.) – Neve a múlt század végén és századunk elején jól csengett a mi vidékünkön is, nem volt korabeli újság, amely ne közölte volna adatokkal megtaposott jelentéseit a selyemtenyésztés helyzetéről. Apja soproni megyei főjegyző volt, nagybátyja pedig, aki a családi birtokot kezelte, arról volt nevezetes, hogy még 1848 előtt felszabadította jobbágyait, s nemes ember létére önként adófizetési kötelezettség alá vetette magát, a fiatal Bezerédj életútját több síkon is döntően befolyásolta: egyrészt figyelmét a közügyek felé irányította, másrészt pedig felkeltette érdeklődését a selyemtenyésztés iránt azzal, hogy birtokán mintaszerű epreskerteket, selyemgombolyító és selyemszövő telepeket létesített.

Bezerédj Pál Ausztriában és Bajorországban fejezte be gazdasági tanulmányait. A felsőbb tanintézeti oklevelének megszerzése után főleg nagybátyja Tolna megyei birtokán gyakornokoskodott, majd hosszabb külföldi tanulmányútra indult. Hat évet töltött Párizsban, onnan cserkészte be fél Európát, s a családi hagyományok szellemében a selyemhernyó tenyésztését és a selyemipart tanulmányozta. Az olaszországi Turinban meglátogatta az agg Kossuth Lajost, aki neki is elmondta a jó tanácsot: „Fiam, odahaza csináljatok indusztriát.”

1789-ben tért haza, s átvette a családi birtok vezetését. Akkortájt a selyemtenyésztés mélypontra jutott. Alig volt száz tenyésztő az országban, a parlamentben pedig javaslat hangzott el, hogy a háziiparszerűen űzött tenyésztéstől vonják meg az állami támogatást. Bezerédj Pál viszont az az évi székesfehérvári országos gazdakongresszuson kiállította a birtokán előállított selyemfonalat, selyemkelmét, s még külön füzetben népszerűsítette is a tenyésztést. Ennek a füzetnek egy példánya az akkori mezőgazdasági miniszter kezébe került, aki azon nyomban kapcsolatot keresett a világot járt szakemberrel, s jó érzékkel „az egész országra kiterjedő hatáskörrel” megbízta a selyemtenyésztés ügyének fellendítésével.

Az országos felügyelőség Szekszárdon alakult meg 1880. március 2-án. Bezerédj azonnal munkához látott. Akkoriban az ország eperfaállományának csaknem a fele a Bácskában volt, így

érthető, hogy első szervező útja is ide vezetett. Eredményes munkáját az alábbi adatok híven szemléltetik: 1879-ben Bács–Bodrog megyében csak 400 kg a leszállított gubó mennyisége, 1880-ban már több mint 1000, 1881-ben pedig meghaladta a 100 000 kg-ot. A Bácska az elkövetkező években is vezető szerepet játszott. A neves szakértő 1888-ban kiadott, Magyarország selyemtenyésztésének fejlődése 1880. évtől 1887. évig, különös tekintettel Bács–Bodrog vármegyére című füzetében külön is foglalkozik e vidék eredményeivel. Ezernyolcszáznyolcvanhét-ben összesen 451 511 kg selyemgubót vettek át, ebből 201 943 kg-ot a Bácskában. Ez az arány az első világháborúig alig változott.

Annak a bizonyos „indusztriá”-nak a megteremtése már nehezebben ment, a pancsovai és az újvidéki selyemgombolyító felújítása mellett csak egy új gyár épült: Törökkanizsán 1908-ban.

A selyemtenyésztés mindvégig a krajcáros gondokkal küzdő emberek krajcáros vállalkozása volt, s végül megszűnt gazdasági tényező lenni. Bezerédj Pál közérdekű munkásságát ellenszolgáltatás nélkül végezte, s az elismerést is, amikor csak tehette, elhárította magától.

BEZERÉDY LAJOS (Nova, Zala megye, 1898. november 21.–Csáktornya, Čakovec, 1979. április 20.) – A horvátországi művészettörténet és a lexikográfia keramikusként, iparművészként, a terrakotta mestereként tartja számon, meg hát Lujóként, bizonyára azért, mert ő maga is úgy tartotta, hogy a névváltoztatással igazodnia kell az első világháború után kialakuló szokásrendhez. Csakis ezzel az udvariaskodó gesztussal, a könnyebb ellenállás vonalával magyarázható a lépése, mert a horvát szakirodalom egyébként szinte kínos pontossággal ügyel vezetéknevének ortográfiájára.

Élete, művészi tevékenysége – egy-egy budapesti és belgrádi kiruccanástól eltekintve – teljes mértékben Horvátországhoz kapcsolódik. A göcseji származású Bezerédy Muraköz központjában, Csáktornyán fejezte be a polgári iskolát és a tanítóképzőt, Budapesten pedig a Tanítóképző Főiskolát. Ott a húszéves fiatalember nyakig belesodródott a proletárforradalomba, úgyhogy a Tanácsköztársaság bukása után halálra ítélték, mire ő Jugoszlávián át Bulgáriába menekült.

1922-ben, Franjo Kršinić szobrászművész tanítványaként, már a zágrábi Képzőművészeti Akadémián találjuk, amelyet azonban, részben anyagi okok miatt is, nem fejezett be. Keramikusként kezdett dolgozni, s csaknem egy életen át hű maradt az agyaghoz, az égetett mázas és mázolatlan cseréphez. Nagyobb feltűnést a groteszk, a karikatúra felé hajló, szociális érzékenységre valló terrakottáival keltett. Tagbaszakadt aratókat, vaskos parasztlegényeket, húsos menyecskéket, kemény vonású bányászokat mintázott. Nagy mestere volt még az állatábrázolásnak is, ilyen jellegű figuráival nagy népszerűségre tett szert.

Zágrábban volt leginkább otthonos, itt számos önálló tárlatot rendezett (1927, 1929, 1933, 1935, 1938, 1962, 1970). 1936 és 1941 között Belgrádban, 1942 óta pedig Csáktornyán élt. Belgrádi tartózkodása idején a szociális ihletettségű Zemlja-csoport mozgalmaiban vett részt, két önálló kiállítása is volt.

Vajdasági kapcsolatait B. Szabó György egyengette. A Délvidéki Szépmíves Céh első, 1943-ban megtartott budapesti be-

mutatkozó tárlatán Pandur Lajos és Gábor Zoltán mellett ő képviselte a horvátországi, illetve a muraközi művészeket. B. Szabó György korabeli kritikája szerint a „Dél a mezőn című, égetett cserépből készített munkája egységes meglátással, a kompozíció kerekségével és érdekes színezésével” vonta magára a figyelmet.
A horvátországiak az 1952-ben, a palicsi Magyar Ünnepi Játékok keretében rendezett képzőművészeti kiállításon is részt vettek. Bezerédy három terrakottával és egy majolikával szerepelt.
Bezerédy később bronzzal, alumíniummal és vasbetonnal is próbálkozott, de igazi kifejezési eszköze mindvégig a nedves agyag, az égetett cserép maradt. Ez pedig mindig úgy volt szép, ahogy a tűzből kikerült: a művész keze munkája sértetlenül meglátszott rajta.
Monumentális köztéri terrakotta szobrokkal is kísérletezett, az egyiket 1955-ben, a Vidéki kultúrmunkás címűt, Thurzó Lajos zentai sírján helyezték el. A terrakotta, természeténél fogva, nem a legalkalmasabb arra, hogy a szabad ég alatt helyezzék el, mert az égéskor keletkezett repedésekbe behatol a víz, s málasztja. Ez történt a zentai szoborral is, mire Tripolszky Géza kezdeményezésére egy zágrábi mester negatívot készített róla, úgynevezett fehér cementből két példányban kiöntötte – az egyiket a sírra, a másikat a költő nevét viselő iskola elé helyezték –, az eredeti viszont bekerült a helyi múzeumba.

BIBÓ-BIGE GYÖRGY (Hajdúnánás, 1871. április 25.–Debrecen, 1935. szeptember 11.) – A kolozsvári egyetemről fiatal latin és történelem szakos tanárként került 1893-ban a szabadkai gimnáziumba. Iványi Istvánnak, a neves professzornak és Szabadka monográfusának örökébe lépett, aki egyre súlyosbodó szembaja miatt ekkor már szinte munkaképtelen volt. 1894 januárjától a törvényhatósági közgyűlés hathavi szabadságot engedélyezett számára, majd ezt megtoldta még hattal. A gyógyítás azonban eredménytelen volt, úgyhogy nem is tért vissza, 1895-ben nyugdíjazták. Iványi vakon is sokat segített az utódnak, sőt 1898 májusában egy ifjúsági lapot is indítottak, a havonta kétszer megjelenő Tanulók Közlönyét, de ez rövid életű volt.
Bibó-Bige csakhamar beváltotta a hozzá fűzött reményeket, s nemcsak az iskolai munkában állta meg helyét, hanem a közéletben is. Amikor 1896-ban dr. Csillag Károly megalapította az első szabadkai napilapot, a Bácskai Naplót, ő is ott bábáskodott születésénél mint belső munkatárs. De később is, amikor Csillag Károly a Bácsország című képes hetilap elindításával újra úttörő szerepre vállalkozott, Bibó-Bige mellette volt.
Szakmailag az emberiség őstörténete és régebbi múltja érdekelte, ennélfogva nagy alapossággal tájékozódott az idevágó történeti és régészeti szakmunkákban. Működésének keretét a saját és a gimnáziumi könyvtárban meg a Közkönyvtár Egyletben, illetve a Szabadkai Közkönyvtár és Múzeum Egyletben találta meg. Ennek eredeti célkitűzése a városi könyvtár megalapítása volt, de mivel régészeti, történelmi és egyéb tárgyak gyűjtésével is foglalkozott, módosította nevét és tevékenységi körét. Bibó-Bige, mint az egyesület könyvtárosa és a múzeumi gyűtjemény őre, elkészítette a kötetek és tárgyak jegyzékét, s ez 1901-ben füzetként is megjelent.
Ugyanebben az évben őstörténeti tanulmányait önálló kötetben foglalta egybe (Praehistoria. Az ember a történelmi kor kezdetéig. Szabadka, 1901), amely-

ben az európai őstörténet jellegzetes szakaszairól adott áttekintést. Szekeres László véleménye szerint „a könyv értékét emeli az a tény, hogy egy Bácskában megjelent régészeti munkában először találjuk meg a több mint 30 évvel korábban közzétett darwini tanokat az ember származásával kapcsolatban”. Ebbe a sorba tartozik még Az írás története című munkája, amely eredetileg líceumi előadásként hangzott el.

A szabadkai líceum egyébként 1899-ben az ő, Az emberi művelődés kezdetei című előadásával indította meg munkáját. A Bácskai Hírlap szerint „a szemléltető eszközök között a múzeum tulajdonát képező leletek, valamint az előadó saját rajzai voltak”. A lap hasábjain, Quidam aláírással, 1902 májusában szóvá tette, hogy a líceum „csak ügybuzgó embereknek . . . tömörülése, alapszabályok nélkül”, majd hozzátette azt is, hogy „. . . a mi városunk még nem érzi a szükségét az önművelésnek”. Amikor 1904-ben hivatalosan is megalakult a Szabad Lyceum Egyesület, Bibó-Bigét ott találjuk az igazgató választmány tagjai között. Évente egy-két előadást tartott, 1910-ben például Japánról beszélt. Ez érdeklődési körének tágulását is jelzi az idő tájt, ugyanis japán eredetiből fordított meséket közölt a Bácskai Napló hasábjain.

Bibó-Bige nevéhez fűződik az első Szabadka környéki tudományos régészeti ásatás is. 1913 májusában a kelebiai Templomdombon Árpád-kori kápolnát tárt fel, az erről szóló jelentéseit Magyar László tette közzé (Életek, iratok, iratok, életek, 1994). 1902-től az Archeológiai Értesítőnek is munkatársa volt.

Bigó-Bige György 1920-ban, az államnyelvi vizsga megtagadása miatt felmondást kapott, és kizsuppolták az országból.

BICSKEI PÉTER (Topolya, 1885. június 27.–Topolya, 1942. július 26.) – Halála alkalmából Herceg János együttérzéssel írta: „Szegény Bicskei Péter elmerült a topolyai sárban.” Életét persze úgy is értelmezni lehetne, mint örökös küzdelmet a felemelkedésért. Mint sok parasztgyermek számára, neki is az első nagyobb lépést a tanítóképző jelentette. A szegedi és a bajai preparandiában tanult, a Tisza és a Sugovica közötti tájon szívta magába az első képzőművészeti ismereteket is.

1906-ban, a szegedi püspöki tanítóképző intézet diplomájával a zsebében elfogadta első tanítói állását a bajai járásban levő Dautován (Dávod, Magyarország). Itt, a XX. század első évtizedében, a nyári hónapok egyikében próbálkozott meg a következő nagy kitöréssel: elment Münchenbe festészetet tanulni. Tanulmányútjának részleteit nem ismerjük, azt sem, hogy kinél tanult. Általában tájékozatlannak mutatkozott a művészeti élet irányairól: a realista zsánerfestészet megkopott székvárosában érdeklődött a plein air, az impresszionizmus iránt, s nem Párizsban, vagy az akkor feltűnt és ígéretes Nagybányán.

Már azért sem lehetett nagyobb sikere, mert óriási volt a tülekedés a művészeti pályán: 1908-ban a Glaspalast csaknem hetven termében 2300 festményt és szobrot állítottak ki, s legalább kétszer-háromszor annyi nem kaphatott helyet. Bicskei fatornyos hazájában az ilyen helyzetekre szokták mondani: „Elfognák a Tisza vizit, olyan sokan vannak.” A kísérlet tehát nem hozott sok sikert, de egy életre biztosította számára „a müncheni tanultságú festő” dicsfényét.

A topolyai népiskolába 1911 októberében kapta a kinevezést, a polgári iskola

címzetes rajztanára pedig 1914-ben lett. A háború és az impériumváltás nehéz évei után a magáratalálás első komolyabb jele 1924 áprilisában következett be, amikor is a szabadkai Csincsák Elemérrel és az újvidéki Müller Bélával megrendezte Topolyán a Vajdasági Független Képzőművészeti Társaság tárlatát. A három művész 150 munkáját állította ki. Bicskei csendes, derűs bácskai tájképekkel szerepelt. Még abban az évben Nagybecskereken is kiállítást nyitott a zombori Csávosi Sándorral. Több képe bekerült dr. Jovan Milekić szabadkai bankigazgató gyűjteményébe, amely Bácskai Múzeum néven vált ismertté. 1931-ben a Várkonyi József kezdeményezte becskereki művésztelepen vett részt.

A húszas évek elején egyengetni próbálta egyik szomszéd fiúnak, a nagy tehetségű Nagyapáti Kukac Péternek a művészi útját, de az túlságosan mélyről indult, s emberileg, a segítő kezek ellenére, elbukott, az ital rabjává vált, a topolyai tanyavilágban festegetett kosztért és kvártélyért, italért. S mégis a tanítvány életműve manapság nagyobb becsben van, mint a mesteré. Ő „óvatos” duhaj s „tanár úr” volt akkor is, amikor a félkegyelműnek mondott Kukac Pétert a gyerekek kővel dobálták meg a Kálvária-dombon. Bicskei Pétert úgy tartják számon, mint Nagyapáti Kukac Péter első, s talán egyetlen tanítómesterét.

1942-ben, amikor minden szem gabonát be kellett takarítani, s esetleg a gyújtogatástól is megóvni, Bicskei Péter biztosként került a határba, s ott esett össze a tűző napon. Herceg János így búcsúztatta (Kalangya, 1942. 7–8. sz.): „A bácskai tájat festette, a mezei munkának, paraszti életnek egy-egy jelenetét örökítette meg részben, ahogyan ő látta, részben, ahogyan megrendelője kívánta látni. Egységes, befejezett művészi munka nem kerülhetett ki a keze alól, de a szemlélőnek éreznie kellett azt a viaskodást, amelyet egy-egy képen az elnyomott, háttérbe szorított művészi akarat folytat a félreértés és kispolgári igény hatalmas erőivel.”

BIELITZKY KÁROLY (Kula, 1813. március 20.–Zombor, 1878. február 16.) – Ősei Galíciában élő ukránok voltak, akik három nyelvjáráshoz tartoztak, így aztán több, koronként változó, szinonim csoportnevük alakult ki: nevezték őket ruténoknak, ruszinoknak, rusznyákoknak, kisoroszoknak, magyaroroszoknak, kárpátukránoknak. Bielitzky anyja szlovák asszony volt, felesége magyar (Budai Mária). Ő maga viszont elnémetesedett, nemzettudata elhomályosodott. Valójában a Habsburg-birodalom polgárának vallotta magát.

Családja a XVIII. század derekán telepedett le Kulán, apja a kulai és a sztapári kincstári birtokok intézője volt. Bielitzky Károly, középiskolai tanulmányainak befejezése után, 1830 táján, a Ferenc-csatornai Kir. Szabad Hajózási Társaság számviteli hivatalnoka lett, majd 1851-től a zombori járási adóhivatal számtisztje. Tíz évvel halála előtt az 1868-ban alakult Zombori Takarékpénztárhoz került főkönyvelői minőségben. A lélekölő irodai robotot kertészettel ellensúlyozta: rózsakertjében 3000 tő virított, ezek közül mintegy hatszáz ritkaságszámba ment. Egy 1857. évi keltezésű levelében írta, nem kis büszkeséggel, hogy „kevesek dicsekedhetnek ezekkel a monarchia területén”. Később szőlőnemesítéssel is foglalkozott, gondosan ápolt dugványai messze földön keresettek voltak. Az

utókor azonban mindenekelőtt könyvbarátként, könyvgyűjtőként tartja számon (tízezer kötetnyi magánkönyvtára volt), meg Zombor első nyilvános könyvtárának, a mai Városi Könyvtárnak megalapítójaként.

Bielitzky 1857-ben kapcsolatot teremtett egy „népnevelés" szolgálatában álló könyvterjesztő egyesülettel, s ennek mintegy fiókjaként megalakította a zombori könyvbarátok körét, amely már az első évben négyszáz forintért százötven német nyelvű könyvet rendelt meg. A könyvek valójában a százhuszonöt tagból álló kör tulajdonát képezték, s magánlakásokban helyezték el őket. Ez azonban gátolta a könyvek körforgását, mire a kör felajánlotta állományát a városnak, azzal a feltétellel, hogy helyiséget biztosítson elhelyezésükre. A város elfogadta a kezdeményezést, s 1859. szeptember 19-én saját kezelésébe vette át a könyveket, azaz megalakult a Városi Könyvtár (a korabeli pecsét szerint: Bibliothek der König. Freistadt Zombor). Ennek vezetését, egészen haláláig, Bielitzky látta el.

A „birodalmi lelkületű" könyvbarát a világ legtermészetesebb dolgának tartotta, hogy a kör olvasóit kizárólag német nyelvű könyvekkel lássa el, s a könyvtár irányítása során is ehhez tartotta magát. „Mindenki tud németül" – vallotta, s ezzel valójában a germanizáció felé hajló Bach-korszak szekértolója volt. A magyar és a szerb olvasókör nemegyszer tiltakozott a Városi Könyvtár egyoldalúsága ellen. Ezt az álláspontját később megváltoztatta, belátta, hogy egy városi intézmény nem zárkózhat el a városi lakosság nagy többségének igényeitől (az idő tájt a város lakosságának 38 százaléka szerb, 32 százaléka horvát, 20 százaléka magyar és 7 százaléka német volt).

Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy Bielitzky szelleme tartósnak bizonyult, függetlenül attól, hogy a német irányultságot magyar és szerb korszakok váltották fel. Az uralkodó nemzet saját igényeit helyezte előtérbe, az egyensúlyi helyzetet, az azonos elbírálást csak ritkán sikerült megvalósítani.

BIERBRUNNER GUSZTÁV (Nagyszentmiklós, 1835. augusztus 3.–Ókér, 1907. szeptember 9.) – A régi Torontál megye szülötte, apja evangélikus lelkész volt, egyik utolsó állomáshelye az istvánvölgyi (Hajdučica) eklézsia. Gusztáv, a család legidősebb gyermeke innen indult a nagybecskereki piarista gimnáziumba. Kollégiumi diák volt, az akkori szóhasználat szerint „a klastromban lakott", életrajzában még azt is pontosította, hogy „a taníttatásomat és az éllelmezésemet megszolgáltam", az-az szolgadiák volt. Ilyen minőségben került előbb a német nyelvű temesvári főgimnáziumba is, egy évvel később pedig a magyar nyelvű soproniba. Ide az apa kívánságára iratkozott nyelvtanulás végett. Tanulmányait Pesten folytatta a Református Teológiai Akadémián, s a berlini egyetemen fejezte be.

1863-ban Pesten káplánkodott, onnan pedig 1867-ben az Újvidék közelében fekvő Ókérre irányították, ahol átvette az ottani evangélikus egyházközösség lelki gondozását, s élete végéig el is látta. A nagy változás – egy világváros pezsgéséből egy eldugott falu magányába csöppent – nem törte meg, közírói tevékenységével nemcsak a Bács-Szerémi Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyházmegyében vált ismertté, hanem ennek határain túl is, a magyarországi evangélikus egyháznak mind az öt kerületében. Szorgalmas munkatársa

lett az egyházi lapoknak (Protestáns Egyház és Iskolai Lap, Protestáns Hetilap, Erdélyi Protestáns Közlöny, Evangélikus Egyház és Iskola), de némely világi újságban is közreműködött, így a Pesti Hírlapban és az Újvidékben. Ezenkívül Budapesten, Kulán és Újvidéken egymás után jelentek meg vallási jellegű füzetei, könyvei eredeti szövegeivel, fordításaival, átdolgozásaival. Néhány imakönyvet is szerkesztett, s Érdújhelyi Menyhértet megelőzve megírta Újvidék rövid történetét.

Két lelkésztársával, Farkas Kálmánnal és Kiss Károllyal, összegyűjtötte, megírta és közzétette az újabb kori magyar protestáns egyházi írók életrajzgyűjteményét (Új Magyar Athena, 1882– 1885). A múlt század utolsó éveiben egyházmegyéjének megbízásából megírta és a XX. század első éveiben meg is jelentette életének fő művét, a bácskai és a szerémségi evangélikusok egyháztörténetét (A bács-szerémi ágostai hitvallású evangélikus egyházmegye monográfiája. Újvidék, 1902).

Míg a lutheri reformáció talaján létrejövő keresztény egyházi közösségek már a török idején gyökeret eresztettek Baranyában, addig a kálvini reformáció szellemében működő eklézsiák csak a török után, Mária Terézia idején megindult telepítéssel jöttek létre. A XVIII. század végén előbb szlovák evangélikusok (Petrőc, Kiszács, Dunagálos, az-az Glozsán stb.), utóbb pedig német evangélikusok telepedtek le (Újverbász, Torzsa, Kiskér, Cservenka stb.). Hitbuzgóságukra jellemző, hogy a XIX. század első harmadában már minden településen templom volt, de iskola is. Újverbászon pedig 1822-ben jött létre az egyházi algimnázium.

Az anyanyelv tekintetében németre és szlovákra oszló egyház élete nem volt felhőtlen, az 1893-ban megtartott zsinaton ki is mondták, hogy „a nyelv és nemzetiség szerinti megkülönböztetés ezentúl tilos”. Magyarok viszonylag kevesen voltak, némelyikük azonban az esperességi világi felügyelő tisztét is ellátta, úgymint Kiss József mérnök, a bácskai nagycsatorna megalkotója és Asbóth János mezőgazdasági író, a Bács megyei koronauradalmak kormányzója.

Bierbrunner egyháztörténete a XIX. századdal zárult, s a fellendülés, a gyarapodás éveiről szólt. A XX. század története, amelyet több szerző is feldolgozott, a hanyatlás időszaka: a második világháború után az evangélikus németség táborokba került, az életben maradottakat pedig kitelepítették.

BINDER JÓZSEF (Begaszentgyörgy, 1870. január 21.–Nagybecskerek, 1960. január 22.) – Német nemzetiségű volt (Joseph Binder), ám a magyart is anyanyelvként használta. Az ötévesen átvészelt gyermekbénulás következtében bicegve járt, de ez nem gátolta meg abban, hogy vándormunkásként fél Európát bejárja. Az itteni segédlegények megszokott útvonalán haladt: érintette Budapestet, Bécset, Münchent és Berlint, de eljutott Párizsba is. Mindenütt bekapcsolódott a munkásmozgalomba – a német és a magyar szociáldemokrata párt tagja volt –, úgyhogy visszatérése után nemcsak világot járt ember volt, hanem tapasztalt párt- és szakszervezeti aktívista is, akinek címére német nyelvű marxista könyvek, folyóiratok, újságok érkeztek.

Nagybecskereken telepedett le, belépett a szabómunkások szakszervezetébe (önálló iparosként is tagja maradt),

1896-ban szocialista kört szervezett. Már a századfordulót követő években tagja a Magyarországi Szociáldemokrata Párt becskereki vezetőségének, amelynek elnöke Schmidt József nyomdász volt, az első bánáti munkás, aki az Agitátor anyja címmel könyvet írt, tagjai pedig Feketics Ferenc szobafestő, a munkásdalárda karnagya, Jigel Ferenc kőműves, Mihajlo Kostić, a sok nyelven beszélő titkár és Köves Pál, aki a tanítóságot kőfaragó mesterséggel váltotta fel, miután eltanácsolták az iskolából.

Binder József az első világháború idején állt a nagybecskereki szociáldemokrata párt élére, s ettől kezdve hosszú éveken át betöltötte ezt a posztot. Az első nagyobb megmozdulásra 1917-ben és 1918-ban került sor, amikor a becskereki szervezet a gyülekezési tilalom ellenére is munkaszünettel ünnepelte meg május elsejét. Tagjai kivonultak a Nagyerdőbe, és tüntettek a béke mellett. 1918. november 3-án alakult meg a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács, amely a köztársaság és a Károlyi-kormány mellett foglalt állást. A harminc tagú MNT-ben tíz munkás kapott helyet, köztük Binder József is.

A háború befejezésével, a belgrádi egyesülési kongresszus után Binder vezetésével a nagybecskereki szervezet úgyszólván teljes létszámban beolvadt az újonnan alakult Kommunista Pártba, és nagymértékben kivette részét az akkori éles osztályharcokból.

Binder részt vett a párt nevezetes vukovári kongresszusán is. Ezt megelőzően azonban 1920. január 18-án többedmagával elindította a Közakarat című kommunista napilapot – a harmadikat az országban, az első magyar nyelvűt –, amelynek megjelenése, kemény hangneme miatt, nagy ellenállásba ütközött. Nagybecskerek szerb katonai parancsnoka táviratot intézett az I. hadsereg főparancsnokához, amelyben közölte, hogy „a lap írásai veszélyesek érdekeinkre nézve, mert a kommunizmus látszata alatt magyar nacionalizmust hirdetnek”. A királyi hatóság 1920. január 24-én belügyminiszteri rendelettel betiltotta a lapot, Szüszner Kálmánt, a lap felelős szerkesztőjét és Kun Györgyöt, az újság főmunkatársát pedig nemkívánatos személyként Magyarországra toloncoltatta.

A vukovári kongresszus után, amikor Bindert újra pártelnökké választják, munkásfilléreket gyűjt, s megnyitja az Aradaci utcai munkásotthont.

A párt betiltása után szabóműhelye egyik központja az illegális mozgalomnak. Aki nála dolgozik, az kommunistává válik, mint ahogy Szervó Mihály esetében is történt. A harmincas évek elején, amikor betöltötte hatvanadik életévét, a stafétabotot átadta a fiataloknak, akik jórészt az ő keze alatt nevelkedtek, s akik mindig nagy tisztelettel tekintettek rá. Sok tanítványát túlélte. Emlékét, német származása miatt is, a szocializmus korszakának idején sem utcanév, sem márványtábla nem őrizte, írott szó is csak kevés.

BIRLY EDE FLÓRIÁN (Hódság, 1786. december 6.–Pest, 1854. november 25.) – Szülei a huszonkét svájci kanton egyikéből, a bázeliből származtak: a család a franciák elleni küzdelem során széthullott, s ők, „elégséges vagyonnal ellátva”, csatlakoztak a bácskai telepesekhez. Zombortól délre, a németlakta Hódságon telepedtek le. A bő vizű Rajna mentéről a sekély Mosztonga partjára kerültek . . .

A jól jövedelmező kendertermesztés lehetővé tette, hogy fiukat, Birly Ede Fló-

riánt kitaníttassák. Középiskolába Eszéken, Kalocsán és Pécsett járt, orvosi tanulmányait Pesten és Budán végezte, majd Bécsben fejezte be, ahol 1814-ben orvosdoktori és szülészmesteri oklevelet szerzett. Három évig tanársegéd volt az osztrák fővárosban, 1817 áprilisában pedig kinevezték a Pesti Királyi Egyetem szülészeti tanszékének vezető tanárává.

A volt jezsuita kolostor épületében tanított, a gyakorlati oktatást pedig a városi kórházban tartotta. Nem sokkal korábban, 1806-ban, a második Ratio Educationis a képzési időt öt évre növelte. A szülészet oktatására csak 1812-ben létesítettek önálló tanszéket. Az első professzor Frankenburg Jakab lett (1812–1814), a második pedig Birly Ede Flórián (1817–1854).

Birly többször töltötte be az orvosi kar dékánjának tisztét, 1842/43-ban pedig az egyetem magnificusa volt, azaz rektora.

A fényes pálya ellenére mégsem orvosi gyakorlatáról, tudományos munkásságáról maradtak fenn adatok, hanem arról, hogy „egész életét szerénység, becsületesség, egyszerűség és takarékosság jellemezte". Pesten több bérházat mondhatott magáénak, Nyitra megyében pedig szép birtokrészeket szerzett. A társadalmi elismerés sem maradt el: 1824-ben magyar nemességet nyert, 1842-ben királyi tanácsossá nevezték ki.

Egyik háza a Kristóf téren volt, ez elé, ennek díszítésére állíttatta fel 1833-ban Bauer Mihály pesti kőfaragóval az óriás termetű Szent Kristóf természetes nagyságú szobrát, a XIX. század első felének egyik legjelentősebb, nagyméretű alkotását. A házat 1909-ben lebontották, s ekkor a szobor a mostani fővárosi önkormányzat épületének, azaz a Központi Városházának udvarába került. Budapest ostroma idején megsemmisült.

Birly Ede Flórián hivatásának áldozata lett. Pest egyik külvárosi pincelakásában orvosi segítséget nyújtott egy elesett tífuszos asszonynak, megfertőződött, s három hét múlva meghalt.

Helyét 1855-ben Semmelweis Ignác foglalta el a szülészeti tanszéken, aki ekkor már közzétette, hogy felfedezte a gyermekágyi láz kórokát, de egy életen át kellett küzdenie antiszeptikus módszerének elismertetéséért. Fölfedezésének jelentőségét a tudományos világ csak halála után ismerte el. 1906-ban szobrot emeltek neki, 1965-ben pedig a budapesti Orvostudományi Egyetem felvette nevét.

Birly Ede Flórián utóda a magyar orvostudomány történetének egyik legnagyobb alakja lett.

BÍRÓ ANTAL (Szabadka, 1818. június 6.–Szabadka, 1914. december 2.) – Nagy események csendes, majdhogynem néma résztvevője volt Bíró Antal. Ha a nagy idők szele nem ragadja magával, s ha Szabadka szabad királyi város követeként nem került volna az első népképviseleti országgyűlésbe, ma bizonyára nem is emlegetnénk a nevét. Ő azonban hallgatott a nagy idők szavára, becsülettel szolgálta népét, országát, bár egyébként „szürke" életet élt. Ez derül ki élete 1895-ben rögzített „lefolyásának rövid vázlatá"-ból. Ezt a dokumentumot dr. Hábermann Gusztáv szegedi helytörténeti kutató emelte ki a családi irattárból, s tette közzé 1980-ban a Hungarológiai Közlemények 45. számában. A korán árván maradt gyermeket eleinte idősebb nővére taníttatta, majd a szegénysorsúak mintáját követve tizenöt éves korában belépett a Ferenc-rendiek szerzetébe, hogy tanulmányait folytathassa.

A fogadalom letétele előtt azonban rádöbbent, hogy hivatást tévesztett, s kilépett. Mivel a világi intézetek a szerzetesi iskola képesítését nem ismerték el, Pécsett folytatta gimnáziumi tanulmányait, majd jogot hallgatott, 1845-ben pedig jogi oklevelet szerzett. A híres szabadkai ügyvédnél, Spelletich Bódognál lett ügyvédbojtár, illetve az akkori nyelvhasználattal élve: patvarista.

Az 1848-ban hozott új választási törvény alapján Szabadka mint szabad királyi város két képviselőt választhatott, a szabadkai kerület pedig még kettőt. A város a dúsgazdag Vojnits Lukács mellett Bíró Antalt választotta meg, a kerület pedig Mártonffy Károlyt, a későbbi főispánt és Spelletich Bódogot, aki a Polgári Kaszinóban először olvasta fel és magyarázta meg a 12 pontot, majd a polgárőrség őrnagyaként és honvédállítási kormánybiztosként Szabadka védelmének egyik irányítója volt.

Bíró Antal népképviselőként és Kossuth híveként a függetlenségi harc mellett tört lándzsát, részt vett a Függetlenségi Nyilatkozat meghozatalában. 1849. április 5-én a Radical Kör alapítói között találjuk. A kör egyik programpontja „Magyar országnak demokrata köztársasággá alakítását” tűzte ki célul. A debreceni tartózkodás után az országgyűlés követte a kormányt a felszabadult Pestre, majd onnan Szegedre és Aradra vezetett az útja. Ezen a vágányon haladt Bíró Antal és a többi szabadkai képviselő is, a világosi fegyverletétel után azonban sorsuk másképpen alakult. Bíró Antal orosz fogságba esett, majd kiadatása után harminc társával együtt a pesti Újépületbe (Neugebäude) toloncolták. Ott osztrák hadbíróság ítélkezett felette, de kegyelemben részesült. Spelletich Bódog viszont az emigrációt választotta.

Bíró Antal Szabadkára való internálása után ügyvédi gyakorlatot próbált folytatni, de ettől eltiltották, úgyhogy díjnoki állást vállalt a város kataszteri hivatalában. Még a provizórium idején – a fekete-sárga béke éveiben – főkapitánya, majd főbírája lett Szabadkának, s így tisztes megélhetést biztosított tízgyermekes családjának. A kiegyezés után ezt a közszereplést elnézték neki, s a Királyi Kúria bírájává nevezték ki.

BÍRÓ MIKLÓS (Zenta, 1948. június 1.–Újvidék, illetve a kamenicai kórház, 1975. augusztus 3.) – A Tisza mentén született, a Palicsi-tó mellett nőtt fel, s a Duna közelében végzett vele az alattomos, gyógyíthatatlan betegség, egészen fiatalon, 27 éves korában. Olyan gyorsan eliramlott az életből, mint amilyen sebességgel száguldottak rajzain furcsa két-, három- és négykerekű járműveiken a még furcsább alakok, akiket oly előszeretettel ábrázolt.

Bíró Miklós amatőr képzőművész volt, jogot hallgatott a szabadkai karon, s az Elektrovojvodinában volt szinekúrája, hogy szabadabban hódoljon egy másik szenvedélyének, a gyeplabdázásnak. Országos válogatott volt, jól megtermett, „díjbirkózó” termetével jellegzetes alakja a hazai és a nemzetközi pályáknak, télen pedig a zöld pázsitot és a bőrrel bevont labdát felváltotta a jégpályával és a koronggal.

A képzőművészettel Faragó Endre tetőműtermében és az Ifjúsági Tribün képzőművészeti találkozóin ismerkedett, s ahhoz a fiatal szabadkai képzőművészeti nemzedékhez tartozott, amely 1964-ben a Vers és szín című kiállításon mutatkozott be, 1966/67-ben a Csurgói Csoport (Bíró Miklós, Boros György, Gyurkovics Hunor, Kerekes Sándor, Magyar János, Petrik Tibor,

Torok Sándor, Török István, Zsáki István) tagja lett, de rokonszenvvel kísérte a valamivel később alakult Bosch+Bosch csoport munkásságát is, úgyhogy a valamivel hagyományosabb csurgói és a kifejezetten kozmopolita Bosch+Bosch csoport között valójában ő volt az összekötő kapocs. Tehetségének kibontakozására alig egy évtized adatott meg. Több mint tíz csoportos kiállításon vett részt, az egyéni tárlatok esetében pedig elérte a korán távozók sorsa: halála után több önálló kiállítása volt, mint életében.

A már említett nyargaló kerékpárosok, az újdonsült motorosok és száguldó autósok „sebességtanulmányai" mellett Bíró előszeretettel vázolta fel – ugyanolyan lázas sietséggel, a keresetlenség látszatát keltve – az ócskapiac figuráit: a köszörűst, a szeméthordót, a fagylaltost és a szegénylegények egyéb típusait. De a pannon ember örökös nosztalgiájával fordult a tenger (vagy éppen a Ludasi-tó) élővilága, a halak felé. A változatos témákat az egységes látásmód ötvözte egybe, amelynek forrását az expresszionista és a pop-irányzat között találták meg a kritikusok. Erőssége mindig a rajz volt, alakjait, tárgyait hol karikatúraszerűen egyszerűsíti, hol aprólékosan részletezi. Próbálkozott olajjal, temperával is, de sohasem lett belőle festő a szó teljes értelmében. „Kiszínezett rajzokat készítek, ez az én világom" – mondta maga is. Nagy híve volt a szürrealizmussal rokon tasizmusnak, a foltfestésnek, amelynek mozgatóereje az indulat, az ösztön, ezen belül pedig tisztelettel tekintett Jackson Pollockra és az ő csurgatott eljárással készített vásznaira.

„Bíró életműve alapjában véve azért személyes és komplex" – állapítja meg a róla készített kismonográfiájában Sebők Zoltán (Bíró Miklós, Forum, 1984, Slavko Matkovićtyal együtt). – „. . . Olyan egyéni világgal állunk szemben, amely egy kicsit minden meglevő művészettörténeti skatulyából kilóg."

BITTERMANN KÁROLY (Óbuda, 1805. július 13.–Szabadka, 1869. május 29.) – Az első magyar nyelvű kiadványok több mint 450 évvel ezelőtt jelentek meg Nádasdy Tamás sárvári (1535) és Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájában (1550). Két és fél század pergett le, mire a mi tájunkon is tanúi lehettünk egy hasonló, ha nem is olyan kiemelkedő vállalkozásnak, mint a két említett: Takáts Rafael ferences szerzetes az észak-bánáti Padén létrehozott egy hatóságilag nem engedélyezett magánnyomdát (1788–1792), s többek közt megírta és kiadta szótárirodalmunk apró gyöngyszemét, a Toldalékot Pápai-Páriz szótárához. Egy mai értelemben vett, főleg magyar lapok és könyvek kiadására szakosított nyomda megalapítására újabb másfél századot kellett várni: erre Szabadkán került sor 1844 nyarán, azaz több mint 150 évvel ezelőtt, Bittermann Károly jóvoltából.

Nyomdászmesterünk a híres pesti Trattner–Károlyi nyomdában sajátította el a betűszedés tudományát, s a kor jó szokása szerint vándor segédlegényként tapasztalatszerzés céljából a bécsi, lipcsei, drezdai és prágai nyomdákban vállalt munkát. Szakmailag jól fölkészülve tért haza szülővárosába, s 1843-ig anyavállalatában, a Trattner–Károlyi nyomdában dolgozott. Az önállósodás gondolata már többször megfordult fejében, némi megtakarított pénzecskéje is volt. Elhatározását csak sürgette az a körülmény, hogy a Trattner-cég éppen akkoriban szereltette fel – Pesten és Magyarországon először – a nagy telje-

sítményű gyorssajtókat, ha tehát nem siet, bár kitűnő munkaerő volt, kérdéssessé válhatott volna munkahelye.
Elég sok huzavona után 1844 márciusában, a bécsi kancellária révén, I. Ferdinánd kézjegyével ellátott engedélyt kapott, hogy Szabadka szabad kir. városban nyomdát alapíthasson, s „minden nemű könyvet és művet . . . nyomhasson és árulhasson, és ezen célra munkásokat tarthasson, tanoncokat felvehessen, ugyanazokat oktathassa és szokás szerint felszabadíthassa . . .”
Életrajzírója, Dietrich Gyula szerint, Bittermann nyomdai felszerelése felfért két kocsira: két kiselejtezett kézi fasajtóval, fabetűkkel és 10–12 fajta öntött ércbetűvel érkezett 1844 nyarán Szabadkára, családjával együtt.
Még az évben a megyei nyomtatványok mellett megjelentette első szépirodalmi kiadványát is: egy vékonyka, alkalmi versfüzetet Remess Kázmér ferences szerzetes tollából. Ettől a szerzőtől 1845-ben és 1846-ban is megjelent egy-gy füzetecske, de ennél talán jelentősebb az az adat, hogy a nyomdaalapítás második évében már egy tucatnyi, a harmadik évben pedig csaknem harminc könyvet és aprónyomtatványt tett közzé magyarul, horvátul és latinul. Ezernyolcszáznegyvenhétben elhagyta a sajtót az első itteni kalendárium is, Szép Ferenc plébános szerkesztésében. Ugyancsak ő készítette és a Bittermann-nyomda adta ki 1848-ban az első vajdasági magyar újságot, a Honunk Állapotát, amelynek egyetlen fennmaradt példányára Magyar László szabadkai levéltáros bukkant rá a budapesti Országos Levéltárban.
Bittermann Károly a szabadságharc idején még számos más kiadványt – így Kossuth-bankót – is nyomtatott, úgyhogy a bukás után meghurcolták. Kiszabadulását követően gyorsan talpra állt, 1850-ben megnyitotta zombori nyomdáját, s vezetését Ferdinánd fiára bízta. Szabadkai műhelyét is virágzó nyomdaiparrá fejlesztette. 1869 óta, azaz a 133 évvel ezelőtt bekövetkezett halála után, a Bittermann-nyomdát felesége, majd fia, Bittermann József vette át, Andor testvérével együtt, akinek később saját nyomdája volt.
A vajdasági magyar s részben a horvát művelődéstörténetben is mély nyomokat hagyó Bittermann-nyomda 1907-ig működött. Történetét, könyveinek és egyéb kiadványainak eddig legteljesebb bibliográfiáját Németh Ferenc írta meg (Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei. Szabadka, 1994).

BITTNER IMRE (Késmárk, 1798. november 12.–Borossebes, 1887. május 15.) – Kassán fejezte be jogi és bölcseleti tanulmányait, de nem patvaristaként, azaz joggyakornokként kezdte meg pályáját, hanem nevelői állást vállalt az Abaúj megyei főorvos családjánál. Itt kapott kedvet az orvostudományhoz, s egyévi szolgálat után, 1819-ben beiratkozott a pesti egyetem orvosi karára. A legjobbak között fejezte be, a tanársegédi állás legkomolyabb várományosa volt, de az egyetemi szigorlatot előkészítő külföldi útja során halláskárosodás érte, úgyhogy a professzúráról le kellett mondania.
Orvosdoktori diplomájának megszerzése után, 1825-ben Arad megyében, a borosjenői uradalomban kapott állást, 1829-től pedig már Arad megye másodorvosa, majd főorvosa lett. Élete végéig ezen a tájon maradt, közben gyakran tett külföldi tanulmányutakat, a nagy alföldi kolerajárvány idején pedig csaknem egy évig a veszélyeztetett területeken tartózkodott (Hódmezővásár-

hely, 1831). A szomszédos vármegyék is többször „kölcsönkérték”, így 1833-ban Temes megyében időzött, a következő évben pedig az ideiglenes torontáli tartózkodása három évre duzzadt: 1834 és 1837 között a Torontál megyei főorvos tisztét látta el.
Bánsági útjai során figyelt fel az akkor is még igen elterjedt népbetegségre, a malériára, amely posláz, mocsárláz, váltóláz néven is ismert volt. Korábban, a XVIII. században katasztrofális módon pusztította a frissen telepített falvak lakosságát. Egész települések estek áldozatául, a Nagybecskerek táján létesített spanyol községek is. Ezért Bánátot akkortájt a „kolonisták sírja”-ként emlegették. De az ő korában, a XIX. század első felében is igen elterjedt volt. Egy művében azt állítja, hogy Bánátban „a lakosság minden harmadik betege váltólázban szenved”. (A Bánság poslázairól. A magyar orvosok és természetvizsgálók pécsi nagygyűlése által koszorúzott értekezés. Írta Bittner Imre orvos-doktor, a M. Kir. Egyetem és a Kir. Természettudományi Társulat rendes, a Kir. Orvosi Egyesület levelező tagja, Arad megye rendes főorvosa, Pest, 1847).
Ő még, akárcsak orvostársai, a malária terjedését a mocsári posványok kigőzölgése során keletkező „poslég”-nek tulajdonította (Charles Laveran francia parazitológus majd csak 1880-ban fedezi fel a malária kórokozóit, a mikroorganizmusokat, egy angol katonaorvos pedig még később, 1897-ben mutatta ki, hogy a malária a szúnyog csípésével terjed), ennélfogva ő a védekezés „egyedüli gyökeres és biztos hatású szeré”-t még a mocsaras területek elhagyásában látta. Amikor azonban a „hévmérő higanya” már kimutatta a bajt, akkor betegeinek „hűtő gyógyszereket és italokat” (citromsavat, felesztett kénsavat, málna- és ribizliszörpöt, kovászos uborkalét) írt elő, meg még hidegfürdőt, vizes borogatást és érvágást. A kinin nem szerepelt a javallt gyógyszerek között – ekkor ez még nehezen beszerezhető és drága orvosság volt –, pedig a kininfa héjának lázcsillapító erejéről már a középkorban is tudtak: a jezsuiták 1649-ben hozták Spanyolországba térítő útjaikról, s jezsuita por néven vált ismertté.
Az imént vázolt helyzetkép a kor orvostudományának állapotát tükrözi. Bittner (1848-tól: Kéry) Imre nem lehetett különb, a kor színvonalán álló gyakorlóorvos volt, aki egyúttal elismert, sokat publikáló tudós is: a Magyar Tudományos Akadémia 1858. december 15-én levelező tagjává választotta. Közéleti és társadalmi elismerése is számottevő: a megye 1875-ben emlékezett meg orvosi gyakorlatának 50. évfordulójáról, a király kitüntette, s a kir. tanácsosi címet is elnyerte.

BLAHA LUJZA (Rimaszombat, 1850. szeptember 8.–Budapest, 1926. január 18.) – Pályakezdésének és felnőtté válásának Szabadka volt a színhelye, jóllehet nem itt lépett fel először, s első nagyobb szerepét sem itt játszotta. Szülővárosa sem volt, de itt vált a bakfis Kölesi Lujzából férjezett Blaha Lujza. Meg aztán Szabadkán volt az első teljes és sikeres színházi idénye, s itt vette az első énekleckéket is. Mindezt nem tekinthetjük csak a véletlen játékának, hiszen Szabadkának a múlt század ötvenes–hatvanas éveiben már pezsgő színházi élete volt, itt épült fel az első vidéki kőszínház is 1854-ben.
Az emlékezetes vendégszereplés előtt, a hatvanas évek legelején Kölesi Lujza gyermekszínészként két ízben is járt

Szabadkán egy vándortársulattal, amelyhez édesanyja és nevelőapja, Kölesi Antal tartozott. Erről naplójában így írt: „Fáradtak vagyunk mindnyájan. Amióta Győrből eljöttünk, sehol sem voltunk egy hétnél tovább, bevándoroltuk már az egész országot. Szabadkán kétszer is voltunk, ott kaptam is ezüst fülbevalót, gyűrűt, meg egy vég selymet. Aztán kaptam egy babát is. Nagy hajas babát, ruhácskája nem volt, csak kicsiny inge, de olyan szép volt mégis" (Blaha Lujza naplója, 1987).

Néhai Magyar Lászlónak, a szabadkai levéltár szorgalmas búvárlójának kutatásaiból tudjuk, hogy Kölesiék az 1861-es és az 1862-es téli színházi idényben vendégszerepeltek Szabadkán. Ekkor Blaha, illetve Kölesi Lujza csak 11, illetve 12 éves, s szívesen babázik.

A sorsdöntő vendégszereplésre néhány évvel később, 1864-ben került sor. Ekkor a 14 éves Kölesi Lujza már érett nagylány, s a szabadkai társulatban minden héten új szerepet kapott. Napjait így örökítette meg naplójában: „Nagyobb város, szebb város, mint Székesfehérvár; a színház is megtelik gyakrabban, különösen a tiszturak járnak el gyakorta az előadásokra. Szeretek itt lenni, és dalos szerepeimet is nagyon szeretem, amelyekből sűrűn juttat a direktor úr. Társaságba is gyakran járunk; engem sokat invitálnak ebédre, uzsonnára . . ."

Az előadások zenekíséretét a helyi katonazenekar látta el, a dzsidások bandája. Karmesterük, a középtermetű és középkorú Blaha János felfigyelt Kölesi Lujza énektehetségére, de magára a szemrevaló leányra is. Atyai módon közeledett feléje, a nélkülözés határán álló családját pedig gyakran kisegítette vissza soha nem térülő kölcsönökkel. Blaha nem tudott magyarul, Kölesi Lujza pedig németül, de azért szót értettek. „Én rendesen Blaha bácsikának szólítom – írja naplójában –, ő pedig hol Fräuleinnek, hol Lujzikának, és bárha nem tudok vele beszélni, olyan jó esik vele lennem, mert minden cselekedetével elárulja, hogy szívén hordja jövendő sorsomat."

Alig néhány hónapos ismeretség után a 37 éves karmester megkérte a 14 éves színésznő kezét. A munka nélkül maradt szülők nem utasították vissza a biztos egzisztenciát ígérő férfit, Lujza sem mondott nemet, mert hálával tartozott neki, hiszen a tőle vett énekleckék alapozták meg sikeres népszínműi pályáját. Egybekelésük nagy feltűnést keltett Szabadkán, a leggyakoribb véleményt így fogalmazták meg: szegény Kölesi Lujza!

Ő mindvégig kitartott a 23 évvel idősebb férje és jótevője mellett. Igaz, húszéves korában már özvegy lett, s még kétszer is férjhez ment (1875-ben Soldos Sándor, 1881-ben pedig Splényi Ödön felesége lett), de a Blaha nevet, hálából, élete végéig viselte.

Ami a szabadkai vendégszereplés után történt, az már a közismert színháztörténeti tények hosszú sora. Blaha Lujzát az utókor ma is úgy emlegeti, mint a századvég legünnepeltebb színésznőjét, a „nemzet csalogányá"-t, aki évtizedekre meghatározta a népszínmű és az operett jellegét.

„A természet igazi vadvirága" volt, ahogy azt 1889. június 9-én írta a Torontál kritikusa a művésznő ötnapos becskereki vendégszereplése alkalmából.

BLAZSEK FERENC (Hódság, 1900. július 30.–Budapest, 1945. január ?) – Vallásos, kispolgári családban nevelkedett, szülei papnak szánták, ennek foly-

tán minden vasárnap ministrált, és buzgón rázta a csengőt. A kalocsai jezsuita gimnáziumban érettségizett, de végül nem a szemináriumban kötött ki, hanem a budapesti műegyetemen. Tanulmányait abbahagyva az újvidéki Reggeli Újság kötelékébe lépett. Íróként a Bácsmegyei Naplóban bontogatta szárnyait, szerepelt az újság 1928. és 1929. évi karácsonyi almanachjában is, majd a Reggeli Újság mellékleteként megjelenő A Mi Irodalmunkban tette közzé novelláit. A Reggeli Újság hasábjain folytatásokban közölte a Panoptikum című regényét, amely könyv alakban is megjelent (1933).

Szenteleky egyengette útját, de később belátta, hogy tévedett. „Blazsek novellája nagyon sápadt és gyenge – írja egyik levelében Csuka Zoltánnak –, nagyon-nagyon ritkán engedhetjük meg magunknak ilyen selejtességek közlését. Ismételten kérlek, juttasd el hozzám a Kalangya kéziratait, hogy ezeket az utólagos bosszankodásokat és kiábrándító átértékeléseket elkerüljük." A harmincas évek derekától megritkulnak írásai, az újságban is kevesebbet publikál, mivelhogy a kiadóhivatal főnöke lett, a pénzügyeket intézte, ilyen minőségben az irodalmi élet „szürke eminenciá"-ja lett. 1934–35-ben a Kalangya felelős szerkesztője, majd a folyóirat újraindulása után, 1941–44 között, Herceg János főszerkesztő mellett ő is jegyzi a Kalangyát „a kiadásért és szerkesztésért felel" címmel. A közéletben tehát az anyagi ügyek intézőjeként van jelen, részben politikusként is.

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség főtitkáraként szerepet vállalt a magyar honvédség délvidéki bevonulása után. Az átmeneti időszakban az újvidéki „tízes bizottság" tagja, amely a város katonai parancsnoka mellett működött. (Nem azonos a razzia idején, 1942-ben alakított „igazolóbizottság"-gal, ennek egy Blazsek József nevű palánkai nyomdatulajdonos volt a tagja.) Őt nevezték ki, hatósági biztosként, a betiltott Matica srpska mintegy ötmillió pengőre becsült, zár alá vett vagyonának kezelőjévé. Blazsek a keresztény nemzeti irányzat híve volt. Nagy Iván köréhez tartozott, s idővel erőteljesen jobbra fordult. Utolsó irodalmi szereplése a háborús évek derekán volt, amikor Herceg János, szerkesztői minőségben, a „biedermeieres szemléletű" Blazseket felvette a délvidéki elbeszélőket felvonultató kötet szerzői közé (A diófa árnyékában, 1943).

A hazai irodalomtörténetek, monográfiák nem emlegetik nevét, legfeljebb „kitenyésztett tehetség"-ként ejtenek róla szót. Még Majtényi Mihály sem sorolta be nevét a Szikra és hamu című kötetében közzétett, 123 nevet tartalmazó jegyzékbe, azok közé tehát, akik ezen a tájon írással foglalkoztak a két háború között. Újabban két rövidke, hiányos szócikk jelent meg róla egy szerb és egy magyar irodalmi lexikonban.

A családtalan Blazsek Ferenc a visszavonuló honvédséggel hagyta el a Vajdaságot. A halál Budapest ostroma idején érte utol.

BOBOR KÁROLY (Nagyszentmiklós, 1792. december 10.–Nagyszentmiklós, 1877. szeptember 24.) – A kétszáz évvel ezelőtt született orvosdoktor Torontál megye sorrendben harmadik főorvosa volt (az első, 1783-tól, az erdélyi Róka Mátyás). 1816-ban szerezte diplomáját a pesti egyetemen, doktori értekezése, a kor bevett szokása szerint, még abban az évben megjelent. Ezer-nyolcszáztizenhétben szülővárosában lépett közszolgálatba, mivelhogy

az emlékezetes 1807. évi nagy tűzvész után itt székelt a megyei adminisztráció. Nagybecskerekre 1820-ban költözött, amikor ott elkészült az új megyeháza. Ettől kezdve a nógrádi származású Bobor család becskereki ága mind nagyobb szerepet játszott a megye életében, különösen a XIX. század második felében.

Bobor Károlyról feljegyezték, hogy „jó kezű kirurgus volt", mint patikáriust még a környező megyékben is számon tartották, mert jól értett a gyógynövények gyűjtéséhez, osztályozásához, szárításához és tárolásához, receptjeiben gyakran előírta ezek főzeteit és párlatait. Három nagy kolerajárvány letörésében vett részt (1831-ben, 1836-ban és 1848–49-ben), váltakozó eredménnyel. Az orvostudomány ugyanis tehetetlenül állt a nagyméretű járványok előtt, mert akkor még nem ismerték fel, hogy a betegség kórokozója a fertőzött légy és ivóvíz. Bobor egyik segítőtársa és kollégája, Hegyi János, a basahídi járásorvos a kolerás betegek gyógyítását így írta le az 1831-ben keltezett jelentésében: „. . . A spiritusznak és csípős szereknek bedörzsölése igen nagy foganatú; mindazonáltal ezen túlmenően nem elegendőképpen javasoltatik a gőzfürdők vétele . . . Ha a beteg 5 vagy 6 óráig izzadságba tartja magát, úgy már harmadnap dolgozhatik . . ."

Az akkori járvány 300 000 halálos áldozatot követelt Magyarországon. Bánátban is – Torontál megyében és a határőrvidéken – csaknem húszezren betegedtek meg, nyolcezren pedig belehaltak. Semmivel sem volt enyhébb az 1848–49-es járvány sem, de pusztítása a szabadságharc eseményeinek árnyékában maradt. Bobor Károly megérte még a negyediket, az 1873. évit is, ekkor azonban már ismert volt, hogy a beteg ürülékét fertőtleníteni kell, a vizet pedig forralni.

Bobor a kor színvonalán küzdött a többi járványos betegséggel, főleg a himlővel meg a diftériával, de felvette a harcot a népbetegségekkel is, a tuberkulózissal és a nemi betegségekkel. Az ő diagnózisa alapján vezették be a becskereki anyakönyvbe 1854-ben az elhalálozás okaként a „carcinomá"-t, azaz a rákot.

Megyei főorvosként állandó ispotályt rendezett be Nagybecskereken, élete vége felé Nagyszentmiklóson is, de ezek egészen kezdetleges gyógyintézetek voltak. A mai értelemben vett kórházakat majd csak a XIX. század végén nyitják meg Szabadkán és Újvidéken.

BODOLA LAJOS (Kézdimarkosfalva, 1825. augusztus 10.–Kézdimarkosfalva, 1897. április 2.) – A Székelyföld déli sarkában, a háromszéki Olt folyó síkságán született ősi székely nemesi családban, amely a Zágoni előnevet viselte. A nagyenyedi főiskolán tanult, Nagyszebenben mérnöki képesítést nyert. A szabadságharc kitörésekor visszatért szülőföldjére, s Gábor Áron műszaki munkatársként előbb vele együtt öntötte a rézágyúkat, később pedig a székely tüzérség egyik vezetője és kiképzőtisztje lett. A bukás után emigrált, tüzérkapitány lett a török hadseregben, majd Kossuth megbízásából az emigrációt szervezte Svájcban, Franciaországban és Olaszországban. Ezernyolcszázötvenkettőben, csapot-papot otthagyva, hátat fordított a politikai küzdelmeknek, s folytatta műszaki pályáját: vállalkozóként kőhidakat, alagutakat, vasutakat épített Olaszországban, részt vett egy kikötő építésében, majd állami szolgálatba lépett, s vasútépítési felügyelőként dolgozott Szicíliában.

1879-ben leköszönt, hazatért, előbb Dettán épített rizshántolót, majd 1880-ban, mint a pusztapéklai öntözőtelep vezetője, meghonosította a bácskai rizstermesztést.
A Kisztapár–Újvidék vonalvezetésű Ferenc József öntözőcsatornát, azaz a kiscsatornát, Türr István építette 1872–75 között, azzal a szándékkal, hogy Dél-Bácskát, Lombardia mintájára, virágzó mezőgazdasági vidékké varázsolja. A magyar állam megbízásából Péch József, a kor egyik legjobb vízimérnöke megszervezte a pusztapéklai kincstári minta-öntözőtelepet (Kosančić táján, az egykori Torzsa, a mai Savino Selo mellett). A kitűzött cél az volt, hogy az öntözéssel „állandósítsák a legjobb évek termését". A kezdeményezés azonban a kezdeti sikerek után megfeneklett.
Zágoni Bodoba Lajos az úttörő Péch Józseftől vette át a mintatelep irányítását, s öt év alatt csaknem 150 holdon meghonosította a bácskai rizstermesztést. Az volt ugyanis a meggyőződése, hogy az ottani elhanyagolt, tarackos földek, „a kákát termő mély lapályok" egyáltalán nem alkalmasak az általános jellegű öntözéses gazdálkodásra, viszont a rizstermesztésre kiválóan megfelelnek. Nem tévedett számításában, a századforduló éveiben már 1100–1300 holdon termesztettek rizst a Bácskában.
„Pusztapéklán mindenféle európai fajta rizs, sőt a Rangon és a Carolina fajták is nagyon szépen díszlenek – írja Bodola Lajos 1885-ben a Gazdasági Értesítő az évi első számában –, szeptember közepén vagy végén teljesen megérik, s nemcsak oly minőséget ér el, mint az importált magvak, hanem a dús talaj behatása alatt még előnyösebb tulajdonságokat is fölvesz, s éppúgy, mint a búza, acélossá, kiadóssá és szaporává válik."
Ezzel azonban az eredeti öntözéses gazdálkodás ügye háttérbe szorult, más irányban módosult. A bácskai rizstermesztés atyja azonban jól látta az egyetemes öntözés problémáját is.
„Nincs széles Európában az Alföldnél vízvezetésre könnyebben berendezhető terület – írja Bodola Lajos egyik legismertebb munkájában –, csakhogy oda 10 évi tanulmányozásra van szükség, 100 mérnökre s legalább 5 millió forintra, akkor a terv készen lehet egész hálózatával. (. . .) Az ilyen, a nemzet életébe vágó tervek elkészítése nem magánosok feladata, ez az állam inicijatívájához tartozik" (A rizs meghonosítása Magyarországon, 1880).
Az állami kezdeményezés azóta is, már több mint száz éve várat magára, illetve hol beindul, hol elakad, de az öntözés ügye számottevően nem mozdult el a holtpontról.
Bodola Lajos öt évig csinálta azt, amit tehetett, és amihez értett: az öntözési mintatelepet átalakította rizsteleppé, azaz „gazdászati haciendá"-vá.
Életének vége felé, a XIX. század kilencvenes éveinek derekán újra visszatért oda, ahonnan elindult: a Székelyföldre, a Keleti-Kárpátok között fekvő háromszéki medencébe. Hazatért meghalni . . .

BODRITS ISTVÁN (Szabadka, 1919. március 11.–Újvidék, 1978. szeptember 29.) – Kosztolányi városából indult el, édesapja ismert, világot járt cigányprímás. Viszonylag jól kereső ember volt, családjának polgári értelemben vett tisztességes megélhetést tudott nyújtani, három gyermekének útját az értelmiségi pályák felé egyengette.
Bodrits István 1928-ban kitüntetéssel érettségizett. A szabadkai gimnázium egyik legjobb növendéke volt, különö-

sen a természettudományokban jeleskedett, de nyelvi, irodalmi műveltsége is átlagon felüli volt. „Kiolvasta a fél városi könyvtárat” – mondják róla közeli hozzátartozói. Még ugyanabban az évben beiratkozott a zágrábi egyetem orvostudományi karára. Itt érte életének egyik legnagyobb csapása: apja tönkrement, ezért tanulmányait abba kellett hagynia. Apja még megtette azt, hogy Fenyves Ferenchez fűződő kapcsolatai révén beprotezsálta a volt medikust a szabadkai Napló szerkesztőségébe. Kitűnő iskola volt ez, egy életre szóló. Igaz, a második világháború előtt elhagyta az újságírást, a moziszakma felé tájékozódott, de a háború utáni első években már ismét a sajtóban találjuk.

Az újvidéki Zmaj Kiadó- és Nyomdavállalatba került fordító újságíróként, ilyen minőségben rendezte sajtó alá a vajdasági főbizottság mezőgazdasági osztálya kéthetenként megjelenő szaklapjának magyar kiadását, A Föld Népét, amelynek első száma 1946. július 20-án jelent meg. Később a Zmajban rábízták a Tartományi Főbizottság oktatásügyi osztálya által meghatározott nemzetiségi tankönyvkiadási terv megvalósítását. Amikor 1951-ben megalakult a Testvériség-Egység Állami Könyvkiadó Vállalat, a magyar szerkesztőség főnöke lett. A központilag irányított könyvkiadás korlátozott eredményeket hozott, csakhamar válságba is sodródott, de ezt 1957-ben a Forum Könyvkiadó megalakításával sikerült megoldani.

Bodrits István ekkor ismét visszakerült a sajtó műhelyébe, ugyanis 1958-ban saját kérésére átvette a Magyar Szó Hírek rovatát, s néhány hónap alatt kialakította új jellegét, sajátos külsejét.

Szabad idejében sokat fordított, munkabírása olykor bámulatos volt. Hatvan felé ballagott már, amikor egy nyári napon, az évi szabadságok idején a Magyar Szó mellékleteként megjelenő Kommunista részére hatvan gépelt oldalt fordított. E rekordteljesítményt azóta sem szárnyalta túl senki.

Műfordítói munkássága különösen két területen vált jelentőssé. Egyrészt a gyerekek számára fordított, főleg a délszláv szerzők meséit közvetítette a fiatal olvasóknak, másrészt pedig a szlovén alkotók műveit ültette át magyarra. Tizenhat kötete jelent meg, nagyobbrészt a Forum gondozásában, némelyik közös kiadásként a budapesti Mórával, a Magvetővel és az Európával. Az Újvidéki Rádiónak csaknem húsz szlovén rádiójátékot fordított.

A szlovének 1977-ben osztották ki először az akkor alapított Župančič-díjat a szlovén irodalom avatott fordítóinak. Bodrits István az elsők között kapta meg ezt a nagy elismerést. Ugyanabban az esztendőben – egy évvel a halála előtt, majdnem megkésve – elnyerte a Bazsalikom műfordítói díjat.

BODROGI ZSIGMOND (Kula, 1874. március 7.–Budapest, 1937. április 21.) – Apja házaló tollkereskedő volt, egylovas kocsijával járta a csatorna menti város kültelki utcáit, a közeli falvakat, ha jól ment az üzlet, olykor húsz tollfosztó asszonyt is alkalmazhatott. De tartott „ne szólj dohány”-t is, a közeli Telecskáról hozták neki éjjelente, olykor a Bánátból érkező dohánycsempészek is nála értékesítették portékájukat, ha nem akartak házalni vele.

A kis Bodrogi Zsigmondnak erről a fináncok által üldözött kupeckedésről nem volt szabad tudnia, viszont tollszedő útjaira elkísérhette apját. Ekkor szerzett tudomást arról, hogy a módos magyar nagygazdák, a tehetős német

kötelesek és kalaposok, a gazdag szerb búza- és lókereskedők mellett egy sokkal népesebb világ is létezik: a cselédek és a napszámosok, az inasok és a segédek, a zsákolók és hajcsárok világa. A mezővárosnak e nehezen mozduló állóvizéből merítette később költészetének nedveit is.

Bodrogi Zsigmond Zomborban érettségizett, Szegeden és Debrecenben írnokoskodott, 1904-től pedig végleg Budapesten telepedett le, s hivatalnoki állást vállalt. Ettől kezdve, azaz 1905-től 1919-ig rendszeresen jelentette meg verseit a Népszavában, ezeket legtöbbször meg is zenésítette, nótáit országszerte énekelték a munkásotthonokban (Kár, kár, kár . . ., Künn a pusztán szántok-vetek, Károg a holló a jegenyén . . .).

A munkásmozgalmi lap hasábjain szárnyat bontogató, Csizmadia Sándor nyomdokain haladó és a szocialista világnézetet valló költői nemzedék ennek folytán őt „a legelső szocialista népdalköltőként" emlegette, olykor még „zsidó Petőfi"-nek is, bár a nagy elődnek még a nyomába sem léphetett. Egy időben közelebbi kapcsolatban állt Kassák Lajossal, de vele sem tudott lépést tartani. Ő mindvégig megmaradt dalos kedvű nótafának. „Én vagyok a nótáslegény . . ." – jellemezte önmagát egyik versében. Sorait azonban még hazai ízekkel sem képes fűszerezni, egyik kulai látogatása után írja: „Odahaza minden úgy van, / Ahogy régen volt. / A szegénység lett nagyobb csak. / Az egész vidéken, / Napos vendég ott az ínség . . ."

Amikor évek múltán mondanivalója súlyosbodik – a kivándorlásról, a munkások jogfosztottságáról, a „magyar tespedtség"-ről ír –, akkor is a nótafa szólal meg benne, előidézve ezzel a tartalom és a forma szinte áthidalhatatlan konfliktusát. Egészen különös színfoltja volt ő a „szocialisztikus líra" hajnalának, a Népszava köré tömörülő költői gárdának. Megjelent verseskötetei: Tövises tarlón, 1908; Szántok, vetek, 1910; Dózsa-dalok, 1910; A magam útján, 1912; Magyar rögön, é. n.; Virradóra, 1919; Siratás, 1922; Dalos világ, 1924; Új május hajnalán, 1924).

Színműveket (A csapodár, énekes parasztkomédia egy felvonásban, 1896; Parasztlakodalom, daljáték, 1902; Haragosok, életkép három felvonásban, é. n.; Testvérek, 1926) és kabarétréfákat is írt (Viola, Zsófi, Cilka, A falu bolondja, Cigányszerelem, Dankó Pista a mennyországban).

Bodrogi részt vett a szociáldemokrata mozgalmakban, de a társadalmi változásokról homályos elképzelései voltak, s így az egyik frakciótól a másikig sodródott. A húszas évek első felében maradt ki a pártból, de a balra forduló Várkonyi Istvánt sem tudta követni, aki megalakította a Magyarországi Szocialista Munkáspártot. Legközelebb talán Mezőfi Vilmos állt hozzá, aki szintén szakadár volt, s ő jobbra tájékozódott, a falusi agrárszocialisták irányában.

A hazatérés gondolatát állandóan ébren tartotta, de az új határok meghúzásával végképp elállt előtt. „Itt sorsom bús, mostoha, / Mégse megyek vissza soha . . ." – írta egy helyütt.

BODROGVÁRI FERENC (Bezdán, 1935. június 22.–Szabadka, 1980. május 31.) – Vidéki tanítóból lett főiskolai és egyetemi tanár, a filozófiai tudományok doktora. A korai halál egy ígéretesnek induló tudományos pályát tört derékba.

Az általános iskolát szülővárosában, Bezdánban, a tanítóképzőt Szabadkán

fejezte be. 1953-ban nevezték ki tanítónak Telecskára, 1957-től pedig a bezdáni általános iskolában dolgozott. Időközben magánúton tanulmányokat folytatott a belgrádi Bölcsészettudományi Karon, és 1961-ben diplomázott. A szabadkai Munkásegyetemen kapott állást a pedagógiai kutatócsoport vezetőjeként, de munkatársként, tanácsosként közreműködött a szabadkai és az újvidéki Pedagógiai Intézetben. A két intézet megbízásából a kétnyelvű pedagógiai tevékenység problémáinak tanulmányozásával foglalkozott, s munkáival, az illetékesek értékelése szerint, hozzájárult „a két tannyelven folyó munka koncepciójának kialakításához". Az idő nem igazolta az állítólag nemes törekvéseket tükröző elképzelést „a két tanítású nyelvű iskolákról", amely szabadkai gyakorlat néven vált ismertté. Az elgondolás valójában ábrándkép volt, mert feltételezte a mindkét nyelven tökéletesen beszélő pedagógust, a mindkét nyelven értő diákot. Végül a kísérlet „egyirányú utcá"-ba torkollt, a gyakorlat az egynyelvűség felé mutatott, s az örökösen élő és ható, olykor csak megbúvó asszimilációs törekvések képviselőinek a malmára hajtotta a vizet.

Bodrogvári Ferenc, a Munkásegyetemet elhagyva, a szabadkai tanítóképző, majd a belőle kinövő Pedagógiai Akadémia, 1976-tól pedig az újvidéki Bölcsészeti Kar filozófiatanára lett. Ezt megelőzően 1973-ban bölcsészdoktori címet szerzett a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A humanista értékek lehetőségei a modern társadalomban című, kitűnő minősítéssel megvédett értekezését a belgrádi Bölcsészeti Karon magiszteri munkaként fogadták el. Ezerkilencszázhetvenötben a belgrádi Bölcsészeti Karon Az értékek negatív átértékelése című doktori értekezésében Herbert Marcusénak, korunk egyik legnagyobb gondolkodójának az eszméit boncolgatta. Munkája Negacija i humanitet címmel szerb nyelven, Belgrádban jelent meg. Általában szerbül publikált, tanulmányai is ezen a nyelven jelentek meg, csupán két egyetemi jegyzete hagyta el a sajtót magyarul is, szerbül is (A szociológia alapjai; A marxizmus alapjai). Magyarul megjelent: Pedagógia és elidegenedés (1980) és Érték és utópia (1983).

A filozófiai problémák tanulmányozása során mindig nagy érdeklődéssel fordult Marcuse munkái felé. Úgy vélte, hogy a „késői kapitalista társadalom" bírálata a szocializmus deformációjának a leküzdésében is kínált tanulságokat. Figyelemmel tanulmányozta Mannheim Károly ismeretelméletét, tudásszociológiáját, akárcsak a frankfurti iskola többi tagjának munkáit, akiket kezdetben a marxizmus megújításának a szándéka vezérelt, majd élesen bírálták a monopolkapitalista társadalom válságjelenségeit és a sztálinizmus embertelen, visszahúzó gyakorlatát. Ennek folytán munkássága olykor gyanút is keltett, ellenzéki magatartását kifogásolták, bár ez nem jelentett akadályt, hogy a tartományi pártbizottság politikai iskolájában az önigazgatású szocializmus tantárgyat tanítsa, jóllehet nem is volt párttag. Kortársai humanista elkötelezettségét, kutatói kíváncsiságát és alapos (marxista) filozófiai kultúráját becsülték.

Tagja volt az Üzenet szerkesztőségének, felelős szerkesztője volt a magyar nyelvű szakmai-pedagógiai folyóiratnak, az Oktatás és Nevelésnek.

BOGDÁNFI SÁNDOR (Budafok, 1912. november 26.–Újvidék, 1987. január 26.) – A jugoszláviai magyar új-

ságírás szocialista szakaszának ismert szerkesztője, szervezője, fordítója, szatirikus írója, az irodalmi estek, élőújságok szellemes műsorvezetője. Az a világ, amelyben elevenen mozgott, és amelynek fonákságait belülről is látta, megszűnt létezni: nincs többé sem Jugoszlávia, sem szocializmus, a magyarság is erősen megfogyatkozott, s abbamaradt Tito összes műveinek kiadása, amelynek úgyszólván hivatalos, leginkább ünnepelt, olykor vitatott fordítója volt . . .

Az újságírással Versecen ismerkedett meg húszéves korában, majd egyetemi évei idején Zágrábban és Szabadkán publikált. A Magyar Szóba, külpolitikai újságíróként, 1949-ben került, de még abban az évben „átvezényelték" az induló ötnyelvű Újvidéki Rádióba, amelynek talpraállításában, szakmai irányítóként, nagy szerepe volt. Évekkel később átvette a Magyar Szó szombati (akkor még vasárnapi) mellékletének, a Kilátónak a szerkesztését, majd a Dolgozók című hetilap élére került. Főszerkesztőként másfél évtizedig irányította a lapot, s a szakszervezeti közlönyből olvasmányos hetilapot varázsolt. Ebben az időszakban, bizalmi és befolyásos személyként, részt vett a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat létrehozásában, jellegének meghatározásában.

Bár Bogdánfi mindig hangoztatta, hogy ő elsősorban újságíró, sohasem takargatott irodalmi ambíciói is voltak, író azonban, mint mondta is, csak másodállásban volt. Az ötvenes évek legelején színpadi szerzőként mutatkozott be – a szabadkai Népszínház három darabját játszotta 1950 és 1952 között –, majd regényekkel, elbeszélésekkel próbálkozott váltakozó sikerrel (A nagy kaland, 1961; Egy merénylő vallomása, 1969; Ember a Holdban, 1969; Óriások, 1971; Angyalok játszanak, 1974; Éjszakák, 1987). Munkásságának fő vonulata azonban a humor, a szatíra, a paródia. Humoreszkjeinek első gyűjteménye még az ötvenes évek végén jelent meg (Se füle, se farka, 1959), a kritikusok szerint ez volt egyik legjobb könyve, „amelyben a csendes derűtől a megkeseredett cinizmusig, a szelíd feddéstől a szarkasztikus ostorozásig" változatos formákat szólaltatott meg (Szeli István). Népszerű aforizmáit több kötetben tette közzé (A világ dióhéjban, 1968; Hallgatni nem arany, 1971; Minden és még valami, 1980), ezeket előzőleg a lapokban jelentette meg, főleg a Magyar Szóban, Foszlányok címmel, a szerzőt, azaz önmagát pedig Foszlányfi Sándornak titulálta. Sikeresen művelte az irodalmi paródiát (Sirodalmunk könyve, 1970; Magyari sirodalom, 1976) meg a bökversnek és az aforizmának egy sajátságos, Bogdánfi-féle változatát, Katastrófák címmel. És e sokoldalú, termékeny munkásság mellett még szenvedélyes vitázó, szellemes csevegő, elmés társalgó is volt. Egyik „cinikus vallomásá"-ban mondja is: „. . . minden alkalmat kihasználtam, hogy elbeszélgessek nálam okosabb emberekkel, bár rendszerint nem hagytam őket szóhoz jutni."

BOGDÁNFFY SZILÁRD (Feketető, 1911. február 21.–Nagyenyed, 1953. október 1.) – Szülei a magyarországi örménységből szakadtak ki, apja az Erdélyben (Erzsébetváros), anyja pedig a Bánátban (Versec) letelepedettek sorából, de mind a ketten már beolvadtak, magyarnak vallották magukat. Az apa a XX. század első évtizedében tanítóként került a hajdani csókai uradalomra telepített Feketetóra, amely népünk ajkán

még Cernabaraként is él. Nem sokáig maradtak, itt-tartózkodásuknak alighanem egyetlen nyoma a csókai plébániatemplom anyakönyvében található, ahol az újszülött fiukat keresztvíz alá tartották.
A család csakhamar továbbállt, a szomszédos, a módosi járáshoz tartozó Torontálkeresztesre (ma: Cruceni, Románia). Gyermekük az igen vallásos temesvári nagyszülőknél végezte az elemit román nyelven. Ezerkilencszázhuszonötben a szülőket is Temesváron találjuk, ettől kezdve Bogdánffy a piarista főgimnázium eminens tanulója. Életrajzírója, Fodor József írja (Keresztény Szó, katolikus kulturális havilap, Kolozsvár, 1997, 11. szám), hogy az érettségi után a váradi egyházmegye szemináriumába kérte felvételét, amit kegyesrendi elöljáró tanára a lehető legszebb szavakkal támogatott.
Bogdánffy Szilárd 1929-ben a katolikus püspökségek növendékei részére 1648-ban alapított, s Budapesten, a pálos kolostorban elhelyezett Központi Papnevelő Intézetbe került. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán fejezte be, itt tett 1933-ban hittantanári vizsgát, Nagyváradon pedig 1934-ben pappá szentelték. A korabeli román előírások értelmében hittantanári vizsgáját meg kellett ismételnie, ezt ő meg is tette 1937-ben a ba-lázsfalvi görög katolikus teológiai intézetben. Lelkészi hivatása mellett rendszeresen tanított a Gojdu Intézetben, a szatmári teológián és a Szent Orsolya zárda tanítóképzőjében. Gyakran publikált is a helyi egyházi lapokban.
1939-ben, a szélsőséges jobboldali erők fokozott előretörésének évében, a román királyi csendőrség letartóztatta, hadbíróság elé állíttatta, az nemkívánatos személynek nyilvánította, megfosztotta állampolgárságától, s kitoloncolta az országból. Rövid ideig a budapesti Ranolder Intézet hitoktatója volt, majd 1940-ben, a határmódosítás után, teológiai tanárként folytatta munkásságát. Közben 1943-ban a Pázmány Péter Tudományegyetemen a hittudományok doktorává avatták. A korábbi országhatárok helyreállítása után Romániában maradt, vállalva az esetleges újabb meghurcoltatásokat. Erre már 1947-ben sor került, amikor az új rendszer nyílt támadást intézett az egyház ellen is: államosította iskoláit, betiltotta a görögkatolikus egyházat, sok főpapot letartóztatott. A Szentszék úgy döntött, hogy helyükbe titkos püspököket állít. Így került a nagyváradi–szatmári püspökség élére Bogdánffy Szilárd, akit a bukaresti nunciaturán szenteltek fel 1949-ben.
Néhány hónap múlva bebörtönözték azzal a szándékkal, hogy megtörik, és egy Rómától független katolikus egyház fejévé teszik. Ő azonban nem ment bele ebbe a játékba, mire évekig föld alatti börtönben, munkatáborban, kőbányában sínylődött. Csak 1953-ban állították bíróság elé több társával együtt, s hazaárulás vádjával 12 évi kényszermunkára ítélték. Súlyos betegen szállították a nagyenyedi börtönbe, s ott agyongyötörve, 42 éves korában meghalt. A Három Jegenye nevű rabtemetőben hantolták el, sírja felett ma egy gyár áll. Az 1989. évi fordulat után, a Szentszék jóváhagyásával, kezdeményezték a mártírpap boldoggá avatását. A kanonizáció folyamatban van.

BOGDANICH IMRE DÁNIEL (Verőce, 1762. november 5.–Pest, 1802. január 31.) – A budai Gellért-hegyen, az egykori Uránia csillagvizsgáló helyén

egy emlékoszlop áll, latin nyelvű felirattal, amely magyarul így hangzik: „Bogdanich Imre Dániel nemes Horvátország szülötte és Magyarország tudósa, matematikusa és csillagásza munkásságának emlékére”. Az emlékoszlop előtti parkosított részben egy fehér márványlap a következő szöveggel tájékoztatja a látogatót: „Bogdanich Imre Dániel (1762–1802) csillagász tudományos vizsgálatai alapján készült el hazánk első szabatos térképe”.

Katonatiszt édesapja a verőcei helyőrségben teljesített szolgálatot, majd Zágrábba, később Magyarországra helyezték át, ahol fia befejezte az elemit és a líceumot, tizenhét éves korában pedig beiratkozott a budai Királyi Egyetem matematikai szakára, s ezzel egyidejűleg fejezte be az 1782-ben megnyílt Institutum Geometricumot, azaz a Mérnöki Intézetet. Diplomázás után a nagyváradi akadémia matematikatanára, később pedig a Kamarai Mérnöki Hivatal földmérő indzsellére lett. Innen állami ösztöndíjjal a bécsi Egyetemi Csillagvizsgálóba ment. Tanulmányainak befejezése után, 1796-ban a budai Egyetemi Csillagvizsgáló asszisztense, 1789-től pedig adjunktusa. A kutatómunka mellett az elméleti csillagászat tanára az egyetemen. Ezerhétszázkilencvennyolcban a helytartótanács, Lipszky Ferenc katonai kartográfussal együtt, megbízta Magyarország új, részletes és az eddigieknél pontosabb térképének elkészítésével. Az első feladat, amely Bogdanovichra várt, az ország határai mentén körbehaladó alappontsorozat bemérése volt.

Bogdanich télvíz idején, 1798. december 16-án, pokrócokba burkolózva indult egy félig nyitott parasztszekéren és egy nehéz műszerszállító társzekérrel Fiume felé. A kikötőváros melletti Terzattóban (Trsat) határozta meg csillagászati módszerrel az első földméréstani alappontot, amelyből kiindulva lehetővé vált a részletek bemérése. A jeges, viharos időben csúfosan meghűlt, de még tisztességesen fel sem épült, máris folytatta útját Carlopago (Karlobag) felé, ahol a helyi lakosság varázslónak nézte, s meg akarta gátolni méréseit.

Bár a sok megpróbáltatás és a kedvezőtlen időjárás teljesen aláásta egyébként is gyenge fizikumát, 1799. évi expedícióját szép siker koronázta: előtte az országban csak 5 csillagászatilag meghatározott alappont volt, ez a szám az ő munkássága révén 23-ra emelkedett. Mivel a délvidéki meghatározások hiányosra sikerültek, 1801-ben súlyos tüdőbajával nekivágott még egy útnak, s Szegednél, Pétervárádnál és Zimonynál pontosította méréseit. Ez az újabb megerőltetés végképp ágyba döntötte, hónapokon át elgyötört testtel szenvedett, s negyvenévesen, rokkant aggastyánként halt meg, mindenkitől elfelejtve.

Lipszky János rézmetszetű magyarországi földabrosza, a Tabella Generalis Regni Hungariae az első, csillagászati felméréseken alapuló, megbízható, polgári célú országtérkép. 1804 és 1806 között jelent meg, 12 lapból áll. Ezernyolcszázhatban az ehhez csatolt Repertorium locorum . . . az első magyar helységnévtár volt. A térképet többször kiadták, 1817-ben egy angol cég is megjelentette. Bogdanovich Imre Dániel – akit a horvátok is magukénak tekintenek – nem érte meg megjelenését, amelynek pontosságához és megbízhatóságához döntő módon hozzájárult. Az asztrogeodézia terén végzett úttörő munkásságát csak az utókor ismerte el, többek közt a Gellért-hegyi emlékoszloppal is.

BOGDANOVICH VILIBALD (Nagyvárad, 1813. április 16.–Párdány, 1878. ?) – A szláv eredetű Bogdan (istenadta) keresztnév Európa keleti részein évezredes múltra tekint vissza, az Árpádkorban a magyarok között is elterjedt. A szerb népköltészet alakjai viselték ezt a nevet (Jug Bogdan), meg az ukrán és a román történelmi személyek (Bogdan Hmelnyickij, Bogdán moldvai fejedelem). Személynévként ma is él: a szerbeknél, az oroszoknál s általában a szláv népeknél Bogdanović, Bogdanov alakban, az albánoknál Bogdani, a magyaroknál Bogdánfi, Bogdányi formában. Földrajzi névként is használatos (Bogdántó, Bogdánér, Bogdánhegy, Bogdány). A XIX. században ismertté vált torontáli Bogdanovich (Bogdanovics) család a látszat ellenére nem szerb, hanem örmény származású, őseik az erdélyi örménység egy részének XVIII. századi letelepedése során kerültek a Temesi bánságba, s itt egy részük elszerbesedett, egy másik pedig elmagyarosodott.

A család szinte minden tagja császári tiszt volt. Egyik ősük, Bogdanovich Dávid, leszerelt, és kincstári földet bérelve meggazdagodott. Ez különösen 1838 után következett be, amikor gróf Buttler János nagy kiterjedésű párdányi, óteleki és jánosföldi uradalmai kerültek bérlőként a kezükbe. A bérlet egy részét tartásdíj címén Dőre Katalinnak, Buttler gróf elvált feleségének fizették ki. Ez a kényszerházasság és az azt követő, csaknem négy évtizedig tartó válópör szolgáltatta az alapot Mikszáth Kálmán Különös házasság című nagy sikerű regényéhez. Az eset újabb részleteit Kunkin Zsuzsanna tárta fel (Híd, 1995. április–május).

A família legismertebb tagja, Bogdanovich Vilibald, szintén császári tiszt volt, századosként lépett ki, foglalkozását a sokkal jövedelmezőbb gazdálkodással váltotta fel. Kitűnt 48-as szereplésével is. Az 1848. július 2-ára összehívott országgyűlésen Torontál, illetve a párdányi kerület követeként vett részt. Egyúttal megyei és városi (nagybecskereki) nemzetőr- és népfelkelő parancsnok volt. 1849 márciusától Perczel Mór tábornok parancsőrtisztjeként, őrnagyi rangban, a Bácskai (IV.) Hadtestben teljesített szolgálatot, de csakhamar alezredesként visszatért a megyei nemzetőrség parancsnoki tisztjére. A bukás után előbb az aradi várbörtönben, majd a pesti Újépületben (Neugebäude) raboskodott. Ötévi várfogságra ítélték, de már 1850-ben amnesztiában részesült. Párdányi bérelt kincstári birtokán gazdálkodott, ennek egy része idővel az ő tulajdonába ment át. Egyik vezetője volt a torontáli honvédegyletnek, nem egy rokkantnak nyújtott segélyt.

Deák Ferenc köréhez tartozott, a „haza bölcsé”-nek politikáját támogatta. Pesti tartózkodása során az Angol Királynőben szállt meg feleségével együtt, Ferenczi Zoltán könyvének tanúsága szerint Deák bizalmasai közé tartozott (Deák élete, I–III., 1904). Deák 1856-ban országos gyűjtést indított Vörösmarty árváinak segélyezésére. Bogdanovich Vilibald 400 forintos bankbetéttel járult hozzá, ennek kamatát évente nyújtotta át Deáknak. Az adományozás részleteit ugyancsak Kunkin Zsuzsanna tárta fel (Párdányi segély Vörösmarty árváinak 1856-ban. Hungarológiai Közlemények, 52. sz., 1982).

BOGNER JÓZSEF (Torda, 1907. március 14.–Szabadka, 1945. április 25.) – Apja falusi jegyző volt Melencén és Tordán, anyja, Schiller Etelka, ház-

tartásbeli. Hét gyermeknek adtak életet. A családfő halála után az özvegy háza népével beköltözött Nagybecskerekre. A sors egy életen át üldözte: hat gyermekét temette el. Közülük az egyik, a 28 évet élt Margit apáca lett, az üdvözülés útjára lépett, s egyháza megindította boldoggá avatásának folyamatát. A 38 éves Bogner Józsefet a partizán hadbíróság, háborús szereplése miatt, halálra ítélte, és kivégezték.

Bogner 1916-ban a becskereki kegyesrendi gimnáziumba iratkozott, de az impériumváltás miatt az állami gimnáziumot fejezte be. Iskoláztatása nem volt zökkenőmentes: a háborús megszakítás idején kitanulta az órásmesterséget, majd csak 1927-ben érettségizett. Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdte (1927/28), Lipcsében folytatta (1929/30), és Zágrábban fejezte be (1930/31). Tanári oklevelet szerzett. Zág-rábi és Smederevska Pa-lanka-i tanárkodása után 1937-ben Szabadkán telepedett le. Megalakította a Prosveta diákotthont (1941-től Szent Gellért konviktus), amelyet a diákok tréfás kedvükben „Bogneráj”-nak kereszteltek el. A szegény sorsú magyar gimnazistáknak adott ingyenes vagy kedvezményes ellátást, egyházi és magyarországi segélyekből.

1941 után gyökeres változás állt be életében. 1942. január 7-én Szabadkán megalakult a Keresztény Sajtószövetkezet, amely már március 9-én Csuka Jánostól átvette a Délvidéki Magyarság című újság irányítását. A lap felelős kiadója, majd csakhamar felelős szerkesztője Bogner József lett. Ettől kezdve a lap jobbra tolódott. Ő ekkor már országgyűlési képviselő is, aki Bárdossy László miniszterelnök javaslata alapján „meghívott honatya”-ként lett a parlament tagja 25 társával együtt mint „a visszatért Délvidék reprezentánsa”. Politikai szerepvállalásával egy időben szakmai téren is előrelépett: 1943 áprilisában a kolozsvári egyetem a magyar nyelv és irodalomtörténet doktorává avatta.

Még a harmincas években Becskereken két kiadásban is megjelent A magyar helyesírás szabályai és szótára című munkája. Ezerkilencszáznegyvenhárom-ban A szerb uralomnak a délvidéki magyarság nyelvére tett hatásáról értekezett. Közben cikkei rendre megjelentek lapjában, ezekben „a keleti barbárság”, az „új tatárjárás” veszélyére figyelmeztetett. A Délvidéki Magyarság 1944 októberében szűnt meg, Bogner Józsefet pedig október 17-én, a katonai közigazgatás bevezetésének napján letartóztatták. Jómaga, egy hátramaradt levelének tanúsága szerint, nem panaszkodott az elbánásra, társai viszont elmondták, hogy a vizsgálószervek nem voltak túlzottan kíméletesek. Úgy segített baján, hogy a börtönben visszatért az órásmesterséghez.

A Szabad Vajdaság 1945. április 9-én közölte, hogy a hadbíróság Bogner Józsefet a népfelszabadító mozgalom, a Szovjetunió és a szabadságszerető népek „ellen elkövetett rágalmazásokért, fasiszta propagandáért, a megszállókkal való együttműködésért, amelyeket mint képviselő, újságíró és lapkiadó elkövetett, a nép ellenségének nyilvánította, és golyó általi halálra ítélte”. Bogner nem menekült el, mert úgy vélte, hogy nincs mitől tartania, vér nem tapad kezéhez, háborús bűnöket nem követett el – ha ilyenek voltak, akkor a bírósági ítéletben hivatkoztak volna rá -, de így vélekedett a Reggeli Újság, a Naša pošta főszerkesztője is, akik szintén az övével azonos sorsra jutottak. Badarság volt részükről kíméletet,

igazságos ítéletet várni egy olyan korban, amelyben a józan mérlegelést a bosszúvágy és az ideológiai elvakultság homályosította el: az egyik nacionalizmus büntette a másikat, a győztes a legyőzöttet . . .

BOGNER MÁRIA MARGIT (Melence, 1905. december 15.–Érd, 1933. május 13.) – A sárfürdőjéről ismert torontáli szerb nagyközségben született egy ottani magyar tisztviselő családban. Anyja hét gyermeknek adott életet, de közülük hatot eltemetett. Vallásos asszony volt, minden vasárnap, családjával együtt, bekocsizott a 8 km-re eső Németelemérre, ahol a legközelebbi katolikus templom volt. Melence 9000 lakójából ugyanis több mint 8000 görögkeleti vallású, a katolikusok száma viszont alig érte el a 300-at.

1906-ban a család Tordára költözött, ahol az apát közjegyzőnek választották, azaz több kisközségből álló közigazgatási egység vezető hivatalnokává. A kis Etus – keresztelésekor ezt a nevet kapta – itt töltötte gyermekéveit, s itt támadta meg egy súlyos betegség is: 1914-ben csípőcsont- (medenceöv-) gyulladást kapott, tíz hónapig nyújtott lábbal kellett feküdnie: kifeszített lábát háromkilós homokzsák húzta. Amikor felkelt, a lába négy hónapig gipszben volt, utána pedig hét évig csak géppel tudott járni. Végül a jobb lába megrövidült, egy életre merev maradt.

1918-ban a család Becskerekre költözött, ahol a Bogner lány a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővéreknél befejezte a polgári iskolát, s adminisztrátorként egy szövetkezetben helyezkedett el. Ekkor már teljesen elmerült a vallásosságban, buzgósága végtelen, már-már a megszállottsággal határos. Minden reggel hétkor, gyakran édesanyjával együtt, térden állva misét hallgat a becskereki plébániatemplomban, olykor, ha beletemetkezik az ájtatosságba, a sekrestyés rázárja az ajtót. Betegeket látogat, a Mária Kongregáció tagjaként hívőket toboroz, közben fáradhatatlanul böjtöl, keményen betartja az egyházi tilalmakat, azokon túl is lép, jóllehet törékeny testét újabbnál újabb betegségek támadják meg. Minden vágya, hogy apáca legyen, de éppen egészségi állapotára való tekintettel nem vették fel sem a karmelitákhoz, sem az Angolkisasszonyokhoz. Csávossy Elemér nagybecskereki származású káplán, aki a belgrádi érsekségen teljesített szolgálatot, a vallásos lányt Böhm Margitnak, a vizitációs nővérek főnökasszonyának figyelmébe ajánlotta, aki megértéssel fogadta óhaját. 1927. augusztus 6-án értesítették, hogy felveszik a rendbe, augusztus 10-én már az osztrák Alpok alján, Thurnfeldben, az ottani zárdában van, s felveszi a Mária Margit nevet. Klauzúrás elzártságban él, csak külön engedéllyel látogatható. Boldogan írja „mamsikájának”, azaz édesanyjának, hogy „meséseket alszunk, csodásan balzsamos a levegő, oly szép a kertünk, fél óráig mehetünk előre, mire a végére értünk . . .” Balássy Lászlónak megfogalmazása szerint, aki megírta Bogner nővér életét (Mindig hűségesen, Székesfehérvár, 1985), „lassú vértanúságra” ajánlta életét, „rabszolga gyanánt szentelte magát a Boldogságos Szűznek”. A szerző még azt is közli, hogy a szent életű zárdaszűz históriája „belső ösztönzésre jött létre”.

Miután a rend magyarországi tartománya is megalakult, 1928-ban öt nővértársával együtt Érdre költözött, s itt a hívek csakhamar tisztelettel vették körül. Ez a bensőséges kapcsolat azonban nem tartott sokáig: 1933-ban elvitte a tüdővész.

1937-ben a székesfehérvári megyés püspök megindította az eljárást boldoggá avatásának ügyében, ezzel a felső egyházi hatóságok is egyetértettek. 1938-ban, a budapesti Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával Eugenio Pacelli bíboros (a későbbi XII. Pius pápa) így beszélt róla: „. . . csatlakozunk a fehérvári egyházmegye reményéhez, amely felmagasztalását óhajtja egy nagyon tiszta léleknek, Bogner Mária Margitnak, Isten szolgálóleányának . . .”
A boldoggá, illetve a szentté avatás folyamata nagy körültekintéssel jár, s ennek folytán lassú is. Az avatás csak akkor történik meg, „ha a boldoggá avatandó szentségi híre tartja magát”, s mindenkor közrejátszanak az egyházpolitikai szempontok is.
Boldog Margit szentté avatását 1272-ben kérte V. István király, de erre csak 1944-ben került sor. A három kassai vértanút 1619-ben ölték meg, s 1905-ben avatták boldoggá. Akkoriban arról beszéltek, hogy „három új csillag támadt a magyar katolicizmus egén”. Szentekké napjainkban, 1995-ben, a pápa szlovákiai látogatása során avatták őket, s most a dicsőségen már négy közép-keleti, posztkommunista ország osztozott. Körösy Márk ugyanis a horvátországi Križevciben (Körös) született, Godecz Menyhért lengyel, Pongrácz István pedig magyar származású, együttes mártíromságuk a mai Szlovákia területén, Kassán történt.

BOKOR JÓZSEF (Kolozsvár, 1861. február 12.–Budapest, 1911. október 23.) – Vándorszínész-házaspár (id. Bokor József, Kőrösi Ágnes) gyermekeként jött a világra, sőt anyai ágon öregapja is színigazgató volt a XIX. század első felében. Mi sem természetesebb tehát, hogy ő is Thália istennő szolgálatába lépett karmesterként, színházi szerzőként, rendezőként.
Kassán tanult, tizenöt éves fejjel vidéki zenekarokban hegedült, dirigensi pályáját pedig Eperjesen kezdte az egyik ottani vándortársulatnál. Ezernyolcszáznyolcvanháromban a családdal együtt került Szabadkára, de a szülők az idény végén továbbálltak, ifj. Bokor viszont Szabadkán maradt. Gaál Ferenc iskolaigazgató, egyházi és színházi karnagy meghívására tanári állást vállalt a Városi Zeneiskolában. Idővel a túlterhelt mestertől átvette a színházi karmesteri pálcát. Csóka Sándor Szabadkán vendégszereplő társulata 1892-ben színre hozta a Fra Benuto kapitány című operettjét. Az ősbemutató idején már készen állt A kis alamuszi című operettje és a Falusi történet című népszínműve is.
A következő esztendő nagy fordulatot hozott a szabadkai énektanár életében: a budapesti Népszínház 1893. évi pályázatára beérkezett 96 pályamű közül hetet választottak ki bemutatásra, köztük az ő három munkáját is (A pacsirta, Falusi történet, Komédiások). Feltűnő sikerének volt még egy hozadéka: a Népszínház azonnal karmesterének szerződtette.
Ettől kezdve csak úgy ontotta magából az operetteket, népszínműveket, vígjátékokat, bohózatokat, alkalmi darabokat. Ezeket sorra be is mutatták a pesti, bécsi és vidéki színpadokon. Újvidéken például 1893–1908 között nyolc darabját adták elő, A gyermekasszony című népszínművét 1897–1918 között hat ízben újították fel.
A századforduló egyik legtöbbet díjazott szerzője is volt: 1898-ban a kolozsvári színház pályázatán a Boris asszony című népszínműve nyert pályadíjat, 1899-ben, a Népszínház pályázatán a Kurucfurfang című népszínművét száz

arannyal jutalmazták. De Egy válóper adatai (1895), Télen (1895) és Az almafa (1901) című darbjai szintén pályadíjat nyertek.
A századvégen és századelőn még a következő színpadi művei kerültek bemutatásra (nem teljes névsor): Úrfi kisasszony, bohózat, 1896; Mária bátyja, népszínmű, 1896; Három légyott, operett, 1897; Dupla feleség, bohózat, 1898; Az édes, népszínmű, 1898; Harc a millióért, regényes színmű hét képben, 1900; Az almafa, vígjáték, 1901; Huszárkisasszony, operett, 1903; A főkonzul, operett, 1904; Nászutazás a kaszárnyába, operett, 1905. Utolsó operettje, az Anarkista kisasszony, 1910-ben került színre.
Ezerkilencszázháromtól az akkor létrejött Király Színház főrendezője lett, olyan színészekkel dolgozott, mint Blaha Lujza, Pálmay Ilka, Küry Klára, Hegyi Ilonka. Karmesteri pálcája alatt szólaltak meg először 1904-ben Kacsóh Pongrác János vitézének dallamai.
Népszerű szerző volt a századfordulón, de se szövegei, se dalai nem élték túl, elenyésztek, tiszavirág-életűeknek bizonyultak. Ennek egyik oka, hogy eredetiségét még életében megkérdőjelezték, kimutatták, hogy dalait, szövegeit gyakran más szerzőktől kölcsönözte.
A Szabadkán bemutatott A gyermekasszony című népszínművéről így írt 1896-ban a Szabadkai Hírlap: „Tehetséges ember maga, ifjú Bokor uram, igen tehetséges. Ez a darab se rossz, éppen nem rossz. Hanem azért ne akarjon rászedni bennünket. Ismerjük mi ezt a darabot régóta, ó igen régóta . . . Maga kis hamis.”
Hogy nem vidéki fricskáról volt szó, hanem jelenségről, azt a pályadíjat nyert és a pesti Vígszínházban bemutatott Az almafa című vígjátéka körül kipattant irodalmi háborúskodás is igazolta: kimutatták róla, hogy tulajdonképpen Jochan Hutt: Das war ich című darabjának fordításáról van szó.

BOLDIZSÁR IVÁN (Újvidék, 1917. november 6.–Újvidék, 1986. június 5.) – Eszéken tanult Ungár Jakab „betűíró és merkantil litografus” keze alatt, majd Zágrábban és Budapesten tökéletesítette mesterségét. Közvetlenül a második világháború után különféle újvidéki grafikai intézetekben, üzemekben „szépírói művész”-ként díszokleveleket, diplomákat, plakátokat, üdvözlőlapokat, könyvfedőlapokat tervezett, részben készített is, a Forum Nyomda megalakulása után pedig a síknyomó osztály egyik műszakfőnöke lett.
Az Újvidéki Iparművészeti Középiskola tanárjaként, Franz Leschinkollal együtt, 1955-ben egy tankönyvként szolgáló füzetet jelentetett meg Dekorativna pisma (Dekoratív betűk) címmel.
A belgrádi Jovica Veljović a jobb sorsra érdemes, de dicstelenül abbamaradt Vajdasági enciklopédia számára írt szócikkében így méltatta az ezen a téren kifejtett munkásságát: „Boldizsár kalligráfiái kifinomult érzésről, a harmónia és a vonások ritmusa iránti szenzibilitásról tanúskodnak . . . tág határok között mozognak: a kifinomult líraitól a robusztus kalligráfiáig . . .”
Jóllehet alapterülete a szépírás művészete, hírnevét – főleg az országhatárokon túl – az új betűtípusok tervezésével, az új betűcsaládok, betűgarnitúrák létrehozásával alapozta meg. Rátermettsége a nyomdászat bölcsőjében és világközpontjában, Németországban érvényesült. A földgolyó egyik legismertebb cége, a berlini Berthold betűöntöde három szecessziós formatervét

illesztette be gyártási tervébe (Janus, Boldiz, Triton). A hírneves frankfurti Stempel AG üzem is megvásárolta egyik betűtípustervét (Isar). Ugyancsak ő tervezte P. P. Njegoš Gorski vijenac című művének új, a Crna Gora-i Tudományos és Művészeti Akadémia szárnyai alatt megjelenő kiadása dekoratív cirill írását. „. . . Nyomdászatunk történetében ez az első eset, hogy a betűtípus tervétől a könyv végső kivitelezéséig minden önerőre támaszkodva valósult meg" – írja idézett munkájában Jovica Veljović.

Olykor-olykor tehát itthon is méltánylásra talált különleges szaktudása. Munkásságát többek között Ács József és Majtényi Mihály fedezte fel, ám a legnagyobb elismerés, életének delén túl, ugyancsak külföldről érkezett, Gutenberg hazájából: meghívták, hogy mutassa be életművét. Az öregedő, nyugdíjassorba került Boldizsár Iván önálló kiállítása 1984 októberében – a szakma kiválóságainak jelenlétében – az offenbachi Klingspor Múzeumban nyílt meg. Erről a tájról – az egykori Jugoszlávia területéről – senki sem részesült ilyen megtiszteltetésben, csak ő, a szépírás, a betűrajzolás újvidéki mestere, Tóthfalusi Kis Miklós és Kaproncai Nyerges Ádám kései, szakosított utóda.

A vajdasági sajtó embereinek külön is tisztelettel kell meghajolniuk Boldizsár emléke előtt: ő tervezte, rajzolta az itteni lapok zömének „kalapját", azaz a fejlécét, köztük a Magyar Szóét, s az elődét, a Szabad Vajdasággét is.

BOLESZNY ANTAL (Nagybecskerek, 1828. május 31.–Orsova, 1896. szeptember 11.) – Ő írta és adta ki alighanem az első útikönyvet az egykori Dél-Magyarországon, mégpedig 1870-ben, Orsován, Kézikönyv az Al-Dunán, Szerb-, Oláh- és Bulgárországban utazók számára címmel. Az országban is az elsők közé tartozott. A budai (1733) és a pesti (1803) útikönyvek ugyan már a XVIII. századtól megjelentek, de ezek kivétel nélkül német nyelvűek voltak. Az első magyar nyelvű, Pest-Budáról készült útikalauz 1845-ben jelent meg. G. L. Feldmann több kiadást megért, német nyelvű munkája alapján készült, Buda-Pest, a magyarok fővárosa, vagyis ezen testvér-városokban létező minden nevezetességek és látni méltó dolgok leírása. Vezéd (így!) vidékiek és bennszülöttek számára címmel. A hetvenes évek után szaporodtak el nagyobb számban. Ebbe a sorba tartozik Boleszny útikönyve is.

Megírására gondosan készült, utazásai során közvetlenül informálódott a tényekről, az eseményekről. Jólértesültsége igen sok helyen kimutatható. Az önálló bolgár egyház 1870-ben jött létre egy szultáni fermán kiadásával, ő ezt a tényt már megemlíti a néhány hónappal azután megjelenő könyvében. Több magyar, német, szerb és horvát forrásra is hivatkozik. Mégsem tudományos munkát adott ki kezéből, hanem pontosan azt, amit ígért: bedekkert, azaz kézikönyvet az utazók számára.

Egy ismert becskereki kereskedőcsalád sarjaként (apjának vaskereskedése volt a főutcán) a gimnáziumot Szegeden és Temesváron végezte. A szabadságharcból hadnagyként került ki. A bukás után azonnal beiratkozott a temesvári teológiára, s ezzel elkerülte a besorozást az osztrák hadseregbe. 1852 óta több helységben lelkészkedett. 1856-ban Kikindára helyezték, s ott az elemi iskola igazgatója és az induló reáliskola tanára volt. 1862-től haláláig az orsovai plébániát vezette.

1856-tól rendszeresen írt a Temesvári Lapoknak, az aradi Alföldnek is húsz évig külső munkatársa volt. Az Utazási vázlatok az Al-Dunán című cikksorozatát az Újvidék című lap közölte. Történelmi tanulmányait a temesvári Történelmi és Régészeti Értesítőben tette közzé. Két önálló kötetet is publikált (Széchenyi munkálatai az Al-Dunán, tekintettel a Duna gőzhajózás és a Széchenyi út történetére, 1878; A magyar szent korona Orsova melletti elásatása 1849-ben és megtalálása 1853-ban, 1889).
Legjelentősebb teljesítményének azonban éppen a már említett, a londoni és lipcsei bedekkerek mintájára készült, 1870-ben kiadott útikalauzát tekinthetjük.

BORBÁS VINCE (Ipolylitke, 1844. július 29.–Kolozsvár, 1905. július 7.) – Minden megemlékezésben, minden valamirevaló lexikoncikkben megtalálhatjuk róla a következő megállapítást: a XIX. század legnagyobb magyar botanikusa volt, a korszerű flóra- és növényföldrajzi kutatás megalapozója. Gyűjtő- és kutatóútjai során bebarangolta az egész akkori országot a Kárpátoktól az Adriáig. Mintegy 2000 növényalakot írt le és nevezett meg, a latin mellett főleg népi eredetű nevekkel, mivel magyartanári oklevele is volt. Rendkívüli termékenységére utal az az adat, hogy 1870 és 1905 között csaknem 900 dolgozata jelent meg. Könyveit ma is haszonnal forgatják a szakemberek (Pestmegye flórája, 1872; A magyar birodalom vadontermő rózsái . . ., 1880; Békés vármegye flórája, 1881; Temesmegye vegetációja, 1884; A magyar homokpuszták növényvilága, 1886; Középeurópa, különösen Magyarország kakukkfüveinek ismertetése, 1890; A Balaton tavának és partmellékének növényföldrajza és edényes növényzete, 1900 stb.). Nagy érdemei ellenére csak későn, élete vége felé kapott katedrát a kolozsvári egyetemen. Ő szerkesztette és jórészt írta is a Pallas lexikon botanikai részeit.
Mivel a „hazai tájak” forgalma már jó ideje leszűkült, vagy értelme megváltozott, újabban pedig az a tárgy, amelyet fedett, tovább töredezett, bomlott, nem kis elbizonytalanodást okozva, el kell mondanunk, hogy Borbás Vincének azokat a botanizáló útjait szedjük rendbe, amelyeket az egykori „déli részeken”, a volt Jugoszlávia területén tett meg, ahol a „hazai tájak” fogalmával újra bajok vannak.
1873-ban három ízben járt Dél-Bánátban (Delibláti homokpuszta, Verseci hegy), majd útját a Duna-völgyben folytatta egészen a Kazán-szorosig. „Ezek hazánk területének legérdekesebb pontjai, melyek a füvészt lebilincselve vonzzák, s melyek a füvész fáradozásait dúsgazdagon jutalmazzák” – írja a Jelentés az 1873. évben Bánság területén tett növénytani kutatásokról című munkájában (Matematikai és Természettudományi Közlemények, 1873). Ő is megcsodálta a virágba borult bánáti bazsarózsát, amely „a lankás legelők egyes hajlatait egészen kipirosítja”, s elsőnek írta le a Kazán-szoros szikláin őshonos sárga Tulipa hungaricát. Azt a növényt tehát, amelyet a török kertészek terjesztettek el, s tették „nemzeti” virággá, holott előttük is díszlett ezen a tájon, de nem volt, aki felfedezze, nemesítse.
A hetvenes évek derekán Horvátországban találjuk, a Velebit karsztjai között, ahol sok egyéb faj mellett leírta a horvát szegfűt (Dianthus Croaticum) és a velebiti szegfűt (Dianthus velebiticus), majd Fiume (Rijeka) tájain, a kvarnerói partokon és a szigetvilágban

járt, s 1877-ben leírta Krk és Pag flóráját. Stjepan Horvatić akadémikus a Jugoszláv enciklopédiában írt szócikkében elismerősen méltányolja hozzájárulását a horvátországi flórakutatáshoz. Összegező munkáiban, így az izlandi zuzmó, a peremizs és a varfű megjelenési helyeinek, elterjedésének dokumentálása során számos horvátországi, szlovéniai és bánáti példát említ. A szerbtövis hazája és vándorlása című tanulmányában (Természetrajzi füzetek, 1892) kimutatja, hogy a mediterráneumnak ez az őshonos vándornövénye a földkerekség minden mezejét bebarangolta: Európában egy ideig délamerikai szökevénynek tartották, Dél-Amerikában viszont, újbóli elterjedése alkalmából, óvilági eredetűnek vélték. Európában kétszer is elterjedt, legutóbb a XVIII. és a XIX. században. A dalmát tengerpartról indult, Szerémségben (Újlakon) 1797-ben, Szlavóniában 1808-ban, Dél-Bánátban pedig 1832-ben tűnt fel. Vándorlásának tényeit Streim György, Szerém megyefőorvosa közölte 1841-ben Pesten megtartott előadásában. „A szerbtövis épp oly kevésbé hazája ez az ország, mint ahogy a görögdinnyéé nem Görögország” – szögezte le Borbás Vince. Egyébként ezt a szívós burjánt nyelvünkben többféleképpen is nevezik: muszkatövisnek, svábkórónak, orosz bogáncsnak, a szegedi nagytájon pedig szervián tüsöknek mondják. De él a fehér-, ördög- és birkatüsök változata is.

BORBÉLY LAJOS (Csóka, 1843. december 1.–Budapest, 1923. szeptember 29.) – A csókai Marczibányi-uradalom, a későbbi Léderer-birtok egyik ispáni épületében született (Réti major). Az uradalmi intézők tehetséges gyermekei rendszerint közpályára készülődtek, s ezért főleg jogra mentek, azzal a szándékkal, hogy ügyvédek, bírók, megyei tisztviselők legyenek, esetleg szabad pályákon érvényesüljenek. Id. Borbély Lajos gyermeke azonban, a mezőgazdaság gépesítésének kezdő szakaszában, érdeklődéssel fordult a vashámorok termékei felé, s a technikai pálya felé tájékozódott, ami elég szokatlan jelenség volt abban a korban. Végül kohómérnök lett belőle, ami az alföldi emberek szemében ismeretlen szakmának számított.

Tanulmányait Selmecbányán és Pribramban (Csehország) folytatta, majd Ausztria és Németország vasműveiben továbbképezte magát. Fiatal szakemberként 1872-ben a Salgótarjáni Vasfinomító Társulathoz került üzemvezető mérnöknek, a következő évben pedig már a gyár műszaki igazgatója.

Akkoriban a vas- és acélgyártás Magyarországon, Európához képest, gyermekcipőkben járt: kezdetleges, faszéntüzelésű olvasztókemencékben, kisipari jellegű hutákban folyt a termelés. A fordulat 1881-ben következett be, amikor a salgótarjáni üzem, a beáramló külföldi tőke ösztönzésére, egyesült a Rimamurányvölgyi Vasművekkel, s megkezdődött a termelés nagyarányú korszerűsítése. Ennek a folyamatnak az élére Borbély Lajos került, a gazdasági alapot pedig a közeli kőszén- és vasércbányák adták. Egyik első dolga volt, hogy meghonosította a gáztüzelést, illetve a Siemens-Martin eljárást. Majd ezután sorba következtek az újabbnál újabb innovációk. Corel Ernő így foglalta össze munkásságát, főbb alkotásait: „. . . kettős munkatervű, regeneratívtüzelésű, nagytermelésű kavarókemence, amely Borbély nevét külföldön is ismertté teszi. Mintaszerűen modern nagyolvasztótelep létesítése Likéren

1883-ban, a Thomas-acélgyártás bevezetése Salgótarjánban 1888-ban, az ózdi vas- és acélgyártás rendszeres, biztos előrelátással megtervezett átalakítása, koncentrálása és modernizálása 1903-tól 1907-ig, majd később, közvetlenül az első világháború előtt, az ózdi mű szabatos, rendszeres és célszerű telepítése Borbélynak olyan kiváló, zseniális mérnöki alkotása, melyeket bátran összse lehet mérni a külföld legtökéletesebb hasonló alkotásaival" (Technikai fejlődésünk története, 1928).

A Bányászati és Kohászati Lapok 1923-ban, halála alkalmából, így fogalmazott: „Életeleme volt, hogy a magukat túlélt gyári berendezéseket késedelem nélkül eltakarította, s mindenkor a vastechnika legmagasabb színvonalán álló berendezésekkel pótolta."

Borbély Lajos tehát nem volt olyan elméleti ember, tudós alkat, mint mondjuk nagy kortársa, Kerpely Antal, aki nemcsak hogy 15 évig állt a kincstári vasművek igazgatóságának élén, hanem egyetemi tanár és akadémikus is volt, mintegy harminc könyv és kétszáz közlemény szerzője. Ő mindvégig a gyakorlat területén maradt, ezen a téren tűnt ki rátermettségével. De nemcsak a modern acélgyártást teremtette meg, hanem, korát jóval meghaladva, gondoskodott a munkások szociális helyzetének javításáról, művelődési igényeik kielégítéséről, mivel korán felismerte, hogy csak az elégedett, biztonságban élő dolgozó képes betölteni helyét a termelésben.

BORBÉLY MIHÁLY (Beodra, 1882. augusztus 24.–Egyházaskér, 1953. március 21.) – Borbély Mihály születési helyeként Beodrát jelöltük meg, itt azonban csak az anyakönyvbe vezették be, valójában az egykori Karátsonyi uradalom egyik Tiszáig terjedő pusztáján, Kerektón jött a világra. A latifundium egymás mellett sorakozó majorsági központjaiban cseperedett fel, s állt munkába: Kis- és Nagybikácson nevelkedett, s lett kiskondás, Aladáron szolgált, Akacson juhászkodott, Simogyról nősült. Élete nehéz volt, s hányatott is, bár vándorlásai során csak az észak-bánáti Egyházaskérig jutott el. Itt bérelt földön meg az egy-két hold sajátján küszködött kisparaszti sorban. Kint a határban lakott, egy saját építésű tanyaházban, a faluba csak nem sokkal a halála előtt költözött be.

Az igyekvő, felkapaszkodni kívánó szegényember alakját akár róla, Borbély Mihályról is meg lehetne mintázni. „Ami a világon dolog volt, azt mind csinálta" – így emlékezett rá húga, Borbély Roza. Valóban, amellett, hogy az árendált földön növénytermesztéssel és állattartással foglalkozott, még sok minden mással is próbálkozott: lisztet cserélt, kenyeret árult a vámőröknek, kubikolt, fuvarozott, piacolt, gölöncséráruval faluzott, disznóval, lóval kupeckedett, kamillát gyűjtött, pálinkakazánt tartott, dohánnyal kufálkodott, sőt kölcsönpénzt vett fel, és kiadta uzsorakamatra, de ebbe beletört a bicskája, mert neki a pénzt időben vissza kellett adnia, ő viszont nem tudta behajtani a tartozásokat. Mindenképpen menekült volna a szegénységtől, de az fogva tartotta egy életen át.

A magyar folklórkutatás nagy pillanatát is – amikor a sors összehozta Kálmány Lajossal – Borbély Mihály pénzkeresetként fogta fel: napszámba mesélt a nagy gyűjtőnek. Együttműködésüket egy 1914-ben megjelent könyv koronázta (Hagyományok, I–II., az első kötet Vácon jelent meg, a második pedig Szegeden, a következő belső cím-

mel: Borbély Mihály mondása után leírta és jegyzetekkel ellátta Kálmány Lajos).
Borbély Mihály az első mesemondó a magyar néprajztudomány történetében, akinek 51 meséje, Kálmány Lajos közvetítésével, önálló kötetben jelent meg. „. . . Kálmány előtt, s egészen mostanáig utána, kutatóink nem foglalkoztak, vagy nem találkoztak ilyen mesemondó tehetséggel” – írta Ortutay Gyula 1940-ben Borbély Mihályról.
Borbély Mihály meséit Pingált szobák címmel 1976-ban újra megjelentette az újvidéki Forum Kiadó. Katona Imre, aki a kötetet sajtó alá rendezte, ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára: „A jugoszláviai magyarság még nem minden részletében feltárt néphagyományainak egyik legértékesebb kincse Borbély Mihály e félszáz meséje.”
A mesemondó emlékét nálunk először Bori Imre ébresztette, ő írta első életrajzát is 1971-ben (Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 7. szám). A Pingált szobákban Beszédes Valéria tette közzé kiegészítő gyűjtését (Borbély Mihály gyermekeinek meséi).

BOROVSZKY OSZKÁR (Pincéd, 1894. december 24.–Marosvásárhely, 1966. szeptember 4.) – A lengyel eredetű Borovszky család egyik ága a XIX. század elején szakadt le Bács-Bodrog megyébe. Valójában két testvér telepedett le Kulától délre, a kender termesztéséről híres vidékre: az egyik lalityi (1892-től Liliomos), a másik pedig pivnicai (1905-től Pincéd) evangélikus lelkész volt. A családból papok, orvosok, megyei hivatalnokok kerültek ki, a legismertebb tagja pedig Borovszky Samu történész és akadémikus, a Borovszky-féle megyei monográfiák szerkesztője.
Borovszky Oszkár édesapja Filipován (a mai Bački Gračac, 1909-től Szentfülöp) volt községi orvos. Oszkár a helyi német iskolába járt, magyarul a pincédi lelkész nagybácsinál és szabadkai cseregyerekként, majd gimnáziumi diákként tanult meg. 1914-ben fejezte be a budapesti Színművészeti Akadémiát Bajor Gizivel, Péchy Blankával és Gombaszegi Ellával. Több mint háromévi frontszolgálat után, a Tanácsköztársaság idején játszotta el első nagyobb szerepét Tóth Ede A falu rossza című népszínművében. Emiatt, de egyéb szerepvállalása miatt is a bukás után kénytelen volt elhagyni Pestet, s szülőföldje helyett Erdélyben keresett menedéket. Az egyik kisebbségi helyzetet tehát elkerülte, a másikba viszont belecsöppent. A két szituációt azonban mégsem lehet összevetni, mert Erdély a maga fejlett színjátszásával összehasonlíthatatlanul több lehetőséget kínált az érvényesülésre. Például a Janovics Jenő által 1920-ban életre hívott Erdélyi és Bánsági Magyar Színészegyesületnek 440 tagja volt. (A szabadkai Népszínház 1945-ben megalakult társulatában két hivatásos színész játszott.) Kolozsvár és Marosvásárhely a mostoha körülmények ellenére is jelentős színházi központ volt a két háború között, Temesváron, Nagyváradon, Aradon vándortársulatok váltották egymást, Székelyudvarhely, Brassó, Szatmár és Nagybánya is megőrizte színházi hagyományait.
Borovszky Oszkár 1920-ban Tordán kezdte meg erdélyi pályafutását, majd 1923 és 1935 között Szatmáron, Aradon és Nagyváradon lépett fel különféle együttesekkel. 1935-ben a kolozsvári Tháliához szerződött, ezzel az együttessel a második világháború idején Szabadkán is vendégszerepelt. Közvetlenül a háború befejezése után a ko-

lozsvári Állami Magyar Színházban folytatta pályafutását, majd 1946-ban alapító tagként átszerződött a marosvásárhelyi Székely Színházhoz, ahol kiemelkedő jellemszínésszé fejlődött. Élete során csaknem 400 darabban lépett színpadra. Daliás termete, gyönyörű orgánuma, vonzó férfiassága a hősi szerepkörre predesztinálta. Eszményi Claudius volt a Hamletben, emlékezetes alakítást nyújtott a Bánk bánban, az Éjjeli menedékhelyben, a Jegor Bulicsovban, a Vassza Zseleznovában. Egyik kedvenc darabja Edmund Rostand Sasfiókja volt, amelyben hol a gárda zord, marcona kapitányát (Flambeau), hol a törzskari főtiszt (Marmont tábornok) alakját személyesítette meg. Gyönyörű színezetű hangjával, világos beszédével, hibátlan hangsúlyával elbűvölte a közönséget, de a szakmabelieket is. Kemény János, az Erdélyi Helikon és a kolozsvári színház mecénása, a marosvásárhelyi Székely Színház igazgatója, akit az osztályharcos kíméletlenség egy időben arra kényszerített, hogy mészégető munkásként keresse kenyerét, egy helyütt azt írta róla, hogy „a beszédkultúra magas fejlettségi fokán a szerep szerinti halk beszéd is lehet olyan szárnyaló, hogy a színház legeldugottabb szegletében is világosan értsük . . .”

BOROVSZKY SAMU (Bácsordas, 1860. október 25.–Budapest, 1912. április 24.) – Ha valaki ma Bácskában vagy Bánátban helytörténettel foglalkozik, nem kerülheti meg a kétkötetes Bács-Bodrog (1909) és az egykötetes Torontál monográfiát (1912), a bánáti pedig még Temes vármegye monográfiáját (1914) és Csanád vármegye történetét sem (1896–97), mert az előbbi Dél-Bánátról, az utóbbi pedig Észak-Bánátról ad fontos értesüléseket. Ezeket a nélkülözhetetlen forrásmunkákat Borovszky Samu szerkesztette, illetve Csanád vármegye történetét írta. Egyébként a vármegyetörténeti sorozatban összesen 26 vaskos kötet jelent meg, ebből 25-nek a szerkesztésében vett részt, úgyhogy manapság is Borovszky-féle monográfiákról beszélünk. Borovszky édesapja a Duna-szabályozás munkálataiban vett részt Palánkán, illetve Bácsordason. A család állítólag lengyel származású, de vidékünkre a mai Szlovákia területéről érkezett, a kis Borovszky szlovák iskolába járt Pincéden, azaz Pivnicén. Magyarul csak Szalontán tanult meg, ahová tízéves korában került a családdal együtt. Édesapja középiskolai tanulmányai idején szerencsétlen körülmények között elvesztette állását, elhagyta feleségét és hat gyermekét, úgyhogy a család létfenntartása jórészt rá, a legidősebb gyermekre hárult. Érettségiző korában magántanító is volt, meg egy lapnál korrektor, az akkori szóhasználat szerint sajtóhiba-igazító. A széthullott család valójában az ő védőszárnyai alatt talált újra otthonra. A korán elhalálozott édesanya helyett később is gondoskodott testvéreiről, kenyeret adott kezükbe. Közben nem hanyagolta el egyetemi tanulmányait, időben, 23 éves korában diplomázott. Befolyásos pártfogói révén állást kapott az Akadémiában, előbb irattáros, később irodaigazgató lett, majd tudományos munkásságának elismeréseként levelező taggá választották. Tudományos tevékenységét is többen egyengették, egymás után jelentek meg tanulmányai, könyvei (A honfoglalás története, 1894; Az időrendbe szedett váradi tűzesvaspróba lajstrom, 1903; Borsod vármegye története, 1909). Felemelkedését azonban tehetségének és vasszorgalmának köszön-

hette, bár a nagy megterhelés és az ifjú évek megpróbáltatásai hamar kikezdték egészségét, s az összeroppanás is korán bekövetkezett.
Karácsonyi János történetíró és egyetemi tanár emlékbeszédében azt mondta elhunyt társáról, Borovszky Samuról, hogy „a nagy szellemi erőt kívánó alkotások” mellett vállalta az úgynevezett „napszámos munkát” is, a monográfiák, folyóiratok (1909–1912 között szerkesztette a Századokat), alkalmi kiadványok szerkesztését, névmutatók, könyvészetek készítését. A sors iróniája, hogy az utókor éppen ezeket a kevésbé látványos munkáit tartja jobban számon. Önálló művei ugyanis, néhány kivételével, feledésbe merültek, a szerkesztői keze alól kikerült munkák viszont időtállónak bizonyultak. A 25 darabból álló vármegyetörténeti sorozat, egyenlőtlen színvonala ellenére, ma is nélkülözhetetlen forrásmunka.

BORSODI LAJOS (Nagybecskerek, 1883. május 8.–1942 elején, deportálásban, feltehetően a Pancsova melletti jabukai táborban.) – Az 1918-ban ránk szakadt nagy nyomorúságban, a vajdasági magyar irodalom születésének és önállósulásának kínos esztendeiben a szabadkai Milkó Izidor mellett a becskereki Borsodi Lajos (1909-ig Klein) volt a maga 35 esztendejével az itteni literatúra „nagy öreg”-je. A fiatalok és a kezdők megilletődve, kellő tisztelettel tekintettek rá, hiszen ő volt az, aki Majtényi Mihály szavai szerint, „már Pesten is megjelent”.
Borsodi a becskereki gimnáziumi évek után egyetemi tanulmányait is a vezető magyar felsőoktatási intézményekben végezte: jogi doktorátust Kolozsváron, ügyvédi diplomát Budapesten szerzett. 1900-tól kezdve publikált szépirodalmi szövegeket A Hétben, az Új Időkben. Első verseskönyve Mesék, merengések címmel Budapesten jelent meg 1905-ben.
Amikor 1918-ban megszakadtak a kapcsolatok, könyveit – egy ideig: minden évben egyet! – Nagybecskereken publikálta (Fenség, színdarab, 1920; Kirakat, költemények prózában, 1921; Házibál, novellák, 1922; Az irodalom újabb irányai, tanulmányok, 1924), s rendszeresen közreműködött az itteni lapokban is, a Naplóban, a Vajdasági Írásban s a Kalangyában. Eleinte baráti viszony fűzte Szentelekyhez, nemegyszer találkoztak „Borsodiék kis ripszes szalonjában”, de ahogy az irodalomszervezőben egyre jobban ért a „helyi színek” gondolata, úgy fakult kapcsolatuk. „Aki genius locit ad, az hazudik” – írta neki Borsodi, mire Szenteleky egyik levelében Borsodi „kiaszott invencióját, írói impotenciáját” emlegette, s ezt a múlt ledőlt eszményeivel takargatja, „kergetve az »örök Szépet« és az »örök Ember«-nek az eszményét”. Még hozzáfűzte: csak egy-két novellájáról tud, amelyekben „melegebb és mélyebb színeket” rejteget. Az irodalomtörténész Bori Imre később már hiába kereste ezeket a „melegebb és mélyebb színeket”, a szenvedélyesebb írásos nyomot szinte nem is találta az életműben. Irodalomtörténeti tanulmányait szóvá sem tette, csupán prózai költeményeinek egy-egy szakaszán akadt meg a figyelme, meg a harmincas években megjelent Csabayék című regénye kapcsán állapította meg, hogy csak ebben tudott valami lényegesebbet mondani a világról, a polgári Becskerekről.
Borsodi Lajos a felemásnak minősített irodalmi munkássága és a sikeresnek mondható ügyvédi pályája mellett a Bánáti Magyar Közművelődési Egye-

sület egyik vezetőjeként részt vett a művelődési élet szervezésében, a Magyar Párt bánáti tagozatának titkáraként, később csak ügyészeként a politikai életben, a harmincas években pedig, temesvári tartózkodása előtt és után, az irodalmi mozgalmakban is, így az irodalmi társaságok létrehozásában és fenntartásában.

BORSOS MÁRTON (Kikinda, 1796. március 31.–Monor, 1876. május végén) – A XVIII. század legvégén újult erővel lángoltak fel a szerb területi autonómia megteremtésére irányuló mozgalmak. A javaslat az volt, hogy a Temesi bánságot szakítsák le Magyarország testéről, s Szerb Vajdaság néven önálló tartománya legyen a Monarchiának. II. Lipót ugyan elutasította a követelést, de Borsos Márton apjának, Kikinda jegyzőjének, az autonómia ellenzőjének el kellett hagynia a várost, s 1798-ban Veszprémben telepedett le.
Kikindai születésű gyermekének eszmélése valójában ehhez a városhoz fűződik. Itt járt iskolába, ide tért vissza pesti jogi tanulmányai után ügyvédi praxist folytatni, itt nősült, s itt született fia, Borsos József, a XIX. század egyik legnagyobb magyar festője. A harmincas években azonban már Pesten ügyvédeskedett, de közben sok minden mással is foglalkozott. 1832 és 1836 között, Hajnal Károllyal együtt, ő lett az első országgyűlési gyorsíró. A „szaporaírás” egyik úttörőjeként kézikönyvet is írt, s ezért száz aranyat kapott (Tachigraphia vagy is gyors írás theoreticai s practicai oktatása, 1833).
Újságíróként 1835-től 1838-ig közreműködött a Rajzolatok a Társas Élet- és Divatvilágból című lapban, de végül nem tollával került a magyar sajtó történetébe, hanem lapkiadóként. 1836 és 1840 között az Ismertető című gazdasági újságot jelentette meg, ennek politikai mellékleteként indította meg 1840-ben a Világot. Igen gyorsan azonban gyökeres fordulat állt be: a mellékletből lett a főlap, az Ismertető pedig csak szerény melléklete a Világnak. A Világ egy időben indult Kossuth Pesti Hírlapjával, ugyancsak szabadelvű programmal. Ugyanis a „szerkesztő tulajdonos”, azaz Borsos Márton veszprémi ismerősét, Vajda Pétert tette meg „szerkesztőtárs”-ává, aki a polgári demokratikus eszmék lángoló híve volt, Petőfi plebejusi törekvéseinek egyik legfőbb előkészítője. Liberális programját vezércikkeiben fogalmazta meg, s ezekben nem sokban tért el Kossuth eszmevilágától. Széchenyi azonban „revolutionárius” izgatásért csak a Pesti Hírlapot támadta meg, mert Kossuth mögött komoly politikai erők álltak, viszont Vajda Péternek nem volt politikai támogatója, meg aztán az óvatos tulajdonos csakhamar menesztette, s a szerkesztést Jablonczy Ignácra bízta, aki szembefordult a Pesti Hírlap „demagóg” álláspontjával. Amikor Kossuth kezéből kicsúszott a lap, és a centristák befolyása alá került, változott a Világ hangneme is, és 1848-tól Budapesti Híradó címmel jelent meg. Közben cserélődtek a szerkesztők, csupán a kiadó személye maradt változatlan, ő viszont már inkább monori birtokával foglalkozott, borászati szakkönyvet írt, s kevésbé törődött a lappolitikával.
A lap szellemiségét valójában a két Dessewffy határozta meg, előbb Aurél, majd halála után Emil. Ők a főrendi, konzervatív párt vezérei voltak, bár „fontolva haladó” liberalistáknak tüntették fel magukat. Szavakban a reformokat támogatták, de lényegében ellenezték azokat, lépten-nyomon fékezték

a polgári átalakulást, amiről színvonalasan megírt vezércikkeik tanúskodnak. A Budapesti Híradó egyébként jól szerkesztett lap volt, s a magyar sajtó történetében először tért át a heti kétszeri megjelenésről a négyszerire (kedd, csütörtök, péntek, vasárnap).
Borsos Márton Erdélyben élte át a szabadságharcot, annak bukása után pedig monori birtokára vonult vissza. Közéleti szereplést nem vállalt, a magyar királyság törvényeit próbálta egybegyűjteni a kezdetektől a XIX. századig, de csupán egy füzetet jelentetett meg 1863-ban. Erdélyi tapasztalatai alapján megírta a Brády család '48-as tragédiáját, de ez csak halála után jelent meg Nagykikindán (Tizenhárom Brády, 1891).

BOSCHÁN GYÖRGY (Szabadka, 1918. október 17.–Belgrád, 1984. szeptember 23.) – Már a gimnáziumi években bontogatta szárnyait, baloldali beállítottságú diákként a Mayer Ottmár vezette Híd-mozgalomhoz csatlakozott. A folyóirat egyik első illusztrátora lett, az ugyancsak pályakezdő Hangya Andrással és Ács Józseffel együtt, akikkel később, a két háború között, a belgrádi Bolyai Farkas Intézetben a képzőművészeti „bácskai hármas"-t alkotta.
A gimnáziumi érettségi után Beta Vukanović belgrádi magániskolájának hallgatója, de eljárt Petar Dobrović esti rajztanfolyamaira is. Amikor 1937-ben megalapították a belgrádi Képzőművészeti Akadémiát, az első nemzedék tagjaként ott folytatta tanulmányait, amelyeket a közbejött háború miatt csak 1947-ben fejezett be. A második világháború idején először szülőföldjén rejtőzködött, majd a vidéki zsidóüldözések fokozódása után családjával együtt a valamivel biztonságosabb Budapestre költözött. A deportálást azonban itt sem tudta elkerülni, 1943-ban Erdélybe vitték kényszermunkára: egy igásló kantárszárát fogva farönköket húzott ki a Kárpátok mélyén kialakított irtásföldről.
A háború befejeztével újra Belgrádban találjuk. Befejezte képzőművészeti tanulmányait, s fiatal festőként az akkori művészeti mozgalmak gyújtópontjába került. A társadalmilag elkötelezett témák lelkes híve lett – ha nem így gondolkodik, hidas múltját tagadta volna meg –, de ijedten tapasztalta, és ez nagyon el is kedvetlenítette, hogy a szocialista realizmus hivatalos bajnokainak milyen ósdi eszköztára van, nem tudott sehogyan sem megbékélni a tehetségtelen konjuktúralovagok előretörésével, s ezzel kiváltotta az állam képviseletében fellépő, a szocialista realizmus egyedül üdvözítő voltát hirdető csoportok ellenszenvét, olykor megsemmisítő haragját is.
Végül a modern képzőművészeti irányzatokat képviselő festők táborához csatlakozott, a Függetlenekkel együtt állított ki, de a náluk tapasztalt merész, olykor szertelen kísérletekkel sem tudott közösséget vállalni, úgyhogy az összeütközés itt is elkerülhetetlen lett.
Boschán György egy sajátos képzőművészeti látásmód megteremtését kísérelte meg, kritikusai egyfajta expresszionizmust véltek felfedezni vásznain, úgy látták, hogy geometriai leegyszerűsítésre, a formamonumentalitásra törekszik. Ács József a Boschán-vásznak kapcsán „monumentális időnkívüliség"-ről értekezett. Törekvései nem találtak mindenütt megértésre, egyre többször mellőzték, a kollektív kiállítások szervezői igen gyakran elutasították munkáit, de önálló tárlatai is módfelett megritkultak. Életének utolsó két évtizedét majdhogynem számkivetésben

töltötte, szinte gyökértelenné vált – Belgrád kizárta a képzőművészeti életből, Szabadka és Újvidék pedig nem fogadta be –, de beletörődött sorsába, s hol megszállottan dolgozott monumentális képein, hol festményeinek megsemmisítésére gondolt.
A méltatlanul mellőzött és elfelejtett életműre vajdasági barátai hívták fel újra a figyelmet 1982-ben a Forum Képzőművészeti Díj odaítélésével. Két évre rá, 1984-ben meghalt.
1987-ben Szabadkán, Újvidéken és Belgrádban megrendezték gyűjteményes kiállítását, amely újra igazolta, hogy Boschán Györgyben nemcsak a pedagógust kell tisztelnünk – évtizedekig a belgrádi Képzőművészeti Akadémia tanára volt –, hanem elsősorban a nyugtalan, új utakat kereső alkotót.

BOSCHAN SÁNDOR (Ada, 1891. október 11.–Csurog, 1942. január ?) – „Énnekem, bevallom, kedves két délutánt szerzett ez a »megfejelt« Byron . . . Verslejtések, strófák szépségét fedeztem fel a különös munkában: Ábrányi Emil vagy még inkább Heltai Jenő verses elbeszéléseinek (és fordításainak) bájos hangja ez. Mintha egy halványabb »Néma levente« kelne ismét útra. A versesbeszéd patinája jólesően elandalít, képei üdék és hányszor, hányszor mélyen igazak ezek a sorok! Itt van például, amikor a szerelem hirtelen megjelenik és villámként sújt az emberbe. A szív ilyenkor . . . milyen is? Egy szikra kell csak, s menten lángralobban / Utána minden rom, por és hamu / Éltünk, jövőnk mind ott hever romokban / Mint bősz ostromban felperzselt falu . . . Persze, csak figyelmes olvasásra kelnek ki ezek a részletszépségek, vannak itt „üresen járó sorok” is . . . Mégis megérzem a naiv mesén túl az igazi költőszívet!”
Majtényi Mihály emlékezett így A magunk nyomában (1961) című könyvében egy elfelejtett vajdasági író kiadatlan művére: Boschan Sándornak, az írogató zentai ügyvédnek 266 strófából álló két énekére, amellyel kiegészítette, mintegy tető alá hozta Byron félbemaradt Don Juanját. Valamikor divat volt a csonka poémát továbbépítgetni, jóval később ezzel Boschan is próbálkozott, de mint mondja is egy helyütt, csak arra törekedett, hogy a töredékes mű cselekményét befejezze. „Hogy ne adjak kelleténél több alkalmat az összehasonlításra, ami csak vereségemet fokozhatja – írta –, tartózkodtam attól is, hogy Byron módjára reflexiókkal szőjem át a mesémet, s így az én történetem gyorsabban lepereg, mint azt magam is szerettem volna.”
Boschan merész vállalkozásának egy másik ritka olvasója és méltatója, Szeli István megállapítása szerint a szerző nemcsak a fabulát fejlesztette tovább, hanem az alakot is tovább képezte, új színekkel egészítette ki portréját. „A világirodalom Don Juanjának ezer arcához – írja az Utak egymás felé című könyvében (1969) –, különösen pedig a magyar Don Juan szellemi-erkölcsi vonásainak megrajzolásához Boschan egyáltalán nem jelentéktelen új részletekkel járult hozzá, s ámbár nincsen merőben eredeti Don Juan-koncepciója, a meglevő jellemtípusokat kétségbevonhatatlanul tovább gazdagítja elsősorban a lelki harmónia, az alak szélsőséges értelmezésének nivellálása s a bűnhődő Don Juan képének kialakítása felé.”
Ki volt ez a költői lélek, aki „gonosz kis próbaként” ezen a mi pusztánkon megülte „Byron vad Pegazusait?” Pesten tanult jogot, 1919-ben Szabadkán volt törvényszéki bíró, ahonnan a Tanácsköztársaság igenlése miatt, állásáról lemondva, távozni kényszerült. A baloldaliság árnya egy életen át kísérte, en-

nek megnyilvánulását azonban inkább az együttérzés, az elesettek támogatása szülte, mintsem az elvrokonság, az internacionalista szolidaritás, s a lebukott földmunkások védelmében, a munkásotthonok vagyonjogi ügyeinek intézésében jutott kifejezésre. Először Zentán nyitott ügyvédi irodát, majd e táj „különös vándormadara”-ként vagy tíz bácskai helységben volt még fiskális. S közben élte a maga különleges kettős életét, megosztva magát az ügyvédi praxis és az írás, az irodalmi alkotómunka között. Nem tartozott sem a Kalangya, sem a Híd köréhez, a szabadkai Naplóban publikált, a laptulajdonos igényeihez, a Fenyves-féle irodalmi ízléshez alkalmazkodva. Szorgalmasan küldte pályamunkáit a Színházi Élet színipályázataira, könyveit pedig, a Naplónyomda jutányos áraival élve, saját kiadásában jelentette meg: egy verses elbeszélést a byroni, illetve népköltészeti nyolcas versszakokban (A cigányasszony, 1919), majd sorban következtek prózai kötetei (Phaeton három napja, 1925; Az árnyak, 1929; Örök álmok, 1933), amelyekben főleg olvasói élményei alapján, s a körülötte zajló életet, a „helyi színeket” szinte teljesen figyelmen kívül hagyva, Szeli István szavaival élve, az „örök emberi” felé tájékozódott, az emberi élet „archimedesi pontjai”-t kereste.

A csurogi razziában, a Tisza jege alatt fejezete be életét.

BOSNYÁK ERNŐ (Zombor, 1878. január 1.–Zombor, 1963. augusztus 9.) – A kartársak bohémnek, légvárakat építő, álmodozó személynek írják le, aki ezen a tájon, Zomborban, ebben „az álmos, önnön hamvába hullt, döcögő városban” (Bosnyák szavai) meg akarta teremteni a filmgyártást, a „Duna menti Hollywood”-ot (az Újvidéki Színház multimediális előadásának címe). Valójában az ő esetében is a „szárnyaszegett lendület”-ről szólhatunk, egy torzóban maradt életműről. Ha Amerikában kísérletezik, az ottani anyagi háttérrel, talán sikere lett volna, itthon azonban szinte semmilyen esélye nem volt.

Bosnyák Ernő a nyomdászszakmát tanulta ki, s korának szokása szerint fiatal iparoslegényként bejárta fél Európát. Utazásai során ismerkedett meg a születő filmművészettel, úgyhogy amikor 1906-ban hazajött, mozit nyitott Zomborban, 1909-ben pedig kamerát vásárolt, s filmezni kezdett. „1912-ben – írja nagy tisztelője, Vicsek Károly filmrendező 1993-ban, a budapesti Új Magyarország egyik májusi számában – filmet forgat II. Rákóczi Ferenc szobrának leleplezéséről. Ez a néhány perces film Stevo Jovičić, a Belgrádi Filmarchívum kutatója szerint filmtörténeti értékű. Bosnyák a kamerát kocsira helyezve, mozgásban (fahrt) fényképezi az ünneplő tömeget. A Rákóczi-szobrot szintén kameramozgással mutatja: a gép a szobor fejéről a talpazatáig pásztázik, svenkel. D. W. Griffith egy évvel később használja a kameramozgást.”

Már 1914-ben próbálkozott filmgyár létrehozásával, de kitört a háború, s a kért ingyenes telket sem kapta meg a várostól. 1923-ban saját erejéből alapítja meg vállalatát, Boer-film Sombor, Filmindustrija néven (nevének kezdőbetűi nyomán). Minden vagyonát pénzzé tette, és befektette a vállalkozásba, közép-európai filmeseket szerződtetett, „összeszedte a műkedvelőket a Kaszinóból” (Herceg János), s megkezdte a gyártást, de csakhamar belebukott. „Emlékszem még a pezsgős szórakozásokra is. Aztán elfogyott a pénz, Ernő ismét nyomdász lett, maradt a sok szép

emlék” – mondja egy televíziós riportban Novák Irén, a készülő zombori film főszereplője, a későbbi Bosnyákné.
Bosnyák nemcsak kitűnő nyomdász és úttörő filmproducer volt, hanem lapkiadóként, lapszerkesztőként beírta nevét a vajdasági sajtótörténetbe is. Századunk első három évtizedében több lapot adott ki: a Bácskai Mozit, a Bácskai Soportot, a Sombori Újságot. Az utóbbiban közölte az induló Herceg János első novelláját. A sokoldalú Bosnyák Ernő – aki elmaradhatatlan, örökké a „fogason lógó” pipájával jellegzetes figurája volt Zombornak – plakátokat is tervezett, fába, linóleumba metszett kliséket csinált, nyolcvanéves korában pedig pecsétkészítéssel és töltőtolljavítással kereste kenyerét. Barátai kijárták neki az állami nyugdíjat, de ezt nem sokáig élvezhette. Sem az első magyar szakkiadvány (Filmlexikon, szerk. Castiglione Henrik és Székely Sándor, Bp., 1964), sem a második (Film Kislexikon, szerk. Ábel Péter, Bp. 1964) nem vett tudomást Bosnyákról. A jugoszláv filmlexikonok (Filmski leksikon, Novi Sad, 1953; Filmska enciklopedija, Zagreb, 1986) jegyzik nevét, a jugoszláv filmtörténet pedig, a macedón Milton Manaki életművével együtt, fontos előzményként tartja számon munkásságát.

BOTTLIK TIBOR (Fehértemplom, 1884. október 16.–Boksánybánya, 1974. október 15.) – Szülővárosa virágzó német telep volt, akárcsak a szomszédos Versec, s a két városka szerb és román lakossága is népesebb volt az ott élő magyarságnál, de ő magyar festőként került be a művészettörténetbe. Anyjával németül, apjával magyarul beszélt. Édesapja az erdőigazgatóságon dolgozott, s szolgálati útjai során gyakran magával vitte felcseperedő fiát a delibláti homokra telepített erdőkbe, „Európa sivatagá”-ba, ahogy akkoriban nevezték a homokopusztát, amely még az őskorban, a Temes, Brzava, Karas, Nera és a Moravica egykori deltájának hordalékából alakult ki. Gyakran mesélte, milyen nagy élmény volt buckái között járni a bánáti bazsarózsa virágzásakor . . .
A pezsgő városka nemcsak a végvidéki ezred, a királyi törvényszék, a bányakapitányság (később Orahovicára helyezték), a szőlészeti-borászati közeg, a filoxéra-felügyelőség, a selyemtenyésztési és folyammérnöki hivatal székhelye, hanem nevezetes volt kiváló tantestületű gimnáziumáról is. Bottlik Tibor itt érettségizett 1902-ben, majd nyakába vette vándortarisznyáját.
Előbb Budapesten Vajda Zsigmond festőnél és grafikusnál tanult néhány hónapig, majd a bécsi (1903) és a müncheni akadémia növendéke volt (1904). Ösztöndíjat sehol sem kapott, munkával tartotta fenn magát. Bécsben a korán elhunyt fehértemplomi Schuster Ferenc műhelyében a tusrajz, a rézkarc készítésének módját sajátította el. Mestere egyébként nyomorgott, szimbolikus, részben színes rézkarcait, de életművét is majd csak halála után fedezték fel. A nála szerzett gyakorlati tudást sikerrel kamatoztatta. Lyka Károly írja munkásságáról: „Különleges típusa az illusztrációnak a könyvdíszítő, ornamentális rajz, a fejlécek, zárdíszek, díszítményes keretek meg a könyvek művészi borítólapjai is. Tömérdek ilyen rajzot készített . . . Bottlik Tibor. Rajzolt exlibriseket is . . .” (Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig, 1983).
Tanulmányai befejezése után Párizsban dolgozott (1907–1917), megigézte Monet és Renoir művészete, maga is az impresszionista képalkotás lángoló híve lett.

Később a kikevert festéket egy rétegben tette fel a vászonra. Ez az eljárás abból a felismerésből fakadt, hogy a képek az idők folyamán megsérültek, megrepedeztek a réteges festéstől. Ez a festési mód nagy gondot és figyelmet igényel, ezért a festők csak ritkán alkalmazzák.
Bottlik Párizsban többször kiállított az Őszi Szalonban, de részt vett a bécsi és a pesti kiállításokon is. Első önálló tárlatát Budapesten tartotta 1911-ben a Nemzeti Szalonban. Képei megtalálhatók a párizsi, bécsi és prágai múzeumokban. A Nemzeti Galéria két remekbe szabott rézkarcát őrzi. Közben szorgalmasan illusztrálta a könyveket, rajzai a képes hetilapokban jelentek meg.
Az első világháború után rajztanár a fehértemplomi (1919–1922) és a Slavonski Brod-i gimnáziumban (1922– 1927), majd 1927-ben Romániába költözött, s az egykori nagy ipari központban, a bányaüzemeiről, olvasztójáról, mezőgazdasági gépgyáráról híres Boksán-bányában telepedett le. A városka az ő gyermek- és anyaszobraival van tele. Ott helyben állított ki, meg Resica-bányán, Lugoson, Temesváron. A Versecen 1974-ben megrendezett Magyar képzőművészek Dél-Bánátban című kiállításon két vásznával szerepelt.

BOTVAY KÁROLY (Ada, 1897. január 4.–Sopron, 1958. szeptember 10.) – Életrajzírói azt mondják róla, hogy „Bácskában született", a „Bács megyei síkság szülötte", azaz a helység nevének feltüntetése nélkül, mintegy jelezve, hogy Ada, de feltehetően a többi bácskai mezőváros neve is, nem mond semmit a magyar közösségnek, szinte teljesen kiesett a köztudatból, mintha Afrikában lenne . . . Apja a Felvidékről került a Tisza-parti városkába, oktató volt a helyi földművesiskolában. A kisgazdáknak meg a majorok leendő munkavezetőinek nyújtottak itt gyakorlati alapismereteket a korszerű mezőgazdálkodásból. A bennlakó diákok kétévi téli-tavaszi tanfolyamon vettek részt. Az idő tájt tíz ilyen állami költségen fenntartott földművesiskola volt az országban. Az adai 1884-tól működött, a szomszédos Torontálban, Nagyszentmiklóson viszont az 1800-ban alapított Nákó-féle magániskola hagyományait ápolták.
Botvay Károly apjával, később pedig önállóan is sokat barangolt a folyó menti szalagerdőben, ágas-bogas árréten (a Tisza szabályozását csak 1905-ben fejezték be), a halászok, hajósok, komposok, gátőrök, erdőkerülők világában. Ezek a gyermekkori természetjárások szabhatták meg életének későbbi alakulását. Apját időközben áthelyezték a lőcsei királyi tanfelügyelőségre, úgyhogy ő a Szepességnek eme központjában érettségizett (1916). Azon melegében a frontra került, s onnan tüdőlövéssel került haza. Alighanem ez volt a másik ok, ami arra késztette, hogy természetközeli pályát válasszon magának: a selmecbányai Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolára iratkozott, erdészmérnöki oklevelét 1924-ben szerezte.
Gyakornoki munkára a soproni erdőkbe került, ez a nyugat-magyarországi ősi város lett egy életre szóló otthona: a középkori városmag legalább olyan nagy hatással volt rá, mint a műemlékekben ugyancsak gazdag Lőcse. Nem sokkal később tanársegéd lett a Soproni Erdőmérnöki Főiskolán, 1929-től pedig már a talajtani tanszék adjunktusa. Tudományos dolgozataival 1934-től jelentkezett. Az 1938–1939-es tanévet a müncheni egyetemen töltötte, az ottani Erdészeti Kutatóintézetben az erdészeti

termőhelyismeret-tan professzoránál készítette elő doktori értekezését, megvédése után (1940) magántanári képesítést is nyert (1944), majd egy évvel később egyetemi rendes tanár, a főiskolai termőhelyismeret-tani tanszék vezetője. Kitűnő előadó volt, tanítványai csüngtek a szaván, sokat adott arra, hogy szaktanulmányai világosak, a nem szakmabeliek számára is élvezhetőek legyenek. Több mint egy évtizeden át szerkesztője volt az Erdészettudományi Közleményeknek.
Elsőrendű szakembereket nevelt, de egyúttal a humánus érdeklődést is nemesítette bennük. Maga is óvakodott attól, hogy „szakbarbár"-rá váljék. Irodalmi tájékozottsága átlagon felüli volt, minden képzőművészeti kiállításon megjelent (képzőművészeti gyűjteményének első darabját, egy Markó Károly-festményt még szerény tanársegédi fizetéséből vette), s a hangversenyeknek is értő hallgatója volt: Bach és Beethoven zenéje bűvölte el leginkább. Megadatott neki, hogy három gyermekének együttes hangversenyén is ott legyen. Goethével együtt vallotta: „az anyagi kár pótolható, más veszteségekért megvigasztal az idő, csak egy baj gyógyíthatatlan: ha önmagát feladja az ember!"

BOZÓ MANÓ (Bellye, 1820. március 1.–Pozsony, 1892. április 10.) – „Pétervárad úgy állott a délszláv nemzetiségi áramlat közepette, mint szikla a hullámok közt" – írja Érdújhelyi Menyhért 1894-ben kiadott városmonográfiájában, az Újvidék történetében. Bár számtalanszor megkísérelték bevenni, s az osztrákbarát tisztek belülről is bomlasztották, mégis mindvégig, az egész szabadságharc idején magyar kézben maradt, szilárd pont volt a forrongó Bácskában.
A körülötte zajló eseményeknek egy időben központi figurája volt Dinyebereki Bozó Manó őrnagy, a 2. honvédzászlóalj parancsnoka, aki alakulatával többször is sikeresen elhárította a római sáncok védelme alól kitörő szerb felkelők hadmozdulatait, majd amikor Laval Nugent osztrák táborszernagy Eszék elfoglalása után Pétervárad vette ostrom alá, zászlóaljával együtt Újvidékről a pétervárad várba vonult vissza. Csuha Antal honvédtábornok védte az erősséget, szorongatott helyzetben, 1849 márciusában aláírta a kapitulációt, de a helyőrség megakadályozta végrehajtását.
Perczel Mór tábornok hadteste 1849. március 27-én felmentette a várat az ostrom alól, s az ingadozó parancsnokot leváltotta. Öccsét, Perczel Miklóst nevezte ki ideiglenesen helyébe. Bozó Manó ekkor a vár térparancsnoka lett, s egyúttal átvette Újvidék katonai és polgári kormányzatát is.
A helyzet változásával a veszély nem múlt el, a császári sereg egy pillanatig sem mondott le Pétervárad bevételéről. A védelem mozgalmas hónapjait Bozó Manó írta le Pétervárad 1848-ban címmel, jóval a szabadságharc után (Hazánk, 1889. XI.).
Minthogy egyedül az újvidéki részről jöhetett segítség, a császáriak mindenáron fel akarták robbantani a hidat, hogy ezzel megszakítsák a kapcsolatot a város és a vár között. „1849. április hó egyik éjjelén erős ágyúzás és puskatüzelés riasztott fel bennünket – írja. – A lövések a Duna felől hangzottak. Égő hajókat láttunk leúszni a Dunán, miből azonnal felismertük az ellenség céljait hidunkat illetőleg. A kamenicai császári táborból bocsátották le ezeket, melyek eleinte itt-ott alig kivehető lánggal égtek, de közeledve fellángoltak, grá-

nátokat, bombákat, ágyú- és puskagolyókat szórván az öblös hajók gyomrából. Perczel Miklós várparancsnok és Hollán Ernő alezredes mindjárt ott termettek a helyszínen, a hajóhídnak néhány hajóját kikötötték, és a nyíláson legnagyobb örömünk- és gyönyörködésünkre a gyújtó hajókat (14 darabot) minden baj nélkül leeresztették a Dunán . . . A gyújtó hajókon oly szerkezet volt alkalmazva, hogy ha az a hídgerendába ütközik, nyomban felrobban."

A kormány csakhamar Kiss Pál honvédtábornokot nevezte ki Pétervárad új parancsnokává. Ekkor Bozó Manót is áthelyezték a komáromi várba, s ott Klapka György tábornok rövid idő múlva alezredessé léptette elő. A mintegy 21 000 főnyi várőrséggel együtt adta meg magát, s röviddel később Komárom megye szolgálatába lépett.

Bozó Manó tehát abban a két várban teljesített szolgálatot, amely a végsőkig kitartott, s csak a büntetlenség ellenében tették le a fegyvert: Világos után, augusztus 17-én Arad, augusztus 26-án Munkács, szeptember 5-én Pétervárad, október 2-án Komárom kapitulált.

BŐHM LÉNÁRT (Fehértemplom, 1833. november 25.–Fehértemplom, 1901. január 18.) – Családjában a „vasverő", azaz a kovácsmesterség nemzedékeken át öröklődött, apja is vasalásokat készítő mesterember volt Fehértemplomon, illetve anyanyelvükön Ungarisch Weisskirchenben. Fia nála tanulta ki a szakmát, miután 1849-ben, a szabadságharc idején megszakadtak tanulmányai a szegedi piarista gimnáziumban. Amikor leteltek a tanulóévei, a kor szokása szerint vándorútra kelt, frentelni ment a fejlett nyugati országokba. Minden újabb ausztriai és németországi városban jelentkezett a céh vagy a munkásegylet megbízottjánál, a „legények atyjá"-nál, aki aztán gondoskodott a munkáról, az elszállásolásról. Bőhm sokat tanult, sokat látott, de idejéből nemcsak a szakmai továbbképzésre futotta, hanem az önművelésre is, a könyvtárak látogatására, a levéltári búvárkodásra.

Amikor hazatért, átvette apjának műhelyét, 1860-ig űzte a mesterséget, ekkor azonban ősei foglalkozását felváltotta a szőlőműveléssel, a jól jövedelmező borkereskedéssel. A jófajta fehértemplomi és verseci borokat hordószámra vitette szekereken az újpalánkai dunai kikötőbe, s onnan vízi úton Bécsbe. Az üzlet csakhamar felvirágzott, a sikeres üzletembert szülővárosának polgárai először tanácsnokká, 1872-ben pedig polgármesterré választották. Bőhm Lénárt ez idő tájt már történészként is ismert, gyakran publikál helytörténeti munkákat a lapokban, folyóiratokban, a Századokban is. Mire átvette a polgármesterséget, addigra több kötete jelent meg. A választás tehát nemcsak az üzletembernek szólt, hanem a tudós férfiúnak is. Első munkáját – máig is a legismertebbet – Lipcsében tette közzé 1861-ben, két kötetben. Ugyanez, magyar kiadásban, Pesten jelent meg 1867-ben Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története címmel. Igen sok helytörténeti munkát is közzétett, például 1871-ben Fehértemplom monográfiáját.

A temesvári Történelmi és Régészeti Társulat megalakulása után, annak egyik alapító tagjaként, munkáit főleg a társulati közlönyben, a Történelmi és Régészeti Értesítőben jelentette meg. Kettőre külön is felhívjuk a figyelmet. Az egyikben Újpalánkának, a palánkokkal megerősített dunai átkelőhelynek, illetve a mellette fekvő Horom várának évszázados történetét dolgozta fel, a másikban pedig a dél-bánáti mű-

velődési állapotokról adott képet a római uralom alatt. Az utóbbi némileg fényt vet egy másik érdeklődési területére is, a régészetre. Igen sok bronzkori, kelta és római kori lelethez jutott hozzá, részben amatőr régészként, részben felvásárlással, mivel ezen a szőlőtermő vidéken a föld átforgatása, rigolírozás közben igen sok régi tárgy került elő. Ezeket jegyzi is a verseci Milleker Bódog vaskos régiségleltárában.
Az egykori kovácsmester igazi területe azonban a helytörténet, ezen a téren felzárkózott a múlt századi bánáti történészek köréhez, Szentkláray Jenő, Ortvay Tivadar és Pesti Frigyes mellé.

BÖRCSÖK ERZSÉBET (Csene, 1904. november 4.–Újvidék, 1971. május 9.) – A vajdasági magyar irodalom első nagyobb formátumú írónője a Romániához eső Bánátban született egy vasutascsalád gyermekeként. Verseci tanítónőként – később megszerezte a tanári képesítést is – a harmincas években tűnt fel regényeivel, elbeszéléseivel, jóllehet első irodalmi szárnypróbálgatásait már 1924-ben megtette. A Kalangya munkatársai köréhez tartozott, bár publikált a Hídban meg a lapok irodalmi rovatában is. Születési és lakhelye miatt akkor is, ma is Bánát írójaként tartják számon, de ilyen minőségben, mint ahogy azt a határon túli irodalmakat tárgyaló akadémiai irodalomtörténet is jegyzi, „nemcsak a táj színeit keresi, hanem az emberi együttélés, a nemzetiségi élet, a történelmi örökség problémája is foglalkoztatja”. Ez különösen legjobb munkájában, az 1934-ben megjelent A végtelen fal című regényében mutatkozik meg, amelyben a szerb–magyar együttélés színeit, árnyait festi meg női meglátásra valló ecsetkezeléssel. „Vergődünk, hullámzunk az érzésben – írja egy helyütt regényében –, mint összekötözöttek, kiknek mosolyogva vagy acsarkodva, barátságban vagy gyűlöletben, de egymás mellett és egymásért kell élniök. Ez a sorsunk! Ez az átkunk. Bánátiak vagyunk . . .”
A két háború között írt elbeszéléseiben is hangot ad a soknemzetiségű Bánát jellegzetes világának. Egyik elbeszélésében egy csángó gyereket szekereztet végig a szerb és román falvakban, sajátságos hangulatokat keltve.
Szenteleky Kornél nagyra értékelte Börcsök Erzsébetnek ilyen jellegű, a helyi színeket kivetítő munkásságát. Különösen említett regényének megjelentetését szorgalmazta, maga vállalta szerkesztését, azaz, ahogy maga is mondja egy helyen, „csiszoló, javítgató” munkát végzett a kéziraton, a regény címe is tőle származik. Egyik levelében még megjelenése előtt kifejtette, hogy „ez lesz az első könyv, amely igazi vajdasági, igazi mai témát fog adni, s ezenfelül irodalmi értéke is lesz”. Egy másik levélben így sóhajt fel: „Bárcsak több ilyen igazi vajdasági regényünk lenne.” Jóslatai beváltak, megállapításai is nagyrészt helytállónak bizonyultak: a regény osztatlan sikert aratott. A korabeli kritika, például Szirmai Károly is, értékes munkának tartotta, de korunk irodalomtörténészei is a háború előtti jugoszláviai magyar próza legjobbjai közé sorolják. A már idézett irodalomtörténet szerint Börcsök Erzsébet „a harmincas években született prózai alkotásaiban a helyi szín, a sajátos »bánátiság« ízeinek érzékeltetése nemcsak időszerű írói program volt, hanem egyben a felfedezés és a történelmi sors kiteljesedésének erejével is hatott; az író akkor a tájban kutatta fel és ragadta meg az emberi sorsok értelmét és lényegét”.

Az írónő a háború idején elhallgatott, s csak a hatvanas években jelentkezett újabb művekkel, illetve régebbi munkáinak újabb kiadásával, többek között az Eszter című regényével, amely az 1939-ben megjelent azonos című művének átdolgozott változata. Ebben a korszakban azonban már nem tudott jelentősebb eredményt felmutatni, s életéből is már csak néhány év maradt hátra.

DR. BRAJJER LAJOS (Nagybecskerek, 1865. március 23.–Nagybecskerek, 1943. november 30.) – Az ismert bánáti laptulajdonos, szerkesztő és műfordító középiskolai tanulmányait szülővárosában fejezte be, a jogot pedig a budapesti tudományegyetemen végezte. Bölcsészdoktori oklevelét a kolozsvári egyetemen nyerte 1888-ban Lessingről, illetve a német polgári dráma megszületéséről és felemelkedéséről írt munkájával.

Az értekezés még ugyanabban az esztendőben könyv alakban is megjelent. Abban az időben a szerzők általában saját kiadásukban jelentették meg műveiket, viszonylag kedvező feltételek mellett. Brajjer esetében a körülmények egészen szerencsésen alakultak, mivel a diplomázás után „benősült" a Pleitz F. Pál lap- és könyvkiadó cégbe, azaz feleségül vette a legrégibb és legnagyobb bánáti nyomda alapítójának unokáját. A jó képességű, irodalmi érdeklődésű 23 éves fiatalember ezzel egy életre megalapozta pályáját. Először a Pleitz-nyomda 1851-ben alapított Grossbecskereker Wochenblatt című hetilapjának szerkesztését vette át, majd amikor 1892-ben az ugyancsak a Pleitz-ház kiadásában megjelenő Torontál áttért a napi megjelenésre, az öreg, de a könnyű életre, bohóságokra még mindig hajló Lauka Gusztáv helyett őrá bízták a szerkesztést, a kezdeti nehézségek áthidalását. Az akkor 27 éves Brajjer Lajos lett tehát vidékünk első magyar napilapjának főszerkesztője, s ez már mindenképpen a jugoszláviai magyar sajtótörténet előzményének egyik legfontosabb ténye. Helyzeténél fogva igen sokszor a reprezentálás (a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének alelnöke volt), a politika (egy 1906-ban megjelent füzetében az általános választójog mellett szállt síkra) és a közélet más területei felé tájékozódott (a Torontál megyei Magyar Közművelődési Egyesület egyik vezetője, tagja az Arany János Társaságnak), de tagadhatatlan, hogy a 16 év alatt, amíg közvetlenül a befolyása alatt állt, felfejlesztette a lapot, a kormánypárt liberális szócsövévé tette. Ebben a munkában kitűnő szerkesztők segédkeztek neki: Scossa Dezső, Sz. Szigethy Vilmos, de különösen Somfai János, aki 1908-ban formálisan is örökébe lépett a felelős szerkesztő posztján. Brajjer Lajos, megtartva a főszerkesztői címet, Fiumába, a mai Rijekába költözött, s ott a kormány megbízásából és támogatásával megindította a Fiumei Estilapot.

A fiumei évek során újra az irodalom felé fordult: magyar költők műveit ültette át németre, többek között Adyt is. Fordításainak gyűjteményét otthon, Becskereken adta ki 1914-ben Moderne ungarische Dichter címmel. Ady mellett Ábrányi Emil, Babits Mihály, Füst Milán, Heltai, Ignotus és még néhány költő versét tolmácsolta németül. „Brajjer hasznos munkát végzett – írja fordításai kapcsán Lőrinc Péter A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán című könyvében –, de még nem érkezett el a XX. század irodalmi, költői hangvételéhez, erkölcséhez, hangulatához (sem Ady-

hoz magyar, sem Rilkéhez német viszonylatban), hanem körülbelül ott rekedt meg az általa annyira szeretett, oly nagy szeretettel tanulmányozott Goethe hangulatainál, hangvételénél." Egy másik fordításkötetében is, amelyet 1936-ban Budapesten adott ki Ungarische Lyrik címmel, magyarországi költőket fordít németre, de megszólaltat több jugoszláviai magyar költőt is, köztük Csuka Zoltánt, Debreczeni Józsefet, Dudás Kálmánt, Fekete Lajost, Laták Istvánt, Szenteleky Kornélt.

BRAUN HENRIK (Bajmok, 1869. augusztus 6.–Szabadka, 1918. október 18.) – Braun Henrikről kortársai azt írták, hogy „az első modernül fürge, modernül invenciózus" szabadkai újságíró volt. Olvasmányos tárcáit, riportjait, színikritikáit Quasimodo névvel írta alá, de hírnevét mégsem kizárólag az írással alapozta meg, hanem lapjának, a Bácskai Hírlapnak szellemi irányításával, a kitűnő munkatársak toborzásával, azaz szerkesztői munkájával.

Az újság 1897-ben indult, eleinte négyszer jelent meg, 1902-től pedig átalakult hetente hatszor megjelenő napilappá. Az első világháború kitörésekor, tekintettel a front közelségére, egy ideig naponta kétszer is megjelent: reggel és este. Ez volt az első napilap vidékünkön, amelynek több kiadása volt.

Braun Henrik ügyvédnek készült, de az egyetemet nem fejezte be. Több szabadkai lapnál dolgozott, neve azonban a Bácskai Hírlappal forrt össze. Rajta kívül társszerkesztőként, főmunkatársként még egykori jurátus társai, a szabadkai újságírás legjobbjai fémjelezték a lapot, úgymint dr. Csillag Károly, dr. Havas Emil, dr. Baloghy Ernő, dr. Blau Géza, dr. Révész Ernő. A lap vezéregyénisége azonban mindvégig Braun Henrik maradt, a Bácskai Hírlap az ő keze alatt vált századunk első évtizedében az egyik legjobb vidéki napilappá, ő maga pedig a vidéki újságírás egyik legtekintélyesebb alakjává küzdötte fel magát.

A lap felemelkedésének egyik titka, hogy Braun Henrik szinte csalhatatlan érzékkel tudta felfedezni és megnyerni lapjának a tehetséges kezdőket, azokat, akikből később az irodalom és az újságírás nagyjai lettek. Kosztolányi Dezső a Bácskai Hírlapban közölte első verseit. Csáth Géza rendszeresen jelentkezett tárcáival, zenekritikáival, s folytatásokban megjelenő regényt is írt Havas Emillel és Munk Artúrral. Gyóni Gézát, a Soproni Napló fiatal munkatársát tízforintnyi előleggel nyerte meg lapjának Braun Henrik. A költő Szabadkáról ment a frontra, s a lövészárokból, a hadifogolytáborból írta korának nagy hatású verseit. Egy másik lírikust, a szerencsétlen sorsú Somlyó Zoltánt is Braun Henrik hozta be a szerkesztőségbe. A lap munkatársa volt egy ideig Stella Adorján, a humorista, műfordító és színpadi szerző is.

De a Bácskai Hírlap neves szerkesztőjének iskoláját járta ki a vajdasági magyar újságírás több, a két háború közötti időszakban dolgozó alakja, például dr. Fenyves Ferenc, a szabadkai Napló kiadótulajdonosa, meg Vukov Lukács, aki Pesten folytatta pályafutását, életét pedig a szabadkai szegényházban fejezte be.

A Bácskai Hírlapban tehát egy sor később ismertté vált újságíró nevelkedett, a szerkesztőségben otthonosan mozogtak az írók, s publikáltak is rendszeresen. Mindez Braun Henrik szerkesztői munkáját dicséri.

BREZOVSZKY NÁNDOR (Németcsernye, 1879. szeptember 5.–Újvidék, 1938. március 21.) – Észak-bánáti, ukrán-szlovák eredetű családból származik, ősei a Sáros megyei Brezovkából, azaz Berezókából érkeztek vidékünkre a XIX. század első felében. Nagybecskereken járt gimnáziumba, az orvosi egyetemet Budapesten fejezte be.

Dr. Dollinger Gyulának, az I. számú Sebészeti Klinika vezetőjének tanítványa volt, aki nemzetközi tekintélyű egyetemi tanár. A magyarországi ortopédia megalapítójaként tartják számon, de ő végezte az első epekőműtétet, 1902-ben pedig megalakította az Országos Rákbizottságot.

Brezovszky a drezdai és berlini egyetemi klinikán nőorvosi szakképesítést nyert, hazatérése után alorvos a budapesti Irgalmas Kórházban. A fiatal, huszonnyolc éves doktor innen került 1907-ben, pályázat útján, az újvidéki kórház sebészeti és nőgyógyászati osztályának élére, főorvosi minőségben. Mindkét osztálynak csakhamar híre ment, a betegek nagy bizalommal keresték fel.

Az első világháború idején az összes újvidéki hadikórház (az újvidéki gimnázium új épületét is azzá alakították át) főparancsnoka lett. Ilyen minőségben újra kapcsolatba került tanárával, Dollinger Gyulával, aki a pesti hadikórházakat irányította, utókezelő intézeteket és művégtaggyárat hozott létre, s egyúttal az Országos Orvosszövetség elnöke is volt.

Dr. Brezovszky Nándor 1919-ben elvesztette kórházi állását (nem tudott szerbül), magánpraxisba kezdett, majd csakhamar megalapította az első újvidéki magánkórházat, amely Brezovszky-szanatórium néven vált széles körben ismertté. A jól menő intézetet tulajdonosaként egész haláláig irányította.

Vezető szerepet töltött be az újvidéki magyarság életében is. Ezerkilencszázhúszban tagja volt annak a tizenkét tagú alapítóbizottságnak, amely elindította útjára a Délbácska napilapot, a Reggeli Újság elődét, ehhez a vállalkozáshoz anyagilag is hozzájárult. Amikor 1924-ben engedélyezték a Magyar Párt megalakítását, őt az újvidéki szervezet alakuló közgyűlésén elnökké választották. A lövölde kertjében háromezren jöttek össze, és lelkesen köszöntötték a politikai szerepet vállaló főorvost.

Nagy tekintélynek örvendett, de tevékenységének megítélése nem volt egyöntetű. A Délbácska, amelyhez egykor közel állt, 1925-ben vezércikkeiben már többször is kifogásolta munkásságát, azzal vádolta, hogy a passzivitást programjává tette. „Aki leteszi az önálló politikai szervezkedés fegyverét, annak ma már tudnia kell, hogy lemondott a küzdelemről” – írta a lap.

Az elnyomatás körülményei között nemcsak az újvidéki szervezet, hanem az egész párt sem találta fel magát, s ennek súlyos választási kudarc lett a következménye. Brezovszky ettől függetlenül 1929-ig megmaradt elnöki posztján, politikai pályáját a királyi diktatúra törte derékba, amikor a többi párttal együt a Magyar Pártot is betiltották.

Brezovszky az újvidéki Magyar Polgári Kaszinó elnökeként folytatta közéleti ténykedését. A hatóság nem jó szemmel nézte az ottani pezsgő életet, s az első alkalommal lecsapott Brezovszkyra. Egy zárt körű vacsorán, dr. Koráni Elemér plébánossá való kinevezése alkalmából elmondott beszéde miatt letartóztatták, és az államvédelmi törvény ellen elkövetett bűncselekmény miatt két hónapi börtönbüntetésre ítélték. Az ítélet indoklása szerint az volt a

bűne, hogy Vörösmarty Szózatának néhány sorát idézte. A bíróság felfogása szerint a Szózat idézése már önmagában irrendentizmus.
A meghurcolást nehezen viselte el, nemcsak lelkileg, hanem fizikailag is, mert nem sokkal korábban egy enyhébb lefolyású agyvérzést vészelt át. Korai halálához ez is hozzájárulhatott. Budapesten élő leánya és fia az ottani családi sírboltba temettette el az apát.

BREZSÁN GYULA (Újvidék, 1909. július 18.–Újvidék, 1970. március 28.) – A riport szó több mint 200 évvel ezelőtt jelent meg nyelvünkben, a fotográfus szavunk 140 éves, ennek rövidített változata, a fotó pedig jó kilencven. Nincs pontos adatunk arról, hogy a két szó összetétele, a fotóriporter mikor honosodott meg – nyilván a képeslapok, a nagy hírügynökségek keletkezésével terjedt el –, de az bizonyos, hogy nálunk, a jugoszláviai magyar újságírásban és általában a Vajdaságban ez a fogalom Brezsán Gyula személyével olvadt egybe, 1950 után az ő megjelenésével vált közkeletűvé.
Brezsán Gyula szülővárosában tanulta ki a szabómesterséget, csaknem két évtizedig önálló kisipari műhelye volt, az idős újvidékiek még ma is emlékeznek szép vonalú zakóira. Fényképezőgép először 1939-ben járt a kezében, s a következő évben már az ország legjobbjai között találjuk, elválaszthatatlan barátjával, a szintén újvidéki Barta Gézával együtt. Első nagyobb elismerését is ekkor kapta a Hófúvás című képéért. Ettől kezdve egyre több belföldi és külföldi kiállításon vesz részt, legtöbbször a közép-európai országokban szerepel, de képei eljutnak az afrikai, ázsiai és ausztráliai kiállításokra is. Szerkesztőségi laboratóriumának falát mintegy harminc oklevél díszítette, de volt még néhány a szekrényben és a keretezőnél is. Legnagyobb sikerei közé tartozott az 1947. évi IX. budapesti nemzetközi kiállítás második díja. Ezerkilencszázötvennégyben a fényképész művészek nemzetközi szövetségének barcelónai kongresszusán a fényképezés művészévé nyilvánították. Ezt a címet abban az időben Jugoszláviában csak két zágrábi és egy ljubljanai fotós viselte. Önálló kiállítása nem sok volt, a legnagyobbat 1980-ban rendezték meg halálának 10. évfordulója alkalmából. Ekkor 75 képét állították ki az újvidéki Branko Bajić Fotóklub termében. Ebből a válogatásból is kitűnt, hogy az egyébként sokoldalú Brezsán Gyula igazán otthonosan a temészetben mozgott, a tájkép mestere volt. Szerette az ellenfényt, megleste és megörökítette a fény és árnyék, a világos és sötét, a fehér és fekete játékát a lombokon, a víz tükrén, a bérházak tövében. Képei romantikusak, már-már idillikusak voltak, s csak az újabb táji kompozíciói tisztultak le képzőművészeti értelemben is. „Az én specialitásom a tájkép, ami azonban ma már nem divatos műfaj” – mondta maga is már 1964-ben.
Brezsán Gyula 1950-ben tette le a varrótűt, hagyta ott szabóműhelyét, s először az akkor éppen képeslappá átalakult 7 Nap, majd három év múltán a Magyar Szó fotóriportere lett. Ettől kezdve két évtizeden át dolgozott – először úttörőként, majd tanítómesterként – abban a szakmában, amely akkoriban egészen új volt a mi tájunkon. Témaválasztása hirtelen kibővült, munkásságát most már egyre jobban az eseménykép, a képes riport, a portré, a város- és életkép határozta meg, azaz a dokumentumérték. Megörökítette a gyárak építését, az induló újvidéki rádió első napja-

it, a doroszlói népéletet, az új iskolák megnyitását, a színházi előadások jeleneteit, a közélet, az irodalmi és művelődési élet szereplőit. A nagy eszközváltás előtt még lencsevégre kapta a kaszás aratókat, a porfelhőben úszó cséplőgépeket, amelyek majd hamarosan eltűnnek a bácskai és bánáti rónáról. Közben címoldali fotókat készített a könyvkiadónak, bedolgozott a fővárosi újságokba. Azzal is lépést tartott a gyorsuló idővel, hogy kerékpárját az elsők között cserélte fel a kor népszerű járművével, a Vespával, majd az 1300-as Fiattal, s egyre szaporodtak fénymérős, villanófényes, teleobjektíves gépei is, de azért szimpla kis Leicájától sohasem vált meg, legjobb képeit ezzel készítette.

BRINDZA KÁROLY (Topolya, 1919. április 13.–Szabadka, 1999. április 9.) – Jellegzetesen mezővárosi, se paraszt, se munkás családból származott. Tizenegy éves korában kimaradt a polgáriból, kenyérkereső lett. Nyáron marokszedő, télen kifutó volt: hajnalban élesztőt hordott szét a pékeknek. A kemence melegénél fogyasztotta el a kacsazsíros lepényt, amelyet olykor a segédlegények nyomtak a kezébe. Később beállt kosárfonóinasnak.

Nemcsak szociális helyzete, hanem a családi hagyomány is hozzájárult ahhoz, hogy a munkásmozgalom felé tájékozódjék. Apja a földmunkás szakszervezet tagja volt, járatta a Szervezett Munkást, olvasta a munkásnaptárt, később a Hidat is. Brindza Károly is a mozgalomban találta magát, 1939-ben az Ifjúkommunista Szövetség topolyai vezetőségének tagja. 1940-ben bevonult, 1941-ben német fogságba esett, de megszökött, részt vett az ellenállás megszervezésében, fegyvert gyűjtött. A letartóztatás elől Baranyába menekült, Pécsett bujkált, majd egy félrevezető hívásra hazatért: a vasútról leszálló fiatalembert már várták a csendőrök . . .

A vizsgálati fogság idején megjárta a Rácz-villát, az Ádám-házat, a szabadkai Sárga házat, a szegedi Csillagbörtönt. Kemény kihallgatások, rettenetes tortúrák színhelyei ezek. Mellőle vitték a vesztőhelyre barátait, rabtársait, börtönablaka alatt végezték ki Kiss Ernőt, ott értesült legjobb barátjának, Varga Gyulának a haláláról is.

1942. március 27-én a szabadkai kerületi bíróság hétévi börtönbüntetésre ítélte, ifj. Adamkó Mihállyal, Kozma Mátyással, Győri Istvánnal, Nagy Lajossal, Sinkovics Józseffel, Lévai Mihállyal, Márton Rezsővel, Sterbik Sándorral, Rekeczki Erzsébettel, Török Piroskával, Úri Józseffel, Zabos Józseffel és még sokan másokkal együtt. 1942-ben a kiskőszegi börtönbe szállították őket, ahol munkásszázadokba, illetve büntetőszázadokba kerültek. 1943-ban újra a Csillagbörtön lakói, 1944-ben romeltakarításban vettek részt, majd a visszavonulás során nyugat felé terelték valamennyiüket.

Otthon, a magyarok kollektív bűnösségének jegyében bizalmatlanul fogadták a hazatérőket, csak Kosta Nađ tábornok közbenjárására sikerült a spanyol harcos Varga Istvánnal együtt megszervezni Topolyán a Petőfi zászlóaljat. Ő azonban otthoni beosztást kapott, s részben a börtönviselt ember keserűségétől, részben pedig a bizonyítás igényétől is hajtva vett részt a kíméletlen osztályharcban, az új rend kialakításában.

1946. október 1-jétől a Magyar Szó szabadkai szerkesztője lett, majd az 1947. november 13-án induló Dolgozók hetilap első főszerkesztője. Az ebben az évben megjelent első magyar

könyvbe, a Téglák, barázdák című antológiába is besorolták.
A Tájékoztató Iroda 1948. évi határozata után lebukott, s több évet töltött Goli otokon. Hazatérése után egy topolyai kisüzemben hivatalnokoskodott. A kényszertáborban eltöltött évekről, akárcsak a felszabadulás utáni néhány hónapról nem szívesen beszélt. „Nehéz idők voltak ezek” – tért ki az érdeklődők kérdései elől.
1959-ben, miután „bűnbocsánat”-ot kapott, újra újságíró lett a szabadkai 7 Napnál, s ott dolgozott 1967-ig, amikor nyugdíjazták. Ekkor ismét új életet kezdett: Topolya vezetőinek felkérésére hozzáfogott a város monográfiájának elkészítéséhez. Ennek az életszakasznak a hozadéka tizennégy munkásmozgalmi dokumentumgyűjtemény és helytörténeti munka. Az utóbbiak sorába tartozik a Dr. Hadzsy János, az orvos és ember című, 1990-ben megjelent kötete, amely Topolya híres doktoráról szól, akinek ma is álló mellszobrát Telcs Ede mintázta meg. Börtönélményeit is megörökítette (Mondd el helyettem, elvtárs, 1971).
A régi mozgalmi ember nehezen viselte el ifjúkori ideáljainak erózióját. „Csak a szépre emlékezem” – mondta egyik nyilatkozatában. Hagyatékában sok értékes dokumentum található, önéletrajzi kötetének (és sok minden másnak) a kézirata is.

BRODARICS ISTVÁN (Herešin, 1480 körül–Vác, 1539. november 17.) – A humanista levél- és emlékíró, az államférfi és a diplomata születésének pontos időpontja ismeretlen, mindeddig szülőföldje, szülőhelye is kérdéses volt. A magyar források általában szerémséginek tartják, itt-ott szlavóniainak tüntetik fel. Születését leginkább az 1470-es évekre teszik (akadémiai irodalomtörténet, Életrajzi lexikon, Új magyar lexikon, az 1927-es és az 1963–65-ös Irodalmi lexikon, Új magyar irodalmi lexikon, Bori Imre Jugoszláviai magyar irodalomtörténete), vagy az 1490-es esztendőkre (Szinnyei, Pallas, Révai). Valamivel kategorikusabb a magyar humanisták XV–XVI. századi leveleit közreadó válogatás (1971, V. Kovács Sándor), amely szerint „1471-ben született Szerémségben, szegénysorsú családban”. Az életrajzi adatok részbeni pontosítását a nyolcvanas években megjelenő Jugoszláv enciklopédia végezte el: a horvát kutatások alapján közli Brodarić, Stjepan címszó alatt, hogy 1480 körül született Herešin szlavóniai faluban, Kapronca, azaz Koprivnica közelében, az egykori Pozsega vármegyében.
Halálának dátuma körül eddig sem volt bizonytalankodás: minden forrás egyöntetűen közli: Vácott hunyta le a szemét 1539. november 17-én.
Brodarics István a mohácsi csata pontos, illetve ahogy ő mondja, „tökéletes igaz leírásával” tette halhatatlanná nevét. Az ütközetben a királyi kancellária vezetőjeként, szerémségi püspökként személyesen is részt vett, s csak a vakszerencsén múlott, hogy életben maradt, és lerongyolódva, kifosztva, teljesen kimerülve érkezhetett meg a királyné udvarába, Pozsonyba. Így aztán a viszonylag kis terjedelmű emlékiratát a szemtanú és az előzményeket, a hátteret jól ismerő államférfi hitelességével meg a humanista író és történész elfogulatlanságával írhatta meg. Ehhez még a későbbi háborús riporterek megjelenítőképessége és gyorsasága is párosult, úgyhogy monografikus emlékirata már 1527-ben, alig néhány hónappal a csata után, Krakkóban nyomtatásban is megjelenhetett a következő címmel: De conflictu Hun-

garorum cum Turcis ad Mohach verissima descriptio (Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról). Helyzetismeretére jellemző, hogy a csúfos véget már a csata előtt világosan látta. A Duna mellett vert királyi táborból írta VII. Kelemen pápának, hogy „. . . egyedül Isten vagy Isten akaratából bekövetkező véletlen mentheti meg ezt az országot . . .” (Brodarics leveleit egyébként Kujani Gábor tette közzé 1908-ban a Történelmi Tárban.)

A csata előzményeit, de lefolyását is a lehető legnagyobb tárgyilagossággal és fegyelmezetten írta le, már-már a kívülálló szenvtelenségével. A feudális főurak hibáit és bűneit belülről látta, ennélfogva a katasztrófa előidézőit kertelés nélkül megnevezhette. Végítélete is, amennyire egyszerű, annyira lesújtó és találó: „Vétkeink miatt ennél szigorúbb büntetést is érdemlünk” – írja egy helyütt.

Brodarics Mohács után a két részre szakadt országban a két király között ingadozott. Előbb Ferdinándhoz csatlakozott, majd reményvesztetten János király törökbarát politikájában kereste a kiutat, ott volt kíséretében, amikor Mohács véres síkján Szolimánnak hódolt, és Mátyás király gyémántgyűrűjével ajándékozta meg a szultánt. Később a két király kibékítésén, az ország egyesítésén fáradozott. Még megérte a váradi békét, de a nagy műveltségű, tisztán látó Brodarics Istvánt ez már aligha nyugtathatta meg, s a jövőt illetően sem lehettek illúziói.

BRUMMER JÓZSEF (Zombor, 1883. október 22.–New York, 1945 ?) – Német származású, ezért diáktársai, vezetékneve után, Dongónak csúfolták, sőt az egyik pihent eszű cimborája még a hírhedt angol piperkőccel, George Bryan Brummellel, a „dandy király”-lyal is összefüggésbe hozta, bár ennek semmilyen alapja nem volt. Mint ahogy a zombori gimnázium elhagyásának sem volt semmi köze a heccelésekhez. Az ok sokkal prózaibb: a gyenge előmenetel váltotta ki.

A későbbi szobrász, műpártoló és ismert műkereskedő 1897-ben a szegedi fa- és fémipari szakiskola növendéke lett, s a bégaszentgyörgyi Schreinerrel (a későbbi híres szobrásszal, Szentgyörgyi Istvánnal) együtt szorgalmasan faragta a diófa-rozettákat, s közösen tájékozódtak a művészi pálya felé is.

A 19 éves Brummer József 1902-ben díszítő szobrászatot tanult a pesti Iparművészeti Tanodában, amely 1900-ban állt át a műiparosok képzéséről az iparművészeti oktatásra. A századforduló táján már igen erősen hatnak a magyar ipar pártolására irányuló törekvések (a kezdet az Iparművészeti Múzeum 1872. évi megalapítása volt). A nyugtalan természetű ifjú azonban nem elégedett meg a fejlődés gyorsaságával, ezért már 1903-ban Münchenben keresett szerencsét, 1904-ben pedig Párizsban tanul szobrászatot Rodin műtermében. 1905-ben Nagybányán találjuk, 1906-ban pedig újra Párizst keresi fel, s Matisse magániskoláját látogatja. A Párizsi Szalonban állítja ki munkáit, s mint annyi más, több ezernyi külföldi művész, nyomorog. Műveivel nem kelti fel sem a műértők, sem a nagyközönség figyelmét: eladatlanok maradnak. A várva várt ösztöndíjat sem kapja meg, úgyhogy nagyon gyorsan valamilyen polgári foglalkozás után kellett néznie, nehogy végképp felkopjon az álla.

Egy szerencsés ötlettel a szakma, a művészvilág közelében maradt: műkereskedést nyitott. Igen jó érzékkel ő hozza először forgalomba a japán fametszetet

és a néger plasztikát, az egyik is meg a másik is divatcikk lett. A nélkülözés egy csapásra megszűnt, jutott bőven az arra érdemes művészek támogatására is. Egyik kiválasztottja Henri Rousseau, a neoprimitív művészet vezéralakja, akit kortársai csak „finánc”-ként emlegettek, mivel vámtisztviselő volt, s nem képzett festő.

Brummer József egyengette útját a maga módján, s ő hálából, nem sokkal halála előtt, elkészítette portréját. „A modell – írja a kiváló festményről Oto Bihalji-Merin – fonott székben, a nagy levelű fantáziafák lombsátra alatt ül tekintélyesen, elgondolkodó merevséggel, hasonlóan egy 11. századi bizánci Krisztushoz” (A naivok festészete, 1984).

A két háború között Brummer áthajózott az óceánon, és New Yorkban nyitott galériát, amely csakhamar az amerikai város legtekintélyesebb kiállítóterme lett. Ezerkilencszázhuszonnégyben ő szervezte meg Matisse első amerikai bemutatkozását. Előtte Czóbel Béla szecessziós képeit is kiállította, magát a művészt pedig vendégül látta.

A nagy gazdasági válság idején tönkrement, a csapást élete végéig nem tudta kiheverni. A magyar szaklexikonok nem jegyzik nevét, de még az amerikai kiadású, háromkötetes Encyclopaedia Hungarica sem közölt szócikket róla. Várdy Béla több mint nyolcszáz oldalas, Magyarok az Újvilágban című könyve sem említi.

BUDAI ANDRÁS (Futak, 1771. március 30.–Vukovár, 1830. ?) – A Budai Orvosi Kar egyik legjobb végzett növendékeként került 1794 derekán Valkóvárra (Vukovár), Szerém megye fizikusának, azaz megyei főorvosnak. Egyik tanára Rácz Sámuel volt, akinél élettant és államorvostant tanult. Az utóbbi tudományág a törvényszéki orvostan mellett magában foglalta a közegészségtant meg az állami intézkedések módozatait a betegségek megelőzésére, a járványok leküzdésére. Professzszora még arról is nevezetes volt, hogy az előadásokat nem latinul vagy németül tartotta, hanem magyarul, s általában is sokat tett az orvostudomány magyar nyelvű meghonosításáért. Számos könyvet írt magyarul vagy fordított magyarra. A fiatal orvos ezek közül néhányat magával hozott első állomáshelyére, meg Benkő Sámuelnek egy-két munkáját is, aki Borsod megyében volt gyakorlóorvos, s már akkor őt tekintették az első magyar tudományos kórboncnoknak.

Egy évet sem töltött még első megbízatási helyén, amikor 1795 júliusában a megye keleti részéből, Ürögről (Irig) és környékéről vészjósló hírek érkeztek egy több halálos áldozatot követelő kór jelentkezéséről. A helyszínre érkező Budai András az ürögi és neradini (falu a Fruška gora lankáin) megbetegedések kapcsán minden kétséget kizáróan megállapította: pestis ütötte fel a fejét, a szinte gyógyíthatatlan fekete halál. Az augusztus 1-jén keletkezett jelentésében a betegség hajszálpontos leírását is megadta. Ezt a későbbi szakmunkákban úgy emlegették mint „dianosin pestis sirmiensis”, azaz elismerték neki, hogy ő adta meg a szerémségi pestis kórismét.

Augusztus 4-én küldött jelentésében már arról értesít az Ópazova (Stara Pazova) melletti Krnješevci faluban jelentkező megbetegedések és halálesetek kapcsán, hogy a dögvész gyorsan terjed. Riadóztatja a megyei hatóságokat, amelyek augusztus 6-án már vesztegzárat rendeltek el, meg utasítást ad-

tak a betegek elkülönítésére, a temetkezési helyek kijelölésére. Augusztus 20-án Újvidékre érkezett Schraud Ferenc egyetemi tanár, járványtani szakember, a későbbi országos főorvos, aki a helytartótanács megbízásából, a kinevezett kormánybiztossal együtt, átvette a járvány leküzdésének irányítását.

Budai a járvány gócpontjában, Ürögön vette fel a küzdelmet a pestis ellen (a szerémségi járványnak 3435 halálos áldozata volt, ebből 2548 ürögi, 425 pedig neradini). Onnan küldte szakszerű jelentéseit, amelyeket aztán Schraud Ferenc bőségesen felhasznált a Szerémségi pestis története című könyvében, amely 1802-ben jelent meg Budán. Elsősorban a betegség kísérőjelenségeit írta le nagy pontossággal, a fejfájást, a magas lázat, az általános rosszullét tüneteit, a daganatok jelentkezését, a vérhányást. Némelyiknek erősen lepedékes lett a nyelve. „Olyan, mintha mésszel öntötték volna le" – közli Budai.

Nagy gondot fordított arra, hogy a felcsereket, betegápolókat és sírásókat megvédje a fertőzéstől. Az utóbbiak tartották be legkevésbé utasításait. Leginkább a bort vedelték, s legfeljebb a fűben törölték meg kezüket, miután a hullákat bedobták a gödörbe. Közülük csak Németh Péter betegedett meg, de három nap után ő is meggyógyult, és inni kért. Budai egyébként, aki gyakran került érintkezésbe a fertőzött betegekkel, a vizsgálat előtt, közben és utána is ecettel fertőtlenítette a kezét. A szerémségi pestisjárvány 1796 augusztus végéig tartott, ekkor oldották fel a zárlatot.

Budai András későbbi tevékenységéről nincs adatunk. Zorkóczy Lajos tanár hivatkozik arra, hogy könyvében (Újvidék és környékének flórája, 1896) Szerém megye fizikusának gyűjtését is felhasználta a Fruška gora növényvilágának leírásakor.

BUDANOVITS MÁRIA (Szabadka, 1884. augusztus 12.–Budapest, 1976. május 7.) – Budanovits Mária operaénekesnőt nem fűzték vérségi kapcsolatok a szabadkai Kosztolányi és Brenner, illetve Csáth családhoz, mégis úgy tűnik, hogy e két famíliában feszülő szellemi áramkör ereje röpítette őt a sikeres életpályára. „. . . Azt, hogy idáig vittem, és bátorságom volt erre a pályára lépnem – mondta a művésznő is operaházi tagságának negyedszázados jubileuma alkalmából a Kalangyának adott interjújában (1943, 3. szám) –, kizárólag az én drága nevelőatyámnak, gyámomnak, istápolómnak, atyai legjobb barátomnak és tanácsadómnak, a még ma friss erőben élő Brenner József dr. volt királyi főügyésznek köszönhetem. Ő tanított meg énekelni. Remek muzsikus, minden hangszeren ragyogóan játszik, értett hozzá, hogy már gyermekkoromban felébressze bennem a zene szeretetét, az ízlést, a helyes érzéket a jó és a rossz zene iránt, azt a természetes könnyedséget, hogy otthon érezzem magam a zene birodalmában."

Budanovits Mária korán árva maradt, de a Brenner család gondoskodása átsegítette a nehézségeken, lehetővé tette neki a viszonylag gondtalan gyermekkort, a neveltetést, az iskolázást. A Kalangya említett számában olvassuk, hogy Kosztolányi Dezső, a költő és Csáth Géza, a tragikusan elhalt író biztatták, majd unszolták, hogy próbát énekeljen Budapesten a zeneművészeti főiskola bizottsága előtt. Felhozták Szabadkáról, és a próba kitűnően sikerült. Többek közt Anthes Györgynél, a drezdai opera egykori hőstenorjánál, a New York-i opera tagjánál, minden idők egyik legjobb Wagner-énekesénél tanult, mégpedig olyan eredménnyel, hogy tanulmányainak befejezése előtt,

1914-ben, harmincéves korában már fellépett a budapesti Operában Verdi Trubadurjában, a nyers és szenvedélyes Azucéna szerepében. Az Operaház rendes tagja majd csak a hazai és a külföldi stúdiumok befejezése után lett, 1918-ban. Ettől kezdve azonban szinte minden műsorra tűzött operában rábízták a mezzoszoprán, részben az alt szerepeket is. Különösen a klasszikus Verdi-operákban tűnt ki: mint Maddalena a Rigolettóban, Urlika az Álarcosbálban, Bevoix Flóra a Traviatában, Eboli hercegnő a Don Carlosban, Amneris az Aidában. Ugyancsak nagy sikerrel lépett fel a Wagner-operákban is: A bolygó hollandiban, a Walkürben, A nürnbergi mesterdalnokokban, a Lohengrinben. Bizet, Respighi műveit is tolmácsolta, de a legnagyobb teljesítményt talán mégis Gertrud királyné megszemélyesítésével nyújtotta Erkel Ferenc Bánk bánjában. Ebben a szerepben sokáig együtt énekelt Palló Imrével.

Budanovits Mária hivatalosan csaknem harminc évig volt az Operaház tagja, de valójában négy évtizeden át énekelt a dalszínházban, mivel szerződtetése előtt, de nyugdíjazása után is fellépett. Pályafutása végén férjével, Palotay Árpád baritonnal együtt sikeresen foglalkozott énekpedagógiával.

Szabadkához a későbbiek során csak érzelmi szálak fűzték. Negyedszázados jubileuma alkalmából mondta a Kalangyának, hogy az ünnepi előadás után a „poros-boros” városra gondolt. „Szabadka jutott eszembe, szülővárosom – mondta. – Megjelent előttem a házaival, utcáival, lakóival . . .” Itthon sem feledkeztek meg egészen róla. 1932-ben Szenteleky őt kérte fel, hogy Lányi Ernő, Szászy István és B. Fehér Jenő dalai közül saját válogatásában énekeljen el egyetkettőt a pesti rádió vajdasági estjén.

BUDAY JÓZSEF (Szeged, 1854. január 15.–Budapest, 1907. december 22.) – Pályakezdő magyartanárként került Újvidékre 1877-ben, alig négy évvel a Királyi Katolikus Magyar Főgimnázium újbóli indulása után (a piaristák alapították 1788-ban, állami támogatással). Az akkor már rendezett és a felsőbb osztályok megnyitásán fáradozó tantestület tárt karokkal fogadta a befutó friss erőt; a tanárok közül Zanbauer Ágostonnak kettős volt az öröme: ő, mint a csütörtökön és vasárnap megjelenő Újvidék című hetilap főszerkesztője, nemcsak a kollégát, hanem a várható munkatársat is köszöntötte. Várakozásában nem csalatkozott, mert a 23 éves segédtanár (egy év múlva avatták bölcsészdoktorrá a pesti egyetemen) azonnal bekapcsolódott a szerkesztőségi munkába, s az elkövetkező hat évben egyik legszorgalmasabb állandó munkatársa lett az Újvidéknek.

Jegyzeteinek, vezércikkeinek, tárcáinak se szeri, se száma. Még áthelyezése után is egy darabig közreműködött a lapban. Újvidéki tartózkodása idején rendszeres levelezője volt a Pesti Naplónak. Irodalomtanárként is megállta a helyét. Az egyik gimnáziumi értesítőben a Lancaster-tetralógia nyitódarabjáról írt (Shakespeare „III. Richárd”-ja, az Újvidéki Kir. Kat. Főgymnasium tudósítványa, 1878–79), s megállapította, hogy „a brit szigetek géniusának tanulmányozása nemcsak a drámaköltőkre és a színészekre nézve hasznos, hanem műveinek titkaiba való behatolás által az ifjúság is a szellemi kincseknek egész tárházát és az önművelés egyik hatalmas eszközét találja”.

A fiatal Buday mint középiskolai professzor és olvasó szemmel láthatóan benne van abban a szellemi áramkörben, amely az elmúlt évtizedekben létrehozta a teljes magyar Shakespeare-t,

tájékozódott tehát, s ismereteit át is adja diákjainak. Az Akadémia, mint ismeretes, 1831-ben 22 Shakespeare-darabot jelölt ki fordításra. A reprezentatív Shakespeare-kiadás terve 1848-ban öltött testet (Shakespeare Összes Színműve: angolból fordítja Arany, Petőfi, Vörösmarty . . .). A szabadságharc miatt abbamaradt nagy vállalkozást a Kisfaludy Társaság keretében életre hívott Shakespeare Bizottság hozta tető alá 1864 és 1878 között. A III. Richard, a tömény embertelenség drámája, amelyet a fiatal tanár ismertetett és elemzett, 1867-ben jelent meg, Szász Károly fordításában, első színpadi bemutatója pedig 1889-ben volt Kolozsváron.

A tehetséges tanárt 1883-ban felszippantotta a főváros: áthelyezték a budai reáliskolába, s egyúttal az 1884-ben megalakult Országos Magyar Iskolaegyesület titkára is lett, amely feladatául tűzte ki, hogy „anyagilag, szellemileg és erkölcsileg támogatja a magyar nyelv terjesztését a nem magyar ajkú polgárok által lakott vidékeken".

Újvidéki kapcsolatai azonban nem szakadtak meg, egyik munkáját később is itt jelentette meg (A bánsági német telepítvények és a Schullvereinek, 1887). Buday Józsefet 1890-ben egyetemi magántanárrá habitálták a budapesti egyetemen. E tudományos fokozat elnyerésére két tanulmánya adott jogcímet: A positivismus nevelési rendszere és Giordano Bruno élete és bölcselete. Mindkettő 1889-ben jelent meg. 1893-ban hat füzetben tette közzé a Vázlatok a posivitismus történetéből című munkáját.

BUGARSZKY ISTVÁN (Zenta, 1868. május 21.–Budapest, 1941. március 3.) – A századforduló idején feltűnt neves kémikus, a későbbi egyetemi tanár, akadémikus középiskolai tanulmányait a zentai algimnáziumban kezdte, majd a nagykikindai gimnáziumban folytatta, és az újvidéki magyar főgimnáziumban fejezte be. Egyetemi tanulmányai során egy másik híres bácskai származású tudós, a szomszédos Óbecsén született Than Károly kémiai előadásait is hallgatta, amelyek aztán döntően meghatározták életének további alakulását. Ezernyolcszázkilencvenegyben diplomázott, de tanári működését már egy évvel korábban kezdte, amikor kinevezték vegytantanársegéddé az Állatorvosi Akadémián. Az itteni kémiai tanszék vezető tanárává 1902-ben nevezték ki. Ezt a tisztséget 1913-ig töltötte be, amikor a Pázmány Péter Tudományegyetem Kémiai Intézetének, illetve tanszékének vezetője lett. Innen vonult nyugdíjba 1938-ban.

Mind az Állatorvosi Akadémián, mind a budapesti tudományegyetemen hatalmas oktatói munkát végzett. Az állatorvosok, középiskolai tanárok, az orvosok és a gyógyszerészek ezreit vezette be a kémia tudományába. Ezen a téren különösen jelentős a Chemia című tankönyve, amelyet Liebermann Leó professzorral együtt írt. Negyedik kiadása 1918-ban jelent meg.

A természettudományi nevelés nagy alakja jelentős kutatói munkát is végzett. Életrajzírói első helyen a Liebermann Leóval együtt végzett kísérletek eredményét említik, amelyeknek során nemcsak hogy kimutatták, de meg is mérték a fehérjék sav- és báziskötő-képességét. Egy másik, 1897-ben publikált kimagasló munkája, amelyet szakkörökben ma is klasszikus példaként emlegetnek, a kémiai reakciósebességgel foglalkozott. A kémiai egyensúlyállapotok kötötték még le figyelmét, s nagyszabású tanulmányokat végzett a kémiai statika és kinetika köréből is.

„Bugarszky tevékenységének jelentőségét akkor értjük meg igazán – írja egyik méltatója, Groh Gyula akadémikus –, ha arra a korra gondolunk, melyre munkásságának súlypontja esett. Akkoriban nem játszott a természettudományi kutatómunka olyan szerepet, mint manapság. A kutatótevékenységnek nem volt annyi műhelye és művelője, mint most . . .”

BÜKY JÓZSEF (Szentfülöp, 1758. május 5.–Nagyvárad, 1810–20 között ?) – A XVIII. század első felében, a török hódoltság alóli felszabadulás több évtizede után is szinte kizárólag a katonaorvosok voltak a képzett egészségügyi szakemberek a Bácskában. Dr. Balla Ferenc–dr. Hegedűs Antal Az egészség szolgálatában című könyvének (Újvidék, 1990) tanúsága szerint a városok alkalmazásában álló orvosok az 1730-as években jelentek meg. Az első név szerint ismert orvos Német Pál volt, akit „Bezdán chirurgusa”-ként emlegetnek az iratok. Lőb András 1749-ben Újvidék sebészeként szerepel. A helytartótanács 1752-ben rendelte el, hogy a vármegyék és a szabad királyi városok egyetemi végzettségű polgári fizikusokat, illetve kirurgusokat alkalmazzanak. Ezeket a munkahelyeket eleinte szinte kivétel nélkül más vidékekről érkező doktorokkal töltötték be.

Az első itteni születésű orvos Büky József volt, akinek szülei az első nagy telepítési hullámmal érkeztek Közép-Bácskába a ma Ausztriához tartozó Felsőpulyáról. Orvosi és bölcseleti tanulmányait a nagyszombati és a budai egyetemen végezte, 1782-ben avatták orvostudorrá. A következő évben a 24 éves fizikus már Bács vármegye főorvosa, valamivel később táblabírája is lett. Csaknem két évtizedig töltötte be ezt a tisztséget. Ez akkoriban nagy szó volt, mert a főorvosi hivatalban gyakran váltották egymást a keresett kirurgusok: azonnal továbbálltak, amint kedvezőbb állást kínáltak fel nekik.

Büky József otthon érezte magát, környezete pedig nagy tisztelettel vette körül. Nevét főleg orvosi kiadványai tartották fenn. Disszertációját 1782-ben adta ki Budán. A józan okosság törvénye címmel egy verses fordításkötetet jelentetett meg Pozsonyban 1784-ben.

Ezerhétszázkilencvenötben Újvidéken, Emanuel Janković nyomdájában magyarul és latinul tette közzé a Hivatalbéli oktatás a pestis alkalmatosságával című füzetét. Ez idő tájt a palánkai vesztegzárnál teljesített szolgálatot azzal a feladattal, hogy akadályozza meg „a Szerémben dühösödő és dögletes győzelmeit terjesztő” pestis terjedését. A vármegyét tíz orvosi körzetre osztotta, hogy a védekezés sikeresebb legyen, miközben kötelezte az orvosokat, hogy „élőszóban oktassák a népet” a megelőzés módozatairól.

A Dudás-féle megyei monográfia szerint Bükynek ez a munkája „az első önálló magyar mű”, amely a Bácskában megjelent. Ez az adat azonban pontatlan, Takáts Rafael Ferenc-rendi szerzetes ugyanis három évvel megelőzte: saját kézi nyomdájában 1792-ben az észak-bánáti Padén kiadta nevezetes Toldalékát a Pápai Páriz-féle szótárhoz. Ez azonban nem csökkenti Büky jelentőségét, korai szellemi buzgósága mindenképpen megérdemli figyelmünket.

Nagy tekintélyét mutatja, hogy egyik legkomolyabb jelölt volt az 1789-ben létrehozott első teljes bácskai gimnázium igazgatói posztjára, de az orvosi praxist részesítette előnyben, az igazgatóságot csak másodállásban fogadta volna el.

Büky József 1801-ben Bihar megye főorvosa és táblabírája lett. Távozásának okát nem tudjuk, bár feltehetően anyagi természetű lehetett. Szakirodalmi tevékenységét új környezetében is folytatta: 1802-ben jelent meg Debrecenben a Mire kell a visum repertumban vigyázni, amelyben tanácsokat ad kollégáinak, hogy mire ügyeljenek az orvosi látlelet kiállításakor. Ezernyolcszázhétben a Janus ebédgyei . . . című kötetében az egészséges étkezésről értekezik, mégpedig a jobb megelőzni, mint gyógyítani jegyében, amely egy életen át fontos vezérelve volt. A Nagyváradon kiadott könyvében arra inti az orvosokat, hogy „ha sok, árt az evés”, a betegeknek sugallja: „gyenge paréjt egyenek”, az utazónak pedig javasolja: „tsak lódúlly, sehová nagy ebédre ne fordúlly”.

C

CHRISTIÁN JENŐ (Nagyszalonta, 1888. március 14.–Szeged, 1943. július 21.) – Bánát legendás tornatanára – így lehetne egy vonással megrajzolni pályaképét. Egy aradi eredetű, görög származású család sarja volt. Előbb a budapesti jogi karon próbálkozott, utóbb pedig, sikeres sportoló lévén, a tornatanári pályát választotta, s már 1908-ban, húszéves korában, kinevezték a becskereki piarista gimnázium tornatanárává.

Akkoriban, pontosabban 1868 és 1924 között az egykori pesti Nemzeti Torna Egylet keretében folyt a tornatanári képesítés. Az ottani tanfolyamok növendékei háromfajta oklevelet szerezhettek: az egyik csak az elemi iskolában, a másik az elemi és középis-kolában, a harmadik pedig minden iskolában biztosította számukra az oktatás jogát (a Testnevelési Főiskola 1925-től működött, a Magyar Testnevelési Egyetem pedig 1989-ben alakult).

Az iskolai értesítőkből tudjuk, hogy Christián tanároskodásának már első évében a testnevelési szertár 15 fejvédővel, 16 vívókesztyűvel és 16 vívókarddal gyarapodott. A fiatal tanár specialitása ugyanis a vívás, mivel a Nemzeti Torna Egyletben is a torna mellett a vívószakosztály a legjelentősebb.

A gimnázium más téren is felkarolta a fiatalos lendülettel dolgozó tanárt, s lehetővé tette számára, hogy 1911/12-ben vívómesteri oklevelet szerezzen Olaszországban. Az olasz vívómodor, a könnyebb karddal sportszerűbben vívott stílus az idő tájt szorította háttérbe a nehézkes, inkább harcszerűbben forgatott magyar kardot, s így döntően befolyásolta a XX. század egyetemes vívótörténetét. Az olimpiákon egyébként 1908-tól 1964-ig szinte kivétel nélkül magyar vívó nyerte a kard egyéni és a kard csapatversenyeket.

A nagybecskereki gimnáziumban az 1913/14-es iskolaévben rendkívüli tantárgyként bevezették a vívást. A városban az iskolán kívül is hagyománya volt a vívásnak. Ezernyolcszázkilencvenben alakult meg a Tornász és Vívó Egylet, amelynek tagjai 1891-ben már vilanyfény mellett edzettek a Torontáli Hajós Egylet csarnokában (Nagybecskerek első villanytelepe csak 1895-ben kezdett üzemelni), tagjai szép eredményeket értek el, közülük Várkonyi József festő 1904-ben ezüstérmet szerzett az országos bajnokságon.

Christián ezt a hagyományt is folytatta: kiváló versenyző volt, az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság többszörös bajnoka lett. Legnagyobb sikerét 1930-ban érte el, amikor mind a három fegyvernemben (tőr, kard, párbajtőr) országos bajnokságot nyert. Két évvel azelőtt, az 1928-as amszterdami olimpián főbíró volt.

Kiváló edzőként is beírta magát a sporttörténetbe, vívóiskolájának tanítványai számtalan országos bajnokságot nyertek. Egyik legsikeresebb követője leánya volt, Christián Margit-Pucu, a nagybecskereki vívás királynője, aki 1930 és 1938 között zsinórban kilencszer nyert országos bajnokságot, később pedig, 1947 és 1950 között még négyet, úgyhogy az országos bajnoki cím tizenháromszoros viselője. Ezerkilencszázharmincegyben, 1933-ban és 1935-ben Jugoszláviát képviselte az Európa-bajnokságokon, majd 1936-ban a berlini olimpiai játékokon is.

A legendás tornatanárt és sportembert időnap előtt nyugdíjazták. Ezerkilencszáznegyvenegyben kinevezték tornatanárnak az aleksinaci gimnáziumba. Korábban is voltak hasonló kísérletek, de ezeket, hivatkozva gyenge szerbtudására és más érvekkel sikeresen kivédte. Ezúttal a tanügyi hatóság hajthatatlan maradt, s mivel elutasította kinevezését, nyugdíjazták.

Két évre rá a makkegészséges embert erős hastáji fájdalmakkal szállították előbb a becskereki, majd a szegedi kórházba, de nem tudtak segíteni rajta: bélcsavarodásban meghalt. Nagybecskereken temették el nagy részvét mellett (Marcsók Vilma adatai alapján).

CORVIN JÁNOS (Buda, 1473. április 2.–Krapina, 1504. október 12.) – Corvin János Mátyás király és Edelpeck Borbála bécsi polgárlány gyermekeként született. Nagy hatalmú apja akkor vette magához, amikor bizonyossá vált, hogy második házasságából sem lesz örököse. Ekkor szemelte ki utódául, s kitűnő nevelésben részesítette, grófi, hercegi címmel ruházta fel, hatalmas birtokokat adományozott neki. Amikor 1490-ben Mátyás király meghalt, Corvin János volt az ország leggazdagabb birtokosa: 30 várat, 17 kastélyt, 47 mezővárost, 1000 falut mondhatott a magáénak. Ez azonban nem bizonyult elegendőnek, az egyre hatalmasodó főurak kijátszották a 17 éves ifjút. Inkább a gyenge kezű II. Ulászló felé hajlottak, mintsem a Hunyadi-ivadék felé, aki esetleg néhány év múlva ugyanolyan szigorral és keménységgel vehette volna kézbe a hatalmat, mint ahogy azt apja, Mátyás király tette. Seregét szétverték, ígéretekkel leszerelték, úgyhogy Ulászló koronázásán ő vitte a koronát.

Horvát bánként, a Frangepán család oltalma alatt később még egyszer a hatalom csúcsa felé tört, de ellenfelei meghiúsították nádorrá való választását. Ettől kezdve nagyobbrészt Horvátország és Bosznia területén élt és küzdött a törökök ellen. Főleg zágrábi, pozsegai, valpovói, varasdi és krapinai birtokain tartózkodott a nagy kiterjedésű zagorjei grófságban, de otthonosan mozgott Bihács várában is, ahol Kristóf fia született. Kezdetben szép hadisikert ért el, 1501-ben az egyesült horvát–magyar sereg élén Jajcénál súlyos vereséget mért a szultán hadaira. Úgy tetszett, hogy a török újra rettegni kezd, ezúttal Hunyadi János unokájától. Ez azonban csak látszat volt, a feudális urak annyira szétzüllesztették az országot, hogy az képtelen volt szembenézni a növekvő veszéllyel. Váradi Péter bácsi püspök, Corvin János egyetlen őszinte híve ilyen szavakkal kesergett a közállapotokon: „Minden démonnak és ördögnek prédájául vagyok odavetve . . .”

Corvin János egy ideig még változékony sikerrel vitézkedett, de a végvári életmód, zilált családi viszonyai, sorozatos kiábrándulásai, nemkülönben az

elhatalmasodott italozás megtörte az erejét. A knini haditáborban betegedett meg, a halál krapinai kastélyában érte utol 31 éves korában. Saját kívánságára a lepoglavai pálos kolostor templomában temették el, a főoltár előtti sírboltban. A terméskőből faragott sírkő Corvin János vaspáncélba öltözött alakját ábrázolja, fején sisakkal, jobbjában lándzsával, baljával pajzsára támaszkodva. Mivel a sírkő a századok során nagyon elkopott, 1824-ben a templom falába falazták, ahol ma is áll. Mellé két márványtáblát helyeztek: az egyik Corvin János eredeti sírfelirata, a másik pedig fiáé, a hatéves korában elhunyt Corvin Kristófé. A lepoglavai templomban tehát együtt pihen immár öt évszázada Mátyás király fia és unokája: Corvin János és Corvin Kristóf.

COTHMANN ANTAL (Bécs, 1721. január 30.–Pest, 1785. ?) – Egy császári főtisztviselő – udvari hadbiztos – családjában jött a világra. Elsőrendű nevelést kapott, tehetségével is kitűnt, úgyhogy már fiatalon kamarai titkár, majd tanácsos lett, az állami gazdaságpolitika egyik befolyásos megfogalmazója. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely a merkantilizmus lelkes híve volt, a fiatal közgazdászok és műszaki értelmiségiek csoportjához (ide sorolható Kempelen Farkas is), akikre Mária Terézia a XVIII. század derekától egyre jobban támaszkodott, háttérbe szorítva a feudalizmust pártoló, jogászokból álló régi vezetői gárdát.

Idővel Cothmann Antal a Mária Terézia korabeli nagy állami telepítések egyik főembere lett, az általa javasolt és a császárnő kézjegyével szentesített politika gyakorlati végrehajtója. Ilyen minőségben nagy érdemeket szerzett a Délvidék újratelepítésében. 1763 és 1771 között a Bánságban 9672, a Bácskában 2252 család talált új otthonra. Ezerhét-százhatvannégyben 800 főből álló, négy századba szervezett kiszolgált katonát irányított a pancsovai kerület-be. A németek letelepítését szorgalmazta, ahogy azt az akkori állami politika megkívánta.

A Bácska előbb szabadult fel a török alól, mint Bánát, ezért itt a gyarmatosítás előrehaladottabb állapotban volt. Amikor 1763-ban bejárta ezt a vidéket, sok virágzó falvat talált. Az volt a feladata, hogy az az évi telepítést személyesen irányítsa, s készítse elő az elkövetkező évek telepítését. Útjáról egy könyvnyi terjedelmű jelentésben számolt be a Pozsonyban székelő Magyar Királyi Kamarának. Jelentősége alapul szolgált az uralkodónőnek, hogy kijelölje a népíttetés, azaz a benépesítés irányvonalát. A munka jelentőségére az itteni történészek már a múlt században felfigyeltek, s a latin nyelvű szöveget, Iványi István fordításában, közzé is tették (Cothmann Antal . . . jelentése a bács-kerületi kamarai puszták állapotáról. Szabadka, 1888).

A naplószerűen vezetett, vaskos jelentés lapjain egy rátermett, szorgalmas és lelkiismeretes császári tisztviselő alakja rajzolódik ki. Ezerhétszázhatvanhárom-ban tavasztól őszig tartózkodott Apatinban, ahová hajóval érkeztek a letelepülők rajai, s innen járta be az alig néhány esztendővel azelőtt újratelepített bácskai s részben bánsági falvakat. Apatinban ekkor már több mint 500 ház állt, Bezdánban 400, Küllődön (Kolut) 200, Veprődön (Kruščić) pedig 130.

Éjt nappallá téve járta a vidéket („Napfelkeltével Doroszlóról elindultam . . .”, „Ebédre Filippovára – Szentfülöpre, a mai Bački Gračacra – siettem”, „Későn este értem Apatinba”,

„Még az éjjel Apatinba siettem visszsza . . .”, rendelkezésére egy marhabőrrel fedett kocsi állt, váltott lovakról pedig a kincstári tiszttartók gondoskodtak.
Egyik állomáshelyéről, Doroszlóról írja, hogy a Mosztonga közelsége folytán „jó vízzel és termékeny földdel bír ugyan, sokan azonban nem ezek művelésével, hanem inkább a csíknak nevezett halak fogásával foglalkoznak”. Sztapárról viszont azt állapítja meg, hogy „az egész bácsi kerületben nincs több ilyen szép rác falu”.
A frissen érkezetteket ő irányítja az általa kijelölt új telephelyekre, gondosan ügyelve arra, hogy a németek a német, a magyarok a magyar, a szerbek pedig a szerb helységekbe kerüljenek, hogy elejét vegye az esetleges perlekedésnek. Mindegyiküket azonban kivétel nélkül önellátásra serkenti, hogy a „következő nyáron már saját termésüket arassák”. Amikor felfigyelt arra, hogy „némelyek nem látták el magukat szénával, mind a rétre parancsoltam őket . . . – írja –, s személyes jelenlétemben hozzá is fogtak a munkához”. De ellátta őket vasszerszámokkal, pénzzel is „mérsékelten”, ellátásukra sütőkemencéket építtetett, mészárszéket és kovácsműhelyt nyitott, gondoskodott a házépítéshez szükséges faanyagról („amennyi ácsot csak kaphattam, mind munkára kirendeltem”), erdők telepítését kezdeményezte, nősülési jutalmakat osztott ki a házasulóknak, céhbeli szabadalomlevelet kért a bezdáni takácsoknak.
Egyik legfontosabb dolga a kamarai birtokok felmérése volt – ezt Kovács János mérnök végezte el utasításai alapján –, ennek ismeretében jelölte ki az új telephelyeket, így született meg a döntés Bajmok, Ludas, Moravica, Pacsér, Telecska, Gajdobra, Kishegyes és még sok más falu újratelepítéséről.

A német származású Cothmann Antalt Mária Terézia magyar bárói címmel tüntette ki 1765-ben. Haláláig a Magyar Királyi Kamara vezető tisztségviselője volt.

ID. CZIGLER ANTAL (Čerević, 1767. június 13.–Kígyópuszta, 1862. május 29.) – Svájci származású zsoldos katona gyermekeként született Szerémségben a török elleni küzdelmek idején. Maga is hadfiként kezdte életpályáját, huszonkét évesen, 1789 októberének első napjaiban részt vett Belgrád és Szendrő (Smederevo) felszabadításában. A műszaki alakulatokban teljesített szolgálatot, a hadmérnökök mellett dolgozva sok technikai ismeretre tett szert, úgyhogy leszerelése és pesti letelepedése után felcsapott építészeti vállalkozónak. Ott figyelt fel rá Weckheim Ferenc gróf, magával vitte Gyulára, s megbízta a birtokába került, jórészt elhamvadt, egykori Harruckern-kastély újjáépítésével. A nagy munkát 1798 és 1802 között fejezte be, s ettől kezdve ezen a tájon munkálkodott sokat foglalkoztatott pallérként. Működési területe magában foglalta Bihar, Békés, Arad, Torontál és Temes megyéket, illetve felölelte a Békéscsabától a Herkulesfürdőig terjedő térséget. Békéscsabán a testes főtéri evangélikus templomot építette, Herkulesfürdőn pedig a Ferenc-udvart. Az utóbbit a „legnagyszerűbb” fürdő prospektusai „pazar fénnyel berendezett palotaszerű épület”-nek mondják, Lyka Károly viszont: „terjedelmes, szerény arculatú” alkotásként tartja nyilván. Mesterünk teljes életműve nincs feltárva, annyit azonban tudunk róla, hogy Bánátban, illetve az akkori Dél-Magyarországon sok kastélyt, kúriát és egyéb lakóépületet meg 25 templomot épített.

Czigler Antal egy XIX. századi sikeres építészcsalád megalapítója volt. Fia, ifj. Czigler Antal folytatta az apa kastély- és templomépítő tevékenységét, unokája, Czigler Győző pedig építészmérnök lett, sok pesti középületet és bérházat tervezett, 1887-től pedig rendes tanárként az ókori építészetet adta elő a műegyetemen.

CZIMMER ANNA (Arad, 1906. november 12.–Újvidék, 1967. május 13.) – Borbélytányér függött apja műhelyének bejárata fölött, de nemcsak férfifodrász volt, hanem felcser is, azaz sebkezeléssel, érvágással, foghúzással, köpölyözéssel is foglalkozott. Anyja örmény származású varrónő (leánykori neve: Issekutz), olykor egész éjszakát is átvirrasztott, ha kellett a pénz. Abban pedig rendszerint hiány volt, úgyhogy leányának iskoláztatásakor igen jól jött a keresztanyjának, egy állomásfőnök feleségének a segítsége. A támogatás nem volt haszontalan: Czimmer Anna volt az első nő, aki a szegedi orvosi karon diplomázott, s Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas biokémikus tanársegéde lett a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Orvosi Vegyészeti Intézetében, későbbi férjé-vel, dr. Gresz Bélával együtt.

1943 elején mindkettőjüket, laboratóriumi orvosként, az újvidéki kórházba helyezték. Férje csakhamar bevonult, ő azonban 1945 legelején még a Futaki úti gimnáziumban elhelyezett hadikórházban dolgozott, de még abban az évben, mint magyar állampolgárt, kitoloncolták az országból. Amit az egyik kéz elrontott, a másik visszarendezett: 1948 elején, mint nélkülözhe-tetlen munkaerőt, visszahívták Újvidékre, s ő jött is, sérelmeit sutba dobva, talán azért is, mert mint a Nemzeti Parasztpárt tagja, közelről láthatta a Rákosi-korszak születését. Ebből az időszakból maradt fenn barátsága Veres Péterrel, akinek itteni kiadású könyveket küldött, az pedig félévenként jelentkezett neki egy-egy levelezőlappal.

Czimmer Anna viszonylag fiatalon özvegy maradt (férjét elvitte a vesetébécé), ő maga is súlyosan megbetegedett az ötvenes évek elején: gerincvelő-sorvadásban szenvedett, amelyet alighanem a laboratóriumban felhasznált kémiai anyagok idéztek elő. S csakhamar ágyban fekvő beteg lett. Orvos lévén pontosan tudta, hogy nincs mentség: abban a pillanatban, amikor a gerinccsatorna fehér- és szürkeállománya elhal, bekövetkezik a vég.

A halálvárás napjaiban, hónapjaiban, éveiben írogatni kezdett. Ezerkilencszázötvenötben kockás irkalapon köszöntötte Herceg Jánost az Anna búcsúja című könyvének megjelenése alkalmából. „Üdvözli egy búcsúzó Anna” – így fejezte be sorait. Ez egyúttal egy 12 évig tartó „levélbarátság” kezdetét is jelentette. Herceg János később pompás portrét rajzolt Czimmer Annáról, az értelmiségi nő alakjáról. De kapcsolatot tartott fenn mindenkivel, akinek a vajdasági magyar szellemi élethez valami köze volt. Pártolta, biztatta, számon tartotta a fiatalokat. A korondi bokályokkal, székely szőttesekkel díszített lakása olykor irodalmi szalon jellegét öltötte.

Több nyelven olvasott, rendszeresen kapott francia és svájci folyóiratokat, német művelődési lapot. Parlagon heverő tájékozottságát igen jól kamatoztatta, amikor 1961 végén megindult a Magyar Szó Kilátó című magazinja, ennek rendszeresen publikáló külső munkatársa lett. A Kilátóban közölt írásaiból egy művelt, sokfelé tájékozódó

közíró képe bontakozik ki. Párizs és a nagyvilág eseményeiről szóló információit, széljegyzeteit nevének kezdő- vagy utolsó betűivel szignálta (gé-czi, -r-a), vagy névtelenül közölte (Camus jegyzeteinek posztumusz kiadása; Roger Peyrefitte új regénye; Ernest Hemingway vallomása az írói alkotói munkáról; Brecht diadalútja Franciaországban; Henri Thomas figyelemreméltó írói karrierje stb.), a teljes neve alatt közölt írásaiban pedig alkalmi (Visszapillantás a Magyar Képes Újságra, 1962; A Lumina jubiláris száma, 1962; Kétnyelvű pedagógiai folyóirat, 1963), orvosi (Korányi Frigyes emléke, 1963. XI. 17.; Távinterjú Szent-Györgyi Alberttel a rákkutatás új lehetőségeiről, 1963. XII. 8.) s főleg irodalmi témákkal foglalkozott (Néhány szó Marcel Ayméről, 1962; Az első magyar regény regénye. Dugonics András 175 évvel ezelőtt megjelent Etelkájának története a kiadókkal, 1964).

Fordította Aymét, Camus-t, Saint-Exupéryt és más francia írókat, de a bukaresti és verseci románokat is. Sokoldalúságát tükrözi, hogy Bori Imre irodalomtörténetében a Folkloristák és népéletírók fejezet cím alatt emlékezik meg róla, mivel a Híd 1988-as évfolyamának 4., 9. és 10. számában jelent meg posztumusz tanulmánya Adalékok Kupuszina néprajzához címmel, amelyet terjedelménél fogva „akár falumonográfiaként” is olvasni lehet. Írásai még a 7 Napban, az Ifjúságban és a jugoszláviai románok folyóiratában, a Luminában is napvilágot láttak.

CZIRÁKY IMRE (Kishegyes, 1899. január 6.–Kalocsa, 1973. július 10.) – A vajdasági magyar irodalom népies irányának egyik oszlopos képviselője. Szenteleky Kornél azok közé az írók közé sorolta egyik 1931-ben keltezett levelében, akik „népünkről népünknek tudnak írni”. Az anekdotikus tárcanovella a műfaja, ebben mozog otthonosan, hajlamának engedve. Stílusa is könnyed, édeskés. Édes-bús történetei, ahogy azt egyik kritikusa mondja, „a lélek felszínét megborzolják ugyan, de mélyebb rétegeit érintetlenül hagyják”. Ő volt a két háború között a legolvasottabb és legnépszerűbb, ezüstkoszorúval jutalmazott szerző.

Cziráky (Fetter) Imre a jezsuiták vezette kalocsai tanítóképző befejezése után Becsén lett kántortanító. Első írása is ott jelent meg Galambos Pál Óbecse és Vidékének utolsó évfolyamában. Az impériumváltás után a szabadkai Bácsmegyei Napló és főleg az újvidéki Délbácska hasábjain jelentkezett, íróként azonban 1930–1933-ban bontakozott ki az újvidéki Reggeli Újság heti mellékleteként megjelenő A Mi Irodalmunkban. A Szenteleky Kornél szerkesztette irodalmi orgánumnak egyik legtöbbször megjelenő munkatársa volt, Szenteleky szerint az ő neve „méltán reprezentálja A Mi Irodalmunkat”. Az ott megjelent írásainak már a címe is híven tükrözi a parasztság ábrázolásának anekdotikus módját (Kié legyen a faklumpa?; Megkerült a félbocskor; Ferenc bácsi föllebbezett; Az öreg Kabók, a fia meg a vasbika; Papír, akiben szalonna vót; A tejesasszony; Eltemették az öreg Gunarit).

Az irodalomtörténészek „vajdasági Gárdonyi”-ként is emlegették, annál inkább, mert népszerű sorozatát – a Mihál bácsi leveleit – Göre Gábor-os felfogásban írta, bácskai miliőbe helyezve, sajátos zamatokkal fűszerezve. „E levelek irodalmi értékéről nemigen lehet beszélni, de bevallom, hogy magam is örömmel, olykor hangos

hahotázással olvastam őket” – mondja róluk Szenteleky. Mihál bácsi leveleit két kötetben jelentette meg (1932, 1934), tárcanovelláit pedig három könyvben gyűjtötte egybe (. . . mosoly . . . könny, 1933; Mifelénk, 1938; Bácskai kalászok, 1940). Az ő nevéhez fűződik a két háború közötti első nagy színházi siker is: Muskátli című népszínművét ötvenszer adták elő a műkedvelő színpadokon (a hivatásos színház megalapítását az akkori hatóságok nem engedélyezték).

A Cziráky Imre képviselte irodalmi irány első bírálatát Szirmai Károly fogalmazta meg 1938-ban. Azt ugyan elismeri, hogy ő az, aki „a legreálisabb megvilágításban látja a vajdasági magyar parasztot”, de mindjárt le is szögezi, hogy a megsejtett élet ábrázolását már nem vállalta. „Cziráky elkendőzi előlünk az igazi vajdasági parasztot”, a szerző „lakodalmas úton jár”, alakjai „csak mosolygós arcukat mutatják, de mi a másikat is látni akarjuk: a mosolytalant, az elszótlanodót, a gondkérgeset . . .” Bori Imre megfogalmazása szerint (Föld és mag, a vajdasági népiesek válogatott írásai, 1971) Cziráky prózája „a népszerűség langyos állóvizébe torkollt”. Más irodalomtörténészek még szigorúbban ítélik meg munkásságát (Utasi Csaba, Hornyik Miklós), az utóbbi szerint Cziráky könyveinek megjelenését csak „a regionális öntudat irodalmi értékrendje indokolhatja”.

CZORDA BÓDOG (Szabadka, 1828. december 18.–Budapest, 1904. július 4.) – Családja a XVIII. század végétől a XIX. század végéig jelentős szerepet töltött be az észak-bácskai városban: nagyapja, Czorda Ferenc nyitotta meg 1780-ban Szabadka első patikáját, s két megbízatási időszakban is a szabad királyi város polgármestere volt (1809–1813, 1820–1828), apja pedig városi tanácsnok.

Czorda Bódog (Felixként is jegyzik) iskoláit Szabadkán és Pécsett végezte, majd a budai egyetem állam- és jogtudományi karára iratkozott. A végbizonyítvány elnyerése után ügyvédbojtár, 1848 elején pedig ügyvédi vizsgát tett Pesten.

Még ugyanabban az évben beállt honvédnek, és végigküzdötte a szabadságharcot. A 30. honvédzászlóalj önkéntese, majd őrmestere volt. 1849 elején hadnagy az 58. zászlóaljban, később főhadnagy és százados a temesvári ostromseregnél. Világos után a császári haditörvényszék kényszerbesorolásra ítélte, de a szülők 1850-ben pénzzel kiváltották egyetlen gyermeküket.

Hazatérése után Szabadka gazdasági jegyzője nyíltan szembeszegül a Bach-korszak túlkapásaival. Ezért 1859-ben az országon végigsöprő letartóztatási hullám során őt is lefogták, és Josephstadtba deportálták, de onnan rövidesen kiszabadult. Ugyanabban az évben „község-tanácsos”-ként indítványozza, hogy a szabadkai algimnáziumot alakítsák át főgimnáziummá, s ezt a képviselő-testület lelkesen és nagy szótöbbséggel magáévá teszi. Az akkor megalakított iskolatanácsban ő intézi az anyagiak előteremtését, amit az utód nélküli polgárok is megkönnyítettek azzal, hogy vagyonukat az iskolára hagyták. A főgimnázium új igazgatója Jámbor Pál költő lett, az ő idejében nyílt meg 1861/62-ben az V. és VI. osztály, 1862/63-ban pedig a VII. és VIII. is.

Amikor az 1860. évi Októberi Diplomával megszüntették a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot, és visszaállították a vármegyék önállóságát, Sza-

badkán is újjászervezték a helyhatóságot: a piacon felállított sátorban megválasztották az új polgármestert, a főbírót, a főkapitányt és Czorda Bódog személyében a főügyészt. Ezernyolcszázhatvanegyben a Februári Pátenssel újra felfüggesztették a rövid ideig tartó alkotmányos életet, s helyébe provizórium, azaz ideiglenes állapot lépett. Majd csak hat év múltán, az 1867. évi kiegyezés után került sor ismét tisztújításra, ekkor Czorda Bódog városi főbíró lett. Közben országgyűlési képviselővé is megválasztották, ezt a megbízatást 1861 és 1868 között töltötte be. Ezernyolcszázhatvankilencben, az igazságszolgáltatás átszervezése során megalakították a budapesti Királyi Ítélőtáblát, s ekkor ennek bírájává választották. Ettől kezdve a bíráskodásban működött. Ezernyolcszázhetvenhatban kúriai bíróvá lép elő. 1889 és 1891 között az igazságügy-minisztérium államtitkára, majd onnan újra visszatér a törvénykezésbe: 1892-ben kinevezték a Budapesti Királyi Ítélőtábla elnökévé, 1893-tól 1901-ig a Kúria másodelnöke. Ebből az állásból ment nyugdíjba.

Az akkori társadalomban elfoglalt helye a főrendiházi tagsággal, a valóságos belső titkos tanácsosi címmel és a kolozsvári egyetem díszdoktori oklevelével is mérhető. Keveset publikált, talán ezzel magyarázható, hogy a századvégi hatkötetes Magyar jogi lexikon nem jegyzi nevét.

CS

CSAJÁGHY ISTVÁN (Bács, 1813. augusztus 15.–Buziásfürdő, 1889. február 7.) – A kalocsai érsekség bácsi uradalmának egyik tiszttartói lakásában született. A sokgyermekes famíliából esperesek, egyházi írók, püspökök kerültek ki, a fiúgyermekek közül csak ő nem öltötte magára a reverendát.

Az elemit szülővárosában, az ősi, Szent László alapította érsekségi székhelyen – Fényes Elek 1851-ben kiadott Geográphiai Szótára szerint a „dalmát mezőváros"-ban – fejezte be, a középiskolát pedig Kalocsán és Baján. Az orvosi tudományokat a pesti egyetemen hallgatta, s a medikusból 1836-ban lett „orvostudor". Doktori disszertációja még ugyanabban az évben megjelent Orvostudori értekezés a rokonszenvről címmel.

Pályáját Zentán kezdte mint Bács-Bodrog megye főorvosa. Működési területe a Tiszai Korona-kerületre terjedt ki. Ezen a tájon, rövid megszakítással – a szabadságharc idején kórházi főorvos volt Karcagon és Nagyváradon –, csaknem másfél évtizedet töltött, de erről az időszakról nincsenek ismereteink, feltehetően azért, mert orvosi gyakorlata nem haladta meg az átlagosat. Egyik kortársa, összegezve életpályáját, tapintatosan így fogalmazott: „hírneve nem tett európai körutat".

Amikor bátyja, Csajághy Sándor 1851-ben „csanádi püspökségre emeltetett", felmondott Zentán, Temesvárra költözött, magánpraxist folytatott, s egyúttal a püspök háziorvosa lett. Fivérének 1860-ban bekövetkezett halála után megpályázta a buziási fürdőorvosi állást, s 1861-től csaknem három évtizeden át ezt a posztot töltötte be.

A dimbes-dombos területen húzódó fürdőhely „érces savanyúvízforrásai"-t már a rómaiak is ismerték. Lindenmayer Imre uradalmi orvos fedezte fel gyógyhatásukat, a forrásvizek vegyi vizsgálatát pedig Kitaibel Pál végezte el. A vastartalmú, szénsavas ásványvíz – ahogy azt Csajághy papírra vetette (A buziási ásványvíz leírása, Budapest, 1873) – nyolc forrásból „pezsgő zajjal buzog fel a földből", s először „földi olaj (naphta)" és „vasoldat-szag"-ot érez az ember, de az első benyomás megszüntével „kellemes italul szolgál". Jórészt Csajághy buzgósága folytán a buziási fürdő felvirágzott: több fényes szálloda, családi kényelmű panzió, tánc- és étterem, „födél alá vont tükörfürdő", néhány rendezett forrás, sok hideg és meleg zuhany, csaknem 50 „czink fürdőkád" várta a vendégeket. Ők Temesvárról közelíthették meg Buziást, mégpedig zárt, üveges hintón, gyorskocsin és postakocsin, később pedig már vasúton is, s ettől kezdve a gyógyfürdő európai jelentőségű lett.

Csajághy, akit a kortársak „galambősz aggastyán"-nak írtak le, 1886-ban, or-

vosi pályájának 50. évfordulóján fényesen kiállított jubiláris oklevelet kapott az egyetemtől, majd elnyerte a királyi tanácsosi címet is.

CSAJÁGHY SÁNDOR (Bács, 1810. április 6.–Temesvár, 1860. február 7.) – Csanádi püspök, egyházi író, teológus, illetve a korabeli szóhasználat szerint hittudor. Koraérett, gyenge fizikumú, gyakran betegeskedő csodagyermek volt. Apja a kalocsai érsekség uradalmi tiszttartójaként dolgozott, s feleségével együtt igen vallásosak voltak, úgyhogy három fiukat is papi pályára adták, a negyedik fürdőorvosként vált ismertté.
Csajághy már kora gyermekkorában megtanulta környezetének nyelveit: a horvátot szülővárosában, a németet pedig a szomszédos Dunabökényen, illetve Bácsbukinon (ma: Mladenovo) sajátította el, ahol Pál bátyja lelkészkedett. Nála fejezte be magánúton az első három latin osztályt, majd Kalocsán érettségizett 15 éves korában, s 1825-ben fel is vették az ottani papneveldébe. A bölcsészetet Egerben, a teológiát Kalocsán fejezte be négy év alatt, de ifjú korára való tekintettel még a pesti központi papneveldét is elvégeztették vele, majd 1833-ban misés pappá szentelték. Csaknem egy évet töltött a legjobbak számára létesített bécsi Augustineumban, s az ottani teológiai fakultásra járt. Betegsége miatt visszatért a szülői házba, s felépülése után, csak 1836-ban kezdett káplánkodni Baján, úgyhogy öt évvel fiatalabb öccsével, Károllyal csaknem egy időben kezdte meg a papi pályát.
Igen gyorsan haladt az egyházi ranglétrán. Néhány évig egyháztörténetet tanított a pesti központi papneveldében, 1844-ben pedig a kalocsai egyháztörténeti tanszék tanára. Ezernyolcszáznegyvenhatban érseki titkár lett, 1850-ben mesterkanonok. Innen került 1851 áprilisában, 41 éves korában a csanádi püspöki székbe. Nem sokkal kinevezése után István öccse, a zentai főorvos is Temesvárra költözött, s örökösen gyengélkedő bátyja háziorvosa lett.
Irodalmi munkásságát igen korán kezdte. Első versei a Vörösmarty Mihály szerkesztette Koszorúban jelentek meg 1831-ben, majd az egyházi folyóiratok munkatársa lett, egyháztörténeti és hittudományi értekezéseket írt. 1842-ben Pesten különnyomatban is megjelent a Párbeszéd a vegyes házasságokról című munkája. Ebben maga is eléggé mereven elvetette a más felekezetűekkel való egybekelést, de főleg az ezzel kapcsolatos császári rendeleteket bírálta. „A státus és egyház közötti vitályok legbiztosabban az által kerülhetni el, ha a világi hatóság a merő egyházi hatáskörbe sehogyan sem bele nem vág” – írja.
Egybegyűjtött munkái Csiky Gergely szerkesztésében 1870–72-ben jelentek meg, három kötetben (I. Értekezések, II. Püspöki körlevelek, III. Költemények). Neve a XX. századi általános lexikonokból, a Révai kivételével, rendre kihullott, de az újabbak már ismét jegyzik (Magyar életrajzi lexikon, 1981; Új magyar irodalmi lexikon, 1994).
Ő honosította meg a mi tájunkon a Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek rendjét, amely a legelterjedtebb női szerzet lett Bánátban. Ismert volt jótékonyságáról is. Sokat adott a templomok, iskolák építésére, támogatta az egyházi zeneszerzőket, de 60 ezer forintot juttatott a Tisza szabályozására is.
Az egészségével örökösen bajlódó főpap viszonylag korán, ötvenéves korában halt meg. Sírján ez a felirat áll márványba vésve: Vixit Dioecesi non diu

sed totus (Egyházmegyéjének nem soká, de egész emberként élt).

CSÁKI LAJOS (Újvidék, 1869. március 11.–Lepoglava, 1936. július 19.) – Fiatal textilmunkásként 1890-ben csatlakozott a szakszervezeti mozgalomhoz, azaz az I. Újvidéki Munkásegylethez, amelynek keretében segélypénztár és könyvtár működött, s amely előterjesztéseket tett a fizetett vasárnapi munkaszünet bevezetésére. Ebben az évben, december 7-én alakult meg a Magyarországi Szociáldemokrata Párt is 87 budapesti és 34 vidéki részvevővel. Az utóbbiak közül Bánátból Nagybecskerek, Versec, Pancsova, a Bácskából pedig Újvidék és Szabadka munkássága képviseltette magát. Így aztán Csáki első kézből értesülhetett az új politikai szervezetről, amelynek később tagja lett.

Az új párt elég nehezen tört utat magának: újvidéki szervezete csak a XX. század küszöbén alakult meg, említést pedig csak 1907-ben tett róla az az évi kongresszusi jelentés. Az 1911. évi megyei konferencián már Csákit is a vezetőségben találjuk, s a reformista irányultsággal szemben a munkásérdekek határozottabb képviseletéért szállt síkra. Az első világháború kitörésekor 45 éves, úgyhogy csak 1916-ban mozgósították, 1917-ben pedig már orosz fogságba esett. A lobogó természetű Csáki Lajos vöröskatona lett, de 1919-ben itthon van, a szakszervezetben dolgozik, tagja az újonnan létrehozott Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt tartományi végrehajtó bizottságának. Ennek a baloldali szervezetnek politikai magvát az illegális Pelagić-szövetségi tagjai alkották, azaz az októberi forradalom részvevői. Közöttük van Csáki is.

Ezerkilencszázhúszban került a Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetségének elnöki tisztébe. A tagság zöme magyar majorsági zsellér és napszámos, akik kettős elnyomatásban szenvednek: munkásként is, kisebbségiként is. Az új állam semmibe sem vette a Saint Germain-i békeszerződés kisebbségeket védő rendelkezéseit. Sorra bezáratta a kisebbségek iskoláit, a magyar földnélkülieket kirekesztette a földreformból, sőt, ha netán volt pénzük, nem vehettek földet, mert ezt adminisztratív eszközökkel korlátozták. Emiatt a legelszántabbak csatlakoztak a Mezőgazdasági Munkások Szövetségéhez, amelynek vezetőségét szélsőséges beállítottságú (Pelagić-szövetség) magyarok alkották: Csáki Lajos, Pálinkás Simon, Juhász József, Béres Imre, Kiss István és mások.

Amikor 1920 decemberében a hatóság a hírhedt Obznanával betiltotta a parlamenti képviselethez is jutott kommunista mozgalmat, a Mezőgazdasági Munkások Szövetségének az anarchizmus és terrorizmus felé egyébként is hajló része kétségbeesett lépésre szánta el magát: az erőszak útjára lépett, a fehérterrorra vörösterrorral válaszolt. Ezerkilencszázhuszonegy júniusában Spasoje Stejić és Juhász József bombát dobott Sándor régensre, 1921 júliusában pedig Alija Alijagić megölte a volt rendőrminisztert, Milorad Draškovićot, akinek a minisztersége idején jelent meg az Obznana.

A merénylet előkészítőinek és végrehajtóinak több mint húszfőnyi csoportját 1922-ben bíróság elé állították, a két elsőrendű vádlottat, Csáki Lajost és Spasoje Stejićet 20-20 évi fegyházbüntetésre ítélték, a harmadik fővádlott, Juhász József a Szovjetunióba menekült, s csak 1965-ben tért haza.

Csáki Lajos élete hátralevő részét a legembertelenebb körülmények között a lepoglavai fegyházban töltötte, ott is halt meg.
1961-ben az újvidéki Makszim Gorkij utcai köztéren mellszobrot emeltek emlékére, fekete márványoszlopon. Mivel a kilencvenes években többször is ledöntötték, Csáki bronzképmását 1993-ban a Városi Múzeum szobortárában helyezték el.

CSANÁD VEZÉR (a X. század vége, a XI. eleje) – Anonymus szerint Doboka ispán fia, aki ismeretlen fokú rokonságban állt Szent István királlyal, egyes források szerint anyai ágról unokatestvére volt.
Eleinte az erdélyi gyula udvarában viselt tisztséget, majd amikor a király a központosítással szembeni ellenállása miatt megfosztotta hatalmától, és fogságba ejtette, ő a gyula sok hívével együtt Ajtony délvidéki tartományában talált menedéket. Ajtony, hatalmának megőrzése érdekében, szövetségre lépett a bolgár cárral, István király viszont Bizánccal együtt lépett fel kettőjük ellen.
Csanád állítólag felismerte, hogy Ajtonynak nem sok esélye van a fennmaradásra, s ezért átállt István királyhoz, aki rokonhoz illő módon fogadta, s megtette az Ajtony ellen készülő hadak vezérévé. Egy másik változat szerint szökésének személyes oka volt: szemet vetett Ajtony egyik szépséges ágyasára, de a kapcsolat kitudódott, mire Csanádnak menekülnie kellett. Van még egy harmadik is, amely nem a legszebb fényben tünteti fel az ingatag Csanád ellentmondásos alakját: állítólag mindvégig kitartott Ajtony mellett, de a vesztes csata után saját kezűleg ölte meg a fővezért, és levágott fejével Istvánhoz menekült, s így lett főember.
Az észak-bánáti térségben, az Oroszlános és Nagyősz (Tomnatic) közti síkon lejátszódó csata részleteit a Gellért-legenda mondja el mesés elemekkel bőven átszőve. Eszerint Csanád a csata elején vesztésre állt, visszavonult az oroszlánosi dombra, s a döntő ütközet előtt álmatlanul töltve az éjszakát, Szent György vértanúhoz könyörgött, hogy esdje ki számára az ég Urának segítségét. Fogadalmat is tett, hogy ha ellenségén győzelmet arat, az imádság helyén – ahol a földön térdelt – monostort emel tiszteletére. És mikor a felette nagy megerőltetéstől és fáradtságtól elnyomta az álom, álmában egy oroszlán alakja jelent meg neki; megállt a lábánál, és így szólt hozzá: „Ember, mit alszol? Kelj fel tüstént, menj, kezdj ütközetet, és legyőzöd ellenségedet.”
Így is történt: késedelem nélkül rátámadt Ajtony alvó táborára, seregét részben felkoncolta, részben szétszórta, őt magát pedig megölte.
A legendába burkolt történéseknek némi igaz magja is van. A nyert csata után Ajtony „uruság”-át, azaz országát szilárdabban beépítették a középkori magyar állam épületébe, mégpedig a legrégibb eredetű közigazgatási intézmény, a megyei szervezet megszervezésével. Erre Csanád kapott megbízatást, ő volt az első ispán is. Az egykori Marosvár – korábban Ajtony székhelye, most pedig az alakuló megyéé – az ő nevét vette fel, de az új megyét is róla nevezték el. Az állam másik tartóoszlopának kiépítése a velencei származású Gellért püspökre várt, amit ő el is végzett, kellő tapintattal még a keleti kereszténységet is átvezette a latin egyházba.
Nevéhez fűződik a népes és tekintélyes Csanád nemzetség megalapítása is. A több ágra szakadt család nagy szerepet

játszott az ország életében. A Csanád nemzetségből származó családok férfiágai a XVII. században haltak meg.
Csanád ispán alapította 1030 körül az oroszlánosi Szent György monostort (a mai Majdán mellett). Nevét vagy a kapuját díszítő kőoroszlánokról kaphatta (Takács Miklós: Az oroszlánosi monostor oroszlánja. Különnyomat az Archeológiai Értesítő 120. kötet, 1–2. számából), vagy személynévből keletkezhetett: állítólag Csanád bizalmas emberéről, Arszlánról nevezték el. A Gellért-legenda névmagyarázata szerint nevét a Csanádnak oroszlán képében megjelenő Szent Györgyről kapta.
Talán nem egészen mellékes megemlíteni azt sem, hogy a vereség után Csanád hitvese lett Ajtonynak az az ágyasa, aki miatt állítólag menekülnie kellett.

CSÁNYI ENDRE (Zenta, 1897. július 18.–?, 1944. ?) – Az eseménytelennek, ám boldognak leírt gyermekkor szülővárosában röppent el, viszonylagos jólétben, az iskolás évek pedig ugyancsak Zentán és részben Budapesten peregtek le. A család, nem sokkal az első világháború kitörése után, visszatért a fatornyos hazába, úgyhogy Csányi (1915-ig Bergl) a gimnázium utolsó osztályát már szülővárosában kezdte meg az 1915/16. iskolaévben, s ott is maturált. Az érettségi bizonyítványon azonban még meg sem száradt a tinta, s máris a lövészárokban találta magát.
A frontszolgálatnak egy súlyosabb fejlövés vetett véget, több hónapos gyógykezelés következett. „Sérülésem következményei csak később – írta egy 1928. évi önéletrajzában –, látszólagos gyógyulásom után mutatkoztak. Epileptikus rohamok léptek fel, és elvesztettem memóriámat.” A háború utolsó évét rokkant tisztként egy hadikórház élén töltötte. A sebesülés utóhatása volt az is, hogy filológiai és zenetudományi tanulmányait csak megszakításokkal végezhette el Bécsben, Lipcsében és Párizsban. Közben a húszas évek elején a szabadkai Naplóban cikkezett.
1926-ban tanári állást vállalt Zentán, s ettől az évtől kezdődik rendszeresebb irodalmi tevékenysége is: tanulmányokat, verseket írt, franciából fordított, a Zentán újságíróskodó Majtényi Mihállyal együtt megindítja A Mi Világunk című irodalmi orgánumot, amely Szeli István szavai szerint „a párizsi gaminek, cafék, bulvárok és szalonok levegőjét árasztja, egy túlfinomult baudelaire-i szépségeszményre esküszik; a formák, színek, illatok, pompáját keresi a por és a sár világában”.
1928-ban saját kiadásában megjelentette egyetlen könyvét, a Baudelaire élete és költészete című tanulmányát. „Ezen értekezést kettős céllal írtam – olvashatjuk könyve előszavában. – Az egyik cél objektívebb, irodalomtörténeti: Baudelaire anekdotáktól mentesített, hiteles élettörténete segítségével rávilágítani költészetének megértetlen mélységeire. A másik cél szubjektívebb, etikai: elégtételadás a nagy költő emlékének, akinek nemes homlokára saját korában egy bornírt bírói ítélet az erkölcstelenség bélyegét sütötte . . .” (Nem volt egyedül vele, egy időben III. Napóleon ügyészsége ugyancsak erkölcstelenség címen emelt vádat Flaubert Bovárynéja ellen.)
Szenteleky Kornél Baudelaire a Vajdaságban címmel lelkesen köszöntötte a szerzőt és művét (Vajdasági Írás, 1928. okt. 28.). „Elragadtatása és Baudelaire-szeretete – írja – nem lendíti merész vagy túlzott megállapítások felé, majdnem minden mondata tiszta, pontos, szinte mérlegre tehető.”

Költőként is rendszeresen jelentkezett, a szabadkai Hétről-Hétre irodalmi szemlének szinte házi szerzője volt. Ezerkilencszázhuszonkilencben Talált boldogság címmel drámát írt, de ennek sorsáról nincsenek adataink. A harmincas években már csak elvétve publikált. Zentán különc emberként kezelték a franciás műveltségű tanárembert, ő maga is kerülte a társaságot, úgyhogy egyre jobban „a magány feketéllett" körülötte.
A zsidóüldözések idején internálták, valamelyik láger nyelte el.
Majtényi Mihály, a kortárs ébresztette emlékét (A magunk nyomában, 1960), Bori Imre a Hídban (1971), később pedig irodalomtörténeteiben méltatta a magyar irodalom első Baudelaire-könyvének jelentőségét, a francia költő modern világképének megrajzolását. A Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonban (1918–2000) is szócikket kapott.
Újabban Vajdaságon kívül is méltatják munkásságát, ha nem is mindenütt. A Révai új lexikona nem vett tudomást róla, de az Új magyar irodalmi lexikon és a Világirodalmi lexikon jegyzi nevét, illetve forrásként tünteti fel munkáját.

CSÁTH GÉZA (Szabadka, 1887. február 13.–Szabadka, az országhatár közelében, 1919. szeptember 11.) – Brenner József, azaz Csáth Géza író, zenekritikus, orvos a modern magyar próza egyik úttörője. Értelmiségi család sarja volt, s a sors kegyének tekinthető az is, hogy egy fényes középiskolai generációval futott fel, illetve tört ki a provincializmus gyűrűjéből: Kosztolányival, aki unokabátyja, Munk Artúrral, Sztrókay Kálmánnal, Fenyves Ferenccel, Jász (Brenner) Dezsővel, aki pedig a bátyja volt.
A gimnázium V. osztályától jelentek meg munkái az Előre című diáklapban, a Bácskai Hírlap közölte írásait, másodéves medikus korában ez a lap közölte egyetlen regényét is, amelyet együtt írt Havas Emillel és Munk Artúrral.
Ekkor már a népes Nyugat-nemzedékhez tartozott, a folyóirat köré csoportosuló fiatal tehetséges írók közül egyike azoknak, akik a legtöbbet ígérték. Egymás után jelentek meg pompás, jórészt szabadkai ihletésű novellái, amelyekben a korabeli lélektan eredményeinek ismeretében a magyar prózában elsőként térképezte fel az emberi lélek új tájait, mesterien ötvözve a valóságot a képzelettel, az álomvilágot a létezővel. Közben sorra írta nagyra becsült zeneesztétikai írásait, elsők között ismerte fel Bartók és Kodály munkásságának jelentőségét. Hogy publicisztikájában is sok az érték, azt Dévavári Zoltán kutatásaiból tudjuk, aki nálunk ritkán tapasztalt buzgósággal tárta fel a Csáth-életmű ismeretlen rétegeit, megírta életrajzát, elkészítette műveinek teljes bibliográfiáját és válogatott novelláinak, színműveinek, kritikáinak és cikkeinek eddig legterjedelmesebb, kétkötetes gyűjteményét (Ismeretlen házban, I–II., 1977). Színművet írt róla, de nem mutatták be (Ember a határon).
A Csáth-életmű valójában 1910–12 között, a szerző 23–25 éves korában már összeállt, majdhogynem le is zárult. Addigra megjelentek legjelentősebb könyvei (A varázsló kertje, 1908; Az albíró és egyéb elbeszélések, 1909), bemutatták színműveit, jeleneteit, köztük a legismertebbet, a Janikát is (1911). Az 1912–13-as, sokáig lappangó naplóját a Híd adta közre folytatásokban 1988-ban.
A tízes évek elején a kezdő orvos, a fiatal tanársegéd életében tragikus fordulat állt be: rászokott a morfiumra. Mint

orvos jól tudhatta, milyen végzetes következménye lehet a kábítószer hatalmának, de hát benne is, akárcsak novellahőseiben, beteges ösztönök éltek, a békésnek látszó felszín alatt, a mély szakadékokban pusztító örvények tomboltak, amelyek lehúzták a mélybe. Élete a narkotikum hatására lerövidült, utolsó évtizede el is veszett az irodalom számára: ezekben az években már nem az írás volt a szenvedélye, hanem a morfium. Többször volt elvonókúrán, de a tragikus véget, melyet látnoki módon a tíz évvel korábban keletkezett Ópium című novellájában maga is jelzett, nem tudta elkerülni.

1919 nyarán a bajai elmegyógyintézetben kezelték, onnan megszökött, gyalogszerrel hazatért utolsó orvosi állomáshelyére, a Zombor környéki Regőcére (Riđica). Ott, bomlott állapotban, három revolvergolyóval megölte feleségét, öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették. Újra a bajai, majd a szabadkai kórházba került, ahonnan 1919. szeptember 11-én szintén megszökött, az országhatár felé indult, s amikor a határőrök feltartóztatták, nagy mennyiségű mérget vett be, és meghalt. A kortársak emlékezete szerint fűvel párnázott szekéren vitték a szabadkai városháza elé, s ott azonosították.

Csáth Géza 32 évet élt, a Bajai úti sírkertben temették el.

Műveinek kiadása különösen a XX. század második felében szaporodott el (A varázsló halála, elbeszélések, 1964; Éjszakai esztetizálás, zenei kritikák, 1971; Írások az élet jó és rossz dolgairól, kritikák, cikkek, karcolatok, 1975; Egy elmebeteg nő naplója, összegyűjtött elmeorvosi tanulmányok, 1978, 1998; Elfeledett álom, 1987; Napló 1912–1913, Szekszárd, 1989).

CSÁVOSI SÁNDOR (Zombor, 1886. december 25.–Belgrád, 1954. augusztus 5.) – A huszonöt éves zombori banktisztviselő és autodidakta festő életében az 1911. esztendő nagy reményeket ébresztett: a budapesti Nemzeti Szalon zsűrije úgy találta, hogy egyik tájképe megüti a mértéket, s az őszi tárlat anyagába sorolta. Ettől kezdve még nagyobb lendülettel fordult az önképzés felé, ambíciói hirtelen megnőttek, s a művészi pálya lehetősége is felcsillant előtte. Ebből azonban nem lett semmi, talán azért sem, mert nem bízott eléggé önmagában, meg aztán a nagyobb biztonságot nyújtó polgári pályát is előnyben részesítette a bizonytalan művészi pályával szemben. Ezért élete végéig megmaradt amatőr festőnek, ebben a minőségben a legjobbak közé tartozott.

A választást nyilván a bekövetkező események is megnehezítették: előbb az első világháború tört ki, majd impériumváltásra került sor. Az itteni magyar képzőművészek légüres térbe kerültek, hiszen megszakadt minden kapcsolatuk a régi művészeti központtal, Budapesttel, az újakkal, Belgráddal és Zgárábbal pedig még nem jött létre. Ebben az elszigeteltségben és elveszettségben Csávosi megpróbálta megszervezni a zombori képzőművészeti életet, bekapcsolódott a szabadkai művészek mozgalmaiba, a becskereki művésztelep munkájába, de szinte riadtan látta, hogy a beilleszkedés milyen nehézséggel jár. Husvéth Lajos és Oláh Sándor visszavonult, Pechán Józsefet a halálba, Farkas Bélát pedig alkoholmámorba taszította a sors. A kortársak közül alighanem csak a mozgékony Balázs G. Árpád maradt talpon.

Csávosi Sándor is elbizonytalanodott, csak szülővárosában lépett a nyilvánosság elé, 1922-ben, 1930-ban (Husvéth

Lajossal és Csincsák Elemérrel) és 1936-ban rendezett önálló, illetve csoportos kiállítást.
Festészetét 1941 és 1944 között mintha újra felfedezték volna, Zomboron kívül is nagyobb figyelemre méltatták. Ezerkilencszáznegyvenháromban a Délvidéki Szépmíves Céh első budapesti tárlatán három akvarellel szerepelt. „Meleg színek és finom szürkék jellemzik képeit, amelyek közt a »Velencei elevátor« a legmegragadóbb. A téma és a kivitel tömörsége és egyszerűsége nemes ízlést árul el” – írta B. Szabó György Csávosi kiállított képeiről.
Ugyanebben az évben Papharkai Dénes (Herceg János írói álneve) is méltatta munkásságát. „Csávosi Sándor művészetében – írja – hiába keresünk egy meghatározott irányt. Ő kötetlen természet, s így szerencsésen kivonta magát az indulásakor még mindig uralkodó müncheni iskola hatása alól, s bár sok képén fedezzük fel az impresszionizmus nyomait, mégsem mondhatjuk, hogy kizárólag ennek az iránynak a híve. Az ő képein a színek dominálnak, Dobrovits Péter (Petar Dobrović – K. Z. megjegyzése) szerint a Délvidéken ő a legjobb kolorista . . . Csávosi Sándor palettáján élénk, derűs színek vannak, s ezek a színek megfelelnek művészi temperamentumának.”
Valóban a színek mesterének tekinthetjük, virágcsendéletein csak úgy pompáznak a cinniák, a bazsarózsák, a tulipánok és a napraforgók.
Halála után többször is ébresztették emlékét. Ezerkilencszázhetvennégyben a Bela Duranci rendezte, Magyar képzőművészek alkotásai a Vajdaságban 1830–1930 című szabadkai kiállításon olajképeit és akvarelljeit állították ki, legutóbb pedig a Festészet a Vajdaságban 1900–1944 című újvidéki gyűjteményes tárlaton szerepelt két munkájával.

CSEFKÓ GYULA (Baja, 1878. december 8.–Szeged, 1954. december 2.) – Szavas Gábor óta (1832–1895) Ada vagy kitermeli magából a nyelvészeket, vagy élő népi nyelvével munkára ihleti a máshonnan érkezőket. A képhez hozzátartozik az is, hogy a Tisza-parti mezőváros a nagy nyelvészről elnevezett nyelvművelő napok révén már évek óta találkozóhelye is e tudományág művelőinek.
Szarvas Gábor mellett ugyanis számon tartjuk még Csefkó Gyulát, továbbá Bacsó Gyulát (Az adavidéki nyelvjárás fő tekintettel a mondattani sajátságokra, 1906).
Csefkó Gyula a bajai tanítóképző befejezése után (1897) egy évig tanítóskodott az adai tanyavilágban. Életrajzírója, Nyíri Antal szerint már tanuló korában meg ismerkedett a Magyar Nyelvőr című folyóirattal, s annak hatására lett nyelvész. Szarvas Gábor egyénisége és példája szintén arra ösztönözte, hogy ezen az úton induljon el.
Rövid adai tartózkodása idején kilenc közleményt tett közzé a Magyar Nyelvőrben, többnyire adai vonatkozásúakat. Az egyikben arról írt, hogy tanítványai között él a kis dél fogalma. „Engessen ki tanító úr, mer már mëgmúlt a kis dél” – állt fel egyik diákja, amikor az óra tizenegyet mutatott, ami Adán a kis delet jelentette. A másikban, a Fene címűben, e nagyon elterjedt bácskai kifejezés jelentéstartalmát magyarázta, mondván, hogy a „fészkes fene” azonos értelmű a „rossz seb”-bel: egyen meg a fészkes fen, egyen meg a rossz seb.
Az adai nyelvjárás című kis tanulmánya (Molnár Gyulával együtt) díjat nyert a Magyar Nyelvőr pályázatán.
Adáról a pesti „pedagógium”-ba került – akkor így hívták a tanárképző főiskolát –, ahol polgári iskolai tanári okleve-

let szerzett. Tanított Erdélyben, a Dunántúlon és Krassó-Szörényben, majd Szegeden állapodott meg, az ottani tanárképző főiskolán tanította évtizedeken át szép magyar szóra, nyelvünk törvényeire a fiatal tanárnemzedékeket. Mégpedig, tekintettel polgári iskolai tanári képesítésére, csak megbízott tanárként: alig két évvel nyugdíjazása előtt nevezték ki főiskolai tanárrá, pedig akkor már országos hírű nyelvész volt, számtalan kitűnő tanulmány és egy nagy sikerű könyv szerzője (Szállóigék, szólásmondások, 1930).
Péter László szavai szerint „nyelvünk és művelődéstörténetünk nagy tudósa" volt, „a magyar szólásfejtés klasszikusa".
Szarvas Gábor emléke évek óta eleven Adán, Bacsó Gyula munkássága főleg a szakmunkákban él tovább (Balassa Iván Az eke és a szántás története Magyarországon című monográfiájában tizenhétszer hivatkozik tanulmányára), Csefkó Gyuláról viszont elfeledkeztek, talán azért, mert egy kezdőt nem is fontos számon tartani.

CSEH KÁROLY (Ada, 1891. november 2.–Sachsenhausen, 1945. február 28.) – Élete konok küzdelem volt a kétkezi munkások s a maga vélt igazáért. Ritka következetességgel ment végig a választott úton. Foglalkozást váltott a kényszerítő körülmények miatt – volt tanító, szőlész, lapszerkesztő –, de elveiből nem engedett egy jottányit sem.
Tanítócsalád gyermeke volt, maga is erre a pályára lépett. Temesváron járt tanítóképzőbe, haladó nézetei miatt azonban eltanácsolták, úgyhogy tanítói oklevelét Kalocsán szerezte.
Az egyik adai tanyai iskolában kezdett tanítani, s csakhamar, 1913-ban, 22 éves fejjel az adai földmunkásszövetség titkára lett. Még ugyanabban az évben behívták tényleges katonai idejének letöltésére, s a szolgálat, az első világháború kitörése miatt, jócskán elhúzódott. Ezerkilencszáztizenhétben mint honvédhadnagy orosz fogságba esett. Szibériába került, a krasznojarszki fogolytáborba, ott tagja lett egy illegális kommunista csoportnak, majd belépett a Vörös Hadseregbe. Ezerkilencszázhúsz tavaszán az V. hadsereg első nemzetközi brigádjának politikai biztosa lett, őrnagyi rangban.
Ezerkilencszázhuszonegy augusztusában tért haza Adára, állást kapott, s megkezdte illegális tevékenységét is. Ezerkilencszázhuszonkettő februárjában lakásán megalakította a Kommunsita Párt adai szervezetét, s annak első titkára lett. Közreműködésével Péterrévén, Óbecsén és Bácsföldváron is megalakult az illegális szervezet.
Szervezőmunkája mellett rendszeresen tudósította a munkássajtót, s becsülettel ellátta tanítói teendőit is. Darwin elméletének tanítása miatt azonban pert indítottak ellene – ez volt a híres adai „majomper" –, de felmentették a vád alól.
Munkásmozgalmi tevékenysége miatt állandó rendőrségi megfigyelés alatt állt, gyakran letartóztatták, többször bebörtönözték. Az örökös üldöztetésnek 1932-ben két súlyos következménye is lett. Ebben az évben a szabadkai rendőrségi fogdában kegyetlenül megkínozták, mire az Oroszországból hozott felesége, az állandó zaklatások, a nyomasztó bizonytalanság elől a halálba menekült. A családi tragédiát egy másik baj is követte: elvesztette tanítói állását.
Ettől kezdve szőlőt művelt felesben, később pedig a sajátját. Nyelvleckéket is adott, mestervizsgára készítette elő a segédlegényeket. Közben cikkezett, elbeszéléseket és tanulmányokat is írt,

Iványi Károly néven. Munkáit a vajdasági magyar folyóiratok közölték, köztük a Híd is. 1935 és 1937 között a Szabadkán megjelenő Népszava című lap főszerkesztője volt. Magánélete is rendeződött, 1935 tavaszán feleségül vette szőlőszomszédját, Iszáki Ilonát.

Ezerkilencszáznegyvenegyben a topolyai táborba internálták, s magánzárkába csukták. A kihallgatások során válogatott kinzásoknak vetették alá. „. . . Rosszabbul bánnak velem, mint egy rablógyilkossal . . .” – mondta feleségének, aki egy tiszt jóindulatából öt percig beszélhetett vele. Cseh Károlyt 1941 októberében több társával – Bolya Andrással, Sóti Józseffel, Kis Csepregi Ferenccel stb. – láncra verve Pestre, a Margit körúti fegyházba szállították, onnan pedig a váci fegyházba került, ahol a vezérkari főnökség rögtönítélő „repülő bírósága” hűtlenség bűntette miatt nyolc évre ítélte.

A komáromi Csillagerődből 1944-ben az egyik németországi haláltáborba, Sachsenhausenbe deportálták, s ott vagy végelgyengülésben halt meg, vagy gázkamrában fejezte be életét. A zentai járásbíróság 1947-ben 1945. február 28-i dátummal holttá nyilvánította. Cseh Károly írásait életrajzírója, Urbán János gyűjtötte össze, s jelentette meg 1974-ben Fáklyafényben címmel. Adán mellszobor őrzi emlékét, utcát, iskolát neveztek el róla, az Újvidéki Televízió pedig, Vicsek Károly rendezésében, tévédrámát készített életének egyik epizódjáról.

CSEKONICS JÓZSEF (Kőszeg, 1757. február 22.–Pest, 1834. április 26.) – „. . . Míg remondázással foglalkoztam, időm és jó lehetőségem nyílott a lótenyésztéssel kapcsolatos számos megfigyelésre és megjegyzés tételére. Ezeket gyűjtöttem, rendszereztem, papírra vetettem, és oly merész voltam, hogy II. József császárnak, aki éppen Budán tartózkodott – javaslat formájában – alázatosan előterjesztettem mindazt, amit véleményem szerint Magyarországon a lótenyésztés felvirágoztatása és kiszélesítése érdekében cselekedni lehetne . . .” – így írta le naplójában életének fordulópontját a 27 éves huszárkapitány, a magyar ménesintézetek megalapítója.

Az esemény 1784 késő őszén játszódott le. Jellemző a kalapos király ügyintézésének tempójára, hogy az általa kitűnőnek tartott javaslatot az év decemberében egy bizottság, majd az Udvari Haditanács is megtárgyalta, s még abban a hónapban császári aláírással ellátott parancs is megjelent egy részben állami, részben magánvállalkozáson alapuló ménes létrehozásáról. 1785-ben már meg is kezdte működését a 16 000 holdas mezőhegyesi kincstári birtokon, 1786. január 16-án pedig Csekonics Józsefet, az első osztályú kapitányt kinevezték Mezőhegyes, valamint Magyarország és Erdély remonda ügyeinek parancsnokává. Ezerhétszáz-nyolcvankilencben megkezdte működését a Bábolnai Méntelep is.

Az elkövetkező húsz évben gyökeres változás állt be az ország lótenyésztésében. Korábban előfordult, hogy némelyik megyében egyetlenegy erős fuvarozó- vagy huszárlovat sem vásárolhattak fel a remondatisztek, később, miután a mezőhegyesi kamarai birtok „mintegy magvető helye lett a jelesb termetű, s tartósabb erejű lovaknak”, ilyen gondja a hadseregnek már nem volt.

A méntelepen a korabeli szakkönyvek szerint „tenyésztési módja a lovaknak a félszilaj ménestartás” volt. Csekonics a hazai fajták gondos kiválasztása mellett

arab és spanyol méneket szerzett be, úgyhogy csakhamar négy törzsről vált ismertté a méntelep: a gidránról, a kis és nagy noniusról meg a furioso-nordstarról. Csekonicsot a maga korában a legjobb lószakértőnek tartották. Tevékenységi körébe tartozott még a lógyógyászat fejlesztése, egy lovarda felállítása, de javasolta a bécsi és a pesti lóversenyek tartását is, az utóbbira majd csak halála után, 1827-ben nyílt lehetőség, miután Széchenyi megalakította a Pesti Versenyző Társaságot és Lótenyésztő Egyletet.

Újabban lóismereti tudományát némileg kétségbe vonják, jóllehet tenyésztési tapasztalatait könyvbe is foglalta (Praktische Grundsätze die Pferdezucht betreffend, 1817), s ennek alapján Szinnyei is felvette 14 kötetes irodalmi lexikonába.

Csekonics valójában nem is hippológus volt, hanem nagyvállalkozó, ő a merkantilizmus térhódítása idején a lótenyésztésben elsősorban üzletet szimatolt, áru-előállításként, tömeges kereskedelmi cikként kezelte. Ernst József rajzolta meg legteljesebb pályaképét, s ebből is „egy széles látókörű, a lótenyésztéshez jól értő, az országos helyzetet és ügyeket világosan áttekintő és értékelő, azokban tevékenyen résztvevő, rendkívüli szervezőképességű, nagy munkabírású, a felvilágosodás gyakorlati gazdasági emberének képe bontakozik ki” (Magyar Agrártörténeti Életrajzok, 1987).

Tevékenysége nem is korlátozódott csak a lovak tenyésztésére és forgalmára, hanem más téren is vállalkozott a katonaság ellátására. Az egyik idényben 30 000 kaszálót fogadott fel, hogy ki tudja elégíteni a hadsereg szénaigényét. A balkáni hadsereg 200 000 katonájának és 56 000 lovának élelmezését, illetve takarmányozását is ő szervezte meg. Öt éven át gondoskodott Bécs húsellátásáról, akkor hetente 1000–1200 hízott ökröt és szarvasmarhát szállított. Búzakereskedelmi ügyletekkel is foglalkozott, egyik hajója 1791-ben Apatin és Monostor között süllyedt el 3000 mérő gabonával. Önéletrajzában sincs titkolnivalója: „. . . ökonomiai és spekulatív irányzatokkal is foglalkoztam”.

Sikeres vállalkozásainak eredményeképpen 1790-ben bérbe vette, 1808-ban pedig megvásárolta a Zsombolyától Csőszteleki terjedő, 40 000 hold nagyságú kincstári birtokot. Ezernyolcszázhatban tábornokká léptették elő, de két évvel később, 51 éves korában visszavonult birtokára gazdálkodni. Ő alapította meg 1794-ben a Szeged környéki dohánykertészek letelepítésével Magyarcsernyét, meg hát anyagilag megalapozta az egyik leghíresebb torontáli nábobdinasztia hatalmát. A grófi címet ugyan utódai szerezték meg, de inkább költekezéseikről voltak nevezetesek, meg arról is, hogy a nagy vagyon haszonélvezőiként erősen kézben tartották a vármegyét, beleegyezésük nélkül senki sem lehetett főispán, képviselő, de még járási szolgabíró sem.

CSÉPE IMRE (Kishegyes, 1914. szeptember 23.–Szeged, 1972. május 18.) – Parasztköltő volt, falusi mesefa, aki azonban nemcsak a népi hagyományokat közvetítette élőszóban, hanem saját történeteit és strófáit is közreadta. Bicskaheggyel farigcsáló béresnek tartotta magát, aki első verseit botvégével írta a porba. Valóban, a társadalmi ranglétra legaljáról indult el. Gyermekkorában Kishegyesen kisbéres, kanász, kéményseprőinas, söprűkötő, marokszedő, 17 éves korában már első kaszás volt, legénykorában pedig csőszként, falverő-

ként, kender- és cukorgyári idénymunkásként, részaratóként, de leggyakrabban kubikosként kereste kenyerét.
Ezerkilencszázharminchat óta ír költeményeket, 1949-ben jelent meg első verseskötete Üzen a föld címmel. E két évszám közé zárt időszakban a folyóiratok szerkesztői gyakran felfedezték az írogató parasztlegényt, őstehetségként ünnepelték. Az 1947 végén induló budapesti Csillag folyóirat 2. számában közölte Paraszt vagyok című versét a következő lábjegyzettel: „A költemény szerzője jugoszláviai magyar parasztlegény. Versét a Magyar Írók Szövetségének vendégútja során Heltai Jenőnek adta át. Ő juttatta el a Csillaghoz."
A második világháború után barátai biztosabb egzisztenciát próbáltak neki teremteni, bekerült Szabadkára, a Népszínház munkatársa lett, majd pedellus az építőipari iskolában, kisegítő munkás a palicsi állategészségügyi állomáson, végül könyvügynök, aki kerékpárral járta a poros bácskai utakat, árulva mások és saját könyveit. Közben állandóan írt és publikált.
Az ötvenes évek vége felé nagy sikere volt a Tarisznyás emberek (1957) című novelláskötetének: 6000 példányban kelt el, amivel kevés vajdasági író dicsekedhet. „A Bácska mulatós dzsentrik, nábobok, módos parasztok és tűrhető sorsú kispolgárok honaként él az irodalomban – írta a kötet kapcsán Czine Mihály –, Csépe Imre a gazdag Bácska szegényeit rajzolta meg: cselédeket, béreseket, juhászokat, csőszöket, kalászszedő asszonyokat; nincsteleneket a százláncos tanyákon . . ."
Versei, prózai munkái ezután is váltakozva jelentek meg (Májusi mezőkön, versek, 1952; Fehér csönd, elbeszélések, 1959; Termő porban, versek, 1961; Alkonyatban, elbeszélések, 1962; Határdomb, vallomások, 1973; Fordul a szél, regény, 1965; Mezei dolgok, prózai írások, 1973; Idők lombhullása, válogatott versek, 1982; Szorul a nap, versek, 1986).
1956-ban nagy fordulat állt be életében: Csépe Imre a Magyar Szó tárcaírója lett, hetente jelentek meg keretes karcolatai. Az olvasók szerették ízes nyelvét, képeinek és hasonlatainak bőségét, a természet színes leírását. Népszerűségének titkát alighanem abban is láthatjuk, hogy nem vetette meg a vaskos humort, s nemegyszer Göre Gábornak vagy Cziráky Imre Mihál bácsijának modorában írt.
Az új munkahely valamelyest nagyobb anyagi biztonságot nyújtott neki, de Csépe Imre ettől nem lett boldogabb. A dohányfüstös redakciót nem érezte sajátjának, szívesebben időzött szőlejében, a természet közelségében, vagy éppen, amíg győzte erővel, kerékpárjára pattant, s egyedül vagy valamelyik hozzá közel álló írótársával a tanyák közé karikázott, a szekicsi dűlők tájára, abba a világba tehát, ahonnan elindult, és ahonnan témáit merítette.
Szülőfaluja, Kishegyes, 1972-től minden évben megrendezi a Csépe-emléknapot, az itteni irodalmi élet egyik sajátságos rendezvényét. Az odasereglő írók és olvasók irodalmunk jeles képviselőire emlékeznek, s idézik Csépe Imre emlékét is. „Hazai irodalmi népiességünk utolsó képviselője volt – írta róla irodalomtörténetében Bori Imre –, s az ő életművében ott van ennek az iránynak minden erénye, köztük az egykori élet részleteit megörökítő törekvése s minden hibája is."

CSERNOVICS PÉTER (Mácsa, 1810. március 13.–Fény, 1892. április 27.) – A negyvennyolcas délvidéki ese-

mények tragikus, görög drámába illő hőse volt. Őt, az elmagyarosodott szerbet, a jóhiszemű, de a valóságtól messze eső arisztokratát, Arsenije Čarnojević ipeki (Peć) pátriárka egyenesági leszármazottját küldte ki 1848. április 26-án Szemere Bertalan belügyminiszter „békét és nyugalmat helyreállítani nemzetében". Kormánybiztosként teljhatalommal ruházták fel, mire ő magabiztosan statáriumot hirdetett, felkötette, börtönbe záratta a kikindai és becsei zendülőket, majd Újvidéken termett a rendcsinálás szándékával. Itt azonban, legnagyobb meglepetésére, árulónak nézték, semmibe vették. A szerbség frontális ellenállásába ütközött, szembetalálta magát a nemzeti egyenjogúság követelésével, ami őt, a magyar rendiség képviselőjét, teljesen váratlanul érte. Elveszett emberként kapkodó intézkedéseket hozott, fűt-fát igért, de az események sodrát nem tudta megállítani: május 15-én a szerb nép képviselői Karlócán kikiáltották a Szerb Vajdaságot, nem sokkal később pedig brutális kegyetlenséggel megkezdődtek a nemzetiségi összetűzések, amelyek máig be nem temetett szakadékot vontak a két nép közé, illetve örökös alkalmat nyújtanak az agresszív politikai erőknek, hogy a zavaros időkben tudatosan felkorbácsolják a vak indulatokat.

A kenyértörés után, bár az utolsó pillanatig nem hagyott fel megbékélési kísérleteivel, a kormány leváltotta a három hónappal korábban kinevezett Csernovicsot, mert „a várakozásoknak nem felelt meg". Bűnbaknak állították, holott a magyar politika csődjéről volt szó. A nemzeti törekvések iránti szűkkeblűség elvi alapját maga Kossuth Lajos fogalmazta meg: „. . . Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen." A másik oldal sem volt különb, a józan tanácsok ott sem találtak meghallgatásra, Miloš Obrenovićé, a későbbi fejedelemé sem, aki ezt sugallta: „Egyezzenek ki a szerbek a magyarokkal, mert ha nem, akkor az osztrák becsapja a szerbeket is, a magyarokat is."

Csernovics zavartan és megszégyenítve vonult vissza a közéletből. Élete végéig nem vállalt semmilyen fontosabb megbízatást, hacsak a kiegyezés előtti és utáni három képviselői mandátumot nem vesszük annak. Élte a Jókai által oly érzékletesen ábrázolt dúsgazdag nábobok életét. Birtokai három vármegyére – az aradira, a temesire és a torontálira – terjedtek ki. Pazarul költekezett, úri szenvedélyeinek hódolt, úgyhogy „a legnagyobb magyar gavallér"-ként emlegették. Néhány morzsa jutott a művészetek támogatására, színházpártoló tevékenységét jegyzi a magyar színháztörténet is.

Tékozló életmódja végül csődbe sodorta, már 1862-ben elúszott a több mint 10 000 holdas mácsai családi uradalom. Öregkorára kegyelemkenyérre szorult. Halála alkalmából a Vasárnapi Újság tapintatosan így fogalmazott: „Visszavonult veje kastélyába, hol úri kényelemben, de csendben élte le utolsó éveit."

CSICSÁKY IMRE (Bácsalmás, 1860. augusztus 21.–Zsombolya, 1935. szeptember 28.) – Észak-Bácskából indult, s Észak-Bánátban fejezte be pályáját. Valójában két dúsgazdag nábobcsalád árnyékában morzsolta le éveit: életének első harmadát a Vojnits-birodalomban töltötte, amely Bácsalmástól Bajsáig terjedt, utolsó két harmadát pedig a

Csekonics-féle latifundiumon, amely Zsombolyától lenyúlt egészen Becskerekig.
Nagybátyja, a bácsalmási prépost egyengette pályáját, úgyhogy az szinte zavartalan volt: Kalocsán fejezte be a középiskolát, a teológiába a bácsikának becézett rokona vezette be, majd tanulmányait a budapesti Hittudományi Akadémián zárta. Misés pappá 1883-ban szentelték fel, s miután egy évet Futakon káplánkodott, Zsombolyára került gróf Csekonics Endre gyermekei mellé nevelőnek. Néhány évi házitanítóskodás után elnyerte a gazdag zsombolyai plébániát, később a pápai kamarási címet is. Befolyásos pártfogói révén nyilván az egyházi hierarchia magasabb polcait is megpályázhatta volna, de nem voltak ilyen ambíciói, megmaradt falusi papnak, illetve egy másfajta becsvágynak élt: a literatúrának. Közben sokat utazgatott, igen sok európai országban járt tanulmányúton.
Az 1882 és 1887 között írt verseit és fordításait Csekonics gróf anyagi támogatásával Temesváron adta ki (Csicsáky Imre költeményei és kisebb műfordításai spanyol, olasz, francia, angol, német költőkből és a Szentírásból, 1888). Újabb verseinek gyűjteményét 1920-ban tette közzé Itt az írás, forgassátok címmel. Az irodalomtörténetbe – igaz, csak a peremére – fordításai révén került be. Több kiadásban (1899, 1903) jelentette meg XIII. Leó pápa újlatin költeményeit magyarul. A líra mélyebb forrásai ugyan nem buzogtak a pápában, de mint kiváló latinista, nagyszerű formaérzékkel próbálta követni mintaképét, Vergiliust. 1919-ben Temesváron megjelentette Iszokratész görög szónoknak, az attikai próza egyik legjobb képviselőjének (Cicero is nagy tisztelője volt) néhány klasszikus szépségű beszédét. Ugyancsak Temesváron, 1923-ban kiadta az Énekek éneke új fordításváltozatát.
Hírét-nevét azonban Dante fordításával és Dante-tanulmányaival alapozta meg, ha nem is hosszú időre. Az Isteni Színjátékot, azaz a Divina Commediát már a XIV–XV. században ismerhették a magyar középkori államban, a mű latin fordítása ugyanis megvolt a királyi könyvtárban. Magyar fordítására azonban csak a XIX. században, annak is inkább a második felében került sor. A roppant arányú költői alkotás néhány részletét többen átültették magyarra, 1856-ban Arany János is fordított néhány terzinát. Csicsáky Imre az Isteni Színjáték teljes III. részét tolmácsolta magyarul, s ezzel az úttörő Dante-fordítók sorába lépett (A Paradicsom, Temesvár, 1887). Érdemeinek elismeréseképpen a firenzei Dante Társaság tagjává választotta a papköltőt.
Az első teljes, formai és tartalmi tekintetben egyaránt hűségre törekvő fordítás egyébként Szász Károly nevéhez fűződik, aki 1885 és 1899 között fejezte be s tette közzé munkáját. Babits Mihály 1913-ban, 1920-ban és 1923-ban publikálta a teljes Divina Commediát. Kardos Tibor szerint ez fordításirodalmunk legnagyobb szabású alkotása, „a magyar költői nyelv diadala”.
Csicsáky fordítása, sajnos, nem állta ki az idő próbáját, s ugyanez mondható Dante-tanulmányairól is, amelyekben Beatrice jelképszerűségéről (1887), Dante politikájáról (1888), bölcseletéről (1888), tudományosságáról (1890), teológiájáról (1891) értekezett, és a Dantéval kapcsolatos olasz városokról (1891) emlékezett meg.

CSIHÁS BENŐ (Doroszló, 1852. december 23.–Zombor, 1893. augusztus 18.) – Zombor híres parképítő, fasoro-

kat nevelő polgármestere, a Mosztonga melletti nagyközség orvosi famíliájának szülötte, a Zombori Hírlapban megjelent nekrológ szerint iskoláit Baján és Pécsett végezte, aztán Pestre ment „a tudományegyetem jogi osztályát hallgatni”. Fiatal fiskálisként Schmausz Endre, a későbbi alispán apatini ügyvédi irodájába lépett, majd 1879 januárjában a pénzügyminisztérium fogalmazója lett, de a szépen induló hivatalnoki pályába beleszóltak a megye korifeusai azzal, hogy neki, a tehetséges kezdőnek, felkínálták a városi főügyész megüresedett helyét. Ezt 1879 decemberében el is fogadta. Nyolc évig töltötte be ezt a hivatalt, majd – harmincöt évesen – jelölték és csekély szavazattöbbséggel meg is választották Zombor polgármesterévé. Ebben a tisztségben már csak hat évet maradhatott.

A választás kitűnőnek bizonyult: az alatt a néhány év alatt, amely megadatott neki, zöld várossá alakította át Zombort. „. . . Széles, poros utcáin ő ültettetett fákat – írja Muhi János, a város monográfusa (Zombor története, 1944) –, és az ő intézkedései révén jutott a polgárság az olcsó facsemetékhez az általa megszervezett városi kertészetből . . . az a kedves adoma maradt róla vissza, hogy külön kis zsebkönyvében tartotta nyilván a többezernyi fa mindegyikét, szinte naponta meglátogatta mindegyiket, és ha észrevette, hogy valamelyik beteg, azonnal hívatta a kertészt.”

„. . . A celtiszek . . . négy sorban állták körül a belvárost a körúton . . . – írja érzékletes városregényében (Módosulások, 1989) Herceg János. – Tüdőbajos volt szegény Csihás Benő, s azt hitte, majd a fák fogják meggyógyítani, ha megnőnek és megtisztítják a levegőt az időnként sűrűn felszálló bácskai portól . . . ezt az időt azonban a nagyra nőtt lombos fákkal már nem érte meg Csihás Benő.”

Ő volt tehát az, aki a száz évvel korábban élt elődével, Markovics Józseffel együtt megalapozta a város fásítását. Ma Zomborban egy főre 25 négyzetméternyi zöld felület esik, csak a tévesen galagonyafának mondott celtiszekből, azaz ostorfákból több mint nyolcezer borul sűrű sátorként a sétányokra. Édeskés bogyója valóban hasonlít a galagonya cserje termésére. Ennek folytán a madarak kedvenc eledele, de a gyerekek és a felnőttek is szívesen lerágják mézes héját, a lehullott csonthéjas szem pedig, ha nem söprik le időben a járdát, sorozatban pattog a cipősarok alatt.

Egy ilyen úttörő, mindenki számára hasznosat teremtő embernek, gondoljuk, csak áldott lehet az emléke. Sajnos, nem így van. A városi köztisztasági vállalat 1991-ig Csihás Benő nevét viselte, de ettől kezdve, hogy, hogy nem, egyszerűen kikopott onnan. A dolgozói közösség sírjának gondozását is elhanyagolta. Ezt a gondos kezek jóváttették, de neve még nem került vissza illő helyére. Kosztolányival sóhajthatjuk: „Hová repül a kegyelet? / Feleljetek, bús lombú fák . . .”

CSÍK JÓZSEF (Apatin, 1751. február 20.–Beocsin, 1842. ?) – Apja az első telepesek egyike volt, vízimalmot és mezei téglagyárat üzemeltetett, Csík József viszont kőfaragó és kőműves segédlegényként fél Európát bevándorolta. Visszatérése után átvette apja malmát és téglagyárát, de a maga mesterségét is űzte, sőt más vállalkozásokba is kezdett, váltakozó sikerrel. Kenderfeldolgozással is kísérletezett, de belebukott. Már hajlott korú ember volt, ami-

kor 1820 és 1830 között Beocsinba költözött, néhány hold földet vásárolt a Spitzer-féle kertek alatt, s megkezdte az ottani, kitűnő minőségű márga hasznosítását. A kőzet kibányászása után, a paraszti mészégetők mintájára, boglyaszerűen kiképzett kemencékben égette, majd a közeli patakmalomban megőrölte. A készárut – az elsőrendű cementet – szekereken és hajókon szállította a kőműveseknek, építőipari vállalkozóknak. A beocsini cementgyártás kezdetéről azonban csak nagyon keveset tudunk, sok részlete homályba veszett. Nem tudjuk, hogy Csík József honnan szerzett tudomást a márgáról, miként került Bács-Bodrog megyéből a Szerémségbe, hol tanulta meg a cementkészítés mesterségét.

Egy fontos tényt azonban megőrzött a hagyomány és több írott forrás is: vállalkozása a múlt század harmincas éveiben már elhíresedett, tudomást szerzett róla Clark Ádám angol mérnök, a Lánchíd építője is, úgyhogy 1839-ben, amikor az építkezés megkezdődött, már számított a beocsini nyersanyagra (a beocsini cementgyár fennállását 1839-től számítják, bár a kitermelés korábbi eredetű, bizonyos jelek szerint már a török korban égettek itt cementet).

A Lánchíd részére Csík József és fiai termelték ki a márgát, s bérelt vontatóhajókkal szállították a pesti építőhelyre, ahol ugyanolyan primitív kemencékben égették ki és őrölték meg a malmokban, ahogy azt Beocsinban tették. Olykor kész cementet is szállítottak, de ekkor fedeles búzahajókba rakták.

Lőbl Árpád (Lőrinc Péter) a beocsini cementgyárról írt monográfiájában (Beočinska kaja, 1959) Csík Józsefet tekinti a beocsini cementgyártás atyjának, de akiről ő ír, az már a másodízigleni leszármazott, a telepes ős unokája, ifj. Csík József. A bécsi műegyetemen mérnöki képesítést nyert, hazatérése után két modern kemencét épített a mészköves agyagkeverék hevítésére, a Dunán pedig a vízimalmok sorát helyezte üzembe. Az 1867. évi párizsi világkiállításon megismerkedett a zsugorodásig égetett portlandcementtel. Beállt munkásnak az egyik London környéki üzembe, kitapasztalta gyártását, s 1869-ben alkalmazta is gyárában, először a Monarchia területén.

Időközben a nagytőke megjelent Beocsinban. A szinte korlátlan bankhitellel rendelkező Redich–Ohrenstein–Spitzer-csoport, eszközöket nem válogatva, kíméletlen harcot kezdett az elsőbbségért, a busásnak ígérkező haszonért. Csík József fiatal feleségét is behálózták, csakhogy üzemét bekebelezzék. Ő azonban egy darabig keményen ellenállt: 1881-ben a Csík-féle gyárban 47 munkás dolgozott, az Ohrenstein-félében pedig 80-an. A zágrábi kereskedelmi kamara 1892-ben megjelent évi jelentése még két beocsini cementgyárról tud. Egy 1894-ből fennmardt üzleti levél fejlécén a következő szöveg olvasható: „Csík József szerémi Portland-cement és vízhatatlan mészgyára Beocsinban”.

A nagytőke a századforduló táján nyelte el a Csík-gyárat, s mint a győztesek általában, még a nyomát is igyekezett eltüntetni, úgyhogy a cementgyártás úttörőiről alig van írott dokumentum.

A beocsini tőkéscsoport az elkövetkező években potom pénzért a helyi pravoszláv kolostor kincset érő márgaföldjeit is meg akarta szerezni, ennek érdekében még az akkori miniszterelnököt, Lukács Lászlót is megvesztegette, aki 1912. július 12-én aláíratta a királlyal a görögkeleti egyház autonómiájának felfüggesztését, hogy utat nyisson a már-

gaföldek bekebelezésének. A miniszterelnök belebukott üzelmeibe, s „Európa legnagyobb panamistája” néven került a történelem lapjaira.

DR. CSILLAG KÁROLY (Kishegyes, 1872. május 12.–Edelény, 1938. szeptember 11.) – Csillag-Stern Károly a szabadkai s egyúttal a jugoszláviai magyar sajtó egyik érdemes alakja. A gimnáziumot Zomborban, Szabadkán és Szegeden végezte, jogi tanulmányait pedig Budapesten. Ezernyolcszázkilencvenben szerezte meg jogi doktorátusát, s ettől az évtől kezdve ügyvéd és lapszerkesztő Szabadkán, egy rövid ideig Zomborban és Szegeden is.

Dr. Csillag Károly nevéhez néhány fontos sajtótörténeti esemény fűződik. Az ő főszerkesztése alatt indult el 1896. október 4-én az első bácskai magyar napilap, a Bácskai Napló. A közelgő parlamenti választások szükséglete hívta létre. Előfizetési felhívásában „pártoktól és egyénektől független”-nek hirdette magát, de írásaiból nyilvánvalóan kitetszik, hogy a kormánypárt szabadkai korifeusait támogatta. A választások után Kalmár Arnold, a lap szegedi illetőségű kiadója egyszerűen bejelentette a csődöt, nem fizette ki sem a nyomdaszámlát, sem az újságírói tiszteletdíjakat. A szerkesztőségi közlemény szerint, amelyet dr. Csillag is aláírt, így kesereg az eseten: „. . . A szerkesztőség és a közönség egyaránt áldozata egy ember vastag könnyelműségének.” Az első bácskai napilap, 24 napi megjelenés után, ilyen dicstelen körülmények között múlt ki.

Dr. Csillag Károly azonban már a következő évben újra kezdeményezi egy szabadkai napilap megjelenését Szabadkai Hírlap címmel. „A Bácskai Hírlap megalapítói – hirdette az első szám beköszöntőjében – még nem mondtak le arról a meggyőződésükről, hogy Szabadkán, mint Bács-Bodrog vármegyének természetes központjában egy, úgy a város, mint a megye érdekeit felölelő lapot lehet és kell teremteni.” Ez a lap eleinte hetente négyszer jelent meg, s csak 1902-ben vált igazi napilappá.

Dr. Csillag Károly nevéhez még egy jelentős sajtótörténeti tény kapcsolódik: ezen a tájon 1904-ben ő indította el az első illusztrált magyar hetilapot, a Bácsországot. A fejléc meghatározása szerint „hetenként egyszer megjelenő politikai, szépirodalmi, megyei képeslap”, az első szám bevezető cikke szerint pedig az „. . . irodalom ápolására, a művészetek fejlesztésére, az ízlés javítására egy vidék önálló szellemi életének megteremtésére irányuló lap” volt. Ennek folytán nyomdai előállítása is nagyobb igényt árul el, jobb papírra nyomtatták, de tartalmát tekintve azért mégis a korábbi „vegyes tartalmú” lapokra hasonlított.

Dr. Csillag Károly kiadott egy verseskötetet, megjelentette humoros és szatirikus tárcáinak több gyűjteményét, néhány színpadi művét is előadták – köztük két szociális tárgyú darabját (Sátán útja, 1899; Vörös május, 1906) –, de igazán kimagasló eredményt a szabadkai, illetve a vajdasági sajtó fejlesztése terén ért el, így mindenekelőtt az újságíróra, a szerkesztőre, a lapalapítóra emlékezünk.

1918 után elhagyta Szabadkát, és a Miskolctól északra fekvő Edelényben, a kis bányászvárosban telepedett le, s ügyvédi gyakorlatot folytatott. Időnként bedolgozott a vidéki lapokba, de önálló szerkesztői munkát már nem végzett. Irodalmi kísérleteiről azonban élete végéig nem mondott le. 1933-ban, 71 éves korában, saját kiadásában megjelentette

újabb verseskötetét Öröktüzek címmel. Utolsó könyve 1938-ban, Edelényben jelent meg, Verbőczy Aladár a pécsi ügyvédkongresszuson címmel. Ebben jogászadomákat tett közzé, felelevenítve, nem sok sikerrel, a múlt századi Bolond Istók élclapban szereplő hősét, a hebehurgya ügyvédjelöltet, Verbőczy Aladárt.

CSINCSÁK ELEMÉR (Szabadka, 1893. június 25.–Budapest, 1944. július 4.?) – Magányos, ma már többé-kevésbé elfelejtett alakja a két háború közötti vajdasági magyar festészetnek. A Belgrád és Budapest között elvesző, a nagyvilághoz vezető utakat nehezen találó nemzedék tagja volt, aki azonban társaival is alig tudott szót érteni, így távol maradt mind az 1923-ban alapított Vajdasági Képzőművészeti Egyesület, mind az 1941-ben létrehozott Délvidéki Szépmíves Céh tagságától. „Korrekt festő és nyugtalan szellem” – így jellemzi Bela Duranci (Vajdaság képzőművészete, Híd, 1986, 5. szám). Nevét együtt emlegetik az akkor Szabadkán dolgozó művészekkel: Oláh Sándorral, Farkas Bélával, Hódi Gézával, Lenkei Jenővel, Stipan Kopilovićtyal meg a valamivel később jelentkező Hangya Andrással, Boschán Györggyel.

Középiskolai tanulmányait szülővárosában fejezte be, Budapesten pedig a Mintarajz és Rajztanárképző Főiskolán diplomázott. Eleinte újságírással foglalkozott (Bácskai Szemle, Mladost – Ifjúság), majd rajztanárként kereste kenyerét Szabadkán, Topolyán és Zomborban. Ez utóbbi városban rendezte meg első önálló tárlatát 1922-ben, majd következett Palics, Törökbecse, Nagybecskerek. Ezerkilencszázhuszonhatban Jelena Čovićtyal állított ki Szabadkán, 1928-ban Bicskei Péterrel Topolyán, 1930-ban Husvéth Lajossal és Csávosi Sándorral Zomborban, 1933-ban pedig Demeter Erzsivel Szabadkán. Ennek ellenére kar- és kortársaival gyakran került összetűzésbe, századunk negyedik évtizedében sértődötten magába zárkózott, az 1931. évi részvétele a nagybecskereki művésztelepen csak kivétel volt, amely a szabályt erősítette. Utolsó kiállítására 1944 júliusában a pesti Szépművészeti Múzeum adott volna alkalmat, de július 2-án, a képtárból kijövet, a városligeti fák alatt megbújva, bombatalálat érte, s két nap múlva kórházi ágyon halt meg.

A festő emlékét 1968 áprilisában a szabadkai Képzőművészeti Találkozó keretében megrendezett gyűjteményes kiállítással elevenítették fel. Két festményével szerepelt a Vajdaság festészete 1900–1944 című kiállításon, amely 1991 nyarán nyílt meg Újvidéken.

CSÓKA SÁNDOR (Brád, 1841. ?–Szeged, 1905. május 1.) – A vándortársulatok korában a több évados szabadkai színiigazgatók egyike, vele egy sorban még csak Pesty Ihász Lajost és Nádasdy Józsefet lehet említeni. Kiegyensúlyozott, jó erőkből álló együttesével 1882 és 1886 között kétszer vendégszerepelt Észak-Bácska metropolisában, 1889 tavaszán „részvételenség miatt” Baján maradt, de az őszi évadtól kezdve ötször turnézott, 1891-ben tavasszal is, ősszel is játszott a szabadkai kőszínházban.

Az állandósulás okát mindenekelőtt a társulat szolid teljesítményében keresheti: mind a színügyi bizottság, mind a közönség bizalmát élvezte. Garay Béla színháztörténetében (Az ekhósszekértől a forgószínpadig, 1953) idézi az egyik korabeli sajtóvéleményt, mely szerint Csóka Sándor „. . . az ingoványi-

ból nagyvárosi tisztásra vontatta Thespis kordéját” (Theszpisz görög drámaíró először léptetett fel színészt a karral szemben). Gerold László szabadkai színháztörténetében (Száz év színház, 1990) a színházi bizottság megállapítását citálja („A szabadkai közönségnek műigényét hosszas szabadkai síniigazgatósága alatt kielégítette”), majd a korabeli dokumentumok alapján bemutatja és méltatja Csóka Sándor munkásságát, meghatározó szerepét a századvég szabadkai színházi életében. Az igényes direktorok sorába tartozott tehát, még egzisztenciális gondjainak megoldását is a nagyobb művészi színvonal eléréséhez kötötte. Társulatában ugyan nem voltak kimagasló színészi egyéniségek, de a meglévő erőkkel is „szorgalom, kitartás és igyekezet által élvezetes színi estékben részesítette a közönséget”.

A műsorpolitika meghatározása közben többször kompromisszumokra kényszerült – a Romeo és Júlia vagy a Hamlet olykor két fércmű közé került –, de a repertoárt ettől függetlenül gondosan, a művészi igények figyelembe vételével állította össze: a színvonalas előadások határozták meg valójában együttesének munkáját.

Az 1854-ben emelt szabadkai színházépület nemcsak a kapacitás kérdését oldotta meg hosszú évekre előre, hanem a játszóteret is kielégítő módon szerelték fel süllyesztőkkel, eső-, szél- és dörgőgépekkel. Ezek Csóka Sándor korában már teljesen elavultak, ezért javaslatokat készített felújításukra. A díszlet- és kellékállomány mellett a világítás volt a legfontosabb hatáskeltő eszköz. A költséges, megbízhatatlan és illúziórontó petróleumvilágítást a gázvilágítás váltotta fel 1891-ben. A nézőtér mennyezetére egy Augsburgban vásárolt, 36 lánggal égő gázcsillár került. A Bácskai Ellenőr tudósítása szerint az „előadás alatt a gáz lecsavartatik, úgyhogy a nézőtéren homály, míg a színpadon kellemes fény uralkodik”. A villanyvilágítást majd csak 1898-ban vezetik be.

A szabadkai idényzárások után a trupp néha-néha Újvidéken és Zentán vendégszerepelt. Gyakrabban mehettek volna, ha megvalósul a Csóka által is sürgetett Bács megyei színikerület, amely felölelte volna Baját, Szabadkát, Újvidéket, Zentát és Zombort. A kezdeményezést a közöny juttatta zátonyra.

Mint a legtöbb vidéki társulat igazgatója, Csóka is mindenes volt: szerelmes, majd jellemszerepeket játszott, rendezett, amellett, hogy nem éppen rózsás körülmények között sikerrel működtette társulatát. Szabadka mellett Marosvásárhely (1873), Brassó (1877), Baja (1878–81), Pécs (1880), Kassa (1884), Kolozsvár (1887), Székesfehérvár (1888) és Miskolc (1896, 1899–1901) tartozott a fontosabb állomáshelyei közé.

CSONTVÁRY KOSZTKA TIVADAR (Kisszeben, 1853. július 5.–Budapest, 1919. június 20.) – Az átkozott, a meg nem értett festők népes táborába tartozott. „Bomlott idegzetű ember” volt, kortársai „félreértett zseni”-nek, „félbolond patikárius”-nak nevezték. „Hatalmas őstehetségként és fantasztikus különcként” élte le életét, miután „ládafiókba rakta gyógyszerészeti oklevelét, és 42 éves korában felcsapott piktornak”. De már korábban is foglalkoztatta a festészet, készült rá. Huszonnyolc évesen, „titokban” Rómában járt tanulmányúton, onnan 1882-ben Eszékre ment gyógyszerésznek. „. . . Havonta ötven forintot megtakarítottam – írja egyik önéletrajzában –, és egy év után ezer

frankkal Párisba utaztam azzal a szándékkal, hogy Munkácsyval megbeszéljem dolgaimat." Ezután is még tíz évig önálló gyógyszerészként kuporgatta a filléreket, hogy nekivághasson a nagy bizonytalanságnak. Időközben felvette művésznevét is, amely valójában szlovák eredetű vezetéknevének magyarítása, Csontváryként való értelmezése.

Ettől kezdve a Párizstól Jeruzsálemig terjedő területen barangolt. Kereste a nagy témát, a „világító színek" titkát. Különösen a panorámát kedvelte, a festői városképeket. 1894 és 1903 között a mai dészláv államok területén járt, amelyek azonban akkor részben olasz (Dalmácia), részben osztrák–magyar (Bosznia) fennhatóság alatt álltak. Ezernyolcszázkilencvennégy elején Zadarban tartózkodott, „ahol télen – mint önéletrajzában írja – a hűvös színek ki nem elégítettek". A századelőn és a századvégen újra ezen a területen találjuk. „Tavasszal Spalato (Split), Salome (Salona, azaz Solin) s Trau (Trogir) vidékére rándultam, ahol a napút-motívumokban válogathattam . . ." Itt születtek a következő művei: Holdvilágos éj Trau-ban, 1899; Visszatekintő nap Trauban, 1899; Délelőtti kis plein-air Trauban, 1900; Délutáni vihar Trauban, 1900.

Valószínűleg ebben az időszakban keletkeztek a hagyatékban található Dalmát tengerpart és Dalmát város című képei is meg híres önarcképe (Trogir, 1900?), amelyről egy megszállott, révületbe esett ember tekint le. Elárulja azt is, hogy a festőnek egy marék aszalt szilva, egy fej nyers káposzta a napi fejadagja. Mivel pénze fogytán volt, képeit pedig elvből nem adta el, a szó szoros értelmében nélkülözött, életének utolsó éveiben napokig nem evett, úgyhogy halálát is az elégtelen táplálkozás okozta. Nemrég egyik elveszettnek hitt festményét – Halászat Castellammaréban, 1901 – ötmillió forintért vette meg a pécsi Csontváry-múzeum.

Néhány év múlva, 1903-ban, festőnk a Šibenik–Mosztár–Jajce háromszögben alkot. Előbb a krkai és a plitvicei vízeséseket festette meg, majd a kincstári keskenyvasúton felutazott Mosztárba, ahol lefestette a „római hidat a smaragd színű Neretvával, a virágos kerteket . . ." (Tavasznyílás Mosztárban, 1903; Római híd Mosztárban, 1903). Az utóbbi valójában török híd, 1566-ban emelték Hajrudin építész tervei alapján. „Nem tudom, Boszniában, s ott a Neretva vidékén észrevette-e valaki, micsoda rejtélyes szépségeket festett róluk ez a furcsa, szakállas magyar. De hát egész Bosznia riasztó rejtély volt, akárcsak napjainkban, amikor már fájdalmas tragédiájával szemben is értetlenül áll Európa" – írta e Csontváry-kép kapcsán Herceg János.

Még az évben az egykori bosnyák királyi székhelyen, Jajcéban fest három képet (A jajcei vízesés, Jajcei villanymű éjjel, Villanyvilágított fák Jajcéban).

Ezerkilencszáztizennégyben Dubrovnikban tartózkodott, de nincs tudomásunk arról, hogy itt festett is volna.

A dalmáciai és a boszniai bolyongások után következett Csontváry érett festői korszaka, amikor a Közel-Keleten fest „fanyarzöld egeket, citrom- és narancssszín felhőket". Ekkor születtek legismertebb vásznai: Panaszfal Jeruzsálemben (1904); Görög színház Taorminában (1904–1905); Baalbek (1906); Magányos cédrus (1907); Mária kútja Názáretben (1908); Tengerparti sétalovaglás (1909).

CSORNAI RICHÁRD (Szeghegy, 1903. október 24.–Szabadka, 1984. május 15.) – Szülőföldjén, szélesebb

körben, szinte teljesen ismeretlen, de a bácskai és a bánáti madártani szakkörökben – a megszállottak tiszteletreméltó családjában – tanítómesterként becsülték, ornitológiai jártasságát pedig csaknem minden jelentősebb madártani központban számon tartották. „Ki nem ismer engem Európában?" – írta egyik 1980-ban keltezett levelében maga is, annak kapcsán, hogy két ismeretlen hollandustól színes madárképeket kapott. Kétségtelen, hogy korunk szakköreiben ő a legismertebb vajdasági ornitológus, a bácsföldvári Antal László mellett.

Szülei korán elváltak, úgyhogy Csornai Richárd neveléséről nagyapja, a szekicsi falusi orvos gondoskodott. Verbászon érettségizett, az ottani gimnázium biológiatanára, dr. Nagy Jenő kedveltette meg vele a természetjárást, a madarak világát. Gyógyszerészeti tanulmányait Zágrábban fejezte be 1929-ben, s ettől kezdve több szerémségi (Čortanovci, Inđija) és bácskai (Küllőd, azaz Kolut, Zenta, Szivác, Szenttamás) patikában dolgozott. Ezerkilencszáznegyvenben megvette a csantavéri gyógyszertárat, amelyet a háború után államosítottak, de Csornai továbbra is ott maradt egészen nyugdíjba vonulásáig, saját patikájában alkalmazottként.

A kettős életű Csornai Richárd igazi énje az ornitológia terén bontakozott ki, jóllehet gyógyszerészként is lelkiismeretesen megállta helyét. A madárvilág kitűnő ismerőjévé képezte magát, mint a tenyerét, úgy ismerte lelőhelyeiket, s ezekre gyakran el is kalauzolta a pénzes külföldi tanulmánycsoportokat, az apatini, bácsi, Tisza menti és a Fruška gorai erdőkbe, a perlezi, zsablyai, plávnai, kaboli és a Kopácsi-rétre, az écskai (Fehértó, Császár-tó) és a melencei tavakhoz, a Gyöngyszigetre, a törökbecsei Sóskopóra. Vajdaság mintegy 340 madárfaj átvonulási területe vagy fészkelő élőhelye. Csornai ezek közül még a hetvenes években is a Ludasi-tavon több mint 200-at, a Delibláti-homokpusztán pedig mintegy 150-et azonosított. Kitűnő megfigyelő volt, értette a madarak nyelvét is. A közönséges halandó, hangutánzó szavaink nyomán, legfeljebb a széncinege „kicsitér, kicsitér" meg a „nyitni-kék, nyitni-kék", trilláit vagy a mezei poszáta jellegzetes „hozd, vedd, vedd" hívogatásait tudja megfejteni, Csornai viszont pontosan meg tudta állapítani, hogy a riasztó hangú „ti-u", a csettegő „sak-sak-sak", a csilingelő „csi-tiri", a dallamos „lu-lu-lu", a száraz „csrip", a nyújtott „csuip", a lágy „tyio", a csengő „csiz-itt, csiz-itt" hangot melyik madár ejti ki. Csornai szenvedélyes gyűjtő is volt: korábban nagy fészek- és tojás-, később pedig gazdag madártoll- és színes állat- és madárkép-kollekcióra tett szert. Rengeteg levelező- és cseretársa volt a világ minden tájáról, ezenkívül a budapesti Madártani Intézet és még több más európai szakintézet rendes megfigyelője volt. A húsz éven át írt legjelentősebb munkájának, A Vojvodina madárvilágának kivonatát beküldte az angol ornitológiai központnak, adatait felhasználták a XX. század legjobb kézikönyvének elkészítésekor (Peterson–Mountfort–Hollom: Európa madarai, 1954), amely a kontinens csaknem minden nyelvén megjelent, magyarul három kiadást ért meg. A régi Jugoszlávia területéről egy zágrábi ornitológusnő mellett csak Csornai nevét tüntették fel forrásként. Sajnos, a kézirat eredetije az 1944-es „átmeneti korszak"-ban megsemmisült.

Csornai Richárd emlékezetét a nevét viselő szabadkai ökológiai egyesület

ápolja. Kiadásában jelentek meg, Király János szerkesztésében, az adai Tóth Lászlóhoz írott levelei is („Ki nem ismer engem Európában”, 1993). A neves ornitológus cikkeinek, tanulmányainak gyűjteményes kiadását is tervezik, bár a hagyaték eléggé rendezetlen, megjelent munkáinak begyűjtése is nehézségekbe ütközik. Munkáinak csaknem teljes bibliográfiáját Boris Garovnikov készítette el.

CSÖBRÖS ISTVÁN (Kopács, 1795. január 25.–Kopács, 1835. március 3.) – Másfél évszázados lappangás után 1974-ben került elő egy drávaszögi obsitos énekeskönyve, s további két évtizedes várakozás után vált közkinccsé a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének és a Forum Kiadónak meg hát azoknak az intézményeknek a jóvoltából is, amelyek a szükséges anyagiakat előteremtették (Egy szép dologrul én emlékezem. Csöbrös István énekeskönyve, 1993).

Szerzője több mint kétszáz évvel ezelőtt született. Élete katonáskodással telt el. „Nem sokatt véttettem Kopáts városának, / De mégis megfogtak engem katonának. / Mert sok irigyeim réám támadának, / Császár seregében, jaj beállítának” – így írta le egyik verselményében bevonulásának körülményeit. Ezernyolcszáztizennégytől, azaz 19 éves korától több mint tíz éven át szolgálta a császárt, s 1825-ben, harmincéves korában szerelt le, s tért viszsza szülőfalujába, Kopácsra.

Katonaéveit főleg Észak-Olaszországban töltötte az Egyházi Állam, Lombardia és Piemont területén. Verseiből kitetszik, hogy megjárta Ferrarát, Parmát, Mantovát, Genuát, Velencét, de eljutott Dalmáciába is, Korčulára, Hvarra, Dubrovnikba. Ezek a vidékek az olasz, német, francia és a szláv nyelvterületek érintő pontjai, ennek folytán verseiben gyakran előfordulnak az idegen kifejezések. Egyik sorában például így sóhajtott fel: „Bože moj!”

Legegyénibb rigmusának egyikét a napsütötte, fügeillatú Hvar szigetén faragta: „Nem jártam még soha az tengeren, / de bezeg heverek most tenger szigetben, / (. . .) Itt vagyon termése az sok rozmaringnak, / Amelyek minálunk sok pénzt kostálnának, / de már öttett itend csak tűzre rakják, / tengernek halitt annál felforralják.”

Katona Imre szerint, aki Lábadi Károlylyal együtt sajtó alá rendezte a becses gyűjteményt, az énekeskönyv legértékesebb darabja az a széphistória, amely két délvidéki birtokos, Szilágyi és Hajmási török rabságát írja le, akik a török szultán leányának segítségével szabadultak a börtönből. Ennek az éneknek most már négy változata ismert: három a XVI. századból való, a negyedik pedig, a Csöbrösé, a XIX. századból.

Ugyancsak a közzétevők kutatásaiból tudjuk, hogy Csöbrös István katonáskodásának vége felé, 1822 és 1825 között jegyezte fel füzetébe szerzeményeit, kedvenc verseit és átdolgozásait, feltehetően Ferrarában. Csöbrös tehát egy személyben szerző, másoló és kompilátor! Meglepően jól ismerte a kéziratos énekköltészetet, meglehetős szabadsággal fel is használta annak költői eszközeit.

„Csöbrös István kéziratos énekeskönyve – írják előszavukban a közrebocsátók – értékes kordokumentum, egyúttal irodalmi-népköltészeti gyűjtemény is, mely köztes jellegénél fogva minden irányban összeköt. Nem a saját ihletésű, szerzésű versei a valódi kincsek – bár dokumentáris jellegük kiemelkedő –, hanem az átvett, megőrzött vagy kis-

sé átköltött szövegek. Műfaji-tartalmi-formai viszonylagos egyöntetűség jellemzi ezt a jó ízlésre valló válogatást, mely minden összetett jellege mellett is tipikus verses katonakönyv, azok közül is – tudtunkkal – a legelső, tehát megnyitotta a sort a Ferenc József korabeli és az első világháborús katonakönyvek előtt. A kéziratos énekeskönyv általában összeköti a középkori kódexek korát az újkorral, az irodalmat – a félnépi, közvetítő költészeti formák révén – a népköltészettel, merít a két variabilis forrásból: a kéziratos énekköltészetből és a szájhagyományokból is, így tesz Csöbrös István is."

A „kopátsi fi" értékes énekeskönyvére Kettős Imre bukkant rá az anyai hagyatékban, s felhívta rá Pataky András tanító figyelmét, aki az Eszéken megjelenő Magyar Képes Újságban adott hírt a felfedezésről, több részletet is közölt belőle. Teljes kiadására 1993-ban került sor, az ilyen kiadványokat megillető filológiai apparátussal.

CSUBELA FERENC (Eszék, 1937. szeptember 15.–Újvidék, 1995. november 27.) – Háborúval kezdte, háborúval (pontosabban: háborúellenes tevékenységgel) fejezte be életét Csubela Ferenc, az ismert vajdasági politikus. Apja mellett, aki szakszervezeti funkcionárius volt Horvátországban, keresztülkasul bejárta az országot – Eszék Vukovár, Karlovci, Tuzla, Zágráb egy-egy állomás volt –, s gyermekfejjel megismerte a háború minden borzalmát: bombazáporokat élt át, felrobbantott vonatszerelvény utasa volt, tizenhárom napig pincelakó Zágrábban.

Apját a partizánok Tuzla táján kivégzőosztag elé állították, de fejsebbel túlélte a sortüzet, az éjszaka folyamán kimászott a hullák alól, s néhány napi bujkálás után a zágrábi kórházba került gyógykezelésre. Zágráb ostroma után – Ausztrián, Olaszországon és Anglián át – Argentínába emigrált.

Ezerkilencszáznegyvenötben a moravicai származású anya két gyermekével visszatért szülőfalujába. Idénymunkát végezve, gyengén fizetett munkahelyeken dolgozva nevelte fel gyermekeit. Férjével, aki visszavonultan élt Argentínában, állandó kapcsolatban volt, többször is tervezték az együttélés folytatását, de a sors úgy hozta, hogy minden maradt a régiben.

A nyolcéves Csubela Ferenc csak a miatyánkot tudta magyarul, amikor Moravicára került, de a falusi gyerekek között gyorsan megtanulta anyanyelvét, magyar tannyelvű iskolába járt, a szakközépiskolában kitanulta a vasesztergályos szakmát. Később magánhallgatóként beiratkozott a jogi karra, de tanulmányait nem fejezte be.

Egészen fiatalon a Kommunista Szövetség moravicai szervezetének titkára lett. Közösségi embernek bizonyult, mindenütt ott volt, ahol valamit tenni lehetett. Végtelenül ragaszkodott az őt befogadó településhez, de a moravicaiak is bizalommal voltak irányában, ügyes-bajos dolgaikkal is hozzáfordultak. A helyi Szociális Védelmi Központ (a szellemi károsultak otthona) vezetőjeként megalapozta az intézmény országos hírnevét. Fotó- és videoszervezetet alakított, létrehozta a Zsáki Józsefről elnevezett sakk-klubot, támogatta a helytörténeti kutatásokat, elindította a monográfia-füzeteket, maga is végzett kutatásokat, egy füzetet jelentetett meg a helyi Tűzoltó Egyesület 100. évfordulója alkalmából. Amatőr régészként is működött, magán- és közéleti naplót vezetett.

A falu határán túl vajdasági formátumú politikusként érvényesült. Nyolc évig

volt a Szocialista Szövetség topolyai szervezetének elnöke. Ezen a poszton példaértékű következetességgel küzdött a nemzetiségek proklamált egyenjogúságának gyakorlati megvalósításáért. Nagy tisztelet vette körül, de végül azok győztek, akik az egyenjogúságnak nem voltak őszinte hívei: Csubelát kizárták a Kommunsita Szövetségből.
A VMDK-nak megalakítása óta tagja, a választásokon e szervezet listáján képviselőházi mandátumhoz jutott. Különösen háborúellenes fellépéseivel tűnt ki, nyíltan szembefordult a kényszermozgósítással. Később többedmagával kivált a VMDK-ból, a Vajdasági Magyar Szövetség alapító tagja, majd első elnöke lett. Ilyen minőségben érte utol a korai halál: a zentai képviselő-testület autóján útban volt Kikinda felé, amikor még ma sem teljesen tisztázott körülmények között közúti szerencsétlenség áldozata lett. Az újvidéki kórházban küzdöttek életéért, de nem tudták megmenteni.
Ezerkilencszázkilencvenöt decemberében már csak özvegye vehette át a Kisebbség Díjat, amellyel a magyar kormány a béke- és kisebbségvédelem terén kifejtett munkáját méltányolta. Parlamenti naplója is halála után jelent meg, hatvanadik születésnapján (Naplóm, 1997).

CSUKA JÁNOS (Szeged, 1902. augusztus 22.–Budapest, 1962. január 1.) – Az első lépéseknek, a „magyar kisebbség öntudatot kereső topogásai”-nak volt a tanúja és cselekvő részese, mind az irodalomban, mind az újságírásban. Ezerkilencszázhuszonkettőben ott bábáskodott az Út című avantgárd folyóirat indulásánál, Aranyműves János Lajos néven annak a költői köréhez tartozott. A részvétlenségbe fulladt folyóirat egyik irodalmi matinéján, dübörgő sorokban, így fogalmazta meg a formai újításokra törekvő irodalmi csoportosulás programját: „Egy a zsoltárunk: embertestvér! Egy a hitünk: embertestvér! Egy a pártunk: embertestvér!”
A szépirodalmiságról lemondva, csakhamar teljes emberként visszatért az újságíráshoz, költészetét tehát kirándulásként, ifjúkori bűnként is felfoghatjuk. A szabadkai sajtómozgalmak a két háború közötti időszakban nem múlhattak el nélküle. „Iparoslegényből lett újságíró”-ként 1921-től, azaz az indulástól kezdve a Hírlap című napilap belső munkatársa, amely időközben a Magyar Párt szócsöve lett, s mint ilyent 1929-ben betiltották. Ekkor a Napló kötelékébe lépett. Itt 1941-ig dolgozott, ekkor vezetése alatt újjászületett a Hírlap, amely csakhamar a Délmagyarország, majd a Délvidéki Magyarság címet vette fel, de 1942 elejétől a lapot már nem az ő neve jegyzi: kivált a szerkesztőségből, és Budapestre költözött.
Csuka János hozta létre 1925-ben ifjonti hevében Az Ucca című „pártoktól független riportlap”-ot, amely a korrupció, a panama elleni harcot tűzte zászlajára – Gyerünk a nagyseprővel címmel írt cikket az első számban –, s meg akarta szabadítani Szabadkát „egy csoport olyan kétes múltú, fontos hivatalt betöltő embertől, akik csak úgy csöppentek közénk”. A hetilap néhány hónapot élt: a tapasztalatlan szerkesztő torkára fojtották a szót, s néhány sajtópert varrtak a nyakába.
Az irodalmi mozgalmakhoz részben elbeszéléseivel – ezeket Kolozsy János néven közölte –, részben publicisztikájával tért vissza. A harmincas években ő lett a Kalangya kisebbségi szakértője, ezekben a kérdésekben a szerkesztőség semleges, középutas álláspontját tolmá-

csolta, némely esetben ezt meg is fogalmazta, mint ahogy azt az 1937-ben megjelent Kisebbségi életszemlélet című értekezésében tette: „A gerinces kisebbségi öntudattal telített polgár nem indul el sem jobb-, sem baloldali eszmeáramlatok útjain, mert tudja, érzi, hogy sem az egyik, sem a másik szélsőséges soha nem elégítheti ki azokat a különleges kívánságokat, amelyek – úgy látszik – mindaddig megmaradnak, ameddig kisebbségi polgár lesz a földön."

A Duna-bánság kisebbségi népiskolái című tanulmányában azzal a képtelen, nyilvánosan is elhangzott állítással száll szembe, mely szerint a magyarságnak „sokkal több anyanyelvű iskolája van, mint amennyi számarányánál fogva megilleti". Az adatok összegezése után pont ellenkező következtetésre jut: a magyar tankötelesek egy része „éppen mert nincs elegendő magyar tannyelvű iskola, »államtannyelvű« iskolába jár, s így nyomtalanul elnyeli a statisztika."

Csuka János többi tanulmányában is (A jugoszláv agrárreform, A magyar földmunkás élet- és bérviszonyai) a kisebbségi lét fontos kérdéseinek analitikus képét adja. Ilyen szempontból kiemelkedő teljesítménye még az 1944-ben publikált, A bánáti magyarság szórványélete című írása. Utasi Csaba is a Kalangyáról írt monográfiájában (Irodalmunk és a Kalangya, 1984) bizonyos elhatárolásokkal „úttörő jelentőségű"-eknek minősíti Csuka János „adathalmozó tanulmányai"-t. Ezerkilencszáznegyvenegyben jelent meg Kisebbségi sorsban című kétkötetes elbeszélés- és tanulmánygyűjteménye.

Munkásságának csúcsát a kisebbségbe süllyedt jugoszláviai magyarság történetének megírásával érte el. Kézirata sokáig lappangott, s csak 1995-ben jelent meg a budapesti Püski Kiadónál (A délvidéki magyarság története, 1918–1941). A kézirat születéséről, sorsáról, a megjelent könyv jelentőségéről Matuska Márton közölt dokumentum-összeállítást a Napló 1995. évi 285. számában (Aki megírta, hogyan lettünk kisebbség. Abból az alkalomból, hogy Budapesten a Püski Kiadónál megjelent történelmünk kevéssé ismert szakaszáról titokban írott könyve).

CSUKA ZOLTÁN (Zichyfalva, 1901. szeptember 22.–Budapest, 1984. március 23.) – A magyar irodalom termékeny munkása, a jugoszláviai magyar irodalom alapozója, a két ország kapcsolattörténetének pedig egyik legtekintélyesebb alakja volt. Kortársai, munkásságának jó ismerői még életében fejet hajtottak előtte. Szenteleky Kornél szerint ami itt nálunk, közvetlenül az első világháború utáni első évtizedben „a magyar irodalom megteremtése, összefogása, kévébe kötése és talpra állítása körül történt, az sohasem történt Csuka Zoltán nélkül. Az ő csodálatos aktivitása, lankadatlan hite, kifogyhatatlan energiája teremtett életformát, megnyilvánulási és fejlődési lehetőséget a fiatal, bizonytalan és gyenge lábakon tipegő vajdasági irodalom számára." Szirmai Károly „a vajdasági irodalom örök kovászá"-nak tekintette. Herceg János megállapítása szerint az irodalom szállascsinálójaként „modern volt és nyugtalan, tele lobogással". Az irodalomtörténet úgy tartja, hogy az itt megjelent hat verseskönyve (Utak, 1922; Megyünk, 1923; Fundámentum, 1924; Esztendők ütőerén, 1927; Mindent legyűrő fiatalság, 1931; Tűzharang, 1931) „elválaszthatatlanul beletartozik a két háború közti jugoszláviai magyar líra egészébe, s annak alapjaiba

épült bele” (dr. Juhász Géza), de az egész életművét is a legjelentősebbek között tartja számon: „mind költői, mind pedig irodalomszervezői szerepe kivételes helyet biztosít neki a jugoszláviai magyar irodalom történetében” (dr. Bori Imre).

Csuka Zoltán Bánátban született, Szabadkán járt elemibe (emlékeit „Mert vén Szabadka, áldalak . . .” címmel az Életjel jelentette meg), de „pécsi emigráns”-ként kapcsolódott be a lassan születő vajdasági magyar szellemi életbe. Pécsett érettségizett, gimnazistaként lapot szerkesztett, két verseskötetet adott ki, majd a Tanácsköztársaság bukása után Jugoszláviába, azaz szülőföldjére menekült, s eleinte kétkezi munkásként, majd újságíróként kereste kenyerét. Folyóiratot, újságot indított (Út, Képes Vasárnap), valamivel később pedig Szenteleky Kornéllal megalapította a Vajdasági Írást meg a Kalangyát. Együttműködésükből sarjadt ki az itteni irodalmi élet zsenge szára. Ezerkilencszázharmincháromban visszatért Magyarországra, Budapesten saját lapját, a Látóhatár című szemlét szerkesztette 1944-ig. A második világháború után lelkesen csatlakozott az új rendhez, a Magyar–Jugoszláv Baráti Társaság ügyvezető titkára és a társaság lapjának, a Déli Csillagnak szerkesztője volt. Ezerkilencszázötvenben jugoszláviai kapcsolatai miatt, koholt vádak alapján, 16 évre ítélték. Ezerkilencszázötvenötben bocsátották szabadon.

Ettől kezdve élénkül fel fordítói tevékenysége, amelynek kezdetei visszanyúlnak a húszas évekbe. Hallatlan energiával tolmácsolta a jugoszláviai népek irodalmát. Legtöbbet Krleža és Andrić műveiből ültetett át: tíz, illetve négy kötetet. Krleža drámáit – Dudás Kálmán mellett – az ő fordításában mutatták be Magyarországon, s ő ültette át magyarra, Károli Gáspár nyelvének szellemében, a zagorjei nyelvjárásban megírt Petrica Kerempuh balladáit, amely magyarul Éjtszakának virrasztója címmel jelent meg. A fordítás gondjairól és gondosságáról a szerzővel folytatott levelezése tanúskodik. Csuka Zoltán fordította le először idegen nyelvre Ivo Andrić Híd a Drinán című regényét, egy német kiadó ebből a fordításból ismerte meg a későbbi világhírű, Nobel-díjas regényt. A Csuka által legtöbbet fordított szerzők között találjuk még Miloš Crnjanskit, Jakov Ignjatovićot és Marijan Matkovićot, de rajtuk kívül még mintegy 80 délszláv szerzőt fordított, s tett közzé antológiákban, önálló kötetekben. Az ő tolmácsolásában került a magyar közönség elé Njegoš Hegyek koszorújának új és Ivan Goran Kovačić Tömegsír című hőskölteményének első fordítása.

Csuka Zoltán opusa mintegy száz kötet, cikkbibliográfiája pedig több mint 800 címszó. Művei között, fordításai mellett, helyet kapott tizenkét önálló verseskötete, köztük gyűjteményes kötetei (Előretolt állásban, 1966; Az idő mérlegén, 1977), továbbá egy regénye Jakov Ignjatović életéről (A szentendrei rebellis) és egy irodalomtörténete is (A jugoszláv népek irodalmának története). Élete vége felé érdi házában közkinccsé tette a Jószomszédság Könyvtárát, amelyben összegyűjtött mindent, ami addig a délszláv irodalomból magyarul megjelent, s azt is, amit a magyar irodalomból a délszláv nyelvekre fordítottak.

CSUPOR GYULA (Baja, 1839. november 24.–Zombor, 1900. szeptember 5.) – A más fafajtákhoz képest silányabb minőségű fűzfa számos szókap-

csolatban az értéktelenség és a hiábavalóság kifejezőjeként szerepel. A legtöbbször alkalmazott összetétel alighanem a fűzfapoéta.
Nálunk ennek az írótípusnak egyik megtestesítője a múlt században élő Csupor Gyula volt, aki ugyan jó néhány könyvet adott ki (Megbukott a mama!, regény, Zombor, 1868; Hullámok, vegyes művek, Óbecse, 1883; Tíz év után, költemények, Németpalánka, 1889; Verőfényes napok, elbeszélések és rajzok, Németpalánka, 1893; Felhők, vegyes művek, Zenta, 1897), de teljesen kihullott a köztudatból, azaz be sem került a lexikonokba (csupán Szinnyei jegyzi), s még a regionális irodalomtörténetek sem említik a nevét.
Apja, a bajai férfiszabó nem kis erőfeszítéssel taníttatta ki. Jogi tanulmányainak befejezése után, 1861-ben szülővárosában aljegyző és gimnáziumi irodalomtanár, majd – miután 1864-ben ügyvédi oklevelet szerzett – főjegyző lett Baján. Egy sikertelen házassági kísérlet után 1872-ben Óbecsére költözött, s ügyvédi irodát nyitott. Itt találkozott az ugyancsak bajai származású Szulik Józseffel, a papköltővel, aki érdeklődését a prózáról a poézisre terelte, egy korabeli megfogalmazás szerint „lírikussá feledhetetlen, kedves gyermekkori barátjának és földijének, Szulik József prépost-plébános költői keble alakította át”.
Óbecsén élettársat is talál magának, de most sincs szerencséje, mert az asszonyka „hitvány álbarát”, „kéjsóvárgó asszony”, aki hamarosan elhagyta. Hűtlenségéről egy másik férfinak írt leveléből értesült, amely – a költő szavai szerint – „Rózsasszín papír volt, aranyos szegéllyel, / Tele van írva tiltott, bűnös szenvedéllyel . . .” Kiábrándultan hagyta el Óbecsét, és Németpalánkán telepedett le, ahol újra megyei szolgálatba lépett. Ott adta ki tíz év összegyűjtött költői termését, majd Verőfényes napok címmel újabb műveit is csokorba szedte, s ezt így vezette be: „Elég volt a tömérdek szomorúságból . . . / eddig egyebet sem tudtam, mint / rozoga lantom szakadozó húrjain / elzöngicsélni gyászos keserveimet.”
A századvégen visszatért Óbecsére, itt két hetilapot is indított (Ó-Becsei Közlöny, 1896–1899; Népbarát, 1899). Az ottani írogató és lapszerkesztő tanítókkal (Fárbás József, Göndör Ferenc), ügyvédekkel (Grünbaum-Galambos Pál) és orvosokkal (Szászy István) egy sajátságos vidéki műhelyt alkotott, a tollforgatók „becsei köré”-t.
A múlt század első évében újra Zomborban találjuk a megyei közigazgatás egyik főtisztviselőjeként, de néhány hónapra rá eltávozott az élők sorából. A „Szomorúfűz hervadt lombja” című nóta búsongó melódiája mellett helyezték örök nyugalomra . . .

CSUPOR MIHÁLY (Győrszemere, 1765. ?–Kalocsa, 1842. október 1.) – Emlékét egy márványtábla őrzi az 1835-ben épült temerini népiskola ma is álló épületén („A gyengekor oktatására mélt. uradalom segedelmével, községi munka mellett Csupor Mihály prépost és kalocsai kanonok, néhai temerini plébános alapítá MDCCCV”), újabban Ökrész Károly helytörténész szólt róla egyik művében (A temerini plébánia története, 1933). „Csupor Mihály kanonokot, a temerini nemzeti iskola alapítóját méltán nevezzük Temerin jótevőjének” – állapítja meg a szerző.
Miután Pozsonyban és Pesten befejezte hittudományi tanulmányait, az egyház a déli országrészbe irányította a török utáni egyházszervezet további megszilárdítására. Előbb újvidéki és zentai

káplán volt, majd szenttamási plébános. Innen került 1798 júliusában a temerini egyházközség élére, azaz még az újratelepítés időszakában.
Elődének, Sáfár Józsefnek az idejében épült fel 1783-ban az első temerini istenháza, amely egy vert falú, nádtetejű, torony nélküli épület volt. Ez előtt a híveknek, Ökrész Károly szavai szerint, „télen-nyáron, esőben, sárban, hóbanfagyban, rekkenő hőségben, gyalogszerrel vagy kocsin Újvidékre kellett járniuk vasárnap és ünnepnapokon . . .” Sáfár József úttörő munkáját Csupor Mihály fejezte be 23 évi szolgálatának idején. Abban az évben (1798-ban) került a plébánia élére, amikor Szécsén Sándor, aki később a grófi cím birtokába is jutott, Temerin birtokosa lett, s már a következő évben kijárta a településnek a mezővárosi státust, az ezzel járó évi négy vásártartási joggal együtt, 1803-ban saját költségén felépíttette a plébánia épületét, 1804 és 1806 között pedig a ma is álló Szent Rozália-templomot.
Az új plébános tehát elődénél sokkal jobb feltételek között kezdhette működését, úgyhogy az ő idejében az egyház már rendezett körülmények között funkcionált, kielégíthette az egyre szaporodó lakosság igényeit.
A régi, vert falú, nádtetős templomot átalakították tanteremmé, ezzel a közoktatás helyzete is valamelyest javult, ha nem is közmegelégedésre. Csupor Mihálynak szívügye volt az oktatás, mindent megmozgatott annak érdekében, hogy új iskolát emeljenek, s újabb tanerőt alkalmazzanak. Ezer-nyolcszázháromban mintegy 600 tanköteles diák volt, de tanteremhiány miatt nem járhattak iskolába. A régi templom átalakítása enyhített ezen az áldatlan helyzeten. A plébános erőfeszítése azonban nem járt sikerrel, az új iskola ügye elakadt a kegyúr, a helytartótanács és az országos tanfelügyelőség háromszögében.
Csupor Mihály 1821-ben megvált Temerintől, Kalocsára nevezték ki ifjabb mesterkanonoknak és szentszéki ülnöknek. Pályafutása ettől kezdve felfelé ívelt: 1822-ben tiszai főesperes, 1828-ban bácsi prépost, 1839-ben nagyprépost, címzetes püspök lett. Temerin rendezetlen iskolaügyéről azonban nem feledkezett meg: amikor ezt már stalluma is megengedte, 1835-ben saját költségén felépíttette a még ma is álló iskolaépületet.
Temerin azóta is jótevőjeként tartja számon.

CZAKÓ TIBOR (Szabadka, 1906. június 6.–Dortmund, 1969. ?) – Patikusként dolgozott a két háború között (polgári neve Létmányi István), de irodalmi szereplésével vált szélesebb körben ismertté, meg újságírói tevékenységével is: ifjúkora óta több évtizeden át külső és belső munkatársa volt több bácskai újságnak, a negyvenes években pedig hivatásos zsurnalisztaként is működött. Tanulmányait Zágrábban és Pécsett fejezte be (a horvát fővárosban 1929-ben gyógyszerészeti oklevelet nyert, a Dunántúl legnagyobb városában pedig 1943-ban az államtudományok doktorává avatták). Egyetemi hallgató korában verseivel a Szenteleky szerkesztette Vajdasági Írásban jelentkezett. „Én Czakó Tibort ígéretes tehetségnek tartom . . .” – írta Szenteleky egy 1928. évi levelében. Később A Mi Irodalmunkban is (1930–1933) közölte verseit, novelláit, fordításait és kritikáit, bár ekkor már módosult véleménye Czakó Tibor tehetségéről.
Két verseskötete jelent meg (Imádkozik a fattyú, 1929; Fekete kenyéren,

1939). Az utóbbiról írta Weöres Sándor a Kalangya 1940. évi 2. számában: „Czakó Tibor versei alig bírják el a komoly kritikát . . . Lelkes és jószándékú poéta, mondanivalója kétségtelenül a szívevéréből fakad, és mégse tudunk meghatódni az írásain, mert esetlen kifejezéseivel szinte sorról sorra megmosolyogtatja az olvasót, és elejét veszi megilletődésünknek.”

Költészetének megítélése később sem változott: nemcsak a kortársaknak voltak kétségeik értékében, de az utókor képviselőire sem tett nagyobb hatást. Utasi Csaba Kalangya-történetében „honi dilettáns”-ként szól róla, Bori Imre irodalomtörténetében pedig meg sem említi költészetét.

Zenetörténeti és zeneművészeti tanulmányokat is írt. A műkedvelő színpadokon bemutatták a Kakukkfióka című „eredeti, zenés népszínmű”-vét (1940) és a Péterke mostohája című „énekes falusi történeté”-t (1943).

A már említett irodalmi lapok és folyóiratok mellett – Létmányi István néven – több szabadkai (Napló, Jugoszláviai Magyar Újság, Hétről-Hétre, Őrtűz), óbecsei (Magyar Élet) és újvidéki lap (A Nép) szorgalmas munkatársa. A lap megindulása óta (1927) rendszeresen közreműködött benne, majd az Új Nép címűnek (1935–1942) főszerkesztője is lett. Ez az újság ekkor már független magyar hetilapként jelent meg. A lap mögött mindvégig Nagy Iván ügyvédpolitikus állt, aki politikájában a nemzeti és a keresztény irányt képviselte, s természetesen a lap is ezt támogatta.

Ezerkilencszáznegyvenegytől a Szabadkán megjelenő Délvidéki Magyarság belső munkatársa. A keresztény politikai napilapot előbb Csuka János, később Bogner József szerkesztette. Czakót „az egyik legismertebb délvidéki újságíró”-nak nevezik a korabeli források. Kiérdemelte a Nemzetvédelmi Keresztet, a DMKSZ vezetőségi tagja lett, két irodalmi társaság titkára. Kiemelkedő szerepvállalása miatt 1944-ben Létmányi néven kerestette a hatóság, de ő Czakó néven meghúzta magát egy szarajevói gyógyszergyárban. 1950-ben még megjelent a Híd Élet és Tudomány sorozatában egy fordításfüzete, de amikor újra érdeklődni kezdtek kiléte után, Nyugat-Németországba emigrált, s ott is halt meg.

CZIRBUSZ GÉZA (Kassa, 1853. szeptember 17.–Budapest, 1920. július 10.) – A földrajztudós, a kegyesrendi pap és az egyetemi tanár évtizedeken át „vándorló” gimnáziumi professzor volt. Dolgozott Kecskeméten, Szebenben, Temesváron, Veszprémben, Szegeden, Kolozsváron, Léván és Sátoraljaújhelyen, de mint bánáti helytörténészről emlékezünk meg róla. Némi kockázattal azt is elmondhatjuk, hogy ez a térség volt a választott szülőföldje.

A múlt század végén figyelemre méltó szerepet töltött be a régi Temes és Torontál megyék szellemi életében. Temesváron a Természettudományi Társaság titkára volt, szerkesztette a Természettudományi Füzeteket. Munkatársa volt a Szabó Ferenc által szerkesztett és Nagybecskereken kiadott, mintegy 80 kötetre terjedő Történelmi, Nép- és Földrajzi Könyvtár sorozatnak. Ennek keretében jelent meg három vaskos kötetben egyetemes földleírása, amely valójában Adriano Balbi olasz földrajztudós művének átdolgozása volt. Ez is Nagybecskereken jelent meg 1893 és 1903 között, s a kor legterjedelmesebb földrajzi kézikönyve.

Helytörténészi nevét néhány népismereti dolgozatával alapozta meg. Könyve

jelent meg a bánáti katolikus bolgárokról (A délmagyarországi bolgárok ethnológiai magánrajza, Temesvár, 1882), akik Mária Terézia idején telepedtek le Vingán és Óbesenyőn, s innen rajzottak ki a jugoszláviai Bánát nyolc–tíz településére. Őket még „a Bánság mormonjai”-nak is nevezték, mert hajdanában őseik egy szektához, Pál apostol követőihez tartoztak, s ezért paulicsánként, pavliként, paltyánként, paltyénként is emlegették. Czirbusz művében a népélet leírása esetleges, igen hiányos, de könyvét ma már dokumentumként is kezelhetjük, hisz ez a szórványnemzetiség feloldódott az olvasztótégelyben, csaknem teljes beolvadásuknak lehetünk szemtanúi. Ma már csak Kanakon (Konak), Erzsébetlakon (Belo Blato), Módoson (Jaša Tomić) és Sándoregyházán (Ivanovo) élnek kis lélekszámú közösségeik. A két háború között még volt iskolájuk, hetilapjuk, s egy-két verseskötet is megjelent a bánáti bolgár nyelvjárásban, amely ősi, megkövült nyelvállapotot őrzött, akár a bukovinai csángóké, a második világháború után pedig mindez megszűnt, jóllehet a nemzetiségi viszonyokat állítólag ekkor rendezték a legjobban.

Czirbusz Géza írta a Borovszky-féle Torontál-monográfiában a bolgárokról szóló részt, de könyvet jelentetett meg az itteni németségről is (A délmagyarországi németek, Bp., 1913). Helytörténeti cikkeinek, útleírásainak nagy száma a korabeli lapokban lappang, többek közt a becskereki Torontálban is. Ezekben nemcsak bánsági témákat dolgozott fel: századunk elején leírta a korabeli Belgrádot, Raguza kultúrgeográfiája címmel pedig Dubrovnikot és Mostart, a Neretva völgyével együtt. Czirbusz Géza már a maga idejében sem élvezte kartársainak egyöntetű elismerését, így aztán csak a kor klerikális-politikai viszonyaival magyarázható, hogy 1910-ben mégis ő lett a pesti egyetemen az általános földleírás professzora, s nem Cholnoky Jenő, a kiváló utazó-geográfus. Ettől függetlenül, ha könyvei nem tartoznak is az első vonalba, kellő körültekintéssel és ellenőrzéssel hasznos helytörténeti források lehetnek.

D

DALNOKI BÉNI (Szabadka, 1838. május 3.–Budapest, 1914. január 29.) – Hirsch Izsák szabadkai szatócsboltos hetedik gyermekeként jött a világra. Akkoriban a zsidók csak megtűrt városlakók voltak, polgári jogok nélkül, így nem lehetett saját házuk, s ipart csak 1840-től űzhettek, akkor is csak zsidó segédekkel.

Izsák fia ilyen zárt környezetben nevelkedett, a szegényes, kevés tudást nyújtó felekezeti iskolában tanult, s ez mély nyomokat hagyott benne. Még szerencse, hogy szülei lehetővé tették számára a zenei nevelést, úgyhogy már fiatalon muzsikálni, énekelni tanult. Ez a körülmény döntően befolyásolta életútját: egészen fiatalon dalárdát toborzott és vezényelt Szabadkán, 19 évesen pedig felcsapott vándorszínésznek, illetve énekesnek. Az 1857-ben Szabadkán vendégszereplő Havi Mihály társulati direktort kérte fel, hogy hallgassa meg énekszámait, és mondjon véleményt. Jobb műértőre nem is találhatott volna, hiszen Havi már tíz évvel azelőtt a bécsi udvari operában vendégszerepelt a Szabó Józseffel együtt szervezett magyar dal- és táncegyüttessel, s most is a legjobb opera-előadásokat szervezte a vidéki színpadokon, úgyhogy amikor „kardalnok”-ként három évre szerződtette Dalnokit, biztos lehetett abban, hogy szép jövő előtt áll. Hogy a fiatalember mennyire hivatásának tekintette az éneklést, abból is látszik, hogy művésznevét a nyelvújítás kori dalnok szavunkból képezte, sőt még a zsidó felekezetből is kilépett, hogy szabaduljon a kellemetlen gyermekkori élményektől, kötöttségektől.

Háromhavi vidéki szereplés után, 1860-ban már a budapesti Nemzeti Színház operatársulatának tagja, s a kortárs német zeneszerző, Fridrich Flotow Martha című operájának Lyonel szerepében mutatkozott be. Nem sokkal később, 1862-ben már Bécsben találjuk: Franz von Suppé, a spliti születésű, olasz gyökérzetű osztrák zeneszerző meghívására és a továbbképzés reményében a Theater an der Wienben kötött ki. A nyugtalan természetű Dalnoki 1863 őszén a bécsi színpadot felváltotta az akkor vezető szerepet betöltő kolozsvári opera dobogójával. Itt három évet töltött, 1866-ban az aradi színházhoz szerződött, majd sorban következtek a legjobb vidéki társulatok Debrecenben, Nagyváradon, Kassán.

Életrajzírója, Garay Béla szerint (Festett világ, 1977) „több ízben felkereste szülővárosát, Szabadkát, ahol a színházlátogató közönség mindig szeretettel fogadta . . . Vendégszereplései során fellépett a Faust címszerepében, a Figaro házasságában Almaviva grófjának az alakját formálta meg, valamint a Martha című daljátékban Lyonel szerepében nyújtott művészi élményt a szabadkai közönségnek . . .”

Több mint húszévi vidéki tartózkodás után, 1880-ban újra leszerződött a Nemzeti Színház operarészlegéhez – Erkel Hunyadi Lászlójának címszerepében mutatkozott be az akkor már 42 éves művész –, ettől kezdve haláláig a főváros lakója maradt.
1884-ben az önállósított Operaházba ment át, amely ekkor kezdte meg működését a részére felemelt pompás új épületben, Erkel Ferenc vezetésével. Dalnoki az új nemzeti intézmény első nemzedékéhez tartozott, s a már említett operaszerepeken kívül nagy sikerrel tolmácsolta a főszerepeket a Lohengrinben, A nürnbergi mesterdalnokokban, a Pillangókisasszonyban, a Hoffman meséiben, a Nabuccóban.
Ötvenévi sikerdús pályafutás után, 1907-ben vonult vissza az életet jelentő deszkákról, az Operaház örökös tagjaként.

DAMASZKIN ARZÉN (Temesvár, 1854. október 9.–Budapest, 1914. november 7.) – Afrika-utazóként és vadászként a régi Torontál egyik ismert alakja volt. Ősei a XVIII. század elején a hajdan híres, gazdasági erejéről, de iskoláiról, szellemi életéről is nevezetes Moszkopoliszból, a mai Albánia területéről költöztek a török üldözések elől az Osztrák császárságba. A Damaszkin család 1782-ben a torontáli kincstári puszták elárverezésekor nagyobb birtoktestet vett a dél-bánáti Istvánvölgyén (Hajdučica). Ezernyolcszáznegyvennyolcban a család több tagja részt vett a szabadságharcban. Damaszkin Arzén édesapja Bem tábornok ezredese volt, a bukás után halálra ítélték, de büntetését 16 évi fegyházra változtatták.
Damaszkin Arzén szülővárosában, Temesváron járt iskolába, a mezőgazdasági akadémiát pedig Bonnban végezte. Ezután istvánvölgyi birtokán gazdálkodott, pontosabban: élvezte annak jövedelmét. Idejének jó részét Nagybecskereken, Temesváron és főleg Budapesten töltötte, ha éppen nem vadászott. Télen Erdély vadászparadicsomában, a Görgényi-havasok sűrű fenyveseiben magaslesen állt vaddisznóra, szarvasra. Teleki Sámuel, a híres Afrika-kutató vendégeként részt vett az elhíresedett görgényszentimrei medvevadászatokon, ahova nem egy európai korona várományosa is hivatalos volt. Otthon apróvadra rendezett hajtóvadászatokat, vagy vendégeivel együtt leruccant farkasvadászatra a Deliblátihomokpusztára.
A vadászatot időtöltésből űzte, úri passzióként. Szenvedélye elsodorta Afrikába is, a mai Tanzánia vadakban gazdag területeire. „Magammal és a világgal meghasonlottam” – így magyarázza útjának indítékát. Az ügy közönséges vadászkirándulásnak indult, de ennél több kerekedett belőle. A vadászcimborák biztatására ugyanis megírta élményeit, és A mászai fennsíkon címmel könyvben is megjelentette.
Három hónapos afrikai barangolásáról, vadászkalandjairól, az ottani élővilág érdekességeiről számolt be színesen, élvezetesen. Ő is azt a vidéket járta, mint az Afrika-kutató Teleki. A Kilimandzsáró hófedte csúcsait ugyan nem mászta meg, mint híres elődje, de mint írja is, megcsodálta a „napsugarakban szikrázó fehér jégmezők” találkozását „a haragoszöld őserdő szalagjával”.
Könyve 1904-ben jelent meg, s ma is számon tartják az útirajz és vadászirodalom egyik jelentős műveként.
Tíz év múlva halt meg. A nagybecskereki Torontál így jelentette a hírt: „Damaszkin Arzén istvánvölgyi földbirtokos tegnap 60 éves korában Budapes-

ten meghalt . . . Európai hírű, kitűnő vadász volt, aki sokat járt és vadászott egzotikus vidékeken, és vadászati dolgokban elsőrangú szaktekintély volt . . .”

DAMASZKIN ISTVÁN (Világos, 1812. december 14.–Temesvár, 1866. augusztus 21.) – Régi cincár család sarja, ősei a XVIII. század elején a hajdan híres macedoromán városból, a gazdasági erejéről, de iskoláiról, szellemi életéről is nevezetes Moszkopoliszból költöztek, a török elnyomás elől menekülve, a Habsburg-birodalomba. A család gazdasági erejét mutatja, hogy Damaszkin István azonos nevű nagyapja 1782-ben, a torontáli kincstári puszták elárverezésekor nagyobb birtoktestet vett a dél-bánáti Hajdučicán, amelyet később róla neveztek el Istvánfalvának, Istvánvölgyének. Ezt csakhamar megtoldotta még egy uradalommal a Temes megyei Beregszón, ahonnan az 1799-ben nyert nemesi oklevélben feltüntetett Németi előnevet kapta. Istvánvölgyi uradalmukat Lazar Dunđerski vette meg, s 1901-ben a faluban kastélyt építtetett magának.

Damaszkin István, a család harmadik nemzedékének esetében a kifejlett alkalmazkodást, az új rendhez való hajlékonyságot beolvadásnak is nevezhetjük. Ő már Pesten és Bécsben tanult jogot, s közigazgatási pályára lépett, császári-királyi hivatalnok lett: főszolgabíró a verseci járásban. A családi birtok igazgatását átengedte öccsének, Damaszkin Györgynek, aki majd a negyvennyolcas szabadságharcban alezredesként a besztercei hadosztály parancsnoki tisztét tölti be. Damaszkin Istvánt is elérte a forradalom szele, szolgabíróként az 1200 főt számláló verseci nemzetőrség parancsnoka lett. Ő szervezte meg a város védelmét, a július 11-én lezajlott verseci csata egyik kiemelkedő részvevője. Az idő tájt Versec szerb lakossága tömegesen csatlakozott Stevan Knićaninhoz, a Szerbiából érkező szabadcsapatok parancsnokához, úgyhogy Damaszkin is csak Damjanich tábornok segítségével tudott egérutat nyerni a városból, a nemzetőrök egy kisebb részével. Később, decembertől egészen Arad várának kapitulációjáig őrnagyként Damjanich tábornok segédtisztje volt. A bukás után osztrák sorozóbizottság elé került, tiszti rangjától megfosztva közlegényként besorozták volna valamelyik távoli garnizonba, de egészségi állapotára való tekintettel ettől elálltak.

Damaszkin István, száz- és százezrekkel együtt, nem tudott belenyugodni a vereségbe. A megtorlás és az elnyomatás láttán ő is az ellenállás módozatait latolgatta, akárcsak sokan mások. A polgárok többsége a Deák-féle passzív ellenállás mellett foglalt állást, az emigráció viszont, Kossuth vezetésével, a monarchiaellenes polgári és katonai szervezkedés mellett állt ki.

Kempen csendőrfelügyelőnek, a későbbi rendőrminiszternek rengeteg dolga volt, s hogy elejét vegye a rebellis nemzet sorában jelentkező mozgalmaknak, hivatásos ügynökök, fizetett besúgók seregét mozgósította. Egy ilyen beépített spicli áldozatai lettek az úgynevezett „délvidéki függetlenségi szervezkedés” tagjai is. A lebukottak között volt a két vezető ember: Damaszkin István őrnagy és a szegedi származású Bene Lajos nemzetőr ezredes. Bécsben ítélkezett felettük a hadbíróság: Damaszkint tíz, Benét két év várfogságra ítélte. Többévi josefstadti sáncfogság után Damaszkin Istvánt elborult elmével engedték haza. A család a temesvári kórházban kezeltette, s ott is halt meg.

DAMJANICH JÁNOS (Staža, 1804. december 8.–Arad, 1849. október 6.) – „A honvédség legvitézebb tábornoka”, „a szabadságharc oroszlánja” – ilyen és ehhez hasonló jelzőkkel illették még életében. A 48-as küzdelmek legendás alakjává nőtte ki magát, zászlóaljak, hadosztályok, hadtestek élén negyvenhárom ütközet tüzében vezette győzelemre katonáit, kudarcot, vereséget nem szenvedett. Ezernyolcszáznegyvennyolc végén lett tábornok, a kényszerből lemondott Kiss Ernő helyett átvette a bánáti hadtest parancsnokságát, s ilyen minőségben Bánát kiürítése után részt vett a tavaszi hadjáratban, fontos, nemegyszer döntő szerepe volt a győztes szolnoki, hatvani, tápióbicskei, isaszegi, váci, nagysallói és komáromi csatában.

Katonái eleinte, szerb származása miatt, bizalmatlanul kezelték, de később már tűzbe mentek volna érte. „Damjanich a vezérünk, A pokoltól sem félünk . . .” – harsogták a győztes ütközetek előtt és után. De nemcsak nagy katonai érdemeivel, hanem politikai helytállásával is kitűnt, Ő, ellentétben a honvédségben szolgálatot teljesítő császári tisztek többségével, akik legtöbbször a megegyezést keresték a Habsburgokkal, közismert volt dinasztiaellenességéről, testestül-lelkestül republikánus volt, Kossuth függetlenségi politikájának rendíthetetlen híve. Magatartásával, nemkülönben katonai tekintélyével nagy támasza volt Kossuthnak a hadseregben, bizalmát is élvezte, olyannyira, hogy 1849. április 28-án őt nevezte ki hadügyminiszterré. Ugyanaznap azonban Komáromnál Damjanich eltörte a lábát, úgyhogy a kinevezésből nem lett semmi. „Damjanich tábornok úrnak balesetét a hazának minden hű fia, velem együtt, a legmélyebb bánattal fájlalja – írta Kossuth naplójában –, s osztozik azon keserves meggyőződésben, hogy e baleset országos csapás . . .”

A szabadságharc végét az aradi vár parancsnokaként érte meg, az oroszoknak adta meg magát, ők azonban kiszolgáltatták az osztrákoknak: a tizenhárom aradi vértanú egyikeként fejezte be életét. Damjanich egy fejjel magasabb volt a bitófánál, úgyhogy életének kioltása nem kis gondjába került a hóhérnak. A derék termetű Damjanich gyermekkorában vézna, gyenge testalkatú volt, ezért anyja papi pályára szánta. Ő elutasította ennek még a gondolatát is, idegenkedését, feleségének szavai szerint, így fejezte ki: „inkább akart profont és víz mellett közvitéz lenni, mint rajnai bor és fácánpecsenye mellett zárdafőnök”.

Apja boszniai szerb volt, a Karan, Karanović nemzetségből származott. Anyja Horvátországban már özvegyként telepedett le, hat fiúgyermekével együtt, akiket a környezet apjukról Damjan fiaiként tartott számon, így ragadt rájuk a Damjanić név. A fiatal Jovan Damjanić a Temesvári Nevelőintézet növendéke lett, majd 1820-tól hadapród, 1848-ban pedig főszázados a 61. gyalogezredben. A régebbi források, de nem egy újabb is, bánáti eredetűnek tüntették, illetve tüntetik fel ma is, azt tartják, hogy a dél-bánáti Stražán (Temessztrázsán, Temesőrön) született. A tévedés téves olvasat következménye: ő ugyanis nem a 2. bánsági határőrezred Straža nevű falujában született, hanem a 2. báni (horvátországi) határőrezred területén fekvő Stažán.

Szülőfaluja nem őrzi emlékét, a helyi közösség falára csak 1980-ban került fel egy fényképe, a nagykátai Damjanich János gimnáziumi tanárai és diákjai egy csoportjának ajándéka, akik

meglátogatták szülőhelyét. A szerb történelemtudomány sem tud mit kezdeni Damjanich Jánossal, egyszerűen elhallgatja. A két háború közötti Stanojević-féle enciklopédia szócikke a szerb nép ellenségének, vérszopójának mondja, a második világháború után kiadott lexikonok viszont csak néhány szavas életrajzi adatait közlik, minősítés nélkül. A két nép kapcsolatában még ma is érzékeny kérdés a 48-as ügy. A vitás kérdések feltárása és kölcsönös megvilágítása ugyan megkezdődött a nyolcvanas években a két ország történészeinek közreműködésével (Szerbek és magyarok a Duna mentén, 1983, 1987), de a kilencvenes évek eseményei, mint sok minden mást, ezt is elodázták.

DÁNIEL GÉZA (Nagybecskerek, 1911. február 21.–Pfarrkirchen, 1978. május 22.) – Az Armenopolisnak, Örményvárosnak is nevezett erdélyi Szamosújvárból a Temes megyébe és Torontálba költözött örmény család egyik kései leszármazottja. Papi pályára lépett, 1935-ben szülővárosában szentelték fel. Több észak- és középbánáti plébánián szolgált. Először Törökkanizsára került, ahol dr. Watz Oszkár mellett káplánkodott, akinek gazdag könyvtárában és rendezett irattárában sok kellemes percet töltött. A következő állomáshely Kikinda volt, itt a Gyermekvilág című lap szerkesztését vette át, ezt a posztot 1936 és 1941 között töltötte be, azaz a lap megszűnéséig. A gyermekbarát pap-szerkesztő igen népszerű volt olvasói körében, a lap pedig fontos szerepet töltött be a diákok tájékoztatásában, a hagyományok ápolásában és a vallási nevelésben. Beodrai tartózkodása során egy életre szóló élményként tapadt tudatához a közelben található XIII. századi Pusztatemplom téglafalainak nagyszerű látványa. Csókai szolgálata után újra visszakerült Kikindára, ahonnan 1944 őszén elmenekült.

Ebben az időszakban az egyház súlyos megrázkódtatásokat élt át, a papság sorait megtizedelték. Közülük nyolcat halálra kínoztak (Brunet Ferenc, Németcsernye; Rothen Mihály, Kikinda; Varga Endre, Tóba; Knapp József, Galagonyás; Hoffmann Leó, Versec; Steingerwald Ádám, Nagytószeg; Ádám Antal, Szenthubert; Weber Péter, Fehértemplom), rehabilitálásuk a mai napig késik. Ezenkívül hárman a gyűjtőtáborokban vesztették életüket, nyolcan foglyok voltak a gyűjtőtáborok feloszlatásáig (közülük négyen elhagyták az egyházmegyét), kettőjüket Oroszországba deportálták, 21-en pedig elmenekültek.

Dániel Géza az utóbbiak sorába tartozott, előbb Magyarországra, majd Németországba távozott. A kivándorlók névsora 1950 után még tíz pappal bővült. (A közölt adatokat Maier Andreas verseci plébános, az egyházmegye múltjának kitartó kutatója és ismerője gyűjtötte, s Erős Lajos tette közzé először az Adalékok a Zrenjanin–Nagybecskerek-i Egyházmegye történetéhez című, 1993-ban kiadott könyvében.) Új munkahelyén, a Katholische Presse-Apostolat szervezet keretében magyar nyelvű kiadói tevékenységet folytatott. Az új miserend kapcsán az igehirdetés módját dolgozta fel öt füzetben, külön gondot fordítva a homiliára, azaz a szentírásmagyarázó beszédre (Adventi és karácsonyi időszak; Nagyböjti időszak; Húsvéti időszak; Évközi idő I.; Évközi idő II.). Pappá szentelésének 40. évfordulója alkalmából egyházi emlékeit tette közzé (Hirdessetek naponta, 1975).

Két szerény kiadvánnyal közvetlenül kapcsolódott a szülőföld egyházi ha-

gyományainak ápolásához. Juhász Kálmán és más szerzők kutatásai alapján közzétett egy rövid összegezést egykori egyházmegyéjének történetéről, megalakulásának 900. évfordulója alkalmából (Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története, 1974). E szövegnek az aracsi pusztatemplomra vonatkozó kivonatát egy kis füzetben adta ki azok számára, akik fel szeretnék keresni a bánáti úttalan utak mélyén megbúvó, elhanyagoltságában is fenséges építészeti emléket (Az aracsi romok, é. n.). Az egyiket is meg a másikat is saját fényképeivel és linóleummetszeteivel illusztrálta. A két kiadványnak a népszerűsítésen kívül nincs is más igénye.

DÁNIEL PÁL (Arad, 1822. szeptember 13.–Budapest, 1895. május 10.) – A több mint 300 éves múltra visszatekintő Dániel család 1669-ben, I. Apafi Mihály fejedelem idején költözött Moldvából Erdélybe, miután az uralkodó jóváhagyta az üldözött, sokat szenvedett örmény népcsoport letelepedését a Gyergyói- és a Görgényi-havasok alján. Az óhazát még 1239-ben hagyták el, s örökös vándorlásuk során Észak-Kaukázusban és a Krím félszigeten létesítettek telepeket, majd az üldözések elől tovább menekülve Lengyelországban, Moldvában és Erdélyben találtak új hazára.

A kereskedelemmel és közéleti tevékenységgel foglalkozó szamosújvári és erzsébetvárosi Dániel fivérek – Tódor, Jeremiás és Pál – a bécsi császártól, III. Károlytól már 1725-ben nemesi levelet kaptak. Ettől kezdve a családban mindig volt egy Pál nevezetű utód, s ez a hagyomány napjainkban is él a família bánsági leszármazottainál.

A torontáli ágat a VII. Dániel Pál alapította, aki miután a középiskolát Aradon, a bölcsészetet Pesten és Szegeden, jogi tanulmányait pedig Nagyváradon befejezte, 1842-ben aljegyzőként Torontál vármegye szolgálatába lépett.

Ezernyolcszáznegyvennyolcban járási szolgabíró Zichyfalván, a mai Plandištén, és az ottani választási körzet követe a pesti nemzetgyűlésen. Az országgyűlést és a kormányt Debrecenbe is követte. A bukás után bebörtönözték, kegyelmet 1850-ben kapott. Ettől kezdve ügyvédi gyakorlatot folytatott Aradon és Nagybecskereken. 1861-től haláláig, azaz több mint harminc éven át országgyűlési képviselő volt a Szabadelvű Párt listáján, a megyei korifeusok biztosították ezt részére.

Dániel Pálnak eleinte nagy bérletei voltak Torontálban és Arad megyében, később pedig egyik bérleménye, az óléci, csaknem 3000 holdnyi uradalom, saját tulajdonába ment át. Ebben a dél-bánsági faluban a család három kastélyt, udvarházat is épített magának. Óléc lett egyúttal temetkezési helyük is. Dániel Pált is itt helyezték a családi sírboltba, ahol mellette még három Dániel Pál pihen.

A családtörténet a hat erdélyi Dániel Pál mellett hat torontáli Dániel Pált is ismer. A két utolsó Dániel Pál Nagybecskereken él: a XI. a második világháború után, gyermekként, az egyik kastélyból egy helybeli parasztházba került, s vezető postahivatalnokként ment nyudíjba, a fia pedig, a XII. Dániel Pál geodétának tanult, de később kereskedelmi vállalatot alapított.

Az utóbbi, XII. Dániel Pál őrzi a megmaradt családi ereklyéket, a kép- és okmánytárat, s gyűjtögeti is kallódó darabjait. Ezek között van az eredeti címerlevél másolata, egy díszes kiállítású családfa, amely a hatvanas évek elején került vissza az egyik pesti rokonhoz,

Dessewffy Alizhoz. „A szemétdombon találtam” – mondta a hozzá beállító úriember, s átnyújtott neki egy másfél méter hosszú tokot, benne a részletes nemzetségtáblával. A hagyományőrzésben Dánielnek nagy segítségére van felesége, Gorica Aleksić, aki már igen jól tájékozódik az ágas-bogas családtörténetben. A család bánsági ága rokoni kapcsolatban állt négy aradi vértanúval: az örmény származású Kiss Ernővel és Lázár Vilmossal, valamint Dessewffy Arisztiddal és Vécsey Károlylyal. A família legismertebb tagja egyébként Dániel Ernő volt, a Bánffy-kormány kereskedelmi minisztere, aki bárói rangot kapott az 1896. évi millenniumi ünnepségek szervezéséért (Marcsók Vilma cikke nyomán: Szabad Hét Nap, 1999. október 6.)

DÁRDAY SÁNDOR (Baranyabán, 1842. március 18.–Budapest, 1933. február 8.) – Korának ismert és rendkívül termelékeny szakírója volt, jogi könyvek, tanulmányok szerzője, lexikonok munkatársa, a szakkörökben sokat forgatott jogszabálygyűjtemények (Curiai Döntvénytár, Igazságügyi Törvénytár, Közigazgatási Törvénytár) és szaklapok szerkesztője (Jogtudományi Hetilap, Jogtudományi Közlöny). Az utóbbinak fél évszázadon át volt a szerkesztője. Hol szabad foglalkozásúként (ügyvéd) vagy mint országgyűlési képviselő, hol állami hivatalnokként dolgozott, így volt igazságügy-minisztériumi tisztviselő, miniszterelnökségi tanácsos, 1897 és 1911 között pedig, államtitkári címmel, az állami számvevőszék alelnöke, azaz a jogállam egyik fontos, független, ellenőrző szereppel felruházott intézményében töltött be vezető állást.
Dárday Sándor Baranyában született, ahol apja Lippe német birodalmi herceg dárdai uradalmának orvosa volt. Korán elkerült erről a vidékről, iskoláit Pécsett, Mohácson, Kalocsán s főleg Eszéken végezte, ahol gimnazistaként írt színművét előadták az ottani színházban. Jogot Bécsben tanult, jogi doktorrá Grazban avatták, de egy évvel azelőtt már joggyakornok volt a pesti királyi táblánál. Akkoriban a hallatlanul mozgékony németség, a többi nemzetiségiekkel együtt, nagy számban áramlott a rohamosan fejlődő főváros felé. Szakírónk is az érvényesülni akarók hadában foglalt helyet, s a kiegyezés évében, 1867-ben elhagyta az ősi Wünsch családi nevet, s a Dárdayt vette fel, mintegy emléket állítva az Eszéktől északra eső uradalmi központnak, amelynek egyik birtoktestéről indult el. Később nem sok kapcsolata volt a szülőfölddel, ennélfogva Baranyai Júlia a Vízbe vesző nyomokon című könyvében éppen csak említést tett róla.

DARVAS GÁBOR (Törökbecse, 1889. november 14.–Haifa, 1972. ?) – Ahhoz a szerencsétlen nemzedékhez tartozott, amelynek életpályáját oly kíméletlenül derékba törte az első világháború. Hadifogolyként hol a kálváriát járták, hol a pokol minden kínját.
Műszaki érdeklődésű, fúró-faragó, barkácsoló ember volt kora ifjúságától kezdve, s útja a becskereki gimnáziumból egyenesen a pesti József Nádor Műegyetemre vezetett, ahol 1912 végén gépészmérnöki oklevelet szerzett. Izraelből küldött leveleire, címe elé, ezt írta: „Gabriel Darvas ingenieur”. Már egyetemi hallgató korában az irodalom felé is tájékozódott, néhány versét Kiss József közölte a Nyugat előtti kornak vezető társadalmi és irodalmi közlönyében, A Hétben.
Karpaszományosként tényleges idejét szolgálta, amikor kitört a háború, az el-

sők között került a szerb frontra, s az elsők között esett is fogságba egy tífuszkórház betegeként, amikor Potiorek osztrák táborszernagy, gyászos veresége után, visszavonulásra kényszerült, miközben a kórházat Szerbiában „felejtette”.

Alig épült fel betegségéből, máris jött az osztrák őszi offenzíva, a szerb visszavonulás, s vele együtt az újabb megpróbáltatások sora; a kimerítő gyaloglás, a gyötrő éhség. A nagy becsben álló angol katonai gyapjúpokróca egy savanyú kukoricakenyérért kelt el, de boldog volt akkor is, ha sótlan galuskát, nyers halat, keserű rügyet rágcsálhatott. Bajtársai kínjukban olykor az elejtett vadak vérét nyalogatták a földről, állati ganét túrtak fel egy szem kukoricáért. A szerb katonák sem voltak sokkal jobb helyzetben, elcsigázva, lerongyolódva és mezítláb meneteltek Kosovo, Macedónia és Albánia hegyein át a tengerparti Durrazóig és Valonáig, onnan pedig francia hajókkal Korfu szigetére jutottak. A hadifoglyokat olasz pontonokkal szállították egy lakatlan szigetre, a Szardínia melletti Isola d’Asinarára, ahol aztán a kolera szedte áldozatait: a Valonában behajózott háromezerötszáz fogoly közül ezer sem élte túl a járványt.

A „szenvedések könyve” – Darvas „Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam” című regénye, 1930 – nagy visszhangot és elismerést váltott ki, feltűnést is keltett, attól függetlenül, hogy a Reggeli Újság folytatásokban már közölte. Szenteleky Kornél nagyra értékelte a „szerény becsei mechanikus” munkáját. „Csodálatos gördülékenységgel, egyszerű, ízes magyarsággal beszéli el útját a pokol sok bugyorán keresztül – írta –, de élményei egyúttal nagy emberi értékeket hoznak fel lelkéből . . .” (Erdélyi Helikon, 1931, 5. szám). Méltatta a könyvet Csuka Zoltán, Kristály István, de írt róla az újvidéki Letopis Matice srpske, a pesti Századunk is.

Meteorként jelentkezett, de olyan gyorsan el is tűnt. 1931-ben és 1932-ben még publikálta novelláit A Mi Irodalmunkban, annak 1931. évi almanachjában, 1933-ban szerepelt az Ákácok alatt című, első vajdasági magyar novellaantológiában, s tagja lett a Szenteleky Társaságnak. Schossberger Pál újvidéki történész, a család barátja úgy tudja, hogy megírta első könyvének folytatását is, amely PG (Prisonnier de Guerre) címmel meg is jelent (a francia táborokban PG jelet viseltek a foglyok). Ennek a közlésnek azonban nincs nyoma sem az irodalomtörténetekben, sem a bibliográfiákban, de még Darvas Gábor sem tett róla említést 1964-ben, amikor Tomán László kérésére életrajzi adatokat adott egy készülő lexikon-szócikkhez.

1935-ben csapot-papot hagyva kivándorolt a mai Izrael területére, amely az idő tájt népszövetségi mandátummal brit igazgatás alatt állt. A Földközi-tenger partján fekvő Haifában, a Karmelhegy lábánál telepedett le, s idézett levelének tanúsága szerint „egy fémfeldolgozó szerszámgyár szervezője és tulajdonosa” volt 1958-ig, amikor is nyugdíjba vonult.

Csak tűnődhetünk azon, hogy miért szakadt meg minden kapcsolata szülőföldjével meg a jugoszláviai magyar irodalommal, aminek eredménye a teljes feledés lett (Óbecsén még a holokauszt egyetlen túlélője sem tud róla). Emlékét Bori Imre idézte egy újságcikkben (Magyar Szó, 1967. VII. 6.), majd az 1968-ban megjelent irodalomtörténetében is méltatta munkásságát. „Jellegzetesen egykönyvű írója volt a jugoszláviai magyar irodalomnak – írja – . . . a magyar háborús könyvek között valóban tisztes hely illethetné meg.”

DÁVID ANDRÁS (Orlovát, 1935. január 31.–Újvidék, 1996. augusztus 2.) – Apja, a hentes és mészáros, a magyarlakta, de az idegen nyelvterületbe mélyen beékelődő Ürményházáról (Jermenovci) származott, a vegyes lakosságú Szerbneuzináról (Nagynezsény) nősült, s végül Orlováton telepedett le és nyitott boltot. Ennek a helységnek van ugyan magyar neve (Orlód), csak éppen magyar lakossága nincs: Dávi-dék voltak az egyedüliek.

A kis Dávid András tehát szerb környezetben nevelkedett – ez az egyik magyarázata, hogy a szerbet is anyanyelvi szinten beszélte –, de szüleinek hála, magyarságát nem vesztette el, s később, az eszmélés és nagykorúsodás korában ezt maga is vállalta. Iskoláit szülőfalujában, Nagybecskereken, Újvidéken és Budapesten végezte.

1961-ben az újvidéki Magyar Tanszéken tanári oklevelet szerzett. Tanulmányait 1962 és 1964 között Budapesten folytatta, s doktorált a Délszláv epikus énekek – magyar történeti hősök című dolgozatával. Ez a hazai tudományos fokozatok rendszerében a magiszteri címnek felel meg, úgyhogy 1972-ben Újvidéken is doktorált a Magyar személyek a délszláv epikus néphagyományban (Mađarske ličnosti u jugoslovenskoj epskoj narodnoj tradiciji) című disszertációjával, s elnyerte az irodalomtudományok doktora címet. A zrenjanini és a szabadkai tanárképző főiskolán, az eszéki pedagógiai karon, valamint az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karán és a Belgrádi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén tanított.

Budapesti disszertációja egyúttal életműve is, s az újvidéki Forum és a budapesti Szépirodalmi Kiadó közös kiadásában jelent meg (Délszláv epikus énekek, magyar történelmi hősök, 1978). E munkájában „a XIV. és XVI. század közötti periódusban élő és ténykedő hiteles magyar személyekről évszázadokig alakult epikus énekhagyományoknak a legteljesebb anyagát” gyűjtötte össze. Hogy kik voltak ezek a „hiteles személyek”? Nagy Lajos király – kralj Lauš, Filippo Scolari – Filip Madžarin, Jagello Ulászló – kralj Vladislav, Székely János – Banović Sekula, Hunyadi János – Sibinjanin Janko, Szilágyi Mihály – Mihajlo Svilojević, Mátyás király – Kralj Matijaš, Dóczy Péter – Petar Dojčin.

Egy másik fontos könyvében a magyar–délszláv és a délszláv–magyar kapcsolattörténet körében fogant tanulmányait tette közzé (Egyazon égtájon, 1993). Ezt a kötetét előzőleg szerbül tette közzé, saját fordításában (Mostovi uzajamnosti, 1977). Ez volt az első szerb nyelvű könyv a délszláv–magyar művelődési és irodalmi kapcsolatok köréből. Száztizenegy magyar népballada az ő tolmácsolásában jelent meg szerb nyelven egy belgrádi és egy szabadkai kiadó közös kiadásában (Hej paun, paune, 1980).

Életének kivételesen fontos szakasza volt az újvidéki Tankönyvkiadó Intézet élén eltöltött tíz esztendő, amely Juhász Géza értékelése szerint „az itteni ötnyelvű tankönyvkiadás, ezen belül pedig a magyar tankönyvkiadás és a magyar–magyar tankönyvcsere, tudományos, kiadói, terjesztői együttműködés fénykora volt”.

Dávid András nemcsak szervezője és irányítója volt ennek a tevékenységnek, hanem alkotóként is tevékenyen részt vett benne. Ő válogatta és gondozta Fehér Ferenc verseinek öt nyelven és öt kiadásban megjelenő köteteit (Szívemben nyugvó tengerek, 1978, 1979,

1980, 1981, 1984). Ugyancsak az ő válogatásában jelent meg egy-egy kötet a jugoszláv népek és nemzetiségek mesekincséből, a magyar népdalokból, valamint a magyar népballadák és műballadák köréből.

DAXNER GYÖRGY (Pancsova, 1871. május 20.–Pozsony, 1917. december 11.) – A francia származású família ősei a XVIII. század vége felé már Lotharingiából kerültek telepesként az észak-bánáti Seultournba (Szentborbála, Soltur, ma Banatsko Veliko Selo), de ősi családi fészkük valójában a délfranciaországi Dax városka, innen vették nevüket is. A francia gyarmatosok nagy része a bánáti németségbe olvadt, ez történt Daxnerékkal is. Az apa az Első Dunai Gőzhajózási Társaság pancsovai képviseletének hivatalnoka, majd vezetője volt. Ő már az ottani népes német kolónia tiszteletben álló tagja, s a kevésbé népes ágostai hitvallású evangélikus hitközség egyik vezető alakja.
Daxner György is német iskolába járt, de az ő idejében az ottani hétéves főreáliskolában heti három órában már kötelezőként bevezették a magyar nyelvet a német tannyelv és a szerb kisegítő nyelv mellett. Középiskolai tanulmányainak befejező évében, 1888/89-ben a határőrvidék egykor híres Oberschuléját átalakították m. kir. állami főgimnáziummá, s ettől fogva, egy korabeli megfogalmazás szerint, „a magyar nyelv és a magyar állameszme erős vára lett”. Daxner György tehát már a magyarság felé tájékozódott, de németségét sem adta fel: élete végéig hol németül, hol magyarul jelentette meg cikkeit, könyveit.
Ezernyolcszázkilencvenegyben beiratkozott az országos evangélikus egyház pozsonyi teológiai akadémiájára, majd 1894é és 1896 között Erlangenban és Lipcsében folytatta tanulmányait. Ezernyolcszázkilencvenhattól pinkafői (németlakta falu Vas megyében) segédlelkész, 1897-től pedig a békéscsabai evangélikus gimnáziumban vallásoktató. Az egykori diák 1910-ben tanárként került vissza a pozsonyi akadémiára. Első magyarul megjelent könyvében olaszországi utazásainak emlékeit tette közzé, ez művészettörténeti érdeklődésének dokumentuma (Velence, Flórenc és Róma rövid művészettörténete, Békéscsaba, 1906). A munka „minden különösebb igény nélkül” készült, a látottakat „a szakirodalom legjobb művei alapján foglalta össze és írta le magának mindazt, ami őt érdekelte és ami tán másokat is érdekelni fog”.
Ezerkilencszázkilencben jelent meg egyik legjelentősebb munkája, amelyben a protestáns kollégiumok megalakításáról és csaknem 300 éves történelméről adott áttekintést (A külföldi iskolalátogatók hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére, 1520–1790). Kimutatta benne, hogy a nyugat-európai nagy iskolaközpontokban tanuló magyar diákoknak köszönhetően, meg az itteni kollégiumoknak a holland, angol és német egyetemekkel való szoros kapcsolata révén a református iskolák nem maradtak le a nyugati iskolák mögött. Ugyanebben az évben még két fontos teológiai munkája jelent meg, ugyancsak Békéscsabán.
Nyolc évvel korai halála után dr. Kiss Jenő Pécsett Újszövetségi görög–magyar szótárt tett közzé „dr. Daxner György kéziratának felhasználásával”. Amint azt a szerkesztő írja, Daxner „kézirat-anyaga alkalmasnak mutatkozott arra, hogy – a kegyelet érzésen túl is – megfelelő átdolgozás alapján sajtó alá bocsáttassék”. Noha a régi, 1875-

ben megjelent „sárospataki szótár” részben tekintettel volt az újszövetségi szókincsre, „a jelen Újszövetségi Szótárt mégiscsak első ilyen kísérletnek kell tekinteni”. A szakszótár tehát nemcsak hasznos és megbízható segédkönyv, hanem úttörő munka is.
Bucsay Mihály 1985-ben megjelent összefoglaló munkájában (A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945) szerzőnket az egyháztörténet jeles művelői és az evangélikusok vezető teológusai között említi.

DEÁK ANDRÁS (Szigetvár, Somogy vármegye, 1889. május 9.–Belgrád, 1980. május 9.) – Apja falusi orvos volt, sok évig a baranyai Dárdán is praktizált. Fia a nyomdokaiba lépett: Bécsben és Budapesten fejezte be az orvostudományi egyetemet, s 1915-ben Somogy vármegye központjában, Kaposvárott kezdett el dolgozni. Még az évben megnősült, majd be is vonult katonának. A harctérről csak 1919-ben tért haza. Azon nyomban Kun Béla pártjába lépett, s Latinka Sándornak, a Somogy megyei direktórium vezetőjének, a földfoglaló mozgalom irányítójának egyik legközvetlenebb munkatársa lett. A Tanácsköztársaság bukása után a Prónay-féle tiszti különítmény kegyetlen módon végzett Latinkával, Deák viszont az utolsó pillanatban Bécsbe menekült. Ezerkilencszázhúszban Jugoszláviába emigrált, s az eszéki kórház orvosa lett.
Ezerkilencszázhuszonegyben belépett a jugoszláv királyi hadseregbe, és katonaorvosként szolgált Pozsegán (Slavonska Požega), Bródban (Slavonski Brod), Nišben, Prištinában, Péterváradon, Újvidéken. Az utóbbi városban érte az 1942. évi razzia, egész családjával együtt letartóztatták, de csodával határos módon megmenekült (egy ismerőse futni hagyta), és egészen 1944 derekáig Pécsett élő testvérénél húzódott meg. A zsidóüldözések fokozódásával egész családjával internálták, Debrecenben találták magukat. Egy Németországba, a haláltáborok felé irányított szerelvénybe kerültek, de a bevonuló szovjet csapatok kimentették őket.
Még abban az évben, 1944 végén, visszatért Jugoszláviába, és belépett a Jugoszláv Népfelszabadító Hadseregbe. A harmadik hadtest katonakórházának fertőző osztályát vezette a befejező harcok során, majd a béke első hónapjaiban is, Futakon. Innen került először Pancsovára, majd Belgrádba, s a Katonai Orvostudományi Akadémia osztályvezetője és tanára lett. Az akadémia parancsnokhelyettesi posztjáról ment nyugdíjba 1956-ban, vezérőrnagyi rangban.
Deák Andrásnak több évtizeden át írói ambíciói is voltak, az orvosból íróvá vedlett Archibald Cronin lett a mintaképe. „Író orvos szeretnék lenni” – mondta is egy helyütt. Regényeit szerb nyelven tette közzé, előbb Zágrábban, majd Belgrádban (Gladne žene, 1931; Dr. Ljubica Petrović, 1934; Pod žutom trakom, 1952; Nepogrešivi, 1955; Pisma sa juga, 1958). Egy-egy könyve spanyolul (Új zsidó legendák, Buenos Aires, 1957) és németül (Az újvidéki razzia, Zürich, 1967) jelent meg. A Gladne žene című kötete hét kiadást ért meg. „Regényei a szépirodalom, a szociográfia, az egészségügyi nevelés és a memoáriroda-lom egyvelegei” – írta róla életrajzírója, dr. Gubás Jenő (A szavakkal gyógyító orvos. Üzenet, 1990, 11. szám).
Magyarul két könyve jelent meg (Sárga karszalag, 1954; Éhes asszonyok, 1961). Az utóbbi négy kiadást ért meg. A szerző így írt könyvéről: „A nemi

életben a férfi csak látszólag erősebb a nőnél. Az asszony hamarosan és hideg tárgyilagossággal állapítja meg a férfi értékét. Persze titokban. Ezután következik a szokványos dilemma: otthagyni, megcsalni vagy éhesen dolgozni, feladni és szenvedni."

Deák András nevét nem jegyzik sem a hazai és a magyarországi irodalmi és életrajzi lexikonok, sem az irodalomtörténetek, egy kivételével (Leksikon pisaca Jugoslavije, I., 1972). A hatvanas években megpróbált bekapcsolódni a jugoszláviai magyar irodalmi életbe, de vitacikkeiben a politikai ítélőbíró szerepében lépett fel, többek közt ilyeténképpen megfogalmazott mondatokkal is: „Az értelmetlenség rendesen ürességet és patológiát áruló kultusza nem más, mint az infantilis primitivizmus inaugurálására és affirmálására irányuló destruktív és defetista törekvés . . ."

DEÁK FERENC, FRANCIS (Újvidék, 1899. március 5.–New York, 1972. január 21.) – Bácskai származású amerikai jogász, diplomáciatörténész, egyetemi tanár. Magyarországon (József Nádor Műegyetem, 1920–1922; Pázmány Péter Tudományegyetem, 1922–1924), Franciaországban (École des Sciences Politiques, 1924) és az USA-ban (Harvard University, 1925–1927) tanult nemzetközi jogot, s az utóbbin doktorált is. De nemcsak a legmagasabb tudományos képesítést szerezte meg az Amerikai Egyesült Államok legrégibb, még az angol gyarmatosítók által alapított egyetemén (1636), hanem annak egyik előadója is lett a nemzetközi jog tárgyköréből. Két évig (1927–1928) tartott előadásokat a Massachusetts állambeli egyetemi városban, Cambridgeben, Boston peremvárosában, majd viszonylag fiatalon, huszonkilenc évesen (1928–1929) a Nemzetközi Állandó Bíróság bírája lett.

Csaknem kétévi bírói gyakorlat után újra egyetemi professzor lett, ezúttal az USA másik elit egyetemén, az 1801. évi alapítású dél-karolinai Columbia Universityn. Pályafutásának leghosszabb és legtermékenyebb időszaka ez: csaknem másfél évtizedet töltött itt a nemzetközi és összehasonlító jog tanáraként, nemzetközi szakíróként. Időközben meghívott szakértőként és tanácsadóként Genfben és Londonban is működött gróf Apponyi Albert, Magyarország népszövetségi fődelegátusa mellett. Kidolgozott néhány javaslatot a trianoni békeszerződés némely igazságtalan rendelkezésének enyhítésére, különös tekintettel arra, hogy az elszakított területeken élő tízmillió lakosból 3,3 millió magyar volt. Ezeket azonban elvetették, vagy nem is kerültek a nemzetközi fórumok elé.

A második világháború alatt a Független Magyarországért Mozgalom amerikai bizottságának titkári tisztét töltötte be, a háború után pedig az USA külügyi szolgálatába lépett, s 1944 és 1959 között diplomáciai küldetésben volt Svájcban, Jugoszláviában, Bulgáriában, Magyarországon, Franciaországban és Olaszországban. Életének vége felé, 1964-től, ismét visszatért az egyetemi pályára: a Rutgers University nemzetközi jogi karának professzora lett.

Termékeny szakíró volt, nagyszámú nemzetközi jogi szakmunka szerzője. Legnagyobb és legismertebb munkája az optánsperről szól (The Hungarian-Rumanian Land Dispute, New York, 1928). A pert román–magyar vegyes döntőbizottság előtt több romániai magyar földbirtokos indította a román állam ellen az 1921. évi román földre-

form alapján kisajátított birtoka miatt. A trianoni békeszerződés 63. és 250. cikkelye úgy rendelkezett, hogy a magyar állampolgárság javára optáltak megtarthatják ingatlanjaikat. A román állam előbb illetékességi kifogást emelt, majd visszahívta képviselőjét a bíróságból, s ezzel lehetetlenné tette a per megkezdését. Magyarország a Nemzetek Szövetségéhez fordult, de nem kapott jogorvoslást. A Népszövetség Tanácsa a békés rendezést közvetítette, úgyhogy az optánsok, ha nem is teljes, de mérsékelt kártérítést kaptak a két állam által létesített optánsalapból.
Deák Ferenc többi munkájában is ennek a nagy témának a részletkérdéseit tárgyalta, de megírta a trianoni békeszerződés diplomáciai történetét is (Hungary at the Paris Peace, New York, 1942). Az újvidéki származású amerikai szerző angolul írt, magyarul egy műve sem jelent meg, jóllehet zömmel tárgyilagos és szinte nélkülözhetetlen szakműveket adott közre.

DEÁK LEÓ (Kula, 1888. január 14.– Újvidék, 1945. november 16. után) – Egyik kiemelkedő vezetője volt a kisebbségi sorba süllyedt vajdasági magyarságnak a két világháború között, egyike azoknak a kevés számú tanult embereknek, akik nem hagyták cserben népüket, velük együtt vállalták a másodrangú polgár sorsát, a hátrányos megkülönböztetést, s nemritkán a szenvedést és a megaláztatást is.
Iskoláit szülővárosában és a jezsuita vezetés alatt álló kalocsai katolikus gimnáziumban fejezte be. Az ország első kereskedelmi tanintézetében, a Budapesti Kereskedelmi Akadémián diplomázott, majd jogtudományi doktori oklevelet is szerzett a budapesti tudományegyetemen. Még meg sem száradt a tinta képesítőlevelén, amikor karpaszományosként frontszolgálatra vonult, bátor magatartásáért, tiszti vizsga nélkül, hadnaggyá léptették elő, több kitüntetést kapott.
Leszerelése után Zomborban telepedett le, s ügyvédi irodát nyitott. 1921-ben a legelsők között csatlakozott azokhoz (dr. Várady Imre, dr. Gráber László, Törley Bálint, dr. Sántha György, dr. Strelitzky Dénes stb.), akik egy magyar párt megalapítását kezdeményezték. Az alakuló közgyűlésre Zentán került sor 1922. szeptember 17-én, a harmincnégy éves dr. Deák Leó pedig a Magyar Párt egyik titkára lett. Zomborban a helyi szervezet elnöki tisztét látta el.
Ettől kezdve kimagasló szerepet játszott a szervezetben és a közéletben, többször képviselte a jogfosztott magyarságot Prokopy Imrével együtt a Népszövetségi Ligák Uniójában (Genf) és az európai kisebbségi kongresszusokon. Ha nem is mindig sikeresen, de az országon belül is próbált engedményeket kicsikarni. Belgrádban deputációzott – rendszerint dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes társaságában – iskolaügyekben, például a tanítóképzés, a középfokú magániskolák stb. ügyében, a művelődési egyesületek szabadabb működéséért, a határ menti ingatlanforgalom korlátozása ellen, az elbocsátott magyar vasutasok nyugdíjkérdésének rendezéséért stb.
Ezerkilencszázhuszonhétben tizenöt társával együtt a tartományi gyűlés képviselője. A diktatúra bevezetése és a Magyar Párt betiltása után sem szűnt meg tevékenysége: a zombori Magyar Olvasókör elnökeként mintegy harminc művelődési egyesület alapításában vett részt. Gyakran cikkezett a lapokban, közvetlen befolyása volt a zombori Friss Újság és szabadkai Hírlap szer-

kesztőségére, erre törekedett az újvidéki Reggeli Újság esetében is. Anyagilag támogatta a Vajdasági Írás indulását, a Kalangya munkatársa volt.
Amikor a háború kitörése előtt csökkent a feszültség Magyarország és Jugoszlávia között, az említett „hármas fogat" a belgrádi kormánynál kieszközölte a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség engedélyezését. Dr. Deák Leó felszólítására kezdődött meg a gyűjtés az újvidéki (telepi) árvízkárosultak javára.
Ezerkilencszáznegyvenegyben dr. Deák Leót kinevezték Bács-Bodrog megye főispánjává, a budapesti Parlament meghívott képviselője lett. A bácskai magyar politikusok mérsékeltebb csoportjába tartozott, s az itteni magyarság keserű tapasztalatai alapján a békés együttélést szorgalmazta.
Törekvése azonban szinte jóváthetetlen csapást szenvedett az 1942. évi újvidéki razziával. Bár 1943 decemberében a korabeli Európában egyedülálló módon hadbíróság elé állították a razzia felelőseinek tizenöt tagú, magas rangú honvéd- és csendőrtisztekből álló csoportját (a négy főbűnöst kimenekítették Németországba), a kívánt hatás elmaradt. Mint ahogy a korábban meghirdetett toleránsabb nemzetiségi politikának sem volt nagyobb visszhangja. Ezt a politikát dr. Deák képviselte, aki 1943 márciusában Újvidék főispánja is lett.
Az egyre jobban fasizálódó ország Deák Leót sem tartotta meg a főispáni székben: 1944-ben leváltották, s helyébe újra a szélsőségs dr. Fernbach Péter került, aki 1942-ben is Újvidék főispánja volt.
A III. Jugoszláv Hadsereg hadbírósága 1945. november 1-jén háborús bűnösként halálra ítélte dr. Deák Leót, a Legfelsőbb Bíróság pedig az ítéletet 1945. november 16-án megerősítette. Egy perújításban az akkori vádak zöme, a tények és bizonyítékok fényében, már nehezen lenne tartható.

DEBRECZENI JÓZSEF (Budapest, 1905. október 13.–Belgrád, 1978. április 26.) – Életpályájának, irodalmi működésének eseményei nagyobbrészt Budapesten és Belgrádban játszódtak le. A magyar fővárosban született Brunner néven, húszéves korában, egyetemi tanulmányait abbahagyva Szabadkára költözött s a Napló belső munkatársa lett. Bekapcsolódott az irodalmi mozgalmakba is, Szentelekyvel együtt kiadta a modern szerb költők antológiáját, a Bazsalikomot. A harmincas évek derekán visszatért Budapestre, s az Ünnep című képeslapot szerkeszti, könyveket jelentet meg, színműveket ír. A jugoszláv fővárosban a második világháború után telepedett le, önkéntes remeteségben élt, egyik verssorának tanúsága szerint mint „Zilált hajótörött, dúlt évek rongy Robinsona . . ." Itt írta legjobb munkáit, s itt mondott búcsút az életnek is.
Debreczeni életsora tehát jórészt a két nagyvároshoz kötődött, de egy harmadik település, egy lengyel kisváros hagyott legmélyebb nyomokat benne: Auschwitz, a bestiális tömeggyilkosságok színhelye.
Azok közé a kevesek közé tartozott, akik átélték a haláltábor iszonyait. Ottani élményeinek hatására írta meg legjobb művét, az 1950-ben megjelent Hideg krematórium című naplóregényt. Ebben a munkájában, Szeli István szavai szerint: „a személyiségrombolásnak rendkívül plasztikusan megrajzolt folyamatát mutatja be". A deportáltak máról holnapra nevüktől megfosztott számembe-

rekké váltak; cselekedeteik rugója csaknem kizárólag az életösztön lett.
„33 031. Ezt a számot kapom – írja Debreczeni a Hideg krematóriumban. – Én ezután nem én vagyok, hanem 33 031-es . . . A fontoskodó anyakönyvek családi és utóneve, a becenév, amellyel anyám és kedvesem illettek valaha, elmerültek a semmibe. Dreiunddreissignulleinunddreissig-nak hívnak ezentúl. Ebben és csakis ebben különbözöm a 74 716-tól vagy az 1 255 993-tól."
Debreczeni Hideg krematóriuma autentikus táborregény, elsőrendű dokumentum egy embertelen korról, s egyúttal, Bosnyák István megfogalmazásával élve, „a felszabadulás utáni jugoszláviai magyar irodalom egyik fundamentális értéke is".
Debreczeni lírájában a „pokol íródeákja"-ként a szenvedés költészetét teremtette meg, az irodalmi kritika azonban elsősorban formanyelvének szépségeit dicsérte, előnyben részesítve prózai munkáját. Legismertebb verseskötetei: Tündöklő tájon, 1949; Vacsoracsillag, 1952; Dal legyen a jel, 1969.
A háború árnyai élete végéig kínozták, úgy segített magán, hogy munkába temetkezett. Rendszeresen jelentkezett az Újvidéki Rádióban, s a Magyar Szóban is állandó tárcarovata volt. Ez a hatvanas években megjelenő ragyogó sorozat a jugoszláviai magyar publicisztika legnagyobb értékei közé tartozik.

DEGEN ÁRPÁD (Pozsony, 1866. március 31.–Budapest, 1934. március 30.) – Régi pozsonyi értelmiségi család sarja – nagyapja egyetemi professzor, apja jogakadémiai tanár, politikus, jogi író volt –, s ő maga is a szellemi pálya felé tájékozódott: orvosnak készült, már ifjúkora óta nagy érdeklődéssel fordult a botanika felé. Tizenhét éves korában három közleményt jelentetett meg a pozsonyi flóráról. Húszévesen megismerkedett Bosznia és Hercegovina növényvilágával, később pedig egyre nagyobb hévvel és igényességgel tanulmányozta az Al-Duna és Bánát vidékét, ezen belül pedig külön is a Delibláti-homokpusztát. Dúsgazdag ember lévén, az utazgatás nem okozott neki gondot, bármikor hódolhatott passziójának, tudományos érdeklődésének.
A botanizáló fiatalember azonban nem szorította háttérbe a medikust, 23 évesen megkapta az orvosdoktori oklevelet, s munkába állt. Nem sokáig haladt azonban két vágányon, 1896-ban mint ismert botanikusnak felkínálták a pesti Vetőmagvizsgáló Állomás (később Intézet) vezetői posztját, s ő el is fogadta. Ezzel végképp a botanika mellé szegődött, tudományos érdeklődése most már csak a növénytanon belül oszlott meg, egy gyakorlatibb és egy elvontabb rész között.
Az intézet vezetőjeként főként mezőgazdasági növénytannal, a vetőmagvak és a növénynemesítés élettani alapjaival, a takarmányellátás kérdéseivel foglalkozott csaknem négy évtizeden át.
Félig-meddig magánemberként és a maga kedvtelésére egy életen át folytatta a flórakutatást is. Gyűjtési területébe bevonta Európa csaknem minden országát, nagy gonddal és alapossággal térképezte fel a Kárpátok növényvilágát, továbbá a Velebit és a Dinari-hegyrendszert általában meg a Balkán-félsziget sok más táját is. Szakkörökben a balkáni flóra legjobb ismerőjének tartották.
Megfigyeléseiről, felfedezéseiről rendszeresen beszámolt a Magyar Botanikai Lapokban, amely az ő kiadásában és szerkesztésében jelent meg 1902-től 1934-ig, azaz haláláig. „Saját" lapja

mellett még más hazai és külföldi folyóiratokban is publikált, összesen ezernél több tanulmányt, közleményt tett közzé. Degen szenvedélyes gyűjtő volt. Herbáriumát saját gyűjtésével gyarapította, de megvásárolta az ismert külföldi gyűjtők növényi anyagát is, úgyhogy élete vége felé csaknem 30 000 herbáriumlapja volt, vagyis Európa egyik legnagyobb magángyűjteményét mondhatta a magáénak.

1905 és 1912 között, hét éven át botanikus útjai a horvátországi Karsztvidékre vezettek. Életrajzírója, dr. Lengyel Géza írja (Botanikai Közlemények, 1936), hogy a „gospodin professor", ahogy a helybeliek, az egykori határőrök nevezték Degent, ezekben az esztendőkben nagy kiterjedésű területet fésült át a Velebittől és a Mala Kapelá-tól a bosnyák Plješivica hegységig, azaz egész Likát és Észak-Dalmáciát. Az ekkor gyűjtött növények száma meghaladta a kétezret. Ezek között volt az Európában addig nem ismert közép-ázsiai Sibireae croatica cserje és az amerikai rokonságú Lesquerella velebitica, amelyet később róla neveztek el Degenia velebiticának. Ezenkívül még több mint ötven növény viseli nevét.

Az évenként ismétlődő, hetekig tartó botanikai expedíciók költségét minden esetben maga viselte. Ő fizette a helyi szekereseket, málhásokat, az ő vendégei voltak a vele tartó tanárok, laboránsok, preparátorok. S övé volt a drága felszerelés is. A lakatlan karsztteknők, dolinák és éles gerincek bejárása igen fáradságos volt. Degen kitűnő alpinista is, így alkalma volt kamatoztatnia hegymászó tudományát.

Horvátországi kutatásainak eredményeit több mint száz cikkben tette közzé, halála után pedig, 1936 és 1938 között a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában s özvegyének anyagi támogatásával három kötetben megjelent életműve, a Flora velebitica, amely teljes képet ad a vidék növényvilágáról. A Jugoszláv enciklopédiában dr. Stjepan Horvatić akadémikus szócikke méltatja Degen Árpád jelentőségét a balkánflóra feltárása terén.

DEMJÁN ÉVA (Szabadka, 1912. december 11.–Budapest, 1987. november 21.) – Színésznőnek tanult az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában, de már tanulóévei során vonzalmat mutatott az előadóművészet egyik ága, a szavalás iránt. Ascher Oszkárhoz, a kor híres versmondójához járt különórákra, aki felkarolta az ifjú tehetséget, s utódának nevezte. A műfaj iránti vonzalom és ragaszkodás végül hivatásává vált. Pódiummművész lett belőle.

Művészete és pályája szinte elválaszthatatlan a Vajda János Társaságtól, amely 1926-tól 1952-ig működött Budapesten, a betiltott szabadkőműves mozgalom egyik irodalmi fedőszervezeteként. Elnöke sokáig Kárpáti Aurél volt, a színházi író, a Pesti Napló és a Nugat színikritikusa. A társaság előadótermében (Andrássy út 23.) a meghívott előadók magyar és világirodalmi, művelődéspolitikai és társadalmi kérdésekről beszéltek. Kiadói tevékenységet is folytattak, ezenkívül a társaság szoros kapcsolatban volt a Supka Géza által alapított és szerkesztett Literatúra című folyóirattal, amelyet a hatóság 1938-ban betiltott. Supka Géza kezdeményezésére jött létre az azóta hagyományossá vált könyvhét. Supka 1944-ben ellenállási szervezetet irányított. A felszabadulás első éveiben, nagymesterként, az újjászerveződő szabadkőműves mozgalmat irányította, a politi-

kai életben pedig a Polgári Demokrata Párt elnökeként vett részt.
Demján Éva művészete elválaszthatatlan ettől a közegtől, rendszeresen szerepelt a Vajda János Társaság rendezvényein, megszólaltatta a magyar és a világirodalom költőit. Később a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma által alapított Független Színpadon lépett fel. Ezerkilencszáznegyvenöt után a Pódium Kabaré, majd egy rövid időre a Vidám Színház tagja lett. 1962-től 1971-ig, azaz nyugdíjba vonulásáig az Irodalmi Színház (később Radnóti Miklós Színház) tagja volt, ennek műsorán irodalmi és előadói estekkel szerepelt, úgyszólván rendhagyó irodalmi órákat tartott a nagyközönségnek, de a középiskolásoknak és a gyári munkásoknak is. Önálló versműsorai közül még ma is emlékezetesek a következők: Radnóti-est; Tóth Árpád-est; „Oly korban éltem . . .”; Weöres Sándor-est; A mindenséggel mérd magad (József Attila-est); Ady-est.
Művészete csak életének felén túl kapta meg a megérdemelt elismerést: 1965-ben Jászai-díjas lett, az Érdemes Művész kitüntetést pedig csak egy évvel halála előtt, 1986-ban kapta meg. Hallgatóságát előadásmódjának egyszerűségével, bensőséges lírai pátoszával ragadta meg. Bár versmondásával kapcsolódott a népművelés rendszerébe, a középiskolák intézményes hálózatába, közönsége mégis egy szűkebb körből verbuválódott, így aztán elkerülte a zajos népszerűséget. Ő maga sem tartozott a mindenáron érvényesülni akaró művészek közé. Egy kicsit a Vajda János Társasággal együtt merült méltatlan feledésbe. Hívei azonban tisztelték és szerették, mert csodálatos módon megérezte a vers zenéjét, ki tudta fejezni hangulatát.
„Öröm volt figyelni – írta róla Benedek Marcell –, hogyan nő meg előadás közben a kis termet; hogyan gazdagodik a bánatos kislányhang odáig, hogy Ady férfias fájdalmát, férfiharagját is meg tudja szólaltatni.”

DEMKÓ PÁL (Simánd, 1838. április 19.–Nagybecskerek, 1904. február 1.) – A régi Torontál joviális alakja volt. Nagybecskerek „örökös” képviselője az Országházban. Nemesi családja Heves megyéből származott, Demkó-Belánszky néven telepedtek le Arad megyében a XIX. század legelején, később pedig a szomszédos Torontálban találtak otthonra. Demkó Pál is még Arad megyében született, az aradi gimnáziumban tanult, s csak 1861 után, a pesti egyetemen megszerzett jogi doktorátus után telepedett le Nagybecskereken. A főtéren megvette a város legrégibb épületét, amely még a török időkből maradt fenn: vendéglátóház volt, sok szobával, nagy udvarral, kocsiszínekkel, istállókkal. Ezt idővel lakályos otthonná varázsolta, amelyet szívesen felkerestek a város előkelőségei.
Egy rövid ideig tartó bírói gyakorlatot nem számítva mindvégig ügyvédként dolgozott, főleg büntetőügyekben látta el a védelmet magabiztosan, cselekvőképesen. „Hihetetlen nyugodt lélek és imponáló egyéniség – írta róla Torontál krónikása, Sz. Szigethy Vilmos –, aki egyetlen okos szóval nagy háborgásokat tudott lecsillapítani.”
Ezernyolcszáznyolcvannégyben a nagybecskereki választókerületben képviselővé választották, s mandátumát több cikluson át egészen 1901-ig megőrizte. Személyes varázsának is köszönhette ezt, meg simulékonyságának is, alkalmazkodó képességének. Ez a megye ugyanis arról volt nevezetes a közéletben, hogy minden nehézség nélkül és

szinte hiánytalanul kiállította a területén fekvő választókerületekben a kormánypárti képviselőket. Az ellenzéket különféle fondorlatokkal lehetetlenné tették, mivel – Lauka Gusztávnak egy kortesverse szerint – itt senkinek sem teremhetett „citrom a bodzafán”, azaz akik szembefordultak a megye uraival, még a csodában sem bízhattak.
Demkó Pál Tisza Kálmán miniszterelnök bizalmas köréhez tartozott, képviselőházi szavazata ennélfogva sohasem lehetett kétséges. A korabeli politikai zsargon mamelukoknak nevezte a miniszterelnököt vak engedelmességgel támogató kormánypárti képviselőket. Ez a gúnynév ráillett Demkóra is. Ő azonban higgadt modorát, jólneveltségét a legszenvedélyesebb politikai küzdelmekben is megőrizte, s nevéhez nem tapadtak botrányok. Ellenkezőleg, a becsületesség követendő példájaként emlegették. Az emlékezet úgy tudja, hogy a város az ő idejében kapta meg a kisvasutat, ekkor épült fel a villanytelep, az új kórház, a szőnyeggyár, bár ez az általános fejlődés függvénye is volt. A XIX. század utolsó évtizede ugyanis a prosperitás kora volt, a békebeli béke ideje.
Demkó Pál képviselősége tehát egy ilyen miliőbe helyezhető. Akár nyájas mameluknak is nevezhetnénk, kedélyes és megértő úriembernek. Talán éppen ezeknek a tulajdonságoknak köszönhető, hogy Tisza Kálmán után, különösebb nehézség nélkül, még négy miniszterelnök szekerét tolta (Szapáry Gyuláét, Wekerle Sándorét, Bánffy Dezsőét, Széll Kálmánét).
Népszerűségét csak fokozta, hogy nagybecskereki háza mindenki számára nyitva volt, a vendégszeretet nimbusza lengte körül. A fáma szerint itt minden délben három-négy terítékkel több került az asztalra, hogy a „véletlenül” betoppanó vendéget így fogadhassa a háziasszony vagy a háziúr. „Vártuk már”, s egy széles mozdulattal mutattak a terített asztal felé. Délután sem érhette meglepetés őket: az ötórai tea mellett aprósütemény illatozott, a gyoroki Demkó-szőlészetből származó aradhegyaljai bor mellé pedig friss vajaspogácsa. Az egyik állandó vendég Lauka Gusztáv volt, a megyei koszorús költő, aki tárcáiban leírta, költeményeiben pedig megénekelte a Demkó-házat.
Ilyen volt a századvégi úri élet Torontálban, a karavánszerájból átalakított Demkó-házban . . .

DEPINI PÉTER (Titel, 1807. február 3.–Budapest, 1859. ?) – Öregapja komáromi hajóács volt, azok közé a kevesek közé tartozott, akik az ottani sajkáshad feloszlatása után áttelepedtek a Tiszatorkolat vidékére, ahol 1764-ben megalakult a Titeli Sajkáskerület. Apja is a helyi sajkaépítő műhelyben folytatta a családi mesterséget, úgyhogy a fiatal Depini Péter a vízen nőtt fel, s nyaranta nagy élvezettel szemlélte a sajkások aratás előtti és aratás utáni többnapos hadgyakorlatát: az ágyútűz alá vett, vontatott céltáblákat, a pontonhíd lefektetését, a sajkák látványos összecsapását, s végül a tölgyfahajók díszfelvonulását a fellobogózott parancsnoki naszád előtt, amelynek fedélzete erre az alkalomra megtelt bécsi és pétervárádi vendégekkel.
Depini Péter maga is a vízben töltötte katonai szolgálatának egy részét: az egyik pesti, katonai oktatás céljaira létesített uszodában dolgozott mint úszómester. A leszerelés után, a reformkorszak jól felfogott szellemében, családi vállalkozásként polgári uszodát nyitott, s ezzel az elsők között honosította meg a dunai fürdést, lendületet adott az úszósport fejlődésének.

Fürdőházát a múlt század harmincas éveiben a mai Erzsébet híd pesti hídfőjének közelében hozta létre.
A múlt század derekán, de később is a Depini fürdő fogalom volt, a pesti fiatalság egyik kedvenc találkozóhelye lett. Vizes deszkáin, a napernyők alatt fekvőszékeken gyakran ismert személyiségek is feltűntek, köztük Széchenyi István és Batthyány Lajos. „Batthyányval leúszom Ullmanntól (Ullmann Móric bankár és nagykereskedő Duna-parti palotájától – K. Z. megjgyezése) . . . a híd alá Depiniig" – jegyezte meg 1847-ben Naplójában az 56 éves Széchenyi István.

DERÉKI ANTAL (Bánfalva, 1849. május 1.–Budapest, 1931. december 28.) – Vidéki vándorszínész, sokoldalúságát színdarabjai, fordításai, elméleti cikkei, emlékezései, rendezői sikerei jelzik. Bejárta az ország minden táját, csaknem minden városban, de sok-sok faluban is fellépett. Káich Katalin és Gerold László színháztörténeti munkái nyomán Vajdaságban is feltérképezhetők vissza-visszatérő útvonalai.
Pályáját is itt kezdte 1867-ben, Törökkanizsán, Pály Gyula családi színtársulatában kardalnokként, kisegítő munkásként. „. . . Csekélységem egészítette ki ezt a díszes kompániát, amely váltakozó szerencsével járta be Bánát és Bácska nagyobb és kisebb falvait. Kanizsáról Zentára, Zentáról Adára, Adáról Padé községbe vetődtünk rövid néhány hét alatt, elképzelhetetlen nyomorúságban és nélkülözések között" – írja emlékezéseiben (Pálcás színészek, 1914). Ez idő alatt csak Szanádon érezték jól magukat, ahol a plébános befogadta és megvendégelte őket.
Deréki (Leipnik) Antal eleinte szerep nélküli színész volt. „Én söpörtem reggelenként a színháztermet, este megtisztítottam és meggyújtottam a petróleumlámpákat, jegyszedő s helymutogató voltam, éjszaka írtam a színlapokat . . . s mindezért kaptam esténként két hatost, de csak akkor, ha megtartottuk az előadást" – írja.
Pályája a nyolcvanas, kilencvenes években bontakozott ki. Ekkor már főszerepeket játszott, operettekben énekelt, komédiákat rendezett, s mintegy 35 eredeti és fordított színműve is színre került. Ezek jobbára alkalmi darabok voltak, jórészt kényszerből születtek, a helyi körülményekhez alkalmazkodva. Ezernyolcszázkilencvenkettőben Sepsiszentgyörgyön Gábor Áron alakját vitte színpadra, „s a vidék népe a papok, tanítók és a jegyzők vezetésével, zászlók alatt özönlött" az előadásokra.
Ezernyolcszázkilencvennyolcban Pesti Ihász Lajos szabadkai társulatával Zentán vendégszerepelt, de a közönség érdeklődése elmaradt. Akkoriban gyűrűzött a Dreyfus-botrány Franciaországban, s ez adta a mentőötletet: sebtében színre viszik a hamis vádak alapján elítélt francia tiszt történetét, s ezzel talán megmentik a bukás előtt álló évadot. Deréki hétfőn nekiállt az írásnak, s a Dreyfus kapitányt szombaton este, felemelt helyárakkal, zsúfolt ház előtt már elő is adták.
Valami hasonló történt Szabadkán is, ahol 1899-ben Cserni Jován szolgáltatta a történetet A bácskai fekete király című zenés népszínműhöz. A dalokat („egytől-egyig elragadóan szép alkotásokat") Gaál Ferenc szabadkai zenetanár szerezte. Elég általános volt azonban a vélemény, hogy „az alkalmi darab gyártásával vétett a közönség, az irodalom és a jóízlés ellen". A szabadkai bemutató kapcsán is elhangzott, hogy válogatás nélkül vett át olyan je-

leneteket, „amelyek hírneves darabokban már hódító hatást értek el”.
A vidéki, olykor fővárosi színpadokon is nagyobb sikert értek el következő darabjai: Búzavirág, 1884; Az eleven ördög, 1885 (Újvidéken 1888 és 1901 között kilencszer játszották); A kondorosi szép csaplárosné, 1889; A szép Nadia, 1890; Napraforgók, 1896.
Deréki Antal, a szalondarabok hőse, a jellem- és komikusszínész úgy fejezte be életét, ahogy kezdte: nincstelenségben, nélkülözésben, egy szegényház lakójaként.

DÉRI KÁLMÁN (Bács, 1859. április 24.–München, 1940 körül) – A művészettörténeti munkák, de némely lexikon is (Művészeti Lexikon, I–IV.) betűcsere folytán Bécset tünteti fel festőnk szülőhelyeként. Nyilvánvaló elírásról van szó, a sajtóhiba ördögéről, mivel ő valóban a Mosztonga melletti ősi városkában látta meg a napvilágot, akárcsak bátyja, Déri Frigyes, a dúsgazdag műgyűjtő, akinek 50 000 darabból álló és 10 millió aranykoronát meghaladó értékű régészeti, képzőművészeti, numizmatikai, könyv- és kéziratgyűjteményét a róla elnevezett debreceni Déri Múzeumban őriznek.
A viszonylag jómódú bácsi zsidó kereskedőcsalád (Deutsch nevüket 1881-ben magyarosították Dérire) elég korán Bajára költözött, úgyhogy Déri Kálmán gyermekkorát már ebben a városban töltötte. Tizenhat évesen került fel Bécsbe, és beállt nyomdászinasnak. Egy esztendő múlva, 1877-től kezdve azonban már a bécsi képzőművészeti akadémia növendéke. Anyagi gondjai nincsenek, mert Bécsben bátyjának jól menő nagykereskedése van, s csakhamar selyemgyárat is alapít. Tanulmányai rendkívül sikeresek, négy év alatt hatszor tüntették ki (Gundel-díj, 1878; Kiállítási Alap-díj, 1879, 1880, 1882; Udvari-díj, 1880; Rosenbaum-díj, 1881). Azok közül, akik ezekről a mi tájainkról indulnak, senkinek sem ilyen pompás a pályakezdése: az eszéki Bela Csikos-Sessia és a verseci Paja Jovanović 3-3, a fehértemplomi Schuster Ferenc 2 díjat érdemelt tanulmányi évei alatt.
Jóllehet már 1880-ban kiállított a Műcsarnok tavaszi tárlatán, s még ugyanabban az évben egy egyházfestészeti pályázaton Szent Ágoston vázlatával első díjat nyert, 1884-ben mégis véglegesen Münchenbe költözött, pályafutását ott folytatta. A magyar képzőművészeti életben azonban továbbra is jelen van, „magyaros” a témaválasztása is. Életképein – Lyka Károly szavai szerint – magyar parasztmenyecskék, magyar legények láthatók, „amint enyelegnek, féltékenykednek, kacérkodnak a régibb népszínmű értelmében és elrendezésében: gyolcs gatya, kulacs, árvalányhaj, ibrik, flaskó, búbos kemence, minden, amit a külföldi közvélemény magyarnak tart. A képeslapok szívesen közölték az ilyen egzotikumokat. Ezernyolcszáznyolcvannyolcban Budapesten is bemutatkozott Jön a zsandár című képével. A kép tetszést aratott, mint általában minden képe, becsülték benne a „jóízű humor”-t, a „magyaros zamat”-ot. „Nem vették észre, hogy ez a zamat valódi müncheni szósz . . .”
A pompásan induló Dérinek tehát nem tett jót a „müncheni realizmus” fogásainak elsajátítása, a hozzá fűzött reményeket nem váltotta be. Az 1908-ban rendezett utolsó budapesti gyűjteményes kiállításának katalógusában is ez olvasható: „Festményei tetszetősek, kedvesek s mindenekfölött alkalmasak arra, hogy a szoba díszei legyenek.”
Napjainkban képei a régi úriházak csendjében lapulnak, több munkája

megtalálható a budapesti Nemzeti Galériában is. 1934-ben 11 festményét a bátyjáról elnevezett debreceni Déri Múzeumnak adományozta.

DÉRI MIKSA (Bács, 1854. október 27.–Merano, 1938. március 3.) – Egy gazdag bácsi kereskedőcsalád sarja. Eredetükről viszonylag keveset tudunk. Három fiútestvér közül a legtöbbre, már ami a vagyonosodást illeti, a legidősebb, Déri Frigyes vitte, aki selyemgyárat alapított Bécsben. A legfiatalabb, Déri Kálmán, Münchenben festészeti pályán tűnt ki, a középső pedig, Déri Miksa, műszaki téren érvényesült, feltalálóként és gépészmérnökként. Annak a Ganz Villamossági Gyárhoz tartozó világhírű „villamossági trió”-nak a tagja lett, amelyhez rajta kívül még Zipernowsky Károly és Bláthy Ottó tartozott.

Déri Miksa Pesten kezdte tanulmányait, de Bécsben szerzett vízimérnöki képesítést. Működését 1878-ban, 24 éves korában kezdte a közlekedési minisztérium folyamszabályozási hivatalában, de érdeklődését már ekkor teljes mértékben az elektrotechnika kötötte le, amely akkor hallatlanul nagy expanzióban volt: ez az a kor, amikor a világ ipara a gőzgépről kezdett áttérni a villanymotorra.

Zipernowsky, a Ganz-gyár főmérnöke figyelt fel rá, s Dérit 1882-ben maga mellé vette munkatársnak. Már a következő évben nagy feltűnést keltett a bécsi elektrotechnikai kiállításon az akkor óriásnak számító 150 lóerős, váltakozó áramú generátorral, de az igazi áttörés 1885-ben következett be, amikor a pesti „műszaki hármas fogat” – Zipernowsky, Bláthy, Déri – közös találmányaként megszületett a korszakalkotó transzformátoros áramelosztó és szállítórendszer, amely alapját képezte a villanyvilágítás és a villamos erőátvitel hihetetlenül gyors fejlődésének, a távvezeték-hálózat kiépítésének.

A párhuzamos kapcsolás Zipernowsky ötlete volt, Bláthy a zárt vasmagra vonatkozó javaslataival járult hozzá az osztatlan sikerhez, Dérinek viszont az a történelmi érdeme, hogy megoldotta a villanyenergia nagyobb távolságokra való gazdaságos szállítását és elosztását.

Az áramellátás sikeres gyakorlati alkalmazásának oly látványos eredményei voltak, mint Bécs kivilágítása vagy a pesti Nemzeti Színház fényforrásokkal való ellátása (ez volt a harmadik színház a világon, amelynek állandó villanyvilágítása volt), de a Ganz-gyár szakembereinek teljesítményét az mutatja igazán, hogy a századfordulóig Magyarországon több mint 30, Ausztriában 20, Olaszországban 30, Németországban 10, Spanyolországban pedig 30 villanyerőművet létesítettek.

Ezek a tények mindennél jobban dicsérik a zseniális trió munkáját.

Dérinek külön is nagy szerepe volt a váltóáramú motorok és az egyenáramú gépek szerkesztésében, 1898 és 1902 között dolgozta ki kompenzált egyenáramú gépét, 1903 és 1904 között pedig kifejlesztette a kétkefe rendszerű egyfázisú repulziós motort, amelyet a világ szakirodalma Déri-motorként tart számon.

Munkásságával alapvető és rendkívül tág területeket fogott be, ezért méltán tekinthetjük őt világviszonylatban is a korszerű elektrotechnika egyik legjelentősebb úttörőjének.

DERRA GYÖRGY (Újvidék, 1844. augusztus 14.–Újvidék, 1917. március 18.) – Elszerbesedett cincár értelmiségi családban született. Ez a népesség – még arumunoknak, kucovlahoknak, macedó-

niai oláhoknak is nevezték őket – a török elől menekülve elhagyta Macedónia, Görögország és Albánia határrészeit, ahol nagyobb tömbökben élt, s szétszóródott az osztrák császárság és a magyar királyság területén. Nagyobb telepeik a dél-magyarországi városokban voltak, de eljutottak Bécsig és Budapestig is, ahol zárt társaságokat alkotva, a XVIII. századtól kezdve, az újgörög macedónokkal és a zsidókkal együtt, kézben tartották Magyarország nagykereskedelmét, a Törökországgal való áruforgalom szinte teljes mértékben a cincár kalmárok monopóliuma volt.

Derra György (Đorđe Dera) a családi hagyományokból kiindulva nem a kereskedelem, hanem a tudományok felé tájékozódott. Iskoláit Vinkovcin, Pesten és Újvidéken fejezte be, jogot Grazban tanult, jogi doktorátusát pedig Pesten szerezte meg 1867-ben. Még ugyanabban az évben megkapta kinevezését az újvidéki szerb egyházi gimnáziumba, s ott 38 éven át tanított.

Tanulmányokat írt szerb nyelven a régi római időkről (az akkori agrárviszonyokról, Tacitus római történész világszemléletéről, Horatius költői világáról), amelyeket önálló füzetekben is megjelentetett. Több gazdasági és vallási jellegű traktátumot is közzétett, továbbá olaszországi (két vaskos kötetben) és oroszországi útirajzát.

Legjelentősebb vállalkozása a magyar–szerb szótár (Újvidék, Pajevits Arzén könyvnyomdája, 1889) és a szerb–magyar szótár (Újvidék, 1894) elkészítése, amelyet Blagoje Brančićtyal, újvidéki tanártársával, Petőfi, Arany, Vörösmarty, Gyulai és Szigligeti Ede fordítójával együtt állítottak össze a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából.

„Midőn három évvel ezelőtt – írják a szerzők az 1889. március 10-én kelt-kezett előszavukban – a Magyar Tudományos Akadémia minket felhívott a magyar–szerb szótár megírására, éreztük a feladat egész súlyát. Egyrészt a szerb lexikographia, Karadzsics Vuknak e terén már több évtizeddel előbb kifejtett epochalis munkássága után, a mai kor követelményeihez képest, csak keveset haladt előre, másrészt pedig rendes iskolai foglalatosságunk kevés szabad időt engedett nekünk e munkára. De át levén hatva egy ilyen szótárnak elutasíthatatlan szükségességéről, nem haboztunk a Magyar Tudományos Akadémiának e megtisztelő felhívását elfogadni, és háromévi szakadatlan munka után sikerült nekünk a kívánt szótárt szerencsésen véghez is vinni.”

Öt évre rá, 1894-ben megjelent a szótár második, szerb–magyar kötete is, azaz mindössze nyolcévi munkával tető alá hozták ezt a fontos alapművet, éspedig Ballagi Mór nagy magyar–német, német–magyar szótárának felhasználásával, s mindkét esetben „a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatása mellett”. Gyakorlatilag ez úgy festett, hogy a két újvidéki gimnáziumi tanár minden esztendőben tisztességes, még egy professzori fizetést elérő anyagi támogatást kapott, azzal a kötelezettséggel, hogy az év végén bemutassák az elkészült penzumot, s ekkor újra kiutalták nekik a következő év járandóságát. A kész kézirat nyomdai megmunkálásának költségeit is az akadémia viselte.

Azóta több hasonló munka is megjelent: egy kiváló, ugyancsak újvidéki tanárember, Veselin Đisalović magyar–szerb szótára (Újvidék, 1921), továbbá a háromkötetes, mintegy 120 000 címszót tartalmazó szerbhorvát–magyar szótár (Újvidék, 1968–1975).

DERVARICS KÁLMÁN (Gutorfölde, 1827. június 5.–Alsólendva, 1904. ?) – Vagyonos nemesi famíliában született 170 évvel ezelőtt. A család ősei a Zágráb melletti, 24 községből álló turmezei Nemesek Szabad Kerületéből származnak, úgynevezett armális nemesek voltak, azaz csak címeres levelet kaptak, adománybirtok nélkül. Ezt még a XVII. században, a törökellenes küzdelmek idején érdemelték ki. Dervarics apja már középbirtokos volt, s emellett 1832-ben postamesteri jogot is szerzett Lendván, Zala megye déli részén.

Dervarics Kálmán a horvátországi Varasdon fejezte be a gimnáziumot, majd a győri jogi akadémiára iratkozott. Gyakori betegeskedése miatt azonban kimaradt, de ettől függetlenül, vagyoni helyzeténél és származásánál fogva megnyílt előtte a közigazgatási pálya, de még a bírói is. 1847-ben a megyei közgyűlés tiszteletbeli esküdtté választotta, majd a szabadságharc után – ebben az alsólendvai nemzetőrség hadnagyaként vett részt – a lendvai szolgabíróságon volt tanácsjegyző és alszolgabíró. Végül az igazságszolgáltatásban helyzekedett el: aljárásbírói, azaz albírói tisztet töltött be, ami ugyan a bírói rangsor legalsó fokozata, de a királyi bírósághoz tartozott. A XIX. század ötvenes éveitől kezdve publikálni is kezdett. Helytörténeti tárgyú cikkei és történelmi beszédei, lírai versei a helyi lapokban és naptárakban jelentek meg, olykor azonban közölte őket a Divatcsarnok, a Szépirodalmi Közlöny, a Vasárnapi Újság. Terjedelmesen megírta Muraköz történetét (Alsólendva és vidékének története, 91 ív), de ez kéziratban maradt, csupán egy részlete jelent meg Zala megye millenniumi évkönyvében. Több könyve azonban napvilágot látott (Történelmi beszélyek, Bp., 1903; Egyházasbükk, történelmi regény, Bp., 1903). Az utóbbi családjának regénye; emléket állít benne a család ősének, Dervarics Mihálynak, aki Zrínyi szolgálatában álló kapitányként vitézkedett a török ellen.

Legjellegzetesebb műve még közvetlenebbül kapcsolódott a Zrínyiekhez (Gróf Zrínyi Miklós, a költő halála 1664-ben. Történelmi cáfolat, Szombathely, 1881). Ebben a Szigeti veszedelem írójának, a törökverő hadvezérnek és a kor vezető politikusának tragikus végét írja le, a nép körében élő, mendemonda „tudományos” feldolgozásával. Eszerint Zrínyit nem a vadkan ölte meg, hanem egy Paka nevű vadász, a Habsburgok bérence lőtte le. Ezt a változatot még diákkorában egyik tanárától hallotta, néhány társával fel is kereste a színhelyet, a kursaneci erdőt, majd felkutatta Paka jéger utódait, s egy konstrukciót hozott létre, mely szerint a bécsi udvar tette el láb alól a magyar önállóság hívét. Az ältörténeti mítosz keletkezését elősegítette a Habsburg-ellenes közhangulat, de az a körülmény is, hogy az eseménynek nem volt közvetlen tanúja, egy korabeli siratóének szerint is a „Nagy vadon erdőben, kit kevés szem látott, / Tsak Isten tudhattya, miként lett halálod”.

A vadászszerencsétlenség legrészletesebb leírását Bethlen Miklós vetette papírra negyven évvel az esemény után (Gróf B. M. önéletírása, 1943). Ennél többet a történelemtudomány ma sem tud mondani. Dervarics állítása a tények hiánya miatt nem kapott hitelt, inkább csak a korabeli középosztály eszmevilágának, gondolkodásmódjának dokumentumát látják benne.

DÉRYNÉ SZÉPPATAKI RÓZA (Jászberény, 1793. december 23.–Miskolc, 1872. szeptember 23.) – A vándorszí-

nészet nagy primadonnája, az első magyar operaénekesnő, az „örökös ifiasszony” Schenbach József jászberényi patikus leányaként jött a világra. Húszéves korában lépett a világot jelentő deszkákra, s csaknem negyven éven át szórakoztatta, lelkesítette a nagyérdeműt. Nincs is talán egy korabeli színtér, ahol ne jelent volna meg az operák, történelmi daljátékok, zenés darabok főszerepében, s ne töltötte volna be azokat csengő hangjával, varázslatos jelenségével, jóllehet alacsony, teltkarcsú termete csak ifjabb éveiben vált előnyére, amikor a nézők „csinos kis molett nőként” is a szívükbe zárták.

Déryné feltehetően 1826-ban járt először Szabadkán a székesfehérvári Dunántúli Színjátszó Társaság tagjaként, s a Nagy Kávéház bálterméből frissen átalakított színházteremben lépett fel. A következő évben, 1827-ben azonban már egészen bizonyosra vehetjük jelenlétét: a 34 éves színésznő több héten át tartózkodott a városban mint az Erdélyországi Énekes Társaság Kassán megtelepedett részlegének tagja, amely Kilényi Dávid vezetésével operaműsorral indult országos körútra. Az együttest még „a tekintetes nemes Abaúj vármegye és szabad királyi Kassa városa által egyesülve pártfogolt dalszíntársulat” néven is jegyzik.

A válogatott színi gárda nagy sikerdarabja Rossini Sevillai borbélya volt, ennek női főszerepét, Rosinát, Déryné személyesítette meg. Rossinit egyébként az együttes házi szerzőjének is nevezhetnénk, hiszen A tolvaj szarka, az Olasz nő Algírban és az Othello című operája is műsoron volt. Ezeket a dalműveket szintén Déryné vitte sikerre.

Az együttes, két részre válva, a közeli városokban vendégszerepelt, a zombori Vadászkürt Szálló nagytermében is fellépett, de hogy Déryné is ott lett volna, arról semmi bizonyosat nem lehet mondani. Annál több adat van viszont az 1827. évi bánáti fellépéséről. Az ottani, a jelek szerint kellemes emlékeit ugyanis papírra vetette (Déryné naplója, I–II., 1879–80), s így megőrizte a feledéstől.

Nagybecskereken két hétig – augusztus végén, szeptember elején – vendégszerepelt a Kilényi-féle együttes, s a már említett olasz operák mellett színre vitte Mozart Don Juanját, Weber Bűvös vadászát és Boieldieu Párizsi Jánosát. „Ez a Párizsi János – írja Déryné naplójában – igen víg és kedvet ébresztő, élesztő opera. Én hercegnét játszottam. Midőn kilépek, nagy tapsvihar fogad, de különösen tetszett, hogy nem akarna szűnni, pedig már az ének következett. Egyszerre csak zuhintják fel a színpadra a legszebb hortenziákat . . .”

A nagybecskereki két hét csupa ünneplésből állt. Dérynét ugyan „egy özvegy rácné”-hoz szállásolták be, szűkös körülmények közé, de napközben a nagyhatalmú Hertelendy családnál vendégeskedett, ellátták minden földi jóval, titokban pénzt is gyűjtöttek részére, esténként pedig cigányok muzsikáltak az ablaka alatt. „. . . Ezek csakugyanis jók voltak, s igen szép szívreszóló magyar dalokat játszottak . . .” – írja naplójában. A legszebb emlék talán a helyi poéták vetélkedése maradt. Az egyik az együttest így köszöntötte: „Ti a szép Abaúj völgyei kellemét / A bánsági mezők néma lapályaival / Váltván, hála tinektek! / A nemzet szava üdvözöl”, a másik pedig a primadonnát magasztalta imigyen: „Mely föld honod, bájhangú csalogány? / Vagy égből szálltál alá közénk, / Ki mint kecses, szende tavaszvirág, / bájillattal közelítesz felénk.”

DESEŐ BÉLA (Marosvásárhely, 1851. október 26.–Kikinda 1912. február 25.) – A Dezső családnév a XIII. században feltűnt személynév egyik régies változatának ritkán használt variánsa (még Deseu, Desew, Dessewffy). Az ő neve hol Dezsőként, hol eredeti változatban jelenik meg a forrásokban, olykor az előnévvel meg a tudományos fokozattal is megtoldva, így: dr. gyulafehérvári Deseő Béla. Középiskolai tanulmányait szülővárosában fejezte be, bölcsészdiplomáját 1877-ben a kolozsvári egyetemen szerezte, ugyanott természetrajzból is tanári képesítést nyert. 1878-ban tanársegédként kezdte ígéretesnek mutatkozó tudományos pályafutását a kolozsvári állattani tanszéken. Az elkövetkező két-három évben állami ösztöndíjjal külföldön, a lipcsei, strassburgi, párizsi és grazi egyetemen folytatott zoológiai tanulmányokat.

Eleinte az ízeltlábú állatok, különösen a rovarok anatómiáját tanulmányozta, majd a trieszti Statione Zoologicában tett tanulmányi látogatása és a Természettudományi Társulat megbízatása alapján hozzáfogott a fiumei öböl szivacsfaunájának vizsgálatához. Ezernyolcszáznyolcvanban eredményeiről két ízben is beszámolt a Természettudományi Társulat ülésszakain, s ezeket, több kiegészítéssel, megjelentette a budapesti és a kolozsvári folyóiratokban, időszaki kiadványokban (A magyar tengerpart szivacsfaunája; A fiumei tengeröböl állatvilágából; Spongiológiai tanulmány). Schmidt Oszkár német zoológus munkája után (Lipcse, 1862) ezek voltak az első tudományos dolgozatok a fiumei, illetve a quarnerói öböl szivacsfaunájáról, Dezső Béla azonban húsz fajjal többet talált, mint előde.

Ezernyolcszáznyolcvanban meg a rákövetkező esztendőben több ismeretterjesztő cikket is megjelentetett a Vasárnapi Újságban (A magyar tengeren; A tengeren és a tenger fenekén; Utazás az Adrián; Az Adria scogliói, vagyis az ottani szirteket, zátonyokat mutatta be). Ezekben s a más lapokban közzétett írásaiban megengedte magának a könnyebb hangvételt, az egyikben például tréfásan annak a reményének adott hangot, hogy az Adriából halásszák majd ki „azon szivacsot, amellyel Magyarország államadósságát le lehet majd törölni”.

Ezernyolcszáznyolcvanegyben a nagyreményű, ekkor harmincéves Deseő Bélát kinevezték a budapesti V. kerületi állami főgimnázium tanárává, ami azt is jelentette, hogy nyitva áll előtte a tudományos pálya, a publikálás lehetősége, az egyetemi katedra elnyerése. Ez azonban, részben családi problémái miatt is, nem következett be. A tudományos munkásságában beállt törés miatt a kassai tankerületi főigazgatóságra került „szolgálattételre berendelt tanár”-ként. A kassai évek azonban nem múltak el nyomtalanul, a megye rendelésére elkészítette, s 1896-ban meg is jelentette az Abaúj-Torna vármegye állatvilága című munkáját, 1901-ben pedig az V. nemzetközi berlini zoológiai kongresszus egyik előadója volt. Német szakfolyóiratokban is publikált.

Ezerkilencszázkettőben kinevezték a kikindai gimnázium természet- és földrajztanárává. Az észak-bánáti tanintézet diákjai sokat nyertek Deseő Bélával. Jelentősen és szakszerűen gyarapította a természetrajzi szertárt, a tavasz beköszöntével pedig gyakran tartotta óráit a szabadban. Az osztálykirándulások során a Kiserdő állat- és madárvilágát, a Vodica nádasaiban, mocsaraiban a kétéltűek és csúszómászók, a Nákófalva felé vezető úton pedig a mezők és a szántók életjelenségeit tanulmányozták.

Kikindai évei során azonban már nem publikált. A kormány 1908-ban három évre szabadságolta, 1911-ben pedig nyugdíjazta. Utolsó éveiben bebarangolta a kikindai határt. „Vagy mint halászember, vagy mint vadász merült el a természet vizsgálódásában” – írja róla egyik életrajzírója, Futó Mihály, aki örökébe lépett a kikindai gimnáziumi katedrán.

DETTRE JÁNOS (Budapest, 1886. május 15.–Topolya, 1944. április végén) – A XIX. század vége felé, a könnyebb megélhetés reményében, a korán megözvegyült Dettréné Klein Irma tanítónő négy fiúgyermekével Budapestről Szegedre költözött. Dettre János iskolaévei során már teljesen asszimilálódott a magyarságba, sőt katolikusként készült az életre. Ezerkilencszáznégyben érettségizett a piaristáknál, 1909-ben diplomázott a kolozsvári jogi karon, majd az ügyvédbojtárkodás után, 1911-ben ügyvédi irodát nyitott Szegeden, 1913-ban pedig Szeged város tiszti alügyésze lett.

A művelt, Ady-rajongó fiskális, akit baráti szálak fűztek Balázs Bélához, Juhász Gyulához és sokan másokhoz, a magyar radikalizmus híveként, Jászi Oszkár körének tagjaként és szabadkőművesként kapcsolódott be az értelmiségi és politikai mozgalmakba, a szegedi közéletbe. Móra Ferenc a Szegedi Napló szerkesztőjeként 1917-től rendszeresen közölte vezércikkeit, amelyeket a demokrácia, a humánum és a polgári társadalom eszméi hatottak át. Ezerkilencszáztizennyolcban, az őszirózsás forradalom idején Szeged vezéralakja lett: Károlyi Mihály őt nevezte ki Szeged főispáni jogkörökkel felruházott kormánybiztosává. Szerepvállalása azonban tragikumba torkollt, mert mint életrajzírója, Dévavári Zoltán írja, „szemléletének polgári gyökerei erősebben kötötték, mint a proletár világforradalom közelinek hirdetett távlata”, így aztán a senki földjén találta magát, a „vörösök” is meg a „fehérek” is ellenséget láttak benne.

A Tanácsköztársaság bukása után Jugoszláviába emigrált: 1920 szeptemberétől a szabadkai Bácsmegyei Napló munkatársa, majd vezető szerkesztője lett, a népszerű és olvasott napilap aranykorának megalapozója. Kapcsolatai révén kitűnő tudósítóhálózatot hozott létre, de a lap munkatársai lettek a Szabadkához mindig is kötődő Kosztolányi Dezső mellett Móricz Zsigmond, Babits, Krúdy, Tersánszky, Karinthy is, a kezdők közül Kodolányi János és Déry Tibor meg sokan mások. „A magyarság politikai egységét széttörhette a végzet, de a magyar kultúra egységét aranypántok tartják össze. Csokonai, Petőfi, Madách, Jókai az egész magyarságé . . .” – vallotta egyik cikkében. A magyarság kisebbségi sorsát mélyen átélte, s helyzetének javulását az „értelmes cselekvések”-ben, a „becsületes lojalitás”-ban látta, elvetve az ébredező irredenta eszméket. „A mi sorsunkat történelmi és emberfölötti erők elválasztották Magyarország sorsától, mámoros illúziók pókhálós szövetével senki se akarja összekötni azt, amit földrengések és hegyomlások, a rianó tengerek és a meghasadt égbolt szakítottak el egymástól” – írta 1921 karácsonyán. A magyarság önszerveződésének követelménye, de a tényleges lehetőségek korlátai sugalmazták következő, 1922-ben kelt sorait: „Magyar színházat kellene építeni, magyar könyvet kiadni, magyar folyóiratot megindítani, magyar kultúrszövetséget szervezni, magyar néplíceumot, magyar kö-

zépiskolát fenntartani – hol az a vagyon, amelyik megmozdul, hol az a bőség, amelyik nem tanácsot ad, de aranyakat, telket és téglát . . .”
Válogatott cikkeit Dévavári Zoltán gyűjtötte össze és tette közzé (Új partok felé, Életjel, 1979), egy kitűnő „tényfeltáró dolgozat” kíséretében. Bori Imre irodalomtörténetében az itteni irodalmi mozgalmak ébresztőjeként és erjesztőjeként tartja számon (A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Forum, 1993). A jugoszláv hatóságok 1925. október 22-én – nem magyarként, hanem kommunistaként – kiutasították az országból. Szeged befogadta, visszavették az ügyvédi kamarába, majd a Délmagyarország vezető publicistája lett, bár a népbiztos múlt örökös veszélyként függött a feje fölött. Ezerkilencszáznegyvennégyben, amikor a németek megszállták Magyarországot, zsidó származása, de mozgalmi múltja miatt is a topolyai táborba internálták. Ilyen szomorú körülmények között tért vissza a Vajdaságba, s itt is maradt örökre. Amikor a lengyelországi haláltáborok felé induló transzportba került, bevette a nála elrejtett luminált, s végzett magával. A helyi zsidó temető egyik közös sírjában földelték el, a Magyar Királyi Rendőrség Topolyai Toloncházának többi öngyilkosával és elhalálozottjával együtt.

DEUTSCH ANDOR (Arad, 1838. augusztus 19.–Temesbökény, 1913?) – A földbérlet, a jelzáloghitel mellett a nagytőke mezőgazdaságba való behatolásának egyik útja volt a XIX. században, s egyúttal a talajerő kiszipolyozásának szinonimája is. Ha a nagybérlő zsidó volt, ami pedig elég gyakran esett meg, akkor ez még rosszalló, becsmérlő fogalommá is vált.
Deutsch Andor zsidó is volt, nagybérlő is, de az imént emlegetett jelenségeket nem az ő gazdálkodása nyomán nevezték meg, s a lekicsinylő vélemény kialakításához sem adott alkalmat. Ő az embernek is, a földnek is megadta azt, ami jár nekik. Apja Galíciából vándorolt be Torontál megyébe, bőrszedő volt, fia is vele tartott, majd később önállósult. Jól keresett, takarékosan élt ötgyermekes családjával. Az volt a vágya, hogy földje legyen, önállóan gazdálkodjék. Erre a lehetőségre számítva, a pénzkuporgatás mellett mohón magába szívta a jó gazdák termelési tapasztalatainak titkát, akik olykor-olykor felkapták a fejüket, amikor értően tájékozódott náluk.
Először Elemér táján bérelt száz holdat, majd Párdánynál háromszázat, 1885-ben pedig a Temes megyei Temesbökénynél ezerötszázat. Ekkor már kétszáz sajátja is volt. Nem volt képzett mezőgazdász, mint az uradalmi gazdatisztek többsége, akik közül a korabeli szaksajtó sok ismert munkatársa is kikerült. Tapasztalatait azonban mint gyakorló gazda ő is közzétette a kor vezető szakmai közlönyében, a Köztelekben (Termelési tapasztalataim a Bánátban, 1910. VIII. 20.), amiből kitűnik, hogy a kor legmagasabb szintjén művelte bérelt földjeit.
A buttyini (Temesbökény névváltozata) földeket elhanyagolt állapotban vette át elődétől. A „zsaroló gazdálkodás” következtében nem volt vízáteresztő, a legkisebb eső után is megállt rajta a víz. A föld megjavítása céljából „fogatos mélyművelés”-t alkalmazott, majd kétgépes rendszerű gőzekével (az erőgépek egymással szemben, a tábla két szélén állnak fel, s felváltva vontatják a billenőekét) mélyen megbolygatta a talajt, amely néhány év múlva vízáteresz-

tővé vált, az esőzések megdagasztották a földet, úgyhogy olyan lett, mint „a megkelt kenyértészta”.
A gondos talajművelés állandósítása mellett rendszeresítette a tavaszi vetés alá való őszi szántást, mégpedig akkor, amikor a XIX. század nyolcvanas éveiben a Falusi Gazda egyik cikkírója szerint erre „a legtöbb gazdaságban nincs elegendő súly fektetve”, néhol pedig „hírből sem ismerik”. Deutschnak ebből kifolyólag nagy igavonóállat-állományra volt szüksége, amit ő meg is teremtett: nyolcvan pár ökör, negyven pár ló állt rendelkezésére. Mivel igazodott az állattartás „nyáron elegendő legelő – télen bőséges takarmány” elvéhez, nagyban termesztette a lucernát, a takarmányrépát, a zabosbükkönyt. Ezt ismét abban a korban tette, amikor „a szántóföldi takarmánytermesztés elmaradottsága különböztette meg Magyarországot a fejlett mezőgazdasági országoktól”. A nagy igavonó állattartásnak volt még egy fontos haszna: a bőséges trágyahozam. Ezt Deutsch jobban megbecsülte a műtrágyánál, amelyet szintén alkalmazott.
A hagyományos búza és kukorica mellett ipari növényeket is termesztett: lent, kendert, cirkot is, az előbbi kettő magvából finom kencét állított elő házi sajtolójában. Már a XIX. században szinte teljesen gépesítette a szántóföldi burgonyatermesztést. Volt fészekvájója, kiszántóekéje, osztályozógépe. Ezek a kezdetleges masinák már egy új korszak hírnökei voltak.

DÉVAY LAJOS (Gelénes, 1886. augusztus 31.–Moravica, 1971. március 8.) – Kárpátalján, a hegyvidék és a síkság találkozóhelyén jött a világra, egy ottani tanítócsaládban, bár e földrajzi név születésének idején még nem élt: Felső-Magyarországként, olykor Név Nélküli Tartományként emlegették, majd csak 1918-ban, módfelett megkésve kapott önkormányzatot Rutén Tartomány néven. Az első világháború után, önálló közigazgatási egységként, Podkarpatska Rus néven Csehszlovákia része lett, a második világháború után pedig, Zakarpatszkaja Oblaszti néven a Szovjetunióhoz csatolták. A magyar Kárpátalja tehát tükörfordításként jött létre, a cseh és az ukrán elnevezés alapján, akárcsak a Vajdaság a szerb Vojvodina nyomán.
Dévay Lajos a beregszászi gimnáziumban érettségizett, a teológiát pedig Budapesten fejezte be 1911-ben. Őcsén, Érsekcsanádon és Moravicán (1909–1922 Bácskossuthfalva) volt helyettes lelkész, majd 1914-ben megválasztották Dunaföldvár lelkészévé. Innen 1918 elején csere útján került vissza Moravicára, amely 1918 végén az újonnan alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett. Ekkor sokan kényszerből vagy önként a megmaradt Magyarországra költöztek, ő azonban, az egyház sugallatára, vállalta a gyülekezet sorsát.
A háborús évek után, az impériumváltásból felocsúdó eklézsia 1923-ban már új harangokat avatott, majd 1934-ben, Jugoszláviában elsőként, peres úton, visszaszerezte jogtalanul elvett ingatlanjait (földet, iskolaépületeket).
A kálvinista magyar falu 1936-ban az adott körülményekhez képest méltó keretek között emlékezett meg a letelepedés 150. évfordulójáról: 1786-ban több mint háromszáz család érkezett Nagykunság három telepéről – Karcagról, Madarasról, Jászkisérről – a kijelölt bácskai pusztára, és az elenyészett középkori Ómoravica helyén megalapította a mai Moravicát. A letelepülés körül-

ményeiről és a későbbi életről részletes képet ad egy helyi kiadvány, amely a jubileum alkalmából jelent meg (Nagy idők sodrában. A sztáramoravicai református keresztyén egyház és község története, 1786–1936. Összeállította Dévay Lajos esperes-lelkész és Gyarmati Sándor egyházmegyei tanácsbíró. Subotica, 1936).

A két háború között megjelenő kevés számú (akár egy kézen is megszámlálható) helytörténeti kiadvány közül ez a munka az első helyen említhető Herresbacher Dénes plébános Szaján története (1926) és Gachal János tiszteletes Debelyacsi emlékkönyve (1838–1938) előtt. Az adatgazdag könyv egyik érdekessége, hogy egy névtelen, az új stílusú népballadák hangnemében írt verses krónikát is közzétett a telepítésről, amelyet olykor népi szüleményként tartottak számon, de minden jel arra mutat, hogy Dévay Lajos szedte rigmusokba.

A sok tekintetben érdemes esperes a továbbiakban egyre többet törődött a földi javakkal: felesége nevén több mint 200 holdja volt, odaát, Magyarországon is 70 hold termett neki, de a moravicai egyház 60 holdjának haszna is az övé volt. Az Isten szolgájának vagyonosodását nem jó szemmel nézték hívei, úgy tartották, hogy a gazdálkodás ügyeivel többet foglalkozik, mint a gyülekezetivel.

Betelt a pohár, amikor Dévay, másokkal együtt, 1944-ben elmenekült a faluból. „Cserbenhagyta a gyülekezetet . . .” – mondta segédlelkésze, aki helyben maradt. Az akkor már hatvanéves tiszteletes csak két év múltán tért haza. Bizalmatlanul fogadták, „jött menteni a földjét” – mondogatták hívei. A megnyugvás kedvéért a segédlelkészt Daruvárra helyezték át, de a béke nem állt helyre, a „gazdálkodó” Dévay távozását követelték. Erre 1950-ben került sor, a tiszteletesválasztás során, amikor az öt jelölt közül a hívők kilencven-egynéhány százaléka a Daruvárra „száműzött” Kiss Antalra szavazott.

Így fejeződött be Dévay Lajos pályája: elvesztette vagyonát is, nyáját is . . .

DÉVICS IMRE (Kishegyes, 1922. február 4.–Szabadka, 1971. december 31.) – Hetven évvel ezelőtt született Dévics Imre, a Szabadkai Népszínház igazatója. Ezzel a tisztséggel – szerinte hivatással – forrt egybe neve, jóllehet a pedagógiai főiskola befejezése után tanár is volt a topolyai gimnáziumban, kiemelt járási és tartományi művelődési dolgozó, pályája vége felé pedig köztársasági művelődési miniszterhelyettes. Múlhatatlan érdemeket szerzett a képzőművészeti mozgalmakban, megalapította a topolyai művésztelepet (1953) és a kishegyesi kerámiatelepet (1958). Az előbbinek megírta a történetét (1962), az utóbbi pedig ma is nevét viseli. Később még ott bábáskodott a szabadkai Képzőművészeti Találkozó (1962) meg az ugyancsak Szabadkán induló Kerámiai Triennálé születésénél.

Bárhová is ment vagy helyezték, a művelődési élet buzgó és fáradhatatlan szervezője, ügyintézője lett, meg a fontos kezdeményezések elindítója és valóra váltója. Így történt ez 1961-ben, amikor átvette a Szabadkai Népszínház irányítását. Nem volt szakmabeli, nem tartozott az úgynevezett író-, színész- vagy rendeződirektorok sorába, de ízig-vérig színházi emberré vált, a színigazgató megtestesítése lett, aki egy személyben az együttes kovácsa, a Thália szolgálatába szegődött művészek akaratának egybekovácsolója, művészeti vezetője, lelkes és önzetlen adminisztrátora. „Mintha mindig is köze

lett volna ehhez az ősi intézményhez” – emlékezett meg róla Brasnyó István.
A Szabadkai Népszínház a hatvanas években, Gerold László megállapítása szerint is, az ő vezetése alatt élte aranykorát. Egy-egy évadban 12–14 bemutató is volt, a színház műsorrendje sokoldalúvá vált. Helyet kaptak benne a klasszikus és a modern magyar darabok, a nyugati sikerdrámák, de Dévics nagy érzékkel figyelte a belgrádi, zágrábi és ljubljanai modern törekvéseket, tájékozódott a pesti színházi újdonságokról, s azon frissiben javasolta átvételüket. Ő honosította meg a legismertebb magyar színészek rendszeres vendégjátékát, egy-egy megkopott repertoárdarab Mezey Mária, Kiss Manyi, Sinkovits Imre, Major Tamás, Latinovits Zoltán és még sok más jó hangzású színésznév segítségével új színt kapott, bemutatásuk újra esemény lett. A legjobb vajdasági színművek is ekkor kerültek előadásra. Deák Ferenc drámái ugyan nem a színház méhében, hanem az Új Symposion műhelyében fogantak, de az Áfonyákkal és a Légszomjjal jutott el a szabadkai együttes a Sterija Játékokra, s érdemelt ki díjakat is. A színház Belgrádba is eljutott, méghozzá Az ember tragédiájával, közben otthon, az ódon falak között létrejött a színészképzés fontos intézménye is, a Drámai Stúdió.
Évente háromszáznál is több előadást tartottak, ebből több mint százat vidéken: Vajdaság főbb központjaiban, eldugott falvaiban. De külön buszok vitték a közönséget a szabadkai bemutatókra is. Dévics idejében váltak állandóvá a baranyai vendégszereplések, elkerült az együttes olyan szlavóniai magyar helységekbe, ahol színház még sohasem járt, meg minden ősszel és tavasszal Muraközbe is. „Mécsest viszünk Don Quijote hitével . . .” – írta az idő tájt Dévics Imre.
A hatvanas években kedvező szelek fújtak a társadalomban is, a nyitás korszaka, a liberalizmus ideje állt be. Ez megkönnyítette az olyan enthuziaszták helyzetét, mint amilyen Dévics Imre volt, de egy csöppet sem kisebbíti jelentőségüket. Voltak ugyanis fontos poszton levő emberek, akik ekkor sem csináltak semmit. Dévics Imrét ereje teljében ragadta el korunk betegsége, a rák. Szülőfalujában, Kishegyesen temették el.

DILBERT ISTVÁN (Mokrin, 1792 ?–Kikinda, 1867. január 28.) – A középkori Homokrév helyén felépült határőrvidéki faluban jött a világra (Borovszky Samu magyarázata szerint az eredeti helynév változatai – Homokre, Homokri, Homokrion – alapján alakult át Mokrinná), apja vagyonos marhakereskedő volt, falubíró, aki fiát kitaníttatta. Ez akkoriban nagy feltűnést keltett, mert a császári hatóság, bár erősen pártolta az ingyen katonaságot előállító határőrvidéki rendszert, a továbbképzést nem támogatta, csak a fegyverforgató emberek kiképzésében volt érdekelve.
Dilbert István 1817 júliusába tette le utolsó szigorlatát a pesti Institutum Geometricumban, azaz a híres Mérnöki Intézetben, s csakhamar vízimérnöki diplomát nyert. Szülőföldjén alkalmazták: a Nagykikindai kerület inzsellére lett. Ez sajátos közigazgatási egység volt Észak- és Közép-Bánátban, s tíz szerblakta településből állt. Viszonylagos önkormányzatát megőrizte 1779 után is, amikor a déli részeket újra megyésítették, s Magyarországhoz csatolták. Félig-meddig önálló státusa 1876-ban szűnt meg, s visszakerült az anyaországhoz, illetve Torontál megyéhez.

A districtus valójában katonai hűbéri birtok volt, földesura a császár, örökös és átörökölhető haszonbérlői pedig, a katonakötelezettség címén, a határőrvidéki nagycsaládok. Ezeket az el nem idegeníthető haszonbérleteket törzsvagyonnak nevezték, az ezen felüli földterület, az úgynevezett Überland, amely a mocsaras, nádas és szikes földek termőre fordításával keletkezett, szabad forgalom tárgya lehetett, de csak elméletileg, mert a kincstár magáénak tekintette. Dilbert István egyik fő tevékenységi területe éppen ezeknek az überlandi földeknek a felmérése, tulajdonjogi rendezése volt. A lakosság ugyanis, miután termőre fordította az addig megművelésre alkalmatlan területeket, ezeket a magáénak tekintette, a kincstár viszont sajátjaként kezelte, s a felmérés után bérbe adta. Őt ezért geodétának, a helyi névhasználat szerint „mernik”-nek, „zemlemer”-nek nevezték.

A főmérnök székhelye a kikindai magisztrátus épületében volt, de tekintettel a földmérői munkák nagyságára, hivatalt tartott a 9000 lakosú nagyközségben, Franyován is (1888-tól Aracs), amely ma Törökbecse része. Minden jel arra mutat, hogy néhány évet Szegeden is töltött. A kikindai levéltárban megőrizték egy 1847-ben keltezett várostérképét, s több iratot is a martonosi, keresztúri és törökbecsei vízimalmok elhelyezéséről. A hagyaték egyik legérdekesebb darabja az 1825-ből való alakos, nevének kezdőbetűivel ellátott hivatali pecsétje.

Torontál vármegye és a Kikindai kerület között örökösek voltak a hatásköri villongások: a megye saját területének tekintette a districtust, s így is kezelte, a kerület pedig féltékenyen őrizte kiváltságait. Együttműködésük az árvédelem terén volt a legfelhőtlenebb: a tiszai nagyvizek ellen csak együttes erővel lehetett védekezni, olykor még az összefogás sem segített, az ár nem ismerte sem a megye, sem a kerület határát.

Közös ügy volt a gátépítés is. Torontál megye 1822 és 1840 között nagyszabású árvédelmi munkálatokba fogott. A Széchenyi-korszakot jóval megelőző Tisza-szabályozás tervezőmérnöke Szathmáry Sándor, jobb keze pedig Dilbert István volt – mindketten az Institutum Geometricum egykori növendékei –, így aztán szót értettek a közös ügyek megfogalmazásában. A határőrök egyik kiváltsága volt, hogy fel voltak mentve minden közmunkától. Ezt a terület úgy hidalta át, hogy fizetett munkaerőt irányított „a Tisza omladozó partjai”-nak megerősítésére.

DIMITRIJEVIĆ MARA (Topolya, 1913. november 17.–Princeton, 1992. szeptember 11.) – Egy tehetős búzakereskedő leánya, tizennégy éves korában egy bécsi prímabalerina magániskolájában tanult, majd Pesten nagylánykodott, bálazva, színházba járva. Az atyai támogatás azonban nem folyamatos, a kaszinói mulatozások, kártyázások függvénye. 1931-ben, tizennyolc évesen utolérte a sorsa: eljátszatták vele Topolyán Barry Conners amerikai színműíró Fruska című sikerdarabjának címszerepét, amely magyarul először 1930-ban, a pesti Belvárosi Színházban került színre, Heltai Jenőnek, a színház igazgatójának fordításában. Sikeresnek induló műkedvelői pályájának a férjhezmenetel vetett véget: a Lusztig lányból Dimitrijević Mara lett, egy szerb festőművész felesége. Férje a zsidóüldözések elől elrejtette, úgyhogy elkerülte a deportálást. A háborús évekről nem is beszélt szívesen. „Nem akarom, hogy egy depressziós pillanatban el-

vágjam emiatt a torkomat” – hárította el a barátok kérdezősködését.
1949. március 6-án alakult meg a topolyai Járási Magyar Népszínház, mintegy „gesztus”-ként, „jutalom”-ként, hogy a vajdasági magyarság a Tájékoztató Iroda határozata után Jugoszlávia mellett, vagy inkább Sztálin és Rákosi ellen voksolt. Ezzel a „megértő engedékenység”-gel magyarázható, hogy az ötvenes évek első felében a szabadkai és a topolyai mellett még két magyar hivatásos színház jött létre (a becskereki Madách Színház, 1953–54; a Zombori Népszínház magyar együttese, 1954), azaz egyidejűleg négy professzionális társulat működött.
A topolyai Járási Magyar Népszínház tíz évet élt meg (1949–1959), sajátos, kis létszámú, falujáró színitársulatként, amelynek élén mindvégig Dimitrijević Mara állt. Ő volt a társulat lelke és mindenese: a direktornő, a művészeti vezető, ha kellett, színésznő (Alvigné a Kísértetekben, Fruzsina A fösvényben, Kamilla a Liliomfiban, Marcsa a Mágnás Miskában, Fema A felfuvalkodott tökfejben) és rendező (Szirmai: Mágnás Miska; Trifković: A válogatós lány), ha kellett, beszerző, súgó, kellékes, varrónő. Kotlós módjára vonta szárnyai alá a műkedvelőket is maga köré gyűjtő színtársulatot, együtt ment a truppal vidékre szekéren, teherautón, pótkocsin, traktoron, szánkón, utóbb már buszon is, együtt blődlizett velük a hajnali órákig, mintegy igazolva, hogy a mulatozó, zsugázó apjától örökölt bohém vér nem vált vízzé.
Közben színházat csinált, amely olykor-olykor erejét meghaladó vállalkozásokba bocsátkozott (János vitéz, Hamlet). A műsorban főleg szórakoztató művek kaptak helyet, bohózatok, másod- és harmadrendű vígjátékok, de játszották Ibsent, Moliére-t, Goldonit, Sartre-t, Molnárt, Krležát is. A színházi törekvések keresztmetszetét adja az a tíz darab is, amelyet legtöbbször adtak elő: Bókay János: Feleség (50-szer került színre), Siegfried Geyer: Gyertyafény (37), Szüle Mihály: Egy bolond százat csinál (37), Barry Conners: Fruska (35), Andre Rouson: Nina (32), Heltai Jenő: A néma levente (31), Zilahy Lajos: Fatornyok (28), Garvay Andor: Benn az erdőben (28), Louis Verneuil: A varsói rokon (28), Aldo Benedetti: Száz szál piros rózsa (26). Ezeknek az előadásoknak zömét Garay Béla, a szabadkai Népszínház rendezője vendégként állította színre.
A topolyai színház olyan gyorsan tűnt el, mint amilyen hirtelen született: a felszámolt járással együtt múlt ki. Az örökmozgó, százkezű Dimitrijević Mara egy ideig még ügyködött a Művelődési Otthonban, majd az Újvidék Rádióhoz került dramaturgnak. Nem sokkal nyugalomba vonulása után kivándorolt Amerikába, s hátralevő éveit az USA egyik legsűrűbben lakott, iparilag legfejlettebb államában, az Atlanti-óceán partja mentén elterülő New Jerseyben töltötte családja körében.

DOBÓ TIHAMÉR (Šamac, 1937. szeptember 27.–Kanizsa, 1987. június 20.) – Egy maréknyi altatóval vetett véget életének Dobó Tihamér kanizsai festő és grafikus. A vak erők ekkor végképp felülkerekedtek benne. Már korábban is volt egy sikertelen öngyilkossági kísérlete, egy revolvergolyónyom emlékeztette erre, ha történetesen tükörbe nézett, de akkor is ha gépiesen végigsimította homlokát. Dobó Tihamér azonban nemcsak meghalni nem tudott úgy, mint a többi halandó, hanem élni sem. Csak tengett-lengett, társtala-

nul és botladozva, márpedig az árvát, tudjuk, a szél is jobban fújja . . .
Nem éppen szerencsés csillagzat alatt jött a világra, anyja, apja megtagadta. Ez a sérelem egy életen át mélyült benne, utolsó napján is csak azt hajtogatta a vele beszélő újságírónak, hogy „nem volt se anyám, se apám, se testvérem, se hazám”.
Gyermekkorát Kanizsán töltötte, nagynénje gondoskodott róla, ott fejezte be az általános iskolát is. Mint tehetséges rajzolót felvették az újvidéki iparművészeti iskolába, itt csetlett-botlott, jórészt a létfenntartási gondok miatt, úgyhogy záróvizsgáit Nišben tette le, s onnan került vissza a Tisza partjára, a csend városába.
Első rajzai az Ifjúságban és az Új Symposionban jelentek meg. Művészi pályafutását barátai egyengették: megrendezték rajzainak újvidéki kiállítását, portréinak temerini tárlatát, szerény álláshoz segítették, olykor-olykor megrendelésekkel látták el. Jelenlétét a Vajdaság szellemi életében az is mutatja, hogy hat ismert költő verset ajánlott neki, vagy soraiba foglalta nevét. S mégis éveit nagy elhagyatottságban morzsolgatta, s a rideg magány dermesztette. „Nincs mellettem senki, aki ösztönözne” – panaszolta egy hátrahagyott hangszalagon.
Maradandót grafikáival teremtett. A kritika leheletfinom, hálószerű rajzaira, nagy lendületű vonalaira figyelt föl. Tiszai témáiban, egyik tisztelőjének megfogalmazása szerint, „lekottázta” a folyót, s így alkotta meg az egybefonódó, egymást keresztező vonalak szimfóniáját. Olyan természeti jelenségeket is ki tudott fejezni, mint a hal árnyéka, a lebegő ökörnyál, a Tisza virágzása. Tájképein ugyancsak a folyópart sokféle hangulatát örökítette meg, frissen, élénk színekkel, olykor még a giccs határán is, ha ezt a megrendelő így kívánta, s erre az engedményre a nélkülözés rá is kényszerítette. Még ezeken a kommersz munkákon is emlékeztet arra, hogy jobb sorsra lenne érdemes. Néhány vásznán, amelyeket saját készítésű, vékony gyászkeretre emlékeztető rámákba foglalt, a folyóparti rétek és járások, a foltosan kiégett legelők és a keskeny erdősávokkal körülhatárolt szikes gyepek csendjét fejezte ki, úgy, ahogy előtte csak kevesen ezen a tájon. Munkáinak összegyűjtése és bemutatása, az életmű alaposabb megismerése és értékeinek tudatosítása még hátravan, jóllehet az első lépést már sikerült megtenni egy, Náray Éva szerint, „fura, érzelmes könyvvel” (In memoriam Dobó Tihamér, 1997). Nem lesz könnyű munka, mert Dobó nemcsak önmagát hanyagolta el, hanem műveivel sem törődött túlságosan. Nem kellene azonban elfelejteni, hagyni elveszni egy ágrólszakadt ember, egy Tisza-parti clochard hagyatékát.
Amíg élt, Kanizsa elképzelhetetlen volt szakállas, kalapos figurája nélkül. A szintén kanizsai Tolnai Ottó szerint merőleges életvitele volt, s nosztalgikus alföldi festészetet művelt. Még „összecsapott” tiszai tájaival is Kanizsa szerelmes földrajzát festette . . .

DOKTOR SÁNDOR (Beregrákos, 1864. január 4.–Keszthely, 1945. november 9.) – A múlt század húszas éveiben a felkavart történelmi szelek az értelmiségiek nagyobb csoportját sodorta tájainkra: a megbukott Tanácsköztársaság emigránsait, a Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság aktivistáit. Pécsieknek is nevezték őket, jóllehet Szegedről, Bajáról, Kaposvárról is érkeztek. A folyamat korábban, Pest felszívó hatá-

sára, mindig ellenkező irányú volt, a tehetségek ugyanis elvándoroltak, most viszont, a történelmi kényszer folytán, nagy számban érkeztek, s ellepték a szerkesztőségeket, berobbantak egy születő irodalomba. Majtényi Mihály „pécsi vérátömlesztés”-ként jegyzi a jelenséget, Lőrinc Péter pedig arról írt, hogy „kovászként hatottak . . .” Valóban így volt, elég, ha csak Csuka Zoltán, Haraszti Sándor, Dettre János, Fekete Lajos, Somogyi Pál munkásságára emlékeztetünk.

Ebbe a sorba tartozott Doktor Sándor, a tudós orvos, a munkásmozgalmi aktivista is. Magyarkanizsán telepedett le, és magánpraxisával, rendhagyó életvitelével épült be új környezetébe. A hazai és a külföldi folyóiratok munkatársaként tartották számon, az illegális pártban végzett munkájával pedig csak később vált ismertté. A pécsiek köréhez tartozott ő is, de elütött a többiektől. „. . . Ő nem lángolt hirtelen feltűnt meteorként – írja emlékiratában Lőrinc Péter (Válságok és erjedések, 1962) –, hanem meggondoltan, biztosan, lassú ütemben, »tempósan« mozgott . . . mindig jelen volt, ott volt, mint az egyének és mint a korok orvosa, kezelője, mint az olyan ember, aki minden értekezleten, minden névsorolvasáskor nyugodt, egyenletes hangon mondja »jelen!«.”

Doktor Sándor 1889-ben szerezte orvosi diplomáját. Több évig gyakorló orvosként működött, majd 1901-ben, 37 éves korában kinevezték a pécsi bábaképző intézet igazgatójává. Tudományos dolgozatai mellett (A méhfibroma-operátiók különböző módszerei, 1896) ezekben az években kezdte publikálni társadalmi jellegű cikkeit, ezeket főleg a Huszadik Század című folyóiratban tette közzé, de néhány könyve is megjelent (A régi és az új rend, 1918; A világegyetem és a föld keletkezése, é. n.), 1906-ban a Szabadgondolkodók Pécsi Társasága elnökévé választotta. Ezernyolcszáztizennyolcban a pécsi Nemzeti Tanács elnöke, 1920-ban pedig a pécsi Szocialista Párt lapjának, a Munkásnak szerkesztőbizottságát vezette.

Ezerkilencszázhuszonegyben, a Magyar–Szerb Köztársaság bukása után emigrált. Az adai Cseh Károly révén kapcsolatba került a jugoszláviai kommunista mozgalommal, s részt vett megmozdulásaiban. Többek között illegális határátjárókat hozott létre, s ezzel helyreállt a kapcsolat a JKP Bécsben székelő Központi Bizottságával. Ezenkívül anyagilag támogatta a pártot és sajtószerveit, közreműködött a Hídban, a Szervezett Munkásban, a kolozsvári Korunkban.

A Magyarországi Horthy-rendszer mindig kereste az alkalmat, hogy leszámoljon vele, egy ízben megkísérelte elrabolni Kanizsáról, de ez kudarccal végződött. A bosszú 1941-ben érte utol a 77 éves Doktor Sándort. Életrajzírója, Igaz Sándor írja, hogy „. . . május 30-án a Bácskába bevonuló csapatok nyomában megjelenő rendőrkopók letartóztatták. A m. kir. bíróság tíz évre ítélte. A szegedi börtönből a váci fegyházba vitték. A szovjet hadsereg 1944. december 9-én szabadította ki . . .”

A szabadságot nem sokáig élvezhette: Keszthelyen autószerencsétlenség áldozata lett az akkor már 81 éves Doktor Sándor.

DOMOKOS JENŐ (Szeged, 1840. március 1.–Debrecen, 1914. szeptember 25.) – Egy 16 gyermekes napszámoscsaládból eredt, szülei csupán őt taníttatták a szegedi piarista főgimnáziumban, de tanulmányait csak úgy fejezhette be,

hogy 19 éves fejjel belépett a kegyesrendbe. A tanári vizsgát 1876-ban tette le, de már 1863 óta tanított Nyitrán, Sátoraljaújhelyen, Kecskeméten, Kolozsváron, Debrecenben és másutt is.

Első rendes számtantanári kinevezése 1876-ban Nagybecskerekre szólt, ahol az évben alakult át az addigi négyosztályos algimnázium nyolcosztályos főgimnáziummá. Egyúttal a rend helyi házfőnöke is lett, ilyen minőségben összeütközésbe került a temesvári központtal, s 1877-ben kilépett a kegyesrendből. Mindjárt kinevezték a frissiben induló nagykikindai algimnázium igazgatójává. Két Budapesten kiadott tankönyve (Természettan a középtanodák alsó osztályai használatára, 1875; Elemi mértan a középtanodák felsőbb osztályai számára, 1876–77) egybeesik kezdő tanári éveivel.

Neve összeforrt a kikindai magyar középiskola megteremtésével: húsz évet tanárkodott, igazgatóskodott a nagyobbára szerbek lakta városban. Az ő idejében nyílt meg ugyanis az algimnázium első osztálya, hogy az 1882–83-as tanévben már mint hatosztályos gimnázium működjék. Nyolcosztályos főgimnáziummá 1901-ben vált, de ekkor Domokos Jenő már nem volt Kikindán. Ezernyolcszázkilencvenháromban még itt ünnepelte tanárkodásának 30. évfordulóját, de 1896-ban, saját kérésére, Debrecenbe távozott, s az ottani főgimnáziumból vonult nyugdíjba.

Domokos kikindai évei egybeesnek az ottani szerbség kiváltságainak megszüntetésével. Ők jórészt 1752–53-ban a tisza–marosi határőrvidék feloszlatása után népesítették be Kikindát, Mokrint, Krsturt, Josefovát (ma Obilićevo), Karlovát (Törökbecse), Basahidát, Vranyovát (Törökbecse része), Melencét, Kumándot és Tarašt, s már 1854-ben Mária Teréziától részben szolgálataikért, részben tetemes pénzekért általános kiváltságjogokat kaptak, amelyeknek érvénye kiterjedt a fent felsorolt tíz településre. „Az összes községek »kikindai terület« név alatt egy testnek tekintetnek, s mint ilyen saját címerrel és pecséttel élhet” – áll a szabadalomlevélben. A föld természetesen kincstári tulajdonban maradt, de a koronakerület, hivatalosan distriktus, önkormányzattal és saját bírósággal rendelkezett. Ezért érthető, hogy az itteni szerb lakosság a kiváltságos kerület 1876-ban bekövetkezett beolvasztását a megyei rendszerbe súlyos jogfosztásként élte át, annál inkább, mert a privilégiumok bizonyos értelemben területi autonómiát is biztosítottak, ami pedig a magyarországi szerbségnek örökös követelése volt. A magyar gimnázium létrehozását is nehezményezték, úgy tartották, ha már idegen nyelven tanulnak, akkor az német legyen. Természetesen az anyanyelvű oktatást is szorgalmazták.

Domokos Jenő nyilvános fellépéseivel, tanártársának, az Erődi Dánielnek a Kikindai Közlöny című lapjában megjelenő cikkeivel szembeszállt a nemzetiségiek mozgalmaival és követeléseivel, türelmetlen hangnemben olykor a jogos kívánságokat is elvetette. Ez végül igazgatói székébe került. Helyébe dr. Krcsméry Károly került, aki nagyobb megértéssel s valamivel türelmesebben kezelte a más ajkú polgárok igényeit.

DORNSTÄDTER JAKAB (Zimony, 1885. július 25.–Újvidék, 1944. november ?) – Híres újvidéki cukrászmester, a város főterén – a nagytemplom mellett, a Vasemberről elnevezett épületben – levő, vajas-csokoládés illatú, tükrös cukrászdája a két háború között az ele-

gáns úri közönség kedvenc találkozóhelye volt. Ők délutánonként itt uzsonnáztak tejszínhabos kávét és mazsolás, vaníliás porcukorral meghintett kuglófot. Olyan fogalom volt több évtizeden át, mint a szegedi Virág cukrászda, úgy üzemelt, mint a pesti Gerbeaud.

Német parasztcsaládból származott, mesterségét Zimonyban tanulta meg egy Bécsből idetelepedett cukrásztól. Tudását a pozsonyi Dobos Józsefnél tökéletesítette, aki az 1885. évi országos kiállításon mutatta be világhírűvé vált találmányát, a dobostortát. Hazatérése után megnősült (hűséges mátkáját, Földvári Mariskát vette el), s 1907-ben Karlócán, a püspöki palotával szemben nyitotta meg első üzletét, majd 1913-ban Újvidéken megvette Hajek István főtéri cukrászdáját.

Tevékenysége a két világháború között lombosodott ki. A megvásárolt helyiséget négyszer alakította át, úgyhogy végül a pöttömnyi, háromasztalos boltból tágas, több mint száz férőhelyes nagyüzem lett, amely azonban semmit sem veszített intimitásából: a vastag szőnyegek, a párnázott székek, a gondosan elkülönített fülkék, a szeparék elnyelték a hangot, a zajt. Már a kirakat is vonzó hatású volt: a mester itt helyezte el díszítőkészségét igazoló mestermunkáit, csipkés, tornyos tortáit, amelyeknek nem fogyasztható alakzatát az édesiparban alkalmazott tragantból, az egyik pillangó virágzatú növény gyantájából készítette. Ezek a remekművű készítmények mintha a XIX. század derekán elfogadott helytartótanácsi állásfoglalást igazolnák, mely szerint „a cukrászság nem a közönséges mesterségekbe, hanem a szabad művészetekbe tartozik”, ennek folytán nem is tömörülhettek céhekbe.

Az igazi vonzerőt azonban mégis az üveg alatt elhelyezett, friss és jó illatú krémesek, rigójancsik, pischingerek, császárhegyek, gesztenyeroládok, mogyoróskoszorúk, linzi torták, gyümölcskocsonyák, mandulás teasütemények és más finomságok képezték, amelyeknek alapanyagát a természetes, legtöbbször házi készítésű nyersanyagok adták: a temerini asszonyok vaj-, és tejszínremekei, a Fruška gora-i dió, a házilag előállított csokoládé.

Dornstädter Jakab 1944 végén, a megtorlás napjaiban vesztette életét. 1949-ben holttá nyilvánították.

A megváltozott életmód alapjaiban ingatta meg a cukrászdákat: az üzemi étkezdék, a talponállók kora nehezen összeegyeztethető a tejszínhabos uzsonnázással. A cukrászdák társadalmi életben betöltött szerepét az eszpresszók, a gyorsbüfék vették át. A híres Dornstädter cukrászda alkonyához azonban még a politika is hozzájárult: az államosítás után a tükröket leszerelték a falakról, a cukrászda átalakult harmadosztályú gyorsétteremmé. A névváltozás is tükrözi a politika hullámveréseit: közvetlenül a háború után Moszkva lett a neve, 1948 után a jobb hangzású Zágráb, 1991-ben, a régi Jugoszlávia széthullásakor azonban a széljárás tudorai már jobbnak látták, ha Athénre keresztelik.

DÓRÓ SÁNDOR (Ludaspuszta, 1937. december 2.–Kamenica, 1974. január 6.) – „Költő, akinek nem adatott meg az öregkor boldog derűje, az életmű kikerekítésének, lezárásának lehetősége . . . korán megszakadt élete, töredékekben maradt mű, versek, verssorok kockás noteszlapokon, már sárguló újságkivágásokon, folyóiratokban. Versciklusok tervei, a költői szándék felparazsló fényei, de semmi sem a befejezés kegyelmének a jegyeivel!” – így jellemzi

Dóró Sándor életművét Bori Imre a hátrahagyott versek posztumusz kötetének utószavában (A virágok rozsdásodása, 1979).
A szabadkai gimnázium diákja volt. A Ludasi-tó nádas partján álló, kicsi szülői házból naponta gyalogolt a palicsi villamos-végállomásig, a csörömpölő, csilingelő szerelvény onnan vitte az alma mater falai közé. Költői pályáját 1954-ben kezdte, tizenhét évesen, az Életjel irodalmi élőújság közönsége előtt. Versei az Ifjúságban, a 7 Napban, a Magyar Szó irodalmi mellékletében jelentek meg, majd a Hídban és a Rukovetben is. Csakhamar napvilágot látott verseskötete is, az első s egyben az utolsó is életében (Koratavaszi felhők, 1959). Az ötvenes, hatvanas években a szabadkai kezdő poéták szemében ő volt a Költő. Mosolygó arca, zömök alakja hol a Népkör táján tűnt fel, hol a Fehér Hajó vendéglő sarokasztalánál. Kezében ott szorongatta, mint valami bibliát, Christopher Caudwell Illúzió és valóság című esztétikai-líraelméleti művét, abból olvasott fel részleteket tisztelőinek. Többek között arról is, hogy a költő tevékenysége „álommunka", így a valóságábrázolást nem is lehet tőle számon kérni.
Dóró Sándor álomvilágban élt, a „koratavaszi felhők" közt, mire felocsúdott, már lemaradt a vonatról. Verseit egyre ritkábban közölték, betegsége fokozatosan erőt vett rajta, egzisztenciális gondjai támadtak. A Magyar Szóban próbálkozott újságírással, de elveszett a szerkesztőségi taposómalomban, a teljesítménydíjazás útvesztőiben. („Élni és meghalni, ez sem több, mint a napi norma teljesítése" – írta a Rekviem című versében.) Olyan csöndben tűnt el, ahogy jött, nevét még a laptörténetben közölt dolgozói névsor sem tartalmazza. Ezerkilencszázhatvanöttől, megromlott egészséggel, az egyik péterrévei fémipari üzemben, a „kanálgyár"-ban dolgozott, majd postatisztviselő lett. A mennyezetig nedves albérleti szobából menekülve a ludasi szülőházban talált ideiglenes menedéket, onnan szállították be a kamenicai tüdőszanatóriumba. A válságos, vereségekkel teli időszak után a kórházi ágyon, a halál árnyékában találta meg egyéni, hiteles költői hangját. Szanatóriumi képeslapok gyűjtőcímmel megrázó erővel vallja, hogy mindentől függetlenül érdemes volt élni, közben megszólaltatta a búcsúzó ember halk szavú fájdalmát is. Tisztában van azzal, hogy mennyit ér mint költő, mennyit adott a költészetnek. Egyik utolsó, halála után megjelent versében írja: „. . . csak kevés hamu / marad majd mögöttem összesöpreni, / amit majd az idők kínzó szele / könnyen elperget a végtelenbe . . ."
A költőtárs, Jung Károly, ezeket a sorokat idézve így búcsúzik tőle: „Nem kért kegyelmet. A költő nem is kérhet kegyelmet. Megméretett, s tudta, mit teljesített. Emelt fővel távozott versében, mintha maga oltotta volna ki azt a jelképes gyertyát."

DÖMÖTÖR JÁNOS (Csatád, 1802. április 28.–Pétervárad, 1881. szeptember 2.) – A régi torontáli mezővárosban jött a világra, abban a jószágigazgatási épületben és ugyanazon évben, mint Nikolaus Lenau, a híres költő. Az ő apja is kincstári tisztviselő volt, akárcsak a poétáé, aki eredetileg jogásznak készült, Dömötör János viszont 17 éves korában beállt katonának, s 15 évi szolgálat után mint huszárfőhadnagy szerelt le. A kilépett császári tisztet Franz Bachoven erdőtanácsos, az első Banater Grenz-Walddirektor, azaz a bánáti

határőrvidéki erdők igazgatója alkalmazta, s tette meg erdőtisztnek, azaz pagonyásznak Fehértemplomon. Egy régebbi szakszótárunk szerint a pagony „egy bizonyos, majd kisebb, majd nagyobb erdőterület, amely összefüggésben használva egy erdőtiszt, erdész, erdőgondozó vagy pagonyász kezelésére bízatik” (Magyar–német és német–magyar erdészeti műszótár, 1869).
Csaknem egy évtizedig szolgált a neves szakember keze alatt, amikor pedig az udvari ármány, 25 évi munka – a delibláti homokfásítás aranykora – után kibuktatta állásából, azon munkálkodott, hogy a hatvan évre tervezett telepítési terv addigi eredményeit megóvja a bánsági határőrvidéki nagycsaládok túlzott legeltetési, makkoltatási haszonélvezetének káros következményeitől. 1848 júniusában az egykori katona újra aktivizálódott, és a verseci nemzetőr tábor parancsnoka lett. Részt vett Versec és Fehértemplom védelmében, amelynek során az ottani németség hitet tett a magyar szabadságharc mellett, aminek Herczeg Ferenc állított emléket A hét sváb című regényében.
Az események 1849-ben olyan gyorsan alakultak, mint a delibláti homokhegyek a böjti szelek idején. Dömötör János főszázadosként egy huszárszázad parancsnoka lett, s a honvédség összevonása idején elhagyta Dél-Bánátot. Időközben, 1849. július 2-án őrnaggyá léptették elő, úgyhogy zászlóaljparancsnokként vonult vissza Temesvár felé, szülőfalujának, Csatádnak érintésével. Haynau táborszernagy hadai 1849. augusztus 9-én döntő vereséget mértek Bem tábornok szedett-vedett és demoralizált honvédseregére. Dömötör János is látta, hogy minden odaveszett, de a fegyverletétel helyett a törökországi emigrációt választotta. A kijelölt anatóliai tartózkodási helyéről 1851-ben Anglián át az USA-ba hajózott, de ott 13 évi tartózkodás alatt sem tudott magának egzisztenciát teremteni. Ideoda hányódott, s lovas marhahajcsárként, favágóként, vasúti munkásként, cirkuszi mutatványos segédeként kereste kenyerét.
Megelégelve a hányattatást, 1864-ben hazatért, s kincstári hivatalnokként Pétervárádon telepedett le. Itt is – most már nem hivatalból, hanem kedvtelésből – az erdőket járta: szabad óráiban hosszú gyalogutakat tett a Fruška gora lankáin, a Dunára nyíló patakvölgyekben, a középkori várromok (Rednek, a mai Vrdnik) és a valamivel későbbi keletű görögkeleti kolostorok táján (Krušedol, Hopovo). Az évek múlásával már annak is örült, ha kétkerekű homokfutójával kikocsizhatott pétervárádi szőlejébe. Ott érte a halál is, egy őszi szüreti napon, kedvenc mandulafái alatt.

DÖMÖTÖR PÁL (Baja, 1844. július 15.–Zombor, 1920. szeptember 7.) – Bács megyei poéta és műfordító volt, a Duna és a Tisza közti térség „koszorús költő”-je. Egy életen át a vidék és a vidékiesség képviselője volt az irodalomban, a „zombori költői kör” másik két tanár tagjával, Radics Györggyel és Margalits Edével együtt.
Életútjával két századot kapcsol össze. Ez a kötelék azonban csak formális, mert alkotó munkájával nem előre mutatott, a XX. század felé, hanem visszafelé. Már a maga korában is korszerűtlen volt, a valódi élmények hiánya miatt a XIX. század első felében dívott almanachlíra széplelkű dalnokainak témáit ismételgette, szentimentális, modoros finomkodással. Kortársai a családi érzelmek költőjeként könyvelték el, de nem tartották különösképpen számon. Az

1895-ben kiadott Endrődi Sándor-féle antológiában, A magyar költészet kincsesházában öt verssel szerepelt, de Kardos Albert, a kísérő tanulmány szerzője csak „a legifjabb lantosok nagy seregéből” kiemelve említi nevét, néhány valóban fiatalabb kezdő között. A besorolást akár sértésnek is vehette költőnk, hiszen ekkor már 51 éves, több mint harminc éve publikál, és tíz könyv van mögötte, nagyobbrészt verseskötet. Csaknem másfél évtizeddel később, az 1907-ben megjelent Beöthy Zsolt-féle irodalomtörténet már meg sem említi nevét.

Dömötör Pál ez idő tájt csaknem befejezte polgári életpályáját a zombori járásbíróság élén. Sokéves ítélőbírói gyakorlatával nagy tekintélyre tett szert környezetében, azt mondogatták róla, hogy „réges-rég kúriai bíró lehetett volna, ha nem bolondítják meg a versek”. A város és a megye művelődési életében fontos szerepet töltött be. Megalakulásától, 1883-tól egészen megszűnéséig választmányi tagja volt a Történelmi Társulatnak, az ő ünnepi prológusával nyílt meg 1882-ben a zombori színház, ő alapította 1894-ben, és egy évig elnöke is volt az első megyei irodalmi társaságnak, a Tóth Kálmán Körnek.

Dömötör Pál költői munkásságát a jugoszláviai magyar irodalomtörténet is alig jegyzi az előzmények között, viszont fordítói tevékenységéről annál több szó esett az elmúlt évtizedekben megjelent kapcsolattörténeti tanulmányokban. Veselinović Šulc Magdolna egy teljes fejezetet szentelt neki A szerbhorvát népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében című tanulmánykötetében.

Jovan Jovanović Zmaj egyik első magyar fordítója volt, és értékeket a szerb népköltészet gyöngyszemeinek tolmácsolásával teremtett. Tízévi munka után 1903-ban ezekből összeállt egy negyvenívnyi, vaskos kötetre való kézirat. Ezt a gyűjteményt látta 1906-ban Veljko Petrović, aki, mint írta is, tisztelgő látogatást tett „a veterán magyar költőnél és a népdalok kiváló fordítójánál”, s példátlan hanyagságnak minősítette, hogy egy ilyen érték évekig kiadatlanul hever. Sajnos, a fiatal Veljko Petrović szava nem volt elegendő, hogy a kézirat megjelenjék, úgyhogy az elkövetkező viszontagságos időkben, művelődéstörténetünk nagy kárára, elkallódott. A kapcsolattörténészek a budapesti és a zombori lapokban megjelent fordítások alapján nyilvánították Dömötör Pált a szerb népdalok kiváló tolmácsolójává. Káich Katalin, az Egy fejezet a magyar–szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből című munkájában le is szögezte: „Dömötör Pál esete tipikus példája annak, hogyan találta meg egy középszerű, az epigonizmus korlátaiból kitörni nem képes, de azért mégis költői egyéniség éppen műfordításaiban azt a formát, lehetőséget, azt az útirányt, amelyen haladva költői középszerűsége nem veszett el teljesen az irodalomtörténet számára.”

DRASKÓCZY EDE (Makó, 1891. november 21.–Budapest, 1945. január 13.) – Régi, ágostai evangélikus hitvallású família leszármazottja, apja, nagyapja evangélikus lelkész volt Makón. Ő azonban hátat fordított a családi hagyománynak, s a helybeli gimnázium befejezése után a kecskeméti református főiskolára (jogakadémiára) iratkozott. Befejezése után egyévi bécsi tanulmányi utat tett, majd 1913-ban a kolozsvári egyetemen doktorált.

Patvaristaként, azaz joggyakornokként került 1916-ban az óbecsei járásbíró-

ságra, majd az újvidéki törvényszékre azzal a szándékkal, hogy az előkészítő szolgálat után, állami hivatalnokként, bírói vagy ügyészi pályára lép. Nem így történt: 1920-ban megnősült, ami azt is jelentette, hogy az új országhatárok meghúzása után is Óbecsén maradt, s apósának irodájában lett ügyvédbojtár, majd fokozatosan Óbecse és környéke egyik vezető fiskálisa. A jól jövedelmező praxis tisztes megélhetést nyújtott, 40–50 láncnyi tanyás birtokot vásárolhatott („mivelhogy a becseiek láncokban mérik a becsületet"), lapot indított Tiszavidék címmel, s az Óbecsei Népbank Rt. vezetője lett. A Zöldfás utcai nagy családi házat a polgári kényelem lehelete lengte körül.

A húszas évek derekától dr. Draskóczy Ede közéleti szerepet vállalt, s művelt irodalomkedvelőként az itteni, szárnyait bontogató literatúra felé is tájékozódott. Ezt nem hangosan tette, hanem diszkréten, a háttérből. S nem is annyira alkotóként, hanem inkább szellemi és anyagi pártolóként. Herceg János így emlékezett rá: „. . . a magas, mindig ünnepélyes külsejű, monoklit viselő és kicsit raccsoló ügyvéd, amolyan szürke eminenciája volt a magyar közéletnek, aki az irodalomnak és a politikának is kicsit fölötte állt . . ." (Előjáték, 1975). Hangya András róla készített portréjáról is egy csokornyakkendős úriember néz ránk.

Mint az óbecsei Magyar Népkör elnöke sokat tett a művelődési élet fellendítéséért. Az egyesület 60. évfordulóját elsőrangú eseménnyé avatta, többek között a marosvécsi Helikon mintájára megszervezte a vajdasági írók találkozóját, a becsei Helikont. A Népkör alapította meg az Ezüstkoszorú irodalmi díjat is.

Szoros és meghitt kapcsolat fűzte Szenteleky Kornélhoz. „Barátságban legközelebb áll hozzá" – írta Majtényi Mihály. Munkatársa lett a Szenteleky alapította Vajdasági Írásnak, anyagilag támogatta megjelenését. Később a Kalangyának is „megbízott fenntartója" volt. Szenteleky a mecénási szerepnél többet is szánt Draskóczynak: a szellemi élet vezéri magaslatán látta őt, úgy találta, hogy „higgadt, helyes és magyar életszemlélete, összefogó, teremtő ereje" erre predesztinálja. Szenteleky korai halála után, Szirmai Károllyal együtt, a Kalangya élére került, együtt hadakoztak a dilettantizmus ellen, majd vezető posztot töltött be a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaságban is.

Amíg élt, Szenteleky állandóan írásra buzdította, kéziratot rendelt nála, sürgette leadásukat. Amikor nagy ritkán megszólalt, „szentelekyesen" fogalmazott. Ez a vidék – mondta Szenteleky halálának negyedik évfordulóján – „. . . sohasem lehetett a kultúra zavartalan és igazi területe, s akkor is, midőn békés és rendezett napok virradtak reá, csak termő föld lett, anélkül, hogy egyszersmind teremtő föld is lett volna". A zombori magyar kultúrparlament ülésén nyomatékkal állapította meg, hogy „kisebbségi életünk erkölcsi parancsa tehát, hogy különbek, jobbak és tökéletesebbek legyünk, mert a kisebbség hátrányát csak tökéletesebb szellemi felkészültséggel lehet ellensúlyozni".

Ezerkilencszáznegyvennégy őszén elhagyta az országot, és 1945 elején, Budapest ostromakor veszítette életét: azt a házat, amelyben menekültként meghúzódott, telitalálat érte, a romok alól holttestе sem került elő.

DUDÁS GYULA (Zenta, 1861. november 19.–Homonna, 1911. január 8.) – A népes Dudás családnak a XIX. század második felében jelentős szerepe

volt Zenta és a vármegye életében. Nagyobbára falusi jegyzők, tanáremberek, mezővárosi hivatalnokok voltak, de nem is profán foglalkozásukkal tűntek ki, hanem azzal, amit ezen felül tettek a szellemi élet, a helytörténet terén: könyveket jelentettek meg, újságokat szerkesztettek, folyóiratokat adtak ki, helyi, megyei és országos lapok munkatársai voltak, magánkönyvtárakat alapítottak.

Ennek a sajátos dinasztiának egyik legismertebb sarja Dudás (álnéven: Muhoray) Gyula történész. Iskoláit helyben, valamint Szegeden és Szabadkán fejezte be, tanári és bölcsészdoktori oklevelét pedig a budapesti egyetemen szerezte. Első munkahelyén, a zentai gimnáziumban történelmet, latint és görögöt tanított, majd a szegedi tankerületi főigazgatóság hivatalnoka lett.

Életének fontos szakaszával Zomborhoz, a megyeszékhelyhez kötődött. 1889-ben lett az ottani felső kereskedelmi iskola tanára, s egyúttal a Bácska szerkesztője is. 1891-ben lemondott tanári állásáról, mert megválasztották a megyei Történelmi Társulat titkárává. Egyik fontos megbízatása volt még a megyei levéltár rendezése, de ekkor kezdődött valójában történészi pályája is. Elejétől kezdve részt vett a megyei monográfia előkészítő munkálataiban, 1893-tól rábízták a szerkesztést is.

Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiájának két vaskos kötete 1896-ban jelent meg. Iványi István, Thim József és Érdújhelyi Menyhért közreműködésével készült, de számottevő a szerkesztő hozzájárulása is, több fejezetét írta, önállóan vagy társszerzőkkel. A kiadványt Dudás-féle monográfiaként tartják számon, megkülönböztetésül az 1909-ben megjelent Borovszky-félétől.

Dudás Gyulának tizenöt hosszabb-rövidebb munkája jelent meg önálló kötetben (A zentai csata, 1866; A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században, 1887; A bácskai és a bánsági szerbek szereplésének története, 1526–1711, Zombor, 1896; Az oktatásügy története Bács-Bodrog vármegyében, 1896), de sokat publikált folyóiratokban és lapokban is. Katona Pál bibliográfiája több mint ötszáz munkáját jegyzi.

Alig két évvel a megyei monográfia megjelenése után, 37 éves korában Dudás Gyula hirtelen hátat fordított a történetírásnak, s visszatért a közoktatásba. Tanfelügyelői állást vállalt előbb Budapesten, majd Zemplén megyében, a mai kelet-szlovákiai Homonnában. Írásainak tárgya ettől kezdve a pedagógia, esetleg az oktatásügy története.

A fordulatra nincs megbízható magyarázat. Összefüggésbe hozható például emberi természetével: nagy törvényű, összeférhetetlen ember volt. A „hírlapírói polémiák és háborúságok zaja” vette körül, kollégáinak munkáit, köztük az akadémikusok dolgozatait is éles szavakkal, de kevés érvvel bírálta, olykor támadta is. Kartársai „döntő Dudás”-nak nevezték. „Ha Dudás csárdának nézi a világot, amelyben mi ketten nem férünk el, úgy én kitérek előle” – mondta Hermann Ottó is. Polémiái gyakran bírósági perrel végződtek, olykor párbajjal is. Ezek után persze sok ajtó bezáródhatott előtte.

Mélyen sérthette az is, hogy szülővárosa nem adta ki két kötetre tervezett városmonográfiáját, amely olyan jellegű munka lehetett volna, mint Iványi István szabadkai vagy Érdújhelyi Menyhért újvidéki monográfiája. A képviselő-testület hol kilátásba helyezte, hol visszavonta támogatását.

DUDÁS KÁLMÁN (Kishegyes, 1912. augusztus 27.–Budapest, 1983. június 19.) – A két háború között, a verbászi gimnázium befejezése után a Zágrábban tanuló egyetemi hallgatók népes táborában találjuk. A horvát fővárosban eltöltött évek mély nyomokat hagytak mind az emberben, mind a költőben. „Ahányszor találkoztunk, mindig a zágrábi diák Krležán, Kranjčevićen, Krklecen és Ujevićen pallérozódott költői hangját véltem felfedezni” – írja visszaemlékezésében Herceg János. Valóban, ez a zágrábi kapcsolat egy életen át tartott, a horvát irodalom legjobbjait ültette át magyarra: lefordította Krleža Glembay-ciklusát (A Gelembay LTD, Agónia, Léda), de nyomai ott vannak költészetében is. A szépségre fogékony poéta megénekli a zrinjevaci látványt: „. . . a sétányi platánsor gyertyás szirmaival szinte lángol”, de a Jelačić-szobor előtt a kishegyesi parasztivadékból ilyen „zágrábi strófák” is kibuggyannak: „Büszke kevélyen, a főtéren, / a Bán üli táncos lovát. / Nézem gyanakvóan és sötéten / Kétes dicsőséged, Hegyesnél / őrzik a horvát koponyák – / talán szelídebb is lehetnél?”

Az egyetemi diploma megszerzése után Topolyán gyógyszerész, majd középiskolai tanár. Közben szorgalmasan publikál, a Kalangyának egyik vezető munkatársa. A folyóirat tizenhárom évfolyamában csaknem száz verset közölt, az utána következők legtermékenyebbje (Fekete Lajos, Berényi János) csak feleannyit. Utasi Csaba, az irodalmi szemle monográfusa „kalangyás lírikusnak” minősíti, de több versidézettel alátámasztja azt a véleményt, hogy verseiben sok az utánérzés, s idézi az egykori kritika állítását, mely szerint „sok költő vizéből ivott”.

Dudás Kálmán a szabad vers korában a zárt költői formák híve, a hagyományos kifejezésmód egyedülálló művelője. „Pontyom pirítom parázson, / foltozom az éhem . . .” – írja egy helyütt. „A versírásra ösztönző ingerei a tájleírás csábításának, hívó szavának engedelmeskednek elsősorban” – állapítja meg irodalomtörténetében Bori Imre. Ezekben a verseiben hangot kap pesszimista életfelfogása is: „Mily álmokat ringattok, búzavirágok? / E tájon élő álmokat ki látott?” A természethez való ragaszkodást részben tükrözik megjelent verseskötéteinek címei is (Déli szél, Szabadka, 1939; Vád helyett, Budapest, 1941; Egy marék föld, Zombor, 1944; Szederillat, Budapest, 1961; Sugaras evezőkkel, 1971; Percek pillakörén, 1975; Kettős szélárnyék, 1981).

Dudás Kálmán, „a hervadó ligetek költője” (Szenteleky szavai), 1948-ban Magyarországra költözött, s a Vajdaságban csak 1959 után jelent meg eredeti munkáival, meg a délszláv irodalom avatott tolmácsolójaként. Egyik legtöbbet foglalkoztatott fordítója a „modern jugoszláv költészet” kétkötetes, Ács Károly szerkesztésében megjelent antológiájának (Napjaink éneke, 1965, 1967).

DUDÁS ÖDÖN (Zenta, 1852. november 18.–Zenta, 1889. február 26.) – A híres Dudás család legtöbbet ígérő tagja volt, még a zsenialitás jegyeit sem nélkülözte. A felemelkedés igénye már serdülő korában megnyilatkozott benne, de ez csak kívánság maradt, a középszerűségből való kitörést nem alapozta meg a szükséges előképzettséggel, úgyhogy fiatalon, tragikusan derékba tört életét falusi jegyzőként, autodidakta történészként, kispénzű lapszerkesztőként fejezte be.

Tanulmányait Zentán, Szegeden és Temesváron folytatta, de már 1865-ben, azaz tizenhárom éves korában abbahagyta, s beállt segédhivatalnoknak egy zentai ügyvédi irodába, majd 1866–68 között a helyi jegyzői hivatalban gyakornoskodott.

Az írás, a publikálás iránti vágya korán jelentkezett.Zentán 1865-ben, 13 éves korában megjelentetett egy kézzel írott hetilapot, két évvel később, 1867-ben pedig egy másikat is indított, Bács-Bodrog címmel, ugyancsak kézzel írottat. Ezt már, mint a címéből is kitetszik, megyei jellegűnek szánta.

Ezek az „ifjonti" kezdeményezések sajátos színfoltjai sajtótörténetünknek, hiszen tíz évvel megelőzték a Zentai Figyelőt, amelynek első száma 1875-ben jelent meg, s az első nyomdában előállított újság volt a Tisza menti mezővárosban.

Ezernyolcszázhetvenben a tizennyolc éves, reményteljes ifjút Pesten találjuk, ahová „szétnézni, világot látni és alkalmat keresni" ment, amint azt maga közli egy emlékiratfélének nevezett nyomtatványában, amelyet még az évben „tíz példányban állított ki egy budai kőnyomda által". Pesti tartózkodásának részleteiről nincs értesülésünk, de nem lehetett túlzottan sikeres, mert 1874-ben, huszonkét éves korában már Kishegyesen segédjegyzősködik, majd néhány évig ugyanezt a munkakört töltötte be Pacséron. Helytörténeti munkássága ebben a faluban lombosodott ki, s itt indította el 1878-ban és tartotta fenn saját kiadásában a Bács-Bodrog című helytörténeti szemlét. Alcímének meghatározása szerint ez „évnegyedes folyóirat a helytörténelem, népisme, statisztika és régészet köréből".

A folyóirat előállítása nem került sokba, de egy falusi segédjegyző anyagi lehetőségeit mindenképpen meghaladta, ezért elmondhatjuk: nagy anyagi áldozatot hozott, hogy fórumot teremtsen a bácskai helytörténetíróknak. Ezzel a tevékenységével öt évvel megelőzte a zombori megyei történelmi társulatot, mintegy helyettesítve az intézményesített kereteket. Ezért benne a szervezett helytörténetírás úttörőjét kell tisztelnünk.

Ő volt egyébként Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulatának (1883–1918) egyik kezdeményezője, de sürgette a megyei múzeum megalakítását is. Az értékes leletek sokasága rendre Temesvárra, Budapestre és Belgrádba került, s így nincs messze az az idő, mint írja, amikor „a történelmi múlt kutatója kénytelen lesz messze vidékre vándorolni, hogy azokat az adatokat felhasználhassa, amelyek itthon azelőtt keze ügyében voltak".

A Bács-Bodrog évente négyszer jelent meg, másfél év alatt hat száma látott napvilágot, az első 1878 januárjában, az utolsó 1879 júniusában. Egyetlen komplettjét a szabadkai Városi Múzeum őrzi.

A publikálásra főleg a helyi erőknek, a kor ismert bácskai helytörténetíróinak adott alkalmat: Iványi István szabadkai tanárnak, Fridrik Tamás adai tanítónak, Steltzer Frigyes kiszácsi evangélikus papnak, Czirfusz Ferenc zombori tanfelügyelőnek, Radits György újvidéki gimnáziumi tanárnak, Rónai István prigrevicai plébánosnak. A legtöbbször szereplő szerző azonban maga a szerkesztő, a folyóirat 35 hosszabb-rövidebb tanulmánya, közleménye közül tizenhetet, azaz csaknem a felét Dudás Ödön írta. Írásaiból sokoldalú érdeklődésű értelmiségi képe rajzolódik ki. Megírta Pacsér és Temerin rövid történetét, részletet publikált Titel és Szabadka helytörténetéből. Az utóbbival

részt vett a Szabadka városmonográfiája megírására kiírt pályázaton, munkája azonban csak mostanában jelent meg (Szabadka város története, 1991).
Folyóiratában ismeretlen, máshol nem található adatokat közölt a régi bácskai családokról. Egy életen át gyűjtötte az adatokat a 48-as szabadságharc tisztikaráról, ennek egy megmaradt részét a Széchenyi Könyvtár kézirattárában őrzik (Fol. Hung. 1368).
A sok munka, a nélkülözés felőrölte gyenge fizikumát. Családi élete is felbomlott, felesége elhagyta. Utolsó állomáshelyén, Bácstóváros (Tovariševo) már teljesen elhatalmasodott rajta a tüdőbaj. Halálos betegen ért haza Zentára. „Dudás Ödön, a magyar monografikus történetírás buzgó munkása Zentán, 37 éves korában meghalt" – jelentette a Budapesti Hírlap 1889. március 10-én.

DUGOVICS TITUSZ (? – Nándorfehérvár, 1456. június 21.) – A nándorfehérvári csata hőséről csak annyit tudunk, hogy Hunyadi János katonája volt, már 1444-ben részt vett az emlékezetes várnai csatában, amelyet I. Ulászló király meggondolatlan cselekedete döntött el: Hunyadi János kifejezett kérése ellenére a csata hevében a janicsárokra rontott, majd rövid küzdelem után elesett, s ezzel megpecsételte az ütközet kimenetelét. Vitéz János megfogalmazása szerint a várnai csatában nem annyira „erőink, mint inkább szerencsecsillagunk hanyatlását kellett elszenvednünk". Hunyadi ekkor Havasalföldre menekült, vele volt állítólag hűséges vitéze is.
A hadvezér és a mintegy harmincéves, tapasztalt hadfi 1456-ban újra együtt van Nándorfehérvár falainál. Július 12-én, napnyugtakor, a török szultán elrendelte az általános támadást a vár ellen. Háromszor indított rohamot, s mind a háromszor meg kellett hátrálnia. A küzdelem reggelig tartott, a török hullák sokasága és az elszórt fegyverek tanúskodtak az éjszakai harcok hevességéről. A küzdelemnek sok kritikus perce volt: egy adott pillanatban úgy tűnt, hogy a török végképp felül fog kerekedni. A falakon ugyanis már öt lófarkos zászló lengett, módfelett lelkesítve a rohamozó igazhitűeket. Nagy erőfeszítések árán a védők négyet letaszítottak a mélybe, de az ötödik, a melléje siető társai segítségével, derekasan tartotta magát. Dugovics Titusz kelt vele birokra, de „mivel sehogy sem tudta megakadályozni, hogy a toronyra kitűzze a jelvényt, átnyalábolta a törököt, és a magasból a mélybe ugorva, magával rántotta". A hőstett leírását Antonio Bonfini olasz humanista szavai szerint közöljük, aki Mátyás király megbízásából foglalta írásba a magyar történelmet. Ő azonban a név feltüntetése nélkül jegyezte fel a történteket, akárcsak egy másik hasonló esetben is, amely hét évvel később a jajcai várfalakon ismétlődött meg. A jajcai hős kilétét azóta sem sikerült felfedni, a belgrádi „hősi lelkűség" homályba veszett alakját viszont csak a XIX. század első felében fedte fel Döbrentei Gábor egyik cikkében (Tudományos Gyűjtemény, 1824. VIII. füzet), amelyben eredeti okmányok alapján (Mátyás király adománylevele Dugovics Titusz fiának, Bertalannak; Bercsényi Miklós 1705 júliusában keltezett pecsétes levele az egyik leszármazottnak, „Dugovics György uramnak") lebbentette fel a fátylat az önfeláldozó hős valós személyéről. Ettől kezdve vált fogalommá Dugovics Titusz neve, „. . . ki a belgrádi toronyból 1456-ban a törökkel leugrott, hogy inkább ő is azzal együtt hal-

jon meg, mintsem a török győzelmi jel kitűzve lobogjon, s a vívó magyar sereget a vár megadására bágyaszthassa”.
Döbrentei Gábor munkájával az ismeretlenség homályából emelte ki Dugovics Titusz nevét, az ismeretlen hősből így lett ismert hősz. Valójában csak a neve vált ismertté, ennél sokkal többet ma sem tudunk róla. A múlt századi források szerint őt „a magyarral oly régen összecsatolt derék horvát nemzetből származtatják”, egy másik kútfő szerint „vasmegyei magyar bajnok” volt, egy harmadik viszont úgy tudja, hogy a „vendus tótok” leszármazottja, azaz a Vendvidékről való, amely a szlovén nyelvterületnek a Magyarországba nyúló része.
A már említett adománylevél szerint Dugovics Titusz fia, Bertalan 1459-ben apja hőstettéért Tej nevű birtokot (ma Tejfalu, azaz Mliečno, Szlovákia, Pozsony mellett) kapta adományként Mátyás királytól. Igazi nemzeti hőssé Wágner Sándor első sikeres történelmi tárgyú festménye avatta (Dugovics Titusz önfeláldozása, 1859), amellyel Than Mór mellett a romantikus magyar festészet kezdeményezője lett.
Manapság kissé patetikusan hat Dugovics Titusz Petőfi arcvonásaira emlékeztető, színpadiasan beállított figurája, ahogy széttárt karokkal vesz búcsút az élettől, és a mélybe rántja a törököt. A többi, túlontúl magyarázgató taglejtéssel megfestett alak sem hat már olyan frissen, mint a maga korában, amikor, nem sokkal a szabadságharc bukása után, a nemzeti önbecsülés, a hazaszeretet és az áldozatkészség jelképe lett. A képet azóta számtalanszor reprodukálták képzőművészeti és történelmi munkákban, olvasókönyvekben, úgyhogy a nemzet ennek alapján tartotta meg emlékezetében Dugovics Tituszt.

DUNAFALVI LAJOS (Budapest, 1901. február 28.–Kölesd, 1967. október 24.) – 1941-ben, a háború idején került Bácskába: csendőrőrmester volt, a kaboli (Kovilj) csendőrőrs parancsnoka. Arról maradt meg a falu emlékezetében, hogy a bevonulás napjaitól kezdve emberséges magatartást tanúsított, úgyhogy a lakosság bizonytalanságérzete és félelme csakhamar feloldódott. Ez különösen az újvidéki razzia során, 1942-ben mutatkozott meg.
A „hideg napok” idején egy csendőrszázadot vezényeltek ki Kabolra a rendfenntartás érdekében, az esetleges partizánbeszivárgás megelőzésére. A századparancsnok segédtisztjével tájékozódás végett, mintegy előőrsként a faluba érkezett, s állítólag már ekkor mintegy kétszáz főből álló névsor volt a kezében a gyanúsított és likvidálásra szánt személyekről. Dunafalvi Lajost kereste fel, aki a beszélgetésre meghívta Molnár Andort, a községi elöljárót, az ismert helybeli asztalost és vállalkozót. Ők meggyőző érveket sorakoztattak fel, hogy a tisztet meggyőzzék: Kabolon nem alakult ki olyan helyzet, mint Zsablyán és Csurogon, az emberek távol tartják magukat a szélsőségesektől, ennélfogva a század bevonulása csak fölöslegesen élezné a helyzetet, bizonytalanságot keltene. A parancsnok helyt adott a hallottaknak, visszatért Újvidékre, hogy tájékoztassa feletteseit, és a bevonulási parancs visszavonására tegyen javaslatot. Bizalmatlanságát azonban nem tudták teljesen feloldani, a biztonság kedvéért túszként magával vitt mintegy 10–15 főnyi, szerbekből és magyarokból álló csoportot, köztük a falu elöljáróját is. Ha csak egy lövés dördül el – közölte fenyegetően –, a túszokat kivégzik, a falut megszállják, a lakosságot pedig megbüntetik. Elrendelte a kijárási tilalmat is.

A falura síri csend borult. Rendbontásra szerencsére nem került sor, úgyhogy az őrizetbe vett emberek hét-nyolc nap múlva hazatértek. A lakosság fellélegzett.
A mostanában folyamatosan megjelenő Novosadska enciklopedija (Újvidéki enciklopédia) egyik füzetében címszót szentelt Dunafalvinak, s közli, hogy közvetlenül a razzia után, 1942 márciusában áthelyezték. Erre azonban csak 1943-ban került sor, ekkor a falu lakossága illő búcsút vett tőle. Vasa Jovanović, a helybeli nótaköltő, Dunafalvi mars címmel még egy pattogó indulót is komponált tiszteletére, feleségének pedig, Vilma tangó címmel, egy másik szerzeményét ajánlotta.
Az eseményről az újvidéki Tera-film vállalat 1989-ben dokumentumfilmet forgatott Dunafalvi induló címmel. A filmet Boško Brzić forgatókönyve alapján Aleksandar Davić rendezte.
Némely kaboli lakos a háború után is kapcsolatban állt Dunafalvival. Amikor a Rákosi-korszakban, mint volt csendőr, nem kapott állást, a kaboli hatóság hivatalos jellemzést küldött címére, amelyben elismeréssel szólt a megszállás idején tanúsított emberi magatartásáról. Sajnos, ez sem segített rajta, még a nyugdíjjogosultságát is elvesztette, úgyhogy alkalmi munkákból tartotta fenn magát és családját, majd egy termelőszövetkezetben kapott állást. Ott érte utol a halál: munkabaleset áldozata lett. Még szerencsétlenebbül alakult a sorsa Molnár Andornak, a falu elöljárójának, aki Dunafalvival együtt megakadályozta az esetleges kaboli vérontást. Őt 1944-ben, a megtorlás napjaiban, elhurcolták és kivégezték, egy 15–26 főnyi csoporttal együtt, akiknek nagy része egyébként 1942-ben szintén kezességet vállalt a faluért.

DUNYOV IVÁN (Vinga, 1816. július 28.–Pistoia, 1889. augusztus 20.) – A ma már teljesen szétmorzsolódott bánáti katolikus bolgárság (paltyénok, paulicsánok) egyik ismert leszármazottja. Ősei több mint kétszázötven évvel ezelőtt telepedtek le Vingán és Óbesenyőn (ma Románia), ahonnan fokozatosan kirajzottak a szomszédos Torontálba, illetve a vajdasági Bánság területére. Dunyov idejében, azaz a XIX. század első felében lélekszámuk mintegy 35 000 volt, s a Temes megyei Vinga, Óbesenyő és Denta mellett a régi Torontálban is voltak anyanyelvű iskoláik: Módoson (Jaša Tomić) 1820-tól, Kanakon és Écskán 1825-től, Erzsébetlakon (Belo Blato) 1842-től. A beolvadás árja elé később is próbáltak gátat emelni (anyanyelvű iskola Sándoregyházán /Ivanovo/) 1867-től, kalendárium 1869-től, a kétnyelvű Vingai Néplap 1884-től, Banatszki balgarszki glasznik 1934-től, de a tengerek csak elnyelték a csöppnyi szigetet: a legutóbbi népszámlálási adatok szerint Bánátban ezren alul voltak, az egyházi kimutatások szerint kétezren.
Dunyov Iván apja mezővárosi gazdálkodó volt, az akkori szóhasználat szerint „bolgár ajkú magyar”, akinek anyagi lehetőségei megengedték, hogy fiát az aradi gimnáziumba járassa. Az érettségi vizsga után hivatalnoki állást vállalt a városi tanácsnál, miközben magánúton jogot tanult Pesten, 1843-ban ügyvédi vizsgát tett, s Aradon köz- és váltóügyvédi irodát nyitott.
Cselekvő részese volt a reformkor szellemi mozgalmainak, ennek folytán 1848-ban egyértelműen a forradalom mellé állt. Előbb hadbíró volt, majd Bajmoknál, Zentánál, Kabolnál, Kátynál és Kamenicánál részt vett a délvidéki harcokban. A szenttamási sáncok bevételekor megsebesült, majd felépülése

után a nagykátai lovassági csatában újra súlyos sebet kapott.

A bukás után az osztrák hadbíróság Pesten előbb halálra ítélte a szabadságharc egyik legvitézebb kapitányát, majd ezt tízévi várfogságra változtatta, ebből hatot le is töltött Josefstadtban. Kiszabadulása után illegális csatornákon Olaszországba emigrált, ott csatlakozott Garibaldi mozgalmához, ezredesi rangban a magyar légió egyik vezető tisztje lett. Szoros kapcsolatban állt a Kossuth-féle emigrációval, annak katonai szárnyához tartozott: a Magyar-országba irányuló titkos fegyverszállítmányok egyik szervezője volt.

Aktivitását a volturnói csatában szerzett súlyos sebesülése törte derékba, ekkor bal lábát amputálták. „Háromszor indult rohamra Dunyov ezrede élén – írja Kossuth Lajos emlékirataiban –, de mikor ő elesett, emberei széthullottak, s őt ott hagyták vérben fetrengeni, kicsibe múlt, hogy az ellenség kezébe nem került; végre Óváry főhadnagy könyörült meg rajta, s kivitte a zúzott lábbal földön fetrengő bajnokot a csatatérről."

Amikor a magyar emigráció az olasz monarchia oldalára állt, Dunyov hű maradt Garibaldihoz, republikánus eszméihez, s szakított Kossuthékkal, Türr Istvánékkal. Nem tért haza a kiegyezés után sem, jóllehet földijei képviselői mandátumot kínáltak fel neki. Haláláig visszavonultan, nélkülözve élt a régi templomairól, palotáiról nevezetes toscanai Pistoiában, az olasz kormánytól kapott csekély kegydíjból.

Több cikket írt a magyarországi és az olaszországi lapokban, s egy könyvét is megjelentették Pesten 1872-ben A föld és fokozatos meghódítása címmel.

E, É

EBERGÉNYI LÁSZLÓ (?, 1660–Sopron, 1724. június 25.) – Osztrák tábornagy volt a XVIII. század elején, a legmagasabb rangig vitte, amit egy katona elérhet. Mivel a magyar rendek csak 1715-ben rendelték el az állandó katonaság felállítását, akkoriban még nagy jelentősége volt a nemesi felkelésnek is. Ezt a tisztséget másképpen még mezei kommandérozó főgenerálisnak is nevezték. A Thököly-felkelés és a Rákóczi-szabadságharc idejéből fennmaradt gúnynév szerint labanc tábornok volt, azaz a bécsi udvar német érzületű híve. „Hej nagy urak! nem keresztény az, aki pogány / Rosszabb pedig még ennél is a labancz, valahány" – így énekeltek a kurucok, a függetlenségi politika hívei. A kurucok viszont, előfordult ez nemegyszer, egy követ fújtak a törökkel, úgyhogy a mai történelemtudomány árnyaltabban fogalmaz. Egy törekvés két változatának tekinti a kuruc–labanc ellentétet: az egyik osztrák, a másik török segítséggel próbálta helyreállítani az ország egységét és függetlenségét, amelyet a főurak olyan felelőtlenül elherdáltak.

Ebergényi László huszárkapitányként, fősztrázsamesterként (őrnagy) és ezredes kapitányként vett részt a spanyol örökösödési háborúban, francia és olasz földön vezette diadalról diadalra híressé vált huszárezredét, majd bevetették most már báróként és altábornagyként (mezei főgenerális helytartóként) a kurucok ellen, elfoglalta Kassát, de Pálffy Miklós tábornaggyal, a későbbi nádorral együtt a kiegyezésre törekedett, ami a szatmári békekötéssel be is következett.

Betegsége miatt néhány évig visszavonultan élt Sopron környéki birtokán. Sokat levelezett – gróf Széchényi György hozzá intézett leveleit 1929-ben könyv alakban is kiadták –, de olykor-olykor táncmulatságokat is rendezett. „Búmnak elfelejtésére és egészségtelenségem enyhődésére táncot tartok. Magam csak ágyban biztatom a lábamat, s hizlalom szemeimet" – írta gróf Károlyi Sándornak 1712-ben az akkor 52 éves hadfi.

Jóllehet halálhíre is szárnyra kelt, ezt ő felépülésével cáfolta meg, s négy év múltán már részt vett a délvidéki törökellenes küzdelmekben. Ezerhétszáztizenhat nyarának elején Futakon táborozott. Augusztus 5-én, Savoyai Jenő parancsnoksága alatt, a sereg jobb szárnyának vezetőjeként részt vett a véres péterváradi csatában. Az ütközet reggel 7 órakor kezdődött, s 10 órakor már el is dőlt. Ebergényi László, a mai tekijai templomtól nem messze, ezúttal is huszárjainak élén aprította a törököt, majd ezredeivel a 60 000 főnyi felbomlott török sereget üldözőbe vette. Tíz nap múlva a győztes had Zentánál átkelt a Tiszán, s Temesvár bevételével megtörte a

török uralmat a Temesközben, illetve ahogy később elnevezték, a Bánságban. Ebergényi 1717-ben már Belgrád alatt vitézkedett, itt is, akárcsak Temesvárnál, tíz lovasezrednek parancsnokolt. Több súlyos sebet kapott, lábát is átlőtték, de 1718-ban már újra a Délvidéken forgatta kardját, s itt érte a pozsareváci békekötés is, amely a törököt Temesköz és Szerémség feladására kényszerítette.
Ezután újra a betegség évei következtek, mintegy jelezve, hogy a vérbeli katonáknak a békés esztendők nem tesznek jót. Tábornagyi kinevezését 1723-ban kapta, de rangját nem sokáig viselhette: 1724-ben csendesen elszunynyadt. Mint annyi más érdemes katonáét, az ő fakuló emlékét is a művelődéstörténész Takáts Sándor ébresztgette (Régi magyar kapitányok és generálisok, 1922).

ÉDER GYÖRGY (Szabadka, 1788. október 8.–Szatmár, 1870. április 24.) – Elmagyarosodott német polgári családból származott, apja városi számvevő volt. Iskoláit szülővárosában fejezte be, tisztviselői pályára lépett maga is, de 23 éves fejjel csapot-papot otthagyva, a debreceni színtársulathoz állt be vándorszínésznek egy olyan korban, amikor ez a foglalkozás csak bizonytalansággal, megélhetési gondokkal járt. Lírai szerelmes teátristaként bejárta az országot, de leginkább Debrecenben, Nagyváradon és Szatmáron játszott. Harmincéves korában már társulati igazgató, először Székesfehérváron, később pedig a színházi élet egyik bölcsőjében, Kolozsváron. Onnan kerül el Miskolcra, s az idényt Kisfaludy Károly A tatárok című drámájával nyitotta meg. Ezután megvált az igazgatói poszttól, mivel túlzott teherként nehezedett a vállára. A kassai színtársulathoz szegődött, s ezzel az együttessel vendégszerepelt 1824-ben szülővárosában, Szabadkán is. Életrajzírója, Garay Béla szerint innen Zomborba mentek az újonnan kinevezett bács-bodrogi főispán meghívására. Az első előadást, az Imre, vagy a királyi tekéntet hatalma című történelmi játékot a főispán beiktatásának napján adták elő a Vadászkürt vendégfogadó nagytermében, a korabeli megfogalmazás szerint „szabad bémenetel mellett”. A főszerepet Éder György alakította. Az előadás olyan sikeres volt, hogy további tíz estére ott tartották őket.
Éder György kortársa volt Dérynének, a vándorszínészkor legnépszerűbb színésznőjének, akivel fel is lépett. Déryné többször is emlegeti híres naplójában. Persze nem volt olyan ismert és népszerű, mint a primadonna, de azért a korabeli sajtó, így a Honművész is, a Regélő című divatlap irodalmi melléklete, amely először rendszeresítette a színikritikát a sajtóban, 1834 és 1840 között többször is elismerőleg írt róla. „Édernek – írja az újság – megfelelő erős hangja van ahhoz, hogy bármely tragikai szerepének dühöngő helyeit a színpadról ledörögje.”
Éder György 1860-ban Szatmáron telepedett le, városi tanácsnokként dolgozgatott, de a színészetet nem azért hagyta el, mert megunta a vándorlást, az azzal járó nyomorúságos életet, hanem előrehaladott kora miatt. Ekkor már 72 éves volt, megérdemelte a pihenést. A színházhoz azonban ekkor sem lett hűtlen. Akárcsak korábban, most is fordította az együttesek részére a külföldi darabokat. Életében csaknem 25 darabot ültetett át magyarra, főként németből, például Schiller után is, de legjobb műfordítói teljesítménye mégis Shakespeare Macbethje volt.

EDVI ILLÉS ALADÁR (Pest, 1870. május 25.–Budapest, 1958. június 1.) – Nagy gonddal alapozta meg művészi pályáját: 1888-tól 1893-ig a Mintarajztanodában tanult, rajztanári oklevelet szerzett, 1893 és 1895 között a párizsi Julian-akadémia növendéke volt, majd Londonban az angol vízifestés bűvöletébe került, s elsajátította annak technikáját. „Ez az utóbbi állomás döntött pályája fölött – írja Lyka Károly. – Itt tapasztalta, mennyire stílusosabb, tehát művészibb az akvarell angol mestereinek technikája, mint az, amelyet Európában szerte gyakorolt: igazi, tiszta akvarell, amely nem ismeri a fedőfesték használatát. Edvi Illés ezt a technikát tette magáévá, s ezen a téren jó ideig egyedül állott" (Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig, 1983).

Az évek hosszú során finom akvarelljeivel elnyerte az összes állami és alapítványi díjat, de külföldön is kitüntették, egyik olajképe Münchenben aranyérmet kapott, mintegy igazolva, hogy nem skatulyázta be magát abban a műfajban, amelyben a legjobb volt. Grafikusként is számottevő eredményt ért el. Ő illusztrálta Malonyay Dezső A magyar nép művészete című munkájának első kötetét (1903–1904) meg Mikes Leveleinek díszkiadását (1905–1906). A Képzőművészeti Főiskolán 1903 és 1935 között tanított, a vízfestési osztály népszerű fő mestere volt. Ifjúkorában megkezdett utazásait később is folytatta. Olaszországban ösztöndíjjal tartózkodott, 1905-ben Erdélyben és Törökországban volt, 1906-ban Hollandiában festett.

A XIX. század végétől többször is felkereste a régi Torontált. Akkoriban divattá vált a festők „vidékre való kitelepülése". Így került Nagybecskerekre Vágó Pál, hogy eleget tegyen egy megyei rendelésnek. „Vágó . . . pompás műtermet rendezett be magának a megye előzékenységéből, s lassanként egész kis művészkolóniát telepített Nagybecskerekre" – írta egyik, Torontálban megjelent tárcájában Sz. Szigety Vilmos. Ennek a csoportnak, Vágó Pál baráti körének egyik tagja volt Edvi Illés Aladár. Egy művésztelep megalapítására is gondoltak, de az ötletből nem lett semmi, a művészcsoport megmaradt annak, ami volt: kötetlen, kedélyes piktorkompániának. Nevükhöz azonban egy emlékezetes esemény is fűződött: 1899 tavaszán megrendezték a második nagybecskereki képzőművészeti tárlatot. Vágó és Edvi Illés mellett a megyeháza öt termében kiállított még Németh Lajos állatfestő, Vágó munkatársa, meg Streitmann Antal gimnáziumi tanár, aki ezúttal is a főszervező volt, akárcsak 1892-ben, amikor Kézdi Kovács Lászlóval együtt mutatkoztak be. Működésüket ma úgy tartják számon, mint a „jugoszláviai magyar festészet", „a vajdasági képzőművészeti élet" fontos előzményét. Képeik ott szerepeltek az egyik nagy vajdasági gyűjteményes kiállításon (Slikarstvo u Vojvodini 1900–1944, Újvidék, 1991). De munkáik megjelentek a korábbi gyűjteményes tárlatokon is (Magyar képzőművészeti alkotások Vajdaságban, Szabadka, 1973–1974; Magyar festőművészek Bánátban, Zrenjanin, 1979).

Festőnk 1909 tavaszán újra Becskerek táján van, a Torontál híradása szerint a nádasokkal körülhatárolt, Stojković-féle tanyán dolgozott, ott, ahol a Béga találkozik az Ó-Bégával. Vele volt egyik végzős növendéke, a beodrai születésű, nála hét évvel fiatalabb Adelhaid Kraut. Ő már 1900-ban Karádi

Etelre magyarosította nevét, úgyhogy a művészettörténetbe Edvi Illés Aladárné Karády Etel néven került, mint az első képzett festőnő.

EDVI ILLÉS ALADÁRNÉ KARÁDY ETEL (Beodra, 1877. október 6.– Budapest, 1963. ?) – Két nevét is említjük a jobb tájékozódás érdekében – a férje utánit és a leánykorit –, de a beodrai (Novo Miloševo) anyakönyvbe a königsbergi Kraut Peter és a galíciai Koller Adél gyermekeként van bejegyezve. Apja uradalmi kasznár, a Karátsonyi-féle nagybirtok egyik vezető hivatalnoka. Nevét leánykorában változtatta meg, 1900 januárjában, miután beiratkozott a budapesti Képzőművészeti Főiskolára. A névcsere teljes volt, még keresztnevének magyar megfelelőjét is felvette, azaz az Adelhaid helyett az Etelt.

A nagybecskereki gimnáziumban érettségizett 1895-ben, majd férjhez ment a kikindai huszárezred egyik tisztjéhez, akit hamarosan áthelyeztek Lembergbe, azaz anyjának szülőföldjére, Galíciába. Házasságuk nem bizonyult tartósnak, fiatal elvált asszonyként, új névvel új életet kezdett Budapesten.

Az akadémián a freskófestészettel foglalkozó Tardos-Krenner Viktornál és az akvarellfestészet tanáránál, Neogrády Antalnál tanult. A katedrát 1903-ban elfoglaló Edvi Illés Aladárnak is a tanítványa volt, s ez döntő fordulatot hozott életében. A megszokott diák–tanár, illetve tanítvány–mester viszonyon túlmenően meghitt kapcsolat alakult ki közöttük. Edvi Illés Aladár 1905. évi törökországi és 1906. évi hollandiai tanulmányútjára már együtt mentek el.

1909 tavaszán a nagybecskereki Torontál napilap hírül adta, hogy Edvi Illés Aladár újra a városban tartózkodik. Korábban a Vágó Pál részére épített műteremben dolgozott egy ideig, a Torontál is „a műértő közönség” figyelmébe ajánlotta, sőt közölte, hogy a „műteremben maga Edvi Illés úr szívesen szolgál felvilágosítással”, ezúttal azonban a nádassal körülvett Stojković-féle tanyán festegetett, ott, ahol a Béga találkozik az Ó-Bégával. Az újság tapintatosan elhallgatta, hogy vele van Karády Etel is. A titoktartásra nem volt különösebb ok, kapcsolatuk ekkor már ország-világ előtt ismert. Néhány napot töltöttek Beodrán, a szülői házban, az év végén pedig egybe is keltek a jóbarát, Vágó Pál szülőföldjén, Jászberényben.

Karády Etel ezzel egyúttal az Edvi Illés festőcsalád tagja is lett. A legismertebb és legjelentősebb közülük Edvi Illés Aladár, de mellette bátyja, a rézkarcairól és linómetszeteiről ismert Jenő, öcscse, Ödön, aki Aradi néven tájképeket fest, és húga, Panni, az akvarellista rajztanár is szerepel a művészeti életben.

Karády Etel elsősorban portrékat festett, meg olaj és pasztell tájképeket, de mindvégig megmaradt férje árnyékában, aki egyébként a századfordulótól kezdve csaknem fél évszázadon át az egyik legjobban kereső magyar festő volt.

Az asszony nem volt termékeny festő, férjével együtt szerepelt, vagy csoportos kiállításokon vett részt, közreműködött a magyar akvarellisták és pasztellfestők 1928. évi tárlatán is. A Nemzeti Szalon és a Műcsarnok kiállításain sem vett rendszeresen részt, pedig az egyik is, a másik is „az egész magyar művészet impozáns felvonulása szokott lenni”. 1929-ben az újvidéki kiállításon dr. Cholnoky Jenő portréját állította ki, 1931-ben pedig a Műcsarnok őszi tárlata kapcsán Kézdi Kovács László írja a Pesti Hírlapban: „Edvi Illés Aladárné

képmásait sok finomság jellemzi". Általában azok közé a festők közé tartozott, akikről a kritikusok egy mondatot írtak, vagy csak megemlítették nevüket. Karády Etel nem kapott jelentősebb helyet a művészettörténetben, de helytörténeti jelentősége számottevő: a nákói kastély csendjében festegető, bécsi tanultságú Gyertyánffy Klárával együtt az első bánáti magyar festőnők között tarthatjuk számon.

EGRESSY GÁBOR (Sajólászlófalva, 1808. november 1.–Pest, 1866. július 30.) – „A színész végzetéről" elmélkedve Petőfi az Egressy Gáborhoz című versében arról ír, hogy a teátrista csak a jelenben él, a pillanat művésze, s „Ha a jelennek biztos fövenyébe / Le nem bocsátá híre horgonyát . . .", akkor egyáltalán nem számíthat a jövőre, az elkövetkező nemzedékek emlékezetére, elismerésére.

Egressy Gáborra, a reformkor egyik legnagyobb színészegyéniségére éppen az volt a jellemző, hogy minden idegszálával beépült a kor színművészetébe, de ezen túl még a művelődési életbe is, a közéletbe nemkülönben.

Vándorszínésznek szokásos módon, a szülői ház elhagyásával csapott fel. Az apa, a református tiszteletes kétszer is hazakényszerítette a 18 éves ifjút, de ő harmadszorra is megszökött, s Rozsnyón lépett fel először a világot jelentő deszkákra. Kassán színpadi szövegmásoló, operasúgó, de színész is, 1833-ban, a Bánk bán ősbemutatóján az egyik epizodista. Tehetsége gyorsan kibontakozott, 1837-ben már a Nemzeti Színházban találjuk, Megyerivel, a Lendvay házaspárral, Laborfalvi Rózával együtt annak alapító tagja. Végigjátssza szinte a teljes klasszikus repertoárt, Shakespeare műveinek egyik legéletesebb tolmácsolója lett. Fogadtatása nem mindig egyöntetű, némelyik kritikus „ízléstelen veresnadrágos bohóc"-nak, „sántikáló, hetvenkedő betyár"-nak látta III. Richárdját, de alakításával senkit sem hagyott hidegen, a Shakespeare-kultusz meghonosítójaként tisztelték. Sokat szerepelt még a magyar történelmi drámákban és a francia romantikus színművekben.

Egressy ízig-vérig színházi ember: Shakespeare-színműveket fordít, rendez, elméletileg foglalkozik a színészettel – 1838-ban írta a Javaslat a színészet ügyében, 1841-ben a Színészeti stúdiumok című tanulmányát, „ne hadonászszon kezeivel a színész szüntelen . . .", írja az utóbbiban –, elindítja az első színházi folyóiratot Magyar Színházi Lap címmel, 1865-től az akkor megnyílt színitanoda előadója. Emberi képének egy-egy jellegzetes vonása még az is, hogy Vörösmarty asztaltársaságához tartozott, Petőfi barátja volt, a fiatal Laza Kostić verset írt hozzá a Brankovics György bemutatója után, Kossuth mellett részt vett a népfelkelés szervezésében, előbb nemzetőrként, majd Szeged kormánybiztosaként szolgálta a szabadságharc ügyét.

Színpadon érte a szívhalál is, a Brankovics György címszerepében, nem sokkal azután, hogy szerepbeli fia – akit saját magzata, Árpád személyesített meg – ezzel a mondattal fordult hozzá: „Atyám, sohasem látom többé fejedelmi arcodat . . ."

Egressy kisugárzása érezhető volt minden nagyobb magyar színházi központban, így Szabadkán is, ahol a teátrum, a Honművész egyik 1833-as közlése szerint, már akkor a társadalmi érintkezés természetes helye, „a valódi közös barátság temploma". Amikor sor került a

nagy művész vendégjátékára, már állt az új színházi épület is. „Szabadkának rendes színháza van – írja emlékirataiban –, mely három év előtt készült el, csendesen, de díszesen . . .” Valamivel lejjebb még hozzáteszi: „Ily jó hallásúnak csupán a müncheni színházat találtam.”
Leveleinek tanúsága szerint a Rudics, a Vojnits, az Antunovics családoknál kapott szállást, jól érezte magát közöttük, de legjobban talán mégis a színpadon. „Tegnap léptem fel először a Lear-ben – írja feleségének 1857. január 13-án – tömött ház előtt és jó sikerrel. Sohasem játszottam még Lear-t ilyen kedvemre. Hanem itt könnyű is jól játszani, mert a színház igen jól van építve, a legparányibb hangmozzanat sem vész el.”
Gerold László a Száz év színház című Híd-díjas könyvében így összegezte eredményeit: „Szabadkai vendégszerepléseire Egressy úgynevezett Brankovics-korszakában, az ötvenes évek közepétől, művészetének tetőzése idején került sor. Műsora a korban ritka igényességet mutatott. 1857-ben a Lear királlyal kezdte és a Coriolanusszal zárta vendégjátékát, amelynek során fellépett az Othellóban, a Hamletben. Shakespeare-szerepei mellett eljátszotta Garrickot, Keant, Clavigót, Brankovics Györgyöt . . . egy évvel később, ugyancsak Havi Mihály társulatával újra játszotta a Hamlet, a Brankovics György címszerepét . . .
Egressy két vendégjátéka egyrészt olyan művek játékrendbe iktatását tette lehetővé, amelyeket különben valószínűleg nem ismerhetett volna meg a szabadkai közönség, másrészt viszont magas színészi teljesítményben lehetett része.”

EISEMANN MIHÁLY (Paripás, 1898. június 19.–Budapest, 1966. február 25.) – Amikor megszületett, a Bácstól északkeletre eső, jobbára németlakta nagy bácskai falut Parabutynak nevezték (1718-tól). A helységnevet alighanem a török hódoltság idején letelepülő szlávok hozták magukkal Boszniából, ahol a Parabuće szónak városnegyed, mahala jelentése volt. Ezt megelőzőleg, a középkori magyar államban Pordánc volt a neve (1308). A magyarban a Parabuttyá formálódott bosnyák helységnevet 1905-ben Paripásra változtatták, hivatkozva a község fejlett lótenyésztésére, bár nevezhették volna Kenderesnek is, mivel a kendertermesztés még fejlettebb volt. A második világháború után, egy rövid ideig, a Dubrava nevet viselte, majd a mai Ratkovo nevet vette fel.
Eisemann életében tehát négyszer változott falujának neve: Parabutyon született, Paripáson töltötte gyermekkorát, a Dubravát és a Ratkovót pedig már csak hallomásból ismerhette. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyet az első világháború szele messze elsodort szülőfalujától, az impériumváltás pedig szinte tárgytalanná tette visszatérését.
Már gimnazista korában zongorázni tanult Varga Vilmától, aki Liszt Ferenc egyik kései tanítványa volt. Jogot kezdett hallgatni, de csakhamar átpártolt a budapesti Zeneakadémiára, s ott Kodály Zoltán, Sziklai Albert és Weiner Leó voltak a tanárai. Ekkorra azonban már elapadt a szülői ház anyagi forrása, úgyhogy bárzenekarban muzsikált, hogy megélhessen és a tanulást biztosítsa. Talán ez a munkahely is hozzájárult ahhoz, hogy a könnyűzene irányában lépjen. Előbb slágereket komponált, első szerzeményei 1927-ben jelentek meg (Szeret-e még; Lesz maga juszt is az enyém), majd áttért az operettre, amely neki „testhezálló” műfajnak bizonyult. Több mint harminc „művecs-

két” írt (az olaszban az operettának ez a jelentése), némelyik világsikert ért el (Miss Amerika, 1929; Egy csók és más semmi, 1933; Én és a kisöcsém, 1934). Ezek olyan népszerűek lettek, mint a két nagy elődd, Lehár Ferenc (Víg özvegy, A mosoly országa) és Huszka Jenő (Bob herceg, Gül Baba) munkái, vagy a két kortárs, Kálmán Imre (Marica grófnő, Montmartre-i ibolyák) és Ábrahám Pál (Hawaii rózsája, Bál a Savoyban) művei. Ő volt ennek a termékeny fának a legfiatalabb ága, s munkásságával meghatározta a műfaj irányát a XX. század második felének két utolsó évtizedében. Említett művei mellett még a következők arattak nagyobb sikert: Alvinczy huszárok, 1930; Zsákbamacska, 1932; Vadvirág, 1934; Meseautó, 1936; Fiatalság, bolondság, 1940; XIV. René, 1941; Fekete Péter, 1943; Bástyasétány 77., 1958; Füredi Anna-bál, 1962.

Fényes Szabolcs mellett a magyar filmzenének is egyik legismertebb művelője. A legnagyobb sikert a Hyppolit, a lakáj (1931) című filmjével érte el, amely ma is a magyar filmművészet egyik nagyra becsült alkotása. Jelentősebb munkái közé tartoznak még a következő filmek: Kísértetek vonata, 1933; Szerelemmel vádollak, 1935; A miniszter barátja, 1939; Tokaji aszú, 1940; Édes ellenfél, 1941; Heten, mint a gonoszok, 1942; Makrancos hölgy, 1943. A második világháború után, amikor az operett nem tartozott a kívánatos műfajok közé, a Fővárosi Nagycirkusz zenekarának karnagya lett.

Eisemann Bácskából indult el, s jelképesen itt is fejezte be pályáját: a szabadkai Életjel „hozta haza” nem sokkal halála előtt, 1965. április 26-án. A szabadkai hangverseny volt életének utolsó nagy sikere . . .

EISENHUT FERENC (Palánka, 1857. január 26.–München, 1903. június 2.) – Az egykori palánkai boltosinas a XIX. század végén csaknem olyan divatos festő lett, mint László Fülöp, az egykori fényképészinas a maga idejében, a XX. század első harmadában. Életpályájuk főleg azért volt hasonló, mert csalhatatlan biztonsággal kitapintották a közízlést, ehhez nagy tehetségükkel hozzásimultak, szinte kitalálták a polgári vevőközönség igényét, azoknak kiszolgálói lettek. „. . . A művészi gyakorlat, a rutin lépett előtérbe, s ezáltal a festészet a kézművességhez hasonló szakmává vált” – írja Lyka Károly művészettörténész.

Eisenhutról azt mondták kortársai, hogy az „orientalista irányzat” fő mestere volt. Valóban, ő a keleti tárgyú festményekre specializálódott, s ez a témaválasztás szabta meg munkásságának kereteit.

Amint befejezte sokévi alapos tanulmányait, állami utazási segéllyel beutazta Egyiptomot, Tuniszt, Törökországot. Az ott készített festményeknek, rajzoknak átütő sikerük volt, s ettől kezdve rendszeresítette keleti útjait. Eljutott a Kaukázus lábáig, az afganisztáni hegyekig, az üzbég sivatagokig, a tatár sztyeppekig. A helyszínen nemcsak dolgozott, hanem szorgalmasan gyűjtögette a népviseleti, lakberendezési és használati tárgyakat, hogy majd ezekkel rendezze be, díszítse fel hatalmas müncheni műtermét. Vendégei elbűvölten szemlélték lágy szőnyegeit, gyöngyházberakású ülőkéit, színes bőrpárnáit, könnyű atlaszpapucskáit, bő burnuszait meg hát cizellált rézedényeit, ezüsttálait, damaszkuszi kardjait, török jatagánjait, hosszú csövű puskáit. Ezek egyúttal fő kellékei is, nem egy felismerhető vásznainak elő- és hátterében.

Keleti tárgyú festményei nemcsak a nemzetközi műkereskedelem keresett és jól értékesíthető darabjai voltak, a hivatalos művelődéspolitika előtt is nagy becsben álltak, alkotóját elhalmozták elismerésekkel. A Gül Baba című képéért például elsőnek kapta meg a frissen alapított nagy állami aranyérmet, megelőzve Munkácsy Mihályt, Benczúr Gyulát, Lotz Károlyt.

1896-ban Bács-Bodrog vármegye vezetői hazahívták egyik keleti útjáról és megbízták a Zentai csata című nagyméretű történelmi festmény elkészítésével, amely még ma is a zombori képviselő-testület nagytermét díszíti. Ezért a munkájáért, melynek során ugyancsak megcsillogtatta mesterségbeli tudását, 12 000 koronát kapott. Abban az évben az állam, sok huzavona után, 2000 koronáért megvette Szinnyei Merse Pál Majális című festményét is, az európai festészet egyik korabeli csúcsteljesítményét, amely egyébként már több mint húsz éve készen állt, de a Nemzeti Múzeum annak idején még ajándékként sem fogadta el.

Eisenhut a maga korában tehát elismert, sok vonatkozásban túlértékelt művész volt, de a keleti divat elmúltával az ő ideje is letűnt. Ebben is mintha osztozott volna László Fülöp sorsában, akinek művészettörténeti jelentősége szintén egyre csökken. Eisenhutot eddig még csak emlegették kitűnő iparosként, az újabb művészettörténeti összefoglalókból azonban már kihullott a neve.

A múló idő ezúttal is kíméletlen ítélőbírónak bizonyult.

ELEKES MIKLÓS (Óbecse, 1897. szeptember 3.–Kolozsvár, 1947. december 15.) – Apja postahivatalnok volt, akit a szolgálat szükségletei szerint hol ide, hol oda helyeztek, úgyhogy gyermekei is más-más városban születtek: az egyik lánya Szegeden, a másik Kikindán, az egyik fia Temesváron, a másik, Elekes (1910-ig Elsner) Miklós pedig Óbecsén.

Pesti orvostanhallgató korában óraadásból tartotta fenn magát, közben a munkásmozgalom felé is tájékozódott. A fiatal medikus aktív részvevője a kommünnek, a Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, s ott, ugyancsak nehéz körülmények között, folytatta stúdiumait. Tanulmányait a kolozsvári egyetemen fejezte be, 1921 és 1928 között az egyetem elmegyógyászati klinikájának tanársegédje, majd a kolozsvári zsidó kórház főorvosa lett.

Orvoslélektani szakíróként gyakran publikált a francia, német és az olasz szaklapokban. Főleg a szifilisz, az érelmeszesedés és az epilepszia kórszövettanát, a kiütéses tífusz idegrendszeri elváltozásait, a mikroglia sejtek kóros reakcióit kutatta. A lelki betegségek gyógyítása terén is eredményesen dolgozott, igen gyakran minden anyagi haszon nélkül, mert főleg proletár pacientúrája volt, így aztán gyakran megtörtént, hogy betegjeinek nemcsak receptet adott, hanem pénzt is nyomott a kezükbe, hogy a gyógyszert megvehessék.

Baloldali beállítottságánál fogva Gaál Gábor köréhez tartozott, folyóiratában, a Korunkban is gyakran közreműködött, mégpedig a szigorúan vett orvoslélektani cikkek mellett művészettörténeti írásaival is. Egyik tanulmányában két németalföldi festő, Peter Brueghel és Hieronymus Bosch misztikumának reális összefüggéseit mutatta ki, egy másikban pedig tényekre alapozva tagadta, hogy Van Gogh műveiben az őrület tükröződik, epilepsziás hajlama csupán egyes műveire hatott.

A második világháborús zsidóüldözések kárvallottjaként végigjárta a túlélők kálváriáját. Ezerkilencszáznegyvenkettőben munkaszolgálatosként bevonult Szamosújvárra, onnan kikerült a Donkanyarba, majd egy kijevi járványkórházban a tífuszos betegek ezreit mentette meg a biztos haláltól. Maga is megkapta a betegséget, csak szívós szervezetének köszönhetően maradt életben. Jóakarói lehetővé tették, hogy utókezelés címén áthelyezést kapjon Erdélybe. Nem tért vissza egységébe, kartársai az ideggyógyászaton rejtegették, de 1944-ben lebukott. Lengyelországba deportálták, a halálvonat vagonjaiból százszámra rakták ki a hullákat: a bepréselt deportáltak hetven százaléka nem élte túl az utat. Akik kiállták a megpróbáltatást, Auschwitzba, onnan pedig Dachauba kerültek, köztük Elekes Miklós is. Itt érte a felszabadulás. Néhány napi gyógykezelés után talált magában annyi lelki és fizikai erőt, hogy megszervezze a rádióhírek terjesztését, később pedig itt is a tífuszos betegek ezrein segített.

EMICH GUSZTÁV (Pest, 1843. március 5.–Fiume, 1911. június 29.) – Művelődéstörténetünk három Emich Gusztávot tart számon: az első, s egyúttal a legismertebb a könyvkereskedő és a nyomdász, Petőfi kiadója, akinek Amerikából beszerzett rotációs gépén nyomtatták a Pesti Naplót, s vállalatából nőtt ki az Athenaeum Irodalmi és Nyomdaipari Rt. A második, akiről szó lesz az alábbiakban, az apai örökség haszonélvezője volt, meg zoológus, kertész, szakkönyvek írója, parlamenti képviselő, a milliós tőkebefektetéssel létrehozott Athenaeum elnök-igazgatója. A harmadik, a nyomdász nagyapa unokája, kereskedelmi szaktekintély, áruforgalmi szakmunkák publikálásával tűnt ki, majd miniszterként és diplomataként is.

Ifj. Emich Gusztáv kamaszkori kalandvágyból a katonai pályát választotta, és beiratkozott a fiumei (rijekai) tengerészeti akadémiára, de figyelmét a haditudományok helyett inkább az ezüstös adriai szigetek, a Kvarnerói-öböl örökzöldje kötötte le, mire az apja kivette a főiskolából, s a szedőszekrény mellé állította. A legjobb nyomdászoktól sajátította el a szakmát, egyik tanítója, Szabó József A nyomdászat története Magyarországon címmel írt könyvet, s 17 éves tanoncát maga mellé vette társszerzőnek. A legjobb festők és zenészek voltak házitanítói, a svábhegyi családi nyaraló közelében fekvő erdőségekben és ligetekben pedig Frivaldszky Imre természettudós és akadémikus vezette be a lepkegyűjtés rejtelmeibe. Ezek után csak természetesnek vehetjük, hogy nyomdászati ismereteit Lipcsében gyarapította, a könyvkiadás és az eladás titkait pedig Bécsben leste el. Tanulmányútjai során érintette Berlint, Zürichet, Párizst, Londont, eljutott Olaszországba és Görögországba, bejárta a közel-keleti országokat és a balkáni fejedelemségeket.

Az apja 1866-ban vette maga mellé üzlettársnak és cégvezetőnek, de ő két év múlva elhagyta a szakmát, s csak 1891-ben tért vissza az Athenaeum cég vezérigazgatójaként. Időközben minisztériumi főtisztviselő lett, természettudományos érdeklődése pedig a növényi kártevők felé fordult. Több nemzetközi filoxéra-értekezleten vett részt, az ő jelentései alapján fogtak hozzá a Duna–Tisza közén elterülő homokterületeken a szőlő- és gyümölcsfa-telepítéshez, ekkor alakult ki a szabadkai kultúrtáj is. A mezőgazdasági rovartan terén vég-

zett kutatásainak eredményeit A mező- és kertgazdaságra káros rovarok című, 1884-ben kiadott könyvében foglalta össze. Egyik alapítója és csaknem negyed századon át ügyvezető, illetve társelnöke volt a Magyar Kertészeti Egyesületnek. Közben rendületlenül hódolt passzióinak: lepke- és rovargyűjteményét gyarapítja, hatalmas könyvtárába újabbnál újabb ősnyomtatványok, hungarikák, régi térképek és metszetek kerültek, többek közt egy corvina is. Lipótvárosi villájának kertjében csodákat művelt, a pestiek nem tudtak betelni a nemesített rózsák és muskátlik látványával.

Idősebb korában ismét a tenger vonzásába került: Fiume és Abbázia között, közvetlenül az Adria partján egy babérerdős telket vett, nyaralója előtt, a leanderek és magnóliák mellett ott virítottak az otthonról hozott rózsák és muskátlik is. Itt érte utol a halál, miután egy életen át kedve szerint tanulmányozta, alakította és élvezte a természetet.

ERDÉLYI ISTVÁN (Zenta, 1925. május 15,–Zenta, 1984. április 15.) – A második világégés, s általában a háborús nemzedékek sorsa volt az övé: tanulóéveit törte derékba, a kisebbségi sorból indult, s oda zuhant vissza, nem kis megrázkódtatásokkal és kényszerváltásokkal.

Gimnáziumi tanulmányait Szabadkán és Zentán végezte, szülővárosában érettségizett 1943-ban. Előbb a szegedi egyetem matematikai szakára iratkozott, majd egy év múltán a budapesti József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre.

Budapest ostroma után tért haza. Rövid, de veszélyes hányattatás után, 1945-ben jelentkezett a zentai tanítóképző tanfolyamra, hogy valamilyen diplomát kapjon kezébe. (Az úgynevezett B tanfolyamra kérvényezte a felvételt, ahová azok jelentkezhettek, akik a középiskola utolsó évéből maradtak ki, vagy érettségi bizonyítványuk volt.) Legnagyobb meglepetésére nem diáknak, hanem tanárnak vették fel, mivelhogy lehallgatott néhány szemesztert a szegedi egyetem matematikai tanszékén, s néhány vizsgája is volt. Ezerkilencszáznegyvenöt novemberében az induló zentai gimnázium matematikatanára lett.

Ebben a hőskorban nem ez volt az egyedüli sajátságos megoldás. Kortünet értékű a következő eset is: egy tanfelügyelői látogatás után született meg az a fellebbezhetetlen verdiktum, mely szerint az ideológiai tantárgyakat – így az irodalmat is – csak párttag taníthatta. A gyakorlatban ez úgy festett, hogy Erdélyi István, a párttag, igazgatói rendeletre megcserélte tantárgyát Szeli Istvánnal, a párton kívüli magyartanárral, a későbbi egyetemi professzorral és akadémikussal. „Neki semmi érzéke nem volt az irodalomhoz, mint ahogy nekem se a matematikához – mondta Szeli István könyv terjedelmű interjúában, Vékás János kérdéseire válaszolva (Így hozta a történelem . . ., 1988) –, de vállalni kellett. Így kínlódtunk hetekig, talán hónapokig is, én esténként jártam hozzá instrukciókért matematikából, ő pedig hozta nekem a magyar dolgozatokat javításra.” Szerencsére az igazgató belátó ember volt, s egy idő után, saját szakállára, visszaállította az eredeti állapotot. Az ügy fonákságai közé tartozik pesze az is, hogy az idő tájt a vallásos Erdélyi érdemesnek bizonyult a párttagságra, a baloldali Szeli meg nem. A vízválasztó az volt, hogy az egyik véletlenül kimaradt a „megszálló hadsereg” kötelékéből, a másiknak pe-

dig nem sok választása volt, szerencsétlenül belecsöppent.
Ezerkilencszáznegyvenhét végétől a „partizántanárok”-tól is megkövetelték a végzettséget, ezért Erdélyi diploma után nézett. Előbb a zágrábi egyetem matematika szakán indult, de korán jelentkező tüdőbaja miatt kimaradt. Az újvidéki tanítóképzőben kapott állást, és 1948-ban a Tanárképző Főiskolán befejezte a matematika-fizika szakot. A következő évben ismét a zentai gimnáziumban találjuk, de 1950-ben kiújult tüdőbaja, évekig gyógykezeltette magát.
Felgyógyulása után nem tért vissza az iskolába: vezető szerepet kapott a Tisza menti város művelődési ügyeinek intézésében. Hivatásos kultúrmunkásként a könyvtári, majd az egész művelődési életet szervezi. Ott bábáskodik a múzeum, a képtár, a művelődési ház megnyitása és a művésztelep megindítása körül, az öntevékenység fellendítésén fáradozik. Szívügye volt a kiadói tevékenység: 1962-ben főszerkesztése alatt beindultak a Zentai Füzetek, egy évre rá pedig a Monográfia Füzetek. A vállalkozás jól bevált, az elmúlt évtizedekben mintegy 70 helytörténeti munka jelent meg. Némelyik megírásában Erdélyi István is közreműködött (A zentai kiadványok bibliográfiája, Könyvtártörténet, Kiadói tevékenység Zentán).
A városi hatóság még 1961-ben döntést hozott egy átfogó városmonográfia kiadásáról, de ezt a betegeskedő Erdélyi nem tudta tető alá hozni, az elkövetkező nemzedékekre maradt. Ő 1982-ben betegállományból rokkantsági nyugdíjba vonult, de a nyugalmat, a bélyeggyűjteménye körüli szuszogást nem sokáig élvezhette: két évre rá gyenge tüdeje felmondta a szolgálatot.

DR. ERDEY ALADÁR (Budapest, 1879. március 31.–Budapest, 1957. június 15.) – Tizennyolc évesen, egyetemi hallgató korában tűnt fel sakktehetségével a Pesti Sakk-kör helyiségeiben a századforduló táján. Későbbi méltatói „stílusának könnyed eleganciájá”-t emelték ki. A legjobbakat győzte le, egy időben Maróczy Géza, a legnagyobb magyar sakkozó utódának ismerte el. Erdey azonban nem tartotta a sakkot életcéljának, inkább arra törekedett, hogy egyetemi tanulmányait befejezze. Gyógyszerész diplomát szerzett, majd vegyészeti doktorátust is.
Az első világháború vége felé patikusként Zomborba került, itt érte az összeomlás, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság megalakítása.
Az első jugoszláv sakkszervezet, az országos sakkszövetség 1921. augusztus 14-én alakult meg Celjében. Ebből az alkalomból szövetségi sakktornát rendeztek, amelyre ma úgy tekintenek, mint az első jugoszláv sakkbajnokságra. Ezen dr. Erdey is indult, s nem kis meglepetésre 8 győzelemmel, 1 vereséggel, 3 döntetlen eredménnyel az első helyen végzett, a kulai Kőnig Imre és a zágrábi Vladimir Vuković előtt. Ő lett tehát az új állam, Jugoszlávia első hivatalos sakkbajnoka.
Stevan Vasiljević az ismert zomboriakat felsorakoztató életrajzi gyűjteményében (Znameniti Somborci, 1989) közli, hogy győzelméért 3000 koronát kapott, mivelhogy ekkor még ez a pénzegység volt forgalomban. Formailag a mesteri minősítést is a celjei tornán szerezte meg, oklevelét dr. Milan Vidmar egyetemi tanár, nagymester, a Jugoszláv Sakkszövetség elnöke látta el kézjegyével.
Nem sokkal ezután dr. Erdey Magyarországra optált, de ott már csak nagy ritkán

szállt versenybe. „. . . Megmaradt a szó nemes értelmében vett amatőrnek – írta róla halála alkalmából Bán Jenő (Magyar Sakkélet, 1957. 7. szám) –, a sakkban a szépet, szórakoztatót kereste, az elmélyült tanulmányokat igénylő, megerőltető versenyzés nem volt kedvére. Érdekes feladványok, csinos játszmák szemlélésében nagyobb örömét találta . . .”

ÉRDÚJHELYI MENYHÉRT (Zenta, 1860. január 4.–Allentown, 1925. október ?) – Az utóbbi években örvendetesen fellendülő vajdasági helytörténetírás nem hagyománytalan, kellő kritikai hozzáállással nem egy értékes munkára támaszkodhat, kiindulópontként használhatja. Elég, ha itt Félix Millekerre, a rendkívül termékeny és sokoldalú bánáti kutató munkásságára utalunk, meg a bácskai városmonográfiák íróira, a szabadkai Iványi Istvánra, a zombori Muhi Jánosra. Ezek sorába tartozik Érdújhelyi (1885-ig Ellinger) Menyhért újvidéki monográfiaíró is.

Kalocsán szentelték pappá. Segédlelkész volt Adán, Hercegszántón, Újvidéken, plébános Kiskőrösön és Zentán. Az utóbbi hivataláról 1908-ban lemondott, kiment az USA-ba, s haláláig ott lelkészkedett. Azt is mondhatnánk, hogy ment hívei után, akik a jobb megélhetés reményében tömegesen vándoroltak ki Amerikába.

Régi egyházmegyéje 1911-ig mint szökevényt és az egyházi cselekményektől felfüggesztett lelkészt tartotta nyilván. A felfüggesztés feloldása után a kanadai Arburyban kapott lelkészi állást, majd visszatért az USA-ba. Többek között a louisianai Hamondban is működött, ahol az Amerikai Magyar Kertészlapot szerkesztette.

Az utókor történetíróként tartja számon Érdújhelyi Menyhértet. Több értekezése jelent meg a folyóiratokban, ezek közül nem egy a szerb–magyar kapcsolattörténet tárgyköréből való. Könyvei közül figyelmet érdemel A közjegyzőségek és a hiteshelyek története, de legjelentősebb munkája mégis a már említett Újvidék-monográfia, amelyet a városi törvényhatóság megbízása alapján készített el, és amely 1894-ben három nyelven jelent meg, egy időben magyarul, szerbül és németül.

Érdújhelyi lelkiismeretes kutatómunkát végzett a bécsi és a pesti levéltárakban, a megyei és a helyi közigazgatási, ipartestületi, iskolai és egyházi archívumokban, úgyhogy a város múltjának sok fontos eseményét kellő részletezéssel tárta fel. Igen érdekes módon írja le például a város elnevezése körül kialakult vitát, amely abból az alkalomból kerekedett, hogy a település szabad királyi város lett. Az addigi, az eredetét híven tükröző Péterváradi Sánc, illetve Péterváradi Kamarai Mezőváros helyett a polgárok képviselői a Bácsvár nevet javasolták, az udvari kancellária pedig a Dunavár elnevezés mellett szállt síkra, de nem zárta ki azt a lehetőséget sem, hogy esetleg Vízkő vagy Újvidék legyen. A vitát Mária Terézia császárnő zárta le azzal, hogy az udvari kancellária jegyzőkönyvének szélére saját kezűleg ráírta: „Nominetur Neoplanta . . .”, azaz „Neveztessék Újvidéknek”.

Érdújhelyi Menyhért munkája sok ilyen részletet tár fel Újvidék közelebbi és távolabbi múltjából, úgyhogy habár nem mentes a kor egyoldalúságaitól, ma is fontos forrásműve a helytörténeti kutatásoknak.

ERŐDI DÁNIEL (Baja, 1844. szeptember 15.–Nagykikinda, 1893. február 7.) – A régi lexikonok, a Pallas és a Ré-

vai, még ismerik Erődi Dániel nagykikindai költőt. Az egyikből idézem az alábbi sorokat:
„Erődi Dániel József, író. Előbb bencés tanár volt, s Esztergomban és Sopronban tanított. 1870-ben kilépett e rendből és a nagykikindai gimnázium tanára lett. Sok verset és cikket írt főleg a vidéki lapoknak. A Kikindai Közlönyt 1882-ben alapította, s e lapnak haláláig kiadó-szerkesztője volt.
Önálló verseskötetei: Költemények (1869); Társasdalok (1875); Újabb költemények (1878); Újabb költemények, második gyűjtemény (1881); Király- és hondalok (1887); Nova et vetera (1888); Erődi Dániel költeményei (új gyűjtemény, 1890); A pacsirtadaltól a szatíráig (1892). Írt egy verstant is A nemzeti verselés szabályai címmel."
Ennyit mond az ismerettár szócikke Erődi Dánielről (1868-ig Laforsch). Ehhez még csak azt lehetne hozzátenni, hogy nyolc verseskötetét és a többi művét is, úgymint széptani tanulmányait Petőfi költészetének nemzeti idomairól és a Buda haláláról, valamint latin nyelvtani verses szabályait nagyrészt saját kiadásában, előfizetők toborzásával adta ki Sopronban, Győrben, de főleg Szegeden és Kikindán. Az 1890-ben megjelent válogatott műveivel irodalmi munkásságának negyedszázadát jelölte meg.
A mai lexikonok már nem tudnak Erődi Dánielről, még a vajdasági magyar irodalomtörténet sem jegyzi nevét. Persze nem feledékenységről van szó, vagy méltatlan elhallgatásról. Annak, hogy kihullott az emlékezetből, egészen prózai oka van: Erődi már a maga korában avatag, korszerűtlenül gondolkodó és érző verselő volt, aki ugyan egy életen át rótta a verssorokat, de nem sokat mondott velük önmagáról, kortársairól, a világról.
Miért emlékezünk akkor róla? – kérdezheti az olvasó. Talán azért, mert a három múlt századbeli bánáti magyar gimnázium egyik jeles tanférfia volt? Még csak ezért sem, hanem azért, mert valamivel több mint száz évvel ezelőtt ő alapította meg a Kikindai Közlöny című hetilapot, amelynek aztán tíz éven át kiadója, szerkesztője, egyetlen újságírója volt. Az, ami a költő hátránya volt, nem vált a hírlapíró, a lapszerkesztő előnyére sem, de azért újságja sok helyi és vidéki eseményt jegyzett fel, úgyhogy megkerülhetetlen helytörténeti forrás. Ő maga írt például nekrológot és elégiát id. Bartók Béla halála alkalmából, aki iskolaigazgató, ismert közíró, lapszerkesztő, a világhírű zeneszerző apja volt.
Erődi Dániel munkássága ma már tehát nem irodalomtörténeti tény, hanem sajtótörténeti adat, vajdasági vonatkozásban nem is egészen mellékes.

ERŐDY JENŐ (Nagykikinda, 1882. június 2.–Budapest, 1944. december – 1945. február, az ostrom alatt) – Szülővárosának iskolanaplóiban, gimnáziumi értesítőiben eredeti családi nevén, Ehrendienerként vezették. Az Erődy nevet 1902-ben vette fel – talán éppen középiskolai tanára, Erődi Dániel kikindai lapszerkesztő és költő nyomán –, miután befejezte a temesvári Weinninger-féle és a budapesti Vígszínház mellett működő színiiskolát, s színészi pályára lépett. Érdeklődését azonban nem annyira a társulati élet, a szerepek kötötték le, hanem a színházak, a színészet története. Hozzáfogott az ezzel kapcsolatos tények gyűjtéséhez, első adatközléseit 1908-ban a Színház című miskolci lapban publikálta.
1910-ben Budapestre költözött, a könyvtárak, levéltárak, múzeumok vá-

rosába, s a kutatómunkának szentelte életét. Esténként a színházakban ügyelő – becsenget a színészek öltözőjébe, jelt ad a világosítóknak –, napközben pedig búvárkodott a régi újságokban, könyvekben, okmányokban.
Ezerkilencszáztizenhattól a Színházi Élet közli színháztörténeti írásait, megjelenik még több más újságban és folyóiratban, bár kéziratból jut bőven az asztalfióknak is. Ezerkilencszázhuszonhatban a szabadkai Bácsmegyei Naplóban egy évre összevont, „a mai napon történt" jellegű eseménynaptárt közölt. 1928 és 1935 között szerkesztésében jelentek meg az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete színháztörténeti naptárai, amelyekben sok adatot közölt drámaírókról, színészekről, színiigazgatókról, operett- és operaénekesekről, a színházi eseményekről általában. Az 1928. évre szóló naptárban például közzétette, hogy Szabadkán „a Nagy-féle kávéház báltermében nyitották meg az állandó színházat 1826. július 24-én". Ez a közlés azonban magán viseli Erődi munkásságának korlátait is. Az eredeti tudósítás ugyanis, amely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg 1826 szeptemberében, a színhelyet „az úgynevezett nagy Kávéház"-ként jelölte meg, azaz a közlemény szerzője nem a tulajdonosról elnevezett kávéházról, hanem a terem méretéről írt. Gerold László legújabb könyvében (Száz év színház, 1990) ezt a Schulz-féle „kávés szálával" azonosítja, s elég nagy biztonsággal állapítja meg az első szabadkai állandó színház helyét.
A szorgalmas adatgyűjtő tehát nem volt egyúttal szakmailag megalapozott szerző is, legtöbbször mankókra szorult. A színháztörténeti naptár közleményei is „Erődy Jenő adatai alapján" születtek, „összeállításukban" B. Kovács Andor osztályvezető segédkezett. Az 1929 és 1931 között megjelent négykötetes Magyar Színművészeti Lexikont Schöpflin Aladár nagy szakmai felkészültséggel rendezte sajtó alá „Erődy Jenő összegyűjtött anyagának felhasználásával". Ez a korszakalkotó munka jórészt Erődy adatközléseire épült, ezért rendszerint, ha hivatkoznak rá, Erődy–Schöpflin lexikonként emlegetik. Sajnos, ez a jó szokás az utóbbi időben kiveszőben van. Az újabb kori színháztörténeti munkák már csak „Schöpflin-lexikon"-ról, „Schöpflin-féle színművészeti lexikon"-ról szólnak. Még az 1990-es kiadású Magyar színháztörténet sem ejt ilyen vonatkozásban szót róla, jóllehet a magyar színjátszás és drámairodalom e négykötetes enciklopédiájáról azt mondja a források jegyzékében, hogy „anekdotikus stílusa ellenére a korai korszakokra nézve máig egyik legfontosabb segédkönyvünk".

ERZSÉBET ANYAKIRÁLYNÉ (?, 1339. ?–Novigrad, 1387. január eleje) – A feudális anarchia korszakában ölték meg ellenfelei Erzsébetet, Nagy Lajos magyar király özvegyét. A szerencsétlen végű uralkodónő a bosnyák fejedelmi családból származott, Stjepan Kotromanićnak, a bosnyák bánnak és feleségének, Erzsébet kujaviai (Lengyelország) hercegnőnek a gyermeke volt. Szülei alattvalói hűségének zálogaként a visegrádi királyi palotában nevelkedett.
A „szép Erzsébet"-nek, „bosnyák Erzsébet"-nek nevezett tizennégy éves hajadon 1353-ban a huszonkét éves Nagy Lajos király felesége lett. Három leánygyermekük született, köztük Mária, akit apjának halála után, tizenegy éves korában magyar királynővé koronáztak. Az ő nevében azonban anyja, de főleg a ná-

dor, a nagyhatalmú Garai Miklós kormányozta az országot, aki egyébként egy nagybirtokos liga vezére is volt. A vele szemben álló pártban idővel egyre többen tömörültek, úgyhogy három év múltán a főuraknak ez a csoportja már elég erősnek érezte magát, és Kis Károly nápolyi királyt meghívta a magyar trónra. A lemondatott Mária királynő és Erzsébet anyakirályné jelenlétében meg is koronázták 1385. december 31-én, de már február elején merénylet áldozata lett: a Garai-párti Forgách Balázs pohárnokmester kurta csákánnyal halálos sebet ejtett rajta. Az anyakirályné és a nagyratörő Garai Miklós most újra átvette a hatalmat.

Az ellenpárt nem nyugodott bele a történtekbe: a horvátországi, szlavóniai, szerémségi és bácskai főurak szövetsége fegyveres felkelést hirdetett. A lázadók Vukovár táján a lecsillapításukra odaérkező Mária királynőt és Erzsébet anyakirálynét foglyul ejtették, kíséretüket pedig felkoncolták, köztük Garait és Forgáchot is. Levágott fejüket, a középkori királydrámák szellemében, a királyasszony ölébe vetették, majd Nápolyba küldték Kis Károly özvegyének. Zsigmond brandenburgi őrgróf, a későbbi magyar király, Mária királynő férje, felesége és anyósa elfogatásának hírére haddal indult Magyarországra, mire a lázadók a két nőt Dalmáciába hurcolták. Mária királynő csaknem egy évi fogság után szabadult ki, de anyján a pártütők Shakespeare tollára kívánkozó módon álltak bosszút: 1387-ben, január legelején az adriai Novigradban leánya szeme láttára megfojtották. Február 9-én temették el az egyik zadari (Zára) templom kriptájában.

A szertelen középkori hatalmi harcok részeseinek és áldozatainak emlékét Szent Simon ezüst ereklyetartója őrzi, amely ma is látható a zárai székesegyházban, annak féltve őrzött kincse. A díszes ereklyetartót milánói, zágrábi és zadari mesterek készítették Erzsébet és Nagy Lajos rendelésére. A középkori ötvösművészetnek ez a remeke nagy feltűnést keltett a Művészet Jugoszlávia területén az őskortól napjainkig címmel megrendezett, 1971. évi párizsi kiállításon.

Az ereklyetartó domborművén a királyi pár is látható ünnepi díszben, teljes pompában, akkor tehát, amikor hatalmuk még háborítatlan volt, s öröknek tűnt.

ESTERHÁZY IMRE (Vágújhely, 1665. december 17.–Pozsony, 1745. december 6.) – A magyar–horvát–osztrák kapcsolatok sajátságos alakja, azok közé a főnemesek közé tartozott, akik a török kiűzése után is a Habsburg-birodalomban látták Magyarország jövőjét. Mint az egyik legbefolyásosabb feudális főúri család sarja, jóllehet nem voltak birtokai Horvátországban, mégis ott érvényesült, mégpedig egyházi vonalon. Főpapként is nem a két társország, hanem az osztrák–horvát közeledést szorgalmazta.

Származásánál fogva a lehető legjobb nevelésben részesült, nagyszombati és soproni iskolákba járt. Tizenhét évesen lépett be a pálos rendbe. Tanulmányait Rómában fejezte be, hazatérése után a nagyszombati egyetemen és a lepoglavai akadémián bölcseletet és teológiát adott elő. Ezerhétszázkettőben az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendnek, a pálosoknak a generálisa lett. A közeledő Rákóczi-szabadságharc elől, szinte titokban, Lepoglavába ment, s a horvát pálosok ottani nagynevű kolostorában húzódott meg. Két közeli rokona, Esterházy Antal és Esterházy Dávid kuruc generálisként vett részt a fegyveres

mozgalomban, ő azonban nem adta fel Habsburg-pártiságát.

Ezerhétszázhatban váci püspök lett, de két év múltán ismét visszatért Horvátországba, és elfoglalta a zágrábi püspöki széket. Tizenöt évig irányította az egyházmegyét, közben báni helytartóként is Bécs és Zágráb közvetlen kapcsolatát egyengette, ennek szolgálatában állt. Ezerhétszáztizenkettőben a horvát szábor az ő ösztönzésére, magáévá tette a Habsburgok titkos, csak a legszűkebb udvari körökben ismert dinasztikus házitörvényét, a Pragmatica Sanctiót, amelyről ekkor esett először szó a szélesebb nyilvánosság előtt. A magyar országgyűlés 1723-ban iktatta törvénybe. A Pragmatica Sanctio az örökösödési jogot kiterjesztette a Habsburg-ház nőágára is, de ennél még fontosabb volt egy másik kitétele, mely szerint a Habsburg-birodalmat „felbonthatatlanul és szétválaszthatatlanul" kell minden időben kormányozni. Ezzel a magyar rendek lényegében lemondtak az állami függetlenségről, és kiszolgáltatták az országot a Habsburgoknak. Még 1867-ben is a Pragmatica Sanctióra hivatkoztak a kiegyezés és a közös ügyek indokolásában.

Esterházy Imre 1723-ban visszatért Magyarországra (tehát éppen idejében, a Pragmatica Sanctio elfogadásának évében), előbb veszprémi püspök lett, majd 1725-ben elfoglalta Magyarország legmagasabb egyházi méltóságát: az esztergomi érseki, a hercegprímási hivatalt. Egyúttal a fejedelmi abszolutizmus feltétlen híveként fontos udvari ember is lett.

Felekezeti vonalon a katolikus egyház újjászervezését és expanzióját irányította a török háborúk utáni időszakban. Nem sokkal trónra lépése után, 1741-ben, ő koronázta meg Mária Teréziát a pozsonyi székesegyházban, s nem kis része volt abban is, hogy a több oldalról is szorongatott uralkodónő védelmében a magyar országgyűlés általános nemesi felkelést hirdetett. Ekkor hangzott el az a híres „életünket és vérünket", azaz az alattvalói hűség jelmondata. Ezt gyakorolta egy életen át Esterházy Imre, következetesen és megingathatatlanul. Még arról is emlékezetes maradt, hogy tömérdek egyházi és családi javainak nagy részét, súlyos milliókat, jótékonysági célokra, templomok építésére és díszítésére fordította.

F

FA JÓZSEF (Nagykikinda, 1885. március 18.–Nagykikinda, 1941. február 27.) – Az észak-bánáti város egykori Kingya nevű, a mai Daničić utcájában jött a világra egy régi, kopott, azóta már lebontott nádfödeles házban. Szülei városba szakadt agrárproletárok voltak, fiukat kőműves szakmára adták, de a család szociális helyzetében semmilyen lényeges változás nem állt be, a fiatal segédlegény pedig csakhamar a munkásmozgalom felé tájékozódott.

Már húsz éves korában vezető szerepet töltött be az Építőipari Munkások Szövetségének kikindai szervezetében. 1905-ben elvállalta a helyi munkásotthon gondnoki állását, a bére egy udvari, szoba-konyhás lakás használata volt. Hovatartozásának külső megkülönböztető jelei is voltak. Az idős kikindai munkások emlékezetből, hallomásból idézik fel alakját: mellét vörös kokárda díszítette, fején széles karimájú „cucilista" kalapot viselt.

A népszerű munkásvezért, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezet helyi vezetőjét, a munkásotthon pezsgő életének szellemi irányítóját 1913 decemberében a kikindai képviselő-testület tagjává választották, azaz az első szocialista városatya lett. Egy évvel azelőtt a torontáli szocialisták megyei bizottságába is beválasztották.

Az első világháború átvészelése után a kikindai munkásszervezet élén álló Fa József teljes szívvel a Tanácsköztársaság mellett foglalt állást, majd annak bukása után a testülettel csatlakozott az akkoriban megalakult Kommunista Párthoz. Ezerkilencszázhúsz januárjában ott van a párt első vajdasági kongresszusán, s Csáki Lajossal együtt bekerül a vezetőségbe. Nem sokkal később a királyi rendőrség letartóztatta azzal a váddal, hogy kapcsolata volt a Tanácsköztársasággal. A párt Központi Tanácsa tiltakozott a belügyminiszternél Fa József és néhány társának őrizetbe vétele ellen, a beadványt maga a titkár, Filip Filipović írta alá.

Az intervenciónak sikere volt, Fa Józsefet és társait szabadlábra helyezték. A rendőrség azonban továbbra is megfigyelés alatt tartotta, várta a kedvező pillanatot, hogy leszámoljon vele. Egy év múlva a királyi diktatúrát bevezető kiáltvány, az Obznana kihirdetése és a párt betiltása után, ez be is következett. Újra börtönbe került, beszállították a hírhedt belgrádi Glavnjačába, s csak egy év múlva szabadul ki, fizikailag összetörve, elborult elmével. Ha megjelent az utcán, az emberek részvéttel fordultak utána, sajnálkoztak sorsán. Nem sokkal később felesége meghalt, úgyhogy a magatehetetlen ember egy ideig gondozás nélkül tengődött, majd megkönyörültek rajta, s elhelyezték a kikindai szegényházban. Ott is halt meg, két unokatestvére adta össze a

pénzt a sírhelyre, az emberhez valamelyest méltóbb temetésre.

FARAGÓ ENDRE (Orom, 1929. október 15.–Zágráb, 1986. augusztus 22.) – Hosszú és keserves utat tett meg a látóhatárt lezáró oromi tanyavilágtól zágrábi műterméig, ahonnan már a fél világ is betekinthető volt. Az autodidakta művésznek a közbeeső lépcsőfokokat is mérföldjáró csizmában kellett megtennie, önerejére támaszkodva, úgyhogy nem is csoda, hogy önmagával és környezetével viaskodva időnap előtt távozott az élők világából.

A háború utáni „fényes szelek" szárnyán csöppent Szabadka pezsgő képzőművészeti életébe, egyik hallgatója volt a Hangya András-féle figurálisrajz-tanfolyamnak, amely sok művészünknek adta meg a kezdősebességet, például a „maestrónak", Sáfrány Imrének is. Kettőjük útja ettől kezdve sokáig egybefonódott, művészileg, emberileg egyaránt. Együtt járták a művésztelepeket, amelyek egymás után nyitották meg kapujukat, megosztották az egykori Oláhműtermet, amely a háború idején megrongálódott, huzatos és törött ablakú volt, úgyhogy az egyik késő őszi reggelen belepte az első hó a nyugágyon alvó Sáfrány Imrét. Örökös egzisztenciális gondokkal küszködtek; „gyalog mentek Topolyáról Szabadkára, koplaltak Párizsban és Belgrádban" – írja egy helyütt életrajzírója, Bela Duranci is –, de ez nem gátolta meg sem az egyiket, sem a másikat, hogy végig kitartsanak a maguk választotta úton.

Faragó Endre 1953-ban, huszonnégy éves korában rendezte meg első önálló tárlatát a szabadkai Népszínházban, ahol egyébként díszletfestőként működött. A kiállítás nem egy vászna hirdette, hogy olyan festő született, aki szenvedélyes, olykor zabolátlan kézmozdulatokkal, lángoló színekkel és formabontó készséggel tör magának utat, dacolva a festészeti hagyományokkal.

Néhány év múlva festészeti tapasztalatait a szőnyegszövésben próbálta hasznosítani, előbb a szabadkai, majd a zombori szőnyeggyárban vállalt tervezői állást, de elképzeléseit nem tudta megvalósítani. Már-már belefásult a meddő küzdelmekbe, amikor Jagoda Buić ösztönző szabadkai faliszőnyegkiállítása után újra, harmadszorra is nekirugaszkodott, és a zágrábi szőnyeggyárban próbált szerencsét. A siker ezúttal nem maradt el, egymás után alkotja nagyméretű faliszőnyegeit a fekete-tengeri és az adriai luxusszállók részére, munkásságára felfigyelnek Milánóban, Londonban, New Yorkban. Itthon együtt emlegetik a faliszőnyegkészítés nagyjaival: Jagoda Buićtyal, Edo Murtićtyal, Boris Dogannal. Most már szűkebb hazája sem feledkezik meg róla, munkásságát Forum-díjjal méltányolják.

Tizenkét önálló tárlata volt, több mint száz kollektív kiállításon vett részt, életművét ezer négyzetméternyi pompás faliszőnyeggel gazdagította, ezek a világ minden táján megtalálhatók. Persze azon csak eltűnődhetünk, hogy munkássága miért nem a szabadkai vagy a zombori gyárban bontakozott ki, a szülőföldön, amelyhez annyi szál fűzte élete végéig, és amely most oly mostohán sáfárkodik a hagyatékával. Senki sem lehet próféta a saját hazájában?

A halála után megjelent kismonográfiájának képanyagát még ő válogatta, „a művész akaratát tükrözi", közlik a kötet szerkesztői (Faragó Endre, Forum, 1988).

FARAHÓ JÁNOS (Kopács, 1863. ?– Kopács, 1928. július 3.) – A Híd „amerikás” száma (1992. november-december) hívta fel ismét a figyelmet a Földet, kenyeret a magyar népnek című, Szabadkán, 1922-ben megjelent füzet ismeretlen szerzőjére. Lőrinc Péter ugyan részletesen ír a tanulmányról egyik könyvében (Bácskai polgári politikai elmélet, 1880–1920, Szabadka, 1976) Farahó János és a földkérdés címmel, de ő is ismeretlennek mondja, a kiadás színhelyéből kiindulva szabadkainak véli. Az új Gulyás-sorozat 7. kötetében két Farahó János szerepel, de a közölt gyér információkból kihámozható, hogy egy és ugyanazon személyről van szó. Némi utánjárással, s csaknem egy teljes baranyai segédlet bevetésével (Lábadi Károly, Pataky András, Troszt Sándor, Tüskés Tibor), az ismeretlenség homálya úgy-ahogy eloszlott.

A teljesen kifosztott kopácsi református eklézsia irattárát időben átmenekítették Laskóra, úgyhogy ott, a halotti anyakönyvekben Troszt Sándor megtalálhatta a hetven évvel ezelőtt elhunyt Farahó adatait. Egyik-másik forrásunk szerint első ismert ősének, Andreas Pharaónak a neve 1711-ben fordul elő először egy adókönyvben. A XVIII. század vége felé már öt Farahó család volt, ma hét família viseli ezt a nevet. A XIX. századtól Laskón is voltak Farahók.

Farahó János apja igyekvő, jól gazdálkodó zsellér volt, úgyhogy fiát kitaníthatta – Pécsett fejezte be a közgazdasági középiskolát –, sőt tetemes vagyont is hagyott rá. Hazatérése után gazdálkodni kezdett, 1890 táján ő vitte be az első cséplőgépet a halászfaluba. Ezernyolcszázkilencvenkettőben kivándorolt, 1896-ban pedig minden ingóságát eladta a Koloszár családnak. Előbb Mexikóban, Hidalgo del Peralban próbált szerencsét, majd Argentína, Texas és California végtelen térségein kísérletezett, végül pedig a kanadai Whitemouth-ban és Vetastiwinben gazdálkodott. Erősen foglalkoztatta a kivándorlók helyzete, a Köztelekben, a Közgazdasági Szemlében, a Magyar Hírlapban és a Pécsi Naplóban közzétett cikkeiben azt sugalmazta, hogy a kivándorlók megkeresett pénzüket Magyarországon ruházzák be. Más módon is kereste a kapcsolatot a hazával. „1897-ben – írja a Szabadkán kiadott füzetében – megnyerve célomnak Balázs Árpád gazdasági akadémiai igazgatót (tkp. Balás Árpádot, a magyaróvári Gazdasági Akadémia igazgatóját, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum első vezetőjét) és Forster Gézát, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület igazgatóját, megalakítottam az első ad hoc kivándorlási bizottságot és öt egymást követő kivándorlási kongresszust szerveztem.” Ezerkilencszáznyolcban hazatért, s Pécsett telepedett le, vagyonát főleg ingatlanokba fektette be.

Farahónak a Szabadkán kiadott munkája is szorosan kötődik a kivándorláshoz, a „nemzet erejét fogyasztó” jelenséghez, amelynek megoldását a földkérdés rendezésében, a földreformban látta. Munkájában a polgári demokrácia, a földosztás híveként mutatkozott be, olykor utópisztikus elképzelésekkel.

Ezerkilencszázhuszonegy augusztusában, a Baranyai Köztársaság bukása után, és a fehér tiszti különítmények terrorja elől menekülve, visszatért Kopácsra. Amije volt, odaveszett, amije megmaradt, azt elherdálta, úgyhogy öregségére teljes elesettségben tengődött. Ápolatlan volt, ujj nélküli, szürke köpönyegben járt, malaclopóban. Barátai, távoli rokonai szánták meg egy-egy

ebéddel, ha nem hívták, bejelentette magát. Egyik ismerősénél érte utol a halál, az istálló szalmájában.

FÁRBÁS JÓZSEF (Kula, 1866. február 28.–Óbecse, 1936. május 27.) – Tekintélyes kulai család leszármazottja, apjának neve, városi képviselő-testületi tagként szerepel abban az emlékiratban, amelyet az 1880-ban renovált templom toronykeresztjébe helyeztek el, s amelynek szövegét Kőmíves Károly kulai esperesplébános újraközölte kitűnő helytörténeti munkájában (Két évszázad emlékére. A kulai Szent György egyházközség jubileumi évkönyve, 1971).
Fárbás József Szegeden járt reáliskolába, Kalocsán pedig tanítóképzőbe. Tanítói oklevelét 1885-ben szerezte, s azonnal Óbecsére került, ahol csaknem élete végéig tanított, hosszú időn át mindenki iskolamestere volt.
Igen gyorsan a mozgalmas mezőváros szellemi életének egyik oszlopos tagja lett, dr. Szászy István orvosdoktorral, nótaszerzővel, fordítóval, Szulik József költővel, plébánossal és dr. Grünbaum-Galambos Pál ügyvéddel, földbirtokossal, lapkiadóval együtt. Az utóbbi által 1888-ban alapított Óbecse és Vidéke című hetilapnak kezdettől fogva főmunkatársa, segédszerkesztője, azaz mindenese. Az első világháború szele elfújta az egyébként életképes újságot (1888–1921), de Fárbás József folytatta hírlapírói pályáját a szombatonként megjelenő Tiszavidékben (1912–1934), s csak a lap megszűnésével tette le a tollat. Itt jelentette meg 1931-ben, 1932-ben és 1933-ban a jeles becseiek rövid életrajzát, amelyek aztán, összegyűjtve, önálló füzetben is megjelentek (Régi arcok. Száz arckép a régi Becse közéletéből, 1933).
Egy ideig kántorként is működött, a diákok részére pedig egy jól sikerült, dalszövegeket és hozzájuk tartozó dallamokat tartalmazó kiadványt szerkesztett, amely három kiadást ért meg (Daloskönyvecske népiskolák részére, 1895, 1898, 1907).
Több alkalmi, megrendelésre készített kiadványt is közzétett (Emléklap az „Ó-Becsei Polgári Magyar Dalkör” zászlószentelési dalünnepe alkalmából, 1899; Huszonöt év az „Óbecsei Polgári Lövészegylet” történetéből, 1878–1903. A választmány megbízásából írta, az Egylet kiadása, 1903; Csupor Gyula síremlékének lelepzése alkalmából, Zombor, 1904).
Bár Fárbás József munkássága szigorúan helyi keretek között folyt, dr. Páll Sándor 1989-es kiadású becsei bibliográfiája mellett, amely jegyzi megjelent munkáit, szócikket kapott a Gulyás-féle lexikonban is (Magyar írók élete és munkái, VIII. kötet, 1992). Fárbás tagja volt a megyei Történelmi Társulatnak is. Az „ezüsthajú, szikár, szigorú” Fárbás József tanítói pályafutása ötvenöt éves korában tört derékba, azaz a húszas évek legelején, az impériumváltás után. Kényszernyugdíjazásának történetét tanítványa, Komáromi József Sándor írta meg egyik hosszabb elbeszélésében, amely a Jó szó című kötetében jelent meg 1967-ben. A „zuzmarás halántékú”-nak is leírt tanító Petőfit, Tompa Mihályt, Lévay Józsefet és Arany Jánost szavaltatta diákjaival a tanfelügyelőnek, ami nem nyerte el a rigorózus, új szellemű költeményeket elváró tanférfiú tetszését, s azon nyomban bejelentette, hogy kérni fogja nyugdíjazását, ami villámgyorsan be is következett.

FARKAS BÉLA (Fiume, 1894. február 24.–Szabadka, 1941. október 13.) –

A sorsüldözött szabadkai festőművész ahhoz a szerencsétlen, elveszett nemzedékhez tartozott, amelyet az első világháború vihara tört ketté. Őt azonban a fátum már korábban, még születésekor „útba igazította”, szinte megbélyegezte: a budapesti Operaház egyik fiatal énekesnőjének házasságon kívül született gyermeke volt, titokban hozta a világra, messze a kíváncsi szemektől. Az anya nemsokára férjhez ment, így aztán a gyermek nevet kapott, de Farkas Béla mindörökké idegen maradt a családban. Dajkák nevelték, intézetekbe íratták, úgyhogy csak a vakációkat töltötte otthon, de féltestvérei ekkor is kakukkfiókának tekintették. Ezekre a gyermek- és kamaszkori traumákra jött aztán még a világháború, a lövészárkokban eltöltött négy év. A frontról tíz kitüntetéssel, de összetörten és morfinistaként került haza.

Az új országhatárok, a kitoloncolások és optálások korában még inkább talajvesztett ember lett. Görcsösen próbált magának valamilyen egzisztenciát teremteni, de ez csak hébe-hóba sikerült neki. Szabadkán és Újvidéken újságírással próbálkozott, nem is sikertelenül. Irodalmi ambíciói is voltak, Szenteleky Kornél közölte is egyik novelláját A Mi Irodalmunk első számában. A két világháború közötti időszak mégis a bukások és újrakezdések kora volt, de az újrakezdések mind nehezebbek lettek, a bukások pedig egyre nagyobbak. Helyzetét az ital és a morfium tette szinte teljesen reménytelenné.

Farkas Béla festői opusa ilyen zord körülmények között jött létre, szinte csoda, hogy megszületett. Kortársai felfigyeltek „jellegzetes, erősen dekoratív hatású” képeire, művészetét méltatták a lapok, az „álmok piktorá”-nak, az „emlékezés poétájá”-nak, „a pasztelles látomások kifinomult érzékenységű festője”-nek tartották. Fájdalmait, sérelmeit, szorongásait, az örök szép utáni vágyódását mindig a tájba vetítette ki, a maga teremtette lombos, liános pannón erdőkbe és pázsitokra, s ezeket látomásos figurákkal, rokokós, krinolinos alakokkal népesítette be. Legjobb képeinek valóságfelettisége, álomképszerűsége a kor legmodernebb stílusirányzata, a húszas években jelentkező szürrealizmus felé mutat, ennek az irányzatnak első és mindmáig legjobb képviselője a vajdasági magyar festészetben. Képei olyan könnyen ívelnek át ebbe a sejtelmes világba, mintha a korabeli Szajnaparti műtermekből kerültek volna ki, s nem a palicsi kiskocsmákban vagy az újvidéki Darányi-telep csapszékeiben fogantak volna.

Sáfrány Imre nagy tisztelője volt művészetének, egy helyütt a hetvenes évek elején azt írta róla, hogy „képzőművészetünk Farkas Béla kivételes festészetével fél évszázaddal ezelőtt az európai élvonalban volt”.

Zaklatott életének önszántából vetett véget: az egyik éjjel közlekedő palicsi villamos alá vetette magát. Barátai és tisztelői temettették el a helybeli temetőben. Életművének monografikus feldolgozása Bela Duranci munkája (Farkas Béla, Forum, 1999). A nagyközönség előtt azonban továbbra is ismeretlen, képei a múzeumok depóiban, a magángyűjtemények zártságában lappanganak. Életében egy önálló kiállítása sem volt, egyetlen gyűjteményes kiállítását 1961-ben rendezte meg a szabadkai Életjel.

FARKAS BERTALAN (Egbell, 1795. szeptember 12.–Kecskemét, 1858?) – Az egykori Trencsén megyei nagyközségben született több mint 200 évvel ezelőtt egy tizenkét gyermekes család

hetedik gyermekeként. A jó eszű fiú iskoláztatásáról a ferencesek gondoskodtak, a gimnázium alsó osztályait Gyöngyösön és Szabadkán fejezte be az ottani rendházi tanintézetekben. Amikor betöltötte 18. életévét, Bertalan fráterként felvették a rendbe, mégpedig az obszervánsok közé, akik már évszázadokkal azelőtt részben visszatértek az eredeti szegénységhez. Ezeket a szabályokat azonban a XIX. században már ők sem tartották be szigorúan, sőt még a kapucinusok sem, akik az eredeti életmódot annak idején külsőségekben is magukévá tették.

Farkas Bertalant 1817-ben avatták miséspappá. Többévi felvidéki káplánkodás után a szerzetesmegye kormánya gimnáziumi tanárrá nevezte ki. Ettől kezdve csaknem húsz éven át a pedagógiai pályán futott, előbb Gyöngyösön tartózkodott, majd 1834-től Szabadkán. A ferencesek nagy szerepet játszottak ebben az észak-bácskai parasztmetropolisban. A szegedi barátok már a hódoltság idején is felkeresték – titokban és álruhában – az ottani hívőket, a török kiűzése után pedig sokáig az övék volt a plébánia, s több iskolát is működtettek. A világi papság 1773-ban vette át a szabadkai plébániát, s a rend tevékenysége ekkor a hagyományos keretek közé szorult. Viszonyuk a világi papsággal nem volt felhőtlen, befolyásuk is csökkent, ám mégis számottevő maradt. Farkas Bertalan is a szabadkai ferencesek tradicionális szellemében működött, mindenekelőtt az ottani iskola magyartanáraként.

Gyakran ő volt az alkalmi rendezvények szónoka, a hivatalos események méltatója, s ezeket a munkácskáit rendszerint nyomtatásban is megjelentette: tizenhét év alatt 26 alkalmi füzet jelent meg neve alatt. Akkoriban – 1835-ben három brosúrát is kiadott – még nem volt nyomda a városban, műveit főleg a szegedi Grünn Orbán nyomdájában jelentette meg. Ezernyolcszáznegyvenöttől füzetei már szabadkai jelzést viselnek, mivel 1844 derekán megnyílt Bittermann Károly nyomdája.

Farkas Bertalan kiadványait a hivatalos alkalmak szülték. A király születésnapja, a főispán beiktatása, a főpap látogatása. Ebbe a XIX. század első felében kialakult kiadói tevékenységbe a Szabadkai bibliográfia I. füzete ad betekintést (Szentgyörgyi István, Eva Bažant és Nevenka Bašić Palković munkája, 1988). Szerzőnk örömfüzéreket és ódákat szerzett, gyász- és verskoszorúkat fűzött, ünnepi beszédeket mondott. Ezeket a kincstári optimizmus hatotta át. Íme egy mutatóban a huszonhat közül: „Örömkoszorú, melylyet Méltoságos Almási Rudics József urnak N. N. Bács vármegye főispáni helytartói székében történt ünnepélyes beiktatása alkalmából füze Sz. Mihály hava 10-kén 1837-dik esztend. Farkas Bertalan.”

A császári, egyházi és megyei literátor alkalmi kiadványaitól valamelyest elüt az 1842-ben megjelent, Szabadka szabad királyi város századjai című munkája, amelyben strófákba szedve a város történetét adja elő. A helytörténészeknek nyilván nem ez lesz a legfontosabb forrása, de hangulati elemként fel is használhatják.

Virág Benedek egyik versével („Mily hamar fordulnak az emberi dolgok! / Állnak és esnek! Tündökölnek és leborulnak!”) és a honfoglalás éveitől kezdi a történetét, de bővebben a török korszakkal foglalkozik, amikor a város lakói, ha közeledett a vész, „rögtön húzódtak Ludas árjai biztos ölébe . . .” Nagy teret szentel a török alóli felszaba-

dulás utáni korszaknak, amikor a városnak „kezd fakadozni virága”. A csekély számú lakosság hatalmas területeken gazdálkodhatott. „Tíz és két pusztát nyervén, hol hajdan időkben / Annyi magyar falvak népestül tönkre jutottak. / És ha nekik tetszik, vagy birnak szántani többet, / Még tova tova terjedhet mesgyéje Szabadkai földnek.” A tizenkét pusztát fel is sorolja: Kelebia, Vörösich, Bajmak, Tompa, Ludas, Csantavér, Nagyfény, Sebesics, Zobnaticza, Tavankut, Vémtelek, Györgyén.
Farkas Bertalan 1847-ben a szabadkai ferencesek házfőnöke lett, s ilyen minőségben érte utol a halál is, Kecskeméten, egy hivatalos út alkalmával.

FARKAS FERENC (Budapest, 1879. február 14.–Budapest, 1933. január 27.) – A több évados szabadkai vándortársulati igazgatók sorába tartozott, mint amilyen Latabár Endre, Krecsányi Ignác, Csóka Sándor, Pesti Ihász Lajos, Rakodczay Pál és Nádassy József is volt, s így neve az itteni színháztörténeti munkák lapjain kellő tisztelettel fel van jegyezve (Gerold László: Száz év színház, 1990; Garay Béla; Az ekhós szekértől a forgószínpadig, 1953). Tehetsége valójában Szabadkán kezdett kilombosodni, mivel a felvidéki színikerületben, ahol pályáját kezdte, csak egy évet töltött. A huszonhét éves, sokoldalúan képzett színházi szakember – színiiskolát fejezett be, fél Európát bejárta, hogy tanulmányozhassa a színházak szervezetét, bölcsészdoktori oklevelet szerzett – nagy ambícióval fogott hozzá, hogy megnyerje a hetvenéves színházi hagyományokkal rendelkező város lakóinak bizalmát. Amikor az engedélyért folyamodott, valóságos programtervezetet nyújtott be a színházi bizottságnak, s közölte, hogy a „vígszínházi játékmodor meghonosodását” fogja szorgalmazni „a régi deklamátori módszerrel” szemben, és a „túlzott kiállítási” pompa helyett „modern színpadtechnikai effektusokat” ígért.
A Farkas-trupp három évadot töltött Szabadkán 1906 és 1909 között. Az együttes a Hunyadi László operával mutatkozott be, s néhány újabb sikeres bemutató után a fellelkesült színházi bizottság az egy évre szóló szerződést hat évre hosszabbította meg. Az együttesben Aradi Aranka csillogott, aki a Bob herceg és a János vitéz címszerepét, a Víg özvegy Hannáját harmincszor játszotta el. Az együttes sikeresen vendégszerepelt Újvidéken, Zentán, Kalocsán és Baján, 1906-ban pedig egy hónapig Szarajevóban is.
A szabadkai tartózkodás harmadik évében nézeteltérés támadt az igazgató és a színházi bizottság vezető tagjai között. Farkas Ferenc nem engedte meg beavatkozásukat a színház belső életébe, inkább szedte sátorfáját, és továbbállt. A közönség, amikor hírül vette a kalamitást, „egy hétig búcsúztatta kedvenceit”. Nem sokkal Szabadkáról való távozása után Farkas Ferenc Budapestre költözött: 1911 és 1914 között a Royal Orfeumot bérelte, majd később az újpesti Blaha Lujza Színház főrendezője lett. Évekig foglalkozott színészképzéssel is, előbb Rákosi Szidi „nyilvánossági joggal fölruházott színiiskolájá”-ban, később az Országos Színészegyesület iskolájában volt tanár.
A gyermekcipőben járó filmgyártásban is szerepet vállalt. Nem lett hivatásos filmrendező, mint Korda Sándor, Bolváry Géza vagy Kertész Mihály (Michael Curtis), hanem csak alkalmilag próbálkozott korának új varázslatával, az őskorát élő hetedik művészettel. Ő rendezte a korszak „szőke csodájá”-

nak, Márkus Emíliának első filmjét, Az aranyhajú szfinxet, amelynek forgatókönyvét Herczeg Ferenc írta a primadonna részére, testre szabottan. Nevéhez fűződik még az Iglói diákok néma változatának elkészítése is.

FARKAS GEIZA (Budapest, 1874. január 5.–Budapest, 1942. szeptember 24.) – Származása (anyai ágon Kiss Ernő aradi vértanú dédunokája volt) és vagyoni helyzete (900 hold eleméri–torontáli birtok tulajdonosa) lehetővé tette számára a biztos indulást, a fejlődés zavartalanságát, amit ő a lehető legjobban ki is használt. Fölzárkózott a századforduló nagy értelmiségi nemzedékéhez: Jászi Oszkár köréhez tartozott, a Társadalomtudományi Társaság vezető tagja, a Huszadik Század című folyóirat egyik elindítója és munkatársa. A fényes tudományos pálya kilátása csillant meg a tehetséges fiatalember előtt, huszonhárom éves, amikor első munkája, A fényűzés (1897) megjelent, majd utána következett a többi is: A nemzet gazdálkodása, 1903; A kisgazda, 1912; Az úri rend, 1912; Az emberi csoportok lélektana, 1916. Szociológiai tanulmányait a Huszadik Század mellett a Közgazdasági Szemlében, a Munkásügyi Szemlében meg a Budapesti Napló vasárnapi mellékletében, a Szabad Gondolatban publikálta. Munkáiban főleg a parasztság és a dzsentri réteg társadalmi helyzetét vizsgálta, némi tolsztojánus, olykor még naiv és utópisztikus felfogásban is, de mindig a demokrácia, a polgári radikalizmus szemszögéből.

A háború, az összeomlás derékba törte pályáját. Nemzedéktársai – Károlyi Mihály, Jászi Oszkár és a többiek – sokkal többre voltak képesek, de a körülmények úgy hozták, hogy erejükből csak az „őszirózsá”-ra tellett, majd jött a proletárforradalom meg az ellenforradalom. Károlyi Mihályék egyetemi katedrához juttatták Farkas Geizát, később, amikor a szükség úgy diktálta, Torontál főispáni székébe emelték, de sem az egyik, sem a másik érdemleges elfoglalására nem volt idő. Amikor Horthy Miklós „fehérei” győztek, Bécsbe emigrált, onnan pedig visszavonult torontáli birtokára, Elemér csendjébe.

A húszas évek végén és a harmincas évek elején Szenteleky Kornél hívására bekapcsolódott az itteni irodalmi mozgalmakba, a Vajdasági Írás és a Kalangya munkatársa lett. 1933-ban az ő művével, A fejnélküli emberrel indult a Kalangya Könyvtár is. Farkas Geiza azonban nem volt szépírói alkat, a tudományos próza állt hozzá legközelebb. Ennek művelésére azonban nem voltak meg az adottságok, hiányzott az egyetem, a tudományos folyóirat, a kiadó s hát persze a szellemi közeg is: az egyéni és csoportos intellektuális műhelyek, a szaktársak intézményes és baráti köre, az olvasók, a közönség általában. Így aztán maradtak a pillanatnyi felbuzdulások az irodalom, az esztétika (Mi tetszik és miért?, 1927), az útirajz terén. Ő lett a születő vajdasági magyar irodalom „nagy öreg”-je, vagy csak egyszerűen „Geiza bácsi”-ja.

Ahogy öregedett, egyre jobban elhallgatott. Sok egyéb baj is nyomorította, ezeknek legfőbb forrása rendezetlen magánéletéből, szerencsétlen házasságából, a válásból eredő kicsinyes pörökből fakadt. Gondűző utazásokkal próbált enyhíteni sorsán. Legjobban Bécsben és Budapesten érezte magát; délelőttönként a körutakon sétált, a múzeumokat és a kiállításokat látogatta, este pedig, kopott zsakettjében, színházi előadásokra járt.

A harmincas évek közepe táján végleg elhagyta az országot. Előbb Bécsben, majd Pesten, illetve külvárosában, Budatétényen telepedett le, s elúszott birtokának maradványaiból tengette életét, elhagyottan, elfelejtetten. Nagy magányban halt meg, házigazdája azt sem tudta, kit értesítsen, amikor halva találta, s a budatétényi temetőben már ásták a sírt, amikor kitudódott, hogy kriptája van a Kerepesi temetőben. „Elkallódott ember volt . . .” – írta Csuka Zoltán a nagybecskereki Torontálban megjelent búcsúztatójában. Herceg János pedig a Kalangyában állapította meg kesernyésen: „A nagy tervek itt nem tudtak megvalósulni. Legjobbjaink munkája is töredék marad.”

FARKAS NÁNDOR (Zenta, 1920. október 20.–Újvidék, 2001. június 16.) – A XX. század második felének, a titói korszaknak egyik vezető magyar politikusa volt, egy azok közül, akikre a Kommunista Párt, illetve a Kommunista Szövetség mindig és minden alkalommal számíthatott, akár közkatonaként, akár funkcionáriusként. Jól ismerte az akkori politikai élet belső játékszabályait, s ezekhez tartotta is magát. Reálpolitikus volt, az adott kereteken belül mozgott. Válságos helyzetekben „békebíró”-ként lépett fel, csitítgatta a kedélyeket, hajlott a kompromisszumra, ami nemegyszer kiváltotta az ügyeletes „káderfaló” ideológusok ellenszenvét, olykor dühét is. Nem sokat árthattak neki, mert a testvériség-egységnek, a jugoszlávizmusnak, a magyarságnak a délszláv világba való integrálódásának nem volt nála nagyobb híve. A nacionalizmus térhódítása idején azonban már maga is látta, illúziókat kergetett, homokvárat épített.

A munkásmozgalomhoz korán, már diákkorában csatlakozott. Gimnáziumi tanulmányait Zentán és Szabadkán végezte, 1940-ben beiratkozott a Belgrádi Egyetem gépészmérnöki karára. Apja vizsgázott „gőzmozgonymasiniszta” volt: saját cséplőgépét kezelte, olajsajtolót tartott, a háborús években cirokmagból szirupot készített. Innen a vonzalma az erőgépek, motorok iránt. Érdeklődését azonban csakhamar a politika kötötte le, s meghatározta további életsorsát. A Belgrád bombázása után hazatérő egyetemi hallgató bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, 1941 nyarán letartóztatták, majd szabadulása után – részben azért is, hogy ne legyen szem előtt – beiratkozott a Budapesti Műszaki Egyetem Gépészeti Karára, de 1943 tavaszán ott is letartóztatták, mert kapcsolatot tartott a népfelszabadító mozgalommal. A soroksári vizsgálati börtönbe vetették, majd Újvidékre kísérték, ott azonban bizonyítékok hiányában nem állították bíróság elé, hanem munkásszázadba sorozták be, és Maroshévízre (Toplita, Románia) toloncolták. Onnan szökött meg Ács Józseffel, a festővel és másokkal, s tért vissza Zentára.

A huszonöt éves fiatalember 1944 végén már a zentai járási pártbizottság szervezőtitkára, 1945 májusától pedig a szabadkai járási népfelszabadító bizottság belügyi osztályának főnöke. Még abban az évben visszakerült szülővárosába, s 1952-ig első embere a járásnak. A felvásárlás, az államosítás, a 48-as drámai fordulat, a túlkapások évei ezek, amelyeknek élét – megértő ember lévén – igyekezett tompítani, mellőzve a kíméletlen magatartást. Ekkor szakított véglegesen a gépészettel is: magánhallgatóként beiratkozott a Belgrádi Egyetem Jogtudományi Karára, s 1967-ben diplomázott. Néhány évvel halála előtt megírta emlékeit zentai éveiről, s a helyi levéltárban letétbe helyezte.

Politikai pályafutása ezekben az években felfelé ívelt. Többször szövetségi képviselővé választották, tagja lett a tartományi pártvezetőségnek és a szerbiai párt Központi Bizottságának.
Amikor a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség vezetői lebuktak a nemzetieskedésnek minősített palicsi Magyar Ünnepi Játékok miatt (1952. június 26–29.), Farkas Nándort Újvidékre rendelték, s „komisszár”-ként kinevezték a szervezet elnökének. 1954-ben már az Újvidéki Rádió vezérigazgatói posztját látta el. Az ő idejében helyezték üzembe a százkilowattos adót a kátyi réten, amely Európán kívül is hallhatóvá tette a műsort, s megkezdték az M-stúdió építését, amely majd nagy szerepet tölt be a város és a tartomány művelődési életében.
1959-ben átirányították a Forum vezérigazgatói tisztére, 1962-ben pedig a Tartományi Végrehajtó Tanács alelnöke lett. Mindkét helyen fontos megbízatásai voltak: Nagy Józseffel együtt ment Zágrábba Sinkó Ervinhez (Miroslav Krležához is), hogy hivatalosan megkérje: legyen az induló Magyar Tanszék ordináriusa.
Egy közlekedési szerencsétlenség előidézése miatt több évig távol volt a közélettől, 1967-ben azonban visszatért, és 1974-ig a Forum élén állt. A vállalat az ő idejében vált az itteni magyarság masszív csúcsintézményévé, magában foglalva a napilapot és a hetilapokat, a könyvkiadást és a könyvbehozatalt, a terjesztőszolgálatot (több mint 500 árussal és nyolc könyvesbolttal), az országos hírű nyomdát. Nyugdíjba vonulása után (1975) egy szerb nyelvű sorozatot szerkesztett, s közzétette három háború előtti forradalmár publicisztikai munkásságának legjavát (Pap Pál–Mayer Ottmár–Cseh Károly: Válogatott írások, 1978). Közírói tevékenysége a bibliográfiai adatok alapján nem volt számottevő, mintegy igazolva ezzel is, hogy nem a toll embere volt elsősorban, hanem a politikáé.

FARKAS SZILÁRD (Csánytelek, 1869. március 26.–Csóka, 1923. december 15.) – A szomszédos Csongrád megyéből került 1907-ben Torontálba, Csókára, előbb adminisztrátornak, majd kinevezték plébánosnak. 1892-ben szentelték pappá, majd Magyarszentmártonban, Földeákban, Magyarpécskán, Makón, Szeged-Rókusban, Szeged-belvárosban káplánkodott. A felsorolásból kitetszik, hogy egy életen át a szegedi nagytájon szolgált. Ide tartozott Csóka is, amelyet Marczibányi Lőrinc 1782-ben vásárolt meg a kamarától, s még ugyanabban az évben, majd az elkövetkezőkben is 500 szegedi dohánykertész családot telepített ide és az uradalomhoz tartozó többi településre (Monostor, Morotva, Imretelek, Egyházaskér, Feketető).
Farkas Szilárd utóda volt Kálmány Lajosnak, a népköltészeti gyűjtőnek, aki 1887 és 1891 között káplánkodott Csókán. Ő azonban csak hivatali örökösének tekinthető, szelleminek már nemigen. Tizenöt évi egyházi szolgálat után került Csókára, ekkor már végképp rájöhetett, hogy püspök nem lesz belőle, s így az életnek a könnyebbik oldalára állt. Abbahagyta a könyvgyűjtést is, amely pedig ifjúkori szenvedélye volt, új megbízatási helyén már csak az Ezeregyéjszakát vette elő elalvás előtt, már azért is, mert ez nem zavarja meg az embert, mint egy Bernard Shaw-kötet. Inkább egy új passziónak hódolt: az itókának. A kupica mellett vidáman teltek napjai, különösen a jóízű szeszt kedvelte, főleg a maga készítette gyömbéres

pálinkát, de nem vetette meg a mását sem, pontosan tudta, hogy ismerőseinél, barátainál, szomszédainál milyen papramorgó található, s azt is, hogy hol, a polc vagy az almárium melyik szegletében.
A hétköznapi „seppegős” miséket, amikor a templom csendjét nem törte meg sem az orgona, sem a kántor, de a hívők szuszogása sem, nagyon gyorsan befejezte, és sorba járta a „lelőhelyek”-et. Dél felé már sűrűn ismételgette: „mézes teringette, mákos borongatta”. Amikor figyelmeztették, hogy búcsúelöljárójának ennél sokkal mocskosabb a szája, védelmébe vette: Neki értenie kell a káromkodáshoz, mert egyébként nem tud rendet tartani. Hívei egyébként Szityi bácsinak nevezték. Reverendájából, az elbeszélések szerint, szappant lehetett volna főzni, de amikor Léderer Artúr csókai birtokos újat csináltatott neki, önérzetesen visszautasította.
Irodalomtörténeti alakká is vált. Móra Ferenc író, szegedi múzeumi igazgató nála, a parókián szállt meg, amikor 1908-ban ásatásokat kezdett a Csóka melletti Kremenyákon, ahol értékes leletekre bukkant a történelem előtti időkből, az avar halomsírokból. Eredményeiről A csókai őstelepek című tanulmányában számolt be. Móra Ferenc egyik regényében (Négy apának egy lánya, 1921) barátjáról, Farkas Szilárdról mintázta meg a nagyivó és tréfamester falusi papot, Fidel plébánost, a helyzet ismerői szerint a valóságnál sokkal enyhébben, nagy-nagy tapintattal. A rokonszenves plébános maga is jókat derült az írói képzelettel kiegészített parlagi pap alakján. Móra Ferenc később, a halála után is nagy együttérzéssel emlékezett meg róla, egyik versének is ő a hőse (Kisforró Zsuzsanna).
Sajnos, Kálmány Lajos és Farkas Szilárd ősi, irodalmi emlékű parókiáját, amelyet az uradalom emelt 1816-ban, a város kisajátította és lebontatta. Dr. Burány Béla tartott fölötte egy „nyilvános világi gyászmisé”-t a Magyar Szóban (Requiem egy halálra ítélt ház felett, 1979. június 30.).

FEHÉR FERENC (Nagyfény, 1928. augusztus 3.–Újvidék, 1989. július 30.) – Népünk legmélyéről indult el a szellemi csúcsok felé: az észak-bácskai dűlőföldek mögött megbúvó tanyai cselédházban született, egy ottani zsellércsalád ötödik, legkisebb gyermekeként. Az elemi és a polgári iskolát már Topolyán végezte, ahová szülei időközben beköltöztek, s itt volt a boldog gyermekkor sok megénekelt színhelye is: a Vágóhíd sor, a Nagykert és a Kőfal utca, a Juhász-domb, a Betyárvölgy, a Vörös iskola. Ezerkilencszáznegyvennégy szeptemberében a verbászi, 1945 januárjában a szabadkai gimnáziumba iratkozott, 1949 tavaszán pedig ugyanott érettségi vizsgát tett (Szabadkai diákéveim című emlékezéseit az Életjel adta ki 1972-ben).
Azon frissiben, 1949 őszén, úgyszólván a gimnáziumi padból az újságírásba csöppent. Néhány megjelent verssel, elbeszéléssel, tudósítással a háta mögött az Ifjúság Szava irodalmi rovatának szerkesztője lett, közben az újvidéki Pedagógiai Főiskolán folytatta tanulmányait. A Testvériség-Egység Könyvkiadó, majd az Újvidéki Rádió a következő állomáshelye. Ezerkilencszázhatvantól egészen nyugdíjazásáig, 1987-ig, a Magyar Szó belső munkatársa volt. Itt jelentette meg lírai naplójegyzeteit, eszszéit, évekig állandó rovata volt a Kilátóban. (Publicisztikai munkásságát három kötetben gyűjtötte össze: Hazavezérlő csillagok, 1970; Egyazon ég alatt, 1984; Vállalt világ, 1988.)

Első verse Egy reggel otthon címmel 1946-ban jelent meg a Munkánk című önképzőkori diáklapban, egy évre rá, 1947-ben, a Híd közölte első elbeszélését. Első verseskönyve, a Jobbágyok unokái, 1963-ban hagyta el a nyomdát, majd utána következtek a többiek: Álom a dűlőutak szélén, 1956; Övig a földbe ásva, 1959; Esővárók, 1964; Delelő, 1966; Szeptemberi útravaló, 1968; Vasfű, 1973. Huszonkét könyve jelent meg életében, négy szerbhorvát és szlovén nyelven, egy pedig kétnyelvű kiadásban. Minden jugoszláviai magyar lapban és folyóiratban publikált, közreműködött a rádióban és a televízióban, a magyarországi szemlékben, újságokban, versei megjelentek szerbhorvátul, szlovénul, macedónul, szlovákul, románul, ruszinul, angolul. Verseit és versfordításait két vaskos kötetben, a Madarak folyója és a Madarak árnyéka címmel gyűjtötte össze 1978-ban.

Fehér Ferenc életének 61. évében hunyt el Újvidéken. A halál azonban csak a rossz költők életét oltja ki örökre, a jók, verseik révén, túlélik az elmúlást. Az utóbbiak közé tartozik Fehér Ferenc is, s bizonyára így marad az elkövetkező időkben is, ameddig csak magyarul beszélnek és gondolkoznak ezen a tájon.

Fehér Ferenc a népi írók művein nevelkedve, Petőfi és Illyés Gyula nyomdokain haladva, költészetével, teljes énjével azonosult népével, verseivel kifejezte annak a hagyományos paraszti világnak életérzéseit, amelyből kiszakadt, érzékenyen visszatükrözte kisebbségi létének minden külső és belső rezdüléseit, elerőtlenedésének, elhagyatottságának, gyámoltalanságának jelenségeit. De azonosult a tájjal, a szülőfölddel, meg az együtt élő népekkel, meg tudta találni a népi és az emberi ötvözetét, a nemzeti és a nemzetköziség harmóniáját.

Bántotta a közöny, az érdektelenség, az olvasók hiánya. „A holdvilágtól nem érik meg a szőlő” – mondta egyik nyilatkozatában. Vészes fogyatkozásunk borongóssá tette. „Nemzetiségi körülmények közt élő joggal érezheti úgy, hogy egy-egy leendő kis olvasóját térítették el az ő lélekközelségétől azzal, hogy más nyelvű tagozatba íratták szülei” – írta egyik jegyzetében.

Vállalt világához egy életen át hű maradt, tollával, de élőszóval, személyes jelenléttel is. Nincs talán egy jugoszláviai magyar iskola sem, ahol ő legalább egyszer ne járt volna, otthon volt a bácskai, baranyai, muraközi falvakban, a szerémségi és a szlavóniai szórványokon, de még az elnéptelenedő bánáti településeken is, amelyek pedig, egyik panaszos cikke szerint, nem fogadták be.

Ő volt nálunk az olvasókönyvek, az író-olvasó találkozók legismertebb poétája, az élő klasszikus, a Költő. De a tüzek őrzője, a fáklya hordozója és vigyázója is. A Szenteleky-díj átvételekor így fogalmazott: „Velünk ne lobbanjon el a láng . . .”

FEHÉR JÓZSEF (Törökbecse, 1808. november 3.–Temespaulis, 1885. március 2.) – Gazdag gabonakereskedő fia, ifjú korában bejárta fél Európát. A múlt század negyvenes éveiben nagy bérelt földterületeken gazdálkodott szülővárosában. Itt érte a szabadságharc is, nincs tudomásunk azonban arról, hogy ebben milyen szerepe volt, s volt-e egyáltalán. Két fia viszont, Sándor és Miklós, Kossuth Lajos emigrációs köréhez állt közel. A szabadságharc volt vezetője hívta fel a két testvér figyelmét az angliai mezőgazdaságigép-gyártás fejlettségére, ennek eredménye pedig az

lett, hogy apjuk, Fehér József 1852 őszén megvásárolta a Clayton-Shuttlewart cég 310. cséplőgépét. Ez volt az első mezőgazdasági gőzgép és cséplőszekrény, amely Magyarországra került. A tulajdonos részben saját búzatermését csépelte vele, részben pedig bércséplést vállalt szép kereset ellenében, de sokat dolgozott a pármai herceg tóbai uradalmán is, mivel az ottani jószágigazgató, Billot báró a vásárláskor kisegítette kölcsönpénzzel. Az ökörvontatású gőzlokomobil és a favázas cséplőszerkezet 48 éven át szolgálta a mezőgazdaságot, majd a gőzgép a budapesti Mezőgazdasági Múzeum tulajdonába került mint elsőrendű gazdaságtörténeti emlék, s ma is egyik látványossága.

Fehér József a hatvanas években megvette a Bethlen-féle kiterjedt nemesi birtok temespaulisi részét, s itt, a homokos földön, nagy fába vágta fejszéjét: nagyban kezdte termeszteni a Törökbecsén már bevezetett cserhajú, gerezdetlen turkesztáni cukordinnyét. Herczeg Ferenc írja emlékezéseiben (Várhegy, 1985), hogy „. . . ő honosította meg Magyarországon a turkesztán dinnyét. Az ötvenes években kiállítás volt Párizsban, a kiállításon Turkesztánnak is volt egy kis pavilonja, holmi szőnyegekkel, állatbőrökkel és különböző növénymagvakkal. Fehér jelentkezett a rendezőknél, hogy szeretne dinnyemagot vásárolni, de elutasították: semmi sem eladó. Megvárta hát, míg az őr ebédelni ment, akkor megbillentette az üvegharangot és zsebre tett egy marék dinnyemagot. Ebből tenyésztette az első magyar turkesztánokat . . .”

Csakhamar pompás termelési eredményeket ért el. A Torontál írja 1876. augusztus 10-i számában, hogy „tavaly már a bécsi piacokra is felkerültek Fehér úr dinnyéi, holis rendkívüli ízletességök és kitűnő aromájuk minden más dinnye fölött fényes győzelmet aratott”. A sikeren felbuzdulva „a múlt télen beutazta Ausztriát, Porosz-, Francia- és Angolországot, nemkülönben Svájcot”, hogy „dinnyéi számára minél több vevőt szerezzen”.

A Torontál szerint 1876-ban 150 holdnyi területet vetett be dinnyével.

Herczeg Ferenc úgy tudja, hogy később belebukott a vállalkozásba, amit azzal magyaráz, hogy örökösen újításokon törte a fejét. „Elgondolásai meglepően eredetiek voltak – írja –, a kivitelben azonban mindig volt valami kis hiba, és magában a feltalálóban is volt egy kis hiba; hamar megunta minden dolgát, elejtette és másba kezdett.” Valóban mindennel próbálkozott, például gombatermesztést indított be a temesvári sáncokban, nagy sajt- és vajtermelésbe kezdett, de volt egy kétszáz családos méhészete is. Végül csődbe került, tönkrement. Szívós felesége s az úgyszintén rátermett fiai később újra virágzó gazdaságot teremtettek.

A verseci származású író jól ismerte a családot. A szép és eszes családanya meg a három feltűnően csinos és elmés leánya a Gyurkovics lányok című művének megírására ihlette, de a színhelyet áttette Bácskába! Így született meg, Herczeg Ferenc vallomása szerint, „egy fiatal író jókedvű és léha komédiája”.

FEHÉR MIHÁLY (Temerin, 1898. január 22.–Budapest, 1982. július 25.) – Az Újvidék melletti népes mezővárosban ő volt az „ügyvéd úr”, a tisztelettel övezett fiskális, akinek egyformán kiterjedt klientélája volt a település magyar és szerb lakossága körében. A zág-

rábi egyetemen fejezte be a jogot, s egy életen át intézte a szülőváros polgárainak ügyes-bajos dolgait, nyújtott nekik jogorvoslást, jogszolgáltatást. Emlékét azonban nemcsak az tartotta fenn, hogy ügyvédi hivatását jól és tisztességesen végezte, hanem az is, hogy a nehéz időkben a helytállás szép példáját nyújtotta, s hogy szabad idejében sikerrel hódolt egyik szenvedélyének, a festészetnek: megörökítette Temerin házait, utcáit, a környék tanyáit, tájait.

Ezerkilencszáznegyvenegyben a Temerin melletti Szőregnél (Sirig) egy visszavonulóban levő jugoszláv üteg tüzet nyitott a nemzetközi úton haladó magyar könnyű páncélosokra, s kettőt megsemmisített közülük. A falu lakossága, rosszat sejtve, nagy számban kivonult az útra, hogy elhatárolja magát a történtektől, s békés szándékáról biztosítsa az érkező magyar derékhadat, de tömeges jelenlétük megzavarta a katonákat, úgyhogy az előőrs gépfegyvertüzet nyitott a védtelen tömegre, s ennek 111 halálos áldozata lett.

A vérengzés után mintegy 150 szőregi lakos Temerinben keresett menedéket: a tűzoltólaktanyában találtak ideiglenes szállásra. A bevonuló magyar csapatok parancsnoka azonban csetnikeknek vélte őket, s valamennyiüket a fal mellé állította azzal a szándékkal, hogy halomra löveti őket. A katonák már húzták golyószórójukba a tölténytárat, amikor a helyszínre érkezett dr. Fehér Mihály, s kérte, hogy kihallgatás és bírósági ítélet nélkül ne végezzenek ki embereket, mert ártatlan is lehet közöttük. A tiszt ingerülten közölte, hogy orvlövészekről van szó, amit néhány jelen levő magyar nemzetőr is igazolt, de Fehér továbbra is keményen kitartott álláspontja mellett, személyesen is kezességet vállalt értük. Több tekintélyesebb temerini polgár is alátámasztotta érvelését, mire a parancsnok engedett: három ember kivételével, akik ellen eljárást indított, szabadon engedte a szőregieket: a törvényesség győzött a jogtalan állapot felett. Az eset a háború utáni történelemírásban nagy teret kapott, némely túlbuzgó historikus az áldozatok számát háromszázra növelte, viszont Fehér Mihály tettét elhallgatták, csak a megmentett szőregiek őrizték meg jó emlékezetükben, s a legnagyobb tisztelettel beszéltek róla.

Fehér Mihály a békésebb időkben Temerin festője lett. Szabadidejét a festőállvány mellett töltötte, legtöbbször a szabad ég alatt. Ezerkilencszázhetvenháromban életművét, a száz festményből álló gyűjteményét szerződésileg átadta megőrzésre Temerinnek, azzal a kikötéssel, hogy a község a volt uradalmi kastélyban biztosítson számára elhelyezést, ideiglenesen pedig a Kókai Imre Általános Iskolában kapott otthont mint a Helytörténeti Múzeum kihelyezett részének állandó kiállítása. A tárlat megnyitása alkalmából kiadott katalógusban írja Ács József: „A temerini parasztbarokkos oromfalak, a jól megkülönböztethető temerini részletek, a négy évszak szépségeihez és a falu tárgyi valóságához egyaránt illeszkedő utcai és tájrészletek tiszta érzelemből erednek . . . Ilyen kiegyensúlyozott, művészi szinten Vajdaságban nem sok képviselője van, illetve volt a tájfestészetnek.”

FEJŐS KLÁRA (Budapest, 1921. január 29.–Palánka, 1943. november 12.) – Kétéves korában került Magyarkanizsára: az anyja, három leánygyermekével, 1923-ban érkezett a „csend városa”-ba, ahova kézműves férje emigrált a Tanácsköztársaság utáni ül-

dözések elől. Az újra egymásra talált család 1925-ben Kikindán telepedett le, Klára itt fejezte be az elemit, majd érettségit tett az ottani gimnáziumban.
„Pompás nemzedék” volt az övé, kitűnő előmenetelükkel tűntek ki, de azzal is, hogy szinte testületileg bekapcsolódtak az ifjúsági mozgalmakba, főleg az Ifjúkommunista Szövetségbe, s meghatározó szerepet játszottak Észak-Bánát és Kelet-Bácska politikai életében.
Fejős Klára tizenhét évesen került az ifjúsági mozgalomba, tizenkilenc évesen pedig az illegális párt tagja lett, úgyhogy 1940-től, elsőéves medikus korától már a belgrádi egyetem szervezetéhez tartozott. A háború kitörése után megszakította tanulmányait, visszatért a szülői házba, majd a Nagybecskereken székelő észak-bánáti kerületi pártbizottság tagjaként szervezte az ellenállási mozgalmat. Ezt, társaival együtt, fiatalos meggondolatlansággal, majdhogynem nyíltan tette, ami aztán megbosszulta magát: a hatóság lecsapott rájuk, szétzúzta a partizánosztagot, a kerületi pártbizottság minden tagja (Szervó Mihály, Žarko Turinski, Vladimir Kolarov, Proka Sredojev, Schulmann Rózsa) életét vesztette. Fejős Klára akkor csak azért menekült meg, mert 1941 októberében Bácskába irányították: Svetozar Marković vajdasági pártvezető személyes futára lett, s egyúttal az ifjúsági mozgalom vezető alakja, a tartományi titkári poszt viselője. Nyilván azért esett rá a választás, mert magyarként vezették (Bácska az idő tájt a magyar állam része), bár az illegális fedőneve Mira volt, iskoláit is szerbül végezte. Aki bekerült a mozgalomba, általában, szinte szabályszerűen, többékevésbé egynyelvűvé vált.
Földalatti tevékenysége során állandóan változtatta külsejét, a felismerhetetlenségig álcázta magát. Hamisított igazolványaival vakmerően és hidegvérűen járta Bácska településeit: hol Óbecsén, Szabadkán, Zomborban, Verbászon tűnt fel, hol Újvidéken és a kisebb falvakban. Mindenütt az ellenállási mozgalom szakadozó szálait fűzte egybe, továbbította a felsőbb szervek direktíváit, irányította az illegális propagandaanyag nyomtatását és terjesztését.
Ezerkilencszáznegyvenhároman már a szövetségesek oldalára billent a hadiszerencse. A Népfelszabadító Hadsereg is túl volt már a drámai neretvai és sutjeskai ütközeteken.
Az ellenállási mozgalom peremén, Bácskában is megélénkültek a partizáncselekmények. A magyar hadvezetés a szabotázsakciók meghiúsítása végett megszervezte az ún. egységes vezetést, amely egyesítette magában a katonaság, a csendőrség, a rendőrség erőit és a közigazgatási apparátust, a közös parancsnokság élére pedig Platthy Pál tábornokot nevezték ki. Miután 1943 nyarán a szomszédos Horvátországban, azaz Szerémségben megalakult a bácskai–baranyai partizánosztag, az egységes vezetés hatásköre kiterjedt a határon át beszivárgó „banditák” megsemmisítésére is. A sikeres torzsai, óverbászi és palánkai kendergyújtogatás után Platthy erélyes „partizánvadász razziá”-kat hajtott végre, néhány partizán elesett, több száz embert letartóztattak. Ezerkilencszáznegyvenhárom november 12-én, lakossági bejelentésre, Platthy tábornok különleges egységei körülzárták azt a palánkai házat, ahol Fejős Klára tartózkodott. A házkutatás nem járt eredménnyel, s a nyomozók már távozóban voltak, amikor az egyik szekrény irányából gyanús neszeket észleltek. Visszafordultak, de ekkor Fejős Klára tüzet nyitott rájuk, majd a

rejtekhelyről két kézigránátot vetettek feléjük: az egyik csütörtököt mondott, a másik pedig a szekrény ajtajáról visszapattant a rejtekhelyre, s megölte Fejős Klárát és két bujdosó társát.
A közvetlen szomszédságban levő másik rejtekhely észrevétlen maradt. Az ott tartózkodó három partizán az éj leple alatt elhagyta a házat, s a Fruška gora irányába vette az utat.

FEKETE LAJOS (Újnémet, 1900. augusztus 3.–Budapest, 1973. július 10.) – A Pécs–Baranyai Szerb–Magyar Köztársaság felszámolása után, a Vörös Hadsereg volt tisztjeként 1921 nyarán került a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba, s többévi hányattatás után az újvidéki Darányi-telepen talált otthonra, a Délbácska című újságnál pedig állandó munkára. A lap irodalmi szerkesztője volt, Hornyik Miklós megállapítása szerint (A Délbácska története, 1920–1929, Újvidék, 1985) 1925 októberétől 1929 szeptemberéig, maga is publikált ott verseket és rövid irodalmi cikkeket. Időközben három verseskötete jelent meg (Béklyózott erők föltámadása, 1926; Bilincses gyermekkor, 1927; Szent grimasz, 1929), s bekapcsolódott azokba az irodalmi megmozdulásokba is, amelyeket Szenteleky Kornél neve fémjelzett, így rovatszerkesztője lett az induló Vajdasági Írásnak. „Nagyon nagy szükségem van Önre, a hitére, a tollára, a jóságára” – írta Szenteleky egyik hozzá intézett levelében 1928 augusztusában.
A királyi diktatúra idején, 1929-ben mint pécsi emigránst kiutasították Jugoszláviából, s családjával együtt áttették a határon. Még egy ideig közvetlen kapcsolatban volt a vajdasági magyar irodalommal, egyengette útját az itteni írók rádiószereplésének, megpróbált közbenjárni Szenteleky Isola Bella című regénye pesti kiadásának érdekében, de Szenteleky halálával ezek a szálak egyre szakadoztak, csak a mártonhegyi szanatóriumi szobában lezajlott utolsó találkozásuk emléke élt benne, meg gyümölcsöző együttműködésük számos pillanata. Erejét egyre jobban lekötötte az a „csúnya tülekedés”, amely szerinte a magyarországi irodalmi életet jellemezte. Azt kellett tapasztalnia, hogy ő, aki az elsők között volt a Vajdaságban – nyilván azért, mert mint ahogy maga is megfogalmazta, „. . . hitványul állunk az erőben” –, Magyarországon csak nehezen érvényesült a nagy konkurencia miatt: egy volt a sok között. Csak üggyel-bajjal, költői hangjának megváltoztatásával, formába szorításával teremtett magának helyet a Nyugat derékhadában, megjelent könyveiről (Tengerzúgás, 1931; Vassal és fohásszal, 1934; Delelő nap, válogatott költemények, 1940) a folyóiratban Illyés Gyula, Forgács Antal, Weöres Sándor írt.
„Fekete Lajos költészetének hátterében is ott van – írja Bori Imre – a gazdasági világválság, a meghibbant világrend hatása, mely a költő egyéni életét befolyásolta: elveszítette állását, és az utcára került. Versei tehát a létbizonytalanságot is kifejezték, s ennek az emlékével távozott a jugoszláviai magyar irodalomból, anélkül, hogy kapcsolatait véglegesen megszakította volna vele.” Ennek egyik jele az is, hogy életrajzi jellegű emlékeit itt jelentette meg (A bujdosó visszanéz, Szabadka, 1971).

FEKETE MIHÁLY (Zenta, 1886. július 19.–Jeruzsálem, 1957. május 13.) – Apja Fekete (1899-ig Schwartz) Sándor ismert zentai könyvkereskedő, nyomdatulajdonos és lapkiadó. A Zen-

tai Közlöny című hetilapot 1884-ben alapította, több mint harminc éven át rendszeresen megjelentette, eleinte szerkesztette is. Fia, Fekete Mihály nagyszülői felügyelet alatt fejezte a jóhírű moholi zsidó elemit, s a zentai főgimnáziumban érettségizett, mivel a régi községi algimnáziumban a XIX. század végén megnyíltak a felsőbb osztályok is.

A budapesti és a göttingeni egyetemen tanult, 1909-ben középiskolai tanári oklevelet nyert. Három évig gimnáziumi tanár volt, majd 1912-ben Beke Manónak, a híres matematikusnak tanársegéde lett a budapesti tudományegyetemen, s csakhamar magántanári képesítést is szerzett. Itt ismerkedett meg Fejér Lipóttal, századunk egyik legnagyobb matematikusával, a világhírű magyar iskola jeles képviselőjével, akinek hatására az analízis avatott művelőjévé vált. A szűkmarkú és szűk látókörű kultúr- és tudománypolitika következtében egyetemi állását megszüntették, s egy polgári iskola tanárává nevezték ki. Csak 1919-ben lett újra gimnáziumi tanár, de a Tanácsköztársaság bukása után ettől az állástól is megfosztották, magántanári előadásait sem tarthatta meg az egyetemen, másokkal együtt kizárták az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulatból. Biztosítási matematikusként helyezkedett el a Phőnix Biztosító Társaságnál, amíg végül, 1925-ben, a Pesti Izraelita Hitközség Alapítványi Fiúgimnáziumában kapott tanári állást.

Tudományos munkásságának eredményeit ekkor már világszerte ismerték a szakkörökben. Ennek köszönhetően, meg tisztelőinek közbenjárására is, 1928-ban meghívást kapott a jeruzsálemi Hebrew University matematikai tanszékére, s haláláig ott működött. Egy év után kinevezték az egyetem Albert Einstein Matematikai Intézetének igazgatójává. 1935–1936-ban a természettudományi kar dékánja, 1945 és 1948 között pedig az egyetem rektora volt.

Kutatási eredményeiről csaknem nyolcvan tudományos dolgozatban számolt be. Eleinte, magyarországi kezdő éveiben, a Matematikai és Fizikai Lapok meg a Matematikai és Természettudományi Éretesítő közölte tanulmányait, később pedig külföldön publikált, a párizsi, göttingeni, londoni és jeruzsálemi, legfőképpen pedig a berlini szakfolyóiratokban. Kutatásainak főbb területe a ponthalmazok elmélete, az algebra és komplex változós függvénytan határterülete, a divergens sorok szummációja, az interpolációelmélet.

„Legfontosabb eredménye – írja életrajzírója, Alpár László (Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig, 1992) – a transzfinit átmérő fogalmának megalkotása, amely a komplex sík korlátos, zárt, végtelen sok pontot tartalmazó E hatalmazán értelmezett d/E/ halmazfüggvény. Bebizonyította, hogy E transzfinit átmérője és Csebisev állandója egyenlők egymással, ami bizonyos polinomok vizsgálatában érdekes fejleményekhez vezetett. A transzfinit átmérő tulajdonságait ő maga és más szerzők is felhasználták ponthalmazelméleti és approximációelméleti kérdések tanulmányozására.”

FENYŐ ALADÁR (Magyarkanizsa, 1891. július 11.–Budapest, 1981. augusztus 3.) – Kanizsáról sok színész indult el, valóságos tenyésztőtelepe az ismert aktoroknak. A sort Sziklay József (1889–1940) és Fenyő Emil (1889–1980) nyitotta meg, akik 1909-ben diplomáztak az akadémián, és szép pá-

lyát futottak be. Őutánuk következett a szintén sikeres ifjabbik Fenyő, majd Kaffka Gyula jellemszínész, aki kivándorolt Amerikába, s ott nyoma veszett. Ezt a hagyományt napjainkban Verseghy József (1927–1976), Tóth Éva (1933), Árok Ferenc (1946) és Korica Miklós (1949) folytatta, illetve folytatja ma is.

A két hosszú életű Fenyő testvér – mindketten átlépték a 90. életév küszöbét – végigjátszotta a XX. század csaknem háromnegyed részét. A fiatalabbik, akiről itt szó van, szülővárosában és Szegeden fejezte be iskoláit, a Színművészeti Akadémián pedig 1912-ben diplomázott. Még az évben Szabadkán kezdte meg pályáját Szomory Dezső Györgyike, drága gyermek című darabjában. Szabadkai éveinek egyik legnagyobb sikere volt Shaw Pygmalionja, amelyben a nyelvészprofesszort alakította. Kétévi szabadkai tartózkodásának utolsó szerepét Heltai Jenő A tündérlaki lányok című vígjátékában alakította: a Báró alakját személyesítette meg. Életrajzírója, Garay Béla írja róla (Színészarcképek, 1971), hogy „a fiatal művész meghódította a közönséget, és a jó megjelenésű, magas, szerény és jó modorú fiatal színészt nemcsak a színpadon, hanem az életben is megkedvelte a közönség, és szívesen látott vendége lett a szabadkai családoknak”.

Szabadka után Székesfehérvár következett, de már az első világháború idején a pesti Vígszínházhoz került, utána – a két háború között – több együttest váltott, majd állandó szerződés nélkül dolgozott. Főleg intrikus karakterszerepeket alakított: Lucifer (Madách: Az ember tragédiája); Jágó (Shakespeare: Othello); Moliére: A fösvény; Marcutio (Shakespeare: Hamlet); Shylock (Shakespeare: A velencei kalmár).

A második világháború után (1945–1952) a Színészek Szabad Szakszervezetének tisztségviselője volt. Politikai szerepvállalása nem múlhatott el a kollégák epés megjegyzései nélkül. Egyik vitriolos észrevétel szerint ezen a téren is megtartotta intrikusi szerepkörét, de a karakterjegyek nélkül. Csakhamar megszabadult ettől a nem egészen a testére szabott szereptől, és újra a világot jelentő deszkákon tűnt fel: a Madách, a Petőfi, a Jókai meg a Thália Színházban. Az utóbbiban nyugdíjazása után is, hajlott kora ellenére, fel-felbukkant délceg alakja, korát meghazudtoló szálfa termete. A kőszívű ember fiai című Jókai-regény kétrészes változatában együtt játszott bátyjával, Fenyő Emillel, aki a filmszerepeket tekintve sokkal sikeresebb volt nála, hiszen egy-két évtizedig, 1909-től kezdve, a némafilmek népszerű művésze volt.

Fenyő Aladár azok közé a ritka színművészek közé tartozott, akiket a Színművészeti Akadémia gyémántdiplomával tüntetett ki abból az alkalomból, hogy hatvan éve fejezték be a főiskolát. Az ötvenedik évforduló kapcsán természetesen az aranydiplomát érdemelte ki. Bátyja, Fenyő Emil szintén megkapta mindkét oklevelet. Ez bizonyára enyhítette öregkoruk befejező szakaszának nyűgét, elviselhetőbbé tette, talán még be is aranyozta . . .

FENYVES FERENC (Nagyszentmiklós, 1885. szeptember 16.–Szabadka, 1935. október 15.) – Egy mezővárosi zsidó szatócs elsőszülött gyermeke. Az apa, Friedmann Ignác, Bánátból Bácskába vándorolva kereste a jobb megélhetést. Így jutott el 1894-ben Szabadkára. Fenyves (1903-ig: Friedmann) Ferenc ekkor kilencéves, s csakhamar beiratkozik az ottani gimnáziumba, itt

Torics Gusztáv magyartanár keze alá kerül. Ő az osztályfőnöke annak a híres-neves osztálynak, amelynek Fenyvesen kívül tagja volt Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Munk Artúr, Jász (Brenner) Dezső, Sztrókay Kálmán.
Már az ötödik osztályban többedmagával titkos irodalmi egyesületet alapít (azért rejtettet, mert a gimnáziumban csak a VII. és a VIII. osztályok önképzőköri tevékenységét engedélyezték). Fenyves szerkesztette az Előre című kézzel írott, majd sokszorosított diáklapot, amelyben Kosztolányi első versei is megjelentek. „Tizennégy esztendős koromban már lapot szerkesztettem" – így büszkélkedett húsz év múltán a napilapszerkesztő. Megalapította a hangzatos nevű Első Gőzüzemű Magyar Dolgozatgyárat is, amely pénzért vagy csereanyagért szállította az írásbelieket a bunyevác anyanyelvű diáktársaknak.
Az érettségi után (1903) Pestre ment, és jogra iratkozott, ahol aztán mindennel foglalkozott, kivéve tanulmányaival. Másodéves juristaként egy lipótvárosi ügyvédi irodában írnokosodott, bedolgozott a Budapesti Naplóba, hetente a Borsszem Jankóba (első lapja is a Héber Hajnal című vicclap volt), nyáron pedig közreműködött Braun Henrik szabadkai Bácskai Hírlapjában. A neves szerkesztő felkarolta a fiatal kezdőt, mert tehetségesnek tartotta. „Mozog benne a kukac" – dicsérte munkatársainak. Fenyves idejének zömét a szűkös redakcióban töltötte, ahol egyébként „több volt a spricceres pohár, mint a tintatartó". Itt kezdte, 1907-ben, hivatásos hírlapírói pályáját is, 1908-ban pedig már az újrainduló Bácsmegyei Napló szerkesztője. Egyik huszárvágása volt, hogy áttért az esti megjelenésre, azaz aznapi híreket közölt. Új rovatokat vezetett be, az egyiknek, amelyiket ő írt, ez volt a címe: „Polgármester úr, vegye a kalapját!" Neve egybeforrt a Bácsmegyei Naplóval, amely idővel az ő tulajdonába ment át, majd felesége hozományából nyomdát is vásárolt (Fenyves és Társa), így aztán hol a „kiadóhivatal sáncai"-ból, hol a szerkesztőségi parancsnoki asztal mellől irányította a szerkesztőséget. Közben magánúton, azaz „mezei jogász"-ként befejezte egyetemi tanulmányait is.
Az országhatárok megváltozása és csaknem másfél évi kényszerszünet után, 1920-ban újra megjelent a Bácsmegyei Napló, most azonban már országos lapként, a vajdasági magyarság vezető sajtóorgánumaként. Ebben az időszakban, a XX. század harmadik évtizedében, alakult ki az újság első nagy redakciója, amelyet Fenyves Ferenc mellett dr. Dettre János neve fémjelez (1925-ig), aki a szegedi főispáni székből emigrált Jugoszláviába. Ők ketten voltak a Bácsmegyei Napló aranykorszakának vezéregyéniségei. Sikeresen kiépítették a lap vajdasági, országos és külföldi tudósítóhálózatát, kiváló, főleg a politikai menekültek táborából verbuvált munkatársakat alkalmaztak (Haraszti Sándor, Diószegi Tibor, Tamás István, Bródy Mihály), bevonták a veteránokat is (Milkó Izidor, Munk Artúr, Havas Emil, Radó Imre). Rendszeresen közreműködik a lapban a Magyarországon élő Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Sz. Szigethy Vilmos, s szinte teljes létszámban a Nyugat gárdája.
Nagyvonalúan és gondosan szerkesztett, liberális és polgári irányultságú, Duna-medencei tájékozottságú lap lett a Bácsmegyei Napló, a legjobb ezen a tájon. Már 1922-ben a szerkesztőség és a kiadóhivatal csaknem száz főt foglalkoztatott, s az eladott példányokból tartotta fenn magát.

Fenyves Ferenc haláláig, azaz 1935-ig állt a Napló élén (a Bácsmegyei jelző a diktatúra bevezetése után kényszerből elmaradt), de a változások más téren szemmel láthatóak. Szenteleky Kornél már 1931 derekán írta egyik levelében: „nem tagadom, hogy még mindig a legjobban szerkesztett magyarul író lap, de már semmi köze sincs az irodalomhoz és a magyarsághoz". Ehhez az ítélethez nyilván a növekvő antiszemitizmus is hozzájárult.
1941-ben özv. dr. Fenyves Ferencnét és öccsét, Fenyves Lajost a magyar hatóság a „szerb megszállás" alatti nemzetellenes cselekedeteikért nemkívánatos elemeknek nyilvánította, a Naplót pedig betiltotta.
A fennállásának 40. évfordulóját ünneplő Napló ajándékkötetként közreadta Fenyves Ferenc válogatott írásait (Mégegyszer elmondom . . ., 1938).

FELLNER HENRIK (Újvidék, 1859. szeptember 28.–Budapest, 1932. június 23.) – A család Újsóvéról (Ravno Selo) költözött Újvidékre a XVIII. század legvégén, II. József türelmi rendelete (Toleranz Patent) után, amikor a zsidóság jogot nyert az iparűzésre, az iskolaállításra, a szabad kir. városokba való letelepedésre. Mivel a pátens lehetővé tette, sőt el is várta, hogy a zsidók német vezetéknevet vegyenek fel, a városba költöző ős, bőrszedő és irhakereskedő lévén, a Fellner nevet vette fel. Sem ő, sem utódai nem vitték sokra: házalók, azaz handlésok voltak és maradtak, vagyis bolt nélkül kereskedtek. Majd csak Fellner Henrik nagyapja nyit zsibárusboltot az újvidéki belváros egyik mellékutcájában.
Ő volt az is, aki kapcsolatai révén elrendezte, hogy jóeszű unokája kosztkvártélyt kapjon az egyik távoli pesti rokonnál, s így lehetősége nyílt a továbbtanulásra. Magyarország első kereskedelmi tanintézetébe került, a Pesti Kiváltságolt Nagykereskedők Testülete és a Pesti Szabadalmazott Polgári Testület által 1857-ben alapított Pesti Kereskedelmi Akadémiára, amely működését német nyelven kezdte (Pester Handelsakademie). Befejezése után levelező lett a Lujza gőzmalomban.
Néhány év múlva nagy fordulat állt be életében: 1882-ben a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kötelékébe lépett. Roppant tehetséges pénzemberként mutatkozott be, gyorsan haladt a ranglétra legfelső foka felé: 1892-ben az ország egyik legnagyobb pénzintézetének ügyvezető igazgatója lett. Ezerkilencszáztizenegyig töltötte be ezt a tisztséget. Ebben az időszakban, a századforduló előtti utolsó és a századforduló utáni első évtizedben fejeződött be a magyarországi ipari- és banktőke egybenövése, alakult ki a finánctőke. Ekkor a gazdasági kulcspozíciók zöme egy szűk körű finánccoligarchia kezébe került. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltségébe tartozott például a rimamurányi vasmű konszernje, a Salgótarjáni Kőszénbánya, az Egyesült Izzó, a Schlick-Nicholson gépgyár, de jelentős szerepet vitt a tengerhajózás és a helyi érdekű vasúthálózat kifejlesztésében is.
A finánccarisztokráciához néhány tucat család tartozott, az ő tagjaik forogtak minden jelentősebb részvénytársaság igazgatóbizottságában. Ezek között a XX. század elejétől fogva ott volt a Fellner család is. Ő maga nagy vagyonra tett szert, mégpedig tőzsdei ügyletekkel, börzelovagként. Megtehette, mert ott volt a pénzügyi tranzakciók forrásánál, a tőzsdei árfolyam kialakításánál. Így aztán csakhamar felzárkózott

a Weisok, Herczogok, Kohnerek, Ullmanok, Hatvany-Deutschok, Dreherek, Haggenmacherek és a többiek mellé. 1911-ben átvette a Leipziger Vilmosféle Szesz- és Cukorgyárat, ettől kezdve Magyarország egyik vezető gyáriparosa, a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) vezetője, 1928-tól elnöke. Közben alelnöki posztot vállalt egykori bankjánál, a Pesti Magyarban, de igazgatósági tagja volt több nagy részvénytársaságnak is (Egyesült Izzó, Felten és Guilleaume Kábelgyár, Első Budapesti Gőzmalom, Salgótarjáni Kőszénbánya stb.).

Az első világháború után a megszilárduló Horthy-rendszer a zsidóság radikális kiszorítását hangoztatta a köz- és gazdasági életből, de a nagytőke pozíciói hosszú ideig érintetlenek maradtak. Sőt, Fellner Henrik, az újvidéki észeres unokája, 1927-ben felsőházi tag lett. Nem érte meg a strómanvilágot, a zsidókérdés törvényes szabályozását és „végső” megoldását.

FERENCZI IBOLYA (Zenta, 1915. február 25.–Szabadka, 1960. április 5.) – Csúf tréfát űzött az élet Ferenczi Ibivel, a jugoszláviai magyar színjátszás egyik legnagyobb ígéretével. Megáldotta ragyogó tehetséggel, de ez a két háború között s az utána következő években nem bontakozhatott ki, mert nem volt színház, ennek folytán színészképzésre, főiskolára sem volt szükség. Csak 1947-ben kerülhetett a szabadkai Magyar Népszínház együttesébe, a korai halál azonban derékba törte szépen induló pályáját.

Életrajzírója, Burkus Valéria „élénk, nagy szemű, kotnyeles kislány”-ként ábrázolta a gyermek Ibolyát, akit jómódú szülei – apja ismert ügyvéd volt – a kísérettségi után beállítottak masamódnak a kisváros egyik kalapszalonjába. Szorgalmasan varrta a csipkéket a divatcsodákra, s közben Zenta működevelő életének egyik vezető alakjává küzdötte fel magát, egyforma sikerrel lépett fel a nagy színpad és a kamaraszínpad deszkáin. Ezerkilencszázharminchétben Bús Fekete László és Bónyi Adorján egy-egy darabjában a szabadkai Népkörben vendégszerepelt, s átütő sikert aratott. Ez volt a csúcs, amelyet akkor elérhetett. Tíz, a színészi pálya szempontjából meddő évnek – a fiatalság évtizedének – kellett elmúlnia, mire 1947-ben, 32 éves korában végre hivatásos színházban szerepelhetett. Az első nagyobb szerepét Priestley Váratlan vendégében és Szimonov Orosz emberekében játszotta, majd az első nagy siker következett Beaumarchais A sevillai borbély című vígjátékában. A bemutatóról Herceg János írt a Hídban (1948, 3. sz.), megkezdve ezzel rendszeresnek induló, de rövid ideig tartó színikritikai működését a folyóiratban. „Ferenczy Ibivel a Magyar Színház kitűnő erőt kapott – írja Herceg. – A Váratlan vendégben és az Orosz emberekben becsületes drámai alakítást nyújtott, itt azonban játszott. Ahogy felkapta fejét, ahogy dobbantott, ahogy elfintorította az arcát, ahogy a szentimentális jeleneteknél mosolyogva a könnyeivel küzdött, az felejthetetlen . . .”

Néhány termékeny, sikerekben dús esztendő következett ezután. Az ötvenes évek elején három kimagasló alakítást is nyújtott a Mélyek a gyökerekben, a Warrenné mesterségében és az Ingyenélőkben. Most már érett színésznő, a legnagyobb feladatokra is készen áll. Szeretné eljátszani Nórát, Bovárynét, a Kaméliás hölgyet, de ezek a kívánságai nem teljesülnek. Privát emberként sem boldog, egy gyorsan felbomlott házas-

ság egy életre összekuszálta magánéletét. Írókkal, művészekkel barátkozik, fellép az Életjel irodalmi élőújság rendezvényein, Sáfrány Imre műtermében, baráti körben olykor Adyt szavalja, meg Kiss József sorait, amelyekben önmaga sorsára ismert: „Az én mezőmön nem nőttek kalászok; Az én aratásom egy marék virág . . .”
Betegsége 1959-ben fordult válságosra. Az utolsó fellépése Kikindán volt A róka és a szőlőben. Ionesco Székek című darabjának főszerepét próbálta, amikor – ezt megszakítva – Ljubljanába ment, s műtétnek vetette alá magát. Nem sokkal ezután Szabadkán meghalt. Sírjának márványlapjára Kiss József fent idézett sorait vésték.

FERENCI PÉTER (Martonos, 1735? –Újvidék, 1789. június 30.) – Vasa Stajić kutatásaiból tudjuk, hogy Ferenci Péter volt „az egyetlen magyar lakos, aki a XVIII. században szenátori tisztséget viselt” Újvidéken, azaz városi tanácsos volt. Ezt persze nem magyarságának köszönhette, hanem hatalmas vagyonának: az 1770-es években David Rackovićtyal együtt ő volt a leggazdagabb marhakereskedő Újvidéken, nem is lehetett tudni, hogy kettőjük közül melyik volt az erősebb. Háza ott állt a város központjában, a mai régi városháza helyén, a telek, a rajta levő épülettel együtt halála után szállt a városra.
Ferenci Péter apja a Tisza mentéről leszivárgó telepesekkel együtt érkezett a Duna mentére, s azon nyomban két hentesüzletet is nyitott. Akkoriban, 1734-ben, Újvidéknek csak mintegy 400 katolikus lakosa volt, ezek zöme német és bosnyák, s csak elenyésző száma magyar. Ez azonban nem volt akadály, hogy gyökeret eresszen a népes görögkeleti környezetben, a pénz ugyanis mindenütt nagy úr.
Az ifjú Ferenci a hatvanas években vette át véglegesen apja húsmíves mesterségét és tekintélyes vagyonát. A városban Pero Kasap néven ismerték, tekintélyénél csak a tüneményes gyorsasággal gyarapodó vagyona növekedett jobban. Idejében felismerte ugyanis azokat a lehetőségeket, amelyek a hatalmas pusztaságokon neveledő rideg gulyák nyújtottak, s megszervezte azoknak felvásárlását, hizlalását és értékesítését. Persze az ő esetében is érvényes az a megállapítás, hogy senki sem tudja: a tőzsér apja vagy nagyapja hol szerezte az első forintot, melyre roppant vagyona épült.
Tehenészei, hajcsárai, számadói tízezerszámra hajtották az ökröket, szarvasmarhákat a végső piac, Pest és Bécs felé, s útközben, a bérelt pusztákon a sovány tinókat göbölyökké hizlalták. Jóllehet átállt a távolsági kereskedelemre, korábbi mesterségét sem adta fel: Kecskeméten két, Pesten öt hentesboltja volt, meg egy vágóhídja is, s így a keresett melléktermékek – a bőr, a faggyú, a szarv – hasznát is ő fölözte le. Újvidéken vágóhídja és boltjai mellett cserzőműhelyt is tartott. A távolsági kereskedelmet egy örökmozgó gépezetként is fel lehet fogni, hiszen a jószág az év minden szakában áramlott a fő fogyasztói központok felé. Ferenci Péter bizalmas emberei felkeresték a bácskai, szerémségi, bánsági és temesi részek pusztaságait, de eljutottak Szerbia és Bulgária vásáraira is, s az ott felvásárolt jószágot az újvidéki tőzsér dél-bánáti és szerémségi bérelt pusztáin vonták össze. Ezek voltak egyúttal a jószág feljavításának első állomáshelyei is.
A Pest felé vezető kereskedelmi út mentén is legeltetésre alkalmas hatalmas kincstári pusztákat bérelt: egyet-

egyet Szenttamás táján, Kutason, továbbá Szeged közelében és Kecskemét után. A gulya a többszöri pihenő ellenére is szakadatlanul áramlott délről északra, a török alól később felszabadított országrészekből a korábban felszabadult vagy az iga alá nem is került tartományok felé. Egy-másfél év alatt ért rendeltetési helyére, s közben, noha a jószág olykor ezer kilométert is megtett lábon, ennek a rendszernek köszönhetően nem súlyveszteséggel, hanem súlygyarapodással érte el a piacot. A távolsági kereskedelemnek ez a módja akkor kezdett alábbhagyni, amikor művelés alá vették a nagy pusztákat, ami a rideg állattartás közeli végét is jelezte. Ekkor a piac közelsége, a marhatartás korszerűsítése, később pedig a közlekedés fejlettsége lett a döntő. Tőzsérünk nem érhette meg ezeket a változásokat, ő még örökös lovas-hintós utasa volt ezeknek a tájaknak, meg szívesen látott vendége a pusztai csárdáknak, a városi fogadóknak és beszállónak. Afféle vadnyugati hős lett, még mielőtt a fogalom megszületett volna. Ferenci Péter utód nélkül halt meg, vagyona Újvidékre maradt. Végrendeletileg azonban 6000 forintot hagyott az újvidéki katolikus gimnázium megalapítására, amely nem sokkal halála után: 1789. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit Regium Gymnasium Neoplantense néven.

FEST ALADÁR (Eger, 1855. január 27.–Budapest, 1943. november 9.) – A XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveinek fordulóján a magyar kormány ösztöndíjával aspiránsként Olaszországba került, miután a budapesti egyetemen történelem- és földrajztanári képesítést nyert. A pisai és a római egyetemen hallgatta az előadásokat, de tanulmányi utat tett Firenzébe és Riminibe is. Ezernyolcszáznyolcvanegyben kinevezték az olasz tannyelvű fiumei (rijekai) állami főgimnáziumba rendes tanárnak. Afféle gyarmati főtisztviselő is volt egyúttal, akinek a feladata a magyar nyelv terjesztése s általában a magyar szupremácia képviselete volt. Az ő korában már kiteljesedett a „tengerre, magyar!” elvének gyakorlati megvalósítása. A legelvakultabbak Szent István koronájának legszebb gyöngyét látták a gyorsan fejlesztett kikötővárosban, a mérsékeltebbek csekélyebb része olykor magyar–horvát tengerpartnak nevezte a vidéket, többsége pedig a magyar–olasz barátság hangoztatásával kívánta tartósítani a magyar állam terjeszkedését.

Az utóbbiaknak sorába tartozott Fest Aladár is, aki a gimnáziumi értesítőkben Alfredo néven írta alá olasz nyelvű munkáit, de ezek már később magyarul jelentek meg, mivelhogy a középiskola évkönyve kétnyelvű lett. Magyar tárgyú, de olaszul írt cikkekkel működött közre a dalmáciai és az olaszországi olasz lapokban, Fiumében viszont, gimnáziumi tanártársával, a nyelvész és szótáríró Körösi Sándorral együtt, kiadós állami támogatással megindította a Magyar Tengerpart című hetilapot az alig 1500 főnyi magyar kolónia igényeinek kielégítésére. A budapesti lapokban, folyóiratokban is szorgalmasan közreműködött, ő volt a kor egyik legismertebb fiumei, azaz tengerparti szakértője. Írásait a Vasárnapi Újság, a Budapesti Hírlap, valamint a Századok, a Földrajzi Közlemények, a Gazdaságtörténeti Szemle stb. közölte.

Történészként is főleg Fiume múltjáról értekezett levéltári kutatásai alapján. A folyóiratokban közzétett tanulmányai különnyomatokban is megjelentek, ezek közül mintegy tíz megtalálható a Széche-

nyi Könyvtárban (Fiume és az uszkokok, 1891; Fiume kereskedelme a középkorban, 1895; Fiume földrajzi helyzete, 1898; Adatok Fiume iskolaügyeinek történetéhez, 1900; Fiume, 1906; Fiume az első napóleoni háború idején, 1912; Fiume a XV. században stb.).

Ezt az utóbbi munkáját a városi levéltárban található Liber Civilum (1436–1461) bejegyzései alapján készítette. A falgyűrűvel övezett, bástyákkal és árkokkal védett, kapukkal elzárt kis városka népesség tekintetében Zürich és Drezda után következett, lakossága pedig olasz: közjegyzői kivétel nélkül a bolognai és a páduai egyetemről kerültek ki, de kapitányai, vám- és adószedői, bírái, becsüsei, földmérői, kikiáltói stb. is Itáliából jöttek vagy a helyi taliának közül verbuválódtak.

Az olasz város szláv hátteréről a cikkíró Fest Aladár csak ritkán emlékezik meg, de a történetíró figyelmét nem kerülte el. Egyik első munkájában a török elől elmenekült s a velencei köztársaság érdekövezetébe tartozó dalmát városokban menedéket talált hercegovinai és boszniai uszkokokról, azaz a szláv szökevényekről írt, akik a végvárakban teljesítettek szolgálatot, s időnként be-betörtek a török területre.

Fest Aladár pedagógiai pályája is jórészt Fiuméhez kapcsolódik. Ott volt gimnáziumi tanár (1881–1894), majd főgimnáziumi igazgató (1896–1911). Ezerkilencszázkettőtől a budapesti tankerület főigazgatója. A Károlyi-kormány 1918-ban nyugdíjazta, a Horthy-kormány pedig visszahelyezte a tényleges szolgálatba, de csak 1923-ig volt a műegyetem közgazdasági karán az olasz nyelv tanára, ekkor, 68 éves korában végképp nyugállományba vonult.

FESZTY ÁRPÁD (Ógyalla, 1856. december 24.–Lovran, 1914. június 1.) – Egy magyar költő a felfedezés örömével újságolta, hogy rijekai tartózkodása idején egy pompás portréra lett figyelmes, s amikor közelebbről is szemügyre vette, nem kis meglepetésére fedezte fel, hogy Feszty Árpád egyik művéről van szó. Nincs kizárva, hogy a rijekai képtárak, de a magángyűjtemények is még nem egy ilyen váratlan találkozást tartogatnak. Festőnk ugyanis a századforduló éveiben gyakran tartózkodott az Adria mindkét partján: 1899 és 1902 között Firenzében élt, később pedig szívesen időzött az abbáziai riviérán, leginkább Lovranban. Itt is halt meg viszonylag fiatalon.

Feszty Árpád csak ennyiben kapcsolódik az egykori Jugoszlávia területéhez, egyébként szinte minden szál a millenniumi időket élő Pesthez kötötte. Az akadémikus festészet képviselője volt, tanulmányait Münchenben és Bécsben végezte, ahol nem hatottak túlzottan az új művészeti stílusok és szemléletek, s ő maga sem vette észre a Barbizonból fújó új szeleket. Egyébként sem volt mintaképe a pontosan és módszeresen dolgozó növendéknek, már akkor a bohémség felé hajlott, de legjobb képeit mégis fiatal korában festette: huszonnégy éves volt, amikor megteremtette a Golgotát, huszonnyolc éves, amikor kész a Bányaszerencsétlenség című képe, amelynek témaválasztása nemcsak az akkori festészettől állt távol, hanem kívül esett a művészpártoló közönség érdeklődésén is. Egy időben a paraszti témák is vonzották: Kingyes nevű tanyáján festegette az ott élő cselédeket, sőt könyvet is írt Az én kedves parasztjaim címmel, amelyben lelkesen beszélt a föld embereiről, de művészetében – jóllehet tucatszámra készítette

„tanyasi” vásznait – a parasztságnak csak mellékes szerep jutott.
Döntően befolyásolta viszont Jókai Mór fogadott lányával, Jókai Rózával kötött házassága. Ettől kezdve gyakoriak lettek a Jókai-villában rendezett és idővel elhíresedett Feszty-zsúrok, amelyeken az elit közönség válogatott képviselői adtak egymásnak találkát. Nem maradtak el a Pósa Lajos asztaltársaság összejövetelei sem az Orient Szálló különtermében, ahol a színészek, írók, újságírók és festők zajos, cigányzenés, kivilágos-kivirradtig tartó mulatozásai voltak. Feszty Árpád szépen induló pályája ily módon végképp a bohémkedés, az édes élet, a sírva vigadás medrébe terelődött. Csak a Jókai-villában uralkodó légkör ösztönözte őt, a millenniumi kor festőjét, hogy valami kivételeset alkosson. Ez az igény hozta létre nagyméretű, biblikus tárgyú képeit meg a Magyarok bejövetele című panorámát, a Feszty-körképet. A több festőtárs segítségével létrehozott, 1800 m2-es, 120 méter hosszú, egy darabba szőtt belga vászonra festett panorámának nagy közönségsikere volt, de művészettörténeti jelentősége csekély. A háború idején erősen megrongálódott városligeti körképet restaurálták, s az ópusztaszeri Történelmi Emlékhelyen állították fel újra.
Feszty Árpád nem volt tehetségtelen festő, de a társadalomban elfoglalt helyét egészen tévesen értelmezve, úgy tartotta, hogy neki, Jókai vejének, a millenniumi mámorban úszó társadalom illusztris képviselőjének csakis óriási, divatosan magyarkodó festményeket kell alkotnia. Felesége, Jókai Róza Akik elmentek . . . című emlékezéseiben írja, hogy barátai, ő maga is tanácsolta neki: maradjon meg a tájképnél és a portrénál, de ő nagy feladatok felé vonzódott, amelyekről később kiderült, hogy csak témaválasztásukban voltak nagyok. Ilyen értelemben beszél Jókai Róza könyvében „elfecsérelt évekről, kiaknázatlan esztendőkről”.

FIALLA LAJOS (Baja, 1831. június 30.–Bukarest, 1911. január 14.) – A Vasárnapi Újság nekrológja szerint (1911. január 22.) „szabadkai fiú volt”, s apja is „jeles és tisztelt szabadkai orvos”, aki azonban elég korán elköltözött Bajára, nemesi címét is már ott szerezte, Bajai előnévvel. Fialla Lajos ott töltötte gyermekéveit, s fejezte be iskoláit.
1848-ban, medikusjelöltként, belekerült a forradalmi események sodrába. „Kezet fogtam Petőfivel” – mesélte az elválaszthatatlan jó barátnak, Koós Ferencnek, aki erről említést tett emlékiratában (Életem és emlékeim, I–II., Brassó, 1890). „Ott éltem át 1848-ban ama dicső napokat – idézi Fialla egyik hozzá intézett levelét is –, midőn a szabadság megszületett.” A két barát együtt lépett be az 5. önkéntes zászlóaljba, s együtt vetették be őket a délvidéki harcokba is. Részt vettek a kishegyesi, szeghegyi, szőregi és kiskéri ütközetekben, 1849-ben Perczel Mór seregével Újvidéknél és Kamenicánál táboroztak, a kátyi vereség után pedig Piroson húzódtak meg. „Zentánál a szegedi lőszerraktár felrobbantását veled láttam” – emlékezteti barátját a szerző.
A bukás után előbb Pesten, majd Bécsben tanult. 1856-ban avatták orvosdoktorrá, de mivel nem tudott elhelyezkedni, Romániába ment. 1859-ben az egyik bukaresti kórház főorvosa, az egyetemen pedig az anatómiai és a szövettani tanszék vezetője. 1860-ban szemészeti klinikát alapít, a szemsebészet terén kiváló eredménnyel működik. Ez idő tájt azonban összeütközésbe került

az egyetem vezetőivel, mire áthelyezték Craiovába, de 1867-ben újra az egyik fővárosi kórház főorvosa, a királyi család háziorvosa. Ezernyolcszáznyolcvankilencben rábízták valamennyi bukaresti kórház felügyeletét, s az ő nevéhez fűződik a korszerű fővárosi mentőszolgálat megszervezése is. Egyik alapítója a Rominia medicale című szakfolyóiratnak, s általában minden téren hozzájárult a román orvostudomány megalapozásához.

Az 1877–78. évi orosz–török–román háborúban egy tábori Vöröskereszt-kórház igazgató-főorvosa. Élményeit megírta, és közzé is tette (Az orosz–török–oláh háborúból, Kolozsvár, 1893). Később is jelentős szerepet vitt a Román Vöröskeresztben, annak alelnökeként ő képviselte Romániát a nemzetközi találkozókon. Az első Frőbel-típusú óvoda megnyitását is ő kezdeményezte Bukarestben.

Szoros kapcsolatot tartott fenn a népes bukaresti magyar kolóniával, a szegényebbeket ingyen gyógyította, s gyógyszerrel is ellátta. Számos népszerű orvostudományi cikket jelentetett meg a Bukaresti Magyar Képes Naptárban.

Hetven felé haladva tollat ragadott, s megírta élményeit, életének tapasztalatait (Letűnt napjaimból, Bukarest, 1903). Háborús memoárjaiból 1977-ben egy válogatást adtak ki Bukarestben (Háborús emlékeim 1877–78-ból). Glück Jenő művelődéstörténész végezte a válogatást, ő írta az előszót és az eligazító jegyzeteket is. A kötet megjelenése jó alkalomnak bizonyult egy szabadkai születésű, Romániában tevékenykedő magyar orvos emlékének felidézésére.

FIEDLER ISTVÁN (Nagybecskerek, 1871. október 14.–Nagyvárad, 1957. ?) – Elterjedt szokás volt a régi torontáli német és magyar sokgyermekes családokban, hogy az egyik utódot szinte kötelezően papi pályára irányították, részben az létfenntartási gondok enyhítése miatt is. A Begaszentgyörgyről (Žitište) elszármazó Fiedler családban kettőnek is ezt a sorsot szánták: Fiedler István mellett öccse is Isten szolgája lett, de ő a jezsuita rendbe lépett.

Fiedler István, akárcsak később öccse, a becskereki piarista gimnáziumba járt – Gretcs József, dr. Nyáry Ferenc, Streitmann Antal, Szathmáry Ákos volt a tanára –, az érettségi után pedig a temesvári püspöki papneveldében fejezte be a teológiát. Ezernyolcszázkilencvennégyben szentelték pappá, és Újszentannán (Sintana, Románia) kezdett káplánkodni. 1898 és 1904 között Nagyjécsán (Jecea, Románia), Sztánán (Stana, Románia), Csákon (Ciacova, Románia) és Lippán (Lipova, Románia) szolgált, azaz egy hely kivételével a régi Temes megye területén. Ezerkilencszáznégyben visszarendelték Temesvárra, s a Notre Dame apácák józsefvárosi zárdájának lelki igazgatója lett, majd 1910-ben, ugyanolyan minőségben, a temesvári püspöki papneveldébe került. Később resicabányai (Resita, Románia), esperesplébánossá nevezték ki, majd 1923-ban temesvári apát lett.

A trianoni döntés értelmében ezek a részek is Romániához kerültek, s ezzel merőben új szakasz kezdődött a katolikus egyház életében. Ettől kezdve Fiedler István, az ottani klérussal együtt, szívós küzdelmet folytatott az erdélyi katolikus státus megszüntetésére irányuló román törekvések elhárításáért.

Az 1920-as évek második felében a temesvári apostoli kormányzó helynöke, 1930-ban pedig XI. Pius pápa kinevezte az egyesített szatmár–nagyvá-

radi egyházmegye első püspökévé. Ilyen minőségben sokat tett, hogy enyhítse a román állam kisebbségellenes intézkedéseinek súlyát, így híveinek vigasztalására feleleventette az első keresztények soraiból kikerülő tizennégy szent tiszteletét, akik az üldözések során mártírhalált haltak. Az egyik falusi templomot – Börvelyben (Verbeni) – róluk nevezte el, s a legjelentősebb egyházi munkáját is nekik szentelte (A tizennégy segítő szent, 1935). „A mai idők súlyát mindenki gondterhelten viseli" – írja, s példának a tizennégy szentet állítja, akik eltűrték az üldözéseket. A román kormány 1939 októberében lemondásra és a püspöki szék elhagyására kényszerítette, mert részt vett a főleg katolikus papok által indított szervezkedésben, amelynek célja a magyarság identitásának megőrzése volt. A szentatya azonban még az évben címzetes püspökké nevezte ki.

A második bécsi döntéssel (1940. VIII. 30.) Erdély egy része visszakerült Magyarországhoz. Fiedler István a magyar püspöki kar tagja lett, magas állami kitüntetéseket kapott. Ezerkilencszáznegyvenöt után ezek a területek visszakerültek Romániához, s Fiedler híveivel maradt. Az állam a katolikus egyház működését korlátozó szabályzatok elkészítéséhez fogott, ezzel azonban egyértelműen szembeszállt Márton Áron erdélyi püspök s vele együtt Fiedler is. Emiatt 1949-től állandó rendőrségi megfigyelés alatt állt, Márton Áront pedig, koholt vádak alapján, 1951-ben 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. Ettől kezdve, jóllehet már betöltötte a nyolcvanat, egészen haláláig, Fiedler részben a Márton Áron hatáskörébe tartozó ügyeket is ellátta, mivel az idő tájt a szorosan vett erdélyi mellett a szatmári, a nagyváradi és a temesvári püspöki hely is betöltetlen volt.

FINÁCZY ERNŐ (Buda, 1860. május 10.–Budapest, 1935. február 26.) – Lőrinc Péter egyik 1973-ban megjelent könyvében (Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején, 1880–1918) „Bánátból elszármazott pedagógus"-nak tartja Fináczy Ernőt, az egyetemi tanárt, az akadémikust, kitűnő neveléstörténeti könyvek íróját. Még azt is közli, hogy a „bánáti Pancsováról indult", s az ilyen konstrukciók alapján tárgyalja neveléstörténeti munkásságát a bánáti magyar nyelvű polgári társadalomtudományok keretében.

Fináczy ilyen természetű munkásságának nincs semmi köze Bánáthoz, s nem is tekinthető „Bánátból elszármazott pedagógus"-nak. Ő ugyanis Budán született, ott fejezte be középiskolai és egyetemi tanulmányait is. Tanári képesítését 1880-ban, bölcsészdoktori oklevelét pedig 1881-ben nyerte el. Még ugyanabban az évben a kitűnően végzett 21 éves kezdőt kinevezték a nem teljes pancsovai gimnázium latintanárává. Valójában missziós feladattal küldték. Ezernyolcszázhetvenkettőtől, a Határőrvidék felszámolása után az osztrák rendszerű és szellemű, német tannyelvű gimnáziumot a tanári kar kicserélésével fokozatosan átalakították magyar tannyelvű főgimnáziummá. Ennek a magyarosításnak részese Fináczy, aki ezt a munkát ifjonti hévvel végzi, legalábbis eleinte. De nemcsak a tanári teendőit látja el, hanem a Pancsova és Vidéke munkatársaként, időnként szerkesztőjeként is az ügyet szolgálja. Pályája most már nyílegyenesen felfelé ível: 1893-tól gimnáziumi igazgató, 1901-től a pedagógia ta-

nára a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karán.
Fináczy ifjúkorában klasszika-filológusnak indult. Még egyetemi hallgató korában az ő fordításában jelent meg Richard Jebb angol klasszika-filológus alapvető irodalomtörténeti munkája, A görög irodalom története. Pancsovai évei során is folytatja fordítói tevékenységét, s a korabeli folyóiratokban publikál. Így megemlékezik Nicolaus Heinsius holland klasszika-filológus életművéről, a római költőnőkről ír tanulmányt, Pindarosz munkásságáról értekezik. A nevelés múltjának legnagyobb magyar búvára csak később, egyetemi tanár korában tér át arra a területre, amelyről ismertté vált. A klaszszikusnak számító, négy kötetből álló egyetemes neveléstörténetének első része, Az ókori nevelés története 1906-ban jelent meg, reprintje pedig 1984-ben. A többi ebben a sorrendben sorakozott fel: A középkori nevelés története (1914, 1985), A renaissancekori nevelés története (1919, 1986), Az újkori nevelés története (1925, 1986).

FISCHER ÁRPÁD (Nagybecskerek, 1896. május 22.–Budapest, 1950. ?) – Kolozsvári, budapesti és pécsi egyetemi évei és az első világégés után, 1919-ben, fogorvosként tért haza szülővárosába. Csakhamar forgalmas sztomatológiai rendelőt mondhatott a magáénak, bár eleinte nem polgári foglalkozásával vonta magára a figyelmet, hanem irodalmi szereplésével, olykor csodabogárként is.
Fischer Árpád – akit Bánáti előnévvel szokás emlegetni, megkülönböztetésül a pécsi Fischer fivérektől, akik emigránsként telepedtek le a városban, közülük az egyik Mikes Flóris néven vonult be dadaista-expresszionista verseivel a vajdasági magyar irodalomba – meteorként tűnt fel a Juhász Ferenc alapította, rövid életű, alig öt számot megért Renaissance című folyóirat hasábjain, annak vezető poétája lett. Azzal botránkoztatta meg a csekély számú versrajongót, hogy búcsút mondott a kötött formának, s prózaverseket faragott. Ha pedig tipográfiailag mégis a vers szokásos tördelését követte, akkor is elhagyta a rímet, a ritmust, azaz a szabad vers felé tájékozódott. Ezekkel a már a XIX. században megszületett, de nálunk nagyobbára ismeretlen újdonságokkal nem kis megütközést keltett. Első méltatója, Borsodi Lajos arról írt, hogy verseit a „meggyújtott szavak, élénk tűzzel lángolók . . .” jellemzik, s lobogásukkal perzselnek, nem az értelemmel, az érzelmek mélységével. A költő is hangosan hirdette: „Tűzben fogan meg minden dalom . . .”
Fischer Árpád, sajnos, még akkor sem tudott szabadulni a közhelyektől, amikor Máriadalok címmel izzó szavakat röppentett választottjához, egy becskereki zsidó lányhoz, a város szépéhez. Fischer költeményeit és egyéb munkáit is a folyóirat hasábjairól azon melegében átmentették önálló füzetekbe, amelyeknek példányszáma nem haladta meg a százat. Ezerkilencszázhúszban, alig 7–8 hónap alatt, a nagy háború utáni papírínség ellenére, három különnyomata jelent meg: Máriadalok, Vulkándalok, A befejezetlen szobor (a Renaissance folyóiratnak 7-8 ilyen jellegű kiadványa volt). Még egy egyfelvonásos színművel adott életjelet magáról (Ervin herceg halála, 1922), majd elnémult, feltehetően a „megölő közöny”, „a sajnálkozó gesztusok” miatt is. Versesfüzeteire, de még inkább a Renaissance folyóiratra és a körülötte kialakuló mozgalomra úgy tekinthetünk, mint a magyar irodalom testéről levágott rész

önállósodásának első apró jelére, kissé erőtlen szárnypróbálgatására.
Fischer Árpád a húszas évek második felében hátat fordított a költészetnek, s térítéssel meg grafológiával kezdett foglalkozni. 1927-ben fogászként Budapesten telepedett le, s Kiáltvány a zsidósághoz címmel propagandairattal fordult hittársaihoz azzal a szándékkal, hogy megnyerje őket a Krisztus-hívésnek. Később sem irodalmi eszközökkel próbálta megfejteni az emberi élet titkát, hanem a kézírás elemzésével (Lélek és írás. Képes grafológia, 1939).

FLATT ENDRE (Újvidék, 1817. június 14.–Újvidék, 1885. október 20.) – Polgári születésű, apja kincstári hivatalnok Újvidéken. A család csak 1884-ben nyerte el a hőn óhajtott nemességet, Alföldi előnévvel. Flatt Endre Újvidéken, Karlócán és Temesváron járt elemi és középiskolába, a pesti egyetem jogi karán diplomázott a harmincas évek vége felé. Közigazgatási pályára lépett, Pancsován, Nagybecskereken és Temesváron teljesített szolgálatot állami tisztviselőként. Olyannyira hű volt a császári hatalomhoz, a Habsburg-házhoz – ezt a jellemvonását élete végéig megtartotta –, hogy öccsétől, Flatt Ágostontól, a hadbíró századostól eltérően a szabadságharcban sem vett részt, elbujdosott, majd az osztrák hadakhoz csatlakozott.
A bukás után a temesvári kormánybiztos titkára, ilyen minőségben szerkesztette a kormányhű, félig-meddig hivatalos Temesvarer Zeitungot (1852–1857), majd a Magyar Helytartótanács sajtóügyekkel megbízott főtisztviselője lett. Az uralkodóház 1860-ban az Októberi Diplomával, azaz az alkotmányosság részleges helyreállításával megpróbálta rendezni viszonyát Magyarországgal, de a békülési szándék nem volt őszinte, s dugába dőlt, mire a kormányzat, az 1861. évi Februári Pátenssel visszarendezte a központosított hatalomgyakorlást, új provizóriumot vezetett be. A megyei törvényhatóságok felzúdultak, megtagadták a törvénytelenül bevezetett adóterhek behajtását, majd a tisztségviselők sorra lemondtak.
Szabadkán is hasonló volt a helyzet, az adót katonai karhatalommal szedték be, mindennaposak voltak a kényszerbehajtások, dobra kerültek a hátralékos polgárok ingóságai. Ilyen körülmények között került a város élére, hatóságilag kinevezett polgármesterként – a korabeli nyelvhasználat szerint: országos fejedelmi biztosként és a helyi tanács főnökeként – 1862. január 14-én. Kemény kézzel, de az utasításokhoz híven mégis tapintatosan gyakorolta a hatalmat: gondoskodott az ínség enyhítéséről, amely a háborús évek és a rossz esztendők miatt lépett fel. Ingyen kenyeret, lisztet, búzát osztott a központi raktárakból kiutalt keretekből, ellátta vetőmaggal a kistermelőket, mintegy 2000 asszonyt fonásra előkészített kenderrel. A további munkaalkalmat majd csak az alföldi vasút 1864-ben megindult építése nyújtotta.
Flatt Endre a kiegyezésig maradt a polgármesteri székben, azaz 1867-ben átadta a helyét Lénárd Mátének, aki a piacon felállított sátorban lebonyolított választáson került a képviselő-testület élére. A leköszönt császárhű polgármesternek tehát mennie kellett, de azért nem maradt kenyér nélkül, az udvar nem feledkezett meg róla. Közigazgatási tapasztalatait először a helytartótanácsnál, majd néhány év múlva Újvidék főispánjaként kamatoztatta, nyilván ismét a monarchia javára. Sok évi (1873–1882) kormányzását a szerb

többségű lakosság nem tartotta meg a legjobb emlékezetében, mert képviselőiket, ahol csak tehette, kiszorította a közéletből, s az általános politikához híven a magyar–német szupremácia megteremtésén fáradozott.
Szolgálatait Tisza Kálmán is igénybe vette: titkos jelentéseket kért tőle Milan Obrenović Szerbiájának belviszonyairól, amely két dinasztia (Obrenović, Karađorđević) és két nagyhatalom között őrlődött (Ausztria, Oroszország). Az egyik szerint „a szerb tehetősebb kereskedők nagy része Szerbiának monarchiánkkal való egyesülése vagy előbbinek az Osztrák–Magyar védnökség alá helyezése ellen semmi kifogást nem tenne”. A szerb történelemtudomány ezeket a jelentéseket a monarchia balkáni terjeszkedésének bizonyítékaiként kezeli (dr. Nikola Milutinović: Iz poverljivih izveštaja novosadskog velikog Župana Andreje Flata, 1954).

FLEISCHMANN RUDOLF (Eger, 1879. november 29.–Kompolt, 1950. november 14.) – Ifjúkori vágya volt, hogy eljusson a neves bécsi Mezőgazdasági Főiskolára. Apja városi ember volt, bécsi hivatalnok. Ő mint kisebbik fiúgyermek – a szokásjog értelmében – földet nem örökölhetett, e helyett kitaníttatták, de apja még az ősi, Szudétavidéki birtokon gazdálkodott egy jómódú parasztcsalád fejeként, s a kis Rudolf nála, illetve szülőföldjén szerette meg a földművelést, a paraszti életformát.
A sors úgy hozta, hogy a klosterneuburgi természeti és szőlészeti tanintézetbe iratkozhatott be, de ezzel az esélyt még megtartotta, hogy esetleg, a különvizsgák letétele után, átiratkozhat a bécsi főiskolára, de amikor szülei korán elhaltak, nyilvánvalóvá vált, hogy kívánsága nem teljesülhet. Az alig tizennyolc éves ifjúnak gondoskodnia kellett magáról. Először 1897-ben Brionin jutott álláshoz. A szigetcsoportot néhány évvel azelőtt Paul Kupelwiesel dúsgazdag gyáriparos vásárolta meg, s óriási befektetéssel, rövid idő alatt luxusfürdőhellyé varázsoltatta, még a szabad felületeket is gazdagon parkosította délszaki növényekkel.
Fleischmann csak egy évig maradt Brionin, onnan Kutjevóba, a ciszterciták egykori uradalmára került, majd a borgazdaságáról ugyancsak híres Újlakra (Ilok). E két helyen nyolc évet töltött, s jól elsajátította a nagyüzemi gazdálkodás alapjait.
Életének nagy fordulata 1906-ban, 27 éves korában következett be. Ekkor, intézői állásban, a rumai Pejácsevics-féle birtokon találjuk, amely a magyarországi latifundiális viszonyok közepette is nagynak számított. A minden tekintetben rendezett nagygazdaságban a munkafeltételek kiválóak, de a továbbképzés lehetőségei is adva voltak, így minden üzemegység megkapta a bécsi mezőgazdasági szaklapokat. Fleischmann, életrajzírójának, Bócsa Ivánnak szavai szerint, „egy rendkívüli képességű autodidakta fanatikus energiájával és vasszorgalmával fogott a tanuláshoz. Ebben az időben éjt nappallá téve tanult, s két-három év alatt a főiskolai végzettséget messze túlszárnyaló ismeretekre tett szert az agrártudományok minden területén.”
Saját kezdeményezésére 1908-ban beállított egy kisebb tenyészkertet, és hozzáfogott a kukorica nemesítéséhez. Munkájára felfigyeltek a birtok bécsi központjában, egyévi felső-ausztriai tanulmányútra küldték, s az ott szerzett tapasztalatok alapján, egyedkiválasztásos módszerrel megteremtette a híres „rumai lófogú” kukoricát, amelyért

1914-ben aranyéremmel tüntették ki a birtokot, s amely az elkövetkező harminc évben a legjobb kukoricafajták közé tartozott, a magkukorica termesztése pedig az uradalom jól jövedelmező ága lett. Ezzel egy időben Fleischmann hozzáfogott a búza és a rozs nemesítéséhez is, ehhez az alapanyagot Szerémségben, Bácskában és Bánátban gyűjtötte be. Eredményeiről először 1910-ben számolt be a berlini Deutsche Landwirtschaftliche Zeitung c. szaklapban, magyarul először a Köztelekben publikált 1913-ban Kukoricanemesítő eljárások a rumai uradalomban címmel, szerbül pedig 1916-ban írt az újvidéki Gospodarska smotra című lapban a rumai nemesített búzával végzett termesztési kísérleteiről. „Rumai működése alatt Fleischmann az akkori Magyarország, sőt bátran mondhatjuk, hogy egész Délkelet-Európa legképzettebb nemesítőjévé fejlődött" – állapította meg életrajzírója, Bócsa Iván.

Az első világháború után Fleischmann az észak-magyarországi Kompolton folytatta rendkívül sikeres kísérleteit. Már 1924-ben, új utakon járva, kukoricahibrideket hozott létre, de nagy sikerrel nemesítette a lent, a lucernát, a baltacimet, a bükkönyt, sőt még az akácfa fahozamának és minőségének javításával is megpróbálkozott.

Tudományos munkásságának elismeréséül 1937-ben a bécsi Hochschule für Bodenkultur tiszteletbeli doktorává avatta, az a főiskola tehát, amely ifjúkorának elérhetetlen vágyálma volt. Válogatott írásait dr. Bócsa Iván akadémikus tette közzé (Fleischmann Rudolf élete és válogatott munkái, 1958, 1993).

FOGARASI JÁNOS (Retteg, 1770 körül–Karlóca, 1826. december 6.) – Erdélyi vándor harangöntő család sarja, csaknem harminc éven át – a XVIII. század végétől a XIX. század első negyedéig – sok sikerrel működött vidékünkön. Rövid dél-bánáti tartózkodás után Karlócán ütött tanyát, s működését kiterjesztette a mai Vajdaság egész területére.

Fogarasi János egy Nagy-Szamos-völgyi faluból ered, ahol a harangöntés hagyományos foglalkozás volt. Fogarasit először a XVIII. század legvégén említik: a sárospataki református levéltárban található, 1801-ben keltezett egyházlátogatási jegyzőkönyv közli, hogy a körtvélyesi (Hrušov, Szlovákia) templomban lelhető két harangot „a Ref. Ekklésia költségével" Cserépi Ferenc és Fogarasi János öntötte 1796 áprilisában. Két évvel később már a Bácskában találjuk feleségével s apjával, Illéssel: az újverbászi református és evangélikus egyházaknak öntött egy-egy harangot, amelyeket közös haranglábra helyezett. Innen Versecre kerültek, s a XVIII. század legvégén az ottani görögkeleti egyházmegye területén működtek. Nem tudjuk, hogyan kerültek, milyen információk alapján, kinek a meghívására a Felvidékről a déli részekre, meg kell elégednünk egy korabeli irat megfogalmazásával: „. . . Valami fatum által ide vetődtek Némely Erdélyi Harangöntő Mesterek . . ." Dél-bánáti tartózkodásukat azonban oklevélbeli adatok igazolják.

Stevan Stratimirović karlócai érsek érdeklődésére a verseci görögkeleti püspök 1800. április 2-án keltezett levelében dicséri az „erdélyi majszterek"-et, közli, hogy szépen csengő harangokat öntöttek a mesići kolostornak, továbbá Fehértemplomnak, Pancsovának és néhány falunak is. Ennek alapján az érsek meghívta Fogarasit, hogy telepedjen le Karlócán, a szerb görögkeleti egyház-

tartomány székhelyén. Mesterünk elfogadta a sok munkával kecsegtető meghívást (apja időközben meghalt), s feleségével meg segítőtársával, a verseci származású Peter Bottával letelepedett Karlócán. Ezernyolcszázkettőben már Golubincin dolgozott, 1803-ban pedig Neštinben, Šiden és Hopovón.
Ezernyolcszázöt végén eladta 16 kapa szőlejét és 2 kapa gyümölcsösét azzal a szándékkal, hogy Belgrádba költözik. Erre azonban csak 1808-ban került sor, s ekkor segédjével együtt a szerb felkelők ágyúöntője lett. Ezernyolcszáznyolc tavaszától 1809 végéig összesen 30 ágyút öntött a hozzá való golyóbisokkal együtt. Ezernyolcszáztizenegy júniusától ismét karlócai polgár: 3500 forintért 26,5 kapa szőlőt és fél hold gyümölcsöst vásárolt. Az ágyúöntés, mint mindig, most is jövedelmezőbbnek bizonyult a harangöntésnél.
Abban az időben Ausztria békét kötött a törökkel, s ezért császári parancsra vizsgálat indult annak megállapítására, hogy Fogarasi hogyan kerülhetett Belgrádba. A titkos jelentések megerősítették, hogy Fogarasi álnéven tartózkodott a felkelőknél, sőt az első szerb ágyúöntőt, Milisav Petrovićot is ő vezette be a mesterség titkaiba, de megállapításukat nem tudták bizonyítani, így aztán Fogarasinak, „a nyíltszívű egyenes ember”-nek, ahogy az egyik titkos jelentés minősíti, nem lett semmi baja.
A belgrádi tartózkodás előtt és után Fogarasi folytatta eredeti szakmáját: 1807-ben Járekon és Petrőcön dolgozott, 1812-ben a maradéki pravoszláv templom harangját készítette el. 1813 és 1817 között főleg Bácskában működött: Zomborban is járt. Ezernyolcszáztizennégyben Szabadkán, 1915-ben Feketicsen öntött harangot. Később újra Szerémség falvait járja.
Ezernyolcszázhuszonhárom vége felé „kettes fogatával”, segédjével együtt Bukovinába és Moldvába indult, útlevelének leírása szerint 56 éves, közép növésű, zömök, barna ember volt. Ezernyolcszázhuszonötben újra Karlócán találjuk, az utolsó harangot Ležimiren öntötte 1826-ban. Még ugyanebben az évben meghalt. Fogarasi emlékét levéltári okmányok őrzik, harang egy se. A háborúk során ágyúkat öntöttek belőlük . . .

FÓNAGY BÉLA (Szabadka, 1875. december 12.–Budapest, 1935. július 24.) – A szabadkai gimnázium befejezése után művészeti tanulmányokat végzett a budapesti egyetemen. Pasteiner Gyula volt a tanára, aki az egyetemes művészettörténet első magyar kézikönyvének közreadója (1885). A diplomázás után egy évtizedet töltött nyugat-európai tanulmányúton, azaz addig, amíg az örökölt kis családi vagyont fel nem élte. Ennek során Olaszországban vándorolt városról városra (Róma, Firenze, Ravenna, Párma, Milánó), majd Ausztriában, Németországban és Franciaországban (Bécs, Berlin, Párizs) kereste fel az egyetemeket és a múzeumokat.
Ha olykor-olykor hazaruccant, azt zilált pénzügyeinek rendezése miatt tette, de tájékozódott a hazai képzőművészeti eseményekről, s elintézte egyéb dolgait is: 1900-ban Friedmannról Fónagyra változtatta vezetéknevét.
Az első világháború után tért véglegesen haza. Ezerkilencszázhúsztól könyvtáros volt a Társadalmi Múzeumban, amely később többszörösen átalakult, módosította tevékenységét (1945-ben az utcai harcok során teljesen megsemmisült). Időközben, már életének negyvenedik évén túl, mozgósították, és az olasz hadszíntérre irányították. Itt is bohémként

csetlett-botlott a lövészárkokban, majd felettesei háttérszolgálatra rendelték, jól hasznosították nyelvtudását, sőt megkapta a hadnagyi kinevezést is.
Az első világháború utáni zavaros időkben nehezen találta fel magát, állás nélkül tengődött, majd maradék- és kölcsönpénzzel kedvére való vállalkozásba kezdett: 1921-ben Belvedere néven kiállítóhelyiséget nyitott az egyik Váci utcai ház félemeletén, pedig a művészeti vásár pangása akkor érte el a mélypontot. A fiatal művészek útját próbálta egyengetni, a modern művészet jó szemű propagátora lett. Ő nyújtott lehetőséget Gádor Istvánnak, Kmetty Jánosnak, Szobotka Imrének, Derkovits Gyulának, Perlrott Csaba Vilmosnak és másoknak az érvényesülésre. Míg a minőségre esküdő kiállítási csarnokok egész sora (Ernst Múzeum, Szépművészeti Kiállítások, Tamás Galéria) a befutott művészeket szerette újra bemutatni, addig Fónagy szalonja a mellőzötteket, az ismeretleneket pártolta. „A Belvedere nevezetes volt arról – írja Lyka Károly –, hogy igazgatója, Fónagy Béla, szenvedéllyel vadászott ismeretlen vagy mellőzött tehetségekre, ő szerzett például Derkovitsnak pártfogót egy bécsi magyar személyében . . .” (Festészetünk a két világháború között, 1984).
Fónagynak sohasem volt érzéke a pénzforgatáshoz, így aztán három év múltán, 1924-ben, belebukott a vállalkozásba. A tönkremenés után egy időben az írás volt az egyedüli kenyérkeresete. Cikkei, tanulmányai jelentek meg a Művészetben, a Magyar Művészetben és a Nyugatban. Az Éber–Gombosiféle Művészeti Lexikonban (1935, 2. kiadás) ő dolgozta ki a címszavak jó egyharmadát. Még korábban lefordította a német romantika legnagyobb alakjának, Ernst Theodor Amadeus Hoffmann-nak az első regényét, Az ördög bájitalát.
A hivatalnoki kötöttséget nem szívelő Fónagy Béla élete hátralevő részében újra tisztviselői munkakörbe szorult: barátai révén az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban kapott gyengén fizetett állást. Ezután is egy ideig még élénk szakírói tevékenységet folytatott, tanulmányai és cikkei az irodalmi és szakfolyóiratok temetőjében fekszenek, habár a kor egyik legműveltebb művészettörténésze volt, munkáit egy kötetben sem sikerült átmentenie az utókor számára. Magányos, elfelejtett emberként halt meg, rendkívül értékes szakkönyvtárát a Szépművészeti Múzeumra hagyta.

FORBÁTH IMRE (Érsekújvár, 1875. április 14.–Németország, 1952 körül) – A műegyetemet Bécsben, Zürichben és Berlinben végezte, a műszaki tudományok doktora pedig az ősi, műemlékekkel teli Darmstadtban lett 1904-ben. Egyetemi hallgató korában a gothai, a magdeburgi és a frankfurti városi mérnöki hivatalokban gyakornokoskodott, a doktorátus megszerzése után pedig visszatért Magyarországra. Ezerkilencszázhatban a budapesti József Nádor Műegyetemen magántanári képesítést nyert.
Az első világháborúig több vidéki város közműveit tervezte, s részben vezette is építésüket. Nagybecskereken és Újvidéken is, ahol a városi vízvezeték tervét dolgozta ki.
Nagybecskereken 1904 óta tárgyaltak a városatyák a vízvezeték létesítéséről, mivel a Béga vize végképp alkalmatlanná vált emberi fogyasztásra, a mélyvízi kutak pedig csak sok nehézség árán elégítették ki a szükségleteket. A század első évtizedében Forbáth Imrét bízták

meg a tervezéssel, ezt ő a régi kutak felhasználásával, újak tervezésével meg is tette, s benyújtotta a képviselő-testületnek. Tizenhat kilométer hosszú lett volna, a villanytelep melletti víztorony magasságát ötven méterre tervezte. A viták elhúzódtak, a képviselő-testület döntésképtelennek bizonyult. Forbáth 1911-ben újabb tervet nyújtott be, ezúttal a vízbányászat helyett a Béga vizének felhasználását javasolta, s úttörő jellegű, a legújabb technikai megoldásokat tartalmazó víztisztító mű építésére tett indítványt. A víztisztítás akkoriban összetettebb feladat volt, mint napjainkban, de ő már akkor sikeresen párosította a mechanikai, kémiai és biológiai elveken alapuló eljárások összességét. A képviselő-testület azonban elvetette javaslatát, s a korábbi terv elfogadása mellett döntött, de elkésve: az első világháború kitörése keresztülhúzta a számításokat. Becskerek vízellátása azóta sincs megnyugtató módon rendezve.

Valami hasonló történt Újvidéken is. Itt 1911-ben bízták meg Forbáth Imrét a vízvezeték tervezésével, ő ezt 1912-ben el is készítette a Duna menti mélyvízi kutak felhasználásával. Az első világháború itt is elsöpörte a terveket. A háború után újra időszerű lett a vízellátás kérdése. Ezerkilencszázhuszonkettőben egy svájci cég a Duna vizének felhasználását javasolta, összetett víztisztítási eljárással. A viták itt is elhúzódtak, végül visszakanyarodtak a Forbáth-féle tervhez, az új követelményekhez igazították, és 1932-ben hozzáfogtak elkészítéséhez. Jól megalapozott döntés volt, a hálózat azóta sok Duna menti kúttal bővült, s Újvidék vízellátása már évtizedek óta a legrendezettebb az egész országban.

Az első világháború nemcsak Forbáth (1898-ig: Fischer) Imre munkájába szólt bele, hanem életét is új irányba terelte. Tartalékos századosként vonult be, de már 1915 márciusában Przemysl ostrománál orosz fogságba esett, s éveket töltött az Urál menti táborokban. Leszerelése, illetve hazatérése után Budapesten tervezőirodát nyitott, amelynek működését egész Európára kiterjesztette. Specialitása a városi közművek létesítése, de nem hanyagolta el az urbanizmust sem. Ezen a téren az áttörés 1922-ben volt, amikor Forbáth első díjat kapott a belgrádi városépítési tervpályázaton. Az ő elgondolásai alapján alakult ki a mai Belgrád képe: a vízellátás, a csatornázás, a közlekedés megalapozásával, a városi peremtelepek létrehozásával.

A belgrádi siker nem volt véletlen, még számos más városrendezési terve nyert első díjat (Antwerpen, Bergen, Ruszcsuk, azaz Rusze, Várna, Pozsony).

A zsidóüldözések során, 1944-ben deportálták Németországba, de túlélte a haláltábort, s valahol Nyugat-Németországban telepedett le. Ismeretlen körülmények között halt meg.

FRANK ISTVÁN (Csepreg, 1870. február 8.–Nyitra, 1917. november 29.) – A piaristák taníttatták ki, egyetemi tanulmányait Kolozsváron végezte. Tizennyolc éves korában lépett a kegyestanítórendbe, öt évre rá áldozópap lett. A rend tagjai a rendes szerzetesi fogadalmak mellett (szegénység, tisztaság, engedelmesség) azt is megfogadják, hogy életüket a nevelésnek, illetve a tanításnak szentelik. Ez történt Frank Istvánnal is, aki tanulmányainak befejezése után a rend debreceni (1895), nagybecskereki (1896–1898) és szegedi gimnáziumában (1898–1908) tanított matematikát és a fizikát, mintegy igazolva azt is, hogy a rend változatlanul nagy fontosságot tulajdonít az ún. reál-

tantárgyak oktatásának. Ennek egyik jele volt az is, hogy éppen őt, a számtan- és fizikatanárt nevezték ki a nyitrai gimnázium igazgatójává (1908–1915). Betegsége miatt egy évre szabadságolták, 1916-ban pedig nyugdíjazták.

Frank Istvánnak nagy érzéke volt a kor technikai újdonságaihoz, megtalálta a módját, hogy a tantervek merevsége ellenére is beiktassa őket a tanrendbe. A nyitrai gimnázium értesítőjében már 1913-ban az ifjúság mozilátogatásának eredményeiről és fontosságáról értekezett.

Nagybecskereki évei során is ezt tette. Egy fizikaórán a világítás történetéről beszélt: a barlangi tüzekről, a gyantás fáklyákról, a szénserpenyőkről, a cserépmécsesekről, a gyertyákról s a XIX. század villámgyorsan terjedő világítási eszközeiről: a gáznemű világítóanyagokról (az első gázlámpák London utcáin jelentek meg 1814-ben, Pozsonyban 1855-ben), a petróleumlámpákról, amelyek 1860 körül, az amerikai és az orosz olajmezők feltárása után terjedtek el, a villanyvilágításról, amely a hetvenes években Párizsban tűnt fel néhány ívlámpa, azaz Jablochkoff-gyertya képében. Másnap az egész osztályt elvezette az 1896 áprilisában üzembe helyezett becskereki villanytelepre, hogy a helyszínen, működés közben mutassa be az áramfejlesztőt. A látottakról beszámolt a gimnáziumi értesítőben is (A nagybecskereki Villamos telep ismertetése, különnyomat, 1898).

Részletesen leírta a Ganz-gyár által gyártott három, egyenként 80 ezer watt teljesítőképességű gőzkazánt. „A gőz fejlesztésére szükséges vizet a Bega szolgáltatja . . .” – írja, s közli, hogy föld alatti csatornán vezetik a telep szűrővel ellátott víztároló medencéjébe. Figyelmét azonban főleg a transzformátor köti le, amelynek mintapéldányát 1885-ben mutatta be a három híres magyar feltaláló: Zipernowsky Károly, Déri Miksa és Bláthy Ottó. Megtudjuk még azt is, hogy 1897-ben 4167 lakásba vezették be a villanyt, a közvilágítást pedig 528 utcai izzólámpa és 22 ívlámpa szolgáltatta.

A villanyvilágítás bevezetése „a várost a haladás azon fokára emelte, melyre eleddig nemcsak Magyarország, hanem a külföld tekintélyesebb városai sem jutottak” – állapítja meg. Ez persze csak részben helytálló, hiszen a Ganz-gyár 1896-ig már 38 városnak szállított áramfejlesztő telepet, de jutott bőven külföldre is (Olaszországba 34, Spanyolországba 31, Ausztriába 25, Franciaországba 22, Németországba 17, Oroszországba 9 stb.), sőt tengerentúlra is (Ausztráliába 10, Amerikába 5, Afrikába 1).

A megállapítás Vajdaság esetében azonban találó: a nagybecskereki villanytelep volt az első ezen a tájon, Frank István tüzetes ismertetője pedig a világítás itteni történetének fontos dokumentuma.

FRANKL ISTVÁN, II. (Eger, 1835. december 5.–Szabadka, 1913. március 10.) – A XIX. század elejétől a XX. század vége feléig a Frankl család négy nemzedéke viselte az István nevet, közülük a legismertebb és legérdemesebb is egyúttal a II., s részben a III. is, aki emlékezéseivel a régi Szabadkát örökítette meg (Harminc év a szabadkai életben 1890–1920, Szabadka, 1942), s aki az id. jelzőt viseli – így jegyzik a lexikonok is –, jóllehet ő a II. Frankl István fia. A Borovszky-féle megyei monográfia viszont II. Frankl Istvánt tünteti fel idősebbnek. A zavarok elkerülése végett számozással oldjuk fel a további félreértéseket.

II. Frankl István gimnáziumi tanár és igazgató, középiskolai tanfelügyelő, lapszerkesztő és pedagógiatörténeti szakíró tulajdonképpen az, akit a valamelyest tájékozottabb olvasó a Frankl névvel azonosít, minden jelző nélkül. Pályáját Szabadkán kezdte 1857-ben gimnáziumi tanárként, majd a hatvanas évek derekán igazgatóként folytatta. Ilyen minőségben 1888-ban kezdeményezte a szabadkai zenede alapítását is. Miután javaslatát a városi tanács elfogadta, Allaga Géza színházi karnagy vezetésével kezdte meg munkáját az ének-, hegedű- és gordonkatanfolyamon. Távozása után megszűnt a tanítás, de 1872-ben újraindult, ezúttal Gaál Ferenc irányításával.

Ezernyolcszázhetvenben kinevezték Bács megyei kir. tanfelügyelővé, 1874-ben pedig az újvidéki kir. kat. magyar főgimnázium élére került. Az igazgatói tisztséget 1890-ig, azaz nyugdíjaztatásáig töltötte be, majd visszaköltözött Szabadkára.

Igazgatóskodásának negyedik évében, 1878-ban laptulajdonosként és felelős szerkesztőként elindította az első magyar nyelvű hetilapot, az Újvidéket. Az újság később áttért a heti kétszeri megjelenésre. Három év múltán, 1881-ben, a szerkesztői posztot átengedte tantestületi kollégájának, Zanbauer Ágostonnak, aki 1908-ig vezette a lapot. Ekkor az Újvidék beolvadt a nem sokkal korábban megindított új lapba, a Határőrbe. Zanbauer ennek is hol társszerkesztője, hol felelős szerkesztője, hol igazgatója volt.

Frankl István igazgatósága alatt az újvidéki gimnázium felzárkózott az ország legjobb középiskoláinak sorába. Érdemeinek elismeréseképpen 1885-ben, ötvenedik születésnapján, megkapta a kor egyik nagyra értékelt elismerését: a Ferenc József-rend lovagi címét, az ezzel járó zománcozott, aranyozott jelvénnyel együtt.

Szabadkai nyugdíjas éveit főleg írással töltötte. Publikált a Földrajzi Közleményekben (Szabadka sz. kir. város ismertetője, 1899), a gimnáziumi évkönyvben (Jámbor Pál mint tanár és ember, 1899) s több más folyóiratban, időszaki kiadványban, de cikkezett a helyi lapokban is. Önálló füzetben jelentette meg a kaponyai csata leírását abból az alkalomból, hogy a csata ötvenedik évfordulójára két emlékművet is emeltek: egyet a belvárosban, egyet pedig az összecsapás színhelyén.

Legnagyobb vállalkozása Bács-Bodrog vármegye egyetemes tanügyi történetének megírása volt. Nyolc fejezetben tekintette át a megyei oktatás históriáját a kisdedóvóktól a közép- és szakiskolákig. Munkája az úgynevezett Dudás-féle kétkötetes millenniumi monográfiában jelent meg (Bács-Bodrog vármegye Egyetemes Monográfiája, Zombor, 1896).

FRANKL ISTVÁN, III. (Szabadka, 1865. október 30.–Budapest, 1944?) – Négy Frankl Istvánról tudunk. Akire most emlékezünk, az Szabadka főmérnöke volt harminc éven át, „a kiegyezés utáni Ferenc József-i évtizedek gondtalan” időszakában, ahogy azt emlékezéseiben megfogalmazta. Öregapja, apja, de fia is az István nevet kapta, amikor a keresztelőmedence fölé tartották. A család legismertebb tagja az apa, aki szabadkai gimnáziumi tanárként kezdte pályáját, majd 1875-től 1890-ig az újvidéki Királyi Katolikus Főgimnázium igazgatója volt.

Frankl István tehát Újvidéken töltötte ifjúkorát, ott is érettségizett, majd 1888-ban a pesti József Nádor Mű-

egyetemen mérnöki diplomát szerzett. Az újvidéki folyammérnökségen kapott állást, s az Al-Duna szabályozási terveinek kidolgozásában vett részt, később a szabadka–óbecsei vasútvonal építésénél mérnökösködött. Ezernyolcszázkilencvenben kinevezték Szabadka főmérnökévé, s ezt az állást 1920-ig töltötte be. A városfejlesztés rendkívül intenzív korszaka volt ez – ekkor „a nagy alföldi faluból város lett" – mondja emlékezéseiben –, úgyhogy egy ilyen főhivatalnoki posztot betöltő műszaki értelmiséginek is sok teendője akadt.

Az 1890 és 1902 közötti aranykorban épült, Frankl István felsorolása szerint, „. . . a közvágóhíd, a Damjanich utcai, a Széchényi téri, Szt. György-i, Szt. Rókus-i emeletes népiskola, nyolc óvoda, a közkórház, a szegényház, nyolc vámház, a Szt. György-i, a Szt. Rókus-i templomok, a tavankúti, tompai templomok és plébániák, a főgimnázium, a honvéd gyalog- és a honvéd huszárezredek laktanyái, a földművesiskola, a tűzoltólaktanya, számos tanyai iskola. Kiépült az aszfaltjárda-hálózat, a városházától 300 méter körzetben ki lett kövezve minden utca, épült 30 kilométer törvényhatósági közút. Ezekben az években lett bevezetve a légszesz-világítás, épült a villamos centrálé és a palicsi vasút. Városi hozzájárulással épült: a királyi törvényszék, a tanítóképezde, az állami gyermekmenhely és az állami selyemgubófojtó állomás". Az elkövetkező több mint egy évtizedben pedig az új városháza, Palics-fürdő, a polgári fiúiskola épülete és sok minden más készült el.

Ezerkilencszázhúsz után, amikor nyugdíj nélkül elbocsátották, Magyarországra optált, majd 1941-ben, 76 évesen visszatért szülővárosába, s kiadta emlékezéseit, amelyre eddig már többször is hivatkoztunk (Harminc év a szabadkai életben, 1942). Ez nosztalgiakönyv, a régi Szabadka, a Mamuzsicsok, Mukitsok, Bíró Károlyok, Vojnitsok úri világának leírása. Emlékezéseiben idézi a radanovaci és a hajdújárási vadászatokat („a négyezer holdas erdős, ligetes területet egy szűkebb körű baráti társaság bérelte huszonöt éven át"), a nyári palicsi kirándulásokat, a téli mulatozásokat az Arany Bárányban („kidőlt Piros Józsi bandája, trombitásokért kellett menni") meg hát a családi vacsorákat, a névnapokat, a lakodalmakat, a disznótorokat („. . . a disznópaprikás előétel után hurka-kolbász, fánk, pulykapecsenye képezte a menüt, megöntözve megfelelő mennyiségű buckai sillerrel és rizlinggel"). A figyelmes helytörténész nagy haszonnal forgathatja Frankl István vallomásait egy boldognak mondott korszakról, amelyet eltemetett az idő.

FRANKOVICS MIHÁLY (Kupuszina, 1793. március 26.–Pozsony, 1854. ?) – A XIX. század elején egy iskolázatlan, de végtelenül szuggesztív és meggyőző erejű laikus prédikátor kavarta fel a bácskai vallási és közélet állóvizét. Szent Miska néven vált megyeszerte ismertté, a becsületes neve pedig Frankovics Mihály volt. Egy kupuszinai juhászszűcs gyermekeként jött a világra több mint 200 évvel ezelőtt, s parasztszűcs lett belőle. Már ifjúkorában is megjátszotta a prófétát, a bibliai embert, ezért olykor még Bolond Miskának is nevezték.

Környezetének csipkelődéseit megunva, világgá ment: Szeged és Pest érintésével Bécsben kötött ki, ahol a szabók céhében a selyem- és a posztóruhák prémes bélelésével kereste meg kenyerét. Itt is a vallási élet, a misztikum felé fordult. A céh védszentje Szent Anna

volt, s Frankovics megismerkedett az uralkodópár által 1694-ben létrehozott Anna-társulattal, a helyi Szent Anna-kultusz más megnyilvánulásaival, s jó érzékkel összekapcsolta ezeket a hazai tapasztalatokkal. Nem egy paraszttház mestergerendájában látta bevésve: „Jézus, Mária, Szent Anna. / Legyen e ház oltalma.” Az anyjától, a szomszédos öregasszonyoktól hallotta, hogy a názáreti Szent Anna – Szűz Mária anyja, Jézus öreganyja – a „betegek orvossága, bágyadozók egészsége, szegények anyja, szükségben levők segítője, üldözést szenvedők oltalmazója”. Úgy találta, hogy ez az ő világa, és a vallásos révület gyakori perceiben Szent Anna fia földi megbízottjának hirdette magát. Egyre jobban megerősödött benne az a tudat, hogy küldetése van e földön, az emberek megváltása vár reá.

Ezzel a meggyőződéssel tért haza – nem szülőfalujába, hanem a szomszédos Monostorszegre –, s megkezdte Szent Annával fémjelzett térítő munkáját. Hívei a ferencesek mintájára kordát viseltek – durván szőtt kötelet a derekukon –, ezért szektája a Kordaviselők Társulata néven vált ismertté. Csakhamar Küllődre tette át székhelyét, ahol sok követője volt, még a helyi plébános támogatását is élvezte, talán azért is, mert megáldotta a plébánia kútját, amely ezútal „gyógyító erejűvé vált”, s a plébános gazdaasszonya négy krajcárért mérte iccéjét. A bácskai próféta maga is szentelt vízzel gyógyította a betegeket, miközben imákat mormolt, s nyállal kenegette őket. Még az alispán feleségét is kigyógyította, ezért pénzt kapott, s ráadásul az egész megyére szóló útlevelet, amely megvédte a hatóságok esetleges zaklatásaitól.

A szekta egyre népesebb lett, tömegesen látogatták a kegyhelyeket, s megpróbáltak terjeszkedni a megye határain túl is. Az útlevélnek azonban sem Szegeden, sem Pécsett nem volt hatálya, onnan kizsuppolták a remeteruhába öltözött térítőt, de még Szabadkát is pandúrkísérettel volt kénytelen elhagyni.

A sikertelen terjeszkedési kísérletet követő évben, 1819. április 2-án, mintegy 2000 híve kereste fel Küllődön több mint 300 kocsin, ló- és szamárháton, gyalogszerrel. A korabeli jegyzői jelentések szerint juhászbotjaikat, kaszájukat, kocsijukat, a fehérbe öltözött leánykákat gazdagon felpántlikázták, a moravicai jegyző szerint annyi színes szalagot még „Asverus király lakodalmában sem lehetett látni”.

Az egyházi hatóságok, miután a megyei uraknál nem jártak sikerrel, a helytartótanácsnál eszközölték ki a letartóztatási parancsot, ami hatósági szempontból is indokoltnak tűnt, mert a „rajongó szektariánus” vallási elvakultságát némi szociális követeléssel is fűszerezte.

Frankovics Mihályt 1819. május 13-ra virradó éjjel tartoztatták le, és a zombori fogdába zárták. Amikor hívei reggel tudomást szereztek az eseményről, mintegy kétezren zászlókkal, feszületekkel, Szent Anna képeivel, égő gyertyákkal vonultak a megyeháza elé, s követelték szabadon bocsátását. Amikor ezt nem teljesítették, megostromolták a megyeházi börtönt, az őrök a tömegbe lőttek, sokan megsebesültek, mozgósították a katonaságot, s negyven embert letartóztattak.

Nem sokkal később Frankovics Mihályt és „apostolai”-t perbe fogták, és elítélték. Szent Miska két évet kapott felségsértés címén, büntetésének letöltése után a szegények gyámolítására és a betegek gyógyítására alakult Irgalmas barátok pozsonyi rendházában mint portás élte le hátralevő éveit.

FRANYÓ ZOLTÁN (Kismargita, 1887. július 30.–Temesvár, 1978. december 29.) – Katonatisztként indult, egy életen át publicistaként és szerkesztőként kereste kenyerét, de kiterjedt műfordítói munkásságával vált ismertté és híressé Közép-Európa térségeiben meg azon túl is. Több mint 1500 verset ültetett át magyarra, németre, matuzsálemi életkora lehetővé tette, hogy 75 évig álljon a líra szolgálatában. Önálló kötetekben adta ki Rilke, Baudelaire, Edgar Allan Poe, Puskin költészetét, Adyt, Eminescut, a keleti és a távol-keleti költőket fordította németre, az „évezredek húrjai”-t szólaltatta meg a Régi arab költők, Görög líra, Kínai verseskönyv, Afrikai riadó című önálló műfordításköteteiben.

Ezerkilencszázhetvenben „a Nyugat és Kelet közötti kulturális és irodalmi kapcsolatok” terén létrehozott életművéért megkapta a bécsi Herder-díjat, s ez lehetővé tette, hogy négy vaskos kötetben összegezze tiszteletre méltó opusát: Ősi örökség, 1973 (az ókori óegyiptomi, sumér, akkád, ógörög, római, arab, perzsa, indiai, kínai költészetből); Bécsi látomás, 1976 (osztrák költők); Atlanti szél, 1978 (középkori latin, olasz, francia, provanszi, belga, flamand, svéd, svéd nyelvű finn, finn és norvég költészet); Földi üzenet, 1979 (román költők). Franyó bírálói olykor kifogásolták nála az idegen költők túlzott áthasonítását, de még ők is fejet hajtottak az egyetemes költészetet időben és térben átfogó teljesítménye előtt. „A petyhüdt, csúf Bléga” melletti Franyó-műhelyt így mutatta be Lőrinc Péter 1967-ben, nyolcvanadik születésnapja alkalmából a Hídban: „Hatalmas munkatermében az idegen elvész: annyi ott a tömött könyvállvány (egyikük csak Franyó-műveket hord), az íróasztalokon, a székeken, padozaton is szétszóródott könyvek és kész vagy megkezdett kézirat és jegyzet vagy kép. De ő maga pontosan tudja, melyik asztal melyik művének anyagát tartja szilárd lapján, s mert egyszerre négy-öt művön is dolgozik: állandóan négy-öt asztalra van szüksége, s alkotókedve (vagy talán a kiadók, szerkesztők sürgetése) szerint ül hol az egyik, hol a másik asztalhoz: 19 éves gyermekarcú hadnagy korától mindmáig.”

Franyó Zoltán szerteágazó kapcsolatainak egyik szála szülőföldjére vezetett; gyümölcsöző kötelékek fűzték a becskereki Todor Manojlovićhoz. Vele együt alapította 1908-ban a Dél nevű irodalmi csoportosulást, amely a Szabolcska Mihály és Szentkláray Jenő vezette temesvári Arany János Társasággal ellentétben a modern irodalmi törekvéseket támogatta. Ők ketten voltak valójában Ady Endre költészetének, a Nyugat mozgalmának szálláscsinálói a mi tájainkon.

FRÁTER GYÖRGY (Kamičac, 1482. ?–Alvinc, 1551. december 17.) – A Mohács utáni, három részre szakadt középkori magyar állam legnagyobb politikus egyénisége volt, aki a két világhatalom között őrlődő ország feltámasztását és megőrzését tűzte ki célul. Abban a korban ez már realitásokat nélkülöző, elérhetetlen vágyálom volt, alakja ezért tragikus hősként emelkedik ki a Habsburgok és a szultánok titkos és nyílt szándékai nyomán keletkező zűrzavarból.

A magyar történelem leginkább Fráter Györgyként jegyzi, de neve előfordul még György Barát, vagy egyszerűen Barát alakban, olykor pedig még apja után Utjeszenichként, anyja után pedig Martinuzziként is emlegették. A horvát források Juraj Utješenovićnak mond-

ják, anyja után Martinuševićnek, latinul pedig, utalva szerzetesi mivoltára, Frater Georgius Eremitának, s horvát származású magyar politikusnak tekintik. Egy 1545-ben Váradon keltezett biográfia szerint – ő az első magyar államférfi, akinek önéletrajza fennmaradt – büszkén emlegeti horvátságát, nemességét, de azt is, hogy a magyar állam szolgálatában állt.

Nyolcéves korától tanulja a „nemesi mesterség”-et: Corvin János apródjaként nevelkedik a zagorjei (krapinai) várkastélyban, urának halála után fegyverforgatásban tökéletesíti magát Vajdahunyadon, majd 1505-ben Szapolyai István nádor özvegyének „belső inasa”. Innen Szapolyai János erdélyi vajdához, a későbbi magyar királyhoz került „vitézkedő hadnagy”-ként, de a katonai pályában nem talált örömet. Belépett a pálos rendbe, gyorsan haladt előre a ranglétrán: előbb egy lengyelországi zárda főnöke lett, utóbb pedig sajóládi perjel. Kitűnő gazdasági vezetőnek is bizonyult, mindenütt rendezett anyagi viszonyokat teremtett.

Erre a tulajdonságára figyelt fel Szapolyai János is, és megtette kincstartójának. Csakhamar udvarának legbefolyásosabb embere lett, fontos diplomáciai megbízatásoknak is eleget tett, úgyhogy Szapolyai 1534-ben kijárta neki a váradi püspökséget.

Ettől kezdve befolyása nőttön nőtt. Az ő tanácsára és közreműködésével jött létre 1538-ban a váradi béke is, amelynek értelmében a két országrész, Szapolyai halála után, a Habsburgok szárnya alatt egyesül. Fráter György mély meggyőződése volt, hogy a török ellen külön-külön nem sokra mennek, együtt viszont van esély. Szapolyai halála után azonban mégsem teljesítette a szerződést, maga vette kézbe a kormánypálcát, az özvegy Izabella királyné nevében és csecsemő fiának, János Zsigmondnak gyámjaként. Megszervezte a tiszántúli vármegyék és Erdély önálló létét, így aztán eredeti tervével ellentétben előkészítette a későbbi erdélyi fejedelemséget.

Mivel a törökellenes küzdelem nem mozdult el a holtpontról, visszatért az ország egyesítésének gondolatához, amely, jobb híján, a Habsburgok fennhatósága alatt jött volna létre, mivel csak ők rendelkeztek számottevő katonai erővel. Jól látta azonban, hogy mind az osztrákok, mind a törökök a területszerzést tartották legfőbb céljuknak: az előbbi ezt a törökellenes küzdelem örve alatt kívánta megvalósítani, az utóbbi pedig nyers erővel. A két világhatalom végvidékén, „nagy két császár birodalmi közt” megpróbálta az önálló magyar állami lét megőrzését is, de ez nem ment, ő személy szerint pedig mindkét fél szemében szálka lett, életére törtek.

A török szultán háborút indított ellene, és meghódította Temesközt: elfoglalta a bánáti várakat, Törökbecsét, Nagybecskereket meg a környező váracsokat, de bevette Lippát és Temesvárt is. Az osztrák császár viszont jóváhagyta, hogy bérgyilkos végezzen vele, pedig néhány hónappal azelőtt még kinevezte erdélyi vajdává, esztergomi érsekké, és a pápánál bíborosi címet eszközölt ki számára.

FRAUNHOFFER LAJOS (Kiskomlós, 1865. január 9.–Budapest, 1947. december 17.) – Őseit a XVIII. században Lotharingiából telepítették a Temesi bánságba, azaz az ősi Temesköz földjére. Apja falusi postamester a Torontál megyei Kiskomlóson, amely az egykori pest–temesvári postaúton fogatváltó-

és állomáshely volt. A sokgyermekes család minden egyes tagja a magyar nyelv elsajátítása érdekében cseregyerekként néhány nyári hónapot töltött egy-egy szegedi, törökkanizsai és zsombolyai postás famíliában. Ez történt Fraunhoffer Lajossal is, úgyhogy mire elérte a középiskolás kort, már minden nehézség nélkül folytathatta tanulmányait a nagybecskereki, majd a szegedi gimnáziumban. Az egyetemet Budapesten, Berlinben és Lipcsében végezte, matematika–fizika szakon tanári oklevelet szerzett.

Ezernyolcszáznyolcvankilencben lépett az Országos Meteorológiai Szolgálat kötelékébe. Egy évvel azelőtt nevezték ki asszisztensnek Róna Zsigmondot is. Ők ketten a XIX. század utolsó és a XX. század első két évtizedében működésükkel meghatározták az intézet és általában a magyar légkörtan fejlődését.

Az 1870-ben alakult szolgálat megfigyelőhálózata az első évben 47 állomásból állt, 1895-ben pedig már megközelítette az 500-at. A tudományos irányú működéshez hamarosan gyakorlati jelentőségű teendők is csatlakoztak, amit a telegráf, azaz a távíró gyors fejlődése is lehetővé tett. Az intézet 1890-ben vízrajzi, 1891-ben pedig időprognózis-szolgálattal gyarapodott. Ezeknek a szolgálatoknak a kifejlesztéséhez mindketten nagymértékben hozzájárultak mint illetékes osztályvezetők, az intézet egészének vezetését majd csak később, 1912-ben veszik át: Róna Zsigmond az intézet vezetője lett, Fraunhoffer Lajos pedig egyik helyettese.

Tudományos munkásságuk összefonódott, a szaklapok szerkesztése is jórészt kettőjük között oszlott meg: Róna Zsigmond Héjjas Endrével együtt szerkesztette az 1897-ben megindított Időjárás című folyóiratot, Fraunhoffer pedig a Klimatológiai Évkönyvet szerkesztette, valamint 1896-tól 1926-ig az Időjárási Jelentések Magyarországról meg a Budapesti Időjárás című havi kiadványokat.

Egy úttörő szakmunkát is közösen jelentettek meg (Róna Zsigmond–Fraunhoffer Lajos: Magyarország hőmérsékleti viszonyai, 1904). „A jelen munkában levezetett hőmérsékleti közepek – írják előszavukban – az 1871–1900-i 30 évi átlagra vonatkoznak. Kívánatosnak látszott egészen 1851-i évig visszamenni, hogy az osztrák állomások közepeihez csatlakozzunk, az ott elfogadott időszak elfogadása által, de arra még nem tudtuk magunkat elhatározni, mert az 50-es, 60-as évekből reánk maradt megfigyelési anyag fölötte szegényes.”

A könyvből megtudjuk, hogy a múlt század utolsó három évtizedében Bácskában és Bánátban kik foglalkoztak amatőr alapon meteorológiai megfigyelésekkel: Bácsföldváron ezt Mokry Vidor tette, Kissztapáron Perky István gátőr, Zsombolyán Rziha Károly gyógyszerész, Pancsován Dulcz Iván révkapitány, továbbá Apatinban az erdőigazgatóság embere.

Fraunhoffer Lajos címzetes igazgatóként vonult nyugdíjba 1926-ban.

FREY IMRE (Zombor, 1885. június 16.–Zombor, 1954. október 15.) – Frey Imre azok közé a régi, nevezetes zomboriak közé tartozik, akiket Herceg János oly érzékletesen rajzol meg írásaiban, könyveiben. „. . . Mindig sötétszürke öltönyt viselt – írja róla –, a magántudósok nemzetközi egyenruháját, akár esett, akár fújt, fehér keménygallérral, amely, kaucsukból lévén, már azért is igen praktikus volt.”

Frey Imre valóban tőrőlmetszett zombori: ott született, ott halt meg, s ott él-

te le életét diákként, járásbíróként, nyugdíjasként. Csak a kissé hosszúra nyúlt kolozsvári és budapesti egyetemi éveit töltötte a városon kívül, s persze azokat a napokat, heteket, amikor valamilyen éremritkaság beszerzése ügyében Európa utait járta. Mert a hamisítatlan vidéki úriember híres numizmatikus volt, nemzetközileg is számon tartott szaktekintély.

Ehhez a szenvedélyhez – ma úgy mondanánk: hobbihoz –, ehhez a tudományhoz rengeteg idő és pénz kell, s persze egy nagy adag megszállottság is. Frey Imre szerencsés csillagzat alatt született, mert semmiben sem szenvedett hiányt, s a szükséges adottságoknak is a birtokában volt.

Apja vagyonos aranyműves. Tulajdonképpen ő alapozta meg a híressé vált gyűjteményt, az ő kezdeményezésére doboltatta ki a Történelmi Társulat minden faluban, hogy az, ami az eke után kifordul a földből, akkor is érték lehet, ha nem arany. A Történelmi Társulat rendkívüli ülésén vette fel a „jóravaló, törekvő" iparost, a gazdag éremgyűjtőt, aki Herceg János szavai szerint a „mellényzsebéből fizethette volna ki az egész korgó gyomrú társaságot".

Dr. Frey Imre tehát apjától, id. Frey Imrétől örökölte a hajlamot, az ő nyomdokain haladt, amikor a huszadik század első felében némelyik történelmi korszak érméinek gyűjteményét a tökéletesség, a teljesség szintjére emelte. Nem volt jelentéktelen a két Frey régészeti gyűjteménye sem, sőt az ifjabbik már húszéves korában az Archeológiai Értesítőben értekezett a kiskőszegi és mátételki leletekről, s a mindenre felfigyelő Gozsdu Elek ennek alapján kérte fel az elsőéves egyetemi hallgatót, hogy tartson előadást a zombori Szabad Líceumon, de a numizmatika első helye mégis vitathatatlan. A gyűjtemény főleg római és magyar pénzekben gazdag. A leletek a környékről s általában Bácskából kerültek elő, kezdve Macedóniai Fülöp aranyától, amelyet egy disznó túrt ki a földből, egészen a római dénárokig, Traianus ezüstjéig, a társcsászárok bronzpénzéig, a bizánci solidusig, Szent László obulusáig meg a többi Árpád-házi és vegyesházi király érméiig.

Gyűjtőnk mindent megtett, hogy kollekciójának még hiányzó részeit kiegészítse. Külön erőfeszítéseket tett, hogy beszerezze I. Géza nagy ritkaságnak számító veretét, amelynek árát akkoriban 500 aranykoronában állapították meg. Elutazott az északi-tengeri Rostockba is, hogy egy ottani régiségkereskedőtől megvegye a Szent István pénzének mintájára veretett, helyi készítésű érmét, amely a maga korában nagyon népszerű és keresett volt.

Frey István szakíróként is ismert volt. A Numizmatikai Közlönyön kívül publikált a Kalangyában is (Árpád-házi királyok magyarveretű pénzeiről, 1943/6; Magyar pénzverés a vegyesházi királyok korában, 1944/3. szám). Közvetlen kapcsolatban állt a numizmatika legnagyobb szaktekintélyeivel, például Posta Bélával, az éremtan nagy öregjével és Hóman Bálinttal, a korai magyar pénztörténet avatott ismerőjével, akinek leveleit 1918 után felbontva kapta kézhez.

Dr. Frey István minden ingó és ingatlan vagyonát, beleértve 12 000 érméből álló gyűjteményét, 1224 tárgyból álló régészeti kollekcióját és az 1200 kötetből álló szakkönyvtárát a zombori Városi Múzeumra hagyta. A város ennek fejében kiemelt nyugdíjat biztosított számára, egy állandó háztartási alkalmazottat és évi kétszeri négyhetes nya-

ralási, illetve telelési költségmegtérítést az Adrián és a szlovéniai hegyekben.

FRIDRIK TAMÁS (Kupuszina, 1829. március 2.–Ada, 1905. április 11.) – Korának egyik legismertebb népiskolai tanítója és helytörténeti írója gyermekkorát szülőhelyén, a Zombor környéki kertészfaluban töltötte, középiskolai tanulmányait pedig Baján és Szabadkán végezte. Tizenkilenc éves ifjúként részt vett a 48-as szabadságharcban. Előbb Damjanich táborába került, majd frissen kinevezett tisztként részt vett Budavár ostromában, ennek falairól leesett, súlyosabb sérülését csak hónapok múltán heverte ki.

Tanítói oklevelét 1852-ben szerezte Szegeden, s a következő évben már Adán találjuk mint választott tanítót. Kiváló gyakorló pedagógusként és szervezőként mutatkozott be: új elemi és ipari iskolát alapított, kihelyezett tanyai tagozatokat nyitott, esti tanfolyamokat tartott, de idejéből futotta az iskolán kívüli munkára is: olvasókört alapított, faiskolát létesített, de ellátta a kerületi tanítóegyesület alelnöki és a helyi selyemhernyó-tenyésztés felügyelői tisztét is. Közben állandóan publikál ismeretterjesztő, helytörténeti és szakcikkeket a Bácska csaknem minden ismert lapjában. Külső munkatársa a zombori Bácskának, a szabadkai Bácskai Híradónak, a Zentai Figyelőnek, az Újvidéknek. Szakdolgozatait a Tanítók Lapjában tette közé, szerkeszti s jórészt írja is az adai ipari iskola értesítőjét, ennek a tanintézetnek 1883-tól igazgatója is.

Hírét, nevét helytörténeti írásai tartották fenn egészen napjainkig. „Felmérhetetlenül sok és helytálló, a történelmi igazságnak megfelelő adatokat szolgáltatott Adáról” – írta kései utóda, Urbán János, a kétkötetes adai monográfia szerzője (Tűzszsiget I–II., 1967, 1980). Fridrik Tamás legfontosabb munkája a megyei monográfia (Bács-Bodrog vármegye földrajzi, történelmi és statisztikai népszerű leírása. Szeged, 1878). Az első megyetörténetek a kiegyezés után jelentek meg, köztük Orbán Balázs sorozata is hat erdélyi vármegyéről (1868–1873), de a vármegyei határok rendezését csak egy 1876-ban meghozott törvénycikkely írta elő, úgyhogy az első, modernnek nevezhető megyetörténetek csak ezután készültek el. Ezt a sort nyitja Fridrik Tamás műve. A megjelenés pillanatában tehát úttörő munka volt, nélkülözhetetlen kézikönyv, az ismeretek gazdag tára. Ma már sok tekintetben elavult, hibái is jobban kiütköznek, de azért most is megkerülhetetlen forrásmunka, fontos kordokumentum. Teljesen beigazolódott a szerzőnek az a reménye, amit az előszóban fogalmazott meg: „. . . Sok tekintetben hátramaradott népünk javára ezzel valamit teendek, a közügynek jó szolgálatot teszek.” Fridrik Tamás elkészítette monográfiájának rövidített változatát is, az iskolai tantervhez igazodva, mivelhogy éppen akkoriban rendelték el a tanügyi hatóságok a helytörténettel, a környezettel való ismerkedést. Nem tankönyv volt ez, hanem népszerű családi kiadvány, amelyet azonban az iskolában is jól lehetett hasznosítani. 1880 és 1905 között négy kiadásban és mintegy 60 000 példányban jelent meg és kelt el. Ez volt az első nagyobb könyvsiker vidékünkön, egy-két naptár kivételével alighanem nincs is olyan kiadvány, amely megközelítené. De ez volt ezen a tájon az egyik legsikeresebb kiadói vállalkozás is, ugyanis Fridrik Tamás, mint a kor szerzői általában, művét saját kiadásában jelentette meg. Az ő kiadvá-

nya volt 1885-ben Bács-Bodrog vármegye színes térképe is.

FUCHS VILMOS (Lőcse, 1802. ?– Majdanpek, 1853. január 28.) – Nyolcgyermekes szepességi szász (cipszer) értelmiségi család sarja. (Apja protestáns püspök, öccse, Károly, a fénytérképezés, más néven a fotogrammetria, azaz a fénykép alapján történő térképezés egyik legkiemelkedőbb úttörője, másik öccse, Albert, természettudományi író, a harmadik, Frigyes pedig erdőgazdálkodási mérnök volt.)

Fuchs Vilmos, mint a família elsőszülött fia, apjának korai halála után (1817), tizenöt évesen beállt gyógyszerészinasnak, majd gyógyszerészsegéd lett. Amikor a család már nem szorult támogatásra, Bécsbe ment gyógyszerészetet hallgatni, és 1829-ben a vegyi tudományok doktora lett. Emellett füvészkedéssel is foglalkozott, különös tekintettel a gyógynövényekre.

Egy hirtelen fordulattal, 1833-ban, harmincegy éves korában, beiratkozott az európai hírű selmeci bányászati akadémiára, s 1834-ben bányamérnöki oklevelet nyert. Ettől kezdve a különféle hazai és külföldi bányaművekben dolgozott, a neves agardói (Tirol) rézbányában is. Többszöri munkahelycsere után, 1844-ben, Selmecbányán telepedett le, s előbb főkohászmester, majd főbányaigazgató és bányatanácsos lett. Közben több német nyelvű tudományos munkát tett közzé. A Bécsi Tudományos Akadémia, méltányolva szakirodalmi munkásságát, 1846-ban tagjává választotta.

Az első magyar felelős kormány megalakulása után a gazdasági minisztérium kohászati osztályának lett az elnöke, majd a szabadságharc kitörése után részt vett az alakuló honvédség lőszerellátásában. Kossuth Lajos személyes megbízatása alapján lőporgyárat hozott létre Selmecbányán, amely kellő mennyiségben látta el fekete, azaz füstös lőporral (faszén, kén és salétrom keveréke) a gomba módra elszaporodott lőszer-összeszerelő műhelyeket, a „lőszerkészítő házak”-at. A szükséges mennyiség előállítása nem okozott nagyobb gondot, annál többet viszont a rossz úthálózat, a fejletlen vasúti és vízi közlekedés, az „álladalmi” szekerek meg a kirendelt előfogatok hiánya.

A szabadságharc bukása után egy ideig bujdosni kényszerült, majd az első hullám elcsendesedése után kegyelmet kapott (sokat nyomott a latban, hogy a bécsi Akadémia tagja volt), s így visszatérhetett Selmecbányára.

Az idő tájt a török alól felszabadult szerb állam, többszöri dinasztiacsere után is görcsös lépéseket tett, hogy politikailag és gazdaságilag felzárkózzék Európához. A szerb népi gyűlés 1842-ben megfosztotta trónjától Miloš Obrenovićot, s helyére Karađorđe fiát, a csaknem harmincévi emigrációból hazatérő Aleksandart tette meg Szerbia uralkodójává. Ha nem volt is tehetséggel megáldott ember, a modern állam megteremtésének hiveként tartják számon, ami a patriarkális Szerbiában nem is olyan kis dolog. Amellett még három nagyhatalom – Oroszország, Törökország, Ausztria – érdekövezetében is őrlődött, hol az egyik, hol a másik befolyása alá került. Ezernyolcszázötventől egyre jobban kötődik Ausztriához. Ez az irányultság beleszólt Fuchs Vilmos életébe is. A két kormány megegyezett abban, hogy a szerbiai állami bányászat megszervezését osztrák szakemberre bízza. A választás rá esett, s ő csakhamar, a szerb kormány meghívására, Belgrádba költözött. Rövid idő alatt a XIII. században letelepedett szász bá-

nyászok kései utódaként felújított több vasércbányát (Rudnik, Bor, Majdanpek stb.), a szerb bányatörvény is az ő műve (az osztrák bányatörvényt vette alapul, amely Magyarországon is érvényben volt), de ennek parlamenti elfogadását már nem érte meg: 1853-ban Belgrádban meghalt, s ott is temették el.
Hátrahagyott művei között volt a magyar bányászat, kohászat és pénzverés történetének kézirata is, amelyet azonban nem fejezett be.

FUNK JÓZSEF (Újvidék, 1871. április 6.–Budapest, 1964. október 23.) – Apja elszegényedett, osztrák származású borkereskedő volt, a híres újvidéki borkereskedelmi részvénytársaság tagja, amely kézben tartotta a szerémségi borforgalmat.
A kis Funk József életútját, a családi hagyományok szerint, egy gyermekkori élmény döntően befolyásolta. Egy szomszédos szlovák kereskedő tágas udvarában minden tavasszal beálltak az északi megyéből – Turócból, Zólyomból, Trencsénből – érkező vándorárusok szekerei: a gyolcsosok és az olejkárok, a vándor szlovák gyógyszerészek tudománya gyújtotta fel képzeletét, tágra nyílt szemmel nézte, hogyan kotyvasztják ott a helyszínen a megrendelt orvosságot, kenőcsöket. Tele voltak gyógyfüvekkel, illóolajokkal, minden betegségre volt ellenszerük. Ekkor már polgári ruhában jártak, s nem zsinórdíszítésű huszármentében, mint a XVIII. században, amikor Európa-szerte „vengerszki doktor" néven ismerték őket, s bebarangolták – dokumentumok igazolják ezt – a Szicíliától Szibériáig terjedő térséget. Némelyikkel barátságot is kötött, s ők egyik-másik tudományukba be is vezették az elbűvölt gyermeket.
Funk Józsefnek tehát nem esett nehezére munkába állni, amikor apjának anyagi gondjai szaporodtak: a hatodik gimnáziumi osztály után kimaradt, s beállt az egyik patikába gyógyszerészinasnak: jól kamatoztatta az olejkártapasztalatokat. Háromévi tanulmányi idő után, 1890-ben, Zágrábban tett gyógyszerészsegédi vizsgát. Ez volt az országban a harmadik város, ahol ezt meg lehetett tenni, Budapest és Kolozsvár mellett. Újabb három év múltán, miután megszerezte a gyógyszermesteri képesítést, már Budapesten találjuk. Az egyetemen gyógyszerészdoktori oklevelet nyert, majd saját keresetéből meg a családi vagyon maradékából megvette a Szent Hermina gyógyszertárat. A nagy szakértelemmel űzött patikáriusság mellett az egyetemi laboratóriumban néhány évig segédkezett a kivételes tehetségű fiatal fizikusnak, Zemplén Győzőnek, aki már 29 éves korában kiérdemelte az akadémiai levelezőtagságot. Sajnos, együttműködésük először ideiglenesen, Zemplén kétévi külföldi tanulmányútja miatt, majd véglegesen is megszakadt, amikor a fizikus 1916-ban elesett az olasz fronton.
Funk József sokoldalúsága még két területen bontakozott ki. Segédgyógyszerészként, gyakorlóévei során – pancsovai, begaszentgyörgyi (žitištei) és nagybecskereki patikákban dolgozott – aktív tagja volt a Torontáli Atlétikai Klubnak, különösen úszásban és vívásban jeleskedett. Budapesti évei során tanítómestere, edzője volt az első magyar koszorús olimpikonnak, Hajós Alfrédnak, aki 1896-ban az első modern olimpiai játékokon aranyérmet nyert 100 és 1200 m-es úszásban.
Szabad idejében költeményeket ültetett át németről magyarra és magyarról németre, előbb csak saját kedvtelésére,

később pedig publikálta is őket. Hammerling, Goethe, Schiller műveit tolmácsolta magyarul, német nyelvre pedig lefordította Arany János Toldiját, Buda halálát, Petőfi Sándor Nemzeti dalát, Egy gondolat bánt engemet című költeményét és Ady Endre több versét.

FÜLEP LAJOS (Budapest, 1885. január 23.–Budapest, 1970. október 7.) – Fülep Lajos, a művészetfilozófus és művészettörténész, a fővárosi egyetemi tanár és falusi református lelkész a XX. század egyik magyar szellemóriása volt, a modern tudományos szellem, a korszerű művészeti felfogások nagy hatású úttörője. Az elsők között ismerte fel Ady jelentőségét, világviszonylatban is egyik első méltatója volt Cézanne művészetének, de ő írta 1919-ben a Nyugatban az első elmarasztaló bírálatot Szabó Dezső Az elsodort falujáról, s körömszakadtáig küzdött a képzőművészeti giccs, a modern áramlatokat elvető kritika ellen, amelyet Kézdi-Kovács László képviselt a Pesti Hírlap hasábjain.

A Nyugatban, a Népszavában, a Magyar Szemlében, A Hétben és sok más időszaki és napi kiadványban publikált cikkeinek, tanulmányainak rendkívül nagy hatása volt, akárcsak a Lukács Györggyel együtt készített Szellem című folyóiratának vagy a Németh Lászlóval és Gulyás Pállal indított Válasznak. Írásaival, egyetemi előadásaival, személyi kapcsolataival, levelezésével különösen a fiatal értelmiségiekre hatott, a szellemi elitre. Ő volt évtizedeken át az eligazító, az erjesztő. Művei írásra ösztönöztek, kezdeményezésére, biztatására tanulmányok, könyvek jelentek meg. Ugyanakkor ő nem sokat törődött munkáinak kötetbe gyűjtésével. Befejezetlen maradt művészetfilozófiai műve is, amelyen évtizedeken át dolgozott. Szellemi örökségének begyűjtése valójában az utókorra maradt, s ennek publikálása 1988-ban, az Egybegyűjtött munkái első kötetének megjelenésével meg is kezdődött.

Fülep számottevő szerkesztői munkát is végzett. A már említett folyóiratok mellett több akadémiai kiadvány redaktora volt, elindította a Magyar műemléki topográfia című sorozatot, főszerkesztése alatt készült A magyarországi művészet története (1956) című összefoglaló munka.

Fülep Lajos élete és munkássága nagyobbrészt Budapesthez fűződik. Fiatal korában ugyan több évet töltött külföldön – Párizsban, a legtöbbet Firenzében –, érett korában, a Horthy-korszak idején pedig évtizedeken át állt falusi és kisvárosi eklézsiák élén, de ezekben az időkben is a legtöbbet a fővárosi lapokban és folyóiratokban publikált, egy egész ország művelt rétege figyelt szavára. Zengővárkonyi – egy fészekaljnyi baranyai falu – magányában sokan felkeresték, köztük Illyés Gyula, Weöres Sándor, Kodolányi János, a politikus Bajcsy-Zsilinszky Endre, a művészettörténész Németh Lajos, úgyhogy elszigeltsége csak látszólagos, sőt a legismertebb művészekkel, tudósokkal folytatott kiterjedt levelezésének ismeretében egészen elenyésző.

Fülep Lajos életének egy kicsinyke fonala – talán nem is egészen jelentéktelen – Nagybecskerekhez fűződik. Apja cs. kir. állatorvosként a Béga-parti városban kapott állást, úgyhogy a fiatal Fülep itt járt középiskolába, s itt érettségizett 1902-ben. Nem volt eminens tanuló, de élénk szellemére, fogékonyságára vall, hogy már gimnáziumi diákként viszonylag sokat publikált a helyi lapokban. Gerold László, Bela Duranci

és Németh Ferenc kutatásai alapján ezek nagy része ismertté vált. Németh Ferenc kimutatta azt is (A Fülep család Becskereken, 1997), hogy a becskereki gimnazista első zsengéje már 1898-ban megjelent a Torontálban, azaz tizenhárom éves korában. A fiatal Fülepnek igen kiterjedt ismeretségi köre volt. Todor Manojlović költővel 1926-ban újra felvette a kapcsolatot. Tanárai közül Streitmann Antal festőművész volt rá legnagyobb hatással. Ő új módszert vezetett be a rajztanításba, s megrendezte 1903-ban az első gyermekrajz-kiállítást az akkori Magyarország területén. Tanítványa ezzel kapcsolatban írta a helyi lapban, hogy diákjai az ő óráján eljutottak a megfigyeléstől a művészi látásig. Streitmann pedagógiai és művészi tevékenysége mellett a művelődési élet nagy erjesztője is volt: kicsiben az volt, ami tanítványa nagyban.

FÜLÖP ILONA (Szabadka, 1891. május 21.–Hollywood, 1953. december ?) – A békebeli békeidők nyugtalan gyermeke volt. Érettségi után a bécsi Rotschild-bankház által alapított Magyar Általános Hitelbank szabadkai fiókintézetében kapott hivatalnoki állást. Kihúzta a főnyereményt, mondhatnánk, de ő nem így gondolta: a hitelügyletek, a pénzforgalom világa nem kötötte le érdeklődését. A szabad pályák, elsősorban az irodalom és az újságírás felé tájékozódott. Első tárcája 1911-ben a Bácsmegyei Naplóban jelent meg. Itt figyelt fel rá a másik napilap, a Bácskai Hírlap főszerkesztője, Braun Henrik, aki a kortársak véleménye szerint „az első modernül fürge, modernül invenciózus” szabadkai újságíró volt. A jó nevű szerkesztő lapjában jelentette meg első írását Kosztolányi és Csáth Géza. Amikor kivetette hálóját Fülöp Ilonára, már nála dolgozott Somlyó Zoltán, a „versek bús csavargója” (1911), majd „tíz forint előleggel” Gyóni Gézát csalogatta magához (1913), úgyhogy a húszéves, bubifrizurás, fitos orrú, szecessziókodó leánynak volt kitől tanulnia. Az első női újságírónak mondják, bár erről Kolozsi Tibor nem tesz említést sajtótörténetében, s nem is helytálló, mert Lányi Sarolta – Csery Éva néven – már két-három évvel azelőtt publikálni kezdett a szabadkai lapokban.

Fülöp Ilona főleg tárcákat, novellákat írt. Zsengéinek gyűjteménye csakhamar könyv alakban is megjelent (Kacag a sátán, Oláh Sándor címlaprajzával, 1913).

Volt egy másik érdeklődési köre is: gyakran felkereste Lifka Sándor 1905-ben emelt, kilencszáz férőhelyes sátrát a Széna téren, amelyben „a tökéletesített elektro-bioskopját” üzemeltette, meg később, 1910-ben az átalakított Hungária kávéházban megnyíló filmszínházat, a Lifka-mozit.

Az irodalom és a film bűvkörében élő fiatal leányt nem elégítette ki Szabadka légköre, a lehetőségek korlátozottsága – bár ekkor már az ország harmadik legnagyobb városa volt –, többre vágyott, ki akart törni a provincializmus szorításából, világot szeretett volna látni.

Az első kínálkozó alkalomkor elhagyta szülővárosát: 1914-ben kihajózott Amerikában élő öccséhez. Az első világháború kitörése miatt kinn rekedt, 1915-ben pedig férjhez ment, úgyhogy a hazatérésre már nem is gondolhatott. Ezerkilencszáztizenkilencben meghalt anyja, apja és katonaöccse, s új határokat is húztak, úgyhogy most már oka sem volt a visszatérésre.

Eleinte New Yorkban újságíróskodott, az ottani Amerikai Magyar Népszavában és a Magyar Bányászújságban, de

bedolgozott a clevelandi Szabadságba és a New York-i Képes Világlapba. Egy időben vezette az Amerikai Magyar Színtársulatot, színdarabot is írt.
Kezdetben irodalmi sikerei voltak: A vihar gyermeke (The Child of Storm, 1918) és az Amerika-falu (American Village, 1919) című angol nyelvű, önéletrajzi jellegű regényét kedvezően fogadta a kritika és az olvasóközönség. Irodalmi érvényesülésének azonban csak később lett folytatása. Egy időben még New Yorkban újságíróskodott, majd csapot-papot otthagyva, Hollywoodba költözött.
Az álmok városában 1926-ban telepedett le. Először Korda Mária titkárnője lett, de amikor a némafilmek ünnepelt sztárjának a hangosfilm derékba törte pályáját, s férjétől, Korda Sándortól is elvált, elköltözött Hollywoodból, mire Fülöp Ilona egy másik magyar filmhírességhez, Kertész Mihályhoz (Michael Curtis) szegődött asszisztensnek. Közben felcsillant előtte egy igen vonzó és ígéretes lehetőség: egyik novellája, amely még a Kacag a sátán című könyvében jelent meg, megtetszett az USA-ban élő Fejős Pál rendezőnek, s ő 1932-ben magyar–francia filmet forgatott belőle Tavaszi zápor címmel, Annabellával, a kor népszerű filmcsillagával a főszerepben. Ez idő tájt jelent meg Fülöp Ilona egyetlen verseskötete is (Tulipános láda, New York, 1933).
Több filmsztorit, szcenáriumot nem vettek meg tőle. Megmaradt segédrendezőnek, titkárnőnek, naplóvezetőnek. „A filmiparban van technikai állásom” – írta nem sokkal a halála előtt Jozo Šokčić sajtótörténésznek.
A szinte teljesen ismeretlen Fülöp Ilona emlékét Petar Vukov ébresztette az imént említett levél, továbbá hiányos életrajzának és fényképének leközlésével, szabadkai írásainak bibliográfiájával (Üzenet, 1999. március–április).

FÜGEDY GÁBOR (Füge, 1523., „Szent András havának utóján”, vagyis november végén–Törökbecse, 1551. szeptember 19.) – Régi, kihalt, a Heves megyei Nagyfügedről származó família sarja, aki azonban a család Erdélyben letelepedett, kisnemesi ágából származott, annak utolsó leszármazottja volt. Birtokuk, háznépük központja Szolnok–Doboka vármegyében volt, a Déstől keletre fekvő Füge településen, Fügedy ott is született. Tizennyolc évesen Fráter György szolgálatába lépett, aki előbb kincstartói, majd 1542-től helytartói minőségben megszervezte a török csapások következtében széthullott Magyarország keleti részét, mintegy előkészítve ezzel a később létrejövő erdélyi fejedelemséget. A török hódítók kiszorításának lehetőségét azonban a Habsburg fennhatóság alatti egyesítésben látta, erről meg is egyezett I. Ferdinánddal.
Ezerötszázötvenegyben lemondatta Izabella királynőt, országrészét pedig átadta Ferdinánd megbízottjainak. Amikor a török tudomást szerzett a két országrész egyesüléséről, nagy haddal támadta meg Temesközt, Erdély előterét. Tinódi Lantos Sebestyén megfogalmazása szerint a szultán ezekkel a szavakkal indította útjára parancsnokát: „Indulj hamar el-bé jó Magyarországra / Becsét, Becskerekét vegyed hatalmamba.” Fügedy Gábor a sebtében megszilárdított törökbecsei erősség várnagya volt, a kor nyelvhasználata szerint porkolábja. Társkapitányát, Szentannai Tamás hadnagyot még Izabella királynő nevezte ki, s ő meghagyta tisztségében. Mellettük még két tiszt, Nagy Imre és Szentimrey Jónás teljesí-

tett szolgálatot. A várat az egyik forrás szerint 200, a másik szerint 400 gyengén felszerelt hajdú védte.
A mintegy 40 000 főből álló török had, Szokoli Mehmed ruméliai beglerbég parancsnoksága alatt (a szerb történetírás Mehmed paša Sokolović néven ismeri) 1551. szeptember 15-én körülzárta a várat, Tinódi hírverse szerint „Becsét megszállá, táborát járatá, álgyúkat igazgatá". Másnap már dühösen dörögtek a török mozsárágyúk, kíméletlenül törték a nem túlzottan erős falakat. A védőknek nem volt tüzérségük, hogy ellensúlyozza a török fegyvereket. Száz-százhúsz kovás, kanócos puskával rendelkeztek, de „a por és a vas" ezekből is fogytán volt. Nem maradt más hátra, mint egyezkedni a túlerőben levő ellenséggel.
Erre az ostrom negyedik napján, szeptember 19-én került sor, amikor is a török tárgyalásra szólította fel a védőket. Fügedy Mihály, miután Szokoli Mehmed becsületszavával garantálta személyi biztonságát, kilovagolt a várból, és a vezéri sátor felé tartott. Vele volt Nagy Imre és Szentimrey Jónás is. A török, erejének tudatában, azonnali, feltétel nélküli megadást követelt, amit Fügedy nem fogadott el, s máris indult volna vissza a várba. A török feltartóztatta, s közben a tűzszünetet kihasználva, minden oldalról megrohanta a várat, a meglepett védőket egytől egyig kardélre hányta. Még hírmondó sem maradt belőlük.
Szokoli Mehmed „a hitre hozzá hivatott" Fügedy Gábort és két társát kivégeztette, s a védőkkel együtt temettette el egy jeltelen tömegsírban, valahol Törökbecse határában. Nem sokkal később Nagybecskerek vára és még mintegy húsz segédvár is behódolt a töröknek, de elesett Temesvár és Lippa is, úgyhogy az egykor virágzó Temesköz végképp a török birodalom része lett.

FÜREDI JÁNOS (Csősztelek, 1846. december 27.–Sátoraljaújhely, 1917. április 19.) – Ősei a XVIII. században letelepedett bánáti németség soraiból kerültek ki: öregapja az 1779-ben újjászervezett és a magyar államba bekebelezett Torontál első megyei orvosa volt, apja pedig gazdatisztként dolgozott Csőszteleken, a Csekonics-féle birtoktestek egyikén, amelyek füzérként húzódtak lefelé, Zsombolyától Becskerekig. (A falu szerb elnevezése, a Čestereg őrizte meg a középkorban elenyészett magyar falu és a közelében folydogáló patak nevét, a Csesztrengét.)
Füredi (1876-ig: Fuchs) János gimnáziumi tanulmányait Szegeden kezdte, majd miután belépett a kegyes tanítórendbe (1862), s Vácon kiállta a szokásos próbaévet, Kecskeméten érettségizett. A teológiát a piarista rend nyitrai intézetében hallgatta, 1870-ben miséspappá szentelték fel. Tanári képesítést is nyert. Az ország több középiskolájában tanította főtantárgyként a „bájos" görögöt és a „kifejező, férfias" latint. Egyike volt a kor legkiválóbb vidéki latinistáinak, csak úgy rengett a tanterem, amikor Tacitust olvasta, de a görögtudományban sem maradt le, Pindarosz ódáit szintén harsogva mondta el. „Fújja már a harsonát" – mondták róla tanártársai.
Nyitrán, Selmecbányán, Temesváron (kétszer is), Nagykanizsán, Kisszebenben, Trencsénben, Budapesten, Tatán, Sátoraljaújhelyen tanított, 1894 és 1904 között gimnáziumi igazgató és rendfőnök volt a Pozsony melletti Szentgyörgyön (Sväty Jur pri Bratislave), ennek a háznak és az iskolának a történetét is megírta (1897). Munkái egyébként fő-

leg az iskolai értesítőkben jelentek meg: a kisszebeni gimnázium évkönyvében (1880) a nyelvészet pedagógiai kérdéseiről értekezett, a sátoraljaújhelyi értesítőben Cicero szónoki pályáját méltatta (1883), s Tanítsuk-e a gimnáziumokban a klasszikus nyelveket? címmel írt tanulmányt (1886). Német származása ellenére ő volt az, aki kieszközölte a trencséni kegyesrendi templomban, hogy az ünnepnapokon a német helyett magyar szentbeszéd hangozzék el, s ő volt az, aki ezt gyakorlattá is tette: 1881 karácsonyán magyarul prédikált (híveinek nagy megütközésére), 1882-ben pedig Szent István napján az államalapító érdemeiről beszélt. Ez egyébként egyik kedvenc témája volt, az ilyen tárgyú szentbeszédeit három különnyomatban jelentette meg.

Füredi János egy tanévet tanított a nagybecskereki középiskolában (1876/1877), abban az évben tehát, amikor az algimnáziumot főgimnáziummá kezdték fejleszteni. Ő volt az újonnan megnyíló V. osztály főnöke és a „gimnáziumi hitelemző". A görög nyelv mellett tanította a történelmet és a vallástant is. Domonkos Jenő igazgató, Kersch Ferenc, Kollarich Mihály és Nyári Ferenc mellett ő volt a tudós tantestület ötödik tagja. Nem hagyhatott mélyebb nyomokat az iskola életében, de feljegyezték róla, hogy az oktatószemélyzet közül ő volt az egyedüli torontáli származású professzor, lehet, hogy éppen emiatt is került oda egy rövid időre, bár a piaristáknál a honosság nem jelentett sem előnyt, sem követelményt. Nekik minden környezetben helyt kellett állniuk, úgy tartották, a szülőföld közelsége csak eltereli az előadó tanár figyelmét a munkáról, megoszthatja érdeklődését.

G

GAÁL FERENC (Szkacsány, 1860. március 24.–Szabadka, 1906. december 11.) – Fényes eredménnyel fejezte be tanulmányait a budapesti Zeneakadémián. „A növendékek közül ama nagyon kevesek közé tartozott, aki a művészet tanulmányozását a legkomolyabban vette” – írta róla zeneszerzéstanára, Ábrányi Kornél, aki szerint az évzáró vizsgákra készített szerzemények közül is az ő művei voltak a legjobbak. Felfigyelt rá Erkel Ferenc, a Zenekadémia igazgatója és Liszt Ferenc, a vendégtanár is. A legígéretesebb növendék azonban a későbbiek során nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, talán azért sem, mert a szorgalom és a tehetség fogalma csak ritkán fedi egymást.

Befolyásos pártfogói kijárták neki, hogy közvetlenül tanulmányainak befejezése után, 1882. október 1-jén elfoglalhassa a szabadkai zeneiskola igazgatói állását. Ő volt az iskolának az első zeneakadémiát végzett tanára, s az igazgatói szék mellett mindjárt megkapta a Szent Teréz-templom énekkarának és a színház zenekarának karnagyi pálcáját is. „Életének gondtalan korszaka zárult le ezzel a dátummal – írja életrajzírója, Kenyeres Kovács Márta (Régi nóta, híres nóta . . ., 1976) –, elkezdődtek küzdelmes évei. A tehetséges, képzett, de tapasztalatlan, alig huszonkét éves fiatalember, aki mindeddig a művészet fellegvárának boldog elszigeteltségében élt, egyszerre csak, máról holnapra, a mindennapi élet és a hivatásbeli érvényesülés megannyi megoldásra váró feladatával találta magát szemben”.

Gaál Ferenc az életben már nem vizsgázott olyan eredményesen, mint az akadémián. A környezetében tapasztalt szellemi közöny paralizálta, a „zenei állapotok” lesújtották. A jövevény és a befogadó város között nem alakult ki normális kapcsolat, javaslatai nem találtak megértésre. Ezernyolcszáznyolcvannégyben kezdeményezte a zongoratanszak megnyitását és a tanulmányi idő három évről hat évre való meghosszabbítását. Indítványait a városatyák elvetették, elképzelései majd csak hat év múltán valósulnak meg, az iskola is csak 1890-ben jutott az első zongorához.

A pedagógiai pálya nehézségeit és kudarcait némiképpen ellensúlyozták európai hangversenykörutai, amelyek azonban idővel megcsappantak. Ezernyolcszáznyolcvanhétben Szerbiában koncertezett, ott megismerkedett Zorka Teodosijević belgrádi színésznővel, s romantikus kapcsolatba került vele. Hogy kedvében járjon, Franja Galović néven lépett fel. A művésznő révén ismerkedett meg Mokranjaccal, akinek egyik művét a következő szavakkal ajánlotta: „Gospodinu i pobratimu Stevi St. Mokranjcu”.

Gaál magyar dalokat, zongoraműveket – nagyobbára könnyű szalondarabokat –, továbbá kórusműveket írt. Az utóbbiakkal érte el legnagyobb sikereit, 1896-ban, a millenniumi dalpályázaton két első díjat nyert. Több helyi szerző színművéhez írt kísérőzenét, mégpedig Sziebenburger Károly Bottyán generális, Deréki Antal A bácskai fekete király és Velja Marković Kraljević Marko című darabjához.
Kompozícióinak száma megközelíti a 150-et. Termékeny szerző volt tehát, de Csáth Géza megfogalmazása szerint nem voltak „eredeti invenciói", azaz epigon művész volt, Liszt és Chopin szellemében alkotott. Egyetlen dalművének bemutatását az Operaház elvetette.
A sokasodó kudarcok, a várt eredmények elmaradása elkedvetlenítette, egyre jobban rádöbbent maga is, hogy a szépen induló pálya végleg odaveszett. Innen már csak egy lépés választotta el az alkoholtól, s ezt a Rubicont át is lépte. Viszonylag fiatalon, 46 éves korában kísérték ki a Bajai úti temetőbe.

GÁBOS KORNÉLIA (Budapest, 1868. november 28.–Szabadka, 1940. április 29.) – A húszéves szoprán négy évvel a Magyar Királyi Operaház megnyitója után, 1888-ban került az együtteshez, mint magánénekesnő, azaz szólista, ami már egymagában is nagy teljesítmény volt, tekintettel a kiemelkedően nagy egyéniségek tekintélyes számára. A következő nagy lépés a megkapaszkodás, a felemelkedés lett volna, de ez nem következett be: Gábos Nelli énektehetsége csak ígéret maradt. A töréshez hozzájárult a szép és fiatal énekesnő rendezetlen, olykor egészen könnyed és könnyelmű életvitele is. Ennek következménye volt egy nem kívánt terhesség is.
Buttykay Ákos, a huszonkét éves operaházi klarinétos, a későbbi operettszerző és főiskolai zenetanár nem vállalta az apaságot, mire a huszonöt éves Gábos Kornélia Budapesttől messze, Fiumében, 1894-ben hozta világra gyermekét. A szemrevaló fiatalasszony csakhamar férjhez ment egy szabadkai mérnökhöz, Farkas Józsefhez, aki adoptálta gyermekét, s így a csecsemő a nagyvilág előtt törvényes nevet kapott: Farkas Béla. Ő az, akiből később a jugoszláviai magyar festészet egyik legnagyobb alakja lett.
Az énekesnő 1895-ben megpróbálta folytatni operaházi pályáját, de nem ment. 1898 májusában még fellépett a Fővárosi Nyári Színházban Zeller A madarász című operettjében, majd végképp Szabadkára költözött. Pesti Ihász Lajos társulatában játszott. Először Postás Milkát személyesítette meg A madarászban, de a legnagyobb sikert Mozart Figaró házasságában érte el, Cherubin szerepében. A kritika rosszallóan fogadta, amikor Molnár Antal drámai színészszel együtt szerepet vállalt A betyár kendője című népszínműben, az egyik szerint „sokkal magasabban áll mindkettőnek művészete, semhogy ilyen szerepek megoldásához leereszkednének".
Gábos Nelli korán özvegy maradt, s ez arra kényszerítette, hogy nagyobb biztonságot nyújtó állás után nézzen. A szabadkai zeneiskola énektanárnője lett, ilyen minőségben Gaál Ferenccel és Lányi Ernővel nagy szerepet töltött be a város zenei életében. Pedagógiai munkásságát Budanovics Mária, a későbbi nagy operacsillag pályafutása dicséri: Gábos Nelli volt első zenetanára, az ő ösztönzésére tanult tovább, batyujában a szabadkai útravalóval.
Magánéletében továbbra sem adott a konvenciókra, a társadalmi formákra.

Az 1915-ben szabadkai katonai szolgálatra beosztott Balázs Béla, a költő és filmesztéta megörökítette alakját naplójában, amely csaknem hét évtized után, 1982-ben, két kötetben jelent meg a budapesti Magvető kiadásában. „Láttam valami elragadóan bájosat és tragikus illatút: a bohém anyát – írja. – Farkasné nincs még 40 éves, nem látszik 30-nál többnek (Gábos Nelli ekkor 47 éves volt – K. Z. megjegyzése), és most is tipikus színésznő-temperamentum. Társasága: fiának barátai, azokkal szokott mulatni, az öregebbeket unja. A fia hazajön reggel ötkor részegen két barátjával, akiket aludni hív fel. Anyját kizavarja az ágyból, és a zongorához ülteti, hogy énekelje az ő nótáit. És a fiú olyan szép és bájos részegen, az anya könnyek közt neveti, és a fiú oly gyöngéd, és sírva kéri, és odaül hát reggel ötkor fésülködőköpenyben, és zongorázik és énekel. Csak egy kislány van a világon – és a fiú az ölébe borul, és zokog."

A sorsüldözött festőművésznek, Farkas Bélának édesanyja volt az egyedüli támasza az életben. Nem sokkal anyja halála után a villamos kerekei elé vetette magát.

GACHAL JÁNOS (Poroszló, 1881. január 25.–Antalfalva, 1944. november 5. után) – 1944 végén és 1945 elején, a „törvénytelenségek hetei"-ben sok-sok ezer, zömmel ártatlan embert végeztek ki, köztük mintegy harminc katolikus papot és református tiszteletest is „háborús bűnösként", de bírósági tárgyalás és ítélet nélkül, legtöbbször embertelen kínzások után. Ezek közé tartozott Gachal János is, a népes debelyacsai gyülekezet lelkésze, aki 1942-től a püspöki teendőket is végezte a bánáti részeken.

Gachal János földműves családból származik, az elemit szülőfalujában, a középiskolát és a teológiát Debrecenben végezte. Németiben (1903–1905) és Szatmáron (1905–1908) segédlelkészkedett. A két helység egyesítéséből keletkezett Szatmárnémeti (Satu Mare), ahol a pályakép szerint szintén szolgált. Az első lelkészi állást Mikolán (1908–1910) töltötte be (Micula), majd Dél-Bánátban találta magát, ahol előbb a pancsovai (1910–1922), majd pedig a debelyacsai eklézsia élére került (1922–1944), azaz „a magyar kálomista Sionnak két végvárá"-ba.

Több mint húsz éven át végezte Debelyacsának, a szláv tengerből szigetként kiemelkedő magyar nagyközségnek lelki gondozását. Nevéhez fűződik az 1838-ban emelt, masszív falú templom századik évfordulójának megünneplése. Ebből az alkalomból egy egyháztörténeti munkát is kiadott (Debelyácsai emlékkönyv, 1838–1938). Ebben mintaszerűen leírta a nagy magyar telep születésének körülményeit a dél-bánáti pusztaságon, a németbánsági határőrvidéken. Ennek keretében a megtartó egyház adatait, szerepét domborította ki. Egyház- és helytörténeti munkáját néhány évvel ezelőtt újra megjelentették egy alkalmi kiadványban (A debelyácsai /torontálvásárhelyi/ református egyház gyökerei, 200 éves múltja és jelen. Szerkesztette és részben írta Csete-Szemesi István, Budapest, 1994).

A második világháború éveiben a bánáti részek kényszerből elszakadtak a bácskai–baranyai egyházmegyétől. Ettől kezdve a püspöki teendőket Gachal János végezte, bár a korábbi egyházmegyével és annak vezetőjével, Ágoston Sándor püspökkel, továbbra is szoros kapcsolatot tartott fenn. Ellátta a Délvi-

déki Magyar Kultúrszövetség bánáti tagozatának elnöki tisztét is. Az üldözések idején több mint harminc zsidónak egyházi bizonylatot adott, s ezzel megmentette őket a deportálástól.
Ezerkilencszáznegyvennégy végén rossz napok virradtak rá, magyarként is, egyházi emberként is örökösen zaklatták. Németh Péter, a régi mozgalmi ember, Debelyacsa első párttitkára, aki sok embernek segített, hogy átvészelje a megtorlás napjait, figyelmeztette: életére törnek, meneküljön. Ő azonban nem hagyta el az eklézsiát, híveit. Ezerkilencszáznegyvennégy novemberének elején az OZNA-tisztek egy csoportja az éjjeli órákban elhurcolta a járási központba, Kovačicára (Antalfalva), megkínozták, megölték, és ismeretlen helyen elhantolták. Másnap vagy harmadnap könyveit egy szekérre dobálták, s a téglagyár egyik gödrében elégették. Egy bizonyos idő múltán egy kovačicai szerb emberen látták rövid kabátját. (Jellegzetes vajdasági háborús jelenség: az újvidéki razzia után magyar embereken észlelték az eltűnt szerbek öltözetét.) Csaknem egy évvel később Németh Péter is politikai gyilkosság áldozata lett: egy csetnik csoport végzett vele. A nacionalizmus mérgétől átitatott emberek – függetlenül attól, hogy jobb- vagy baloldali mezt viseltek, csetniknek vagy partizánnak mondták magukat – abban az időben, az „átmeneti korszak”-ban, egyforma dühvel támadtak a kollektív bűnösséggel vádolt magyarságra, olykor még eszköztáruk is azonos volt.

GAJDOS TIBOR (Szabadka, 1917. október 20.–Szabadka, 1997. február 22.) – Hányatott élete volt Gajdos (Gottesmann) Tibornak, a művészeti és regényírónak. Kitanulta a nyomdászszakmát, s már segédkorában csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, 19 éves volt, amikor 1936-ban, a nagy lebukások idején (a mintegy 350 vajdasági párttag közül 122-t tartóztattak le) bíróság elé állították, és elítélték. Másfél évi büntetését a mitrovicai fegyházban töltötte le, az ismert kommunista rabokkal együtt, a festegető Moša Pijadéval is, aki néhány reprodukcióval ajándékozta meg a képzőművészet iránt érdeklődő ifjút.
Hazatérése után szobrászattal kezdett foglalkozni, abban a reményben, hogy teljesül ifjúkori vágya, s elkerül a képzőművészeti főiskolára. Ez sem akkor, sem később nem adatott meg neki, de műveivel részt vett a fiatal vajdasági magyar képzőművészek 1938. évi szabadkai őszi tárlatán. Tizenhét kezdő művész százharminc festménnyel, rajzzal, szoborral szerepelt ekkor, köztük Ács József, Hangya András, Boschán György, B. Szabó György, Wanyek Tivadar.
Ígéretesnek induló pályáját ismét a politika törte derékba: a háború idején a hadbíróság ítélete alapján három évet töltött a budapesti Margit körúti fegyházban és a szegedi Csillagbörtönben. Az utóbbiban közreműködött az illegálisan megjelenő magyar–szerb börtönlapban, a Glasnik–Híradóban. Egyik cikkében a nemzetiségi kérdést fejtegette, s leszögezte, hogy egyik népet sem lehet elmarasztalni kollektív felelősség címén, a háborús bűnöket az egyének követik el, nem a nép.
Hazatérése után újra bekapcsolódott a politikai életbe. A régi párttag és börtönviselt kommunista előtt szélesre tárultak az érvényesülés kapui, a járási pártbizottság tagja lett, ám a nyugtalan szellemű aktivista, az ideáljaihoz csökönyösen ragaszkodó ember csakhamar – az erőszakos felvásárlások idején

(1947–1948) – szembetalálta magát saját pártjával. Nem értett egyet a parasztság meghurcoltatásával, a tömeges letartóztatásokkal, s tiltakozásképpen visszaadta pártkönyvét és negyvenegyes emlékérmét. Ahogy az már akkor dívott, egyik napról a másikra árulónak, szabotőrnek, ellenségnek minősítették, csak korábbi elvtársainak közbenjárása mentette meg a súlyosabb következményektől. Alig vészelte át ezeket a nehéz napokat, máris újabb viharfelhők tornyosultak felette: megjelent a Tájékoztató Iroda jugoszlávellenes határozata. Bár kihullott a politikai életből, éber megfigyelés alatt állt, s mivel véleményét nem rejtette véka alá, letartóztatása elkerülhetelennek látszott. Amikor már szorult a hurok, fogta magát, és kivándorolt Izraelbe. Ott sem találta helyét, 1957-ben visszatért, s szakmájában helyezkedett el. A Panonija Nyomda igazgatójaként ment nyugdíjba 1972-ben.

Korai irodalmi ambíciói a háború utáni években lombosodtak ki: az ő tollából jelent meg a háború utáni első vajdasági magyar nyelvű regény, amely irodalomtörténetünk szerint „a kor irodalomfelfogásának szellemében készült” (Tűz a hegyek között, 1949). Regénnyel, visszaemlékezéssel, irodalmi publicisztikával később is jelentkezett (Még visszajövök, 1963; Hét szűk esztendő, 1972; A sziklaember, 1975; Emlékvár, 1975; Vígjáték vodkával, 1992). Novellái szerbhorvátul jelentek meg (Ostrvo, 1966).

Életművének jelentős részét képzőművészeti tárgyú könyvei képezik (A csillagos homlokú, Hangya András életútja, 1970; Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között, 1977; Kékfátyolos világ. Oláh Sándor élete és munkássága, 1986; Szabadka képzőművészete. Történeti áttekintés a kezdetektől 1973-ig, Szabadka, 1995). Az utóbbinak folytatása is elkészült – Szabadka képzőművészete, 1973–1995 –, de kéziratban maradt, s hagyatékában található több más, meg nem jelent munkájával együtt.

GÁL KÁLMÁN (Szentgerice, 1857. január 5.–Fehértemplom, 1917. december 15.) – Szülőföldjén, Erdélyben fejezte be tanulmányait a székelykeresztúri és kolozsvári egyházi tanintézetekben, tanári oklevelét 1880-ban szerezte. Első kinevezését a szekszárdi állami polgári iskolába kapta, de pályájának nagyobbik részét a fehértemplomi főgimnáziumban töltötte, ahova 1892-ben került. Egy erdélyi unitárius a bánáti német katolikusok között – így írhatjuk le azt a helyzetet, amelybe csöppent. De nemcsak vallásával került elenyésző kisebbségbe új munkahelyén, hanem nemzeti hovatartozásával is, a Néra-parti virágzó kisvárosban ugyanis akkor 6000 német, 1500 szerb, 700 román és 600 magyar élt.

A fehértemplomi gimnázium megnyitását 1868-ban, majd 1871-ben is a határőrvidéki katonai hatóságok kezdeményezték és terjesztették elő a magisztrátusnak, de csak a határőrvidék polgárosítása után, 1875-ben jött létre. Amikor Gál Kálmán odakerült, már rendezett, bejáródott középiskola volt, igen erős tanári karral. Egyik híres diákja, Herczeg Ferenc emlékezéseiben nagy tisztelettel „jeles iskolának” minősítette. „Mindössze tizenketten voltunk az osztályban, a tanárok sokat foglalkozhattak velünk, és alaposan kiismertek minket: beleláttak a lelkünkbe, a szívünkbe, még a zsebünkbe is, mert tisztában voltak az otthoni viszonyainkkal”. Fehértemplom akkoriban Te-

mes megyéhez tartozott, de a mai földrajzi helyzet alapján elmondhatjuk, hogy a nagybecskereki, a nagykikindai és a pancsovai után ez volt a negyedik magyar főgimnázium Bánátban.

Gál Kálmán negyed századon át volt a fehértemplomi gimnázium magyartanára. Sokat tett annak érdekében, hogy az ottani németség gyermekei második anyanyelvként fogadják el a magyart, ami talán nem is volt nehéz feladat, mert az ottani sváb telepesek saját államuknak tekintették Magyarországot, erről kemény hitet tettek 1848-ban is, amikor a magyar ügy mellé álltak, akárcsak a verseciek, akiknek Herczeg Ferenc állított emléket egyik történelmi regényében (A hét sváb, 1916).

Kiemelkedő szerepet vállalt Gál Kálmán a Néra menti városka közéletében, amelyben Ferenc József császárnak a granicsárok iránti kitüntető bizalma folytán csak úgy hemzsegtek a közintézmények: volt itt szolgabíróság, járásbíróság, királyi törvényszék, bányabíróság, közjegyzőség, körzeti adóhivatal, folyammérnöki hivatal, szőlészeti-borászati felügyelőség, királyi sóhivatal, városi múzeum, a főgimnázium mellett polgári, kereskedelmi és tanonciskola, selyemtenyésztési felügyelőség, pénzügyőri biztosság, erdőgazdasági hivatal, 23 különféle egylet, 7 bank és takarékpénztár, 5 kaszárnya, 3 nyomda.

Gál Kálmán a Délvidéki Magyar Közművelődési Egyesület fehértemplomi fiókszervezetének ügyvezető elnöke volt, ilyen minőségben sikeresen működtette a Szabad Líceum előadássorozatát, a matinékat és a hangversenyeket. Vezetőségi tagja volt a Fehértemplomi Társaskörnek, amely utóbb Fehértemplomi Kaszinó néven működött. Megírta az egyesület történetét is (Fehértemplomi „Társaskör” története. Kultúr-történeti adatok 1876–1912). Ez a Társaskör szervezte meg az első magyar színtársulat vendégszereplését 1877-ben. Egyik jegyzőkönyvükben működésük célját így határozták meg: „Az államalapító és alkotó magyarság ily polyglott vidéken nemcsak arra van hivatva, hogy önmagát szórakoztassa, hanem egyértelműen kellene keresnie az érintkezést a nem magyar ajkú polgársággal . . .” Ennek a kapcsolatteremtésnek a kiindulópontját, sajnos, legtöbbször nem az egyenjogúság elve szabta meg.

Fehértemplomról, akárcsak előbbi állomáshelyéről, Szekszárdról, állandó tudósítója volt a Pesti Hírlapnak (Szekszárdon is megírta az ottani olvasó- és dalkör történetét). De rendszeres levelezője volt a temesvári Délmagyarországi Közlönynek, meg ott bábáskodott a fehértemplomi magyar újságírás születése körül is: 1897–1898-ban szerkesztette a Magyar Alduna című hetilapot, 1914 és 1916 között pedig a Fehértemplom és Vidékét.

GÁL LÁSZLÓ (Kabol, 1912. december 29.–Újvidék, 1975. július 13.) – Egyik öregkori versében életpályáját egy rezignált strófában tömörítette: „járni igen koviljon tanultam / messze éppen nem jutottam / újvidékig kifulladtam / itt maradtam.” Persze ennek a jelképpé sűrített, csak mintegy 23 km hosszúságúra sikeredett (élet)útnak nagy kitérői is voltak, s az életmű is sokkal jelentősebb annál, mint ahogy azt ezek a keserűséggel, elégedetlenséggel átitatott sorok sugallják. Az egészen rövid kaboli gyermekkor, a regálébérlő apa korai halála után, a hosszú pesti évek következtek szoba-konyhás lakásokban. Itt érte a 17 éves gimnazis-

tát az életet meghatározó nagy élmény: a forradalom, a Tanácsköztársaság. Itt jelent meg, két másik kezdővel együtt, egy füzetnyi verse (Novellíra, 1922).
Gál László a két háború között többször is visszatért a Jugoszláv Királyságba, itt töltötte le katonaéveit (Bitolában), a harmincas évektől kezdve pedig véglegesen Szabadkán telepedett le. Kenyérgyári könyvelő volt, a Napló felé tájékozódott, majd a Grimasz című szatirikus lap kiadásával kereste kenyerét. Közben kesernyés hangú költeményeket írt Szabadkáról, a terjedő és közelgő háborúról (Gál László Verseskönyve, 1939).
A háborús éveket sárga karszalagos munkaszolgálatosként töltötte, s a 44-es deportálás elől illegalitásba menekült, barátai, ismeretlen jóakarói mentették meg életét. A háború után aktivista a szabadkai Kertvárosban, majd 1944 decemberében negyedmagával, felső utasításra Újvidékre ment, s megindította a Szabad Vajdaságot, a Magyar Szó elődét. Ettől kezdve megszakítás nélkül a lapnál dolgozott, itt közölte a negyvenes, ötvenes években – s persze másutt is – az új világot igenlő, harsány hangú, „traktoros-plakátos” verseit. „Utakat dalolok szürke betonból / s vasércből öntök vasparipákat . . .” – énekelte. Bányai János így foglalta össze akkori költészetének jegyeit: „alapfogalmai: hit, forradalom, ember, alapvető színe: a piros, verseinek formája: dalszerű egyszerűség”.
Ahogy változott körülötte a világ – s tegyük hozzá: ahogy öregedett –, úgy változtatta hangját a költő. Elmélyült, többszólamú lett, a magabiztos ember helyébe a tépelődő ember lépett, akiben a hívő és a kétkedő vívott bizonytalan kimenetelű küzdelmet. „Nem hinni szörnyű hit” – így jajdult fel egyik sorában. Egy másik helyen vallomásszerűen közli: „Egyszer bizony hites voltam / Egyszer bizony hangos voltam . . .” Összegyűjtött versei Rozsdás esték címmel 1972-ben jelentek meg, hátrahagyott versei pedig Sziklaévek címmel 1983-ban. Ebben a két kötetében, különösen az öregkori „őszikéi”-vel olyan mélységeket és magasságokat járt be, mint előtte még senki a jugoszláviai magyar irodalomban.
Költészetével egyidejűleg publicisztikájával is érett hangot ütött meg. Egy évtizeden át, 1965-től 1975-ig, azaz szinte az utolsó napjáig, hétről hétre megírta a Böngésző című kéthasábosát a Magyar Szóban. Korának emberi és társadalmi gondjaival foglalkozott, egyéni és közösségi reményeket, kiábrándulásokat fogalmazott meg olvasmányosan, nagy tárgyismerettel. Publicisztikai munkásságának felmérésével még adósak vagyunk. Némi törlesztés mintha történt volna távol-keleti és ausztráliai riportjainak, verseinek és hangjátékának kötetbe gyűjtésével (A nagy utazás, 1986), ez az író és az újságíró egy életen át tartó összefonódását tükrözi.

GALÁD ÚR (X. század) – A honfoglaló magyarok kitalált ellenfele, Anonymus, a névtelen jegyző költötte az egyébként nagy értékű gesztájában, mégpedig valós helynév alapján. A mondaképzést elindító helynév a Fövény-rév (Foeni) melletti Rév-Galád, ahol, Anonymus szerint, a honfoglaló magyarok megütköztek a Galád vezette, helyi őslakókból verbuvált sereggel. Leírása szerint Szovárd, Kadocsa és Vajta vezérek indultak ellene, „kinek uralma a Maros folyótól egész Haram váráig terjedt” (a mai Palánkig, Banatska Palankáig). A honfoglalók, a geszta

leírása szerint, „a Tiszán Kanizsánál átkeltek és Cesztreng vize mellett szálltak meg”, majd „a Temes folyó felé mentek és a Fővény-rév mellett ütöttek tábort. Midőn át akartak kelni a Temes folyón, ellenük jött annak a hazának a vezére, Galád, akinek ivadékából Ajtony származik, nagy lovas meg gyalogos sereggel, azonkívül még kun, bolgár és blak segítséggel.”

A győzelmes csata eléggé részletes leírása után Anonymus közli, hogy Galád futással menekült, és Kevevárába (a mai Kovinba) húzódott, „azonban egész serege elolvadván, mint tűznél a viasz, kard élén emésztődött fel”.

Anonymus irodalmi szövegének elemzői kimutatták, hogy az ütközet a fantázia szüleménye, nem megtörtént esemény. A névtelen jegyző korának, a XII. századnak népeit szerepeltette benne (kunokat, bolgárokat, blakokat, azaz románokat), azokat tehát, amelyek a X. században nem is éltek ezeken a tájakon. A kutatás sok más hasonló „tényt” is kimutatott, mintegy igazolva, hogy a szerzőnél a mesélőkedv érvényesült a történelmi faktumok rovására, bár munkájának forrásértéke sem lebecsülendő.

A leírt esemény ugyan kitalált história, de maga Galád történeti személy volt: egy honfoglalás kori nagyúr lehetett, akinek „uruszága”, azaz országa a leírtnál még keletebbre és délebbre is kiterjedt, egészen az Al-Duna vidékére, az egykori Bodonyig (a mai Vidinig, Bulgária), úgyhogy bodonyi vezérként is emlegetik, máshol, a forrásoktól függően, fejedelemként, zsupánként, bojárként, nemzetségfőként, törzsszövetségi főemberként is jegyzik. Semmilyen tárgyi bizonyíték azonban nem maradt fenn róla, nem tudni még azt sem, hogy melyik etnikumhoz tartozott: a bolgár–szlávhoz vagy a kabarhoz, a magyarokhoz csatlakozott kazár néprészhez. Ajtonyhoz való kapcsolata sem bizonyított.

Ahhoz nem fér kétség, hogy létező személy volt, mert térségünkben szokatlanul sok, a honfoglalás korában keletkezett földrajzi név őrzi emlékét.

Kikindától délre találjuk a Galád-pusztát, a Galacka (Galadska) patakot s ennek változatait, a Galacka-árkot, a Galacka-barát – a Marosból kilépő Aranka egyik ágát –, a késői középkorból ismert Galád várat, s itt a közelében kell keresnünk az elenyészett Galád monostorát is, amely feltehetően családi temetkezési hely lehetett. Ortvay Tivadar szerint Arad megyében öt Kladova (Galodvára) volt, napjainkban egy élő helynevet ismerünk Valea Gladna néven. Még délebbre, ugyancsak Romániában, a Temes mentén találjuk a már emlegetett Révgaládot és Giládot (Ghilad), az egykori Szörény vármegye területén Német- és Romángaládnát (Gladna Romana), Galádna-patakot, Galádnabányát (Gladna-Montuna), a Duna túlsó felén, a Timok torkolatánál pedig Kladovót, a kis kikötővárost.

Galád tehát mindenképpen létező és jelentős személy lehetett, akinek az emlékét azonban csak a földrajzi nevek őrizték meg, minden más adatot nyomtalanul elnyelt a történelem feneketlen kútja.

GALAMB JÁNOS (Nagybecskerek, 1919. augusztus 24.–Szabadka, 1997. március 20.) – „Lenn éltem a mélyben, a nyomorúság földi poklában” – írta József Attilá-s gyermekkoráról, Gorkij mezítlábas, ágrólszakadt szegényeire, az igazságkeresésbe belepusztult, „felesleges emberek”-re emlékeztető életviteléről.

Elvált szülők gyermeke, anyja szőnyeggyári munkásnő volt Nagybecskereken, de kikopott munkahelyéről, lezüllött, súlyos betegen koldult és lopott. Előbb csak egy tököt a piacon, majd mást is. Besurrant a lakásokba, értéktárgyakat, ruhaneműt tulajdonított el, egyszer még a rendőrkapitány félcipőjét is. Életét a kovini elmegyógyintézetben fejezte be.

Galamb (Glaug) János az örökös rendőrségi zaklatások miatt elhagyta a szülői otthont. (Szülői otthon? Egy deszkaólban éltek.) Előbb több mesternél is inasként próbált talpra állni, de a rossz bánásmód, a megaláztatások miatt faképnél hagyta őket (az asztalosmesternél bekenték enyvvel az arcát, és a forgácsba nyomták, a kárpitosmester bedobta könyvét a tűzbe, a fűszer- és csemegeboltban cselédként kezelték), később pedig már csak toprongyos utcagyerekként tengette életét, csavargó külvárosi lumpenproletárként.

Sokat olvasott, főleg füzetes ponyvákat, majd egy Jókai-regény került a kezébe, s ettől kezdve a szépirodalmat falta. Első versét 1938-ban László B. Jenő, azaz Vékony Náci közölte a Tükör című hetilapjában. Az „irodalmi siker” nem hozott változást életében: nyáron napközben labdaszedő volt a Béga-parti teniszpályákon, reggel és este locsolta, simította a salakot, télen pedig hizlalta a jeget a pályán, tisztította a korcsolyákat. Amikor kinyílt az idő, a Csókliget padjain töltötte az éjszakákat, ha jött a lombhullás, meghúzódott édesanyja nevelőszüleinél.

A felszabadulásnak mondott rendszerváltás a vasúti WC kezelőjeként érte. Barátai segítettek rajta: B. Szabó György, akivel együtt járt elemibe, beprotezsálta a „vasgyár”-ba, azaz a vasúti műhelybe, Lukó András, a Magyar Szó nagybecskereki munkatársa pedig arra biztatta, hogy tudósítsa a lapot. Életében ez hozta meg a fordulatot: az újság 1946. évi májusi tudósítóversenyének győzteseként, a kishegyesi Pap Endrével együtt, bekerült a szerkesztőségbe, ahol a hírlapírás régi mesterei mellett, a kor szellemének hódolva, munkásokat és parasztokat is alkalmaztak.

Közben újra betévedt az irodalomba: versei megjelentek a lapokban és folyóiratokban, az első háború utáni magyar könyv szerzői között is ott találjuk (Téglák, barázdák, antológia, 1947). Első és egyetlen verseskötetét (Őszi nap ragyog, 1962) huszonnégy év terméséből válogatta. Lesújtó kritikát kapott, el is némult jó időre, ha írt, az az asztalfiókban maradt.

Az újságírásban sem találta meg helyét, a Magyar Szóban az ipari rovaton dolgozott, 1951-től a 7 Nap, 1960-tól az Újvidéki Rádió kötelékébe tartozott: riportokat írt, tudósításokat gyomlált, mozirovatot szerkesztett.

A szerkesztőségekben ő volt az „örök lázadó”, nagy bizalmatlansággal szemlélte a társadalmi rétegeződést, az „új osztály” születését és mohóságát. Kiábrándult az irodalomból, a szocializmusból, az életből, talán legjobban önmagából, a mosoly azonban nem hervadt le arcáról. A szerkesztőségekben elnézték zsörtölődését, dohogásait, füstölgéseit. „Lerúgom a bokádat” – mondta barátainak tettetett szigorúsággal. Olykor azonban a besúgók hálójába került. Ezerkilencszáznegyvennyolcban a belügyi szolgálat provokatőrt küldött a nyakára, aki állam- és pártellenes kijelentéseket tett, amit ő nem jelentett „illetékes helyen”, s ezért felelősségre vonták. 1982-ben, a nőnapi vigadozás és italozás közben tett kijelentései után barátai már nem tudták megmenteni: egy évre ítélték.

A szerencsétlen gyermek- és ifjúkor nehezékeitől nem tudott szabadulni, a balsors is egy életen át kísérte, s verte még öregkorában is.

GALAMB JÓZSEF (Palánka, 1876. január 10.–Budapest, 1933. ?) – Egy palánkai molnármester fiaként 1890 őszén a Vukovár és Újvidék között naponta közlekedő gőzhajópár egyikére ült, és a virágzó szabad királyi városba utazott, a bácskai nyomdaipar központjába, hogy megkezdje inaséveit. Apja már korábban megbeszélte Hirschenhauser Benővel, az egyik ottani nyomda és könyvkötőműhely tulajdonosával, hogy felveszi a legénykét, úgyhogy biztosra ment, mesterénél még kosztotkvártélyt is kapott. Három évig tanulta a szakmát. Ívszámok szerint hordta össze a készülő könyv kinyomtatott részeit, legfőbb szerszáma a verőkalapács és a prés volt, eszköze pedig a fonál, a drót, a varrószalag, a vászon, a forró enyv és a keményítőragasz. Nagy érzékkel sajátította el és alkalmazta a könyv szélének színezését, aranyozását, a fedelek díszítését arany-, domború és színnyomással.

Rátermettségét segédkorában Đorđe Ivković Duna utcai műhelyében is bizonyította, ahol reprezentatív és bibliofil könyvek kerültek ki a keze alól. A gazdag megrendelők könyveit kecskebőrrel, borjúpergamennel kötötte be, födelüket pedig virágmintákkal, arabeszkekkel díszítette. A kézi aranyozást is – melegített negatív képű fémbetűkkel – jó szemmel, biztos kézzel végezte. A századforduló éveiben Gottermayer Nándor budapesti nagy könyvkötészetében helyezkedett el, itt már nagyipari módon folyt a termelés: a különféle rendeltetésű vágó-, hajtogató- és fűzőgépek, bőrhántolók, könyvgerinc-gömbölyítők meg aranyozó, vak- és dombornyomó sajtók gyorsították meg a munkát. Galamb József teljes mértékben élt a gépesítés előnyeivel, de azért a kézművességet sem hanyagolta el, a legfinomabb munkák elkészítésére vállalkozott előzetes tervei alapján: pergamen kötésre, bőrmozaik-berakásra, szabadkézi aranyozásra.

Munkássága szakmai körökben általános elismerést váltott ki, de ettől függetlenül továbbképzésre Lipcsébe ment, egy ottani könyvkötészetben állt munkába, majd állami ösztöndíjat kapott, és befejezte az európai hírű Grafikai Akadémiát. Ezerkilencszáznyolcban tért vissza Budapestre, s átvette a székesfővárosi iparrajziskola könyvkötő tanműhelyének vezetését. Az iparművészeti középiskola tanárai között volt Lyka Károly, Horti Pál, Koós Károly, Fülep Lajos is. Galamb József keze alól a könyvkötőművészek egész sora került ki, de gyakorlati óráit Derkovits Gyula, Nagy-Balogh János és László Fülöp is látogatta.

Galamb József a XX. század elejének egyik vezető könyvkötőmestere volt, s egyedi mesterdarabjaival vált híressé. Elkészítette a XV. Benedek pápának szánt díszkötésű evangéliumot meg a svéd alkotmánynak egy pompás példányát, amellyel Magyarország parlamentje ajándékozta meg a svéd királyt. Ő alkotta meg, főúri rendelésre, gróf Andrássy Gyula, gróf Khuen-Héderváry Károly és Prohászka Ottokár egyetemi díszoklevelét meg II. Vilmos német császár és IV. Károly magyar király koronázási hitlevelét, amelyeknek aláírásával a két uralkodó ünnepélyes ígéretet tett az alkotmány megtartására. Bár a kézművesség nagy híve volt, attól sem idegenkedett, hogy kézi kötésű könyvek helyett gépi kötésűeket tervez-

zen, meg művészi ihletésű védőborítékokat a nagy példányszámban megjelenő könyveknek. Azt vallotta ugyanis, hogy az iparilag előállított nyomdai termékekkel is ki lehet elégíteni a legkényesebb igényeket. A nyomdaipar fejlődése teljes mértékben igazolta Galamb Józsefet.

GALAMBOS PÁL (Becse, 1862. november 30.–Becse, 1931. május 3.) – Gazdag bácskai zsidó földbérlő gyermekeként került Pestre 1880-ban, a jogi karra. Könnyen élt, s olykor egy kicsit könnyelműen is, gyakori vendége volt a kezdő művészek bohém asztaltársaságainak meg a jurátustanyáknak, ahol hajnalig vagy még tovább is tartott a vigadozás. Apja elnézte fiának léhaságát, fiatalság, bohóság – mondogatta. A gondterhelt anyát viszont így vigasztalta: légy türelmes, majd benő a feje lágya.
Hétévi pesti tartózkodás után Galambos (1904-ig: Grünbaum) Pál jogi diplomával a zsebében hazatért, s 1887-ben ügyvédi irodát nyitott, egy évre rá, 1888. július 1-jén pedig megindította a hosszú életű Óbecse és Vidékét, képviselőként meg bekapcsolódott a megyei közéletbe. Közben gazdálkodott is mintegy 700 holdnyi jó bácskai földön, de már nem bérlőként, mivelhogy apja időközben maga is földbirtokos lett. A gazdálkodás is gyümölcsöző volt, akárcsak korábban a bérlet, úgyhogy a családi vagyon évről évre gyarapodott. Gazdagon is nősült, felesége hozományával újabb 250 holddal növekedett az ingatlan, mégpedig a Tisza túlsó partján, a bánáti oldalon. Később a helyi pénzintézet élére került: takarékpénztári igazgató lett. Ezáltal személyében szinte teljes mértékben összefonódott a helyi tőke, gazdaság, politika és tájékoztatás hatalma.
Az Óbecse és Vidéke (1888–1921) több mint harminc évig jelent meg, ami egy helyi lap esetében már szép teljesítmény. Ennek egyik titka, hogy a kiadófőszerkesztőnek biztos anyagi háttere volt, mindig könnyűszerrel kivédte az esetleges konkurencia támadását. A hosszú élethez hozzájárult az is, hogy jól szerkesztett lap volt, maga köré gyűjtötte a legjobb helyi erőket (Fárbás József tanító, Szulik József plébános, Szászy István orvos). Az újságot az első becsei nyomdában állították elő, amelyet Lévai (korábban Lőwy) Lajos alapított 1879-ben.
Ha valaki képet akar kapni Becse életéről a XIX. század végén és a XX. század elején, az nem kerülheti meg ezt az újságot. Hasábjairól bőven informálódhat az első vonat érkezéséről, a villanyvilágítás és a telefonok megjelenéséről, a művelődési élet történéseiről és sok minden másról. Egy világhírnévnek örvendő, divatos festő életútjáról is gyakran értesülhetett az olvasó. Az történt ugyanis, hogy Galambos Pál még tanulmányi évei során megismerkedett László Fülöppel (akkor még Laub Fülöp volt), aki meghívására 1888 nyarán néhány kellemes, gondtalan hónapot töltött Becsén, közben eleget tett a rendeléseknek, s több festménnyel viszonozta a vendéglátást. A családban a második világháború után is még hét László Fülöp-festmény volt, ennyit kaptak ugyanis vissza az Állami Javak Igazgatóságától, néhány bútordarabbal együtt.
László Fülöp a XIX. század kilencvenes éveiben tüneményes pályát futott be: a felső tízezrek arcképfestője lett. Koronás fők és köztársasági elnökök, pápák és bíborosok, hercegek és lordok, iparmágnások és bankemberek voltak megrendelői. „Ki merte volna hinni Óbe-

csén – írta az Óbecse és Vidéke 1900 nyarán –, hogy a 10–12 évvel előtt körünkben alig méltatott fiatal festő a világ egyik legkeresettebb művészévé fejlődik!" A Londonban élő mester magyarországi látogatása során találkozott jótevőjével is. 1912 júniusában írja az újság, hogy László Fülöp „Budapesten magához kérette Galambos Pált, és vele hosszan elmerengett az óbecsei napok és ismerősök felett". A lap még 1921-ben is hírt adott az akkor már öregedő mesterről. Közölte, hogy a német császári pártól karácsonyi ajándékként fényképet kapott, „ékes keretbe foglalva", a spanyol király pedig „gyémántos, aranyos érdemrenddel tüntette ki".

GARÁDY VIKTOR (Nagyvárad, 1858. július 27.–Fiume, 1932. május 27.) – Fiume, illetve Rijeka – a névadó folyócskát az olaszok Fiumarának, a horvátok Rečinának nevezik – az utóbbi két évszázadban az igen változó hovatartozású városok egyike volt. Főleg a magyar–horvát és az olasz–horvát küzdelmek középpontjában állt, közben hol a franciák, hol az osztrákok is birtokba vették.

Garády Viktor idején Fiume szabadkikötőként éppen a Littorale Hungaricum, azaz a magyar tengerpart tündöklő dísze lett, s corpus separatumként, azaz önálló testként közigazgatásilag a magyar szent korona alá tartozott. Ezt a státust egy kétes értékű magyar–horvát egyezség, a hírhedt provizórium biztosította 1868-tól 1918-ig. Ebben az időszakban, Budapest erőteljes befolyásának növekedésével szaporodott a magyar népesség is – 1890-ben 1000, 1910-ben 6500 főt számlált –, de mindvégig elenyésző kisebbséget alkotott az olasz többségű városban meg a horvát lakta Isztriában.

Garády ennek a „gyarmatosító" korszaknak volt a gyermeke. Régi olasz patríciuscsaládból származott (eredeti neve Vittorio Gauss), ám magyar iskolába járt, Pesten diplomázott, Fiumében az egyik középiskolában, majd a kereskedelmi tengerészeti akadémián magyarul tanított. A kormány szubvenciójával magyar nyelvű újságokat indított – 1903-ban a Fiumei Szemle című hetilapot, 1907-ben a Fiumei Napló című napilapot –, a kereskedelmi minisztérium anyagi támogatásával pedig, képzett zoológusként, létrehozta a fiumei állami biológiai állomást, s több tanulmányban számolt be a Kvar-nerói-öböl állatvilágáról, és könyvet írt A norvég rák v. skampi és halászata címmel.

Első irodalmi kísérletei anyanyelvén születtek – lefordította olaszra a Bánk bánt –, de ezen a téren is hamarosan váltott. Első nagyobb sikerű magyar kötete 1900-ban jelent meg Adria gyöngye címmel. Ebben Paraj Berci szegedi diák fiumei jutalomutazását írja le, s ismerkedését a nyüzsgő kikötővel, a halászokkal, a tengerrel. Még jó néhány hasonló jellegű ismeretterjesztő művet írt: Tengerparti séták (1901), Mi van a tengerben? (1902), Amit a tenger mesél (1903), Tengerparti képek (1904), Régi dicsőségünk a tengermelléken (1907), Élő tenger (1913), de közben ifjúsági regényeket is publikált. Garády Viktor írói és emberi tevékenysége az összeomlás után megszakadt, mintegy egybeesve a tengeri hatalomról szőtt ábrándok szertefoszlásával.

GARAS MÁRTON (Újvidék, 1885. május 18.–Budapest, 1930. június 26.) – Újvidéki tartózkodásának részleteit, családi körülményeit nem ismerjük. 1906-ban, 21 éves fiatalemberként színművészeti akadémiára járt, az elkö-

vetkező évben pedig már az 1897-ben megalakult budapesti Magyar Színház tagja, amely korábban a könnyebb fajsúlyú színművek és operettek művelését tekintette programjának, de amikor ő a társulathoz került, már drámai színházzá alakult át. Ezerkilencszáztizenegyben Garas Mártont Berlinben találjuk Reinhardt társulatánál, de ezzel egy időben nagy érdeklődéssel fordult a születő némafilm felé, elsajátította gyártásának fortélyait.

Életének fordulópontjához 1915-ben ért: Kolozsvárra szerződtették filmrendezőnek az ott megalakult Proja-filmgyárhoz, amely a budapesti Projectograph és a kolozsvári Janovics-stúdió egyesüléséből jött létre, s furcsa nevét is a két előbbi cég kezdőbetűiből vette. Az új producer rövid idő alatt tíz játékfilmet gyártott, ezek közül hatot Garas Márton rendezésében. A Tetemrehívás című műve volt a legsikeresebb. Ez tulajdonképpen Arany János balladájának a filmváltozata. Annyira hatásos volt, hogy Bécsben irodalomtörténeti órákon is vetítették. A Havasi Magdolna című alkotása pompás külső felvételeivel vonta magára a figyelmet. A korabeli sajtó megfogalmazása szerint sikeresen ábrázolta „a havasok szűzi szépségét", a népies vonatkozásokat pedig „a román hegyi emberek életéből" merítette.

Korda Sándor, aki akkoriban még kezdő újságíró volt, és a filmsajtó megteremtésén fáradozott, azt írta Garas Mártonról, hogy „Németországból a technika pontosságát és a nagyon pontos szakismereteket hozta magával".

Garas Márton hat kolozsvári filmje közül négyben Berky Lili játszotta a női főszerepet. Ő volt az első filmsztárok egyike, s később is sikerrel személyesítette meg a szelíd úrilányokat, a férjre váró háziasszonyokat, majd még később a jóindulatú, mosolygós nagymamákat.

Kolozsvár tehát abban az időben jelentős filmközpont volt. Erre mutat még az a körülmény is, hogy Garas Márton előtt Kertész Mihály (Michael Curtis), utána pedig Korda Sándor (Sir Alexander Korda) volt az ottani filsmtúdió vezető rendezője. Ennek az aranykornak a históriáját írta meg Jordáky Lajos Az erdélyi némafilmgyártás története (1903–1930) című könyvében (Kriterion, Bukarest, 1980).

Kertész Mihály Hollywoodban, Korda Sándor Londonban, Garas Márton pedig Berlinben csinált karriert. Mielőtt kikerült volna a német fővárosba, Garas még sok némafilmet forgatott Budapesten. Ekkor is, akárcsak korábban, előszeretettel fordult a világirodalom ismert művei felé, nemegyszer az elsők között készítve el filmváltozatukat. Ezerkilencszáztizennyolcban megfilmesítette az Anna Kareninát, 1919-ben pedig az Oliver Twistet. Ugyancsak a Tanácsköztársaság idején készítette el Upton Sinclair Kutató Sámuel című regényének filmváltozatát. Németországi szereplésének egyik legsikeresebb filmje a Columbus Cristof (1923), de kitűnt néhány színházi rendezésével is. Ez az időszak azonban már nem volt olyan termékeny, mint a kolozsvári.

GARAY ÁKOS (Pusztaapáti, 1866. október 6.–Budapest, 1952. január 22.) – Festő, grafikus, karikaturista, néprajzkutató, azaz sokoldalú művészegyéniség, úttörő etnográfus volt. Ezernyolcszáznyolcvankettőben, tizenhat évesen a budapesti mintarajztanoda hallgatója, két év múlva pedig Münchenben folytatta tanulmányait.

A múlt század kilencvenes éveiben a Borsszem Jankó élclap sokszínű, népes

grafikai gárdájához tartozott. A lapnak több mint 30, különféle társadalmi réteget és csoportot képviselő, idővel igen népszerűvé vált állandó figurája volt. Ezek közül Mokány Berci alakja köthető Garay nevéhez, de csak részben, mert ezek az alakok „kollektív művek” voltak, a szerkesztőség mindennapi gyakorlatában alakultak ki, a dzsentrit megszemélyesítő Mokány Berci is már a hetvenes években megjelent Ágai Adolf főszerkesztő írásaiban és Jankó János rajzaiban, de végső képzőművészeti megfogalmazását Garay adta, s az ő rajzai kerültek be Jankó Jánoséi mellett a Mokány Berci viselt dolgait, azaz összegyűjtött történeteit egybefogó, kétkötetes Ágai-munkába.

A századforduló után jóízű tollrajzaival vált népszerűvé az olvasóközönség körében. Ezek az Új Időkben, a Vasárnapi Újságban s még sok más lap hasábjain jelentek meg. Általában „magyaros” tárgyúak voltak: huszárokat, csikósokat, kanászokat, pásztorokat, betyárokat, cigányokat ábrázoltak. Olajfestményei közül a Bugaci parasztok, Magyar csendélet (Magyar Nemzeti Galéria) és a Vásár című művét (szekszárdi Balogh Ádám Múzeum) tartja számon a művészettörténet. A népélet témaköréből készült festményei és főleg rajzai gyakran forrásértékűek, a kor parasztvilágának értékes dokumentumai. Sok könyvet is illusztrált, nagybátyjának, Garay János költőnek Az obsitos című költeményét is, amelyben a nagyotmondó Háry János alakját jelenítette meg.

Vidékünkhöz néprajzi munkásságával kötődik. Ő volt az első, aki felfedezte és leírta a négy Árpád-kori szlavóniai magyar falu – Rétfalu, Szentlászló, Haraszti, Kórógy – népéletének anyagi és szellemi vonatkozásban is régies, hagyományos elemeit. Tanulmányai a Néprajzi Értesítőben jelentek meg 1911-ben (Régi magyar hajviseletek; Szlavóniai régi magyar faluk). Leírta a nagycsaládok életét, gazdálkodását, halászóeszközeiket, a darabfából faragott „csónyik”-ot, a gyűjtögetés módozatait, továbbá házaikat, udvaraikat, díszes tornácaikat, amelyek „oszlopai cifrára vannak faragva”. Figyelme kiterjedt szokásaikra, étkezési rendjükre, úgyszintén a viseletükre is. „A borjúszájú ing nagyon régen kiment a divatból, de a gallérnélkülit ma is viselik, ezt a nyakánál vastag házicérnával – nem fűzővel – kötik össze. Vastag vászonnadrág, vászonkabát, bőrből való kis köce (mellény helyett) bőrködmen, kankószűr, bocskor, nagy kalap a divat . . .” Amit látott, azt le is fényképezte. Ezek a Magyar Néprajzi Múzeumban őrzött század eleji felvételek talán még a szövegeinél is értékesebbek, vagy legalábbis annak nélkülözhetetlen kiegészítői. Elsőrendű dokumentumok ezek egy jórészt letűnt világról (a múlt század kilencvenes éveinek elején kitört háborúban a négy falu lakossága szétszóródott), s az újabb tudományos publikációkban sorra megjelentek, főleg Penavin Olga munkáiban: a Szlavóniai (kórógyi) szótár három kötetében és A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon) című könyvében, tudományosságunk, művelődéstörténetünk nagy nyereségére.

GARAY BÉLA (Szabadka, 1897. február 14.–Szabadka, 1987. február 8.) – Még nem töltötte be a 17. életévét, amikor 1913 nyarán az Országos Színészegyesület szakbizottsága előtt sikeresen vizsgázott, és működési engedélyt kapott. Nádasy József szabadkai színigazgató az eredményhirdetés után barátságosan karon fogta a szépreményű ifjút.

„Átmentünk a közeli Park Szállóba ebédelni – írja emlékezésében Garay Béla. – Nádasy ekkor közölte velem, hogy szeptember elsejétől szerződtet társulatához.” Előbb segédszínész lett, azaz kórista, később „lírai szerelmes”-nek léptették elő. Első nagyobb szerepét Eötvös József Viola, az alföldi haramia című színművében és Bródy Sándor A szerető című drámájában játszotta. Az egyik újság ekkor azt írta róla, hogy „jó megjelenésű, értelmes színész”. Később aztán jött a Bánk bán, a Hamlet, Az ember tragédiája. Így kezdődött a vajdasági magyar színjátszás egyik legnagyobb alakjának pályafutása.

1924 és 1941 között a szabadkai Népkör együttesének vezetője lett: egy nem hivatásos színház hivatásos rendezője. Ettől kezdve joviális alakja is a szabadkai városkép szerves részévé vált, a nyájas úriember termetében jól megfért a „szobatiszta” bohém alkata. A második világháború éveiben a trieszti általános biztosítótársaság szabadkai főügynökségének vezértitkára. Az 1945-ben megalakult szabadkai Magyar Népszínházban újra otthonra talált: sokat rendezett, de játszott is (Fatornyok, Warrenné mestersége, A Glembay család). Ezerkilencszázötvennégy februárjában L. Hellmann Kék rókák című drámájának rendezésével ünnepelte színházi munkásságának 40. évfordulóját, s elbúcsúzott az életet jelentő deszkáktól. Nyugdíjba vonulása után is sokat rendezett Szabadkán és vidéken. Ezerkilencszázhatvanöttől a Népszínház színészképző stúdióját vezette.

Az ötvenes évektől kezdve kibontakozott színháztörténeti munkássága: állandó rovatokat vezetett, egymás után jelentek meg cikkei, könyvei (A színjátszáz művészete, 1950; Színjátszók kézikönyve, 1950; A színpadi beszéd, 1952; Az ekhósszekértől a forgószínpadig, 1953; A kulisszák világában. 1970; Színészarcképek, 1971; Festett világ, 1977). Ezerkilencszáznyolcvanegyben életművéért Sterija-díjat kapott. Szinte az utolsó pillanatig dolgozott. Már örökre lehunyta a szemét, amikor egyik hosszabb önéletírása megjelent a 7 Napban.

GELAN, ADALBERT (Hanan, 1828. június ?–Kishegyes, 1849. július 14.) – Egy német alhadnagy 1848. október 14-én az egyik svéd dinasztia nevét viselő Wasa cs. kir. gyalogezreddel csatlakozott a honvédséghez, és a kishegyesi csatában hősi halált halt. Apja hesseni állami hivatalnok volt. Ő a fiának is ezt a foglalkozást szánta, de Adalbert Gelan a kincstári tisztviselőket képző főiskola helyett a katonai pályát választotta 1844-ben, tizenhat éves korában. Az újdonsült hadfi viszonylag gyorsan haladt előre: 1848 elején már elérte a legalacsonyabb tiszti rendfokozatot.

A 60. Wasa cs. kir. gyalogezred azok közé a kevés számú regimentek közé tartozott, amelyek teljes létszámban átálltak a honvédséghez. Lehetséges, hogy éppen ez az egyöntetűség volt az oka, hogy Adalbert Gelan sem akart kivétel lenni. Pedig semmi sem szólt az átállás mellett: nem Magyarországon született, a magyart is csak törte, magyar felesége sem volt, mindvégig nőtlen maradt. Lehet persze, hogy kifogásolnivalót talált a fennálló feudális társadalmi rendben, a birodalom abszolutikus kormányzási formájában. De az is megtörténhetett, hogy bízott az új hadseregben, amely mentes lesz a császári ármádia merev formaságaitól, az előmenetel körüli visszaélésektől. Nem tudhatjuk, hogy a felsorolt okok közül melyik volt a döntő, de tény az, hogy

becsülettel végigszolgálta a szabadságharcot, életét áldozta a szabadságért.
A bácskai (IV.) hadtestnél szolgált, Perczel Mór parancsnoksága alatt. Tőle vette át századosi kinevezését is huszonegy éves korában. Békeidőben ezt a rangot a császári hadseregben 40–50 éves korukban érték el a tisztek. Ne higgyük azonban, hogy ő fiatalságával kitűnt a honvédségben. Rajta kívül még hetvenen lettek kapitányok huszonegy éves korukban. Nyolcan tizenhét évesen érték el a legmagasabb tiszti fokozatot (ezután már a törzstiszti rangok következtek), egy pedig tizenhat évesen (gyermek)fejjel. Ez gróf Rogendorf Robert volt, egy torontáli birtokos fia, a nyolc tizenhét éves százados közül az egyik a zombori Vojnits Géza.
Adalbert Gelan a szabadságharc utolsó győztes csatájában, a Guyon Richard tábornok irányította kishegyesi ütközetben esett el. Tiszttársa, Kafga Rudolf főhadnagy így írta le halálát a Bácska 1886. december 7. számában: „Én és Gelan nevű kapitányom egy zabkévéből hevenyészett gunyhóból a lövésekre felugráltunk, századunkat csatárláncba rendeztük, s miután az ellenség, anélkül, hogy láttuk volna, tüzelt, mi is tüzelésre adtunk parancsot . . . Eközben jelentették, hogy Gelan kapitány a század balszárnyán elesett. Rögtön hozzá siettem, Gelannak baloldalába fúródott a golyó. Két puskán négy emberrel hátra vitettem Szikitsre (Szeghegy, a mai Lovćenac – K. Z. megjegyzése), ahol az összes tábori orvosok várták a sebesülteket . . .” (Virág Gábor: Szemelvények Kishegyes múltjából. Üzenet, 1995, 5-6. szám).
A fiatal kapitányon már nem lehetett segíteni. A kishegyesi csatában elesett bajtársaival együtt temették el a szeghegyi határban, egy jeltelen tömegsírba.

GELEJI SÁNDOR (Nagykikinda, 1898. május 17.–Budapest, 1967. november 3.) – Apja, Geleji Frigyes (1896-ig Greilinger) a múlt század kilencvenes éveinek legelején került a kikindai evangélikus iskola egyetlen tanítói állásába. A gyökeres társadalmi reformok híve volt, emiatt századunk elején áthelyezték Esztergomba. Politikai nézeteiről ott sem mondott le, az Országos Radikális Párt (1914–1919) egyik alapítójaként vett részt a közéletben. A Tanácsköztársaság bukása után két fiával együtt letartóztatták. A két fiatalember megszökött a soproni ügyészség fogdájából, és emigrált, az apát, Geleji Frigyest pedig két és fél évre ítélték, de betegsége miatt amnesztiát kapott, és csakhamar meghalt.
A két fiú közül az egyik, dr. Geleji Dezső, a Galilei Kör egykori titkára, Jugoszláviában telepedett le, Belgrádban Linder Béla volt hadügyminiszter titkára lett, 1925-től pedig a szabadkai Bácsmegyei Napló munkatársa. A harmadik, Geleji Sándor, özvegy édesanyja mellett maradt, vállalva a családfenntartás terhét, még annak az árán is, hogy abbahagyta budapesti műegyetemi tanulmányait. Csak 1923-ban folytathatta a megkezdett stúdiumokat, s 1926 őszén kohómérnöki oklevelet nyert a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolán. Ezerkilencszázharmincnégyben a műszaki tudományok doktora lett.
1926 és 1935 között a Magyar Rézhengerművekben, 1935-től 1949-ig a Csepeli Vas- és Fémművekben dolgozott vezetőmérnöki beosztásokban, s közben a gyakorlati munka tapasztalatait szerencsésen ötvözte elméleti munkásságával. Tanulmányaiban legtöbbet a meleg- és hideghengerléssel foglalkozott. A többi fémalakító művelet közül a cső-

gyártó, rúdsajtoló, rúd-, cső- és huzalhúzó műveleteket végző gépek érdekelték, s leírta innoválásuk részleteit. Tapasztalatait, tudományos eredményeit 21 könyvben, sok tanulmányban írta meg. Egyetemi tankönyvei, a magyar kiadás mellett, megjelentek orosz, német, angol, cseh és japán nyelven is (Kohógéptan, 1951–53; A fémek képlékeny alakításának elmélete, 1967). Megindulása óta szerkesztette az Acta Technika című szakfolyóiratot, de ő kezdeményezte és szerkesztette a tizenöt kötetre tervezett Vaskohászati Enciklopédiát is. Néhány kötete jelent meg.

Kimagasló szerepe volt a mérnökképzésben, 1939-ben egyetemi magántanár lett, 1946-ban átvette a soproni főiskola vezetését. Ezerkilencszáznegyvenkilencben leköszönt az iparban betöltött funkcióiról, és teljes energiáját az oktatásnak szentelte. Erre különösen az 1952. évi miskolci Nehézipari Mérnöki Egyetem megnyitása adott nagy lehetőséget, mivel az akkori politika – utóbb kiderült: tévesen – a vas és az acél országává kívánta fejleszteni Magyarországot. „Az egyetemi munkát, a mérnökképzés színvonalának állandó javítását nemcsak feladatának, hanem hivatásának is tartotta . . . Az ő nevéhez fűződik a technológus kohómérnökképzés megvalósítása” – állapítja meg életrajzírója, Verő József.

A Magyar Tudományos Akadémia 1951-ben levelező, 1955-ben rendes tagjává választotta. Külföldön is méltányolták elméleti és gyakorlati munkásságát: 1965-ben a Treibergi Bergakademie tiszteletbeli doktorává avatta, 1966-ban pedig a Lengyel Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választotta.

GELLEI MIHÁLY (Szepesolaszi, 1756. október ?–Kula, 1811 végén) – Családja a XVIII. század derekán költözött a Szepességből a Csallóközbe, úgyhogy magyarosított vezetéknevét már az ottani Gelle településnévből vette, a szlovák eredetit nem ismerjük. Iskoláztatásának körülményeit szintén homály fedi, az első pontos életrajzi adatot 1787. március 12-én jegyezték fel róla, amikor is Bécsben orvosi diplomát szerzett. „Orvosló Tudományok Doktora”-ként kiváló praxisával tűnt ki, miután hosszabb tanulmányutat tett Olaszországban, Franciaországban és Angliában. Előbb Budán, majd Bécsben folytatott sikeres gyakorlatot. Az osztrák fővárosban arról vált ismertté, hogy garanciával vállalta a gyermekek himlő elleni oltását, a maga készítette orvosságokkal sok más betegséget is gyógyított, s nagy gondot fordított a megelőzés, az egészséges életmód népszerűsítésére. A tüdőbetegek részére 1791-ben szanatóriumot alapított Bécs falain kívül, a Schönbrunn melletti erdőben. A fényesnek induló pálya azonban már a kilencvenes évek derekán megtört, Bécsből ismeretlen okok miatt távozott.

Előbb a Bihar megyei élesdi uradalomban tűnt fel, majd a Helytartótanács az 1795–96-os szerémségi pestisjárvány megfékezésére kiküldött orvoscsoport tagjává nevezte ki, vukovári székhellyel. Ott sikeresen megakadályozta a járvány továbbterjedését. Schraud Ferenc egyetemi tanár, országos járványfelügyelő, aki az ürögi–szerémségi járvány leküzdését irányította, 1802-ben megjelent könyvében a legnagyobb elismeréssel írt Gellei szakértelméről, megfigyelőképességéről. Ez a könyv, a járvány 200. évfordulója alkalmából szerb nyelven is megjelent (Istorija kuge u Sremu, 1795–1796, Novi Sad–Irig, 1995).

Bács megye első, nagy tudású főorvosa, Büky József 1798-ban nyugdíjba vonult. Helyére tízen pályáztak, köztük Gellei Mihály is, akire a választás esett, mivel neki volt a legjobb bizonyítványa és a legtöbb ajánlólevele, s emellett tíz nyelven is beszélt, köztük a megyében élő népek nyelvén is. 1797 és 1811 között töltötte be ezt a hivatalt, eleinte általános megelégedésre. Zomborban telepedett le, csodadoktor hírébe került, lelkiismeretesen ellátta az általános egészségügyi felügyeletet. Tisztelettel beszéltek róla már csak azért is, mert a megyében neki volt a legnagyobb, több száz kötetből álló magánkönyvtára.

Bács megyei működését is, akárcsak az előbbi munkahelyein, egy népszerű tudományos füzet megjelentetésével kezdte, amely Emanuel Janković újvidéki nyomdájában készült. A himlőről és az ellene való védekezésről értekezett (Hauptberiffe . . . 1797), ennek ő nagy szakértője volt, az állatoktól vett, eredeti vírussal dolgozott, ahogy azt már az ókorban az indus papok is tették. (A vakcínavírust, azaz a gyengített kórokozót egyébként E. Jenner angol orvos alkalmazta először 1796-ban, az első nyilvános himlőoltó intézet pedig Londonban alakult meg 1799-ben.)

Életpályájának bécsi szakaszát egy egészséges életmódot és természetes gyógymódot propagáló könyve vezette be (Abrisse einer molken . . ., 1794), budai tartózkodását pedig egy német szerző magyarra átültetett művével kezdte (Magaviselésre rendmutató regulák . . ., 1789). Gellei elöljáró beszédében így ír munkájáról: „Mivel pedig mind magát a tudományt, mind pedig ezen könyvnek foglalatját jól ismerem, már ezáltal egyik azon számtalan akadályok közül, mellyek a Magyar nyelvre való fordításokban vannak, megkönnyebittetett, vagyis félretétetett, tudniillik, hogy nem kényszerítettem magamat a szóról szóra való fordíttatáshoz kötni, hanem egyedül az ismert értelem szerint munkálkodni.”

Gellei sok tekintetben sikeres pályafutása dicstelenül zárult. Ezernyolcszáztizenegyben bírósági eljárás indult ellene sikasztás, csalás és házasságszédelgés vádjával. A gyors meggazdagodás reményében nagy összegeket tulajdonított el a megyei kasszából, nagy kölcsönöket vett fel, s nem adta vissza, s cselédlányait sűrűn váltogatta, s azzal hitegette valamennyit, hogy feleségül veszi őket. Viselt dolgait Hegedűs Antal foglalta össze (Egy szélhámos főorvos. Magyar Szó, 1984. VIII. 25.). A vádak súlya alatt 1811. február 11-én benyújtotta lemondását. Vagyonát elkobozták, ingóságait elárverezték, köztük könyveit is. A per végét nem érte meg. Kulán, az egyik elvetett cselédlány hajlékában roppant össze.

SZENT GELLÉRT (Velence, 977 után, április 24.–Buda, 1046. szeptember 24.) – Az első bánáti püspök, azaz az István király alapította marosvári (később csanádi) püspökség első főpapja. Az egykori püspökség területén, a határváltozás folytán, előbb a Bánáti Apostoli Kormányzóság (1923. február 10.), majd a Szentszék rendelkezése alapján a Nagybecskereki Püspökség jött létre (1986. december 16-án).

Szent Gellért életét a róla elnevezett Nagylegenda meséli el, adatait azonban a későbbi vizsgálatok nem erősítették meg. Nem Bolognában tanult, hanem a nagyhatású Clunyben, Franciaországban. Az is kétséges, hogy magyarországi tartózkodása idején Imre herceg nevelője lett volna.

Tanulmányainak befejezése után Velencében bencés apáttá választották, de az akkori belviszályok miatt, 1018 táján, megvált tisztségétől. Előbb Pola környékén remetéskedett, majd onnan Jeruzsálembe kívánt zarándokolni, de hajója, a Nagylegenda közlése szerint, „az ellenszél és a tengeri viharok miatt”, Cres szigetén kötött ki, s Gellért az ottani osserói kolostorba került (Osor, Horvátország).
Állítólag az osserói kolostor apátja hívta fel figyelmét Magyarországra, elmondta neki, hogy „ez idő szerint a magyar népnek van leginkább szüksége” a térítő munkára. Ő hajlott a szóra, s zarándokútját későbbre halasztva, Zárába ment (Zadar, Horvátország), onnan pedig Pécsre, Mór püspökhöz, aki nagy szívélyességgel fogadta a művelt egyházi szónokot és írót. István királlyal Székesfehérváron találkozott. Az uralkodó felismerte tehetségét, s állítólag Imre fia nevelését is ekkor bízta rá. Néhány év múltán visszahúzódott bakonybéli remeteségébe, s teológiai értekezéseket, bibliamagyarázatokat (homíliákat) írt.
Ajtony leverése után István király innen szólította elő, és megtette a marosvári püspökség első főpapjává. Rendkívül nagy erővel látott munkához: megszervezte az egyházmegyét, térítette a szilaj fekete magyarokat (kabarokat), székesegyházat épített, iskolát és monostort alapított. Az ekkor írt homíliái előszavában említi meg, hogy egyházmegyéje a pogány besenyőkkel határos, és elpanaszolja, hogy a barbár viszonyok miatt kevés az íróhártyája, azaz a pergamenje.
Az István király halála után kialakult belviszályt nem jó szemmel nézte, elítélte a trónkövetelők túlkapásait. Szembefordult az egyébként igen népszerű Aba Sámuellel, koronázását is megtagadta, kegyetlenkedéseit nyilvánosan megbélyegezte. De szembeszállt a kalandor velencei Péterrel is, s keményen ostorozta ármánykodásait. „Senki sem nevezhető királynak, aki nem Isten szolgája” – írta Deliberatiójában.
A zivataros és zavaros idők pogánylázadásba torkolltak. Vata vezér vezetésével sok papot és idegent felkoncoltak, a templomokat felgyújtották. Gellért is ennek a tömeghangulatnak áldozata lett: mártírhalált halt a budai Kelen-hegyen, amely ma az ő nevét viseli. Szekerét előbb megdobálták kővel, majd kiborították, megkövezték, végül a haldoklóba lándzsát döftek.
I. László kérésére az egyház 1083-ban szentté avatta Gellértet, mégpedig Zoerard-András és Benedek remetékkel, István királlyal és Imre herceggel együtt.
Nálunk a verseci templom viseli Szent Gellért nevét, a tóbai templomban pedig egy szép, ismeretlen mestertől származó Gellért-portré található.

GERÉB JÓZSEF (Szabadka, 1861. május 1.–Budapest, 1930. június 7.) – Erről a tájról 1918-ig, de még azután is egy ideig, szinte minden valamirevaló értelmiségit felszippantott Budapest. Ez azonban, így nyersen kimondva, csak féligazság. A fluktuáció ugyanis kétirányú volt, egy alaposabb elemzés talán még azt is kimutatná, hogy többen jöttek, mint mentek. És mégis, a természetes elvándorlás itt érzékenyebb veszteségeket okozott, mint másutt, mert ez a réteg vékonyabb volt, az eláramlás ennek folytán nagyobb százalékarányt mutatott. Ehhez hozzájárult még az a vérveszteség is, amely az optálással, a kitelepítéssel következett be. Budapest, mint nagy szellemi központ,

nagyobb lehetőségeket teremtett az érvényesülésre, mágnesként vonzotta a fiatalokat. A kicsinyes, vidékies szemlélet azonban olykor még el is űzte azokat, akik maradni akartak. Ez történt Geréb (Geiger) Józseffel, a későbbi neves klasszikus filológussal, aki 21 éves korában, frissen szerzett egyetemi oklevelével, „bölcseleti doktor”-ként megpályázta szülővárosának gimnáziumában a görög–latin tanári állást. A városi közgyűlés meg is választotta, s a nagy reményű kezdő munkába állhatott. A Bácskai Ellenőr azonban 1883. január 14-én megtámadta kinevezését azzal az indokkal, hogy zsidó származású tanár nem taníthat katolikus gimnáziumban, s egyúttal „monstre petitió”-t terjesztett a közoktatási minisztérium elé, ez pedig, a botrányt elkerülendő, nem erősítette meg kinevezését.

Geréb József a helyi pártharcok, a konzervatívok és liberálisok küzdelmének áldozata lett. Összecsapásuknak ekkor már több mint egy évszázados múltja volt. Ezerhétszázhetvenkettőben kezdődött, amikor először merült fel, hogy a piarista rend átveszi a középiskolát. Később sok ferences tanított a gimnáziumban, bár sem az egyik, sem a másik rendhez nem tartozott soha. A katolikus és a világi áramlat közötti küzdelem különösen a XIX. század hatvanas éveiben lángolt fel, s Jámbor Pál, a költő és katolikus pap igazgatói kinevezésével csitult el, de újra fellángolt, amikor kiugrott. Egy ilyen folyamatos konfliktus egyik epizódja volt 1883-ban a Geréb-ügy. A szülővárostól kapott pofon sokáig éghetett Geréb József arcán, mély sebekkel távozhatott Szabadkáról, gyermekkorának és középiskolai tanulmányainak színhelyéről, de ez a kellemetlenség nem törte meg tanári pályáját, a minisztérium, ismerve kvalitásait, a budapesti gyakorló főgimnáziumban helyezte el, később pedig külföldi – berlini, müncheni, párizsi – tanulmányútra küldte. Ezernyolcszáznyolcvannyolctól a losonci gimnázium tanára, 1896-tól 1920-ig – nyugdíjazásáig – pedig a Budapesti Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának igazgatója.

Geréb József több kitűnő latin és görög nyelvű tankönyvet írt. Az Ókori lexikonnak egyik vezető munkatársa volt, de ő írta a Révai lexikon latin és görög tárgyú szócikkeinek nagy részét is. Lefordította többek közt Arisztotelész Poétikáját, s több önálló tanulmányt adott közre: Görög vallás és művészet (1891), Görög–római mitológia (1893), Klasszikus világ és modern műveltség (1907), A római kultúra legjelentősebb vonásai (1907), A görög szellem Európa kultúrájában (1921).

Legjelentősebb vállalkozása az első teljes magyar Hérodotosz megjelentetése volt 1892–94-ben a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában Hérodotosz történeti könyvei címmel. A híres görög nemcsak a „történetírás atyja” volt, hanem a görög próza megteremtője is, akinek nyelve az epikus költészet forrásaiból táplálkozott. Geréb előszavának tanúsága szerint öt évig dolgozott a fordításon, s csak többszöri átdolgozás után tudott összhangot teremteni a XIX. századi magyar észjárás és az ókori görög gondolkodás között, közben munkáját két német és egy angol fordítással is egybevetette. A csaknem száz évvel ezelőtt megjelent fordítás azonban mára többé-kevésbé elavult, s Geréb szerzői érdemei is megkoptak, de munkásságának úttörő jellegét ma sem vitatja senki.

GERECZE PÉTER (Dés, 1856. május 23.–Pestújhely, 1914. november 2.) –

Az utókor elsősorban régészként, művészettörténészként tartja számon, de a múlt értékeinek feltárása és értékelése mellett, a Műemlékek Országos Bizottsága tagjaként, rendkívül fontos alapozómunkát végzett a műemlékek nyilvántartása, a műemléki topográfia terén is. Ezernyolcszáznyolcvankilencben elkészítette Magyarország eddig ismert műemlékeinek jegyzékét, majd többedmagával részt vett az ország valamennyi vármegyéjében található műemlékek leltárszerű leírásában, törzskönyvének elkészítésében, ezt követően pedig összegezésképpen, 1905-ben összeállította A MOB Rajztárának jegyzékét, Magyarország régi faliképeinek jegyzékét és A műemlékek helyrajzi jegyzékét és irodalmát.

Rajztári jegyzéke a századelő legpontosabb és legteljesebb dokumentuma a több ezer műemléki rajzról és fényképről. A fotográfiának ő maga is nagy híve volt, a múlt század kilencvenes éveitől kezdve nemcsak szóban és rajzban örökítette meg a középkori építészeti emlékeket, hanem üveglemezen is. A több mint 500 üvegnegatívból és pozitívmásolatból álló hagyatékából az Országos Műemlékvédelmi Hivatal 1993-ban kiállítást rendezett, a katalógusban pedig közzétette fényképeit az Árpádházi királyok idején emelt építészeti emlékekről (Bakó Zsuzsanna: Gerecze Péter fényképhagyatéka, 1993).

Gerecze Péter, szegény sorsú diák lévén, csak közösségi támogatással fejezhette be tanulmányait. A hagyatékban található életrajz szerint „. . . a középiskola alsóbb osztályait néhai Fogarasy Mihály erdélyi püspök költségén Szamos-Újvárt, a felsőbb osztályokat pedig az erdélyi római kath. statustól nyert alapítványokon, mint a Kolozsvári Szt. József-finövelőintézet növendéke, az ottani róm. kath. lyceumban végezte . . . Felső tanulmányait, hasonlóan a középiskolaiakhoz, részben mint a nevezett finövelőintézet növendéke, részben pedig két évig élvezett 300 frtos állami ösztöndíj mellett végezte.” Később is, középiskolai tanárként, több külföldi tanulmányutat tett állami támogatással.

Gerecze Péter az előlegezett bizalmat a későbbiekben rendhagyó munkásságával igazolta: a befektetés busásan megtérült – a már említett úttörő tevékenysége mellett – önálló tanulmányaival, művészeti cikkeivel, könyveivel (A pécsi székesegyház, 1893; A pécsi székesegyház egykori oltársátra és szobrászati maradványai, 1897; Szt. Simeon ezüst koporsója Zárában, Archeológiai Közlemények, 1895; Szobrászati emlékek Magyarországon, 1898).

Vajdaság művészettörténetébe is kitörölhetetlenül beírta nevét: az 1896-ban Törökbecse közelében végzett ásatásai során ő tárta fel „a padlókő gyanánt alkalmazott” aracsi követ, amelynek első leírását is ő adta meg egy 1896-ban keltezett levelében (Vajdasági Levéltár, Újvidék). Emellett csaknem húsz kiváló fényképet is készített a középkori Pusztatemplomról, Vajdaság legrégibb építészeti emlékéről. Ezeknek nagyméretű, 18x24 cm-es üveglapjait a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fotógyűjteményében őrzik, a Gerecze-féle hagyatékban.

Gerecze Péter tisztában volt a Pusztatemplom művelődéstörténeti jelentőségével, s ezért az imént emlegetett, Karátsonyi Andorhoz címzett levelében – az aracsi részek az ő uradalmához tartoztak – sürgette a további ásatásokat, a romtemplom megőrzésére és védelmére tett javaslatokat, de rámutatott arra is, hogy a hozzávezető út építése, a terület fásítása, élősövénnyel való kö-

rülkerítése a Pusztatemplomot „az egész környék legszebb és legérdekesebb kirándulóhelyévé tenné”. Majd így folytatta: „Igaz, hogy eme munkálatok némi áldozatot kívánnak, de Méltóságod előtt említenem sem kell, hogy hazánknak éppen azon a vidékén nemzeti életünk fonala sokszor végképp megszakadván, ilyen nevezetes műemlékeknek épségben tartása és ezáltal a hazafias és történelmi öntudat felkeltése és ápolása ott kívánatosabb, mint bárhol az országban, s ennél fogva meg is érdemel némi áldozatot!”

Azóta száz év múlt el, az ásatások és a műemlékvédelem terén volt némi eredmény, de a Pusztatemplom megközelítése ugyanolyan körülményes, mint akkor volt, s a „történelmi öntudat felkeltése és ápolása” terén is sok kívánnivaló van.

GERGELY BORISKA (Óbecse, 1887. december 3.–Budapest, 1943. február 6.) – A két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom, ha nem is nagy tehetségű, de szorgalmas munkása volt. Az anyakönyvben Pásztor Boriska néven van bejegyezve, később a polgári életben, férje után, Polák Ignácné volt, de írásait kizárólag Gergely Boriska, azaz választott irodalmi nevén tette közzé.

Gyermekkorában szülei Törökkanizsára költöztek, úgyhogy az elemit és a polgárit ott fejezte be, s ugyanott szerezte meg önképzéssel irodalmi műveltségét is. A húszas években a Bácsmegyei Napló irodalmi rovatában tűnt fel, Szenteleky Kornél pedig az induló Vajdasági Írás főmunkatársává tette. Olyan dolgozótársat látott benne, aki mint írja is, hozzájárulhat a „lap erejéhez és holnapjához”. Kapcsolatuk később már nem volt felhőtlen, Majtényi Mihály szerint Szenteleky a maga „hullámzó érzésskáláján Gergely Boriskát hol a legelsők között emlegette, hol rövidlátással, fecsegéssel és bajkeveréssel vádolta”.

Gergely Boriska versekkel, de leginkább elbeszélésekkel jelentkezett, írt azonban sok minden mást is: regényt, publicisztikát, recenziót, szociográfiát, ideológiai kérdéseket feszegető tanulmányokat. Ő írta nálunk az első rádiójátékot is, amely azonban nem került műsorra, nem ütötte meg a mértéket, ahogy mondani szokták. A sors iróniája, hogy a munkásságának zömét kitevő verseit és elbeszéléseit sohasem sikerült kötetbe gyűjtenie, csupán két regénye (A tékozló lány, 1929; Asszonyok, 1933) és két mesekönyve (Mesék, 1926; Nagyokról – kicsinyeknek, 1933) jelent meg. Az utóbbiban „kultúrhistóriai mesék”-et tett közzé, Liszt, Munkácsy, Jókai, Madách és Ady, valamint Branko Radičević, Jovan Jovanović-Zmaj, Đura Jakšić, August Šenoa és Vuk Karadžić életéből vett epizódokat dolgozott fel.

A kortársak inkább Gergely Boriska kék szemére, fényes szőrű csikóbundájára emlékeznek, mintsem műveire. Herceg János szerint a „Kalangya legtermékenyebb munkatársa” volt, Szenteleky egyik levelében így kommentálja a távozásáról keringő híreket: „Ki fog akkor novellákat szállítani a Vajdasági Írásnak?” A kritika és az irodalomtörténet már sokkal szigorúbban ítélkezik munkásságáról. Bori Imre irodalomtörténetében csak az imént emlegetett mesekönyvét tartotta érdemesnek megemlíteni, Utasi Csaba pedig a Kalangyában folytatásokban megjelent Varrótűhercegnő című kisregényéről azt írja, hogy „Courths-Mahler-i receptre készült tömény giccs”.

Gergely Boriska neve rendre kimaradt az irodalmi és egyéb lexikonokból is. Még a két háború között megjelenő

Zsidó lexikon sem jegyzi, ahol pedig nagy gonddal tüntettek fel minden izraelita származású szerzőt. Az Új magyar irodalmi lexikon azonban rövid szócikket közöl róla.
Pató Imre közlés szerint a XIII. kerületi zsidókórházban hunyta le szemét, s a rákoskeresztúri temetőben helyezték örök nyugalomra (17/c parcella, 28. sor, 4. sírhely).

GERICH ENDRE (Petrőc, 1908. július 3.–Újvidék, 1995. augusztus 29.) – Egészen különleges színészpálya az övé: életének első felét, 1928-tól, amatőrszínpadokon töltötte – mintegy kiegészítve a banktisztviselői szürke hétköznapokat a festett kulisszák mozgalmas világával –, elsősorban vígjátékokban való szerepléssel, de rendezéssel meg egyesületi vezetőként is. Az újvidéki Polgári Magyar Daloskör alelnökeként pártolta a színjátszást, a maga választotta darabokat vitte színre, s fel is lépett bennük, mindenekelőtt mint komikus. Ha esetlenül megjelent a deszkákon, máris kitört a nevetés, felcsattant a taps . . . Emlékezetes szerepei voltak: Puzsér (Molnár Ferenc: Doktor úr); Bubernyik (Mikszáth Kálmán: A Noszty fiú esete Tóth Marival); Jankó (Lukácsy Sándor: A vereshajú). Előfordult, ha ritkábban is, hogy csak rendezőként mutatkozott be olyan darabokban, amelyekben nem talált testhezálló szerepet (Konti József: A gyimesi vadvirág).
A második világháború után, amikor csaknem három évtizedes tilalom múltán lehetőség nyílt az első magyar hivatásos színház megalapítására, a legtehetségesebb műkedvelők előtt kitárult a kapu. Ő azonban nem jelentkezett a szabadkai felvételire, ezért nélküle állt össze az együttes. Talán nem volt önbizalma, bátorsága, hogy a biztos újvidéki bankhivatalnoki állást felváltsa a bizonytalan szabadkai kezdéssel. Akik jobban ismerték, megértették bizonytalankodását, mivel az életben is olyan kétbalkezes volt, mint a színpadon. Amit nem tett meg 1945-ben, harminchét éves korában, elkövette 1955-ben, negyvenhét évesen: az Újvidéki Rádió színészegyüttesének tagja lett. Ilyen minőségben a vidámestek, a humoros műsorok népszerű hősévé vált. Otthonosan mozgott láthatatlanul is a kabaré, a villámtréfa, a rövid bohózat, a paródia világában. A közönségnek idővel alkalma adódott, hogy személyesen is megismerkedjen vele a nyilvános adásokban, az élőújságokon, az alkalmi rendezvényeken, s szívébe zárta. Most is az történt, mint korábban: amint megjelent, kitört a nevetés . . .
Eleinte Gombos Péterrel lépett fel, mintegy ideális komikuspárt alkotva (a kabaré, de főleg a film ismeri a kövér–sovány, a magas–alacsony, a „buta” és „okos” ellentétre épülő duókat, az ő esetükben a kicsi–kövér kombináció volt a nyerő), később Ferenczi Jenővel nevettette meg a nagyérdeműt. A rádió beskatulyázta, csak ritkán nyújtott neki lehetőséget, hogy tehetségét más téren is kibontakoztassa. Marguerite Duras Andesmas úr délutánja című rádiójátékában emlékezetes módon személyesítette meg a leányáért rajongó apa édes-bús figuráját, mintegy jelezve, hogy többre is képes, nemcsak a rövid jelenetekben tud fényesen helytállni, hanem az egész estét betöltő darabokban is.
Az induló Újvidéki Színház sem fedezte fel az egészen sajátságos humorú, parlagon heverő komikust, nem is lépett fel egyszer sem, egy vígjátékban sem. Egy komikus életében ez már egyáltalán nem volt komikus epizód.

Ezerkilencszázhetvenegyben ment nyugdíjba: a láthatatlan színház embere ezzel még észrevétlenebbé vált, teljesen megfeledkeztek róla. Majd csak húsz év múltán, a nyugdíjba vonuló kartársnak, Ferenczi Jenőnek a Fizetek, főúr, avagy az oroszlánszívű Jenő címmel az Újvidéki Színház pódiumán megrendezett búcsúelőadásán lépett fel, nyolcvanéves korában. Az idős kolléga az előadás után hálásan szorította meg a fiatalabb kezét: „Köszönöm, Jenci, hogy meghívtál – mondta –, most már nyugodtan meghalhatok, igazi kőszinházban is játszottam."
Ekkor lépett fel első ízben egy hivatásos színházban. Először és utoljára . . .

GERSTER BÉLA (Kassa, 1850. november 3.–Budapest, 1923. augusztus 3.) – Híres kassai polgári család sarja, csatornák és vasutak tervezőmérnöke, világcsavargó. Tanulmányait a bécsi műegyetemen végezte, diplomázás után, egy befolyásos rokonának közbenjárására, az osztrák főváros mérnöki osztályán kapott állást. Türr István itt figyelt fel a 26 éves, tehetséges inzsellérre, s 1876-ban, egy nemzetközi mérnöki expedíció tagjaként kiküldte a Panama-szoros tanulmányozására. A tropikus őserdőben végezte a felméréseket, majd az expedíció nevében, a korábbi tíz év hasonló tapasztalatait is összegezve, összehasonlító tanulmányt írt a csatorna legmegfelelőbb nyomvonalairól. Ez a munkája Párizsban, Bécsben és Budapesten jelent meg (Az amerikai földszoros átmetszése érdekében végzett előmunkálatok, 1878), s ebben a Panama-csatorna mai változata mellett szállt síkra.
Ettől kezdve a vállalkozó Türr István és a mérnök Gerster Béla útjai jó ideig párhuzamosan haladtak. „Az egyik volt a mozgató, a másik a cselekvő erő. Türr István felszínre hozta az eszmét, Gerster megvalósította. Türr a vállalkozáshoz adta neve tekintélyét, s financiális összeköttetéseinek támogatását, Gerster ellenben tudományát, tehetségét és munkaerejét" – így írta le a „kettős"-t a Vasárnapi Újság 1893-ban.
Gerster Béla 1877-től a Ferenc-csatorna főmérnöke, befejezte annak újjáépítését, az akkorra már elkészült, Kisztapártól Újvidékig húzódó Ferenc József-öntözőcsatornát pedig megkísérelte eredeti rendeltetésére felhasználni, azaz az öntözéses gazdálkodásra, mégpedig úgy, hogy a belőle jobbról balra kiágazó kisebb-nagyobb vízárkokkal biztosítsa, lombardiai mintára, a szükséges vízmennyiséget. Az öntözéssel Alsó-Bácska olyan súlyos milliókat jövedelmező mezőgazdasági vidékké alakulhatott volna át, mint amilyen Észak-Olaszország lett a Pó mentén. A terv azonban több mint száz év után sem valósult meg, részben a gazdasági korlátok, részben az érdektelenség miatt. Gerster részt vett a „gazda" által megálmodott többi vízgazdasági vállalkozás tervezésében. Elkészítette a vukovár–šamaci és a Károlyvárosig (Karlovac) terjedő felsőkulpai hajózócsatornák terveit, amelyek részei lettek volna a Duna–Adria kanálisnak, illetve megteremtették volna a közvetlen vízi utat Budapest és Fiume, valamint Temesvár és Fiume között. A tervek tőkehiány miatt meghiúsultak, illetve a vasútépítés részesült előnyben.
Valamivel később, 1881-ben, Gerster Béla megszerezte Türr nevére a görög kormány engedélyét a Korinthoszi-csatorna építésére, s azt saját tervei szerint, mint a Korinthoszi Csatornaépítő Válallat igazgató-főmérnöke, 1881 és 1886 között el is készítette. A korintho-

szi földszoros átvágása már a rómaiakat is foglalkoztatta. Az arra hajózó Herczeg Ferenc ennek kapcsán írja emlékezésében: „. . . Türr István tábornok lefőzte Néró császárt, mert megcsinálta azt, amivel Néró eredménytelenül próbálkozott.” A meredek falú csatorna fényképe azóta sok tankönyvbe bekerült a világ minden táján.
Mérnökünk 1886-ban visszatért Magyarországra, s önálló vállalkozóként mindennemű építkezésben résztvett, 13 vasútvonal tervezését és építését is irányította. Olykor cikkezett a szaklapokban, egyik hosszabb, különnyomatban is megjelent munkájában a Korinthoszi-csatorna építéséről adott szakmai áttekintést.

GION JÁNOS (Katalinfalva, ma: Ravni Topolovac, 1864. ?–Budapest, 1919. ?) – Csak annyit tudunk róla, hogy a közép-bánáti, egykor németek lakta faluban született, a pontos dátumot nem lehetett megállapítani, mert az anyakönyvek megsemmisültek. Halálának időpontja is ismeretlen. Az utolsó híradás 1918-ból való, amikor az osztrák szabók képviseletében Budapesten járt, ettől kezdve nyoma veszett, az ellenforradalmi retorziók áldozata lett.
Fiatal vándormunkásként került Ausztriába, s a munkásmozgalom radikális szárnyához, az anarchistákhoz csatlakozott. Mint felforgató elemet 1884-ben, húszéves korában kiutasították Bécsből, s Temesvárra toloncolták. Onnan háromévi katonai szolgálatra vonult be, s az adriai tengerparton szolgált: Kaštel Noviban, Boka Kotorskában, Budvában, Lastovón és másutt. A leszerelés után visszatért szülőfalujába, de a nyugtalan szellemű szabólegény csakhamar Nagybecskerekre költözött, munkát vállalt, s Homa Kálmán vaseszergályos, a helyi Munkásképző Egylet megalapítója és elnöke mellett a nagybecskereki munkásság vezetője lett.
Ezernyolcszáznyolcvankilencben Párizsban megtartották a II. Internacionálé első kongresszusát, amely egyebek között a nyolcórás munkanap bevezetését követelte, s május 1-jét a nemzetközi munkásmozgalom ünnepévé nyilvánította. Gion nagy lelkesedéssel fogadta a döntéseket, s igyekezett nekik érvényt szerezni. Lelkes propagátora lett a híres nyolc, nyolc, nyolc jelszónak, azaz a nyolc-nyolc órai munkának, pihenésnek és szórakozásnak. Ő szervezte meg a nagybecskereki szabóság első bérsztrájkját 1890-ben. Az akció sikerrel zárult, de ő ettől kezdve állandó üldözéseknek volt kitéve, már csírájában lehetetlenné tették minden tevékenységét.
Az első nagybecskereki május elsejei ünnepséget azonban még ő szervezte meg. A rendőrség ugyan betiltotta a felvonulást, a kincstári erdőben sem engedélyezte a gyülekezést, az Elmer-vendéglőben pedig a társas összejövetelt, de a munkásság nagy nyomására mégis lehetővé tette, hogy gyűlést tartsanak a városi kaszinó kistermében. Ezt Gion János nyitotta meg, mintegy háromszáz ünneplő részvevő előtt, s ő volt az egyik fő szónok is.
Ezután, a Szociáldemokrata Párt vezetői egy korábbi meghívásának eleget téve, Budapestre költözött, s pártvezetőségi tagként és lapszerkesztőként működött. A pártviszályok éveiben a radikális szárnyhoz tartozott, s amikor a Bánffy-kormány kitoloncolta a politikailag nem kívánatos munkáspárti vezetőket, őt is születési helyére, Katalinfalvára zsuppolták. Itt tovább folytatta tevékenységét, heves hangú cikkekben támadta a megalkuvó munkásvezéreket. Az egyik emiatt beperelte, s a bíró-

ság hatheti fogságra ítélte. A büntetés letöltése után Ausztriába távozott, az ottani szakszervezeti mozgalmakba kapcsolódott be.
Gion János a korai nagybecskereki munkásmozgalom egyik legkiemelkedőbb alakja volt Homa Kálmánnal, az első munkásegylet megalapítójával együtt. Ő nyitotta meg a híres munkásmozgalmi szabómunkások sorát, utána Binder József, az egyesülés után létrejött Kommunista Párt első elnöke és a Közakarat című kommunista napilap kiadója, majd Szervó Mihály vette át a zászlót.
Zrenjaninban csak Szervó Mihály nevét vette körül tisztelet, de manapság ez is kiveszőben van. Homa Kálmánról, Gion Jánosról és Binder Józsefről már korábban teljesen megfeledkeztek.

GOHL ÖDÖN (Buda, 1859. október 8.–Budapest, 1927. december 5.) – Csendes, visszavonult, gyakran betegeskedő gyermek volt, az anyját így vigasztalta környezete: meggyógyul, mire pap lesz. A szülők egyébként valóban lelkészi pályára szánták nyolcadik gyermeküket, s végül az is lett, ha nem is szabályos, miséző plébános. A budapesti piaristáknál és a pozsonyi királyi katolikus gimnáziumban tanult, s az esztergomi bencéseknél érettségizett 1876-ban. Még ugyanabban az évben, mint pazmanita (az 1623-ban, Pázmány Péter által alapított intézet, a Pazmaneum növendéke) a bécsi egyetem teológiai karára járt, majd ennek befejezése után a budapesti egyetem bölcsészeti karán tanári oklevelet szerzett.
Az ifjú filológus 1882-ben, a soproni Csöndes-féle tanintézetben kezdte meg tanári pályáját, majd 1885 és 1895 között a szabadkai városi gimnázium görög–latin tanára lett. Tíz évig tanította a bácskai diákoknak ezt a „férfias tudományt”, Vergilius nyelvének csodakertjébe kalauzolta őket, népszerűsítette a latin auktorokat, hálás tekintettel jutalmazta a jó eszű latinistákat, vagy éppen villámló szemekkel osztogatta a szekundákat. Közben szenvedélyesen tanulmányozta az éremtant, minden valamirevaló szerző munkáját beszerezte, részt vett az ásatásokon, s azonosította a talált régi pénzeket. Ezernyolcszáznyolcvanhétben Iványi Istvántól átvette a gimnáziumi numizmatikai gyűjtemény kezelését, s azt részben saját gyűjteményéből egészítette ki, részben pedig a diákok ajándékából gazdagította.
A gimnázium 1894. évi értesítőjében tette közzé A római birodalom érmeiről című tanulmányát, amely fordulatot hozott életében. Grosschmid Gábor ismertetőt írt róla a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvének 10. számában, különnyomata pedig elkerült a szakma legjobbjainak kezébe, úgyhogy ennek alapján a következő évben meghívták a Nemzeti Múzeum éremtárának segédőrévé. Néhány év után ő lett az éremtár vezetője, azaz igazgatóőre. Távozása előtt jelent meg a zombori társulat 1894. évi évkönyvében egy beszámolója a Macskovics-féle téglagyár területén feltárt leletekről, de még utána is egy ideig közreműködött a Történelmi Társulat kiadványában (1899. 15. szám: Szabadkai szükségpénz jegy a szabadságharc idejéből; 1902, 18. szám: A sebesicsi éremlelet). Az imént említett Sebesics-puszta Szabadkától délkeletre terül el, a középkorban itt egy Sebestyénegyháza nevű település állt.
Gohl Ödön a numizmatika és az éremművészet minden ágában figyelemre méltó, nemegyszer maradandó értékű tanulmányokat írt, az ún. barbár (kelta)

pénzek meghatározásában és rendszerezésében pedig alapvető eredményeket ért el (Budapest emlékérmei, 1899; Budapest újabb emlékérmei, 1905; mindkettő a Budapest Régiségei című évkönyvben jelent meg; A szalacskai kelta pénzverő és bronzöntő műhely, 1907; A magyar királyok koronázási érmei, 1917; Magyarország barbár pénzeinek áttekintése, 1925). Ő alapította meg 1901-ben a Magyar Numizmatikai Társulatot, 1902-ben megindította folyóiratát, a Numizmatikai Közlönyt. A folyóiratnak 1926-ig volt a főszerkesztője, a szervezetnek pedig haláláig elnöke.

GOIGNER JÓZSEF (Kitzbühel, 1837. március 14.–Nagybecskerek, 1887. március 8.) – Egy tiroli kapitánysági székhelyen született, szülei korán, nagy nyomorban haltak meg, úgyhogy ő 15 éves korától egyedül boldogult az életben. Tehetsége már ekkor kibontakozott: a nagybecskereki múzeumban egy 1853-ban, 16 éves korában keletkezett, kitűnő önarcképét őrzik, amelyet vándorútja során magával cipelt, a halála után sem lett az enyészet martaléka.
Münchenben Moris Schwindnél, a biedermeier elemekkel kevert német romantika egyik legnépszerűbb mesterénél tanult, Bécsben Joseph Führichnek, a nazarenus mozgalom legjelentősebb osztrák képviselőjének tanítványa volt, Pesten pedig a drezdai születésű Lehmann Mórtól sajátította el a jelmeztervezés és a díszletfestés tudományát.
Tanulmányait 1859-ben, azaz 22 éves korában fejezte be, néhány év múltán pedig Bánátban ütött tanyát. Ezernyolcszázhatvanháromban a verseci katolikus templom dekorálására, falképeinek elkészítésére kapott megbízatást, nem sokkal később pedig Lázár Zsigmond écskai földbirtokos alkalmazta az écskai kegyúri templom kifestésére.
Ezernyolcszázhatvanhatban megnősült, Becskereken telepedett le, a Zsidó közben vásárolt egy családi házat, s ebben festészeti és fényképészeti műtermet rendezett be, utalva arra is, hogy a portréfestészet nem ígért biztos jövedelmet, ezért ki kellett egészíteni fotografálással, bár ez is kérdéses vállalkozás volt, mert a városban 1852 óta Oldal Istvánnak már jól bejáródott fényképészeti műterme volt, s a vándorfotográfusok konkurenciája sem volt jelentéktelen.
Goigner más téren is igyekezett anyagi helyzetén javítani: cégtáblákat festett, minőségi piktormunkákat vállalt kastélyokban és a gazdag polgári házakban, a Nagybecskereken vendégszereplő vándortársulatoknak díszleteket tervezett és festett, ahogy azt mesterénél, Lehmann Mórnál tanulta.
Ezernyolcszázhetvenegyben ő végezte el az új megyeháza belső terének gazdag síkdekorációját. A stukkóval bőségesen tagolt falakon és mennyezeten vegyesen alkalmazta a geometrikus ornamentikát és a növényi díszítményeket, főleg az arabeszket, az akantuszlevelet és a palmettát. Néhány megőrzött színes vázlata a pedáns mester ügyességét és művészi erejét tükrözi, de a megyeháza jól megőrzött belső tere is tiszteletreméltó munkáját dicséri.
Goigner József, a források szerint, Bánátban, mintegy 25 templomot festett, ezekben is kifejezésre jutott dekorációs készsége, a növényi és a geometrikus díszítés elemeinek összehangolt alkalmazása. Munkásságát ma már, sajnos, kevés művével lehet dokumentálni.
Falfestőként is dolgozott, de munkáinak számát nem lehet pontosan kimutatni. Ugyanis nem freskótechnikával dolgozott, hanem olajjal. Ezek gyorsan

tönkrementek, s javításuk is rendszerint szakszerűtlenül történt, vagy egyszerűen levakarták, illetve átfestették őket.
A már említett verseci és écskai templomok mellett dolgozott Nagytárnokon (Begejci), Bókán, Karlován (Novo Miloševo), Tordán, Nagybecskereken és másutt. Tordán 1969-ben eltávolították Goigner rossz állapotba került munkáit, Nagybecskereken pedig a Nepomuki Szent Jánosról elnevezett székesegyházban az 1885-ben keletkezett festményeit dilettáns módon újították fel.
Szinte biztosra vehető, hogy portrékészítéssel is foglalkozott – a Gross-Becskereker Wochenblattban megjelenő hirdetései is erről tanúskodnak –, de sajnos, csak két önarcképe maradt fenn: az egyik a már említett ifjúkori önarckép, a másik pedig 1872-ben keletkezett, a meglett korú festőt ábrázolja, feleségével együtt.

GOMBOS ANTAL (Gombosszentgyörgy, 1730 ?–Nemesmilitics, 1794. június 22.) – Régi, elszegényedett nemesi család sarja, elődeinek származásfája a XIV. századig nyúl vissza. „Mint iratik – közli Nagy Iván a Magyarország családai . . . című munkájában –, nevét törzs-elődjének fején nőlt szemölcstől vette."
A család bácskai ága Gombos Gábortól ered, aki fiatalemberként 1716-ban telepedett le. Fiának, Gombos Antalnak a neve az 1754–1756. évi nemesi összeírásban szerepel, egy 1776-ból származó adat szerint a vármegye adószedője és címzetes táblabírája volt.
Pályaképéről ennél többet nem is tudunk. Viszont a 200 évvel ezelőtt bekövetkezett halála alkalmából a kiszemelt megyei urak hagyatéki leltárt készítettek az „elmaradott parázs pénzéről (bankjegyekben és érmekben levő pénz – K. Z. megjegyzése), írásbeli eszközéről és más egyéb ingó és ingatlan Jószágáról, interessatus részeknek jelenlétében."
Zsoldos Benő zombori törvényszéki jegyző, a Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság pénztárnoka, a Vasárnapi Újság, az Új Idők és az Ország-Világ munkatársa, akinek a kezében járt ez az inventárium, kultúrhistóriai szempontból a könyvekről szóló részt tartotta a legérdekesebbnek, s ezt a 37 könyvből álló jegyzéket teljes egészében közzétette a Magyar Könyvszemlében (1910, 3. füzet).
Vajon milyen lehetett egy XVIII. századbeli bácskai táblabíró bibliotékája, mit mond róla és általában a hasonló állású megyei főhivatalnokokról, érdeklődési körükről? Elöljáróban talán azt kellene elmondani, hogy ez a csöppnyi kézikönyvtár a szak- és ismeretterjesztő művek gyűjteménye. Helyet kapott benne Werbőczy Hármaskönyve, a Tripartitum opus iuris . . . Hungariae, továbbá Szentiványi Mártonnak, a nagyszombati egyetem jezsuita kancellárjának két törvénytára az 1734. és az 1743. esztendőből. E szerző gazdasági vonatkozású munkáinak gyűjteményes kiadása a XVIII. században háromszor is megjelent. Egyik példánya szintén a jegyzékben van, akárcsak a Szent Biblia, Bonfini magyar története, XI. Kelemen pápa beszédei (Frankfurt, 1729) és Pápai Páriz Ferenc latin–magyar és magyar–latin szótárának 1767. évi nagyszebeni kiadása, amelyet Bod Péter dolgozott át.
Az irodalmi művek közül szóba hozzuk Baltasar Gracian spanyol jezsuita moralista-oktató aforizmáit, Faludi Ferenc átdolgozásában, Babai Ferenc jezsuita költő Ungariae reges . . . című művét, amelyben megénekelte a magyar kirá-

lyok erényeit, továbbá Kemény Jánosnak, II. Rákóczi György tatár fogságba esett hívének siraloménekét.
A közelebbi és a távolabbi tájakat, népeket, ismertető munkák mellett (Könyv a horvát nép eredetéről; Szlavónia leírása; Fejtegetés a szerb nemzetről; Kis Európai Földrajz) katekizmus, aritmetikai kézikönyv is került a gyűjteménybe. Egyik legutóbbi szerzeménye egy 1792-es kiadású egészségügyi tanácsadó volt, amely az ízületi bántalmakban szenvedő embereknek írja elő a kötelező életmódot. És hát ott volt a polcon a kor nagy könyvsikere is: Losontzi István nagykörösi iskolarektor széles körben elterjedt tankönyve (Hármas Kis Tükör, melly I. A Szent Históriát, II. Magyar Országot, III. Erdély Országot annak földével, polgáriállapotjával és históriájával gyenge elmékhez alkalmazott módon a Nemes Tanulóknak sommásan, de világosan elő-adja és ki-mutatja. Pozsony, 1773).
A bácskai főhivatalnok könyvtárát természetesen nem lehet összehasonlítani azokkal a korabeli könyvtárakkal, amelyeket a nagy összegező munkák említenek (Csapodi Csaba–Tóth András–Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet, 1987; Kelecsényi Gábor: Múltunk neves könyvgyűjtői, 1988; Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 1983), de azért a néhai jó Gombos Antal táblabíró uramnak sincs szégyellnivalója.

GOZSDU ELEK (Ercsi, 1849. november 28.–Temesvár, 1919. május 26.) – Gozsdu Elek ugyan a Dunántúlon született, de életét, néhány évi budapesti tartózkodástól eltekintve, a mi tájainkon élte le, a Temesvártól Zomborig terjedő térségben, azaz a Temesközben és a Bácskában. Családjának volt macedón, román és szerb ága, úgyhogy ilyen természetű szálak is kötötték soknemzetiségű vidékünkhöz, ő viszont magyarul gondolkodott és írt.
Bori Imre mutatott rá A jugoszláviai magyar irodalom rövid történetében, hogy Bánát sajátságos világa – embereivel, tájaival, eseménytelen eseményeivel, „erős színei”-vel – valójában az ő munkássága révén vonult be először az irodalomba a múlt század végén. Az Aranka völgyében, a Delibláti-homokpusztán, az alibunári mocsarak között, a Fehértemplom-szerű kisvárosokban és a kertészfalvakban, az egykori határőrvidéki településeken, azaz a mindenütt fellelhető mállott falú vályogházakban meg az itt-ott hivalkodó kastélyokban „. . . élnek a hangulat és kedély ködében veszett hősei, az élet Tantaloszai, akiknek az a sorsuk, hogy sokan nem érnek célba, mert nem tudnak akarni . . .”
Őt is, akárcsak hőseit, a csüggedés és a nihilizmus kerítette hatalmába, az akaratszegénység, a megtorpanásra való hajlam jellemezte, amikor egy-két regényét, egyetlen novelláskötetét közöny fogadta, már-már visszhangtalan maradt. Egyébként is keveset írt, ezek után pedig elhallgatott. Azt is mondhatnánk, hogy egy ki nem teljesedett, szinte csonkán maradt életművel biztosított magának helyet az irodalomtörténetben. Polgári pályán keresett magának elégtételt, s gyorsan érvényesült: Fehértemplomban alügyész, Karánsebesen és Temesváron ügyész, Zomborban pedig már királyi főügyész, méltóságos úr. Zomborban 1897 és 1905 között élt, alig írt, az egyébként sem bővizű forrás mintha teljesen elapadt volna. Ekkor már, mint ahogy azt egyik híve és kortársa írja, szépművészeti tanulmányokkal foglalkozott, drága kiadványokat,

képeket, műtárgyakat gyűjtött „előkelő ízléssel és tudással”. Bécsbe szecessziós kiállításokra járt, Velencében a reneszánsz emlékek ejtették bűvöletbe. Zombor köz- és társasági életében érezhetően jelen volt. Juhász Árpád festői pályáját próbálta egyengetni, egy fényes főúri lagziról készült fényképen Laza Kostić mellett látjuk. Nevéhez fűződik a zombori Szabad Lyceum elindítása és sikeres működése, ő tartja az első előadást is Művészi ízlésirányok címmel. „. . . Valóságos szellemi forradalmat csinált Zomborban” – írja ezzel kapcsolatban a Pesti Hírlap 1903-ban.
Életének vége felé még volt egy emberi és irodalmi fellobbanása. Ezerkilencszázhétben, Temesváron megismerkedett Weis Annával, egy gazdag kereskedő szép feleségével, aki méltó és serkentő szellemi partnernek bizonyult. Leveleztek egymással, illetve Gozsdu az, aki szinte naponta tollat ragad, s elmondja múzsájának mindazt, ami foglalkoztatja, ami eszébe jut múltról és jelenről. Diószegi András írja az akadémiai irodalomtörténetben, hogy „a magyar szecesszió ízlésének, világnézetének ez a levelezés talán a legérdekesebb irodalmi öröksége”. A levelezésből, Pongrácz Mária válogatásában, Anna-levelek címmel 1969-ben jelent meg egy kötet Romániában. A levelek zöme azonban, közöttük azok is, amelyek zombori, fehértemplomi, illetve bánáti emlékeit idézik, még kiadatlanul lappang.

GÖNDÖR FERENC (Óbecse, 1870. július 21.–Veszprém, 1934 ?) – A XIX. század végén és a XX. század elején ismert közéleti figurája volt szülővárosának. Tanítói oklevelét Kalocsán szerezte 1890-ben, s ettől kezdve felekezeti tanító volt Becsén, előbb a Tisza-parti, utóbb a beltéri iskolában. Nem annyira szakmai téren tűnt ki, inkább az iskolán kívüli működésével, politikai szerepvállalásával. Részese volt a helyi lapalapítási mozgalmaknak: így segédszerkesztője volt Csupor Gyula lapjának, az Óbecsei Közlönynek (1896–1899), felelős szerkesztője a Népbarátnak (1899) s tulajdonosa és főszerkesztője az Óbecsei Újságnak (1900–1905), amely valamivel a távozása előtt szűnt meg. A Függetlenségi Párt alelnökeként a szűkebb értelemben vett politikai életben is otthonosan mozgott, de hangadó szerepet vállalt a tanítóság szakmai szervezetében, a Bácsmegyei Tanítószövetségben, annak az elnöke, időszaki lapjának, a Tanítószövetségnek pedig felelős szerkesztője volt. Közben ifjúsági egyleteket, szövetkezeteket alapít, gyümölcsészeti és méhészeti előadásokat tart, mivelhogy maga is gyakorló méhész és gyümölcstermelő volt.
Politikai elvbarátainak közbenjárására elemi iskolai igazgatói állást nyert Mosonban (1906), majd királyi segédtanfelügyelővé nevezték ki Veszprém megyében (1909). Ettől kezdve egyre több pedagógiai szakmunkát jelentetett meg (Az iskolán kívüli népoktatás, 1908), hivatalból pedig több törvényt és miniszteri rendeletet látott el magyarázatokkal.
Dr. Páll Sándor 1989-ben kiadott, Becse bibliográfiája című munkájában tizenhét tételben jegyzi Göndör Ferenc könyveit, füzeteit, újságait. Első pillantásra egy sokoldalú egyéniség kezdett kirajzolódni a bibliográfiából, ám a benyomás csalókának bizonyult: a tanító Göndör (1897-ig Gubanits) Ferenc működéséhez ugyanis csak 9 tételt lehet kötni, a többi 8, azaz a felsorolt műveknek csaknem a fele egy azonos nevű, de

másik ember életművéhez tartozik: az újságíró Göndör (1911-ig Krausz) Ferencéhez. Így a becsei Göndör Ferenc termékenynek mutatkozó opusa elég gyorsan opusculummá apadt, „színtelenebb”, „szegényebb” lett.
A másik Göndör Ferencről (Bihardiószeg, 1885–New York, 1955) talán csak annyit, hogy szociáldemokrata újságíróként tűnt ki, a Népszava munkatársa lett, 1918-ban pedig kiadta Az Ember című hetilapot. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, a húszas évek végén pedig az USA-ba költözött.

GRÁBER LÁSZLÓ (Turócszentmárton, 1878. augusztus 17.–Pancsova, 1939. március 31.) – Ezerkilencszázegyben, miután befejezte a jogot Budapesten, kinevezték a pancsovai kir. törvényszékhez aljegyzőnek. Néhány év múlva, 1905-ben, búcsút mondott a bírói pályának, ügyvédi irodát nyitott. A következő esztendőben, a már meglevő Határőr mellett, megindította a Délvidéki Lapokat, és az első világháború végéig szerkesztette (1906–1918). Bekapcsolódott az ellenzéki Függetlenségi Párt munkájába, lapja is ennek a politikai szervezetnek félhivatalos orgánuma lett. Pártvonalon, de szakmai téren is szoros kapcsolatban állt dr. Várady Imre nagybecskereki ügyvéddel, aki szintén az ellenzéki Függetlenségi Párt híve volt, s függetlenségi programmal lapot adott ki, előbb Hírlap, majd Délvidéki Újság címmel. Mindketten arról is ismertek voltak, hogy kapcsolatot tartottak fenn a szerbség képviselőivel, még a háborús feltételek között is nyilvánosan síkraszálltak jogaikért.
Az impériumváltás után ők ketten az elsők között kezdeményezték a kisebbségi sorba jutott magyarság politikai képviseletének megszervezését. Körükhöz tartozott dr. Mara Jenő, a Torontál főszerkesztője, dr. Vinczehidy Dezső volt megyei főjegyző és Gachal János debelyácsai református lelkész. Nem sokkal később a bácskaiak is felzárkóztak egy magyar politikai szervezet alapításának gondolatához. Többhavi előkészület után 1922. szeptember 17-én Zentán megalakult a Magyar Párt. A közgyűlésen Gráber terjesztette be az új szervezet politikai programját, amely a magyarságot ért sérelmek orvoslását tűzte zászlajára: az anyanyelv használatának, az iskolák felállításának, a földreformnak, a dél-amerikai kivándorlásnak a kérdését. A közgyűlés határozatában felhívta a magyarságot, hogy e célok megvalósítása végett – osztályellentétek, felekezeti gyűlölet nélkül – sorakozzék fel a Magyar Párt mögé. A szervezet elnöke a szabadkai dr. Sántha György lett, a társelnökök között pedig ott volt dr. Gráber László és dr. Várady Imre is.
Gráber ez idő tájt külső munkatársa a Bácsmegyei Naplónak, közreműködik a lap évenként megjelenő almanachjában, s Szabadkán jelent meg az új ország alkotmánya is, amelyet Gráber fordított dr. Kalmár Elemérrel együtt (A szerbek, horvátok és szlovének királyságának alkotmánya, 1921).
A nagy becsvággyal dolgozó Gráber a Magyar Párt egyik legbefolyásosabb vezetője lett, ő vezette a földreformmal foglalkozó bizottságot is. Az egyik sokat hangoztatott tétel volt, hogy „senkit sem szabad kizárni a földreformból nemzetiségi hovatartozása miatt”. Az agrárreformügyi miniszter azonban kereken kijelentette: „A földreform alá eső nagybirtokokra természetesen elsősorban az önkénteseket, a dobrovoljácokat telepítjük, másodsorban pedig az

illető vidék jugoszláv nemzetiségű igénylőit. Magyar nyelvű állampolgáraink a határtól távolabb eső részeken kapnak földet.” Végül a Dél-Szerbiában és Macedóniában ígért földjuttatásokból sem lett semmi.
A Magyar Párt más téren sem tudott eredményt felmutatni, a közéletből teljesen kizárták. Ezért kapcsolatot keresett az ellenzéki szerb és horvát pártokkal, de az uralmon levő Pašić-kormányzattal is. Ebben, régi kapcsolatai révén, Grábernak volt nagyobb szerepe, ő szorgalmazta az együttműködést azokkal, akik hajlandóságot mutattak, hogy a délszláv államba került magyarság részére elfogadható helyzetet teremtsenek. Emiatt azonban sok kellemetlensége támadt: Belgrádban eleve gyanakvással kezelték, a párton belül pedig, zsidó származása miatt is, azzal vádolták, hogy elárulja a magyar ügyet. E kettős nyomás végül megtörte lendületét. A hatóság irredentizmus vádjával tartóztatta le (koholt vádak alapján), a párton belüli „nemzeti” erők pedig antiszemita jelszavakkal buktatták meg az 1924. évi választásokon. Ezek után visszavonult a politikai életből, s hátralevő éveit ügyvédi gyakorlatának szentelte.

GRAND MIKLÓS (Temesrékás, 1837. június 28.–Buziásfürdő, 1893. szeptember 16.) – Vidékünk méhészetének megalapítóját, a bánáti spanyolok kései leszármazottját a megélhetési gondok vitték rá a rovarok tartására. Versecen fejezte be a tanítóképzőt, 1856-ban pedig megkapta első kinevezését a buziási katolikus felekezeti iskolába. „A tanítói állás – írta később életrajzában – rendesen csak kis darabka kenyérhez juttat. Ha erre szorulsz, lehet, hogy napról napra beéred vele, de hogy aggkorodra is tehess el belőle, arra ne számíts.” Próbálkozott selyemhernyó-tenyésztéssel, faiskolával, gyümölcstermesztéssel, de nem sokra vitte. Ezernyolcszázhatvannégyben meglátogatta a buziási iskolát Bonnaz Sándor csanádi püspök, s alkalma volt látni a kitűnő iskolamester pompás gyümölcsösét is. „Mindennel meg vagyok elégedve – mondta a főpap, életrajzának tanulsága szerint –, de egynek híjával van kertje, s az egy méhesház.” S mindjárt egy húszforintost is kezébe nyomott, hogy vegyen magának két méhcsaládot. Ettől kezdve élete új értelmet kapott, s anyagi helyzete is megjavult: szép házat vett magának, meg két és fél hold szőlőt. Méhesének messze földön híre terjedt, sokan felkeresték, kikérték tanácsát, a kiállításokon oklevelekkel, érmekkel, pénzjutalmakkal tüntették ki. Ezernyolcszáznyolcvanegyben két minisztérium egyetértésével (a földművelési és a közoktatási tárca) kinevezték méhészeti vándortanítónak Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Bács-Bodrog, Arad és Csanád megye területére, 1885-ben pedig országos méhészeti felügyelőnek. Az említett megyék csaknem minden falujában iskolai méheseket hozott létre, tartotta a kapcsolatot a legjobb termelőkkel, saját tervezésű mozgókaptárakkal látta el őket. A nagybecskereki Torontálban közölt egyik cikke szerint (1891. XII. 25.) az idő tájt Torontál megye adott legtöbb mézet az országban, utána Temes megye következett.
Csaknem két évtizedes eredményes munka következménye volt ez. Időközben, 1873-ban, megalakította a Délmagyarországi Méhész Egyesületet (az országos egyesület hat évvel később, 1879-ben jött létre, a két egyesület egybeolvadására pedig 1892-ben került sor).

Méhészeti szakíróként is ismert volt. Ezernyolcszázhetvenháromban elindította az Ungarische Biene folyóiratot, 1877-ben pedig az első magyar nyelvű szakfolyóiratot, a Magyar Méhet. Ebben kétszáznál több cikke jelent meg. Az évenként sorra kerülő buziási méhészeti tanfolyamon elhangzott előadásait 1884-ban sajtó alá rendezte, és A méhészet címmel kiadta. „Igazán csodálatos a méhek életrendje! – írja. – Amint az anya sejtről sejtre menve azokat bepetézi, sietnek a fiatal méhek a petéket saját testük melegével kikölteni. A méhek másik része vizet, virágport és mézet vegyít össze és ebből készíti a fiasítás tápanyagát. Egy harmadik csoport a kibúvó fiatal méheket ápolja, ezek az ún. dajkák. A röpképesek vizet hordanak a fiasítás és a kaptárakban működők számára. Amíg sok fiatal méh foglalkozik a fiasítás ápolgatásával, addig mások kénytelenek a lepkéket és a kaptárakat tisztítani. A legöregebb méhek pedig kirepülnek mézgyűjtésre, s gyűjtik is azt a legnagyobb szorgalommal . . .”
A méhészet apostolának korai halála mély részvétet keltett szaktársai körében. Lelki szemük előtt még sokáig látták, ahogy széles karimájú szalmakalapjában naphosszat jár-kel gyümölcsfái között, vagy éppen a száraz szamárganéjjal megrakott kézi füstölőjét lengeti a méhkasok között, mint egy tömjénező pap . . .

GRASSALKOVICH ANTAL (Ürmény, 1694. március 6.–Gödöllő, 1771. december 1.) – A tereziánus korszak egyik nagy hatalmú vezető embere. A társadalmi ranglétrának csaknem a legaljáról indult el, egy vagyontalan köznemesi família sarjaként. Pécsett ingyen kosztra járó diák volt. (Vállas Antal 1848-ban kiadott, befejezetlenül maradt Nemzeti Encyclopaedie-ből: „1751-ben Mária Terézia királynő a Pesten tartott szemlére lejövén, meglátogatta Grassalkovichot gödöllői kastélyában, hol mint Grassalkovich szerénységének emlékjeleit megszemlélte azon cserép három edényt, melyekben hajdan, mint szegény pécsi tanuló a szent ferenczi szerzetesektől hordozgatta haza élelmét.”) Tanulmányainak befejezése után kamarai ügyvédként, majd igazgatóként kezdte pályafutását, s Mária Terézia egyik bizalmasaként villámgyorsan haladt előre a legmagasabb polcok felé: királyi személynök lett („a királyi személyes jelenlét helytartója”), később pedig kamaraelnök, koronaőr, főlovászmester, időközben pedig báróvá, majd gróffá léptették elő. Közszereplésének két, többször is emlegetett eseménye volt: nagy szerepe volt a Pragmatica Sanctio elfogadtatásában, majd Hadik Andrással együtt hozta haza Ragusából (Dubrovnik) a Szent Jobbot.
Tüneményes felemelkedését azzal érte el, hogy végtelen energiájú pénzügyi zseni volt, három évtizeden át vezette eredményesen az uralkodónő, illetve a birodalom financiális ügyeit. A kincstári hitelműveletek nagy mestereként négyszer vett fel kivetett kölcsönt a városoktól, a háborúk idején a természetbeli szolgáltatások behajtását szervezte meg, de az állam, a nagyhatalom tényleges anyagi alapját a célszerű beruházásokkal és gazdálkodással szilárdította meg, reális jövedelmekkel növelte nem remélt arányban a kamara évi hasznát.
Népünk azt mondja, hogy a nyomtató lónak nem kötik be a száját. Grassalkovich Antal nemcsak az államkaszszát dagasztotta, hanem a sajátját is. A töröktől visszafoglalt területekkel a „fegyver jogán” és „új szerzemény” néven, a kincstár rendelkezett, így jöttek

létre a nagy kiterjedésű bácskai és temesközi uradalmak. Ő ismerte fel elsőként az ebből a helyzetből eredő előnyöket, nagy birtoktestekre tett szert, de gyarapodásának legfőbb forrása mégis az volt, hogy mint állami főhivatalnoknak betekintése volt a birtokos nemesség vagyoni állapotába, s lecsapott azokra, akik eladósodtak, a tönk szélére jutottak. Rengeteg birtokot harácsolt így össze a Duna–Tisza közében, de futotta arra is, hogy Gödöllőn és Hatvanban pompás kastélyokat emeljen, s azokban fényes udvartartást vezessen. Az akkori közvélemény figyelmét persze nem kerülhette el. Egy 1764-ben keltezett gúnyirat így festette le: „A királyt meglopod, az országot csalod. Sok nemesnek zsírját Te, átkozott, nyalod."

Grassalkovich Antalnak nagy szerepe volt a Bácska betelepítésében. A Habsburg-ház politikáját követve főleg németeknek adott előnyt. Valójában a kincstári birtokok benépesítése akkor vett igazi lendületet, amikor ő 1748-ban a Magyar Kamara élére került. Meggondolt, jól kitervezett betelepítés volt ez, s hasznot hajtó is a kamara részére.

Az ő idejében lett Zombor és Újvidék szabad királyi város, a kiváltságok megváltásával szintén tetemesen növelte a kincstár jövedelmét. Zomborban két épületet is emeltetett: egy sörgyárat a Bezdáni úton, de ezt, sajnos, bár ipartörténeti emlék volt, lebontatták. Az úgynevezett Grassalkovich-palota azonban ma is áll. A kincstári jószágigazgatás barokk stílusú, egyemeletes székházát (Domus Cameralis administrationis) 1750 és 1753 között építették, feltehetően Mayerhoffer András osztrák építőmester tervei alapján, mivel ő volt a Grassalkovichok házi építésze.

GRETS JÓZSEF (Temesvár, 1855. december 22.–Fehértemplom, 1896. január 15.) – A bölcsészdoktori oklevél megszerzése után az első tanári kinevezése, 1879-ben, a nagybecskereki főgimnáziumba szólt. A huszonhárom éves kezdő professzor magyar és német nyelvet meg irodalmat tanított az alig hároméves múltra viszatekintő Bégaparti tanintézetben. Nevét azonban mégsem ez a körülmény őrizte meg. Arról lett ismert, hogy 1880-tól 1884-ig a helybeli Torontál újdondásza, majd segédszerkesztője lett. Az idő tájt, Balás Frigyesnek, az alapító laptulajdonosnak, felelős és főszerkesztőnek halála után a Torontál több évig tartó válságba sodródott, a főszerkesztők gyors időközökben váltották egymást: 1879-ben Szentkláray Jenő történész, 1880-ban Létmányi Nándor tanár, 1881-ben Rónay Jenő főjegyző, majd Hegedűs Miklós jegyző került a lap élére.

Grets Józsefet Létmányi Nándor vette maga mellé, de ő, összeférhetetlen ember lévén, a fél világgal összeveszett, úgyhogy végül le kellett köszönnie a főszerkesztésről. Tanárunk az utána következő két redaktort is kiszolgálta, majd két évet töltött Lauka Gusztáv, a „koszorús költő" keze alatt, akire 1882-ben bízták a Torontál főszerkesztői posztját, s ezt ő az elkövetkező tíz esztendőben be is töltötte. Nem tudni, melyik periódus volt nehezebb Grets József részére: a gyorsan váltakozó, ideiglenes szerkesztők korszaka, vagy a hosszúra nyúlt Lauka-éra kezdete. A főszerkesztő ugyanis javíthatatlan bohém volt, a lapkészítés minden gondját segédszerkesztőjére hárította, s csak hébe-hóba járult hozzá a hetilap elkészítéséhez egy-egy alkalmi verssel, tárcával. Nem csoda, hogy Grets József 1884-ben hátat fordított a redakciónak. A fe-

hértemplomi gimnáziumba nevezték ki. A jugoszláviai Bánát területén ez volt a negyedik magyar tannyelvű teljes középiskola, a becskereki, kikindai és pancsovai mellett. Néhány kitűnő generációt bocsátott útjára; még akkor is, amikor Grets odakerült, sokszor emlegettek egy 1882-ben érettségizett növendéket, aki 1500 hexameterben írta meg egyik önképzőköri hősköltemény-ét. Herczeg Ferenc volt az illető.

Grets József azonfelül, hogy német és magyar irodalmat tanított, s a két nyelv grammatikáját sulykolta a gyerekek fejébe, igen szorgalmasan publikált a helyi német és magyar lapokban. Rendszeresen jelentkezett az iskolai kiadványokban is. A nagybecskereki és a fehértemplomi gimnáziumi értesítőkben közzétett némelyik munkájáról ismertetőt közölt az Egyetemes Philológiai Közlöny is (1879-ben: Gyöngyösi István élete és irodalmi munkássága; 1889-ben: Egy német nyelvű házi dolgozat . . .; A Tell-monda). 1887-ben Budapesten megjelent egy több kiadást megért tankönyve is Rendszeres német nyelvtan a középiskolák számára címmel.

Igen fiatalon, 41 éves korában ragadta el a halál, s feleségének nagybecskereki családi sírboltjában helyezték örök nyugalomra.

GROMON DEZSŐ (Vajszka, 1838. február 2.–Budapest, 1912. július 2.) – A századvégi magyar nacionalizmus fénykorának egyik meghatározó alakja volt a Délvidéken, pontosabban: Bács-Bodrog vármegyében. Ez a kiteljesedés a kilencvenes években, a Bánffy-kormány országlása során következett be. A történészek megállapítása szerint „az iskolai és közéleti magyarosítás soha oktalanabb megszállottsággal nem folyt, mint Bánffy idején”.

A magyar társadalom többsége támogatta a Bánffy által is egyedül üdvözítőnek tekintett „magyar államesze” gondolatát, ennek oltárán rendre feláldozta a demokratikus szabadságjogokat is. Egy 1898-ban meghozott törvény még a tiszta nemzetiségi vidékeken is megszüntette a helynevek kétnevűségét. „Nem tűrjük a nem magyar szót – írta dr. Baloghy Ernő, Bács-Bodrog vármegye utolsó főispánja –, tanuljon mindenki magyarul” (A magyar kultúra és a nemzetiségek, 1908).

Az Eötvös–Deák-féle türelmes nemzetiségi politika feladása azonban jóval korábban megindult. Már a hatvanas évek második felében Deák Ferenc intelmét, hogy „nem szabad mindenáron magyarosítani”, sokan elvetették, „kényelmesnek, szemethunyónak, simogatónak” minősítették.

A megértő és toleráns kisebbségi politika felhagyásának híve volt Gromon Dezső is, bár a bácskai németség soraiból szakadt ki, szerb és horvát közegben nőtt fel (a kincstári jószágigazgató dédapja a Duna menti, kevert lakosságú Vajszkát és Bogyánt vette meg a XIX. század legelején, a hozzá tartozó több száz hold termékeny földdel, a több ezer holdas makkos erdővel, nádas réttel).

Tanulmányainak befejezése után megyei szolgálatba lépett, kormánypárti képviselőséghez jutott, majd a „vaskezű” politikus hírében álló Gromont a vármegye élére állították: Bács-Bodrog vármegye, továbbá Zombor, Szabadka, Baja főispánja lett. Reputációjához híven fogott hozzá a „rendcsinálás”-hoz: az 1872-ben létrehozott zombori szerb gimnáziumot átalakította magyar királyi főgimnáziummá, leszedette a két- vagy egynyelvű cégtáblákat, s magyarral cserélte fel őket. „Zombor város közgyűlési termében – olvassuk egy

korabeli kiadványban – a szerbek, túlnyomó többségben levén, megpróbálták a szerb nyelvet és nemzetiségi érdeket előtérbe hozni, de a főispán nagy eréllyel fékezte meg ezeket az államellenes törekvéseket, s a legelső tisztújításkor már túlsúlyba emelkedett alatta a magyarság, s azóta egyre erősödik."
A jogaiban megcsorbított és érzelmeiben megsértett szerbség a soron következő választásokon (1880) megbüntette a hatalmaskodó főispánt: egy szélsőségesnek minősített, Svetozar Miletić-párti képviselőt küldött az Országházba, ezt a kormánypárt berkeiben az egyébként is sok panaszra alkalmat adó főispáni politika rovására írták, s gyorsan kieszközölték menesztését. Felmentését Zombor többségi lakossága megkönnyebbüléssel vette, hívei viszont „meglepetéssel vegyes megdöbbenéssel" fogadták.
Gromon Dezső politikai pályafutása ezzel nem tört meg, az első kínálkozó alkalommal (1884-ben) felfelé buktatták: a honvédelmi minisztérium politikai államtitkára lett. Több mint húsz éven át töltötte be ezt a tisztséget, csak 1905-ben vesztette el, amikor az ellenzék elsöprő győzelmet aratott. Befolyásos barátai azonban bárói ranggal és jól jövedelmező állással kárpótolták: a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöki posztját ruházták rá, azaz nagy állami pénzek kezelésvel bízták meg. Ezekkel nem a legjobban sáfárkodott, úgyhogy 1908-ban öngyilkosságot kísérelt meg. A legnagyobb büntetést azonban nem érte meg: az általa is képviselt politika teljes csődjét, Trianonba való torkollását.

GROSSCHMID GÁBOR (Máramarossziget, 1813. szeptember 23.–Zombor, 1895. november 15.) – Egy Mária Terézia-kori német telepes család leszármazottja. Ősei a szász fejedelem pénzverdéjében dolgoztak mint garaskovácsok (Groschen-Schmied), a megtelepedéskor viszont már kincstári hivatalnokok: erdőfelügyelők, bányaigazgatók, kincstári tanácsosok. A família ezen „északi" ágának két híres édestestvér szülötte van: Márai (Grosschmid) Sándor, az író és Bolváry (Grosschmid) Géza, a filmrendező.
A család „déli" hajtása Zomborban lombosodott ki, miután a máramarosi havasokból leereszkedett a bácskai rónaságra. Grosschmid Gábor apja a kincstári birtokok igazgatója volt, ő maga pedig jogi pályára lépett, az egyetemet Pesten végezte. Egy ideig Pozsonyban volt jurátus, majd ügyvéd lett Zomborban, s egyúttal Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli aljegyzője, táblabírája, 1848–49-ben megyei újoncozási biztosként pedig 10 000 önkéntest állított hadba. A bukás után külföldön tartózkodott, majd bírói pályára lépett: 1861-ben, némi kitérő után, ismét Zomborban találjuk: előbb főispáni titkárként, majd törvényszéki bíróként. Ezernyolcszázhetvenben úrbéri alispánnak választották – főtisztviselőként az adókat és a bírságokat hajtotta be –, de két év múltán visszatért az igazságszolgáltatásba, s innen ment nyugdíjba 1885-ben.
„Ez a pályafutás tipikus – írja Márai Sándor az 1934-ben kiadott Egy polgár vallomásai című könyvében –, a család legtöbbjének élettörténete hasonló. Különös erők hatottak a régi magyar világban, ahol egy »bevándorolt« család tagja Szigetről Bácskába kerül, s mint magyar úrbéri alispán hunyja le a szemét . . . Ezek az apai hivatalnokősök erős kötöttséget éreztek a magyar földdel, s a Habsburgok bizonyosan nem a

legrosszabb emberanyagot importálták Magyarországra, mikor Mária Terézia idejében meghívták őket magyarországi vagyonuk kezelésére."

Grosschmid Gábor írogató beamter is volt, működevelő történész. „Bár a szépirodalom terén is tett egyes kísérleteket, irodalmi dolgozatai mindazonáltal a tudományos irányt képviselik" – írta a Bácska című közlöny, halála alkalmából. Egyik első munkáját (Österreich-Ungarn und die Woiwodina, 1850) a hatóság betiltotta, mert politikai tartalmát nem tartotta megfelelőnek. Ekkor kiesett a toll a kezéből, majd csak kéthárom évtized után vette fel újra.

Életének utolsó évtizedében táltosodott meg. Ezernyolcszáznyolcvanötben, 72 éves korában ment nyugdíjba, s két évre rá elvállalta a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata titkári posztját meg az évenként négyszer megjelenő évkönyvének szerkesztését. Itt jelentette meg sorra helytörténeti munkáit (Az utolsó Kray báró és a szerbek; Mohácstól Martinovicsig; A Szerb Vajdaság keletkezése; Bács-Bodrog vármegyei élet 1848 előtt). A zombori magyar olvasókör 50. évfordulója alkalmából megírta annak történetét. Ez az egyesület szorosan együttműködött testvérszervezetével, a Srpska čitaonicával. „1861-ben – írja az 1894-ben kiadott könyvében – Zomborban, a városháza tornyára január 9-én tűzték ki a nemzeti lobogót, melléje a szerb nemzeti színű zászlót is »Sloga« (Egyetértés) felirattal."

Iványi Istvánnal, Dudás Gyulával, Thim Józseffel és Frankl Istvánnal elkészítette az úgynevezett Dudás-féle megyei monográfiát, az első kötet öt fejezetét ő írta. Ennek 1896. évi megjelenését azonban már nem érte meg: 82 éves korában meghalt.

A másik, az ún. Borovszky-féle megyei monográfia, amely nem sokkal később, 1909-ben jelent meg, már meg sem említette nevét az Irodalom, tudomány és művészet című fejezetben.

GROSSINGER KÁROLY (Újvidék, 1829. augusztus 29.–Újvidék, 1891. augusztus 18.) – A bácskai farmakológia jeles alakja, régi gyógyszerészcsalád sarja. Apja, Grossinger Vilmos, egy évvel fiának születése előtt, 1828-ban, vette át Újvidék és Vajdaság első patikáját, amelyet a Morvaországból áttelepedett Anderle Tamás alapított 1740-ben. A gyógyszertár előbb A Fekete Arabushoz volt címezve, majd négy évtizeddel később felvette a Szentháromság nevet, mivel közvetlen közelében, a város főterén, 1781-ben, felavatták az azonos nevű szoborcsoportot (1947-ig állt ott, ekkor lebontották).

Ezt a nevezetes gyógyszertárat tartotta 116 éven át a Grossinger család négy nemzedéke: apáról fiúra szállt. Grossinger Károly ugyancsak apjától örökölte, miután 1854-ben diplomázott a bécsi egyetem gyógyszerészeti karán. Ekkor, azaz a XIX. század második felében kezdtek fokozatosan átállni a gyógyszerek gyári előállítására, de a folyamat lassú volt, úgyhogy Grossinger Károly még nagyrészt maga készítette a gyógyszert, recept után, de önállóan is, ha a betegek közvetlenül hozzá fordultak panaszaikkal, megkerülve az orvosokat, vagy akár az itt-ott még feltűnő szlovák vándor gyógyszerárusokat, az olejkárokat. Szakmai jártassága az évek múlásával egyre nagyobb lett, gyakorlati ismereteiről többször is beszámolt a budapesti Gyógyszerészeti Hetilapban, egyik szakmunkája pedig füzetként is megjelent (Útmutatás a borszesz súlymennyiségeinek literekre

és literpercentekre való átszámítására). Grossinger Károly nemcsak a szakmájában érvényesült, hanem egyre nagyobb szerepet vállalt szülővárosának közéletében is. A városi képviselő-testület őt, választott tagját bízta meg az újvidéki tűzoltóság megalapításával. Négy csoportot hozott létre: a mászók, a szivattyúsok, a vízhordók és a rendfenntartók osztályát. Élete végéig a testület tiszteletbeli főparancsnoka lett. Egy évtizeden át helyi elnöke volt a kor uralkodó politikai szervezetének, a Szabadelvű Pártnak is. „A békés nemzetiségi viszonyok fenntartásában nagy része volt a boldogultnak" – írta halála alkalmából a Gyógyszerészeti Hetilap.
A legrégibb újvidéki és vajdasági gyógyszertár, amely csaknem százhúsz évig volt a Grossinger család tulajdona, az államosítás után egy ideig még működött, de 1968. január 1-jén 228 évi működés után megszűnt létezni. Milan Micić szerint is, aki többedmagával megírta az újvidéki gyógyszertárak történetét, a patika még ma is a régi nevén dolgozhatna, ha nálunk a hagyományok, tekintet nélkül nemzetiségi jellegükre, nagyobb megbecsülésben részesülnének.

GRÓSZ JÁNOS (Bazin, 1759. szeptember 3.–Pozsony, 1839. november 28.) – Az erlangeni és a weimari egyetemen tanult, Jénában diplomázott 1789-ben, ahol Leonhardt Reinhold német filozófus szárnyaló előadásaiban Kant tanait népszerűsítette, Schiller pedig éppen abban az évben foglalta el tanári katedráját, s bevezető előadásában a világtörténelem-kutatás mélyebb értelméről értekezett. A tudományokban jártas fiatalember korának egyik legnagyobb latinistája lett, kortársai „a tiszta latin nyelv őrzője"-ként tisztelték. A jénai latin társaság tiszteletbeli tagjává választotta.
Tanulmányainak befejezése után két évig nevelősködött, majd „bécsi javaslatra" Stevan Stratimirović görögkeleti érsek kinevezte az 1792-ben induló karlócai szerb gimnázium első igazgató tanárává. Valójában már egy évvel korábban leköltözött a szerémségi érseki városba, hogy az előkészítő osztályt vezesse, és lebonyolítsa a felvételi vizsgákat.
A szerbek már Mária Terézia idejében kezdeményezték a gimnázium megalapítását, de a bécsi udvar elutasította, mert ellenkezett a németesítési törekvésekkel. II. Lipót végül politikai okokból engedett a kérésnek, s aláírta az engedélyezési okmányt. Az iskola létalapját a karlócai polgárok adakozása teremtette meg. Ebben Dimitrije Anastasijević Sabov, a vásárokra dolgozó készruha-szabómester jeleskedett, aki 20 000 forintnyi adományával lehetővé tette az iskola megnyitását. Később is a gimnázium legfőbb mentora volt, mivel tevékenységét idővel kibővítette téglagyártással, földbérlettel, bor- és halkereskedelemmel.
Grósz János a pécsi gimnázium mintájára szervezte meg az új tanintézetet (Karlóca is a pécsi tankerülethez tartozott), s rajta kívül a tanári karban még Juhász István és Pajor János is helyet kapott. A latin és német tannyelvű gimnázium hivatalos megnyitója 1792. november 1-jén volt, 1842-ben kötelező tantárgyként bevezették a magyart, majd később néhány tantárgyat szerbül is előadtak (a szerbek történetét Magyarországon).
Néhány év múltán az iskola teljesen talpra állt, s felzárkózott a nagyobb hagyományokkal rendelkező középiskolák sorába, bár sokáig csak hatéves volt, úgyhogy a tanulóknak, ha egyetemre kí-

vántak menni, más gimnáziumokban kellett érettségi vizsgát tenniük. Ennek ellenére, a korabeli visszaemlékezések szerint, „a karlócai gimnáziumban sokat lehetett tanulni, többet, mint bármelyik más gimnáziumban”. Ezt Grósz érdemének tulajdonították, mert egyrészt olyan tantárgyakat is bevezetett, amelyek máshol nem voltak (csillagászat, világföldrajz stb.), másrészt pedig a hagyományos tantárgyakat bővebben tárgyalta. A karlócai diákok ezért viszonylag könnyen tették le az érettségit, s iratkoztak be az egyetemre.

Stratimirović érsek nagyon meg volt elégedve munkájával, ami abból is látszik, hogy évi jövedelmét a kezdő 300 forintról csakhamar 450-re, majd 500-ra növelte. A különféle természetbeli juttatások mellett egy szép ötszobás lakás is rendelkezésére állt, jövedelmének további kiegészítése végett tehát diákokat is tarthatott koszton és kvártélyon.

Grósz János, az egyházi és tanügyi hatóságok, az egész város legnagyobb sajnálatára, 1798-ban elhagyta Karlócát, mivelhogy elvállalta a modori gimnázium igazgatói állását, igen kedvező feltételek mellett. Még jobban megfizették a latinos szellemű pozsonyi líceumban, ahol harmincnégy éven át történelmet és filozófiát tanított, meg retorikát is, mint az ország egyik legkiválóbb latinistája.

GRUBY DÁVID (Kiskér, 1811. augusztus 20.–Párizs, 1898. november 14.) – A világhírű orvos és tudós születési helye tévesen van feltüntetve a régi lexikonokban. Szinnyei József Magyar írók élete és munkái című műve meg a Pallas lexikon is azt jegyzi, hogy Nagyváradon született. Máshol Baját említik, születési évként pedig az 1809 és az 1814 közötti évek egyikét tüntetik fel. A Pontatlanságok miatt nyomatékkal szögezzük le, hogy Gruby Dávid a bácskai Kiskéren született. Egy falusi zsidó szatócscsalád nyolcadik vagy kilencedik gyermekeként jött a világra, az elődök alighanem Ausztriából költöztek a kényszerítő körülmények miatt a gazdag bácskai faluba, amelyen az újvidéki postaút is áthaladt. Eredeti családi nevük Gruber, a család egyik ága ma is ezt a nevet viseli.

Gruby Dávid középiskolai tanulmányait a pesti piaristáknál fejezte be, erre az időre apjának egy kocsmáros ismerősénél kapott kosztot, kvártélyt. Orvosi diplomáját Bécsben szerezte. A korabeli feljegyzések szerint 1831-ben és 1837-ben, azaz kétszer is megtette az utat Bécstől Kiskérig és vissza, mégpedig egylovas, kétkerekű kocsival, leptivel, ahogy az az útleveléből kitűnik.

Ezernyolcszáznegyvenegy tavaszán Párizsba ment továbbképzésre, s ott maradt élete végéig. Korának híres gyakorló orvosa lett, de eleinte tudományos munkássággal foglalkozott. Elsőnek írta le az emberi bőr gombás megbetegedéseit, felfedezte az ótvar és a szájpenész parazitáit. Mikroszkopikus felvételeket készített a sejtekről, erről, korát jóval megelőzve, tudományos értekezést is írt. Egyebek között kutatta az éter és a kloroform érzéstelenítő hatását is. Ezernyolcszázötvenkilencben ő alkalmazta először az orvosi gyakorlatban a vattát. Ezernyolcszáznyolcvankilencben – ekkor már 79 éves volt – a párizsi világkiállításon sebesültszállító kocsival és tábori kórházzal szerepelt. Érdekelte még a botanika, a bonctan, a hipnózis orvosi alkalmazása is.

Tudományos pályája 1845-től megszakadt, ettől kezdve Párizs legkeresettebb orvosa lett, csodadoktornak tartották, nagy gyógyásznak nevezték. Páciensei

a dúsgazdag pénzemberek, az arisztokraták, főpapok és jól kereső, hírneves művészek sorából kerültek ki. A tudós Korányi Frigyes megfigyelte, hogy „a gyógyszerterápiát erős kézzel leszorította a diétikus gyógymód érdekében”, azaz az egészséges életmódot követelte meg betegeitől, hitt a természet gyógyító erejében. De ettől függetlenül, ha valaki számított szolgálataira, mélyen a zsebébe kellett nyúlnia . . .

Páciensei között megtalálhattuk a kor leghíresebb íróit, művészeit, például a két Dumas-t, az apát és fiát, Chopint, Balzacot, Heinét, Victor Hugót, Liszt Ferencet, Munkácsy Mihályt, Zichy Mihályt és másokat.

Különc volt, agglegényként élte le életét, senkit sem engedett túl közel magához. Társtalanságán úgy segített, hogy kéthetente egyszer nagy, vacsorával egybekötött fogadásokat adott. A kezdő művészek, az egyetemi hallgatók rendszeres vendégei voltak, meghívót kapni az estékre nagy megtiszteltetés volt mindenki számára. A zajos találkozók után azonban újra bezárkózott kastélyába, az egyedüli élőlény egy dél-amerikai pagagáj volt a közelében, ez a madár volt halálának is egyedüli szemtanúja. Utolsó napjait a tudósítóként Párizsban tartózkodó Szomory Dezső írta le a pesti Magyar Hírlapban. „Mikor érezte, hogy vége, elzárkózott, elrejtőzött, hogy ne lássa senki pusztulását – írta Szomory –, nem meghalni akart, de eltűnni . . . És az utolsó napokban, amikor már enni sem tudott, az ajtót is eltorlaszolta, utolsó ereje kétségbeesett feltámadásában. És amikor betörtek hozzá, 18 órája múlt már halálának.”

GUBITZA KÁLMÁN (Bezdán, 1870. március 15.–Zombor, 1916. július 21.) – Az iskolapadból, 19 éves fejjel került a csaknem 6000 főnyi bácskai nagyközség, Monostorszeg (Bački Monoštor) iskolájába, s egy életet töltött ott. A falusi környezet azonban nem ejtette foglyul a törekvő ifjút, nem szegte szárnyát, talált magában annyi erőt, akaratot, hogy a tespedtségen úrrá legyen, önmaga, de a település, a szélesebb értelemben vett művelődés javára is.

Érdeklődéssel fordult a soknemzetiségű falu népélete felé, szorgalmazta a monostorszegi sokácok néprajzi tárgyainak begyűjtését, később pedig múzeumi elhelyezését is. Kitűnően rajzolt, nagy érzéke volt ahhoz, hogy mit is kell megragadnia.

Figyelmét felkeltette a közeli Duna-szigeten hajdanvolt Bodrogmonostora (Bodrog-szigete, Bodrogszéked), amelyet a XIII. században, a tatárjárás után alapított az egyetlen magyarországi eredetű katolikus szerzetesrend, a Boldog Özséb esztergomi kanonok által létrehozott pálos rend. Gyűjtötte a rá vonatkozó történeti adatokat, számba vette a remetekolostor faragványtöredékeit, ismereteit pedig A bodrogszigeti pálos kolostor építészeti emlékei című tanulmányában összegezte.

Kellő előtanulmányok után, szakadatlanul továbbképezve magát, régészeti ásatásokat is végzett, előbb Monostorszegen, majd másutt is, például Kishegyesen, ahol egy népvándorlás korabeli temető sírjait bontogatta, köztük egy lovassírt is, amely akkoriban még ritkaságszámba ment. Monostorszegen eleinte az eke nyomából kifordult, a téglagödrök aljából kikerült tárgyakat gyűjtötte, értelmezte, majd rendszeres ásatásokba fogott, és egy neolit kori telepet tárt fel. Az ott talált mufloncsontok szakkörökben akkoriban nagy feltűnést keltettek.

A XIX. század végén és a XX. század elején folyó ásatásokat a Bács-Bodrog

megyei Történelmi Társulat fogta össze, és anyagilag is támogatta, Gubitza Kálmán együtt dolgozott Dudás Gyulával, Roediger Lajossal, Cziráky Gyulával, Thim Józseffel, Érdújhelyi Menyhérttel, Kuzmiák Sándorral. Ez utóbbi avatta be az ásatások műhelytitkaiba, ő azonban túltett mesterén, rendszeresen részt vett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége által szervezett nyári régészeti tanfolyamokon, amelyeket Posta Béla, a kolozsvári egyetem régészprofesszora vezetett. A részvételi költséget olykor saját zsebéből fedezte, később pedig már csurrantcsöppent a közösségi segélyből is. Akkoriban ezen a tájon a régészet csak mellékfoglalkozás lehetett, a hivatásos régészek majd csak a második világháború után jelennek meg. Gubitza is mindvégig megmaradt tanférfiúnak, pedagógiai feladatait iskolaigazgatóként látta el, mint ahogyan a fenn közölt névsorban is tanárokat, orvosokat, történészeket, papokat találunk. Gubitza és társai azonban nem voltak mai értelemben vett műkedvelők, a régészetet általában a kor szintjén művelték.

Gubitza ezen a téren is jól hasznosította rajztehetségét, amit szintén a nyári tanfolyamokon tökéletesített. A zombori múzeumban található rajzai, rekonstrukciói az ásatási tárgyakról, illetve töredékeiről ma is kiváltják a szakmabeliek elismerését. Munkái egyébként az Archeológiai Közlönyben, a megyei Történelmi Társulat évkönyveiben jelentek meg, ő írta a Borovszky-féle megyei monográfia régészeti fejezetét is.

Gubitza Kálmánra, a törekvő pedagógusra a sokoldalú értelmiségire azonban mégis elsősorban mint muzeológusra emlékezünk, „láthatatlan" munkáját dicsérjük. Az ásatásoknak, a múzeumi gyűjtőmunkának ugyanis csak akkor van értelme, ha a tárgyakat tudományos módszerekkel nyilvántartásba veszik, értelmezik, pontosan megjelölik forrását, lelőhelyét, s általában minél több lényeges adattal látják el, hogy a későbbi „vallatások" során beszédesek legyenek.

A megyei Történelmi Társulat megalakulásakor, 1883-ban külön gyűjteményőrt is választott, majd szertárost, de később a múzeumi gyűjtemény gondja a mindenkori titkárra hárult. A XX. század elején a múzeum már olyan gazdag volt, hogy kezelése egész embert kívánt meg. 1901 és 1906 között három múzeumőr váltotta egymást, majd 1906-tól 1916-ig, azaz haláláig Gubitza Kálmán töltötte be ezt a posztot. Ő volt az első mai értelemben vett múzeumi custos, az alapozó munkát végezte el, lehetővé tette a gyűjtemények használatát, az érintetlen raktári dobozok számát csökkentette, azaz a régiségtárból múzeumot teremtett. Ő adta ki az első múzeumi katalógust is 1908-ban, Régiséggyűjtemények képes kalauza címmel.

GVOZDENOVITS JÚLIA (Szabadka, 1827. február 8.–Budapest, 1880. május 1.) – Egy tagbaszakadt szabadkai hentesmesternek, Gvozdenovicts Móricnak és derék feleségének, Varga Apollóniának a gyermeke. Már iskolás éveiben kitűnt előadóképességével, hangjával s különösképpen szépségével. Tizenöt éves volt, amikor 1844-ben Hevesy Imrének, a városban vendégszereplő vándortársulat igazgatójának felhívták a figyelmét az ifjú tehetségre. Ő annyira el volt ragadtatva a lány bemutatkozásával, hogy azonnal szerepet adott neki két Szigligeti-népszínműben, A szökött katonában és a Két pisztolyban.

Amikor betöltötte a 16. életévét, Polyákovics István szabadkai ügyvéd feleségül vette Júliát, de színészi ambícióit nem gátolta, ellenkezőleg, ügyvédi irodáját áthelyezte Szabadkáról Budára, csakhogy elősegítse érvényesülését. A Nemzeti Színházban is bemutatkozott, de akkor nem szerződtették, vidéki együttesekhez szegődött. Férjét korán elvesztette, a fiatal özvegy 1850-ben Kolozsváron már Jánosi Emilné néven lépett fel, s a polgárság pártfogoltja volt, ellentétben Laczkóczyné Farkas Lujzával, akit az arisztokrata közönség kedvelt. Második házassága sem volt hosszú életű, elvált meglehetősen ismeretlen színész férjétől, s önállóan folytatta pályáját. Ezernyolcszázötvenháromban újra próbálkozott a Nemzeti Színházban (Jókai Dalmájában lépett fel), de ezúttal sem szerződtették.

Ezernyolcszázötvennégyben Szabadkán lépett fel Latabár Endre együttesében az új színháziépület felavatása alkalmából. Szülővárosának hálás közönsége nagy szeretettel fogadta a visszatérőt, valósággal ünnepelte. A vidék többi városában – Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Nagyváradon, Aradon, Temesváron, Kolozsváron – szintén nagy sikerei voltak, a közönség hódítónak és elragadónak tartotta, mert lényében volt valami örök asszonyi báj. Ezernyolcszázhatvanban, Miskolcon, 33 éves korában harmadszor is férjhez ment, ezúttal egy 24 éves színészhez, Paulay Edéhez, akivel majd három év múltán együtt kerül, most már véglegesen, a Nemzeti Színházba. Itt azonban Gvozdenovits Júlia csak örökös második lehetett Jókainé Laborfalvi Róza mögött. Ettől függetlenül, fontos és hasznos tagja volt az együttesnek egészen korai haláláig. Kiváló alakítások fűződtek nevéhez: Desdemona (Shakespeare: Othello), Zrínyi Ilona (Szigligeti: II. Rákóczi Ferenc fogsága), Kádasné (Szigligeti József: Nagyralátó), Gertrud (Shakespeare: Hamlet), Ximena (Corneille: Cid).

GY

GYELMIS LUKÁCS (Szabadka, 1899. szeptember 27.–Budapest, 1979. április 25.) – A Ludasi-tó szomszédságában, a noszai tanyák egyikén jött a világra. Szabadkai diák volt, de az első világháború vihara elsodorta szülővárosából.

Ezerkilencszázhúsz óta Budapesten él, 1924–26 között Rudnay Gyula tanítványa volt a Képzőművészeti Főiskolán, majd tíz évet töltött (1929–1939) Olaszországban: továbbtanult a firenzei Képzőművészeti Főiskolán, járta a csodálatos műkincsekkel megtömött múzeumok kiállítótermeit és depóit, közben szorgalmasan dolgozott. Milánóban, Firenzében, Bresciában, Velencében és Genovában volt gyűjteményes kiállítása. Ezerkilencszázharminchatban a XX. Velencei Biennálén négy alkotásával szerepelt. Olaszországi sikereiről Jovan Milekić számolt be a vajdasági műpártoló közönségnek (Napló, 1932. XII. 16.; 1934. III. 17.).

A második világháború előtt visszatért Budapestre, s ettől kezdve csaknem minden jelentősebb magyarországi tárlatnak szívesen látott vendége. Gyakran meglátogatta Szabadkán és a Kotoriöbölben élő testvéreit és rokonait, a két háború között sűrűn látták őt Palicson és a tó partján, festőállvány mellett, munka közben. A Napló 1934-ben közölte, hogy önálló kiállításra készül Szabadkán, de erre nem került sor. Nemcsak szülővárosával nem volt szerencséje, hanem Belgráddal sem: 1938-ban a Cvijeta Zuzorić Képtárban megrendezett tavaszi tárlaton nem vehetett részt, mert a zsűri nem fogadta el munkáit, két másik szabadkai művésszel együtt, Oláh Sándorral és Dománszky Jenővel. Csak 1941-ben karolták fel, amikor a Délvidéki Szépmíves Céh tagjaként 1941–42-ben Újvidéken (egyik festményével elnyerte a város díját), 1943-ban pedig Budapesten állít ki.

Szülővárosában az első önálló tárlatára hetvenéves korában került sor, azaz 1969 decemberében. Csaknem negyven munkáját állította ki, a kiállítás katalógusában Bela Duranci méltatta munkásságát, de a lapokban egy sor sem jelent meg róla és művészetéről.

Gyelmis Lukács elsősorban tájképfestő. Firenze patinás, napfényben úszó utcáit, Lombardia haragoszöld lankáit, az Alpok hófedte csúcsait, az Adria azúrkékjét és szürkéllő sziklapartjait festette meg, vastagon felkent festékrétegekkel. Hajlott korában a budai várnegyed műemlékeinek megörökítésével foglalkozott. Kedvelte, s nagy számban készítette is a csendéleteket, portrékat, aktokat. Az 1962-ben készült Nagy akt című munkáját a szabadkai Városi Múzeum őrzi, több más művével együtt.

Főleg a szabadban dolgozott, télen is, nyáron is, erről volt ismert kollégái körében. Hol Velence terein, Toscana

dombjain, a Po völgyében, hol pedig a palicsi sétányon, a noszai tanyavilágban vagy a szépséges Kotori-öbölben tűnt fel alakja. A már korábban kiszemelt városrészt vagy természeti jelenséget vette újra szemügyre, felszerelte könynyű, háromlábú tábori állványát – ha kellett, elővette a festőnapernyőt is –, s tempósan dolgozni kezdett: a tubusos festéket festőkésének egyikével vastagon rávitte a vászonra, amely egy-kettőre megszínesült, a napfény csillant a fák levelein, s a táj is elevenen tündökölni kezdett.

GYETVAI KÁROLY (Topolya, 1915. március 14.–Újvidék, 1985. május 24.) – Közvetlenül a második világháború után, 1944 októberében a retorziók, a megtorlás időszaka állt be, különösen a németekkel szemben, de a „kollektív bűnös" magyar kisebbség esetében is. Ezt az állapotot a két hónapig tartó katonai közigazgatás szinte törvényerőre emelte. A „mindenért kamatostul viszszafizetünk" elv érvényesítése sok ártatlan áldozatot követelt. A hátrányos megkülönböztetések mindennaposak voltak, Szabadkán például a helyi katonai közigazgatás parancsnoka csupán szláv származású gyerekek iskolai beíratását engedélyezte.

Már 1944 decemberében változás állt be: ha formálisan is, de felszámolták a kisebbségek ellen hozott adminisztratív intézkedéseket, megkezdődött a nyitás a magyarok felé (a németség sorsa időközben megpecsételődött). Ebben a folyamatban vállalt jelentős szerepet Gyetvai Károly. Jogvégzett emberként (a szabadkai jogi karon diplomázott 1937-ben, doktorált 1939-ben) egyik vezető kádere lett az új rendszernek: járási népbizottsági elnököt faragtak belőle, ő lett az 1945-ben induló szabadkai magyar gimnázium megbízott igazgatója, majd Szabadka ügyészhelyettese, a kerületi bíróság elnöke.

Ezerkilencszáznegyvenhat végén Vajdaság közvádlóhelyetteseként a vádat képviselte az újvidéki razziaperben. „Osztom minden népünk örömét és megelégedettségét, hogy erre a tárgyalásra sor került" – mondta vádbeszédében. A bíróság (elnöke dr. Kovács Kálmán volt) a per valamennyi vádlottját halálra ítélte, közülük hármat, a vérengzésért közvetlenül felelőseket, nyilvánosan akasztották fel: Feketehalmy-Czeydner Ferencet Zsablyán, Grassy Józsefet és Zöldy Mártont Újvidéken. Dr. Gyetvai Károly képviselte a vádat Georg Spieler, Bánát hóhérának bűnperében is.

Az újvidéki háborús bűnösök perében 1946. október 31-én született meg az ítélet, a Magyar Szó másnap, november 1-jén közölte azt a hírt is, hogy dr. Kovács Kálmán és dr. Gyetvai Károly „a vajdasági magyar nép jelöltjei" a közelgő választásokon.

Gyetvai nehéz időkben, s nyilván meggyőződésből tette le a garast az új rendszer mellett, ami aztán egy életre szóló védettséget nyújtott neki. És persze szinte zavartalan pályafutást is: 1951–1959 között a Vajdasági Legfelső Bíróság bírája volt, köztársasági és szövetségi képviselő. Az Újvidéki Egyetem 1959. évi megalapításától kezdve rendkívüli tanár és az első dékánhelyettes, 1969-től pedig rendes tanár.

Az a bizonyos védettség persze feltételes volt, s nem örökérvényű: újra meg újra ki kellett érdemelni, le kellett dolgozni, eleget kellett tenni a használhatóság követelményének (dr. Kovács Kálmán, akivel együtt indult, 1948-ban elvesztette a „megbízható" minősítést, s a védettség burka azonmód szétpattant).

Gyetvai népszerű professzor volt az egyetemen, szinte mindig „telt ház” előtt tartotta előadásait a polgári-, a szerzői- és a vízijog területéről meg a társadalmi tulajdon köréből is. A magyar lektorátus bevezetése kapcsán semleges maradt, magyar hallgatóival is „államnyelven” beszélt, s a vizsgákon is ehhez tartotta magát.
A kollégák tudták, hogy érinthetetlen, s ezért nem kérték tőle számon tankönyvét, az újraválasztások alkalmával sem firtatták, miért nincsenek újabb munkái. Az Egyetemi Tanárok Egyesületének viszont három választási időszakban is elnöke volt.
Élete második felében, az agglegénykor derekán, két szenvedélyének hódolt egyre jobban: futballrajongó volt, a Vajdasági Játékvezető Testület elnökeként az elegáns és igényes bíráskodásért szállt síkra, meg hát a jó bácskai és balkáni ételek és italok kifinomult ismerőjeként és élvezőjeként vált híressé, ínyenc volt a javából. Egy-egy belgrádi esti mérkőzésre, sportújságíró barátaival, már a délelőtti órákban elindult, s menet közben legalább négy-öt helyen (restiben, csárdában, kocsmában, kisvendéglőben, étteremben) megállt villásreggelizni, ebédelni, uzsonnázni és vacsorázni, úgyhogy végül lekéste az esti meccset . . .

GYETVAI PÉTER (Péterréve, 1912. május 26.–Kalocsa, 1988. július 15.) – Egy tízgyermekes Tisza menti földművescsalád sarjaként jött a világra. Egyházi jellegű, magyar tannyelvű általános iskolában kezdte meg az alapismeretek elsajátítását, de 1921-ben, az impériumváltás után, szerb nyelvtanfolyamon vett részt – a következő évben pedig a tanítók már több tantárgyat szerbül tanítottak –, s ezen a nyelven kellett felelnie is. Önéletrajzának tanúsága szerint 1924-ben „teljesen saját elhatározásából” közölte apjával, hogy tovább szeretne tanulni. Ez ellen az apának nem volt kifogása, csupán azt jegyezte meg, hogy kívánságát csak Kalocsán valósíthatja meg, oda kell mennie.
Az elhatározást tett követte: 1924-től 1932-ig befejezte a Kalocsai Jézus Társasági Érseki Gimnázium I–VIII. osztályát. Az első négy évben „externista”, azaz kintlakó volt, az utolsó négy évet pedig már a Kisebb Papnevelő Intézet (Kisszeminárium) növendékeként végezte el, mivel az egyház felfigyelt képességeire, s vállalta taníttatását. Annak rendje-módja szerint elküldték a hittudományi tanulmányok végzésére a Budapesti Központi Papnevelő Intézetbe, illetve a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karára. Az egyetemről a doktori diploma birtokában távozott, s 1938-ban szentelték fel pappá a budapesti Egyetemi Templomban (szülőfalujába ugyanis nem térhetett vissza). Rövid papi szolgált után, 1939-ben, kinevezték érseki jegyzőnek, levéltárnoknak és helyettes főszentszéki jegyzőnek. Ekkor bekerült az érseki palotába, ahol aztán a kalocsai főegyházmegye egyházkormányzatában csaknem 35 évet töltött. A főhivatalnoki ranglétrán gyorsan haladt előre: 1940-ben érseki szertartó, 1944-ben érseki titkár, a szorgalmazására felállított Kalocsai Érseki Hitoktatónő-képző Intézet igazgatója, 1946-ban főtanfelügyelő és tiszteletbeli kanonok, 1950-ban pedig érseki irodaigazgató (kancellár) és az érseki gazdasági ügyek vezetője. Ezerkilencszázötvenegyben a Grősz József kalocsai érsek ellen indított koncepciós pernek ő is egyik vádlottja, hétévi börtönre ítélték. Ezerkilencszázötvenhat februárjában amnesztiával szabadult.

Újra visszakerült az érseki hivatalba, a terhes és zsúfolt irodai-adminisztratív munka mellett azonban most már több ideje jutott az önálló tudományos kutatómunkára. Már korábban felfigyelt a születési és a bérmálási anyakönyvek adatbőségére, úgyhogy folytatta a már megkezdett településtörténeti stúdiumait. Búvárkodását egy szűkebb territóriumra, a Tiszai koronakerületre összpontosította. Ez a közigazgatási egység felölelte Martonost, Kanizsát, Zentát, Adát, Moholt, Péterrévét, Becsét, Bácsföldvárt, Turját és Szenttamást. Gyetvai az ottani magyar lakosság, valójában a magyar parasztság mozgásának, hullámzásának, vándorlásának és letelepedésének részletes adatait gyűjtötte be. Anyagát három könyvre osztotta fel: az elsőben a Tiszai koronakerület történetét írta meg, különös tekintettel a magyar népesség újkori eredetére (tanulmány), a másodikban a „koronajószág" korai összeírásaiban szereplő magyar lakosok betűrendes névjegyzékét közli (adattár), a harmadikban pedig egy péterrévei földműves család leszármazását vázolta fel a XVI. századtól napjainkig (függelék). Ezzel az utóbbival mintegy igazolta, hogy nemcsak az uralkodói és főrangú famíliák családfáját lehet hiteles adatok alapján visszavezetni, hanem a földműves családokét is.

A hatalmas, adatgazdag munka csak halála után jelent meg, Bárth János gondozásában (A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete, I–III., Kalocsa, 1992). Kutatásainak egyháztörténeti része még életében megjelenhetett (Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén, München, 1987).

Gyetvai Péter monumentális életművével a lehető legszebben rótta le kegyeletét a szülőföld iránt: a Tiszavidék régi és újabb kori történetének gazdag tárával, amely felbecsülhetetlen és egyetemes értékű helytörténeti munka, és egyúttal alighanem a legjobb, amit erről a vidékről valaha is megalkottak.

GYÓNI GÉZA (Gyón, 1884. június 25.–Krasznojarszk, 1917. június 25.) – Egy öröklött, gyógyíthatatlan idegbetegség határozza meg szűkre szabott életét. Az érettségi után lelkész apjának tanácsára a pozsonyi evangélikus teológiai akadémia növendéke lett, de tanulmányai félbeszakadtak, mert egy amerikai párbaj veszteseként öngyilkosságot kísérelt meg. Ellenfelével kölcsönösen megegyeztek abban, hogy előre meghatározott módon a sorstól teszik függővé: melyikük végez majd önmagával. Gyóni került ki veszteseként, életben maradt ugyan, de papi pályája megpecsételődött.

A gimnáziumi és a főiskolai önképzőkörben korán feltűnt munkáival, így aztán a lapoknál próbált elhelyezkedni, de ez nehezen ment, mire jegyzői irodákban, szolgabírói hivatalokban gyakornokoskodott, a sors ide-oda vetette. Időközben versei A Hétben, az Új Időkben és a Pesti Naplóban jelentek meg, úgyhogy amikor 1913-ban Szabadkára vetődött, már két kötetet mondhatott magáénak (Versek, 1904; Szomorú szemmel, 1909). Kolozsi Tibor szabadkai sajtótörténete szerint Braun Henrik „Sopronból hozta tíz forint előleggel", s a kor szokása szerint szinte egyedül írta az akkor már hanyatló Bácskai Hírlapot. Egy korabeli megfogalmazás szerint „írta szépen, lelkesen, kicsit a költő naivitásával". Rendőri riportokat, közigazgatási cikkeket, színházi kritikákat, rövid lélegzetű krónikákat, művelődési és külpoli-

tikai összefoglalókat közölt, s persze verseket is, meg harsány vezércikkeket a „gazdag televényű Bácska bunyevác fővárosának számtalan kívánságáról”. Frankl István tanfelügyelő, a szabadkai színibizottság elnöke emlékezésében zárkózott embernek írja le, „aki nemigen fordult meg társaságban”. Hírlapíró kollégája, Szaulich Antal szerint nemegyszer beüzent a szerkesztőségbe, hogy nem jön be, míg nem küldenek neki öt forintot, „mert még nem evett, s a gallérja is nagyon viseletes”. Csekély keresetét néhány fillérrel egészítette ki a Színházi Újságnál, amelynek egy rövid ideig szerkesztője is volt. 1914-ben Szabadkáról vonult be, s harcra lelkesítő költészetével csakhamar országszerte ismert lett. Azok, akik nagy hangerővel sodorták az országot a katasztrófába, a „hazafias”, a „nemzeti” költőt ünnepelték benne, szembeállítva a háborúellenes, s ennek következtében a „nemzetáruló” Ady Endrével. Ahogy múltak azonban a háborús hónapok és évek, úgy csökkent Gyóni lelkesedése, egyre jobban rádöbbent, hogy ez nem az ő háborúja, de a magyar népé sem. A törést, az eszmélést híven tükrözik háborús kötetei (Lengyel mezőkön, tábortűz mellett, 1914; Levelek a Kálváriáról és más költemények, 1916), de még inkább posztumusz művei (Rabságban, 1919; Versek: Béke, Háború, Fogság, 1926).

Gyóni Géza Przemysl várának ostromakor esett orosz fogságba, s a szibériai krasznojarszki fogolytáborban fejezte be életét „távoli nép bús, keserű fia”-ként. Valójában hatalmába kerítette az öröklött betegség: elborult az elméje.

Szabadkán még a háború éveiben márványtáblával jelölték meg azt a házat, ahol lakott – a Virág utcában, a Vojnitskúriával szemben –, de ezt az első világháború után leverték, a második világháború után pedig a házat is lebontották, helyét a Centrum Áruház foglalta el. Dévavári Zoltán, a szabadkai irodalmi hagyományok fáradhatatlan kutatója, mintegy 800 gépelt oldalnyi terjedelemben öszegyűjtötte Szabadkán keletkezett írásait, verseit.

GYÖNGYÖSI DEZSŐ (Gyöngyös, 1885. február 6.–Budapest, 1970. november 3.) – Pesti egyetemi évei során tűnik fel a mozgalmi sajtó berkeiben, korán belépett a Szociáldemokrata Pártba is. Ezerkilencszáznyolcban már a Györki Imre szerkesztésében megindulóó Munkásbiztosításnak a belső munkatársa, a következő évben pedig kinevezték a zombori Munkásbiztosító Pénztár igazgatójává. Már hivatalánál fogva is az ottani mozgalom egyik vezetője lett, a háborúellenes mozgalmakban tűnt ki. Zomborban érte a háború vége, az impériumváltás. Eleinte a Magyar Nemzeti Tanács tagjaként és Károlyi Mihály híveként Magyarország területi integritásáért szállt síkra, majd amikor ez veszett ügy lett, nem távozott az országból, mint ahogy ezt a köztisztviselők ezrei tették, hanem a helyén maradt. Amikor felmentették az igazgatói tisztség alól, majd állását is elvesztette – az államnyelv kellő ismeretének hiányában –, újra az újságírói pályára lépett: 1924-től a szabadkai Hírlap, betiltása után pedig a Bácsmegyei Napló munkatársa lett.

Más lapok is számítottak közreműködésére. Az 1926-ban indult újvidéki Revünek zombori szerkesztője lett, 1934-ben a szabadkai Hétről-Hétre is feltüntette munkatársainak névsorában. Zomborban több lap elindítása fűződött nevéhez, kis kerek pocakjával, örökké égő szivarjával népszerű alakja volt a

város közéletének. Előbb a filmes Bosnyák Ernő kiadásában megjelenő Sombori Újság (1925–1931) főszerkesztője lett. Bosnyák nyomdász is volt, úgyhogy az újság fejlécét maga véste. „Ezek a főokosok attól félnek – mondta munka közben –, hogy abba menne tönkre az SZHSZ Királyság, ha a magyarok Z-vel írnák a Zombor városnevet!”

Gyöngyösi Dezső (1904-ig Grosz Dávid) a jugoszláviai Magyar Párt főtitkáraként 1929-ben elindította a rövid életű Friss Újság napilapot, betiltása után pedig, 1930-ban, egy másikat indít Új Hírek címmel. Ezzel már több szerencséje volt, illetve ügyesebben kerülte el a cenzúra csapdáit, úgyhogy, 1941-ig életben maradt, s a két háború között, 14 000–15 000 példányával az egyik legolvasottabb magyar újság volt a királyi Jugoszláviában. Nála dolgozott évekig segédszerkesztőként Majtényi Mihály, aki emlékezéseiben mesterének nevezte őt.

Gyöngyösi Dezső ismert közíró volt a két háború között, szociográfiai érdeklődése folytán ő képviselte leginkább az irodalomközpontú szellemi életben a politikai és a tudományos publicisztikát. Szenteleky szívesen és kiemelt helyen közölte cikkeit a Kalangyában, munkatársa volt a folyóirat betiltott 1935. évi 6. számának is. Ebben egyik gyakori témáját boncolgatta Magyar munkaközösség címmel. A kisebbségben élő magyarság érdekeinek egységes megfogalmazását sürgette, pártállástól függetlenül. „A jugoszláviai kisebbségi magyarságnak – írja – a mai gazdasági lezüllöttség idején a gazdasági szervezkedésre kell a legnagyobb gondot fordítani, s így a magyar munkaközösségnek is ez kell, hogy elsőrendű feladata legyen. A munkaközösség tehát kezdeményezője, vezetője és irányítója a kisebbségi magyarság minden komoly életmegnyilvánulásának, s így csak természetes, hogy annak megszervezésére – politikai pártállás és világnézeti különbség nélkül – a jugoszláviai magyarság legkiválóbb erőit kell megnyerni.”

Hasonló témákat boncolgat, olykor naivul is, a Sorsproblémák című könyvében, amely Zomborban jelent meg az általa szerkesztett Kisebbségi Könyvtárban. A jobboldali szociáldemokratának minősített Gyöngyösi Dezső munkájára a baloldali, kommunista befolyás alatt álló, de akkor már népfrontos szellemű Híd is felfigyelt. A főszerkesztő Mayer Ottmár ismertette a „százszázalékos jóakarat”-tal írt könyvet, amelynek nagy értéke az, hogy „bátran ki mer állni és nyíltan hitet mer tenni a demokrácia mellett”.

Ezerkilencszáznegyvenegyben az ismert baloldali közéleti embert bebörtönözték, meghurcolták. Kiszabadulása után Budapestre költözött, s visszavonultan élt, rendezgette kéziratait. Megírta a jugoszláviai Magyar Párt történetét is, de ez a munkája vagy eltűnt, vagy ismeretlen helyen lappang.

GYÖRE KORNÉL (Ada, 1923. szeptember 11.–Újvidék, 2000. július 22.) – Egyedülálló családtörténeti munka (Györe Zoltán: Magyarországi Györe családok, 1993) mutatja be a Kárpát-medencében élő, azonos családnevű népességet, a Györéket. Ők a Taksony fejedelem által 957–972 között letelepített besenyők utódai, ma is nagy számban élnek egykori szállásterületeiken. Közülük az egyik legismertebb történelmi személy Györefia Péter volt (az Életrajzi kalauzban Törefi Péter néven szerepel), Pétervárad névadója, Katona József Bánk bánjának Petur bánja, Gertrud királyné gyilkosa (1213).

A zentai és az adai Györék, Györepállok a török után kerültek vidékünkre, földművesek, iparosok, postai alkalmazottak voltak. Györe Kornél apja már franciatanár: egy újvidéki bérelt lakásban adott magánórákból tartotta el családját. Több más nyelven is beszélt, de a szerbbel hadilábon állt. Módfelett elégedetlen volt helyzetével, s engedve nyugtalan, kalandvágyó természetének elhagyta famíliáját: Törökországon át Argentínába vándorolt, majd Uruguayban telepdett le (ott is halt meg néhány év után).

A támasz nélkül maradt család visszatért Adára, ahol az iskolába induló Györe Kornél az ismert tanítóhoz, Cseh Károlyhoz került. A tehetséges, de szegény sorsú fiút felkarolta az egyház, a katolikus nőegylet, s továbbtaníttatta. Előbb a zentai algimnáziumba iratkozott. Tari István papucsosmester adott neki ingyen szállást, a kosztról pedig mások gondoskodtak, azaz a kisdiák „napokat evett". Egyik nyilatkozatában mesélte, hogy mindennap máshoz ment ebédre. „Nekem minden nap vasárnap volt" – mondta, s felsorolta név szerint valamennyi jótevőjét.

Ösztöndíjjal fejezte be a tanítóképzőt is. Tanulmányait Belgrádban kezdte, utóbb pedig Újvidéken fejezte be (1943).

Pedagógiai pályáját 1944-ben kezdte az adai algimnáziumban, de már 1947-ben a szabadkai tanítóképző, később pedig az ottani Pedagógiai Akadémia tanára. Pedagógiai és tudományos karrierjét 1978–1992 között az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karának professzoraként, a Földrajzi Intézet munkatársaként folytatta.

Tanulmányait jórészt munka mellett fejezte be: a belgrádi tanárképző főiskolán 1948-ban, a Természettudományi Kar földrajz szakán 1954-ben diplomázott. A bölcsészdoktori fokozatot Budapesten (1965), a földrajztudományok doktora címet pedig Belgrádban szerezte (1976).

Nem tartozott a gyakran publikáló szerzők közé. Tanulmányait a Létünkben (ennek a folyóiratnak 15 éven át szerkesztője volt), a Hungarológiai Közleményekben (Palics eredeti nevének keletkezéséről, 1971) és az Üzenetben (A Szabadka településnév földrajzi eredete, 1974) tette közzé. Két szerb nyelvű egyetemi tankönyvet is írt, meg társszerzővel két földrajzi városmonográfiát (Kanizsa, Topolya). Fő műve egy mintaszerűen megírt városéletrajz (Szabadka településképe, 1976). „. . . Több tudományos diszciplínának a feladatait végezte el a szerző – írta a könyv megjelenése alkalmával Bori Imre –, és eredményeit összegezve rajzolt szintetikus képet Szabadka városának életritmusáról, kialakulásáról és várossá válásáról. A történetírás, a statisztika, a gazdaságtörténet, az urbanisztika, a szociológia kínálta adalékok éppen úgy beleépültek ebbe a könyvbe, mint a hagyományosan földrajzinak tudottak . . . Mintegy a szemünk előtt reprodukálódnak Szabadka évszázadai Györe Kornél könyvében."

GYÖRGY MÁTYÁS (Szabadka, 1887. január 21.–?, 1944. ?) – A formabontó költészet nagy híve és művelője a Nyugatban indult, századunk első évtizedében ott publikálta munkáit, amelyek egyébként teljesen elütöttek a Nyugat lírájától. Az új költői jelenséget, György Mátyás (1905-ig Geiger) sorainak „félelmetes erejű vízióit" meg nyelvi erőszakait is Tóth Árpád különösnek tartotta, azt írta a költőről, hogy az a világ, amelyet versbe foglal, éppen a látás sajátosságai miatt elveszíti hét-

köznapiságát, s ezt gondolatainak merészségével, a formák szétfeszítésével éri el. Ezen az úton haladva költői szemlélete tovább radikálizálódott, úgyhogy kivált a Nyugattól, és 1915-ben csatlakozott Kassák Lajos A Tett című folyóiratához, s annak egyik vezető lírikusa lett, Komját Aladárral és Lengyel Józseffel együtt.
„A magyar futurisztikus líra jelentékeny egyénisége volt akkoriban György Mátyás – írja róla Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténete- ben –, az új költők egyike volt, aki a Kassák-körben mintha magára talált volna, levette a verseiben addig még fellelhető formai kényszerűségeket, hátat fordított régebbi szépségeszményeinek is, s immár az újnak, a Picasso és Bartók nevével fémjelzettnek áldozott." Ezt a korszakát mutatja be az Új költők könyve című lírai antológia, amelyben együtt jelenik meg Kassák Lajossal, Komját Aladárral és Lengyel Józseffel. A folyóirat megjelenését anyagilag is támogatta, mivelhogy Szabadkán földbirtoka volt. Diplomás gyógyszerészként került ki az egyetemről, patikusként azonban csak a két háború között vállalt állást.
Az októberi forradalom hatására életszemlélete, a költészetről vallott nézete teljesen balra tolódott, az irodalmi forradalmat már nem tartotta elegendőnek, a társadalmi forradalmat sürgette, s költészetét is ennek szolgálatába kívánta állítani. Ezerkilencszáztizenhétben kivált a korábban betiltott A Tett című folyóirat helyébe lépő, Ma című Kassák-folyóiratból, és Komját Aladárral, Lengyel Józseffel és Révai Józseffel együtt létrehozta a forradalmi szocialista írók első csoportját irodalmunkban. Készülő folyóiratukat a cenzúra betiltotta, ezért a csoport íróinak művei kéziratban terjedtek. Lengyel József meghatározása szerint ők „már eszköznek tekintették a verset, melyet a forradalmi céloknak kell alárendelni". A négy szerző – Komját Aladár, Lengyel József, Révai József és György Mátyás – 1918-ban kiadott Szabadság című antológiája híven tükrözi ezt a szemléletet.
A Tanácsköztársaság leverése után György Mátyás Bécsbe emigrált. Ott 1922-ben Ismét csudák címmel még megjelentetett egy verseskötetet, de később, miután letelepedett szülővárosában, teljesen elhallgatott. Ezerkilencszázharmincnyolcban a balra tolódó Hídban kezd újra publikálni, de ekkor már nem költészettel jelentkezett, hanem könyv- és filmkritikákkal, amelyeket Szerb György névvel írt alá.
Ezerkilencszáznegyvenkettőben deportálták, s 1943 végén vagy 1944 elején halt meg egy németországi koncentrációs táborban.

GYÖRGY MÓR (Szabadka, 1851. december 5.–Szabadka, 1929. január 1.) – A Szinnyei-féle lexikon zeneszerzőként és földbirtokosként tartja számon. Az utóbbi azonban enyhe túlzás, mert az örökölt 40–50 holdjával még középbirtokos is alig volt. Valójában a család sem tartozott az arisztokrata vagy a dzsentri réteghez, hanem a vagyonos polgári osztály elitjéhez, akiknek gazdasági ereje a kereskedelemből fakadt, „előkelőség"-ük meghatározója a pénz volt. Ott találjuk őket is, évtizedeken át, a páholybérlő, színházlátogató illusztris családok között, a Vojnitsokkal, Váliakkal, Rudicsékkal, Vermesékkel, Törleyékkel, Mukitsékkal, Zomborcsevicsékkel, Parcseticsekkel, Antunovicsékkal, Gyelmisekkel, Mamuzsitsokkal és a többiekkel.
György (1905-ig: Geiger) Mór vakon született, a család nagy gondja és fi-

gyelme vette körül, úgyhogy hamar felfigyeltek zenei érdeklődésére, magántanárt fogadtak mellé. Felnőttkorában évtizedekig a zsidó hitközség kántora volt, zeneszerzéssel is foglalkozott. „. . . Bár zeneművelésre eddig vármegyénkben nem sok tér nyílt – közli az 1898-ban megjelent Dudás-féle megyei monográfia –, újabban többen foglalkoztak nálunk is zeneszerzéssel", s Allaga Géza (Becse), Gaál Ferenc (Szabadka) és Bergmann Ágost (Zombor) neve mellett megemlíti az övét is.
Garay Béla színháztörténete szerint (Az ekhósszekértől a forgószínpadig, 1953) első zenés darabját, a Trójai háborút 1868-ban – 17 éves korában! – adták elő Szabadkán. Ezt az adatot többi forrásunk azonban nem valószínűsíti, vagy éppen kérdőjellel közli.
Az első, korabeli írott forrásokkal is alátámasztható operettjét, Midász király ítélete címmel, 1879-ben, a szabadkai kőszínház felépítésének 25. évfordulója alkalmából mutatták be. Összesen hat operettet írt, az említetteken kívül még a következőket: Az utolsó, 1887-ben mutatták be; Szép Heléna Ilinoisban (alighanem a Trójai háború átdolgozott változata), 1890; Udvari kaland, 1903; A trónörökös, 1916.
György Mór sem volt próféta saját hazájában (igaz, másutt sem). A Szép Heléna Ilinoisban bemutatója kapcsán a Szabadkai Hírlap azt írta, hogy „a darab kritikán alól van", a gyengécske librettó pedig a „banalitások és a színpadi tudatlanságok tárháza". A Midász király ítélete című operettjének dallamai pedig, a Szabadkai Ellenőr színházi kritikusának megállapítása szerint, „ismeretesnek látszanak".
Legnagyobb sikere az Udvari kalandnak volt, amelyet Temesváron, Budán és Gleichenbergben is bemutattak. A Szabadkai Közlöny szerint a motívumok itt is ismerősek, de vannak benne „igazán fülbemászó zeneszámok", s a szöveg is „mulattató és ügyesen van összeállítva". Mintegy 200 kisebb szerzeménye maradt fenn. Zenekari műveket, nyitányokat írt, meg több keringőt is: Noblesse oblige (1883); Fantasie sur melodies Hebraiques (1884). Kardalait az Apollo című folyóiratban, azaz az antológiai férfikargyűjteményben tette közzé, amely 1886-tól jelent meg Goll János szerkesztésében.
Szabadkán 1909-ben megünnepelték György Mór zeneszerzői munkásságának 40. évfordulóját. A Bácsmegyei Napló alkalmi cikkben méltatta az ünnepeltet, a szerző tapintatosan úgy fogalmazott, hogy a vak zeneszerző „ha nem is országrengető, világfelforgató talentum, de mindenesetre jeles munkása a magyar zenének . . ."

GYÜRKY ISTVÁN (Kisterenye, 1744. augusztus 14.–Nagybecskerek, 1807. szeptember 2.) – A „behozatali" torontáli főispánok egyike, aki 1802 és 1807 között viselte ezt a tisztséget. A királyi hatalmat képviselte, de ez idő tájt, a Habsburgok korában, ez már valamelyest korlátozva volt a megyei önkormányzat javára. Gyürky után már egy torontáli nemes került a főispáni székbe, s utána is, főleg 1848 után, a helyi történelmi családok, a Hertelendyek, Karátsonyiak, Rónayak, Dellimanicsok közül szemelték ki őket.
Losonczy Gyürky István egy privilegizált felvidéki nemesi család sarja volt, tagjai a török elleni háborúkban s kitakarodásuk után tűntek ki és emelkedtek fel. Dinasztiahűségükkel érdemelték ki a különféle főhivatalnoki állásokat, soraikból vagy fél tucat főispán is kikerült.

Gyürky pályafutása nem volt látványos. Lassan, de biztosan haladt a közigazgatási hierarchia szamárlétráján. Előbb másodispán, majd alispán lett több vármegyében, a XVIII. század legvégén pedig már udvari szolgálatban találjuk: referendárius, majd tanácsos a királyi kancelláriában, végül septemvir, azaz hétszemélynök lett, a legrangosabb feudális bírósági intézmény, a hétszemélyes tábla bírája, amely fellebbezési fórum volt, az eléje került pereket véglegesen eldöntötte, még a királyhoz sem voltak tovább fellebbezhetők.

Mint kiváló és megbízható közigazgatási szakembert nevezte ki a király Torontál megye élére, udvari megbízatásainak részbeni megtartása mellett. A megyei jegyzőkönyvek szerint sokat tett a Béga szabályozása érdekében, kétszer is elrendelte egy-egy szakasz kotrását, de igen fontosnak tartotta „a helységek regulatióját", azaz a tervszerű városfejlesztést.

Ha nem is sok sikerrel, de foglalkozott a dohánykertészek sorsával, akik már nem úrbéres jobbágyok, hanem bérlők voltak, úgyhogy még jobban ki voltak téve a földesurak kénye-kedvére. Egyik panaszlevelük szerint „. . . a Földes Uraság által földjeik, rétjeik elszedvén, oly szegény állapotra jutottak, hogy rövid idő alatt szélnek eresztettnek". Az elzavart gányókat kincstári birtokon telepítették le, azt azonban a főispán nem engedélyezte, hogy „ügyüket Őfelsége elébe terjesszék".

Az előretörő kapitalizmus ügyes-bajos dolgaival foglalkozott az udvarban is. Ezernyolcszáznégyben egy részvényes kereskedelmi társaság felügyeletével bízták meg. Ő ezt el is fogadta, azzal, hogy az üzleti részért nem vállalt felelősséget. Nem bízott Ritter von Schweickhardt igazgató képességeiben, szerinte „széltoló, fecsegő ember, aki a dolgokat más színben tünteti fel, mint amilyenek a valóságban". A vállalkozás a magyar borkivitel érdekében alakult, de a francia háborúk miatt is megbukott, jóllehet a részvényesek között, a király mellett a legnevesebb és leggazdagabb arisztokraták voltak.

Az intakt jellemű Gyürky Istvánt Becskereken érte utol a halál, de örök nyugalmat a család ősi temetkezési helyén talált, egy korabeli megfogalmazás szerint „tetemei Kisterenyén takaríttattak el".